

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Διδακτορική Διατριβή

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ
ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΙΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ

Άρτεμις – Μαργαρίτα Γρίβα

ΑΘΗΝΑ 2014

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ,
ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ
ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ
ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ**

Διδακτορική Διατριβή

Άρτεμις-Μαργαρίτα Γρίβα

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Επιβλέπουσα:

Ξένια Χρυσόχοου, καθηγήτρια τμήματος Ψυχολογίας

Μέλη Επιτροπής:

Στάμος Παπαστάμου, καθηγητής τμήματος Ψυχολογίας

Γεράσιμος Προδρομίτης, αναπλ. καθηγητής τμήματος Ψυχολογίας

ΑΘΗΝΑ 2014

Στο Βασίλη

Fitter happier and more productive
... now self-employed
concerned (but powerless)
an empowered and informed member of society
(pragmatism not idealism)

Radiohead, Fitter Happier

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Με βάση τη θεωρητική προσέγγιση των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Moscovici, 1961/76), η παρούσα εργασία μελέτησε εμπειρικά την κοινωνική αναπαράσταση (ΚΑ) της παγκοσμιοποίησης. Ο πρώτος άξονας των ερευνών ήταν η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης ως αναπαράσταση ενός κοινωνικά σημαντικού φαινομένου, που διαμορφώνεται στον κοινό νου με βάση τον επιστημονικό λόγο γύρω από αυτό, και επικεντρώνεται στις αντιλήψεις των ατόμων για τις κοινωνικές τους υπαγωγές καθώς και στις πρότερες ιδεολογικές τους πεποιθήσεις. Ο δεύτερος άξονας ήταν η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης ως ευρύτερο ιδεολογικό πλαίσιο, που καθώς ορίζει τις σημαντικές συλλογικότητες στη σύγχρονη κοινωνία και τις σχέσεις μεταξύ τους, συνδέει τις συλλογικές ταυτότητες των ατόμων με διαφορετικά προτάγματα για δράση.

Τα ερευνητικά αυτά ερωτήματα εξετάστηκαν σε πέντε διαφορετικά δείγματα φοιτητών και εργαζομένων, με ποσοτική μεθοδολογία συσχετιστικού τύπου. Όπως έδειξαν τα ευρήματα των ερευνών, η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης οργανώθηκε γύρω από τρεις αρχές, την ‘παγκοσμιοκεντρική’, η οποία συνδέεται με θετική αντίληψη του φαινομένου που το συνδέει με την παραγωγικότητα και τον εκσυγχρονισμό της αγοράς εργασίας, την ‘διεθνιστική’, που αντιλαμβάνεται το φαινόμενο αρνητικά ως παγκόσμια κυριάρχηση, και τη ‘μετασχηματιστική’, που βλέπει την παγκοσμιοποίηση σαν ευκαιρία για παγκόσμια συνεργασία. Η ‘παγκοσμιοκεντρική’ και ‘μετασχηματιστική’ αναπαράσταση συνδέθηκαν με υψηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, και η σχέση αυτή διαμεσολαβήθηκε από δεξιότερη πολιτική ταυτότητα, ενώ η ‘διεθνιστική’ συνδέθηκε με χαμηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, και η σχέση αυτή διαμεσολαβήθηκε από αριστερότερη πολιτική ταυτότητα. Ως προς τις ιδεολογικές πεποιθήσεις επικέντρωσης, ο ‘παγκοσμιοκεντρισμός’ προβλεπόταν από την αντίληψη του ρόλου του κράτους ως οικονομικού συντονιστή, από τον πολιτισμό ως βασική πηγή σύγκρουσης σήμερα και από την ιδεολογία της δίκαιης αγοράς. Ο ‘διεθνισμός’ προβλεπόταν από την οικονομία ως βασική πηγή σύγκρουσης και από την προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος, ενώ ο ‘μετασχηματισμός’ προβλεπόταν από τον αναδιανεμητικό ρόλο του κράτους και την ιδεολογία της δίκαιης αγοράς.

Ως προς το δεύτερο άξονα των ερευνών, υποθέσαμε ότι η ‘διεθνιστική’ ΚΑ της παγκοσμιοποίησης θα συνδέει τη συλλογική ταυτότητα των ατόμων με την πρόθεση να αγωνιστούν για αιτήματα αναδιανομής και να υιοθετήσουν συλλογικές μορφές δράσης που απευθύνονται στο κράτος, ενώ η ‘παγκοσμιοκεντρική’ και η ‘μετασχηματιστική’ θα συνδέει την ίδια ταυτότητα με την πρόθεση των ατόμων να αγωνιστούν για αιτήματα ταυτότητας και οικουμενικά, και να υιοθετήσουν ατομικές ή/και συλλογικές μορφές δράσης που δεν απευθύνονται απαραίτητα στο κράτος. Τα ευρήματα έδειξαν ότι η συλλογική ταυτότητα προέβλεπε την πρόθεση για υιοθέτηση ατομικών μορφών δράσης, όταν συνδέθηκε με τη ‘μετασχηματιστική’ και ‘παγκοσμιοκεντρική’ αναπαράσταση. Επίσης, η συλλογική ταυτότητα προέβλεπε την πρόθεση για υιοθέτηση κοινωνικών αιτημάτων όταν συνδέθηκε με τη ‘διεθνιστική’ αναπαράσταση, όταν όμως οι συμμετέχοντες προτίθεντο να υιοθετήσουν ατομικούς και όχι συλλογικούς τρόπους δράσης. Φαίνεται ότι η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, ως ιδεολογικό πλαίσιο, προσδίδει στη συλλογική ταυτότητα προτάγματα για δράση, στο βαθμό που δεν προτιμώνται συλλογικές και οργανωμένες μορφές συμμετοχής.

ABSTRACT

Based on the theoretical approach of social representations (Moscovici, 1961/76), this series of surveys studied the social representation (SR) of globalization. First, the SR of globalization was considered as common sense knowledge, which is formed based on the scientific discourse on globalization and subsequently anchored on individuals' perceived social insertions and prior ideological beliefs. Second, the SR of globalization was theorized as a broader ideological framework, which defines the major collectives and their relationships in contemporary society, and therefore links peoples' collective identity with the intention to adopt different grievances and forms of action.

These research questions were examined through correlational quantitative surveys in five different student and non-student samples. The findings show that the SR of globalization was organized around three principles, 'globalism', which is associated with a positive perception of the phenomenon as boosting productivity and modernizing the labor market, 'internationalism', a negative view which links the phenomenon to global domination, and 'transformationalism', which sees globalization as an opportunity for global cooperation. 'Globalism' and 'transformationalism' were associated with higher perceived economic status and this relationship was mediated by right-wing political self-positioning, while 'internationalism' was associated with lower perceived economic status and this relationship was mediated by left-wing political self-positioning. 'Globalism' was predicted by a set of ideological beliefs that consider the state today as economic coordinator, culture as a key source of global conflict, and by fair market ideology. 'Internationalism' was predicted by economic inequality as major source of conflict and by the intention to defend the public sector. 'Transformationalism' was predicted by the redistributive role of the state and fair market ideology.

Regarding the second axis of the surveys, 'internationalism' was expected to link peoples' collective identity with the intention to adopt grievances concerning economic redistribution, as well as forms of collective action directed at the state. 'Globalism' and 'transformationalism' were expected to link collective identity with the intention to fight for identity and universal grievances, and the adoption of individual and/or collective forms of action that are not necessarily addressed at the state. The findings showed that collective identity predicted the intention to adopt individual forms of action, when associated with 'transformationalism' and 'globalism'. Collective identity also predicted the intention to adopt redistribution grievances when associated with 'internationalism'. However, this was the case when participants intended to adopt individual instead of collective forms of action. The SR of globalization may constitute an ideological framework linking collective identity with different imperatives for action, to the extent that collective and organized forms of actions are not preferred.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	v
Abstract.....	vi
Πρόλογος.....	xi

A. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. Επισκόπηση των Επιστημονικών Θεωριών για την Παγκοσμιοποίηση.....	3
1.1 Θέσεις και διαμάχες γύρω από το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης.....	4
1.2 Ορισμοί και όψεις της παγκοσμιοποίησης.....	6
1.3 Παγκοσμιοποίηση της οικονομίας.....	9
1.4 Παραγωγή και εργασιακές σχέσεις.....	14
1.5 Πολιτική εξουσία και παγκόσμια κυριάρχηση.....	16
1.6 Ο ρόλος του κράτους.....	19
1.7 Υπερεθνικοί οργανισμοί και κοινωνία των πολιτών.....	22
1.8 Πολιτισμός και ιδεολογία.....	23
1.9 Συνέπειες της παγκοσμιοποίησης.....	30
2. Η κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και οι επικεντρώσεις της	35
2.1 Η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων.....	35
2.2 Θεωρητικές προσεγγίσεις για τις κοινωνικές αναπαραστάσεις.....	38
2.3 Η γένεση και δομή των αναπαραστάσεων	39
2.4 Η κοινωνιο-δυναμική προσέγγιση για τις αναπαραστάσεις.....	41
2.5 Προηγούμενα ευρήματα για την ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και τις επικεντρώσεις της	44
2.6 Υποθέσεις για την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και τις σχέσεις της με τον επιστημονικό λόγο γύρω από το φαινόμενο.....	51
2.7 Υποθέσεις για την επικέντρωση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης στις κοινωνικές υπαγωγές και ιδεολογικές πεποιθήσεις των συμμετεχόντων.....	54
3. Η προβληματική της ταυτότητας και η σχέση της με τη συλλογική δράση.....	59
3.1 Η παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας	59
3.2 Η διάσταση ατομικισμού/συλλογικότητας και η θεωρία των ‘κατασκευών του εαυτού’	63
3.3 Η ταυτότητα σαν θέση στην κοινωνική δομή	66
3.4 Η ταυτότητα και τα προτάγματά της για δράση	69
3.5 Η συλλογική δράση σαν συνάρτηση των ταυτοτήτων μέσα από μία διομαδική προσέγγιση.....	71
3.6 Ιδεολογικό πλαίσιο, ταυτότητες και συλλογική δράση: προκαταρκτικές υποθέσεις.....	75
4. Η ταυτότητα και τα προτάγματά της στο πλαίσιο της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης.....	79
4.1 Οι σχέσεις ταυτότητας και κοινωνικής αναπαράστασης.....	80
4.2 Αναπαράσταση του κοινωνικού: πώς η αναπαράσταση προσδίδει περιεχόμενο και πρόταγμα στις ταυτότητες.....	83

4.3 Οι αλλαγές στην έννοια του συλλογικού και η εξατομίκευση στη συνθήκη της παγκοσμιοποίησης.....	90
4.4 Τα νέα προτάγματα της συλλογικής ταυτότητας	95
4.5 Υποθέσεις για τις ταυτότητες και τα προτάγματά τους για συλλογική δράση στο ιδεολογικό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης	99
5. Ανακεφαλαίωση των ερευνητικών ερωτημάτων και δομή του ερευνητικού μέρους.....	105
5.1 Η κοινωνική αναπαράσταση (ΚΑ) της παγκοσμιοποίησης και οι σχέσεις της με τον επιστημονικό λόγο.....	105
5.2 Η επικέντρωση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης στο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο και την πολιτική ταυτότητα των συμμετεχόντων.....	106
5.3 Η επικέντρωση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης στις ιδεολογικές τοποθετήσεις γύρω από την κοινωνική ανισότητα και την πολιτισμική συνύπαρξη.....	108
5.4 Οι σχέσεις μεταξύ διαστάσεων της ταυτότητας, αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης και μορφών και αιτημάτων δράσης	109
5.5 Η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης ως πλαίσιο που προσδίδει στην ταυτότητα προτάγματα για δράση.....	111
B. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	
6. Περιγραφή του δείγματος και της μεθοδολογίας.....	115
6.1 Συμμετέχοντες.....	115
6.2 Ερευνητική διαδικασία.....	119
7. Κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης.....	121
7.1 Εισαγωγή.....	121
7.2 Μέθοδος.....	122
7.2.1 Δημιουργία του αρχικού συνόλου δηλώσεων.....	123
7.2.2 Συμμετέχοντες και διαδικασία.....	125
7.2.3 Ερευνητικά εργαλεία.....	125
7.3 Αποτελέσματα.....	126
7.3.1 Διερευνητική παραγοντική ανάλυση (ΔΠΑ)	126
7.3.2 Επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση (ΕΠΑ) πολλαπλών ομάδων.....	132
7.3.3 Φορτίσεις των δηλώσεων στους παράγοντες.....	136
7.3.4 Αξιοπιστία, δείκτες κεντρικής τάσης και συνάφειας.....	137
7.4 Συζήτηση	140
8. Σχέσεις της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης με το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο και την πολιτική τοποθέτηση.....	143
8.1 Εισαγωγή.....	143
8.1.1 Η επικέντρωση της κοινωνικής αναπαράστασης.....	143
8.1.2 Αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και αντιληπτό οικονομικό επίπεδο.....	144
8.1.3 Αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και πολιτική τοποθέτηση	145

8.1.4 Υποθέσεις.....	146
8.2 Μέθοδος.....	147
8.2.1 Συμμετέχοντες.....	147
8.2.2 Ερευνητικά εργαλεία.....	148
8.3 Αποτελέσματα.....	150
8.3.1 Προκαταρκτικές αναλύσεις.....	150
8.3.2 Σχέσεις μεταξύ της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης, των μεταβλητών αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και της πολιτικής τοποθέτησης	152
8.3.2.1 Μοντέλα διαμεσολάβησης για τον παράγοντα Διεθνισμό.....	153
8.3.2.2 Μοντέλα διαμεσολάβησης για τον παράγοντα Παγκοσμιοκεντρισμό.....	156
8.3.2.3 Μοντέλο διαμεσολάβησης για τον παράγοντα Μετασχηματισμό.....	159
8.4 Συζήτηση.....	160
9. Αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και ιδεολογικές τοποθετήσεις γύρω από την κοινωνική ανισότητα και την πολιτισμική συνύπαρξη.....	163
9.1 Εισαγωγή.....	163
9.1.1 Ιδεολογικοί Παράγοντες Επικέντρωσης της ΚΑ της Παγκοσμιοποίησης.....	164
9.1.2 Υποθέσεις.....	168
9.2 Μέθοδος.....	170
9.2.1 Συμμετέχοντες.....	170
9.2.2 Ερευνητικά εργαλεία.....	170
9.3 Αποτελέσματα.....	177
9.3.1 Προκαταρκτικές Αναλύσεις.....	177
9.3.2 Η πρόβλεψη των αναπαραστάσεων της παγκοσμιοποίησης από τις ιδεολογικές μεταβλητές.....	178
9.4 Συζήτηση.....	185
10. Διαστάσεις της ταυτότητας, αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και δράση: προκαταρκτικές διερευνήσεις.....	189
10.1 Εισαγωγή.....	189
10.1.1 Η ταυτότητα, οι μορφές και τα αιτήματα της δράσης.....	190
10.1.2 Το πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, οι ταυτότητες και η δράση: προκαταρκτικές υποθέσεις.....	191
10.2 Έρευνα 3.....	194
10.2.1 Μέθοδος.....	195
10.2.1.1 Συμμετέχοντες.....	195
10.2.1.2 Ερευνητικά Εργαλεία.....	195
10.2.2 Αποτελέσματα.....	200
10.2.3 Συζήτηση.....	203
10.3 Έρευνα 4.....	205
10.3.1 Μέθοδος.....	207
10.3.1.1 Συμμετέχοντες.....	207

10.3.1.2 Ερευνητικά Εργαλεία.....	207
10.3.2 Αποτελέσματα	215
10.3.2.1 Η πρόβλεψη των μορφών και αιτημάτων της δράσης από τις μεταβλητές ταυτότητας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης.....	219
10.4 Συζήτηση.....	222
11. Η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης ως πλαίσιο που προσδίδει στην ταυτότητα προτάγματα για δράση.....	227
11.1 Εισαγωγή.....	227
11.1.1 Διαστάσεις της συλλογικής ταυτότητας, ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και αιτήματα για δράση.....	228
11.1.2 Οι σχέσεις μεταξύ αιτημάτων και μορφών της δράσης.....	231
11.1.3 Υποθέσεις	232
11.2 Μέθοδος.....	235
11.2.1 Συμμετέχοντες.....	235
11.2.3 Ερευνητικά εργαλεία.....	235
11.3 Αποτελέσματα.....	241
11.3.1 Οι σχέσεις των αιτημάτων και μορφών της δράσης με τις ταυτότητες και την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης.....	241
11.3.2 Η πρόβλεψη των μορφών δράσης από την αλληλεπίδραση ταυτότητας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης.....	245
11.3.3 Η πρόβλεψη των αιτημάτων της δράσης από την αλληλεπίδραση ταυτότητας, ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και μορφών της δράσης.....	262
11.4 Συζήτηση.....	272
12. Γενική Συζήτηση - Συμπεράσματα.....	279
12.1 Η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης ως κοινωνική αναπαράσταση.....	279
12.2 Η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης ως ιδεολογικό πλαίσιο για τη συλλογική ταυτότητα	287
12.3 Θεωρητικοί και μεθοδολογικοί προβληματισμοί.....	299
12.4 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα.....	301
12.5 Προεκτάσεις και καταληκτικές παρατηρήσεις.....	303
Γ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	307
Δ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	323
Παράρτημα Α. Πίνακες και Σχήματα – Κεφάλαιο 7.....	323
Παράρτημα Β. Πίνακες και Σχήματα – Κεφάλαιο 9.....	330
Παράρτημα Γ. Πίνακες και Σχήματα – Κεφάλαιο 10.....	335
Παράρτημα Δ. Πίνακες και Σχήματα – Κεφάλαιο 11.....	339
Παράρτημα Ε. Μετρήσεις που χορηγήθηκαν στα Δείγματα 1, 2, 4 και 5.....	348

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τι σημαίνει να ζεις σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο; Ζούμε σήμερα πράγματι σε ένα παγκόσμιο χωριό, όπου η ζωή σε ένα μέρος του πλανήτη επηρεάζεται άμεσα από γεγονότα που συμβαίνουν στην άλλη άκρη του; Έχουν όλοι την ίδια συμμετοχή σε μια τέτοια, παγκόσμια σφαίρα, και πιστεύουν όλοι το ίδιο σ' αυτήν; Τέτοια ερωτήματα προκύπτουν με όλο και πιο επείγοντα τρόπο, ιδίως κατά την περίοδο της οξείας οικονομικής κρίσης, και γι' αυτό ακριβώς, στο βαθμό που αναφέρονται σε συλλογικές πεποιθήσεις, δεν μπορούν παρά να αφορούν και τον κλάδο της κοινωνικής ψυχολογίας. Οι μεγάλες ιδεολογικές διαμάχες και η διαπλοκή τους με τις διομαδικές σχέσεις είναι εξάλλου στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της κοινωνικής ψυχολογίας, αποστολή της οποίας, σύμφωνα με τον εμπνευστή της θεωρίας των κοινωνικών αναπαραστάσεων Serge Moscovici, είναι να μελετήσει τα φαινόμενα της ιδεολογίας και της επικοινωνίας.

Η έννοια της παγκοσμιοποίησης άρχισε να χρησιμοποιείται εντατικά στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και στον πολιτικό λόγο κατά τη δεκαετία του 1990, ως όρος που περιγράφει την φιλελευθεροποίηση του εμπορίου και την ολοκλήρωση των χρηματοπιστωτικών αγορών. Εκτός από τις παγκόσμιες οικονομικές εξελίξεις, στην παγκοσμιοποίηση αποδόθηκαν και οι αλλαγές των τελευταίων δεκαετιών στη διακυβέρνηση και στους ρόλους του κράτους, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, όπως και οι αλλαγές στην πολιτισμική σφαίρα. Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης βρέθηκε στην ημερήσια διάταξη στις αναλύσεις των οικονομικών οργανισμών, στον πολιτικό λόγο, και συνακόλουθα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και στα ακαδημαϊκά προγράμματα.

Οι υπέρμαχοι της παγκοσμιοποίησης βρέθηκαν όμως γρήγορα αντιμέτωποι με όσους την απορρίπτουν, είτε γιατί δεν τη θεωρούν καινοφανή είτε γιατί της καταλογίζουν την αύξηση της παγκόσμιας ανισότητας και εκμετάλλευσης. Στους τελευταίους συγκαταλέγονται οι ποικίλες πολιτικές ομάδες που συγκρότησαν το κίνημα της αντι-παγκοσμιοποίησης τις δεκαετίες του 1990 και του 2000, όπως και οι μαρξιστές και νεο-μαρξιστές πολιτικοί και θεωρητικοί. Δημιουργήθηκαν έτσι οι όροι μιας ιδεολογικής διαμάχης τόσο στο κοινωνικοπολιτικό πεδίο, όσο και στο θεωρητικό.

Ενώ το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης έχει αναλυθεί εξαιρετικά εκτεταμένα από οικονομική, κοινωνιολογική και πολιτισμική άποψη, από υπέρμαχους και πολέμιους θεωρητικούς, η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης στο ευρύ κοινό δεν έχει ερευνηθεί ποτέ στον ελληνικό χώρο. Η θεμελιώδης σημασία της έννοιας της παγκοσμιοποίησης για τη σημερινή κοινωνία, καθώς και η έλλειψη μελετών πάνω στην αντίληψη του φαινομένου στην ελληνική κοινωνική ψυχολογία, οδήγησαν στην εκπόνηση της παρούσας εργασίας.

Έτσι, ο πρώτος βασικός μας στόχος ήταν να μελετήσουμε πώς διαμορφώνεται ο λόγος περί παγκοσμιοποίησης στον κοινό νου, πώς δηλαδή το ελληνικό κοινό αντιλαμβάνεται την έννοια της παγκοσμιοποίησης, ως προς την ύπαρξή της ή όχι, το περιεχόμενο και τις συνέπειές της. Η προσέγγισή μας, βασισμένη στη θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, θεωρεί ότι οι έννοιες που διαμορφώνονται στα πλαίσια του επιστημονικού λόγου διαδίδονται στη συνέχεια μέσα από τη μαζική επικοινωνία στο ευρύτερο κοινό, με αποτέλεσμα να διαμορφώνονται για τις έννοιες αυτές κοινωνικές αναπαραστάσεις. Κατ' αυτό τον τρόπο, η έννοια της παγκοσμιοποίησης διαμορφώθηκε στον επιστημονικό και πολιτικό λόγο και στη συνέχεια διαχύθηκε στην κοινωνία μέσα από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Πρώτος στόχος της παρούσας ερευνητικής εργασίας είναι επομένως να μελετήσει την αναπαράσταση της έννοιας της παγκοσμιοποίησης στην κοινωνική σκέψη, και τις σχέσεις της αναπαράστασης αυτής με τον επιστημονικό λόγο για το φαινόμενο.

Όπως όμως πρεσβεύει η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, το περιεχόμενο μιας κοινωνικά σημαντικής έννοιας όπως η παγκοσμιοποίηση δεν είναι δεδομένο και ομοιόμορφο, αλλά διαμορφώνεται στα πλαίσια δεδομένων κοινωνικών σχέσεων και συγκρούσεων. Μία νέα και άγνωστη έννοια επικεντρώνεται, δηλαδή ταξινομείται, σε ένα οικείο δίκτυο γνωστικών και κοινωνικών κατηγοριών, έτσι ώστε να γίνει κατανοητή. Επόμενος στόχος μας, επομένως, ήταν να μελετήσουμε πώς επικεντρώνεται η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης στην αντιληπτή κοινωνικο-οικονομική θέση των υποκειμένων, καθώς και σε μία σειρά ιδεολογικών τους τοποθετήσεων, όπως η πολιτική τοποθέτηση και οι αντιλήψεις για τις σημερινές διομαδικές σχέσεις και τις επιθυμητές κοινωνικές ρυθμίσεις σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο.

Στο *Κεφάλαιο 1* του Θεωρητικού Μέρους παρουσιάζεται επισκόπηση του επιστημονικού λόγου για την παγκοσμιοποίηση, από το χώρο της κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας, στον οποίο στηρίχθηκε η μελέτη της αναπαράστασης της

παγκοσμιοποίησης. Το θεωρητικό πλαίσιο της θεωρίας των κοινωνικών αναπαραστάσεων και της έννοιας της επικέντρωσης τίθεται στο *Κεφάλαιο 2*, ενώ τα ερευνητικά αποτελέσματα πάνω στα συγκεκριμένα ερωτήματα παρουσιάζονται στα *Κεφάλαια 7, 8 και 9* του Ερευνητικού Μέρους.

Η έννοια της παγκοσμιοποίησης δεν είναι απλώς μία θεωρητική έννοια που αφορά ορισμένες μόνο κοινωνικές ομάδες. Αντίθετα, ο λόγος περί παγκοσμιοποίησης έχει προκύψει ως η κυρίαρχη «αφήγηση» για την κοινωνία κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Έτσι, στη συνέχεια της παρούσας εργασίας θα αντιληφθούμε την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης σαν ένα γενικότερο ιδεολογικό πλαίσιο, που προσδίδει στη συλλογική ταυτότητα διαφορετικά προτάγματα για δράση.

Θεωρούμε ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, ως ιδεολογικό πλαίσιο για τις παγκόσμιες κοινωνικές σχέσεις, θα συνδέεται και με διαφορετικές αντιλήψεις για το ποιες είναι οι σημαντικές συλλογικότητες στη σύγχρονη κοινωνία και ποιες είναι οι σχέσεις μεταξύ τους. Ο ρόλος της συλλογικής ταυτότητας στην ανάληψη συλλογικής δράσης έχει επισημανθεί από πολλούς θεωρητικούς της κοινωνικής ψυχολογίας. Εμείς θεωρούμε ότι το περιεχόμενο των συλλογικών ταυτοτήτων μπορεί να ορίζεται από το ιδεολογικό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, καθώς οι κοινωνικές και ιδεολογικές αναπαραστάσεις συνδέονται, όπως έχει δείχθει από ερευνητές της κοινωνικής ψυχολογίας, με τη διαμόρφωση και το περιεχόμενο των κοινωνικών κατηγοριών. Κατ' αυτό τον τρόπο, θεωρούμε ότι οι ιδεολογικές πεποιθήσεις για την παγκοσμιοποίηση θα συνδέουν τη συλλογική ταυτότητα των ανθρώπων με την πρόθεση να υιοθετήσουν διαφορετικά αιτήματα και μορφές δράσης στη σύγχρονη κοινωνία, αφού η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης αναφέρεται στην κατανόηση των παγκόσμιων σχέσεων.

Στη συνθήκη της παγκοσμιοποίησης, η φύση των κοινωνικών κατηγοριών και των ταυτοτήτων, καθώς και η σχέση του ατόμου με τη συλλογικότητα φαίνεται ότι μεταβάλλονται ριζικά. Στην προηγούμενη, μεταπολεμική και ψυχροπολεμική περίοδο, το άτομο βρισκόταν αντιμέτωπο με σχετικά μόνιμες κοινωνικές κατηγορίες, όπως η εθνική, η ταξική, η επαγγελματική, κι έτσι στόχος του ήταν να ενταχθεί και να ανέλθει στο πλαίσιο αυτών. Αντίθετα, στη συνθήκη της παγκοσμιοποίησης όπου η έννοια του πολίτη και του εθνικού κράτος μεταβάλλεται, φαίνεται ότι το 'κοινωνικό' παράδειγμα αντικαθίσταται από το 'πολιτισμικό', όπου ως βασικές διεκδικήσεις του ατόμου αναδεικνύονται πλέον όχι οι κοινωνικές, αλλά οι σχετικές με τον εαυτό, τη διαχείριση της προσωπικής μοίρας και τα δικαιώματα της ταυτότητας. Έτσι, ο λόγος

της παγκοσμιοποίησης προτάσσει από τη μία το άτομο σαν ελεύθερο και ανεξάρτητο φορέα δράσης και από την άλλη την παγκόσμια κοινότητα σαν οικουμενικά αλληλεξαρτώμενη ενδοομάδα, ενώ τα αμιγώς κοινωνικά αιτήματα αναδιανομής και κοινωνικής δικαιοσύνης δίνουν τη θέση τους σε αιτήματα ατομικής αυτοπραγμάτωσης και αναγνώρισης. Επίσης αναδύονται νέες μορφές συλλογικής συμμετοχής που ξεφεύγουν από τα όρια της παραδοσιακής συλλογικής δράσης στα πλαίσια του κράτους.

Συνεπώς, αναμένουμε ότι οι διαφορετικές ιδεολογικές πεποιθήσεις για την παγκοσμιοποίηση θα προσδίδουν στις συλλογικές ταυτότητες διαφορετικά προτάγματα για δράση. Σε ένα φόντο ατομικισμού και οικουμενικής αλληλεξάρτησης, θεωρούμε ότι η συλλογική δράση που προτίθενται να υιοθετήσουν τα άτομα θα αφορά κυρίως ζητήματα οικουμενικού ενδιαφέροντος και πολιτισμικά, και λιγότερο κοινωνικά και αναδιανεμητικά. Οι απόψεις που αποδέχονται την παγκοσμιοποίηση, στο βαθμό που αντιλαμβάνονται το άτομο ως μέλος μιας παγκόσμιας κοινότητας, θα προσδίδουν έτσι στις συλλογικές ταυτότητες ατομικά/ταυτοτικά και οικουμενικά αιτήματα για δράση, καθώς και πρόταγμα για υιοθέτηση τρόπων δράσης που δεν απευθύνονται στο κράτος (εναλλακτική, τοπική και παγκόσμια συμμετοχή). Οι απόψεις που απορρίπτουν την παγκοσμιοποίηση, στο βαθμό που αντιλαμβάνονται το άτομο ως μέλος του εθνικού κράτους, θα προσδίδουν στις συλλογικές ταυτότητες αιτήματα κοινωνικής πρόνοιας και αναδιανομής, καθώς και πρόταγμα για υιοθέτηση συλλογικών μορφών δράσης που απευθύνονται στο κράτος (παραδοσιακή, οργανωμένη συμμετοχή).

Η προβληματική της ταυτότητας και της σχέσης της με τα προτάγματα για δράση αναλύεται στο **Κεφάλαιο 3** του Θεωρητικού Μέρους. Η ανάλυση της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης ως ιδεολογικού πλαισίου, που συνδέει τις όψεις της ταυτότητας με τη δράση, παρουσιάζεται στο **Κεφάλαιο 4** του Θεωρητικού Μέρους. Τα ερευνητικά αποτελέσματα πάνω σε αυτά τα ερωτήματα παρουσιάζονται στα **Κεφάλαια 10** και **11** του Ερευνητικού Μέρους.

Επιπλέον, στο **Κεφάλαιο 5**, που κλείνει το Θεωρητικό Μέρος παρουσιάζεται η επισκόπηση όλων των ερευνητικών ερωτημάτων και η αναλυτική διάρθρωση του Ερευνητικού Μέρους. Στο **Κεφάλαιο 6** περιγράφεται η μεθοδολογία και το δείγμα των ερευνών, ενώ η εργασία κλείνει με τα Γενικά Συμπεράσματα των ερευνών στο **Κεφάλαιο 12**, όπου συνδέονται τα ευρήματα των ερευνών με τις θεωρητικές μας υποθέσεις. Ακολουθούν οι ενότητες της Βιβλιογραφίας και των Παραρτημάτων.

Η εκπόνηση της εργασίας αυτής ήταν μια πορεία στην οποία συμμετείχε όχι μόνο η γράφουσα αλλά και πολλοί ακόμη άνθρωποι, τους οποίους και θα ήθελα να ευχαριστήσω.

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές που συνέβαλαν στην εκπόνηση της εργασίας αυτής. Πρώτα και πάνω απ' όλα θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην επιβλέπουσά μου, Ξένια Χρυσόχου. Πέρα από την επιστημονική της καθοδήγηση και πλαισίωση της εργασίας μου, που ήταν καθοριστική, η βοήθεια που μου προσέφερε σε επιστημονικό, κοινωνικό και προσωπικό επίπεδο αυτά τα χρόνια ήταν ουσιαστική. Για το ενδιαφέρον, την εμπιστοσύνη της σε μένα, και τον τρόπο που μου στάθηκε επιστημονικά, επαγγελματικά και ανθρώπινα όλο αυτό το διάστημα της οφείλω ευγνωμοσύνη. Επίσης ευχαριστώ θερμά τα μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής, Γεράσιμο Προδρομίτη και Στάμο Παπαστάμου, για την υποστήριξή τους.

Ένα ιδιαίτερο και θερμό ευχαριστώ οφείλω στο Βασίλη Παυλόπουλο, για τη μεθοδολογική και στατιστική του βοήθεια. Χωρίς τις γνώσεις που μου προσέφερε και το ενδιαφέρον του για τη δόμηση της έρευνάς μου, τα πιο ενδιαφέροντα ευρήματα αυτής της εργασίας πιθανότατα δεν θα είχαν προκύψει. Για την ευγένεια, την υποστήριξη και την υπομονή του τον ευχαριστώ από καρδιάς.

Επίσης, για τη θεωρητική και μεθοδολογική τους βοήθεια στα διάφορα στάδια της εκπόνησης της εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους Silvia Mari, Assaad Azzi, Laurent Licata, Κωνσταντίνο Καφέτσιο.

Στην πρακτική εκπόνηση της έρευνάς μου συνέβαλαν σημαντικά οι εξής, που μου στάθηκαν με τον τρόπο τους μπροστά στις δυσκολίες και αναποδιές, και τους οποίους θέλω να ευχαριστήσω θερμά: την Αλεξάνδρα Χρυσάγη για την πρακτική της βοήθεια και κυρίως για την αγάπη και υποστήριξή της· τη Γεωργία Αγγελοπούλου που με στήριξε όλο αυτό το διάστημα· τους Πόπη και Ηλία Νομπιλάκη, για την ηθική και υλική τους βοήθεια όλα αυτά τα χρόνια· το Σωτήρη Σαμαρά για το ενδιαφέρον και τη βοήθειά του· τους Νίκο Νικολαΐδη, Αλέξη Νομπιλάκη, Δημήτρη Μπάρκα, Κωνσταντίνο Νικολόπουλο για τη μεγάλη βοήθειά τους στη συλλογή των δεδομένων. Επίσης ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στον Τάκη Κακαλέτρη για τη βοήθειά του στο στήσιμο της διαδικτυακής έρευνας, και στη Σοφία Γκουμάτση για την παραχώρηση εργαλείων μέτρησης.

Ένα συμβολικό, αλλά ειλικρινές, ευχαριστώ οφείλω σε όλους όσους, φοιτητές και εργαζόμενους, συμπλήρωσαν αφιλοκερδώς τα συχνά μακροσκελή ερωτηματολόγια της έρευνας αυτής.

Οφείλω ευγνωμοσύνη στους γονείς μου, Θεόδωρο και Έλπη Γρίβα, για την πίστη τους στις ικανότητές μου και για την υποστήριξή τους τόσο ηθικά όσο και υλικά. Χωρίς τη δική τους ενθάρρυνση και βοήθεια σε όλα τα επίπεδα, η εκπόνηση της διδακτορικής αυτής διατριβής δεν θα ήταν δυνατή.

Τέλος, στο Βασίλη, που όλα αυτά τα χρόνια έζησε μαζί μου κάθε φάση, εύκολη και δύσκολη, αυτής της προσπάθειας, στηρίζοντας και με τον τρόπο του διαμορφώνοντάς την, θα ήθελα να αφιερώσω αυτή την εργασία.

Αθήνα, Μάρτιος 2014

A. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1.Επισκόπηση των Επιστημονικών Θεωριών για την Παγκοσμιοποίηση

Το πρώτο ερευνητικό μας ερώτημα αφορούσε τη μελέτη της κοινωνικής αναπαράστασης (ΚΑ) της παγκοσμιοποίησης σε σχέση με τον επιστημονικό λόγο για την έννοια αυτή, σύμφωνα με τη θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Moscovici, 1961/76). Έτσι, στο κεφάλαιο αυτό ακολουθεί επισκόπηση των επιστημονικών θεωριών για την παγκοσμιοποίηση από το χώρο της κοινωνικής και πολιτικής επιστήμης, στις οποίες στηρίχθηκε η μελέτη της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και ο μεθοδολογικός σχεδιασμός της σχετικής κλίμακας απόψεων για την παγκοσμιοποίηση.

Σύμφωνα με τη θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Moscovici, 1961/76, βλ. κεφάλαιο 2), οι επιστημονικές έννοιες γίνονται αντικείμενο οικειοποίησης από τον κοινό νου, που τις χρησιμοποιεί προκειμένου να ερμηνεύσει το άγνωστο, να επικοινωνήσει και να ασκήσει επιρροή. Η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων και η διαδικασία με την οποία οι επιστημονικές έννοιες γίνονται αντικείμενο της κοινωνικής σκέψης θα αναλυθούν στο επόμενο Κεφάλαιο (κεφάλαιο 2). Για να μελετήσουμε όμως την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, είναι απαραίτητο να εξετάσουμε το περιεχόμενο του επιστημονικού λόγου για το φαινόμενο στα πλαίσια των οικονομικών και των κοινωνικών επιστημών. Εφ' όσον προσδιοριστεί το περιεχόμενο του επιστημονικού λόγου για την παγκοσμιοποίηση, μπορούμε στη συνέχεια να προσδιορίσουμε τις σχέσεις που παρουσιάζει με αυτόν η σκέψη του κοινού νου πάνω στο φαινόμενο.

Αμέσως παρακάτω παρουσιάζονται με όσο το δυνατόν λεπτομερή αλλά και συνοπτικό τρόπο οι βασικές θεωρητικές απόψεις και επιχειρήματα για την παγκοσμιοποίηση, που αναφέρονται στην ύπαρξη ή μη του φαινομένου, στο περιεχόμενο, τις διαστάσεις και τις συνέπειές του. Αυτά θα αναλυθούν με βάση τους άξονες της οικονομίας, των εργασιακών σχέσεων, της πολιτικής και του πολιτισμού, των βασικών δηλαδή όψεων της κοινωνικής ζωής στις οποίες αναφέρεται το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης. Οι θεωρίες για την παγκοσμιοποίηση παρουσιάζονται μέσα από την ιδεολογική διαμάχη μεταξύ των υπέρμαχων, των αρνητών του φαινομένου και αυτών που υιοθετούν ενδιάμεσες απόψεις. Οι διαφορετικές και αντικρουόμενες μεταξύ τους θεωρητικές αυτές απόψεις

χρησιμοποιήθηκαν στη συνέχεια για τη μελέτη της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, όπως αναλύεται στο οικείο ερευνητικό κεφάλαιο (κεφάλαιο 7).

1.1 Θέσεις και διαμάχες γύρω από το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης

Όπως ήδη επισημάνθηκε, γύρω από το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης δεν υπάρχει ομοφωνία σε θεωρητικό και πολιτικό επίπεδο, ενώ οι διαμάχες γύρω από την ύπαρξη ή μη και το περιεχόμενο της παγκοσμιοποίησης εκφράζουν τις καίριες ιδεολογικές διαμάχες της εποχής μας. Λόγω του όγκου της σχετικής βιβλιογραφίας, και με την προσπάθεια για ομαδοποίηση των διάφορων θεωρητικών προσεγγίσεων για το φαινόμενο έχουν προταθεί διάφορες τυπολογίες (βλ. μεταξύ άλλων Bartelson, 2000· Held, 2004· Held & McGrew, 2001, 2002· Αλμπάνης, 2003· Μπεκ, 1999· Φωτόπουλος, 2002). Οι περισσότερες από αυτές διακρίνουν τις προσεγγίσεις για την παγκοσμιοποίηση με βάση την πολιτική αφετηρία των θεωρητικών που τις διατυπώνουν, αλλά και με βάση την αποδοχή ή όχι της συνθήκης της παγκοσμιοποίησης, άσχετα από το πρόσημο που αποδίδεται σε αυτήν (υπέρμαχοι ή πολέμιοι της παγκοσμιοποίησης).

Για παράδειγμα, ο Αλμπάνης (2003) συμπεριλαμβάνει στους υπέρμαχους της παγκοσμιοποίησης τους νεοφιλελεύθερους, σοσιαφιλελεύθερους και νεομαρξιστές θεωρητικούς και στους πολέμιους τους μαρξιστές και συντηρητικούς/εθνικιστές, ενώ ο Φωτόπουλος (2002) αναλύει τις απόψεις για την παγκοσμιοποίηση σε συστημικές (η παγκοσμιοποίηση ως αντικειμενική αλλαγή), μη συστημικές (η παγκοσμιοποίηση ως πολιτική-ιδεολογική επιλογή) και ενδιάμεσες. Ο Μπεκ (1999) διακρίνει μεταξύ των νεοφιλελεύθερων απόψεων για την παγκοσμιοποίηση και αυτών του κρατισμού/προστατευτισμού, τις οποίες διακρίνει περαιτέρω σε 'μαύρο προστατευτισμό' (υπεράσπιση του εθνικού αλλά υποστήριξη της διάλυσης του εθνικού κράτους), σε 'κόκκινο' (αναβίωση του μαρξισμού, ταξική πάλη), και σε 'πράσινο' (υπεράσπιση του εθνικού κράτους σαν βιότοπου).

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι τα ίδια οικονομικά, πολιτικά και πολιτισμικά γεγονότα μπορούν να γίνουν αντικείμενο πολλών ερμηνειών, καθώς και το ότι οι ερμηνείες αυτές, όπως και οι τυπολογίες επιχειρημάτων που αναπτύσσονται, εξαρτώνται και διαπλέκονται σε μεγάλο βαθμό με την οπτική γωνία και την πολιτική τοποθέτηση του κάθε ερευνητή. Στην ανάλυση των όψεων της παγκοσμιοποίησης

που ακολουθεί, θα υιοθετήσουμε την τυπολογία των Held & McGrew (Held, 2004· Held & McGrew, 2001, 2002· Held, McGrew, Goldblatt & Perraton, 1999) που διακρίνουν τους θεωρητικούς για την παγκοσμιοποίηση σε τρεις ευρείες ομάδες: τους ‘παγκοσμιο-κεντρικούς’ (hyper-globalists, globalists), τους ‘διεθνιστές-σκεπτικούς’ (internationalists-sceptics) και τους ‘μετασχηματιστές’ (transformationalists). Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι οι ίδιοι αυτοί θεωρητικοί τοποθετούν τη δική τους θεώρηση για την παγκοσμιοποίηση στο ‘μετασχηματιστικό’ στρατόπεδο, ενώ έχει ασκηθεί κριτική ως προς την εγκυρότητα της τυπολογίας τους (Michael, 1999). Επιλέξαμε ωστόσο την κατηγοριοποίηση αυτή σαν σαφές πλαίσιο για τη μετέπειτα διερεύνηση των αναπαραστάσεων της παγκοσμιοποίησης, καθώς παρ’ ότι σχηματική προσφέρει μία σχετικά σαφή κατηγοριοποίηση των θεωρητικών αντιλήψεων για το φαινόμενο, στην οποία μπορεί να βασιστεί η διερεύνηση της κοινωνικής αναπαραστάσης της παγκοσμιοποίησης.

Σύμφωνα με τη σχηματική αυτή διάκριση απόψεων, η πρώτη κατηγορία ερευνητών, οι ‘διεθνιστές-σκεπτικοί’ (internationalists) (Held & McGrew, 2002), αρνείται την ύπαρξη της παγκοσμιοποίησης, τουλάχιστον ως διακριτού φαινομένου της σύγχρονης κοινωνίας, και υποστηρίζει ότι ο διάλογος περί παγκοσμιοποίησης είναι υπερβολικός και μυθοποιητικός, συνιστώντας μια πολιτική επιλογή ή/και ιδεολόγημα και όχι ένα αντικειμενικό φαινόμενο (Σακελλαρόπουλος, 2004· Κοτζιάς, 1999). Η δεύτερη κατηγορία, ή ‘παγκοσμιοκεντρικοί’ (hyper-globalists) (Held & McGrew, 2002), αποδέχεται την κυριαρχία της παγκοσμιοποίησης, την διεξόδυσή της στην οικονομία και την πολιτική εξουσία, και διαβλέπει σε αυτήν μία εντελώς νέα φάση οργάνωσης της παγκόσμιας κοινωνίας. Η τρίτη κατηγορία θεωρητικών, οι ‘μετασχηματιστές’ (transformationalists) (Held & McGrew, 2001), αποδέχεται ότι η σύγχρονη κατάσταση περιλαμβάνει πολλές διακριτές όψεις και φαινόμενα σε σχέση με παλαιότερες εποχές, πολλές όμως μορφές οργάνωσης, όπως η κρατική εξουσία ή η οργάνωση της οικονομίας, δεν έχουν υποστεί ριζικές μεταβολές.

Έχοντας υπόψη τις διακριτές αυτές απόψεις για την παγκοσμιοποίηση, παρακάτω θα παρουσιαστούν τα βασικά σημεία της κάθε κατηγορίας θεωρητικών της παγκοσμιοποίησης όσον αφορά στην οικονομία και τις σχέσεις παραγωγής, την πολιτική και τη διακυβέρνηση καθώς και την πολιτισμική/ιδεολογική σφαίρα. Στόχος είναι να περιγραφούν τα βασικά επιχειρήματα σε σχέση με το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, το περιεχόμενο και τις επιπτώσεις του, ώστε βάσει των θεωρήσεων αυτών να μελετηθεί στη συνέχεια η αναπαραστάση της

παγκοσμιοποίησης στον κοινό νου και οι συνάφειές της με τον επιστημονικό αυτό λόγο. Συνεπώς, η παρουσίαση των απόψεων αποσκοπεί στη σκιαγράφηση της θεωρητικής διαμάχης γύρω από το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης· η παρακάτω παρουσίαση δεν μπορεί να έχει αξιώσεις πληρότητας. Για την κοινωνικο-οικονομική ανάλυση του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης και της διαμάχης γύρω από αυτό, ο αναγνώστης παραπέμπεται σε συγγράμματα κοινωνιολογίας, οικονομικών και πολιτικών επιστημών (βλ. πχ Held & McGrew, 2002· Lechner & Boli, 2000· Σακελλαρόπουλος, 2004, για συνοπτικές εισαγωγές στις αντιτιθέμενες απόψεις περί παγκοσμιοποίησης).

Η ανάλυση των όψεων της παγκοσμιοποίησης αφορά επομένως τον ορισμό, την χρονική τοποθέτηση του φαινομένου, το περιεχόμενό του όσον αφορά την οικονομία, την πολιτική, τις εργασιακές σχέσεις, και τον πολιτισμό καθώς και τις συνέπειές του. Η παρουσίαση των όψεων αυτών θα γίνει βάσει της τυπολογίας σε ‘παγκοσμιοκεντρικές’, ‘διεθνιστικές’ και ‘μετασχηματιστικές’ απόψεις.

1.2 Ορισμοί και όψεις της παγκοσμιοποίησης

Οι ορισμοί που δίνονται για το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με την προσέγγιση που υιοθετείται για την τελευταία, δεν υπάρχει δηλαδή συναινετικός ορισμός στο σύνολο της κοινωνικής θεωρίας για το τι είναι ‘παγκοσμιοποίηση’. Ο ορισμός, αλλά και το περιεχόμενο και οι συνέπειες που αποδίδονται στην παγκοσμιοποίηση, διαφέρουν ανάλογα με την προσέγγιση που υιοθετείται, αυτήν του υπέρμαχου ή του πολέμιου της παγκοσμιοποίησης.

Οι ορισμοί που προτείνονται για την παγκοσμιοποίηση, από τους θεωρητικούς που την αποδέχονται και την αναλύουν σαν ένα διακριτό φαινόμενο της σύγχρονης ιστορίας, εστιάζουν κατά κανόνα στην αυξημένη διασύνδεση/συνδεσιμότητα μεταξύ διάφορων περιοχών του κόσμου, στην διαλεκτική τοπικού και παγκόσμιου και στην άρση των χωρικών και χρονικών περιορισμών σε διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής (Bauman, 2004a· Robertson, 1992). Κατά τον Μπεκ (1999), ‘παγκοσμιοποίηση σημαίνει τις διεργασίες εκείνες ως αποτέλεσμα των οποίων τα εθνικά κράτη και η ανεξαρτησία τους συνδέονται και αλληλοδιαχέονται μέσω των διεθνικών δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται, καθώς και των δυνατοτήτων για εξουσία, των ταυτοτήτων και των δικτύων επικοινωνίας που αυτές γεννούν’ (σ. 73). Παρόμοια,

κατά τους Held και συν. (1999), παγκοσμιοποίηση είναι 'η διεύρυνση, εμβάθυνση και επιτάχυνση της συνδεσιμότητας ανά τον κόσμο σε όλες τις όψεις της σύγχρονης κοινωνικής ζωής, από την πολιτισμική στην εγκληματική, από την οικονομική στην πνευματική'.

Για τον Robertson (1992), η παγκοσμιοποίηση δεν εξαντλείται στις πραγματικές, παρούσες όψεις της, αλλά εκτείνεται και στην συμβολική συνειδητοποίηση της ανθρώπινης κατάστασης μέσα σε αυτήν, στην αφύπνιση δηλαδή της προσοχής και της συνείδησης γύρω από την παγκοσμιότητα, που επιτυγχάνεται με την διαπολιτισμική παραγωγή αισθήσεων και συμβόλων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η παγκόσμια συνείδηση γίνεται όλο και πιο αναστοχαστική (από «καθ' εαυτήν» σε «δί' εαυτήν» με εγγελιανούς όρους) και δημιουργείται μία 'παγκόσμια κοινωνία', που αναφέρεται στις εμπειρίες που πηγάζουν από το παγκόσμιο κοινό πεπρωμένο (Robertson, 1992· Μπεκ, 1999: 133). Η έννοια του 'αναστοχασμού' αναφέρεται επομένως στην διαφοροποίηση από την προηγούμενη περίοδο της νεωτερικότητας και την κριτική αντιμετώπιση των νεωτερικών θεσμών την εποχή της παγκοσμιοποίησης (Beck, Giddens & Lash, 1994· για την προβληματική της μετανεωτερικότητας και των αλλαγών που αυτή συνεπάγεται στην κοινωνία βλ. κεφάλαιο 4).

Οι θεωρητικοί της παγκοσμιοποίησης διακρίνουν διάφορα χαρακτηριστικά, σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, που τοποθετούν στον πυρήνα του φαινομένου. Αυτά εντοπίζονται στις οικονομικές μεταβολές, όπως η αύξηση του παγκόσμιου εμπορίου, των άμεσων ξένων επενδύσεων, η ολοκλήρωση των χρηματαγορών, στη ραγδαία ανάπτυξη των τεχνολογιών και ιδίως της επικοινωνίας και των μεταφορών, στην ανάπτυξη νέων τρόπων παραγωγής και εργασίας, στις μεταβολές της πολιτικής εξουσίας όπως ο ρόλος του εθνικού κράτους και οι νέοι διεθνείς φορείς άσκησης εξουσίας, στις πολιτισμικές μεταβολές, καθώς και στις αλλαγές στην ατομική βιογραφία (Κοτζιάς, 1999).

Κατά τον Appadurai (Appadurai, 2000· Μπεκ, 1999), η παγκοσμιοποίηση βασίζεται σε ποικίλα 'στηρίγματα', σε άξονες δηλαδή που αφορούν στους διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής. Αυτά είναι τα στηρίγματα των εθνών (οι κατηγορίες ανθρώπων που βρίσκονται σε κινητικότητα όπως οι μετανάστες, τουρίστες, εξόριστοι, οι άνθρωποι που πιέζουν για πολιτικές αλλαγές στο εσωτερικό των εθνών και ανάμεσά τους), τα στηρίγματα της τεχνολογίας (η μεταφορά των τεχνολογιών και της πληροφορικής), τα στηρίγματα της οικονομίας (η κίνηση χρηματικών ποσών

μέσω των αγορών συναλλάγματος και των χρηματιστηρίων), τα στηρίγματα των ΜΜΕ (η διάδοση των δυνατοτήτων προβολής και παραγωγής εικόνων), και τα στηρίγματα των ιδεών (η αλυσίδα από εικόνες που διαδίδεται παγκόσμια και εξαρτάται από τις κρατικές ή αντίπαλες ιδεολογίες).

Ακόμη, πολλοί θεωρητικοί τονίζουν στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης τη σπουδαιότητα των χωρικών και χρονικών αλλαγών, καθώς και της διαμόρφωσης δικτύων, πολιτισμικών, οικονομικών, κοινωνικών ή δικτύων εξουσίας. Οι Cochrane & Pain (2002) αναφέρουν ως κύριες διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης: α) τις επεκτεινόμενες (stretched) κοινωνικές σχέσεις, δηλαδή την οργάνωση των συνδέσεων σε πολιτισμικά, οικονομικά και πολιτικά δίκτυα που διαπερνούν τα σύνορα του έθνους-κράτους, όπως είναι τα δίκτυα που δημιουργούνται από τις κουλτούρες της διασποράς και τη μετανάστευση, β) την περιφερειοποίηση (regionalization), την αυξημένη δηλαδή διασύνδεση μεταξύ συνορευόντων κρατών, γ) την επίταση των ροών, που αναφέρεται στην αυξημένη πυκνότητα αλληλεπιδράσεων και επικοινωνίας ανά τον κόσμο, ώστε οι συνέπειες των γεγονότων γίνονται πιο αισθητές απ' ότι στο παρελθόν, δ) την αυξανόμενη αλληλοδιείσδυση των οικονομικών και κοινωνικών πρακτικών, και ε) την παγκόσμια υποδομή, το θεσμικό δηλαδή υπόβαθρο των παγκόσμιων αλληλεπιδράσεων, με θεσμούς όπως τα Ηνωμένα Έθνη ή η Παγκόσμια Τράπεζα.

Με βάση αυτή την ανάλυση, η χρονική και χωρική διάσταση της παγκοσμιοποίησης επιφέρει μια διαλεκτική μεταξύ παγκοσμιότητας και ιδιαιτερότητας. Έτσι, ο Robertson (1992) χαρακτηρίζει την παγκοσμιοποίηση ως την σύνθεση του τοπικού με το παγκόσμιο, του γενικού με το ειδικό, εφ' όσον για να παγκοσμιοποιηθεί ένα αντικείμενο, πρέπει πρώτα να εντοπιστεί στον χώρο και στον χρόνο. Η παγκοσμιοποίηση θεωρείται έτσι ως διαδικασία εξ' ορισμού αυτοπεριοριζόμενη, ενώ η σύνθεση παγκοσμιότητας και ιδιαιτερότητας εκφράζεται με τον νεολογισμό 'παγκοσμιο-εντοπιότητα' (glocalization). Ο Held (2002) χαρακτηρίζει επίσης την παγκοσμιοποίηση ως κατ' εξοχήν φαινόμενο του χώρου, σαν συνεχές με άκρα το τοπικό ή εθνικό και το περιφερειακό ή παγκόσμιο. Ο Bauman (2004a) αναφέρει ως βασική διάσταση του φαινομένου την κινητικότητα, τόσο του κεφαλαίου όσο και των ανθρώπων, τον μηδενισμό των αντικειμενικών αποστάσεων, καθώς και την συμπίεση του χρόνου, ώστε μέρος του πληθυσμού να ζει σε ένα 'αιώνιο' και ανιστορικό παρόν.

Στα ίδια πλαίσια, ο Castells (1998) χαρακτηρίζει την σύγχρονη κοινωνία ως ‘κοινωνία των δικτύων’, καθώς τα ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας και μεταφορών απο-σωματοποιούν τις κοινωνικές σχέσεις και δημιουργούν μία ‘κουλτούρα της αληθινής εικονικότητας’ (real virtuality), όπου τα σύμβολα συνιστούν την πραγματική εμπειρία και όπου οι κυρίαρχες αξίες είναι άχρονες και οι εκφράσεις στιγμιαίες.

Συνεπώς, οι παραπάνω ορισμοί για το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης δίνονται από όσους θεωρητικούς εντάσσονται στους ‘υπέρμαχους’, θεωρούν δηλαδή ότι αυτή είναι υπαρκτή στη σύγχρονη κοινωνία. Αμέσως παρακάτω θα αναλυθούν οι απόψεις τόσο των υπέρμαχων όσο και των πολέμιων της παγκοσμιοποίησης, για την οικονομία, την πολιτική και τον πολιτισμό ως όψεων του φαινομένου.

1.3 Παγκοσμιοποίηση της οικονομίας

Οι μεταβολές και οι παγκόσμιοι μετασχηματισμοί στην οικονομία έχουν χαρακτηριστεί σαν βασική όψη της παγκοσμιοποίησης (Κοτζιάς, 1999). Οι απαρχές της οικονομικής παγκοσμιοποίησης τοποθετούνται συχνά στο 19^ο αιώνα, με το διεθνές εμπόριο και την άνθιση του καπιταλισμού στην Ευρώπη. Μετά τη χρηματιστηριακή κρίση του 1929 οι κυβερνήσεις επιλέγουν πολιτικές προστατευτισμού, οι οποίες μετατρέπονται με το τέλος του Β’ Παγκοσμίου Πολέμου, οπότε και υιοθετούνται, με τις συμφωνίες Bretton Woods (1944) και GATT (1947), σε πολιτικές που αποσκοπούν στην ελευθέρωση των εμπορικών συναλλαγών και στην μείωση των φραγμών (Guillochon, 2007). Με το Bretton Woods τίθενται οι βάσεις των συναλλαγματικών ισοτιμιών για τα νομίσματα των δυτικών χωρών μετά τον πόλεμο, ιδρύονται το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα και όλα τα κράτη εκφράζουν στο εξής την αξία των νομισμάτων τους σε δολάρια.

Μετά την πετρελαϊκή κρίση του 1973 και την κατάρρευση του συστήματος του Bretton Woods, επιταχύνθηκε η φιλελευθεροποίηση των αγορών κεφαλαίων, που επιτάθηκε ακόμη περισσότερο από τις αρχές της δεκαετίας του ’80. Την ίδια περίοδο άρχισε να επικρατεί το οικονομικό δόγμα του νεοφιλελευθερισμού, που υιοθετήθηκε από τις κυβερνήσεις Ρέγκαν και Θάτσερ, ενώ πολλές αναπτυσσόμενες χώρες προσέφυγαν στα δάνεια διαρθρωτικής προσαρμογής των οργανισμών του Bretton Woods με όρο τη φιλελευθεροποίηση των αγορών τους. Το 1995 η GATT

μετασχηματίστηκε στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου, διευρύνοντας ακόμη περισσότερο τη φιλελευθεροποίηση του παγκόσμιου εμπορίου (Διεθνές Γραφείο Εργασίας, 2004).

Υπέρμαχοι της παγκοσμιοποίησης. Οι παγκοσμιοκεντρικοί θεωρητικοί αποδέχονται την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, δηλαδή την αυξανόμενη ενσωμάτωση των εθνικών οικονομιών των περισσότερων κρατών του κόσμου, με αποτέλεσμα την δημιουργία μίας και μοναδικής παγκόσμιας οικονομίας. Σύμφωνα με τους υπέρμαχους της παγκοσμιοποίησης, εκφάνσεις του φαινομένου αποτελούν η διεύρυνση του παγκόσμιου εμπορίου, η μεγάλη επέκταση των άμεσων ξένων επενδύσεων, η ολοκλήρωση των χρηματοπιστωτικών αγορών, η αύξηση των επικοινωνιών και οι τεχνολογικές καινοτομίες, καθώς και η αυξημένη κινητικότητα του εργατικού δυναμικού (Kelly & Prokhorovnik, 2004· Διεθνές Γραφείο Εργασίας, 2004). Οι επιχειρησιακές πρακτικές ολοκληρώνονται σε παγκόσμια κλίμακα, ενώ η παραγωγή μπορεί πια να οργανωθεί επίσης σε παγκόσμια κλίμακα. Οι πολυεθνικές εταιρείες αναπτύσσονται και επεκτείνονται, ενώ οι οικονομικές δραστηριότητες συγκλίνουν από χώρα σε χώρα (Σακελλαρόπουλος, 2004).

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά συντελούν στην δημιουργία ενός ‘πληροφοριακού καπιταλισμού’, όπου κυρίαρχη οργάνωση είναι τα δίκτυα επικοινωνίας (Castells, 1998). Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας διαφαίνεται από τον διαρκώς αυξανόμενο όγκο των παγκόσμιων συναλλαγών, καθώς και από τους παγκόσμιους θεσμούς που τις ελέγχουν, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (Held & McGrew, 2002). Κατ’ αυτόν τον τρόπο, τα γεγονότα και οι οικονομικές αποφάσεις που συμβαίνουν σε κάποιο μέρος του κόσμου έχουν αντίκτυπο και σε άλλες περιοχές του, όπως η οικονομική κρίση στην ανατολική Ασία το 1997-98 που επηρέασε περιοχές όπως η Ταϊλάνδη, η Μαλαισία και η Κορέα (Guillochon, 2007).

Στην παγκοσμιοποίηση της οικονομίας κεντρικό ρόλο παίζουν οι πολυεθνικές εταιρείες, οι οποίες διασπούν την δραστηριότητά τους και την παραγωγή σε διάφορα στάδια, ώστε τα προϊόντα είναι το αποτέλεσμα παραγωγικών συνεισφορών από διάφορα μέρη του κόσμου. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, οι στρατηγικές οικονομικές δραστηριότητες απο-εθνικοποιούνται, καθώς οι επιχειρήσεις έχουν την δυνατότητα να μετακινούνται σε περιοχές με χαμηλότερη φορολόγηση, μεταφέροντας την δραστηριότητά τους σε αναπτυσσόμενες χώρες. Οι επιχειρήσεις συνδέονται με

υπερεθνικά δίκτυα, που συναποτελούνται από βιομηχανικά και χρηματοπιστωτικά συγκροτήματα.

Έτσι, οι πολυεθνικές εταιρείες και τα διευθύνοντα στελέχη τους αποκτούν δυσανάλογα μεγάλη εξουσία, καθώς τα περιθώρια κέρδους και η δυνατότητα γρήγορης μετακίνησης πληροφορίας και κεφαλαίου τους επιτρέπουν να ασκούν μεγάλη πίεση στις εθνικές κυβερνήσεις. Τα κράτη εξαναγκάζονται τότε σε νεοφιλελεύθερες πολιτικές, όπως χαμηλότερες φορολογήσεις στις επιχειρήσεις και περικοπές στις κοινωνικές παροχές. Ιδιαίτερα στα κράτη του Τρίτου Κόσμου οι πολυεθνικές εταιρείες εκμεταλλεύονται τις 'Ειδικές Οικονομικές Ζώνες' όπου απολαμβάνουν προνομιακού φορολογικού καθεστώτος και έχουν τη δυνατότητα υπερεκμετάλλευσης της εργασίας, ενώ ο ρόλος του τοπικού κράτους μειώνεται στο ελάχιστο (Klein, 2000). Τονίζεται έτσι η αποδυνάμωση του κράτους και η ιδιοποίηση της παγκόσμιας εξουσίας από τις ανεξέλεγκτες δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς (βλ. και παρακάτω, ενότητα 1.6) (Bauman, 2000· Falk, 1999· Ρήγος, 2001).

Η παγκόσμια φύση του καπιταλισμού γίνεται αποδεκτή και από τους θεωρητικούς του κέντρου-περιφέρειας και της εξάρτησης (βλ. Wallerstein, 2000· Frank, 1969). Αυτοί αντιλαμβάνονται την παγκοσμιοποίηση ως εγγενή τάση της κεφαλαιοκρατίας, καθώς το κεφάλαιο επιδιώκει εγγενώς και διαρκώς την επέκτασή του. Κατ' αυτόν τον τρόπο, προβάλλοντας την σημασία της παγκόσμιας οικονομίας, ο Wallerstein (2000) υποστηρίζει ότι ο καπιταλισμός συνιστά ένα παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, μία και μοναδική παγκόσμια καπιταλιστική αγορά, στην οποία η καπιταλιστική εκμετάλλευση επιτελείται σε τρία επίπεδα, το κέντρο, τις ημι-περιφέρειες, και τις περιφερειακές χώρες. Το σύστημα αυτό δεν αποτελεί διακριτό γνώρισμα της σύγχρονης εποχής, αλλά επηρέαζε τα εθνικά κράτη και τις εθνικές οικονομίες ήδη από το παρελθόν, απαγορεύοντας την επιτυχία ριζοσπαστικών κοινωνικών μεταρρυθμίσεων και κινημάτων σε επίπεδο κράτους, εφ' όσον οι κρατικές οικονομίες εξαρτιόνταν από την παγκόσμια αγορά.

Οι προοπτικές της παγκόσμιας οικονομίας αντιμετωπίζονται με αισιοδοξία από τους θεωρητικούς του νεοφιλελευθερισμού, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση ωφελεί τόσο τους καταναλωτές των ανεπτυγμένων χωρών, εφ' όσο αυξάνεται η αποτελεσματικότητα των αγορών, όσο και τις αναπτυσσόμενες χώρες, στις οποίες μεταφέρει κεφάλαιο, τεχνογνωσία και δυνατότητες εκβιομηχάνισης. Παράλληλα η μείωση του κρατικού παρεμβατισμού ελαχιστοποιεί τα προβλήματα της διαφθοράς, της στασιμότητας και των γραφειοκρατικών περιορισμών, ιδιαίτερα

σε έντονα διεφθαρμένα καθεστάτα αναπτυσσόμενων χωρών (DeLong, 1999· Friedman, 2001· Kelly & Prokhorovnik, 2004).

Πέραν των παραπάνω θεωρητικών, αρκετοί από τους παγκοσμιοκεντρικούς ερευνητές τονίζουν την αύξηση των ανισοτήτων και του κοινωνικού αποκλεισμού που προκαλεί η οικονομική παγκοσμιοποίηση (Bauman, 2004a· Castells, 1998· Galbraith, 1999). Η μεταφορά της παραγωγής σε περιοχές με μικρότερα ημερομίσθια μειώνει τις αμοιβές των εργαζομένων και αυξάνει τα εισοδήματα των επιχειρηματιών, ενώ η ανασφάλεια και οι οικονομικές κρίσεις μεταφέρονται από την μία χώρα στην άλλη. Οι ανισότητες, η οικονομική πόλωση και ο κοινωνικός αποκλεισμός που προκαλεί η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας θα αναφερθούν αναλυτικά παρακάτω (ενότητα 1.9).

Αρνητές της παγκοσμιοποίησης. Πολλοί από τους αρνητές της παγκοσμιοποίησης υποστηρίζουν ότι αυτή δεν αποτελεί σύγχρονο φαινόμενο, αλλά βρίσκεται σε συνέχεια με τα οικονομικά μοτίβα του παρελθόντος (Hirst, 1997· Hirst & Thompson, 1996). Συγκεκριμένα, το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα χαρακτηρίστηκε από ένα σημαντικό άνοιγμα των αγορών εκ μέρους των ευρωπαϊκών χωρών, το οποίο αύξησε σημαντικά το μερίδιο των διεθνών συναλλαγών στην παγκόσμια παραγωγή. Κατά τους υποστηρικτές της συνέχειας στα οικονομικά φαινόμενα, η διεθνοποίηση της εποχής εκείνης όσον αφορά στην οικονομία είναι ανάλογη της σημερινής διεθνοποίησης (Kelly & Prokhorovnik, 2004).

Σύμφωνα με τους αρνητές της παγκοσμιοποίησης, οι εθνικές οικονομίες παραμένουν η μόνη ζωτική κατηγορία στον διεθνή κόσμο, ενώ οι εταιρείες και οι καταναλωτικές αγορές παραμένουν σε μεγάλο βαθμό εθνικές (Thompson, 2000). Η οικονομία παραμένει διεθνοποιημένη και όχι παγκόσμια, εφ' όσον οι δραστηριότητες στα διαφορετικά κράτη βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης και όχι ενσωμάτωσης, ενώ οι περισσότερες από τις επονομαζόμενες πολυεθνικές εταιρείες είναι στην πραγματικότητα διεθνείς, αφού διατηρούν μία ξεκάθαρη εθνική βάση και ξεκάθαρα εθνικά συμφέροντα. Παράλληλα, το μεγαλύτερο μέρος των τεχνολογικών δραστηριοτήτων των εταιρειών πραγματοποιείται εντός της μητρικής τους χώρας (Patel, 1995 όπως αναφέρεται στο Σακελλαρόπουλος, 2004). Αντίθετα, υπάρχει ένας πολύ μικρότερος αριθμός διεθνών συνεταιρισμών, που δεν έχουν καμία εθνική βάση (Kelly & Prokhorovnik, 2004). Επίσης, το μεγαλύτερο μέρος των άμεσων ξένων επενδύσεων και κινήσεων κεφαλαίων πραγματοποιείται μεταξύ των σχηματισμών

ΕΕ-Ιαπωνία-Κίνα, κάτι που δεν δηλώνει παγκοσμιοποίηση, αλλά μια περιορισμένη και ασύμμετρη διεθνοποίηση της οικονομίας, και μάλιστα με στοιχεία περιφερειακού προστατευτισμού (Σακελλαρόπουλος, 2004). Δεν υφίσταται έτσι ένας παγκόσμιος καπιταλισμός, αλλά διακριτά καπιταλιστικά μορφώματα, ανάλογα με τις περιοχές (regions) του κόσμου, όπως η σοσιαλδημοκρατική μεικτή οικονομία της Ευρώπης και η νεοφιλελεύθερη της Αμερικής (Held & McGrew, 2002).

Οι αρνητές της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας από την μαρξιστική οπτική υποστηρίζουν ότι η διεθνής οικονομική κυριαρχία παραμένει στα χέρια ισχυρών ομάδων που ανήκουν σε εθνικές οικονομίες, όπως είναι οι G8 και η Αμερική (Held & McGrew, 2002). Στην περίπτωση αυτή, δεν υφίσταται παγκοσμιοποίηση ως διακριτή έννοια, αλλά παγκόσμιο κεφάλαιο και παγκόσμιος ιμπεριαλισμός, του οποίου οι βασικοί θεσμοί είναι οι πολυεθνικές εταιρείες, οι παγκόσμιοι οικονομικοί θεσμοί, και τα καπιταλιστικά κράτη που έχουν αναδιαρθρωθεί ώστε να εξυπηρετούν τα συμφέροντα του παγκόσμιου κεφαλαίου (Petras & Veltmeyer, 2005· Callinicos, 2001). Έτσι, ο λόγος της παγκοσμιοποίησης δικαιολογεί και νομιμοποιεί το νεοφιλελεύθερο παγκόσμιο πρόγραμμα, δηλαδή την δημιουργία μίας παγκόσμιας ελεύθερης αγοράς και την εδραίωση του Αγγλοαμερικανικού καπιταλισμού στις βασικές οικονομικές περιοχές του κόσμου (Callinicos και συν., 1994· Hirst, 1997· Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος, 2009· Ρήγος, 2001). Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι παρά ένας νέος τρόπος δυτικού ιμπεριαλισμού και κυριαρχείται από τις ανάγκες και απαιτήσεις του κεφαλαίου μέσα στα βασικά καπιταλιστικά κράτη του κόσμου. Χωρίς την άσκηση της αμερικανικής ηγεμονίας, η υπάρχουσα φιλελεύθερη παγκόσμια τάξη δεν μπορεί να συγκρατηθεί. Έτσι παγκοσμιοποίηση της οικονομίας ισοδυναμεί με αμερικανοποίησή της (Petras & Veltmeyer, 2005).

Μετασηματιστικές απόψεις. Τέλος, οι μετασηματιστικές απόψεις υποστηρίζουν ότι η οικονομική παγκοσμιοποίηση είναι μεν υπαρκτή, δεν έχει όμως διεισδύσει στις εθνικές οικονομίες τόσο ώστε να μην μπορούν να την χειριστούν. Στην περίπτωση αυτή εκφράζεται η άποψη ότι η συνεργατική λειτουργία των κρατών και των διεθνών θεσμών μπορεί να ελέγξει τις οικονομικές δραστηριότητες των πολυεθνικών εταιρειών, ενώ ο οικονομικός ρόλος του εθνικού κράτους μεταβάλλεται από το παρεμβατικό και αναδιανεμητικό κράτος της μεταπολεμικής εποχής στο συντονιστικό και ανταγωνιστικό κράτος (Held & McGrew, 2000).

Οι θεωρητικοί της άποψης αυτής δίνουν ακόμη βάση στην διαμόρφωση περιοχών με κοινή οικονομική δυναμική (περιφερειοποίηση-regionalization), όπως η NAFTA, η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Ανατολική Ασία, υποστηρίζοντας ότι το μεγαλύτερο μέρος των συναλλαγών συμβαίνει εντός των μπλοκ αυτών και όχι ανάμεσά τους, έτσι ώστε το ενδοπεριφερειακό εμπόριο είναι ακόμη σημαντικότερο του δια-περιφερειακού (Kelly & Prokhovnik, 2004· Therborn, 2003).

1.4 Παραγωγή και εργασιακές σχέσεις

Σύμφωνα με τους θεωρητικούς της παγκοσμιοποίησης, οι μεταβολές στην οργάνωση της παγκόσμιας οικονομίας και η πρόοδος των τεχνολογιών της πληροφορίας γεννούν νέες μορφές εργασίας και παραγωγικών σχέσεων. Η πληροφορία και η επικοινωνία θεωρούνται το 'νέο κεφάλαιο' και τίθενται επικεφαλής της σύγχρονης οργάνωσης της οικονομίας. Οι θεωρητικοί της παγκοσμιοποίησης ως διακριτής εποχής του 'πληροφοριακού' ή 'μετα-βιομηχανικού' καπιταλισμού αναλύουν έτσι τις μεταβολές στην εργασία και στην δυναμική της ως φορέα πίεσης και κοινωνικής αλλαγής. Αντίθετα, οι θεωρητικοί που αντιμετωπίζουν την παγκοσμιοποίηση ως ιδεολογία του σύγχρονου καπιταλισμού αρνούνται την έλευση ουσιαστικών διαφορών από την εισαγωγή των νέων πληροφοριακών και επικοινωνιακών τεχνολογιών στα χρηματοοικονομικά, υποστηρίζοντας ότι οι νέες τεχνολογίες είναι εδραιωμένες σε προϋπάρχουσες ταξικές δομές και κράτη και υπόκεινται στους περιορισμούς του καπιταλιστικού συστήματος και της φάσης στην οποία αυτό έχει περάσει (Callinicos, 2001· Petras & Veltmeyer, 2005· Σακελλαρόπουλος, 2004).

Οι Hardt & Negri (2002) τονίζουν την πληροφορικοποίηση της παραγωγής στα πλαίσια του μετα-εκσυγχρονισμού, της μετάβασης δηλαδή από την βιομηχανική οικονομία στην οικονομία του τριτογενή τομέα της παροχής υπηρεσιών. Στο μοντέλο αυτό της οικονομίας, η πληροφορία και η επικοινωνία κατέχουν την κυρίαρχη θέση, καθώς είναι πλέον η αγορά, μέσω της επικοινωνίας, αυτή που καθορίζει την παραγωγή ('τογιοτικό' μοντέλο) και όχι το αντίστροφο (φορντικό μοντέλο) (Hardt & Negri, 2002).

Μία από τις βασικές μετατροπές που επιφέρει η νέα αυτή οικονομική οργάνωση είναι η εξατομίκευση της εργασίας και η μείωση της διαπραγματευτικής

δύναμης της οργανωμένης εργασίας, καθώς η κινητικότητα των επιχειρήσεων επιτρέπει στο κεφάλαιο να χειραφετηθεί από τις υλικές συνθήκες παραγωγής και από τις διαπραγματεύσεις με το εργατικό δυναμικό (Bauman, 2004· Castells, 1998· Hardt & Negri, 2002). Η εργασία γίνεται συνεπώς όλο και περισσότερο ευέλικτη και εξατομικευμένη, καθώς η παραγωγικότητα αντικαθίσταται από την καινοτομία και η ανταγωνιστικότητα από την ευελιξία. Στα πλαίσια αυτά, η οργανωμένη σε συνδικάτα και οργανώσεις εργασία φθίνει παραχωρώντας την θέση της στην εξατομίκευση της εργασίας, καθώς η συνεισφορά στην παραγωγή καθορίζεται χωριστά για κάθε εργαζόμενο, με τις μορφές της αυτο-απασχόλησης, της ατομικής εργασιακής διαπραγμάτευσης και της αρρύθμιστης έμμισθης εργασίας (Castells, 1998).

Ο Castells (1998) διακρίνει, όσον αφορά στις παραγωγικές σχέσεις, στην ανάδυση δύο διαφορετικών τύπων εργατικού δυναμικού: του εκπαιδευμένου εργαζόμενου, που έχει την δυνατότητα να 'επανα-προγραμματίζεται' διαρκώς με νέες δεξιότητες, και του γενικής χρήσης εργαζόμενου, που περιορίζεται σε μηχανικά καθήκοντα. Παράλληλα αναδύονται νέες μορφές εργασίας: μέσω της χρήσης του ηλεκτρονικού υπολογιστή, η εργασία γίνεται άυλη, ενώ οι εργασιακές διαδικασίες που ήταν στο παρελθόν διαφορετικές σήμερα ομογενοποιούνται ως χειρισμός ηλεκτρονικών συμβόλων (Hardt & Negri, 2002). Η άυλη εργασία, σε συνδυασμό με την αποκέντρωση της παραγωγής, συντείνει στην οργάνωση της εργασίας σε δίκτυα, μέσω της 'αφηρημένης συνεργασίας'. Συνεπώς, κατά τους Hardt & Negri, το είδος αυτό της εργασίας ενσωματώνεται τόσο στην βιομηχανική παραγωγή, όσο και στην εργασία των αναλυτικών και συμβολικών καθηκόντων και της επίλυσης προβλημάτων. Παράλληλα προκύπτει ένας τρίτος τύπος άυλης εργασίας, που σχετίζεται με τον χειρισμό του συναισθήματος και απαιτεί την, πραγματική ή δυνητική, ανθρώπινη επαφή (ό.π.:394-395). Η ανάδυση των εργαζομένων με τις δεξιότητες που αναφέρθηκαν παραπάνω συνιστά ενδεχομένως μια 'επανεγγαματοποίηση' της εργασίας, μετά την 'αποεπαγγελματοποίηση' που συνεπαγόταν το φορντικό μοντέλο και η μαζική γραμμή παραγωγής· αυτή αναφέρεται στην επανεμφάνιση της «υποκειμενικής» πλευράς της εργασίας, η οποία είναι ωστόσο πλέον ριζικά εξατομικευμένη (Αλεξίου, 2003). Είναι φυσικά σημαντικό να τονιστεί ότι οι παραπάνω αλλαγές ελάχιστα αγγίζουν τεράστια τμήματα του παγκόσμιου πληθυσμού, τα οποία εξακολουθούν να εργάζονται σε τομείς χαμηλής εξειδίκευσης και έντασης εργασίας.

Οι νέες αυτές μορφές εργασίας και δεξιότητες, που έχουν συνοψιστεί υπό τον τίτλο ‘μεταφορντισμός’ (Αλεξίου, 2003), συντείνουν έτσι και σε αλλαγές σε ιδεολογικό και ψυχολογικό επίπεδο, τόσο δηλαδή σε αλλαγές της ατομικής βιογραφίας όσο και σε μεταβολές στο ευρύτερο ζήτημα της ‘εργασιακής ηθικής’. Οι αξίες της εργασίας μετατοπίζονται από την υλικότητα, δηλαδή την ασφάλεια, το εισόδημα, τη σταδιοδρομία κ.λπ. σε αξίες ‘μετα-υλιστικές’ (Αλεξίου, 2003), οι οποίες σχετίζονται με την αυτονομία, την ατομικότητα, καθώς και την απόλαυση του ελεύθερου χρόνου. Έτσι, η νέα εργασιακή ηθική αναφέρεται σε έναν εργαζόμενο ευέλικτο, εξατομικευμένο στις καταναλωτικές του συνήθειες οι οποίες ωστόσο εγγράφονται στα πλαίσια μιας μαζικά καταναλωτικής κοινωνίας. Όπως και στους περισσότερους τομείς της κοινωνικής ζωής, η ατομική επαγγελματική σταδιοδρομία γίνεται αντικείμενο ‘επένδυσης’ και ατομικής διαχείρισης: ‘το ίδιο το άτομο καθίσταται αντικείμενο των επενδυτικών του δραστηριοτήτων’ (Αλεξίου, 2003· σ. 125). Καλείται δηλαδή να διαμορφώσει τις επαγγελματικές του επιλογές, το βιογραφικό του σημείωμα, τα επαγγελματικά του προσόντα, με τρόπο ώστε να γίνει, τρόπον τινά, *μάντζερ* του εαυτού του-κάτι που φυσικά εκτείνεται πέρα από το επάγγελμα και περικλείει ολόκληρη τη διαχείριση της ατομικής βιογραφίας.

1.5 Πολιτική εξουσία και παγκόσμια κυριάρχηση

Τα βασικά ερωτήματα γύρω από την παγκοσμιοποίηση όσον αφορά στην πολιτική της διάσταση σχετίζονται με το ρόλο του εθνικού κράτους στην σύγχρονη εποχή καθώς και με το ποιος ή ποιοι είναι οι φορείς που κατέχουν τα πρωτεία της παγκόσμιας εξουσίας. Ως προς τα δύο αυτά ερωτήματα οι απόψεις στην βιβλιογραφία είναι ποικίλες και σχετικές με τις εκάστοτε πολιτικές τοποθετήσεις και το πολιτικό όραμα του κάθε συγγραφέα. Η κατηγοριοποίηση των απόψεων μπορεί σε πρώτο επίπεδο να γίνει με βάση την διάκριση ‘διεθνιστών’ - αρνητών της πρωταρχικότητας της παγκοσμιοποίησης και ‘παγκοσμιοκεντρικών’ - απολογητών της παγκοσμιοποίησης (Held, 2004· Held & McGrew, 2002).

Το σύστημα της σύγχρονης πολιτικής οργάνωσης σε έθνη-κράτη έχει τις ρίζες του στην συνθήκη της Βεστφαλίας (1648), με χαρακτηριστικά του την εδαφική κυριαρχία (territoriality), το μονοπώλιο του ελέγχου της βίας, την απρόσωπη δομή της πολιτικής εξουσίας, και ένα διακριτό αίτημα νομιμότητας βασισμένο στην

αντιπροσώπευση (Falk, 1999· Held & McGrew, 2002). Το βεσφαλιανό σύστημα διαμορφώθηκε πλήρως κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα, οπότε καθιερώθηκαν επίσημα η εδαφική κυριαρχία, η επίσημη ισότητα των κρατών, η αρχή της μη-παρέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα άλλων κρατών, και η καθιέρωση του κράτους σαν θεμέλιου λίθου της κοινωνίας των εθνών (Held & McGrew, 2002). Παράλληλα αναπτύχθηκε η θεωρία του ρεαλισμού ως εθνοκεντρικής αντίληψης στις διεθνείς σχέσεις, που πρεσβεύει ότι το κράτος έχει σαν βασικό σκοπό την προώθηση και προάσπιση του εθνικού συμφέροντος, ακολουθώντας πολιτικές εξουσίας για να προστατέψει τα ζωτικά του συμφέροντα σε ένα βασικά αναρχικό σύστημα (ό.π.).

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά της ‘κοινωνίας των εθνών’ αμφισβητούνται όλο και περισσότερο στην σημερινή εποχή, γεννώντας το ερώτημα κατά πόσο το εθνικό κράτος παραμένει κυρίαρχος φορέας πολιτικής εξουσίας στην σημερινή παγκόσμια τάξη ή αντίθετα παραχωρεί ζωτικό μέρος των εξουσιών του σε διεθνείς, υπερεθνικούς, οικονομικούς, θεσμικούς ή εξω-θεσμικούς φορείς.

Αρνητές της παγκοσμιοποίησης. Κατά την κατηγοριοποίηση των Held & McGrew (2002), οι αρνητές της παγκοσμιοποίησης ή ‘διεθνιστές’ πρεσβεύουν ότι τα ισχυρότερα εθνικά κράτη εξακολουθούν να κυριαρχούν στην παγκόσμια σκηνή, καθώς και ότι οι διεθνείς θεσμοί, παρ’ ότι πολλαπλασιάζονται και ισχυροποιούνται, λειτουργούν προς όφελος των ισχυρών αυτών κρατών, και κυρίως των Ηνωμένων Πολιτειών. Έτσι, οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι πλέον, μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, ο αδιαμφισβήτητος ηγεμόνας στην νέα παγκόσμια τάξη, έχοντας την δυνατότητα να εκμεταλλεύονται ή να παρακάμπτουν τους διεθνείς θεσμούς (ό.π., Callinicos, 2001· Chomsky, 1999· Panitch & Gindin, 2004· Petras & Veltmeyer 2005).

Υπέρμαχοι και μετασχηματιστές. Αντίθετα, οι ‘παγκοσμιοκεντρικοί’ θεωρητικοί απορρίπτουν την διατήρηση στο σύγχρονο πεδίο της παραδοσιακής έννοιας και λειτουργίας του έθνους-κράτους, παρατηρώντας ότι το κράτος σήμερα εκχωρεί πολλές και σημαντικές λειτουργίες του σε άλλους φορείς, όπως οι διεθνείς οργανισμοί, οι πολυεθνικές εταιρείες, και τα κοινωνικά κινήματα. Στην άποψη αυτή τονίζεται η πολυκεντρική κατανομή των εξουσιών στην σύγχρονη πολιτική σκηνή, με την κρατική εξουσία να συνυπάρχει με μία ‘παγκοσμίων διαστάσεων διεθνική υπο-πολιτική’ (Μπεκ, 1999). Αυτή η πολυκεντρική κατανομή περιλαμβάνει φορείς όπως

διεθνείς οργανισμούς, περιφερειακές ενότητες (ΕΕ, NAFTA κλπ), παγκόσμιους ιδιωτικούς φορείς (πολυεθνικές εταιρείες, τράπεζες, όμιλοι ΜΜΕ), φορείς της παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών και εθνικές και υπο-εθνικές πολιτικές (Held & McGrew, 2002).

Κατά την οπτική αυτή, αμφισβητούνται τα χαρακτηριστικά του κράτους κατά το βεσφαλιανό σύστημα: η εδαφική οργάνωση της κρατικής εξουσίας μεταβάλλεται, καθώς η πολιτική εξουσία οργανώνεται σήμερα σε πολύπλοκα δίκτυα, δεν είναι πια εδαφική αλλά απ-εδαφικοποιημένη, σε μια ευρύτητα από το τοπικό στο παγκόσμιο, όπου καταργείται η διάκριση μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού (Hardt & Negri, 2002). Παράλληλα, ο ρόλος του κράτους ως κυρίαρχου μετατοπίζεται από την πολιτική εξουσία στην συντονιστική, διοικητική και διαπραγματευτική λειτουργία (Bauman, 2004a· Friedman, 2001). Επίσης, η κρατική αυτονομία διακυβεύεται, καθώς οι εθνικές κυβερνήσεις αναγκάζονται να προβούν σε εκτεταμένη συνεργασία, ενώ τα κράτη χάνουν το μονοπώλιο της εξουσίας στους πολίτες, εφ' όσον αναδύονται νέα κέντρα δημόσιας εξουσίας πάνω και κάτω από το κρατικό επίπεδο (Scholte, 1997).

Έτσι, κατά τον Scholte (1997), η εποχή της μετα-εθνικής κυριάρχησης χαρακτηρίζεται από την ετεραρχία, ένα σύστημα στο οποίο η πολιτική εξουσία διανέμεται σε διαφορετικά επίπεδα κυριάρχησης, καθιστώντας το διεθνές εσωτερικό και τα εσωτερικά θέματα διεθνή. Στο διεθνές επίπεδο τοποθετούνται θεσμοί όπως τα Ηνωμένα Έθνη, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου και άλλοι οργανισμοί και μη κυβερνητικές οργανώσεις. Σε υπερεθνικό επίπεδο διακρίνονται οργανώσεις που δημιουργούνται από επίσημες συμφωνίες μεταξύ κυβερνήσεων και τοπικές ομαδοποιήσεις κρατών. Στο υπο-εθνικό επίπεδο τοποθετούνται φορείς όπως τοπικές αρχές, τοπικές κοινωνίες, δήμοι και υπο-εθνικές αρχές.

Κατά την παγκοσμιοκεντρική οπτική, συνεπώς, ο ρόλος του κράτους υφίσταται σήμερα ριζικές μεταβολές, εφ' όσον η άσκηση εξουσίας αποσυνδέεται από το εδαφικό στοιχείο, καθιστώντας το κράτος 'διεθνικό' (Μπεκ, 1999). Η παγκόσμια πολιτική σκηνή χαρακτηρίζεται από την διεθνική συνεργασία, την 'συμπεριληπτική κυριαρχία', την αλληλοεπικάλυψη εξουσιών και την διαπολιτισμικότητα (ό.π.).

Άλλοι θεωρητικοί, του 'μετασχηματιστικού' στρατοπέδου, τονίζουν το στοιχείο της περιφερειακής οργάνωσης στην διεθνή πολιτική. Σύμφωνα με τον Therborn (2003), περιοχές όπως η Ευρώπη και η Ασία εμφανίζουν κυρίως

περιφερειακές αλληλοσυνδέσεις μεταξύ των κρατών τους. Στην Ευρώπη, για παράδειγμα, οι ισχυροί διεθνείς οργανισμοί που καθοδηγούνται από την Ουάσινγκτον, όπως το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα, αναπτύσσουν δραστηριότητες κυρίως στην μετα-κομμουνιστική Ανατολή. Τα κράτη της δυτικής Ευρώπης εμφανίζουν κυρίως περιφερειακή οργάνωση, μέσω της ενσωμάτωσής τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ στην Ασία κυριαρχεί η περιφερειακή οργάνωση της ASEAN. Αντίθετα, οι μόνες πραγματικά 'παγκοσμιοποιημένες' χώρες είναι οι ΗΠΑ, ως φορέας παγκόσμιας δύναμης, και στον άλλο πόλο τα φτωχά και αδύναμα κράτη της Αφρικής, της νότιας Ασίας και της Λατινικής Αμερικής, που είναι 'παγκόσμια' ενπεπλεγμένα λόγω της οικονομικής τους εξάρτησης, και ορισμένες φορές λόγω ένοπλης επιβολής.

Το στοιχείο της οργάνωσης της πολιτικής εξουσίας σε δίκτυα τονίζεται από θεωρητικούς της παγκοσμιοποίησης (Castells, 1998· Hardt & Negri, 2002). Οι Hardt & Negri (2002) προτείνουν ένα δικτυακό μοντέλο πλανητικής εξουσίας, απεδαφικοποιημένο και ωστόσο εκτεταμένο σε κάθε όψη της κοινωνίας και της υποκειμενικότητας, που βασίζεται στο δικτυακό, φεντεραλιστικό μοντέλο της πολιτικής εξουσίας στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στο μοντέλο αυτό, η εξουσία αρθρώνεται σε τρία επίπεδα: Στο πρώτο τοποθετούνται οι ΗΠΑ και μία ομάδα ισχυρών εθνικών κρατών (G7), καθώς και ένα ετερογενές σύνολο διεθνών συνασπισμών, στο δεύτερο οι πολυεθνικές εταιρείες και τα κυρίαρχα κράτη, και στο τρίτο η λαϊκή εκπροσώπηση από ομάδες και εθνικά κράτη, καθώς και οι θεσμοί της κοινωνίας των πολιτών: τα ΜΜΕ, οι θρησκευτικοί θεσμοί και οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις. Το δίκτυο της εξουσίας εξαπλώνεται σε κάθε τομέα της κοινωνικής ζωής, φτάνοντας ως την κάθε υποκειμενικότητα και οργανώνεται σαν βιο-πολιτική εξουσία και σαν κοινωνία ελέγχου, κατά την ορολογία του Foucault (ό.π.).

1.6 Ο ρόλος του κράτους

Με βάση τις παραπάνω θεωρητικές απόψεις, ο ρόλος του κράτους στην σύγχρονη τάξη πραγμάτων υφίσταται σημαντικές μεταβολές και περιορισμούς, τόσο στην άσκηση πολιτικής εξουσίας στην διεθνή σκηνή όσο και στον καθορισμό των πολιτικών στο εσωτερικό του και στον έλεγχο των συνειδήσεων και ταυτοτήτων των πολιτών.

Ο υποσκελισμός των εξουσιών του κράτους μπορεί να αποδοθεί τόσο στην αποκέντρωση και πολυδιάσπαση των εξουσιών σε διάφορους πολιτικούς φορείς, όσο και στην εκχώρηση μεγάλου μέρους της εξουσίας του μπροστά στην κυριαρχία των δυνάμεων της παγκόσμιας αγοράς. Οι θεωρητικοί που υποστηρίζουν την παρακμή της κρατικής εξουσίας προς όφελος των δυνάμεων της αγοράς δέχονται έτσι ότι η σημερινή εποχή είναι εποχή παρακμής της αυτονομίας του πολιτικού, καθώς το κράτος διατηρεί ρόλο συντονιστή, διαιτητή ή μάνατζερ προς όφελος του κεφαλαίου, ενώ η κυβέρνηση αποδιαιθρώνεται και επενδύεται σε ξεχωριστούς φορείς που προσφεύγουν στο υπερεθνικό επίπεδο εξουσίας (Bauman, 2004a· Falk, 1999· Friedman, 2001· Hardt & Negri, 2002). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η οικονομική παγκοσμιοποίηση συνδέεται με τον πολιτικό κατακερματισμό, και οι λειτουργίες που απομένουν στο κράτος είναι από την μία η αστυνόμευση της εδαφικής επικράτειας και του πληθυσμού προς όφελος των εταιρειών, και από την άλλη η οικονομική προστασία του πληθυσμού από την αναρχία της αγοράς. Το κράτος μετατρέπεται έτσι σε 'τοπικό αστυνομικό τμήμα' προς όφελος των χρηματαγορών, και η έννοια του 'ευνομούμενου' κράτους σήμερα σχετίζεται κυρίως με την καταπολέμηση του εγκλήματος, έναντι της εφαρμογής κοινωνικών πολιτικών ή πολιτικών καταπολέμησης της ανισότητας (Bauman, 2004a).

Η έννοια της τοπικής αποτελεσματικότητας της διοίκησης αναπτύσσεται και από τους Hardt & Negri (2002), οι οποίοι πρεσβεύουν ότι η τοπική διοίκηση εντάσσεται αρμονικά μέσα στο παγκόσμιο σύστημα της κοινωνίας του ελέγχου. Στην διοίκηση αυτή η διαχείριση των πολιτικών στόχων έχει διαχωριστεί από την διαχείριση των γραφειοκρατικών μέσων, είναι ετερογενής και με εργαλειακό χαρακτήρα, ενώ ακολουθεί την αστυνομική/στρατιωτική λογική, την οικονομική λογική και την ιδεολογική/επικοινωνιακή λογική. Μέσα από την τοπική διακυβέρνηση η παγκόσμια τάξη-αυτοκρατορία εξασφαλίζει την εξάπλωση και την διατήρησή της (ό.π.).

Η παρακμή και απεμπόληση της πολιτικής στο σύγχρονο κράτος δεν γίνεται δεκτή, ωστόσο, από όλους τους θεωρητικούς, καθώς πολλοί αντιμετωπίζουν την υποτιθέμενη 'απεμπόληση' της πολιτικής ως ιδεολόγημα που επιστρατεύεται από τους νεοφιλελεύθερους οικονομικούς κύκλους προκειμένου να εκμεταλλευτούν την πολιτική για δικούς τους στόχους. Η θεώρηση αυτή συνάδει με την άποψη των αρνητών της παγκοσμιοποίησης, οι οποίοι την αντιμετωπίζουν σαν μύθο που νομιμοποιεί την κυριαρχία των ισχυρών οικονομικά και στρατιωτικά κρατών όπως οι

Ηνωμένες Πολιτείες και των υπερεθνικών τους εταιρειών (Κονδύλης, 1997· Μελάς, 2001· Σακελλαρόπουλος, 2004).

Στα πλαίσια αυτά, οι Petras & Veltmeyer (2005) θεωρούν ότι οι εξουσίες του κράτους δεν έχουν καταργηθεί αλλά έχουν μεταβληθεί ριζικά στην σύγχρονη μορφή ιμπεριαλισμού, προσδιοριζόμενες σε τρεις βασικές λειτουργίες: στην υιοθέτηση δημοσιονομικών πολιτικών που εξασφαλίζουν μακροοικονομική σταθερότητα, στην παροχή της βασικής υποδομής που είναι απαραίτητη για την παγκόσμια οικονομική σταθερότητα, και στην εξασφάλιση του κοινωνικού ελέγχου, της τάξης και της σταθερότητας (ό.π.: 29, 62). Στη θεώρηση αυτή, η ρητορική σε σχέση με το ασθενές κράτος χρησιμεύει στο να αποπλύνει τις αντιτιθέμενες στην παγκοσμιοποίηση κοινωνικές δυνάμεις και στο να αποπροσανατολίσει τον κοινωνικό αγώνα (ό.π.:72). Πάντως, σύμφωνα με τους αρνητές της παγκοσμιοποίησης, οι βασικές λειτουργίες του κράτους που αφορούν στη ρύθμιση της εργασίας, την εύνοια των επιχειρήσεων, τις κρατικές δαπάνες, τις κοινωνικές δαπάνες δεν έχουν μεταβληθεί ώστε να μιλάμε για κατάργηση του εθνικού κράτους. Αντίθετα, υπάρχει μετατόπιση των κέντρων αποφάσεων σε τμήματα του Κράτους που είναι αδιαπέραστα στον κοινωνικό έλεγχο, όπως δείχνει και η συμμετοχή του σε διεθνείς οργανισμούς (Σακελλαρόπουλος, 2004).

Παρόμοια, κατά τον Μηλιό (1997), η διεθνοποίηση του κεφαλαίου δεν εκτοπίζει τα εθνικά κράτη, καθώς το κράτος, το έθνος και το κεφάλαιο αποτελούν τρεις όψεις του ίδιου ιμπεριαλιστικού συστήματος οργάνωσης της κοινωνίας. Στις σύγχρονες συνθήκες της διεθνοποίησης του κεφαλαίου, τα κράτη εξακολουθούν έτσι να είναι η βαθμίδα συγκεφαλαίωσης της ταξικής εξουσίας, ενώ οι θεωρητικοποιήσεις μητρόπολης-περιφέρειας τείνουν να εξαφανίσουν την αντίθεση κεφαλαίου και εργασίας θεωρώντας συλλήβδην τις ιμπεριαλιστικές χώρες ως την ‘εργατική αριστοκρατία’ του παγκόσμιου συστήματος. Αντίθετα, η διεθνοποίηση συνεπάγεται συγκεκριμένες σχέσεις διαπλοκής ανάμεσα στους ξεχωριστούς κοινωνικούς σχηματισμούς. Εφ’ όσον η πάλη των τάξεων αλλά και η σύναψη ηγεμονικών συμμαχιών εξακολουθούν να ξετυλίγονται στο εθνικό επίπεδο, δεν μπορούμε να μιλάμε για έναν ενιαίο ιμπεριαλιστικό σχηματισμό (Αμίν, 1996).

Το αποτέλεσμα, έτσι, δεν είναι το πέρασμα σε ένα νέο ‘στάδιο’ της παγκόσμιας κοινωνικής οργάνωσης, αλλά μια νέα φάση αναδιάρθρωσης στα πλαίσια του μονοπωλιακού-ιμπεριαλιστικού σταδίου του καπιταλισμού, στο οποίο υφίσταται μια παγκόσμια ιμπεριαλιστική αλυσίδα με άνισους κρίκους (ό.π., βλ. και

Σακελλαρόπουλος, 2004). Βασικό χαρακτηριστικό της είναι η ενίσχυση της θέσης των ΗΠΑ ως ηγεμονικού σχηματισμού της αλυσίδας αυτής. Μετά τη δεκαετία του 1980 νομιμοποιήθηκαν οι διεθνείς επεμβάσεις στο εσωτερικό κυρίαρχων κρατών, με αρχηγό τις ΗΠΑ, και υπό το πρίσμα της ιδεολογίας των οικουμενικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων (θεωρία του στρατιωτικού ανθρωπισμού) (ό.π.).

1.7 Υπερεθνικοί οργανισμοί και κοινωνία των πολιτών

Όπως προαναφέρθηκε, σύμφωνα με τους οπαδούς της παγκοσμιοποίησης η 'παγκόσμια πολιτική' αρθρώνεται σε ένα σύστημα πολυεπίπεδης περιφερειακής και παγκόσμιας διακυβέρνησης (Held & McGrew, 2002). Σημαντικότερο ρόλο σε αυτό παίζουν οι μεγάλοι διακυβερνητικοί οργανισμοί, οι υπερεθνικές ομάδες πίεσης και πλήθος διεθνών ΜΚΟ. Στις τελευταίες συνεργάζονται δια-συνοριακά πολίτες και ιδιωτικά συμφέροντα για να προωθήσουν τους κοινούς τους στόχους ή για να εξαναγκάσουν κυβερνήσεις και επίσημους θεσμούς σε λογοδοσία για τις δραστηριότητές τους. Οι ΜΚΟ ασκούν επιρροή επηρεάζοντας τις δημόσιες στάσεις, ασκώντας πίεση στην ατζέντα των τοπικών, εθνικών και διεθνών πολιτικών, παρέχοντας στους πολίτες πρόσβαση σε τοπικά και παγκόσμια φόρουμ λήψης αποφάσεων και ασκώντας ηθική ή τεχνική επιρροή (McGrew, 2004).

Κατά τους Held & McGrew (2001), η διεθνής κοινωνία των πολιτών δημιουργεί επικαλυπτόμενες κοινότητες με κοινό πεπρωμένο (overlapping communities of fate), δίνοντας την δυνατότητα σε κάθε πολίτη να συμμετάσχει σε πολλές κοινότητες με τις οποίες μοιράζεται το αίσθημα κοινής μοίρας και αλληλεγγύης, οι οποίες ορίζονται όχι πλέον στα όρια του κράτους, αλλά σε αλληλεπικαλυπτόμενα τοπικά, κρατικά, και παγκόσμια επίπεδα. Σαν μορφή διεθνούς πολιτικής, οι κοινότητες αυτές ασχολούνται με ποικίλα, παγκόσμια προβλήματα που αναδύονται στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, όπως το περιβάλλον, τα ναρκωτικά, τα ανθρώπινα δικαιώματα και η τρομοκρατία (Held & McGrew, 2002).

Ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών στην παγκόσμια πολιτική σκηνή αποτελεί αντικείμενο διαφωνίας μεταξύ των θεωρητικών της παγκοσμιοποίησης. Από τους αρνητές της παγκοσμιοποίησης, οι διεθνείς ΜΚΟ θεωρούνται απολογητές του κεφαλαίου και της νέας παγκόσμιας τάξης, λειτουργώντας ως η 'κοινοτική όψη' του νεοφιλελευθερισμού (Petras & Veltmeyer, 2005), αφού αποτελούν

παρακυβερνητικούς οργανισμούς που δραστηριοποιούνται μόνο σε περιοχές που ενδιαφέρουν πολιτικά τα κράτη (Σακελλαρόπουλος, 2004). Από τους υπέρμαρχους και τους μετασχηματιστές θεωρούνται δυνητικοί φορείς μιας ‘παγκοσμιοποίησης εκ των κάτω’ που θα συντελέσει στην δημοκρατικοποίηση της παγκόσμιας άσκησης εξουσίας και στην άρση των κοινωνικών ανισοτήτων (Falk, 1999· Held & McGrew, 2002· Μπεκ, 1999). Για τους Hardt & Negri (2002), οι ΜΚΟ με ανθρωπιστικό πεδίο δράσης προασπίζονται οικουμενικά ηθικά αιτήματα, αποτελώντας την ευρεία βάση της πλανητικής εξουσίας και συμπλέοντας με τις διεργασίες της παγκόσμιας τάξης στο πεδίο της βιοεξουσίας. Πολλές ωστόσο ΜΚΟ συμμετέχουν στο ευρύ πλαίσιο του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης, με συμμετοχή τόσο στις μεγάλες εκδηλώσεις αντίδρασης του Σιάτλ και της Γένοβας, όσο και στο θεσμό του Παγκόσμιου Κοινωνικού Φόρουμ (Klein, 2002).

Όσον αφορά στους διεθνείς οργανισμούς, αυτοί θεωρούνται από πολλούς υπέρμαχους της παγκοσμιοποίησης και μετασχηματιστές ως δείγμα μιας πολυμερούς και παγκόσμιας πολιτικής, στην οποία δεσπόζουν τα μεγάλα διεθνή φόρουμ χάραξης πολιτικής (ΟΗΕ, G7, ΔΝΤ, ΠΟΕ, ΕΕ, MERCOSUR, ASEAN κλπ). Ιδιαίτερο παράδειγμα υπερεθνικού οργανισμού αποτελεί η Ευρωπαϊκή Ένωση, πολιτικός σχηματισμός όπου διαμοιράζεται η εθνική κυριαρχία. Σημαντικό ρόλο στη διεθνή διακυβέρνηση παίζει η επέκταση του διεθνούς δικαίου, με τη διαμόρφωση ενός πολυμερούς και ‘κοσμοπολιτικού’ νομοθετικού πλαισίου (Held & McGrew, 2001). Αντίθετα, οι αρνητές της παγκοσμιοποίησης υποστηρίζουν ότι οι διεθνείς οργανισμοί δεν έχουν αφαιρέσει στοιχεία εθνικής κυριαρχίας από τα Κράτη, σήμερα περισσότερο απ’ ότι στο παρελθόν. Επομένως, οι αποφάσεις των διεθνών οργανισμών εκπροσωπούν τα συμφέροντα των ισχυρότερων κρατών απ’ όσα συμμετέχουν σ’ αυτούς (Σακελλαρόπουλος, 2004).

1.8 Πολιτισμός και ιδεολογία

Οι επιρροές της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης στην πολιτισμική σφαίρα αναφέρονται σε μία πληθώρα ερωτημάτων, βασικό μεταξύ των οποίων είναι το κατά πόσο η παγκοσμιοποίηση συντελεί στην πολιτισμική ομογενοποίηση, τον πολιτισμικό υβριδισμό ή την πολιτισμική σύγκρουση (Αλμπάνης, 2003). Στην περίπτωση της πολιτισμικής ομογενοποίησης, θεωρείται ότι οι εθνικοί πολιτισμοί βρίσκονται σε

απειλή, καθώς η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης οδηγεί στη βαθμιαία καθιέρωση ενός, καθολικού πολιτισμού, είτε με την ιμπεριαλιστική επιβολή είτε ως αποτέλεσμα μιας εξελικτικής διαδικασίας. Στην περίπτωση της πολιτισμικής πλώσης, η έμφαση δίνεται στις συγκρούσεις μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών, και ιδιαίτερα μεταξύ του δυτικού πολιτισμού και της Ανατολής, καθώς αυτοί μάχονται για την επικράτησή τους. Πρόκειται για την προβληματική του νέου ρατσισμού και εθνικισμού, του 'πολέμου των πολιτισμών' και της ανάδυσης φονταμενταλισμών σε διάφορα μέρη του κόσμου (Huntington, 2000). Ο πολιτισμικός υβριδισμός, τέλος, αναφέρεται στην 'νόθευση' των πολιτισμών εξαιτίας των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης όπως η μετανάστευση και στον σχηματισμό υβριδικών πολιτισμικών μορφωμάτων από διάφορες, διαπολιτισμικές επιδράσεις. Η πολυπολιτισμικότητα και η συνύπαρξη διαφορετικών πληθυσμών εντάσσονται σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο. Παράλληλα ο υβριδισμός και η συνύπαρξη πολιτισμών αναφέρονται στην προβληματική της μετανεωτερικότητας και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που της αποδίδονται σε πολιτισμικό επίπεδο (Αλμπάνης, 2003· Jameson & Miyoshi, 1998).

Αρνητές της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης. Πολλοί από τους θεωρητικούς που αρνούνται την έλευση της παγκοσμιοποίησης πρεσβεύουν ότι η ανάπτυξη των παγκόσμιων πολιτισμικών ροών δεν συνεπάγεται την παρακμή των εθνικών πολιτισμών (McKay, 2004). Κατ' αυτούς, το εθνικό κράτος παραμένει στην σύγχρονη εποχή ο βασικός φορέας που καθορίζει και οργανώνει την πολιτισμική ζωή. Η έννοια του έθνους, παρ' ότι ως ένα βαθμό αποτέλεσε στην ιστορική εξέλιξη δημιουργία των πολιτικών ελίτ, προέκυψε συχνά μέσα από προϋπάρχοντες, προ-νεωτερικούς 'εθνικούς πυρήνες'. Έτσι, παρ' ότι οι εθνικές κουλτούρες στις περισσότερες περιπτώσεις είναι αποκύημα των τελευταίων διακοσίων ετών, το εθνικό κράτος χρησίμευσε ως βασικός οργανωτής του πολιτισμού. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η εθνική κουλτούρα έχει αρκετά ισχυρές βάσεις ώστε να μην μπορεί να διαβρωθεί από την διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, εφ' όσον εξάλλου ο πολιτισμικός ιμπεριαλισμός είναι εφήμερος και δεν μπορεί να συνδεθεί με τις καθημερινές ζωές και ταυτότητες ενός πληθυσμού με τον ίδιο τρόπο που συνδέονται οι εθνικές κουλτούρες. Συνεπώς, οι απόψεις που τονίζουν την ομογενοποίηση της κουλτούρας και τον πολιτισμικό ιμπεριαλισμό υπερβάλλουν στις αλλαγές και παραβλέπουν την πολιτισμική συνέχεια (Held & McGrew, 2002· McKay, 2004).

Οι αρνητές της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης τονίζουν εξάλλου ότι, στον τομέα των τηλεπικοινωνιών, παρά την διάδοση μέσω της δορυφορικής τηλεόραση και την εισαγωγή ξένων τηλεοπτικών προγραμμάτων, στις περισσότερες χώρες η δημόσια εθνική τηλεόραση αποσπά ακόμα τα μεγαλύτερα ποσοστά τηλεθέασης, οι εθνικές εφημερίδες έχουν το μεγαλύτερο κοινό, και οι ειδησεογραφικές εκπομπές που παρακολουθούνται περισσότερο είναι εθνικές, παρά την χρήση δορυφόρων και την ανάδυση παγκόσμιων πρακτορείων (McKay, 2004). Επιπλέον, οι μεγάλες τεχνολογικές αλλαγές του τελευταίου τετάρτου του 19^{ου} αι. ήταν εξίσου, αν όχι και πιο σημαντικές για τον τρόπο ζωής των ανθρώπων από τις σημερινές (Σακελλαρόπουλος, 2004).

Οι θεωρητικοί αυτοί τονίζουν ακόμη ότι δεν υφίσταται ομογενοποίηση της κουλτούρας και πολιτισμικός ιμπεριαλισμός, αλλά ότι αντίθετα ο κόσμος είναι διηρημένος σε έναν αριθμό 'γεω-γλωσσολογικών' περιοχών, η κάθε μία εκ των οποίων έχει την δική της πολιτισμική δυναμική. Οι περιοχές αυτές συνδέονται με κοινές πολιτισμικές, γλωσσικές και ιστορικές συνδέσεις που υπερβαίνουν τον εδαφικό τους χώρο. Πρόκειται για την προβληματική της πολιτισμικής 'περιφερειοποίησης' (regionalization) (Sinclair, Jacka & Cunningham, 1996). Εξάλλου, η πολιτισμική ομοιογένεια που υποτίθεται ότι καταλύει ο πολιτισμικός ιμπεριαλισμός στην πραγματικότητα δεν υφίσταται, αφού οι πολιτισμικές και γλωσσικές κοινότητες ήταν και παραμένουν ρευστές και τα έθνη χαρακτηρίζονται από πολιτισμικό 'κρεολισμό'. Μεγαλύτερη σημασία στα πλαίσια αυτά έχει η διαφορετική πρόσληψη από κάθε πληθυσμό της ίδιας πολιτισμικής παραγωγής: έτσι, τα εισαγόμενα τηλεοπτικά προγράμματα γίνονται αντικείμενο «'οπτικοποίησης' και ιδιοποίησης από τους πληθυσμούς, καθώς αυτοί τα εισάγουν στο πλαίσιο των δικών τους πολιτισμικών πρακτικών και νοημάτων (Held & McGrew, 2002· McKay, 2004).

Υπέρμαχοι της παγκοσμιοποίησης. Κατά τους θεωρητικούς που αποδέχονται την διαδικασία της παγκοσμιοποίησης γίνεται αποδεκτό ότι η ανάπτυξη των παγκόσμιων ροών κουλτούρας συνεπάγεται την φθορά και παρακμή των εθνικών πολιτισμών. Ένα μέρος των θεωρητικών αντιμετωπίζει την εξέλιξη αυτή με αισιοδοξία, υποστηρίζοντας ότι ο πλανήτης μετατρέπεται σε ένα 'παγκόσμιο χωριό' (McLuhan & Powers, 1989) και ότι με την πρόοδο των επικοινωνιών και του διαδικτύου αναδύεται μία δημόσια σφαίρα ελεύθερη από τον έλεγχο του κράτους και των θεσμών, στην οποία τα ζητήματα πολιτικής και πολιτειότητας μπορούν να συζητηθούν ελεύθερα

από τους πολίτες. Έτσι, το ίντερνετ μπορεί να αποτελέσει μία εναλλακτική δομή ελεύθερης επικοινωνίας που θα επιτρέψει την ορθολογική συζήτηση και την έκφραση της κοινής γνώμης, συνιστώντας μία βαθιά δημοκρατική διαδικασία (Rheingold, 1993). Σε μια τέτοια πραγματικότητα δημιουργείται μία νέα, ‘κοσμοπολιτική’ νοοτροπία, όπου οι δεσμοί και οι κοινωνικές δραστηριότητες είναι απεδαφικοποιημένες.

Άλλοι θεωρητικοί, σε αντίθεση με την παραπάνω επιχειρηματολογία, αντιμετωπίζουν την πολιτισμική παγκοσμιοποίηση από την σκοπιά του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού. Κατά την άποψη αυτή, ο πολιτισμικός ιμπεριαλισμός πραγματοποιείται μέσω της εμπορευματοποίησης της δυτικής κουλτούρας και της εξαγωγής της ως καταναλωτικού αγαθού σε όλες τις περιοχές του κόσμου. Πρόκειται για την πολιτισμική έκφανση του ύστερου καπιταλισμού, στον οποίο το οικονομικό γίνεται πολιτισμικό. Η αμερικανική κουλτούρα επικρατεί έτσι επί των υπόλοιπων πολιτισμικών μορφωμάτων, εφ’ όσον υπάρχει μία θεμελιώδης ασυμμετρία ανάμεσα σε αυτήν και τις υπόλοιπες κουλτούρες, εξαιτίας των ανισοτήτων στην πρόσβαση στις τεχνολογίες επικοινωνίας και στις ροές πληροφορίας από τον Βορρά στον Νότο. Ο πολιτισμικός ιμπεριαλισμός ενισχύεται εξάλλου από την καθιέρωση της αγγλικής γλώσσας ως *lingua franca* της σύγχρονης εποχής (Jameson, 1991· McKay, 2004).

Κατά την προσέγγιση αυτή, το επικοινωνιακό μοντέλο της σύγχρονης οικονομικής οργάνωσης λειτουργεί προς όφελος του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού, καθώς η πληροφορία και η επικοινωνία καθίστανται όχι μόνο η οδός της μεταφοράς των εμπορευμάτων αλλά και τα ίδια τα εμπορεύματα. Ο έλεγχος της επικοινωνίας είναι μία από τις βασικές διαστάσεις του σημερινού ιμπεριαλισμού, εφ’ όσον οι νέες επικοινωνιακές οδοί και τεχνολογίες ελέγχονται σήμερα όλο και περισσότερο από ολιγοπώλια ενός μικρού αριθμού πολυεθνικών εταιρειών. Η επικοινωνία καθίσταται έτσι μία βασική οδός διάδοσης του ιμπεριαλιστικού προστάγματος (Hardt & Negri, 2002).

Η ‘πολιτισμική στροφή’ και η μετανεωτερικότητα. Οι έννοιες του ‘πολιτισμικού πλουραλισμού’, της πολυπολιτισμικότητας και του πολιτισμικού υβριδισμού καθίστανται έτσι βασικές στην σύγχρονη κοινωνική θεωρία. Στο κοινωνικό πεδίο, δεδομένης της κινητικότητας των πληθυσμών που συνεπάγεται η παγκοσμιοποίηση, η αναγνώριση των διαφορών μεταξύ των πολιτισμών που συνυπάρχουν στον ίδιο χώρο διαδίδεται όλο και περισσότερο ως ζωτική κοινωνική ανάγκη, αναζητείται δηλαδή

από την κοινωνική θεωρία ο συγκερασμός ενότητας και πολιτισμικής διαφοροποίησης.

Οι αγώνες για αναγνώριση αποκτούν έτσι όλο και μεγαλύτερη ορατότητα, μέσα από αγώνες για εθνική ανεξαρτησία, διαμάχες σχετικά με την πολυπολιτισμικότητα, και κινήματα για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Πολλοί θεωρητικοί δίνουν συνεπώς έμφαση στην ετερογένεια και την διαφορά, θεωρώντας ότι η αναγνώριση της διαφοράς αποτελεί προϋπόθεση για την κατάκτηση της ισότητας στις σημερινές κοινωνίες (βλ. ενότητες 4.3 και 4.4 για την στροφή στο 'πολιτισμικό παράδειγμα' στη σύγχρονη κοινωνία). Σύμφωνα με τον Taylor (1997), η αναγνώριση συνιστά μια ουσιαστική ανθρώπινη ανάγκη, που διαμορφώθηκε με την σύγχρονη έννοια αφ' ης στιγμής αναπτύχθηκε η σύγχρονη αντίληψη για την ταυτότητα. Ο καθένας δικαιούται αναγνώριση λόγω της μοναδικότητας της ταυτότητάς του και ζητούμενο είναι η αναγνώριση της μοναδικής ταυτότητας ενός ατόμου ή μίας ομάδας που διαφέρουν από τον περίγυρό τους. Έτσι, η πολιτική της διαφοράς εδράζεται στην δυνατότητα που έχει ο καθένας να διαμορφώνει και να ορίζει την ταυτότητά του, ως άτομο ή ως μέλος μιας πολιτισμικής ομάδας (ό.π.: 88).

Κατά τον Walzer (1998), το πρώτο νεωτερικό πρόγραμμα είναι η συμπεριληπτικότητα, ο αγώνας για την οποία καθόρισε τους τελευταίους δύο αιώνες και το δεύτερο νεωτερικό πρόγραμμα είναι ο διαχωρισμός, στον οποίο προτάσσεται ο αγώνας όχι για συμπερίληψη, αλλά για σύνορα και για τον αυτό-καθορισμό. Εφ' όσον οι ομάδες έχουν μοναδικές ή πρωταρχικές ταυτότητες εθνοτικού ή θρησκευτικού χαρακτήρα, η οριοθέτηση των συνόρων είναι απαραίτητη ώστε οι ομάδες να ασκούν έλεγχο στις ζωές τους και να υιοθετούν στάσεις και πολιτικές ανεκτικότητας και αποδοχής της ετερότητας (βλ. και Τσουκαλάς, 2010) (για την προβληματική αυτή βλ. ενότητες 4.3 και 4.4).

Οι θεωρητικές απόψεις περί πολυπολιτισμικότητας και ανοχής στο διαφορετικό, σύμφυτες με το θεωρητικό ρεύμα του κοινοτισμού, εγείρουν ωστόσο, όπως οι θεωρητικοποιήσεις της μετα-νεωτερικότητας, πολλές ενστάσεις. Από την φιλελεύθερη οπτική, κατά την οποία η ατομική ελευθερία είναι το μέγιστο αγαθό, υποστηρίζεται η τήρηση στάσης ουδετερότητας απέναντι στις πολιτισμικές διαφορές των διάφορων ομάδων, οπότε οι πολιτικές της πολυπολιτισμικότητας είναι εγγενώς ασυνεπείς με τις φιλελεύθερες αρχές. Κάθε διάκριση μεταξύ πολιτισμικά διαφορετικών ομάδων σε ένα εξισωτικό μοντέλο δημοκρατίας θεωρείται τότε

προβληματική, αφού διαταράσσει την ισότητα και εγείρει προβληματικές αξιώσεις (Taylor, 1997).

Η κριτική των θεωρητικοποιήσεων της αναγνώρισης μπορεί να γίνει, εκτός της φιλελεύθερης οπτικής, στο πεδίο της αντιπαράθεσης των διεκδικήσεων αναγνώρισης με τις διεκδικήσεις αναδιανομής. Κατά την Fraser (1997), οι διεκδικήσεις αναγνώρισης που αφορούν στο πολιτισμικό πεδίο, εφ' όσον γίνονται όλο και πιο έντονες στην σύγχρονη κοινωνία, μπορούν να λειτουργήσουν εις βάρος των διεκδικήσεων αναδιανομής, αυτών δηλαδή που σχετίζονται με εργασιακά και κοινωνικά αιτήματα. Ένα παράδειγμα συνιστά το φεμινιστικό κίνημα, του οποίου οι διεκδικήσεις αναδιανομής βαθμιαία διαχωρίστηκαν και παραμερίστηκαν μέσα από την προώθηση της γυναικείας κουλτούρας και την αμφισβήτηση των κανονιστικών διαστάσεων του φύλου (για την ίδια προβληματική βλ. ενότητες 4.3 και 4.4).

Κατά την άποψη αυτή, οι πολιτικές της αναγνώρισης ενδέχεται να λειτουργήσουν αποπροσανατολιστικά σε σχέση με τα πραγματικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι πολιτισμικές ή άλλες μειονότητες (Jacoby, 1994· Žizek, 1997).. Τονίζοντας τις διεκδικήσεις που αναφέρονται στις διαφορές και όχι στα προβλήματα και ανισότητες που είναι κοινά μεταξύ των διάφορων κοινωνικών ομάδων, ενδέχεται να διαβρώσουν την κοινωνική αλληλεγγύη και το αίσθημα κοινής ταυτότητας και συμμετοχής. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αποπροσανατολίζεται η προσοχή των πολιτών από τις διεκδικήσεις που σχετίζονται με τις κοινωνικές τάξεις και την οικονομική περιθωριοποίηση, και τα εργασιακά και κοινωνικά αιτήματα αντικαθίστανται από αιτήματα πολιτισμικής αναγνώρισης (Banting & Kymlicka, 2003· βλ. κεφάλαιο 4).

Κατά τους Hardt & Negri (2002), η αναγνώριση των πολιτισμικών διαφορών καθίσταται μάλιστα η νέα μορφή φυλετικού αποκλεισμού, οικοδομώντας νέες ιεραρχίες και νέους διαχωρισμούς μέσω της διαφορικής συμπερίληψης. Ο έλεγχος που ασκεί η παγκόσμια τάξη στις υποκειμενικότητες συντελείται έτσι μέσα από την συμπεριληπτική λειτουργία (παραμερισμός διαφορών και αποδοχή όλων), την διαφορική λειτουργία (επικύρωση των πολιτισμικών διαφορών και διατήρησή τους) και την διαχείριση των διαφορών αυτών. Πρόκειται για μία εξουσιαστική λειτουργία που πραγματώνεται μέσα από την συγχώνευση, την διαφοροποίηση και την διαχείριση των διαφορών μεταξύ υποκειμενικότητων (ό.π. 260-266).

Ο ευρύτερος προβληματισμός εδώ είναι κατά πόσον τα πολιτισμικά ζητήματα έχουν αποκτήσει σήμερα μεγαλύτερη σημασία απ' ό,τι στο παρελθόν, δεδομένης της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης και της επαφής των πολιτισμών μέσω των

μετακινήσεων και μεταναστευτικών ροών. Τα ζητήματα της πολυπολιτισμικότητας αλλά και η ανάπτυξη πολιτισμικών κινήματων και φονταμενταλισμών, καθώς και η προβληματική περί 'σύγκρουσης των πολιτισμών' αναδεικνύουν όψεις του ζητήματος αυτού. Τα κινήματα που διεκδικούν πολιτισμικούς στόχους (όπως τα σχετιζόμενα με τα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον) και όχι μόνο κοινωνικούς και εργασιακούς, αποσυνδεόμενα έτσι από την εργατική τάξη, έχουν τις ρίζες τους στον Μάη του 1968 και αποτελούν μία από τις βασικές εκφάνσεις της παγκοσμιοποίησης στην πολιτισμική σφαίρα (Castells, 1998· Touraine, 2005).

Ο Touraine (2005), από την οπτική της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας, υποστηρίζει ότι οι μεταβολές στο είδος και τις πολιτικές των διεκδικήσεων και η ανάπτυξη του κοινοτικού κινήματος αντανακλούν μια πραγματική αλλαγή παραδείγματος στον κοινωνικό χώρο. Καθώς οι πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί αδυνατούν να ελέγξουν την οικονομία, το κοινωνικό παράδειγμα, που στηριζόταν στην κοινωνική διαστρωμάτωση, στην κοινωνική κινητικότητα και στην διεκδίκηση κοινωνικών δικαιωμάτων, υποχωρεί, δίνοντας την θέση του, στην σύγχρονη εποχή, στο πολιτισμικό παράδειγμα. Στην πραγματικότητα που ορίζει το παράδειγμα αυτό, το υποκείμενο βρίσκεται στερημένο της στήριξης των κοινωνικών αξιών και δυνάμεων του παρελθόντος (όπως ο Θεός, το έθνος, η αταξική κοινωνία) και επιχειρεί να γίνει ελεύθερος δράστης μέσω της πάλης για τα δικαιώματά του, όχι πια τα κοινωνικά, αλλά τα πολιτισμικά. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι διεκδικήσεις αναγνώρισης, που σχετίζονται με πολιτισμικές, ηθικές και οικουμενικές διεκδικήσεις, έχουν σαν απώτερο στόχο την πραγμάτωση του υποκειμένου ως δράστη, την επιδίωξη του δηλαδή να αναγνωριστεί σαν δρών ελεύθερα και όχι σαν παράγωγο κοινωνικών δυνάμεων που δεν ελέγχει. Η προβληματική αυτή της στροφής στην πολιτισμική αναγνώριση κατά τη μετα-νεωτερική περίοδο αναλύεται περισσότερο στο Κεφάλαιο 4 (ενότητες 4.3 και 4.4).

Μία τέτοια οπτική της κυριαρχίας του πολιτισμικού και των διεκδικήσεων αναγνώρισης σήμερα ενέχει τον κίνδυνο της ουσιοποίησης (reification) της πολιτισμικής ταυτότητας, μέσω του ορισμού της κοινότητας από την 'φύση' της και όχι από τις σχέσεις καταπίεσης ή σύγκρουσης με τις άλλες κοινότητες. Στην περίπτωση αυτή η υπαγωγή στην πολιτισμική κοινότητα καθίσταται το πιο σημαντικό στοιχείο του ορισμού του ατόμου, κάτι που με τη σειρά του οδηγεί σε νέες καταστάσεις σύγκρουσης, ρατσισμού και βίας. Κατά τους Hardt & Negri (2002), η μετα-νεωτερική παγκόσμια τάξη έχει περάσει από την ουσιοποίηση των βιολογικών

στην ουσιοποίηση των πολιτισμικών διαφορών, οι οποίες, παρ' ότι θεωρούνται τυχαίες και κατ' αρχήν ισότιμες, χρησιμοποιούνται για νέους διαχωρισμούς και ιεραρχίες.

1.9 Συνέπειες της παγκοσμιοποίησης

Όποια ονομασία και να δοθεί στις μεταβολές της οικονομίας και της πολιτικής στην σύγχρονη εποχή, είναι κοινά αποδεκτό ότι αυτές έχουν σημαντικές επιπτώσεις σε οικονομικό, πολιτικό, πολιτισμικό και ατομικό επίπεδο τόσο στις αναπτυσσόμενες όσο και στις ανεπτυγμένες οικονομικά χώρες. Από την νεοφιλελεύθερη οπτική, οι συνέπειες αυτές είναι βασικά θετικές, εφ' όσον θεωρείται ότι η απελευθέρωση της αγοράς οδηγεί σε μείωση των εισοδηματικών ανισοτήτων και σε νέες αναπτυξιακές δυνατότητες για τις φτωχότερες χώρες με την μεταφορά της παραγωγής σε αυτές από τις υπερεθνικές εταιρείες (Held & McGrew, 2002).

Οι εκθέσεις των διεθνών οικονομικών οργανισμών ερμηνεύονται ωστόσο διαφορετικά από την πλειοψηφία των θεωρητικών, που τονίζουν την αύξηση των ανισοτήτων που επιφέρουν οι οικονομικές διεργασίες της παγκοσμιοποίησης, όχι μόνο μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών, αλλά και στο εσωτερικό του κάθε κράτους (Castells, 1998· Held & McGrew, 2002· Petras & Veltmeyer, 2005).

Κατά τους Petras & Veltmeyer (2005: 65-70), οι κατανεμητικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης είναι τρομακτικές, καθώς οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές στις οποίες εξαναγκάζονται τα κράτη αυξάνουν τις διευκολύνσεις στο πολυεθνικό κεφάλαιο και μειώνουν τις παροχές στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Έτσι, το μοντέλο ιδιοκτησίας περιουσιακών στοιχείων στις προηγμένες χώρες εμφανίζει έντονα χαρακτηριστικά πόλωσης, καθώς λιγότερο από 5% του πληθυσμού κατέχει περισσότερο από το 90% των ιδιωτικών περιουσιών. Παράλληλα, παρά τα χαμηλά ποσοστά ανεργίας στις ΗΠΑ, εμφανίζονται όλο και μεγαλύτερα ποσοστά χαμηλών μισθών και ευάλωτων, αδύναμων εργαζομένων. Στις χώρες του τρίτου κόσμου, όπως στην υπο-σαχάρια Αφρική, η κατάσταση εμφανίζεται ακόμη τραγικότερη, καθώς η απομόνωση από τις επενδύσεις και την τεχνολογία επιφέρει μία πραγματική από-ανθρωποποίηση, αποδιαιρθρώνοντας την οικονομία, και προκαλώντας βία, συγκρούσεις και πολιτικό χάος. Στην περίπτωση αυτή η φτώχεια υπερβαίνει τα όρια

του ελάχιστου εισοδήματος για την εξασφάλιση της διαβίωσης, καταλήγοντας σε συνθήκες απόλυτης στέρησης (Castells, 1998).

Σύμφωνα με τον Castells (1998), ο πληροφοριακός καπιταλισμός καταλήγει στον διαχωρισμό των ανθρώπων και των τοποθεσιών σε χρήσιμους και μη χρήσιμους για τους σκοπούς του. Δημιουργούνται έτσι 'μαύρες τρύπες' στην κυριαρχία του καπιταλισμού, άνθρωποι δηλαδή και τοποθεσίες που είναι δομικά άχρηστοι στην κεφαλαιοκρατική παραγωγική διαδικασία. Οι κατηγορίες αυτές συνδέονται συνήθως επικοινωνιακά μεταξύ τους, με ορισμένες αγορές, και με τις κρατικές δομές, στο επίπεδο της πρόνοιας και της αστυνόμευσης. Οι κοινωνικά αποκλεισμένοι πληθυσμοί δεν περιορίζονται έτσι σε συγκεκριμένες περιοχές του πλανήτη, αλλά διασπείρονται ανά τον κόσμο, αποτελώντας τα 'μη-σχετικά' απομεινάρια της παγκόσμιας παραγωγής, που αποκόβονται και απομονώνονται από αυτήν: πρόκειται τόσο για τις φτωχές χώρες του τρίτου κόσμου, όσο και για τα γκέτο των μητροπόλεων στις ανεπτυγμένες χώρες. Οι κατηγορίες αυτές συνιστούν τον 'τέταρτο κόσμο', που αυξάνεται αλματωδώς με την επέλαση του πληροφοριακού καπιταλισμού και την κατάρρευση του κράτους πρόνοιας.

Μία βασική συνέπεια των οικονομικών μετασχηματισμών είναι συνεπώς ο εξαναγκασμός των πληθυσμών σε κινητικότητα για την εύρεση καλύτερων εργασιακών συνθηκών. Οι οικονομικοί μετανάστες παραμένουν μία περιθωριοποιημένη κατηγορία, που απασχολείται σε χαμηλά αμειβόμενες χειρωνακτικές εργασίες, και της οποίας η εργασία δεν αναγνωρίζεται σαν μέρος της παγκόσμιας οικονομίας της πληροφορίας (Σάσεν, 2003). Κατά τον Bauman (2004a), η κινητικότητα αποτελεί γεγονός τόσο για τους προνομιούχους όσο και για τους περιθωριοποιημένους πληθυσμούς. Στην πρώτη περίπτωση σχετίζεται ωστόσο με την απόλαυση της μετακίνησης που επιφέρει ο σύγχρονος τρόπος ζωής και πραγματοποιείται οικειοθελώς, ενώ στην δεύτερη αποτελεί εξαναγκασμό, δημιουργώντας 'περιπλανώμενους αλήτες' που επιχειρούν να διαφύγουν από τους τοπικούς καταναγκασμούς, συναντούν όμως φραγμούς, όπως οι μεταναστευτικοί έλεγχοι και οι νόμοι για την διαμονή. Κατ' αυτόν τον τρόπο, δημιουργούνται δύο διαφορετικοί κόσμοι: οι 'παγκοσμιοποιημένοι πλούσιοι', οι ελίτ δηλαδή που έχουν την ελευθερία της μετακίνησης, και οι 'τοπικοί φτωχοί', που επιθυμούν την μετακίνηση για βιοποριστικούς λόγους αλλά συναντούν φραγμούς εφ' όσον η παγκόσμια κεφαλαιοκρατική αγορά δεν έχει ανάγκη την περιπλανώμενη εργασία (Bauman, 2004a).

Ο αποκλεισμός και η πόλωση που συνεπάγονται οι διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης δημιουργεί νέες καταστάσεις πολιτισμικών συγκρούσεων και βίας. Η ανάδυση των εθνικισμών και των φονταμενταλιστικών κινήματων έχει χαρακτηριστεί από πολλούς θεωρητικούς ως συνέπεια της αύξησης των ανισοτήτων σε διάφορα μέρη του κόσμου. Κατά τους Hardt & Negri (2002), ο λόγος της μετανεωτερικότητας αρμόζει στις ευνοημένες από την παγκοσμιοποίηση κοινωνικές κατηγορίες, ενώ ο λόγος των φονταμενταλιστών στους ηττημένους από τις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης, και οι δύο λόγοι ωστόσο αποτελούν άμεση συνέπεια των παγκοσμιοποιητικών διαδικασιών. Ο Falk (1999) θεωρεί ότι η ανάδυση των φονταμενταλισμών αποτελεί μία αντίδραση στην αποδυνάμωση του εθνικού κράτους, ως προσπάθεια να δημιουργηθεί το αίσθημα ενότητας που έχει διαλύσει ο κατακερματισμός του κράτους από τις δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς.

Οι συνέπειες της εκμετάλλευσης του περιβάλλοντος από τους φορείς της οικονομικής παγκοσμιοποίησης κρίνονται επίσης ως ιδιαίτερα σοβαρές. Οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές της διευκόλυνσης στις υπερεθνικές εταιρείες επιτρέπουν σε μεγάλο βαθμό την λειτουργία τους χωρίς την τήρηση κανόνων για την προστασία του περιβάλλοντος, οδηγώντας σε άκριτη εκμετάλλευση πόρων και περιοχών όπως η Ανταρκτική και ο Αμαζόνιος (Petras & Veltmeyer, 2005).

Στα πλαίσια αυτά, ο Μπεκ (1999) αναφέρεται στις σύγχρονες 'κοινωνίες του ρίσκου', θεωρώντας ότι η συνείδηση της παγκοσμιοποίησης και η αντίληψη ενός κοινού πεπρωμένου δεν προκύπτει ως πρόθεση, αλλά εξαιτίας των παρενεργειών και των κινδύνων που δημιουργούν οι κοινωνίες με υψηλό βαθμό ανάπτυξης. Οι σύγχρονοι κίνδυνοι αφορούν στις οικολογικές καταστροφές που προκύπτουν από τον πλούτο (όπως το στρώμα του όζοντος ή η γενετική μηχανική) και σε αυτές που προκύπτουν από την φτώχεια (τοξικά απόβλητα, λανθασμένος χειρισμός της βιομηχανίας λόγω έλλειψης τεχνογνωσίας). Μία τρίτη απειλή προκύπτει από την τρομοκρατία και τα όπλα μαζικής καταστροφής. Οι καταστροφές στις οποίες αναφέρονται οι απειλές αυτές είναι παγκόσμιες και διαρκείς, δεν υπάρχει η δυνατότητα απόδοσης συγκεκριμένων ευθυνών, αλλά ούτε και συγκεκριμένο σχέδιο για την αντιμετώπιση παρόμοιων καταστάσεων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα υποθετικά μελλοντικά ρίσκα καθίστανται κίνητρο για πολιτικοποίηση, καθώς αποφάσεις που μέχρι σήμερα θεωρούνταν α-πολιτικές (όπως περιβαλλοντική διαχείριση από τις εταιρείες) σήμερα δημοσιοποιούνται και καθίστανται γνωστές στο ευρύ κοινό. Έτσι, οι κίνδυνοι από την τεχνοκρατική διαδικασία καθίστανται νέοι χώροι για την πολιτική

πράξη, αναδεικνύοντας την ‘τεχνολογική ιδιότητα του πολίτη» (Μπεκ, 1999· για την ανάδυση νέων μορφών πολιτικής στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, βλ. κεφάλαιο 4, ενότητες 4.3 και 4.4).

Μία πρόσθετη συνέπεια της ενοποίησης της οικονομίας είναι η ανάδυση της εγκληματικής οικονομίας ως υπολογίσιμης παγκόσμιας δύναμης, η οποία προκύπτει όταν ο ‘τέταρτος κόσμος’ της φτώχειας και του αποκλεισμού γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης από το οργανωμένο έγκλημα. Μέσα από τα διεθνή δίκτυα της αγοράς διακινούνται ελεύθερα παράνομα αγαθά που χρησιμεύουν ως επί το πλείστον στην ικανοποίηση απαγορευμένων επιθυμιών στις ανεπτυγμένες χώρες, όπως είναι η σεξουαλική εκμετάλλευση των παιδιών, ή προκύπτουν από παράνομη εκμετάλλευση, όπως η παιδική εργασία. Τέτοιες διαδικασίες συνδέουν με ‘αντίστροφο’ (perverse) τρόπο τις αποκλεισμένες περιοχές του πλανήτη με την παγκόσμια οικονομία (Castells, 1998).

Οι πολιτικές και κοινωνικές μεταβολές από την παγκοσμιοποίηση επιφέρουν εξάλλου αύξηση της παγκόσμιας βίας και αστυνόμευσης, τόσο στο εσωτερικό του κράτους όσο και από τις ισχυρότερα κράτη στα λιγότερο ισχυρά, ακολουθώντας την ρητορική των ‘ανθρωπιστικών επεμβάσεων’ και των ‘προληπτικών πολέμων’. Κατά τον Bauman (2004a), η αύξηση της αστυνόμευσης και του εγκλεισμού στα πλαίσια του κράτους είναι σύμφυτη με την μετατροπή του κράτους σε τοπικό ‘αστυνομικό τμήμα’ προς όφελος των υπερεθνικών εταιρειών. Παράλληλα οι πολίτες εκχωρούν μεγαλύτερο μέρος της ελευθερίας τους οικειοθελώς στους αστυνομικούς μηχανισμούς του κράτους, εφ’ όσον η αβεβαιότητα και η ασάφεια που γεννά η παγκοσμιοποίηση προσλαμβάνονται ως απειλές κατά της προσωπικής ασφάλειας. Έτσι, το σημερινό ‘ενομούμενο’ κράτος εννοείται κατά βάση ως κράτος που καταπολεμά αποτελεσματικά το έγκλημα, τα πραγματικά επικίνδυνα όμως εγκλήματα, όπως αυτά που διαπράττονται από τις εταιρείες στα πλαίσια του ελεύθερου εμπορίου είναι δύσκολα ανιχνεύσιμα και δεν εντάσσονται στις αιτίες της υπαρξιακής ανασφάλειας του κοινού (Bauman, 2004a).

Η λογική της αστυνόμευσης και της βίας σε παγκόσμιο επίπεδο προκύπτει, κατά τους Hardt & Negri (2002), από την ίδια την δομή της παγκόσμιας τάξης. Η νέα αυτή τάξη, παρ’ ότι εδραιώνεται στο λόγο της διηνεκούς ειρήνης, λειτουργεί εγγενώς με βάση την λογική του ‘δίκαιου πολέμου’, μια λογική που ανάγει τον πόλεμο σε απλή πράξη αστυνόμευσης στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας. Η ισχύς της αυτοκρατορικής εξουσίας παρουσιάζεται έτσι ως υπηρετούσα το δίκαιο, την ειρήνη

και τα ανθρώπινα δικαιώματα, καθιερώνοντας το δίκαιο της αστυνομίας, που νομιμοποιείται από καθολικές αξίες, και το δικαίωμα της επέμβασης στο όνομα των ηθικών αρχών και της δικαιοσύνης.

Παραπάνω αναλύθηκαν οι βασικές όψεις του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης και οι θεωρητικές διαμάχες που υπάρχουν ως προς αυτό, με βάση το διαχωρισμό σε θεωρητικούς υπέρμαχους, πολέμιους της παγκοσμιοποίησης και ενδιάμεσους. Συμπερασματικά, φαίνεται πως γύρω από το φαινόμενο δεν υπάρχει ομοφωνία ενώ υπάρχει ιδιαίτερος πλούτος θεωρητικών απόψεων γύρω από την ύπαρξη, το περιεχόμενο και τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης. Οι απόψεις αυτές χρησιμοποιήθηκαν για τη μελέτη της κοινωνικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης.

Στο επόμενο κεφάλαιο αναλύεται η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, η οποία αποτέλεσε το θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης, καθώς και πρότερα ευρήματα για τις απόψεις του κοινού σχετικά το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης.

2. Η κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και οι επικεντρώσεις της

Στην προηγούμενη ενότητα αναλύσαμε τον επιστημονικό λόγο για την παγκοσμιοποίηση, το πώς δηλαδή η κοινωνική και πολιτική θεωρία έχουν περιγράψει και αιτιολογήσει το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης. Σε αυτή την ενότητα θα αναλύσουμε την προβληματική της κοινωνικής αναπαράστασης (ΚΑ), το πώς δηλαδή ο επιστημονικός λόγος γύρω από ένα φαινόμενο ενσωματώνεται στη σκέψη του κοινού νου, έτσι ώστε το φαινόμενο αυτό να γίνει κοινωνικό αντικείμενο.

Το κεντρικό ερευνητικό μας ερώτημα είναι ποιο είναι το περιεχόμενο της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης στη σχέση του με τον επιστημονικό λόγο για το φαινόμενο. Επίσης εξετάζουμε τις σχέσεις της αναπαράστασης αυτής με τις κοινωνικές και ιδεολογικές υπαγωγές των συμμετεχόντων, θεωρώντας ότι το πώς αναπαριστούν οι άνθρωποι την παγκοσμιοποίηση σχετίζεται με τη θέση τους στην κοινωνική ιεραρχία και με τις ιδεολογικές τους πεποιθήσεις.

Με βάση τα παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα, στην παρούσα ενότητα θα παρουσιάσουμε αρχικά τις βασικές αρχές της θεωρίας των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Moscovici, 1961/74). Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στην προβληματική της επικέντρωσης, καθώς αυτή είναι βασική έννοια για τη σύνδεση της αναπαράστασης με τις κοινωνικές και ιδεολογικές υπαγωγές των υποκειμένων. Ακολούθως θα αναφερθούμε σε ευρήματα για την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, όπως αυτά προκύπτουν από την κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία. Τέλος, θα διατυπωθούν υποθέσεις για το περιεχόμενο της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης και για την επικέντρωσή της στις κοινωνικές υπαγωγές και ιδεολογικές πεποιθήσεις των συμμετεχόντων.

2.1 Η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων

Η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων (ΚΑ) αναπτύχθηκε από τον Serge Moscovici (1961/76), ο οποίος διεύρυνε την έννοια των συλλογικών αναπαραστάσεων του Durkheim (1898) στην προσπάθειά του να μελετήσει τη σκέψη του «κοινού νου». Το αντικείμενο της θεωρίας των ΚΑ είναι η παραγωγή και το

περιεχόμενο της κοινωνικής γνώσης, η οποία για τον Moscovici διαφέρει από την τυπική, επιστημονική γνώση (Μαντόγλου, 1995· ως προς αυτό το σημείο βλ. Bauer & Gaskell, 1999). Σε αντίθεση με την κυρίαρχη κοινωνιοψυχολογική οπτική που αντιλαμβάνεται τον κοινό νου σαν ‘ελαττωματικό’ ορθολογιστή επιστήμονα, η θεωρία του Moscovici υποστηρίζει ότι η κοινωνική σκέψη διαμορφώνεται μέσα από την επικοινωνία και την κοινωνική επιρροή, με τη μεσολάβηση των ομαδικών ιδεολογιών (Moscovici, 1982).

Όταν μία επιστημονική γνώση γίνεται μέρος της κοινής λογικής, τότε εισέρχεται στο πεδίο της καθημερινής επικοινωνίας και της κοινωνικής επιρροής, με αποτέλεσμα να γίνεται κοινωνικό αντικείμενο γνώσης (Χρυσόχου, 2005). Στο έργο ‘Η ψυχανάλυση, η εικόνα της και το κοινό της’ (1961/76), που θεμελίωσε τη θεωρία των ΚΑ, ο Moscovici μελέτησε την παραπάνω διαδικασία ως προς την επιστημονική έννοια της ψυχανάλυσης, και ανέλυσε το πώς η επιστημονική αυτή έννοια μετατράπηκε σε κοινωνική αναπαράσταση μέσα από τις διαδικασίες της επικοινωνίας.

Η κοινωνική αναπαράσταση είναι επομένως μία ευρεία έννοια που τοποθετείται στο κατώφλι του ψυχολογικού και του κοινωνικού (Voelklein & Howarth, 2005). Εντάσσεται σε μία θεωρητική προσέγγιση κονστρουκτιβισμού, εφ’ όσον θεωρεί ότι η γνώση γύρω από ένα κοινωνικά σημαντικό αντικείμενο κατασκευάζεται κοινωνικά, μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση, και εντάσσεται στις, συχνά συγκρουσιακές, διομαδικές σχέσεις (Ben Alaya, 2010· Duveen & DeRosa, 1992· Elcheroth, Doise & Reicher, 2011· Wagner, 1996· Παπαστάμου, 1995). Η γνώση αυτή είναι συνεπώς αναγκαστικά κοινωνικά διαμεσολαβημένη, χαρακτηρίζεται δηλαδή από την τριαδική σχέση ενός υποκειμένου που αναπαριστά, ενός αντικειμένου που αναπαρίσταται, και του προγραμματικού σχεδίου (project) ή πλαισίου μιας κοινωνικής ομάδας που δίνει το νόημα στην αναπαράσταση (Bauer & Gaskell, 1999· Moscovici, 1984). Η ΚΑ διαμεσολαβεί τη σχέση υποκειμένου και αντικειμένου της γνώσης (Jonchelovitch, 1996).

Η ΚΑ είναι συνεπώς μία κοινωνιογνωστική έννοια, που αναφέρεται τόσο στο περιεχόμενο της κοινωνικής γνώσης, όσο και στη διαδικασία ανάδυσής της (Ben Alaya, 2010). Σε αντίθεση με μία κοινωνική ψυχολογία ατομικιστικής κατεύθυνσης, η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων δεν διαχωρίζει ανάμεσα σε τυπικές, γενικές ψυχολογικές διαδικασίες και ειδικά, ευμετάβλητα περιεχόμενα, αλλά αντίθετα

θεωρεί ότι οι γνωστικοί κανόνες συνδέονται με δεδομένα πολιτιστικά πλαίσια και με δεδομένες νοητικές δραστηριότητες. Έτσι, η διαδικασία ανάδυσης της αναπαράστασης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το συγκεκριμένο περιεχόμενό της (Jonchelovitch, 1996· Moscovici, 1982).

Η ευρύτητα της έννοιας της ΚΑ δυσχεραίνει έναν μονοσήμαντο ορισμό, οι ΚΑ έχουν πάντως οριστεί από την Jodelet (1989a) ως ‘μία μορφή γνώσης, που αναπτύσσεται κοινωνικά και τη μοιράζεται ένα κοινωνικό σύνολο, η οποία έχει πρακτική εφαρμογή και συνεισφέρει στην κατασκευή μίας κοινής πραγματικότητας για αυτό το κοινωνικό σύνολο’ (σ. 36). Για τον Moscovici (1988), ‘Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις..... αφορούν το περιεχόμενο της καθημερινής σκέψης και το απόθεμα των ιδεών που δίνει συνοχή στις θρησκευτικές μας πεποιθήσεις, πολιτικές ιδέες και τις συνδέσεις που δημιουργούμε τόσο αυθόρμητα όσο αναπνέουμε’ (σ. 216).

Η ΚΑ, μέσα από τη συλλογική παραγωγή νοημάτων, επιτρέπει την ίδια την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων. Λειτουργεί ακόμη ως μέσο για να οικειοποιηθούν οι άνθρωποι τη νέα γνώση και να αντιμετωπίσουν το άγνωστο. Μέσα από τη νοηματοδότηση του περιβάλλοντος, η κοινωνική αναπαράσταση καθοδηγεί τέλος τις κοινωνικές πρακτικές (Χρυσόχοου, 2005· Μαντόγλου, 1995). Για τον Abric (1994), οι κοινωνικές αναπαραστάσεις έχουν πολλαπλές λειτουργίες: μία λειτουργία οικειοποίησης της πραγματικότητας, μέσα από ένα πλαίσιο κοινών αναφορών. Μία λειτουργία ταυτότητας, που επιτρέπει να οριστεί μία θέση και ομαδική υπαγωγή σε σχέση με τις άλλες ομάδες του κοινωνικού πεδίου. Μία λειτουργία καθοδήγησης της συμπεριφοράς και των πρακτικών. Και τέλος, μία λειτουργία δικαιολόγησης της κοινωνικής διαφοροποίησης, των στάσεων και των συμπεριφορών.

Επομένως, η κοινωνική αναπαράσταση αναδύεται γύρω από αντικείμενα που μπορούν, εν δυνάμει, να αποτελέσουν διακυβεύματα στις διομαδικές σχέσεις και τον κοινωνικό διάλογο. Σύμφωνα με τον Moliner (1996) (σε Ben Alaya, 2010), προκειμένου να αναδυθεί μία κοινωνική αναπαράσταση γύρω από ένα αντικείμενο, προϋποτίθεται η επαναλαμβανόμενη παρουσίασή του στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η ύπαρξη κοινών πρακτικών που να συνδέονται με το αντικείμενο αυτό, καθώς η έλλειψη μίας ρυθμιστικής αρχής όπως στα συστήματα ορθόδοξου τύπου. Επιπλέον, απαιτείται η υπαγωγή του αντικειμένου σε μία κοινωνική δυναμική που περιλαμβάνει πολλαπλές ομάδες (υπαγωγή του αντικειμένου στις διομαδικές σχέσεις), η πολυμορφία του αντικειμένου, καθώς και η ύπαρξη ταυτοτικού διακυβεύματος γύρω από αυτό. Κάθε αντικείμενο, επομένως, που θέτει κάτι το νέο και άγνωστο, μία

αντιληπτή απειλή στη συλλογική ταυτότητα μίας ομάδας ή στις σχέσεις της με άλλες ομάδες, ιδίως σε περιόδους κρίσης και ανασφάλειας, αποτελεί δυνάμει αντικείμενο κοινωνικής αναπαράστασης (Bauer & Gaskell, 1999).

2.2 Θεωρητικές προσεγγίσεις για τις κοινωνικές αναπαραστάσεις

Στο βασικό θεωρητικό μοντέλο του Moscovici (1961/76) στηρίχτηκαν μετέπειτα θεωρητικές προσεγγίσεις για τις κοινωνικές αναπαραστάσεις. Η ίδια η θεωρία του Moscovici μπορεί να νοηθεί σαν ένα μοντέλο κοινωνιο-γένεσης των αναπαραστάσεων (Elejabarrieta, 1996 σε Deschamps & Moliner, 2012), εφ' όσον δίνει έμφαση στο πώς γεννιούνται κοινωνικά οι ΚΑ. Άλλες προσεγγίσεις ανέπτυξαν περισσότερο είτε την κοινωνική, είτε τη γνωστική φύση των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Το δομικό μοντέλο (Abric, 1987) αντιλαμβάνεται τις ΚΑ σαν περιεχόμενα δομημένα και ιεραρχημένα γύρω από έναν κεντρικό πυρήνα και ένα περιφερειακό σύστημα. Η εθνογραφική προσέγγιση στηρίχτηκε στο έργο της Jodelet (1989b) που ενδιαφέρθηκε για την αναπαράσταση της τρέλας στο πλαίσιο μίας κοινότητας και χρησιμοποίησε ποιοτικές μεθόδους (Ben Alaya, 2010). Η διαλογική προσέγγιση (Markova, 2007) μελετά την κατασκευή των ΚΑ μέσα από το λόγο και τη διαλογικότητα, ως προς έναν διαφορετικό 'άλλο' (Ben Alaya, 2010). Άλλες προσεγγίσεις τονίζουν τη σημαίνουσα, συμβολική όψη των αναπαραστάσεων σε μία δυναμική όπου παρεμβαίνει το φαντασιακό μίας κοινωνικής ομάδας (βλ. Jodelet, 1989b). Τέλος, η κοινωνιο-δυναμική προσέγγιση στηρίχτηκε στη θεωρία των οργανωτικών αρχών (Doise, 1992· Doise, Clémence, & Lorenzi-Cioldi, 1992), η οποία τοποθετεί τη δυναμική των αναπαραστάσεων στις κοινωνικές υπαγωγές των ατόμων και τις διομαδικές σχέσεις (Deschamps & Moliner, 2012).

Από τις παραπάνω προσεγγίσεις, αυτές στις οποίες κυρίως στηρίζονται τα ερωτήματα της παρούσας εργασίας, και τις οποίες θα παρουσιάσουμε αμέσως παρακάτω συνοπτικά, είναι η θεωρία του Moscovici για την κοινωνιο-γένεση των αναπαραστάσεων, με βάση τις διαδικασίες της αντικειμενοποίησης και της επικέντρωσης, όπως και η θεωρία των οργανωτικών αρχών του Doise.

2.3 Η γένεση και δομή των αναπαραστάσεων

Στη μελέτη του για την κοινωνική αναπαράσταση της ψυχανάλυσης στη Γαλλική κοινωνία, ο Moscovici (1961/76) μελέτησε τόσο τις διαδικασίες ανάδυσης της αναπαράστασης όσο και την οργάνωση του περιεχομένου της. Συνοπτικά θα αναφερθούν παρακάτω ορισμένα στοιχεία σημαντικά για την πλαισίωση της παρούσας ερευνητικής εργασίας.

Ως προς την ανάδυση των αναπαραστάσεων, η αλληλεπίδραση των γνωστικών λειτουργιών με τις κοινωνικές σχέσεις αποδίδεται με τη διάκριση δύο συστημάτων: του λειτουργικού, που επιτελεί βασικές γνωστικές λειτουργίες, και του μετασυστήματος, που καθοδηγεί τις παραπάνω λειτουργίες με βάση τις κοινωνικές ρυθμίσεις της κοινωνίας και των ομάδων όπου υπάγεται το άτομο (βλ. και Χρυσόχου, 2005). Στα πλαίσια του μετασυστήματος, η αφηρημένη γνώση μετατρέπεται σε κοινωνική αναπαράσταση μέσω δύο κεντρικών λειτουργιών, της αντικειμενοποίησης και της επικέντρωσης. Μέσω της αντικειμενοποίησης, η αφηρημένη έννοια, πεποίθηση ή άποψη υλοποιείται σε συγκεκριμένη πληροφορία και εικόνα, έτσι ώστε να αποκτήσει συμβολική σημασία και να γίνει κοινωνικά κατανοητή. Μέσω της επικέντρωσης, το άγνωστο αντικείμενο ενσωματώνεται σε ένα οικείο δίκτυο κατηγοριών, έτσι ώστε να ταξινομηθεί και να γίνει κατανοητό, και στη συνέχεια καθοδηγεί την κοινωνική πρακτική συνιστώντας πλέον μία 'θεωρία αναφοράς' για την πραγματικότητα (Jodelet, 1984). Οι κατηγορίες αυτές αναφέρονται τόσο σε γνωστικές, όσο και σε κοινωνικές κατηγορίες (πχ η σύνδεση της ψυχανάλυσης με τις γυναίκες, τους διανοούμενους κλπ· βλ. Moscovici, 1961/76).

Οι συνθήκες μέσα από τις οποίες γεννώνται οι κοινωνικές αναπαραστάσεις μελετήθηκαν επιπλέον από τον Moscovici (1961/76). Αρχικά, η πληροφορία γύρω από ένα αντικείμενο διαχέεται στην κοινωνία, έτσι ώστε τα άτομα δεν μπορούν να το κατανοήσουν στο σύνολό του. Στη συνέχεια, μία κοινωνική ομάδα εστιάζει σε μία συγκεκριμένη όψη του φαινομένου, εξαιτίας των ιδιαίτερων συμφερόντων ή αξιών της, και της θέσης της στην κοινωνία. Το αντικείμενο αυτό πρέπει να είναι σημαντικό για την ομάδα, και να της δημιουργεί πίεση για εξαγωγή συμπεράσματος. Τέλος, τα άτομα προσπαθούν να συμπληρώσουν τα κενά στην πληροφόρηση, μέσω

συζητήσεων, προσφυγής στα μέσα ενημέρωσης κλπ. Έτσι δημιουργείται μία κοινή γνώση για το αντικείμενο, που τη μοιράζονται τα μέλη μιας ομάδας (ό.π.).

Ο Moscovici μελέτησε επιπλέον το πώς οι κοινωνικές σχέσεις και οι αξίες μιας ομάδας διαφοροποιούν την επικοινωνία και οδηγούν στην ανάδυση διαφορετικού τύπου αναπαραστάσεων. Κατά το Moscovici (1961/76), 'μέσα της [της αναπαράστασης], βρίσκεται ο απόηχος του πώς λειτουργούν οι αντίστοιχες κοινωνικές ομάδες σε σχέση με το εκάστοτε αντικείμενο' (σελ. 29). Στη μελέτη του για την ψυχανάλυση, τα διαφορετικά συστήματα επικοινωνίας που υιοθετεί ο ημερήσιος τύπος, η καθολική εκκλησία και το κομμουνιστικό κόμμα καθορίζουν το περιεχόμενο των μηνυμάτων τους γύρω από την ψυχανάλυση. Ο ημερήσιος τύπος, με το σύστημα της διάδοσης της γνώσης γύρω από την τελευταία, είχε σαν στόχο τη δημιουργία μιας κοινής βάσης γνώσης. Η καθολική εκκλησία, μία ομάδα με συνεκτική κοσμοθεωρία, επικοινωνεί την έννοια της ψυχανάλυσης μέσω της μετάδοσης, η οποία στοχεύει στη δημιουργία κοινωνικών κανόνων σύμφωνα με τις απόψεις της ομάδας. Τέλος, το κομμουνιστικό κόμμα επικοινωνεί με το σύστημα της προπαγάνδας, με στόχο να αναδείξει τον ανταγωνισμό που υπάρχει μεταξύ της δικής του κοσμοθεωρίας και της αντίθετης, στα πλαίσια συγκρουσιακών διομαδικών σχέσεων (ό.π.). Η διαφορετική επικοινωνία της κάθε ομάδας δείχνει την ταυτοτική λειτουργία των στοιχείων της αναπαράστασης γι' αυτήν (Bauer & Gaskell, 1999· βλ. επόμενη ενότητα, κοινωνιο-δυναμική προσέγγιση).

Όσον αφορά στην οργάνωση του περιεχομένου των κοινωνικών αναπαραστάσεων, αυτή χαρακτηρίζεται από τρεις διαστάσεις, την πληροφορία, την στάση και το πεδίο αναπαράστασης. Το πεδίο αναπαράστασης αποτελεί την υποκείμενη δομή βάσει της οποίας οργανώνονται οι πληροφορίες οι σχετικές με το αντικείμενο, εκφράζει δηλαδή την οργάνωση και ιεράρχηση του περιεχομένου της ΚΑ. Η πληροφορία είναι το ποιοτικό και ποσοτικό επίπεδο της γνώσης που έχει ένα άτομο ή ομάδα για το κοινωνικό αντικείμενο. Τέλος, η στάση είναι ο θετικός ή αρνητικός προσανατολισμός ενός ατόμου ή μιας ομάδας απέναντι στο αντικείμενο της ΚΑ, και καθορίζει τη φύση της πληροφορίας που θα επιλέξει η ομάδα. Η στάση συναντάται πιο συχνά από την πληροφορία και το πεδίο αναπαράστασης, σε βαθμό που καθορίζει τις δύο άλλες (ό.π.· βλ. και Μαντόγλου, 1995).

2.4 Η κοινωνιο-δυναμική προσέγγιση για τις αναπαραστάσεις

Η κοινωνιο-δυναμική προσέγγιση για τις κοινωνικές αναπαραστάσεις (βλ. Doise, 1992) θεωρεί ότι οι αναπαραστάσεις δημιουργούνται με βάση τις κοινωνικές υπαγωγές των υποκειμένων και ταυτόχρονα διαμορφώνουν τις κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα στα ίδια αυτά υποκείμενα. Η δομή των κοινωνικών σχέσεων ορίζει ένα σύνολο κανόνων και αξιών, το μετασύστημα, που στη συνέχεια ρυθμίζει τη λειτουργία του γνωστικού συστήματος των ατόμων.

Συνεπώς, τα περιεχόμενα και η δομή μίας κοινωνικής αναπαράστασης καθορίζονται από τη θέση που καταλαμβάνουν τα άτομα στην κοινωνία. Το μετασύστημα δημιουργεί τις 'οργανωτικές αρχές' που δομούν την αναπαράσταση. Οι προτάσεις αυτές σχετίζονται με την αρχή της 'δομικής αντιστοιχίας' (*homologie structurale*) (Bourdieu, 1979), σύμφωνα με την οποία η κατοχή μίας κοινωνικής θέσης, δηλαδή η υπαγωγή σε μία τάξη, σημαίνει την υιοθέτηση λειτουργικών τρόπων (ιστορικών σχημάτων, σχημάτων ταξινόμησης), που αντιστοιχούν στη θέση αυτή. Υπάρχει επομένως μία ορισμένη αντιστοιχία ανάμεσα στις θέσεις που καταλαμβάνουν οι άνθρωποι στο κοινωνικό πεδίο και στις αναπαραστάσεις που αναπτύσσουν για το πεδίο αυτό. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι αναπαραστάσεις είναι συμβατές με την αντικειμενική, ιεραρχική δόμηση των σχέσεων παραγωγής (Deschamps & Moliner, 2012· για ερευνητικά ευρήματα βλ. Viaud, 1999).

Εφ' όσον οι αναπαραστάσεις δομούνται με βάση τις αντικειμενικές άνισες διομαδικές σχέσεις, ιδιαίτερη σημασία αποκτά η έννοια της επικέντρωσης, δηλαδή οι τρόποι με τους οποίους οι αναπαραστάσεις διαφοροποιούνται βάσει των σχέσεων αυτών. Ο Moscovici (1961/76) όρισε την επικέντρωση σαν ταξινόμηση, βάσει της οποίας επιλέγουμε ανάμεσα σε διάφορα συστήματα κατηγοριών, κατηγοριοποιούμε τα άτομα ως ίδια ή διαφορετικά, και στη συνέχεια νοηματοδοτούμε τις συμπεριφορές. Η επικέντρωση είναι επομένως η κατ' εξοχήν διαδικασία με την οποία η επιστήμη εισάγεται στην ιεραρχία των αξιών και τοποθετείται σε μία κλίμακα προτίμησης μέσα στις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις. Επιτρέπει να συλλάβουμε πώς τα στοιχεία της επιστήμης συνεισφέρουν στη διαμόρφωση κοινωνικών σχέσεων και πώς τις εκφράζουν. Έτσι, οι λειτουργίες της επιστήμης καθορίζονται από το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο αυτή προσλαμβάνεται (Moscovici, 1961/76).

Ο Doise (1992) διέκρινε τρία είδη επικέντρωσης. Η ψυχολογική επικέντρωση βασίζεται στις γενικές πεποιθήσεις και αξίες που ασπάζονται οι άνθρωποι, βάσει των οποίων επικεντρώνουν τη νέα γνώση. Παράδειγμα του είδους αυτού επικέντρωσης είναι η μελέτη των Doise και Papastamou (1987), που έδειξε ότι οι διαφορές στην αναπαράσταση των αιτίων της εγκληματικότητας εξαρτώνται από την υιοθέτηση γενικών εξηγήσεων ‘βιολογικού’ ή ‘κληρονομικού’ τύπου.

Η κοινωνιολογική επικέντρωση αναφέρεται στις κοινωνικές ομάδες όπου υπάγονται οι άνθρωποι, βάσει των οποίων επικεντρώνουν τη νέα γνώση (Elejabarrieta, 1994· Clémence, 2001). Η υπαγωγή των ατόμων στην ίδια ομάδα συνεπάγεται σχετικά κοινές εμπειρίες και συμφέροντα, και άρα κοινές απόψεις και πεποιθήσεις. Παράδειγμα αυτού του είδους επικέντρωσης αποτελεί η μελέτη του Guimelli (1990) για το κυνήγι, που έδειξε ότι οι νεότεροι κυνηγοί υιοθετούν διαφορετικές πρακτικές από αυτές των μεγαλύτερων, με στόχο την μελλοντική μέριμνα για περιβαλλοντική προστασία. Η μελέτη των Clémence, Egloff, Gardiol & Gobert (1994) (σε Clémence, 2001) για τις στάσεις απέναντι στην κοινωνική πρόνοια έδειξε ότι η αξιολόγηση των κοινωνικών σχέσεων (αν είναι αρμονικές ή όχι) αποτελεί οργανωτική αρχή για την τοποθέτηση απέναντι στην θεσμική κοινωνική πρόνοια: όταν οι κοινωνικές σχέσεις γίνονται αντιληπτές ως αρμονικές, οι συμμετέχοντες υιοθετούν μια άποψη περιορισμένης κοινωνικής πρόνοιας, ενώ όταν γίνονται αντιληπτές ως προβληματικές, τότε οι συμμετέχοντες αποδέχονται μεγαλύτερη θεσμική βοήθεια.

Το τρίτο είδος επικέντρωσης, η κοινωνιοψυχολογική, αναφέρεται στην ενσωμάτωση των αναπαραστάσεων στις κοινωνικές δυναμικές. Οι αναπαραστάσεις διαφοροποιούνται ανάλογα με τις διαφορές θέσης και κατηγοριών ενός συγκεκριμένου κοινωνικού πεδίου. Έτσι, η αναπαράσταση ενός αντικειμένου εξαρτάται ταυτόχρονα από τη θέση της ομάδας απέναντι στο αντικείμενο, και από την αλληλεπίδραση της ομάδας με άλλες κοινωνικές ομάδες (Deschamps & Moliner, 2012). Η κοινωνιοψυχολογική επικέντρωση αναφέρεται επομένως στην αναπαράσταση ενός αντικειμένου με βάση το πώς αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι τους κοινωνικούς ρυθμιστικούς παράγοντες και τις ασυμμετρίες εξουσίας μεταξύ ομάδων (Χρυσόχου, 2005). Η επικέντρωση αυτή, που βρίσκεται στο σταυροδρόμι των άλλων δύο, αναφέρεται ‘στον τρόπο που τα άτομα τοποθετούνται συμβολικά ως προς τις κοινωνικές σχέσεις ενός συγκεκριμένου πεδίου’ (Doise, 1992, σ. 189).

Παράδειγμα της κοινωνιοψυχολογικής επικέντρωσης αποτελεί η έρευνα των Mugny και Carugati (1985), που έδειξε ότι οι γονείς χρησιμοποιούν πιο πολύ παράγοντες προδιάθεσης, όπως γενετικούς και βιολογικούς, για να εξηγήσουν τη νοημοσύνη και άλλα χαρακτηριστικά των παιδιών τους, όταν έχουν περισσότερα από ένα παιδιά. Αντίθετα, όταν έχουν μόνο ένα παιδί χρησιμοποιούν περισσότερο περιβαλλοντικούς παράγοντες. Η διαφορά αυτή ερμηνεύτηκε από τους ερευνητές με βάση την ανάγκη να εξηγηθούν οι διαφορές ανάμεσα στα παιδιά, που οδηγούν τους γονείς σε εξηγήσεις συμβατές με μία θετική γονική ταυτότητα. Επομένως, η κοινωνιοψυχολογική επικέντρωση εντάσσει την αναπαράσταση σε μία δυναμική ταυτότητας, διαφοροποιώντας το αντικείμενο της αναπαράστασης ανάλογα με την ομαδική υπαγωγή και την αντίστοιχη κοινωνική ταυτότητα (Doise, 1992).

Συνολικά, η κοινωνιο-δυναμική προσέγγιση των αναπαραστάσεων εγγράφει ξεκάθαρα τις αναπαραστάσεις στις ασύμμετρες διομαδικές σχέσεις. Από αυτό προκύπτει και η ριζικά κοινωνιοψυχολογική φύση των ΚΑ, οι οποίες καθορίζονται από και καθορίζουν τις διομαδικές σχέσεις. Οι ΚΑ αποτελούν οργανωτικές, ρυθμιστικές αρχές που κατευθύνουν την τοποθέτηση των ατόμων και ομάδων απέναντι σε σημαντικά κοινωνικά ζητήματα. Οι ΚΑ δημιουργούνται όμως πάντα με βάση το ιεραρχικό διομαδικό σύστημα στο οποίο συμμετέχουν τα άτομα και οι ομάδες, και απέναντι στο οποίο πρέπει να τοποθετηθούν (Doise, Clémence, & Lorenzi-Cioldi, 1992· Lorenzi-Cioldi & Clémence, 2001· Staerklé, Clémence, & Spini, 2011). Η πολιτική διάσταση αναδεικνύεται έτσι ως προϋπόθεση κατανόησης της κοινωνικής γνώσης (Elcheroth, Doise, & Reicher, 2011).

Στο κεφάλαιο 4, στα πλαίσια της σύνδεσης της θεωρίας κοινωνικών αναπαραστάσεων με τις θεωρίες της ταυτότητας, θα αναλυθούν περαιτέρω οι σύνθετες σχέσεις των κοινωνικών αναπαραστάσεων με τη συλλογική ταυτότητα στα πλαίσια των διομαδικών σχέσεων. Αμέσως παρακάτω θα αναφερθούν συνοπτικά τα ευρήματα προηγούμενων ερευνών για την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και τις διαφορετικές επικεντρώσεις της.

2.5 Προηγούμενα ευρήματα για την ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και τις επικεντρώσεις της

Όπως παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η έννοια της παγκοσμιοποίησης πληροί ένα σύνολο προϋποθέσεων ώστε να αποτελέσει αντικείμενο κοινωνικής αναπαράστασης. Όπως είδαμε, πρόκειται για μία έννοια που αναδύθηκε στην οικονομική επιστήμη, για την περιγραφή ενός συνόλου οικονομικών πολιτικών και στη συνέχεια εξελίχθηκε σε αντικείμενο διαμάχης στην πολιτική και κοινωνική επιστήμη (βλ. Ben Alaya & Campos, 2007· Fiss & Hirsch, 2005). Η έννοια της παγκοσμιοποίησης κυκλοφόρησε στα ΜΜΕ και στην κοινή γνώμη από think-tanks νεοφιλελεύθερων διανοούμενων, οι οποίοι θεωρητικοποίησαν το φαινόμενο και στη συνέχεια το διέδωσαν, τόσο στις ελίτ όσο και στην κοινή γνώμη, μέσα από μια διαδικασία ‘συμβολικού ιμπεριαλισμού’, επικαλούμενοι τις ήδη υπάρχουσες κατηγορίες οικουμενικών ιδεών, όπως η πρόοδος και η δημοκρατία (Halimi, 2004· Viaud, Uribe Patino & Acosta Ávila, 2007). Έτσι, αναδύθηκε σε επιστημονικό επίπεδο μία διαμάχη γύρω από θεμελιώδη ερωτήματα, που αναφέρονται τόσο στην ύπαρξη, στην ιστορική οριοθέτηση και διάρκεια, όσο και στο περιεχόμενο και τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης (βλ. προηγούμενο κεφάλαιο).

Εκτός όμως από το επίπεδο του επιστημονικού λόγου, η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μία έννοια με θεμελιώδη κοινωνική σημασία. Με την επαναλαμβανόμενη παρουσίαση του φαινομένου και διάφορων όψεών του στα μέσα μαζικής ενημέρωσης παγκοσμίως, και την κοινωνική δυναμική που συνδέεται με αυτό, είναι αναμενόμενη η γένεση μίας κοινωνικής αναπαράστασης. Σύμφωνα με πολλούς θεωρητικούς και κοινωνικούς ερευνητές (βλ. ενότητα 1.9 για δεδομένα πάνω στις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης), η παγκοσμιοποίηση απειλεί, οικονομικά και πολιτικά, τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, τους περιθωριοποιημένους πληθυσμούς και τις φτωχές χώρες, ενώ οι εθνοτικές πλειοψηφίες συχνά την αντιλαμβάνονται σαν πολιτισμική απειλή (Breckenridge & Moghaddam, 2012). Αντίθετα, οι κυρίαρχες τάξεις στις ανεπτυγμένες χώρες ωφελούνται από αυτήν (βλ. ενότητα 1.9). Έχει έτσι αποτελέσει αντικείμενο κοινωνικής διαμάχης, μέσα από τις ομάδες που συμμετέχουν στο κίνημα της αντι-παγκοσμιοποίησης (Ben Alaya & Campos, 2007· Klein, 2002). Συνολικά, η παγκοσμιοποίηση είναι μια έννοια που αναδύθηκε μέσα από τον πολιτικό και επιστημονικό λόγο, και στη συνέχεια μετατράπηκε σε αντικείμενο κοινωνικής

διαμάχης και εντάχθηκε στο κοινωνικό πεδίο των διομαδικών συγκρούσεων (Klein, 2002).

Στη βιβλιογραφία για τις απόψεις του κοινού γύρω από την παγκοσμιοποίηση, αυτές έχουν μελετηθεί κυρίως σε εθνικό, διαπολιτισμικό επίπεδο. Οι στάσεις απέναντι στην παγκοσμιοποίηση έχουν μελετηθεί στα πλαίσια διεθνών δημοσκοπήσεων, οι οποίες αντιλαμβάνονται την κάθε χώρα σαν ομοιογενές δείγμα και αφορούν κυρίως στη θετική ή αρνητική πρόσληψη του φαινομένου σε κάθε χώρα (βλ. για παράδειγμα Chicago Council, 2007· Environics International, 2002).

Στην κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία, προηγούμενα ευρήματα για την ΚΑ της παγκοσμιοποίησης προέρχονται από διαπολιτισμική έρευνα σε πέντε, δυτικές και μη, χώρες (Γαλλία, Πορτογαλία, Τυνησία, Βραζιλία και Μεξικό) (βλ. Viaud, 2007 για γενική παρουσίαση του ερευνητικού αυτού προγράμματος). Η σειρά αυτή ερευνών μελέτησε το περιεχόμενο της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, τις στάσεις απέναντι σε αυτήν, τις οργανωτικές αρχές που την δομούν και την προσωπική εμπλοκή των συμμετεχόντων απέναντι στο φαινόμενο. Επίσης ανέλυσε τις διαφορές στην ΚΑ της παγκοσμιοποίησης ανάλογα με το εθνικό δείγμα και το επίπεδο ανάπτυξης της κάθε χώρας. Το ίδιο σώμα δεδομένων (που προέρχεται από φοιτητές κοινωνικών επιστημών σε πανεπιστήμια των κρατών που συμμετείχαν στην έρευνα) αναλύεται με διαφορετικές μεθόδους κατάλληλες για τη διερεύνηση των παραπάνω ερευνητικών ερωτημάτων.

Όσον αφορά στη δομή της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, οι Viaud, Uribe Patiño & Acosta Ávila (2007) μελέτησαν με ένα εργαλείο ελεύθερων συνειρμών τις λέξεις που παράγουν οι συμμετέχοντες γύρω από την παγκοσμιοποίηση, καθώς επίσης και την στάση τους γύρω από το φαινόμενο. Οι συμμετέχοντες διακρίθηκαν σε θετικά διακείμενους (Βραζιλία, Πορτογαλία, Τυνησία), και σε αρνητικά διακείμενους και αδιάφορους (Μεξικό, Γαλλία, Τυνησία). Το περιεχόμενο της ΚΑ διακρίθηκε σε οκτώ τάξεις, που προέκυψαν με ανάλυση περιεχομένου στις λέξεις-απαντήσεις των συμμετεχόντων. Η *τεχνολογία και η ανάπτυξη σαν φορέας πολιτισμού* εκφράζεται κυρίως από τους Τυνησίους και Βραζιλιάνους συμμετέχοντες, όσους δηλαδή διάκινται θετικά απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, περιλαμβάνει όμως και το αντίθετο της θετικής αυτής εικόνας, δηλαδή την πιθανότητα εξάρτησης και ομοιομορφίας που φέρει η παγκοσμιοποίηση. Η *ενότητα, η έννοια του παγκόσμιου χωριού*, που εκφράστηκε κυρίως από τους θετικά διακείμενους, αφορούσε κυρίως την Βραζιλία και την Πορτογαλία. Η *κοινωνία της επικοινωνίας και της πληροφορίας*

συνδέθηκε με τους θετικά διακείμενους στην Βραζιλία και την Πορτογαλία. Η *Αμερικανοποίηση*, *απώλεια της ταυτότητας* εκφράστηκε από τους αρνητικά διακείμενους, κυρίως στην Τυνησία και την Γαλλία. *Οι μορφές του εμπορίου* ήταν τάξη που σχετίστηκε κυρίως με τους αδιάφορους συμμετέχοντες, ιδίως στην Γαλλία, αναφέρεται στο εμπόριο και την ανταλλαγή, περιλαμβάνει όμως και λέξεις όπως «εκμετάλλευση» και «δίκαιος». Η *αντίθεση πλούσιων και φτωχών* (αρνητικά διακείμενοι, Μεξικό) αναφέρεται στις ανισότητες, τον καπιταλισμό, τον νεοφιλελευθερισμό. Η *αγορά και η εργασία* (μάλλον αρνητικά και αρνητικά διακείμενοι, κυρίως Μεξικό) περιλαμβάνει τα θέματα της αγοράς εργασίας, του χρήματος, των ΗΠΑ. Ο *αμερικανικός καπιταλισμός* (αρνητικά διακείμενοι, Γαλλία) είναι η πλέον αρνητική απέναντι στην παγκοσμιοποίηση τάξη και αναφέρεται στην Αμερική, τις πολυεθνικές, τους G8, την οικονομία και τον καπιταλισμό. Εδώ η παγκοσμιοποίηση συνδέεται με το αμερικανικό οικονομικό σύστημα και σκιαγραφείται σαν οικονομικός ιμπεριαλισμός.

Οι ενότητες αυτές συνέδεσαν το περιεχόμενο της ΚΑ με την στάση απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, ενώ η παρουσία αντιθέτων μέσα στο πλαίσιο της ίδιας ενότητας δείχνει την αντιφατικότητα του κάθε λόγου σχετικά με την παγκοσμιοποίηση. Επιπλέον, η απουσία συγκεκριμένων γεγονότων ή προσώπων σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση υποδεικνύει ότι οι συμμετέχοντες κινητοποίησαν ήδη υπάρχουσες κατηγορίες, όπως η οικονομία και ο καπιταλισμός, για να εκφραστούν για το νέο αυτό φαινόμενο. Μία δεύτερη ομαδοποίηση των παραπάνω ενοτήτων, λαμβάνοντας υπόψη και τη στάση απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, έδωσε δύο ευρείες θεματολογικές περιοχές (ή κοινούς τόπους ή *θέματα*: βλ. Moscovici, 1993). Η πρώτη ήταν η *πρόοδος*, (τάξεις της τεχνικής προόδου, της ενότητας/παγκοσμίου χωριού, και της κοινωνίας της επικοινωνίας) που περιλαμβάνει και το αντίθετό της, δηλαδή την ομοιομορφία, την υποταγή και την εξάρτηση. Την θεματολογία αυτή ασπάζονται κυρίως οι θετικά διακείμενοι προς την παγκοσμιοποίηση. Ο δεύτερος «κοινός τόπος» σχετίζεται με την έννοια της *ανταλλαγής*, η οποία περιλαμβάνει τις τάξεις της αμερικανοποίησης, του εμπορίου, των ανισοτήτων μεταξύ πλουσίων και φτωχών, της αγοράς εργασίας και του αμερικανικού καπιταλισμού. Η θεματολογία αυτή γίνεται αποδεκτή από τους αρνητικά διακείμενους προς την παγκοσμιοποίηση.

Η διαπολιτισμική διάσταση των στάσεων απέναντι στην παγκοσμιοποίηση μελετήθηκε από τους Poeschl, Campos & Ben Alaya (2007), οι οποίοι διερεύνησαν κατά πόσο αυτές διαφοροποιούνται ανάλογα με την εθνικότητα των συμμετεχόντων

και το επίπεδο ανάπτυξης του κάθε κράτους. Οι θετικά διακείμενοι απέναντι στην παγκοσμιοποίηση θεωρούν τους εαυτούς τους καλύτερα πληροφορημένους για αυτήν και εκτιμούν ότι μπορούν να δράσουν ατομικά σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση, αλλά και συλλογικά. Αντίθετα, οι αρνητικά διακείμενοι νιώθουν περισσότερο ότι η παγκοσμιοποίηση τους αφορά, τους ανησυχεί και τους απειλεί, νιώθουν μέτρια πληροφορημένοι για αυτήν και πιστεύουν ότι μπορούν να δράσουν συλλογικά. Η τρίτη ομάδα, αυτή των αδιάφορων απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, νιώθει μέτρια πληροφορημένη και ανήσυχη και θεωρεί λιγότερο ότι μπορεί να δράσει σχετικά με το φαινόμενο. Οι συγγραφείς σημειώνουν ότι η θετική ή αρνητική στάση απέναντι στην παγκοσμιοποίηση δεν εξηγείται παρά ατελώς από το επίπεδο ανάπτυξης της χώρας, αντίθετα όμως συσχετίζεται με τον βαθμό της πρόσφατης εξέλιξής της σε μία αναπτυξιακή κλίμακα. Έτσι, οι συμμετέχοντες των κρατών που προόδευσαν περισσότερο την τελευταία τετραετία είναι αυτοί που διάκινται πιο θετικά απέναντι στην παγκοσμιοποίηση. Εξαίρεση αποτελεί η Τυνησία, της οποίας οι συμμετέχοντες ήταν διαιρεμένοι σε θετικά και αρνητικά διακείμενους. Συνολικά, οι συμμετέχοντες των πορτογαλόφωνων χωρών είναι πιο θετικά διακείμενοι στην παγκοσμιοποίηση από αυτούς των γαλλόφωνων.

Ο βαθμός και τρόπος οργάνωσης της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης μελετήθηκε από τους Ben Alaya & Campos (2007), οι οποίοι χρησιμοποίησαν το δομικό μοντέλο για τη διάκριση στοιχείων του κεντρικού πυρήνα και της περιφέρειας της αναπαράστασης (Abric, 1987), ενώ διερεύνησαν και το βαθμό οργάνωσης της αναπαράστασης. Ο τελευταίος βρέθηκε να είναι γενικά μέτριος, με την πιο συνεκτική αναπαράσταση να υπάρχει στην Πορτογαλία, και την πιο αδύναμη στο Μεξικό. Όσον αφορά στο περιεχόμενο της αναπαράστασης, αυτό περιελάμβανε την διάσταση της οικονομίας για όλα τα κράτη, η διάσταση όμως αυτή βρισκόταν άλλοτε στον κεντρικό πυρήνα και άλλοτε στην περιφέρεια της αναπαράστασης. Στοιχεία του κεντρικού πυρήνα της αναπαράστασης με αρνητική αξιολόγηση βρέθηκαν μόνο στο Μεξικό και στην Τυνησία, που περιλάμβαναν την κυριαρχία και την φτώχεια. Ιδιαίτερα στην Τυνησία η κυριαρχία συνυπήρχε με την ανάπτυξη, κάτι που εξηγείται από την ύπαρξη στην χώρα αυτή συμμετεχόντων τόσο θετικά όσο και αρνητικά διακείμενων απέναντι στην παγκοσμιοποίηση. Συνολικά, στις γαλλικές πόλεις που συμμετείχαν στην έρευνα, η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης φάνηκε να περιλαμβάνει κυρίως τις άμεσες και συγκεκριμένες συνέπειες του οικονομικού φιλελευθερισμού σαν αμερικανικού μοντέλου, ενώ στην Τυνησία και στην Βραζιλία η αναπαράσταση

περιελάμβανε όψεις της γεωπολιτικής τοποθέτησης σε σχέση με την παγκόσμια τάξη πραγμάτων, όπως και θέματα ανάπτυξης. Γενικά, στις αναπτυσσόμενες χώρες εμφανίστηκαν κυρίως τα θέματα της κυριαρχίας, της ανάπτυξης, της φτώχειας και της τεχνολογίας. Όσον αφορά στις στάσεις απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, φάνηκε ότι για τους θετικά διακείμενους συμμετέχοντες πιο σημαντικές ήταν οι διαστάσεις της τεχνολογίας, της ανάπτυξης και της οικονομικής ένωσης, για τους αδιάφορους η εμπορική διάσταση, και για τους αρνητικά διακείμενους η φτώχεια, η κυριαρχία, και οι ανισότητες. Συνολικά, οι συγγραφείς τονίζουν ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης είναι πιο ξεκάθαρα οριοθετημένη στις αναπτυσσόμενες χώρες που συμμετείχαν στην έρευνα, παρά στις ευρωπαϊκές. Τέλος, οι αρνητικά και θετικά διακείμενοι απέναντι στην παγκοσμιοποίηση έχουν μια αναπαράσταση πιο πλούσια σε περιεχόμενο, ενώ οι αδιάφοροι εκφράζονται πιο μονοδιάστατα σε σχέση με το εμπόριο και την ανταλλαγή.

Ο ρόλος της προσωπικής εμπλοκής στην οργάνωση της ΚΑ μελετήθηκε από τους Guimelli & Abric (2007). Η προσωπική εμπλοκή θεωρήθηκε ότι περιλαμβάνει τις διαστάσεις της προσωπικής ταύτισης («με αφορά προσωπικά»), της αξιολόγησης του αντικειμένου («είναι σημαντικό για μένα»), της αντιληπτής δυνατότητας για δράση («το X εξαρτάται από την δράση μου»), καθώς και της γνώσης του αντικειμένου («είμαι καλά πληροφορημένος για το X»). Στους συμμετέχοντες της Γαλλίας και Βραζιλίας, τα αποτελέσματα ανέδειξαν δύο διαστάσεις της προσωπικής εμπλοκής: την ψυχολογική/ατομική, που αναφέρεται στο επίπεδο πληροφόρησης και στην δυνατότητα ατομικής δράσης, και στην κοινωνική, που αναφέρεται στο κατά πόσον η παγκοσμιοποίηση αφορά προσωπικά τον συμμετέχοντα, καθώς και στην δυνατότητα συλλογικής δράσης. Η ατομική διάσταση της εμπλοκής σχετίστηκε με την θετική στάση απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, ενώ η κοινωνική διάσταση σχετίστηκε με την αρνητική στάση απέναντί της.

Η ατομική διάσταση της εμπλοκής ήταν πιο σημαντική για τους Βραζιλιάνους συμμετέχοντες και η κοινωνική διάσταση πιο σημαντική για τους Γάλλους. Ενώ για τους Βραζιλιάνους η εμπλοκή δεν σχετίστηκε με την στάση, για τους Γάλλους σχετίστηκε, μόνο όμως ως προς το στοιχείο «με αφορά προσωπικά»: όσο περισσότερο οι Γάλλοι συμμετέχοντες έκριναν ότι η παγκοσμιοποίηση τους απασχολούσε, τόσο πιο αρνητική στάση είχαν απέναντί της. Οι λιγότερο ανήσυχοι (κυρίως οι Βραζιλιάνοι συμμετέχοντες) αναφέρθηκαν στις έννοιες της τεχνολογίας, της ένωσης και της κουλτούρας, ενώ οι περισσότερο ανήσυχοι (κυρίως Γάλλοι)

αναφέρθηκαν σε λέξεις όπως «Ευρωπαϊκή Ένωση» και «McDonalds», στην έννοια δηλαδή της αμερικανοποίησης. Επίσης, η προσωπική εμπλοκή, τόσο ατομική όσο και κοινωνική, διαφοροποίησε το περιεχόμενο της αναπαράστασης: η μικρότερη εμπλοκή σχετίστηκε με τις έννοιες «παγκοσμιοποίηση» και «ανταλλαγή», ενώ η μεγαλύτερη εμπλοκή σχετίστηκε με τους όρους «τεχνολογίες», «ένωση» και «ΕΕ». Επομένως, η προσωπική εμπλοκή διαφοροποιεί την στάση απέναντι στην ΚΑ και το περιεχόμενό της, ενώ η ψυχολογική/ατομική εμπλοκή σχετίζεται με θετική στάση απέναντι στην παγκοσμιοποίηση και η κοινωνική με αρνητική στάση.

Πέραν της παραπάνω σειράς ερευνών, που μελετά την δομή και διαπολιτισμική επικέντρωση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, η κοινωνιολογική έρευνα των Fiss & Hirsch (2005) μελέτησε την ανάπτυξη του λόγου περί παγκοσμιοποίησης, τη διάδοσή του και την αυξανόμενη διαμάχη γύρω από αυτόν, εξετάζοντας άρθρα μεγάλων εφημερίδων και δελτία τύπου εταιρειών και οργανώσεων στις ΗΠΑ. Οι ερευνητές χρησιμοποιούν τη θεωρητική έννοια της 'πλαίσωσης' (framing) (βλ. Klandermans, 1992) για να περιγράψουν τις διαδικασίες με τις οποίες διάφοροι φορείς επηρεάζουν το πώς το κοινό τους ερμηνεύει την πραγματικότητα. Οι ερευνητές μελετούν επιπλέον πώς ο αναδυόμενος λόγος περί παγκοσμιοποίησης διαφοροποιείται ανάλογα με τις κοινωνικές σχέσεις των φορέων της επικοινωνίας, χρησιμοποιώντας την έννοια του 'συμβολικού πεδίου'. Το τελευταίο, που προσομοιάζει στην έννοια της επικέντρωσης, είναι ο συμβολικός χώρος που 'παρέχει τις θεμελιώδεις κατηγορίες που πλαισιώνουν τη σκέψη. Καθορίζει τα όρια της συζήτησης και ορίζει το εύρος των προβλημάτων που μπορούν να συζητηθούν' (Wuthnow, 1989, σ. 13).

Ο λόγος περί παγκοσμιοποίησης στα ΜΜΕ αναλύθηκε από τους ερευνητές με ανάλυση περιεχομένου σε τρεις ευρείες κατηγορίες (ή 'πλαίσια'). Το αρνητικό πλαίσιο παρουσιάζει την παγκοσμιοποίηση σαν απειλή για τους εργαζομένους, και σαν παράγοντα που οδηγεί σε οικονομική κρίση. Το ουδέτερο πλαίσιο παρουσιάζει την παγκοσμιοποίηση σαν φυσική και αναπόφευκτη διαδικασία, που χαρακτηρίζεται από αυξανόμενες διεθνείς ροές κεφαλαίου. Το θετικό πλαίσιο παρουσιάζει τα πιθανά κέρδη και οφέλη από την παγκοσμιοποίηση, όπως ο εκσυγχρονισμός και οι ευκαιρίες ανάπτυξης. Όπως δείχνουν τα ευρήματα των ερευνητών, ο λόγος περί παγκοσμιοποίησης αναδύθηκε στα αμερικανικά ΜΜΕ στις αρχές του 1980, κορυφώθηκε το 1989-1990, και ως το 1995 το έντυπο υλικό για την παγκοσμιοποίηση

είχε αυξηθεί δραματικά. Ο λόγος για την παγκοσμιοποίηση βρέθηκε να αυξάνεται σε σχέση με την αυξανόμενη ενσωμάτωση των ΗΠΑ στην παγκόσμια οικονομία.

Όσον αφορά τα συμβολικά πεδία, ο λόγος περί παγκοσμιοποίησης αναδύθηκε αρχικά στον οικονομικό τομέα της δημοσιογραφίας, ενώ από το 1995 και μετά ο όρος διαδόθηκε σε μία πληθώρα τομέων. Όσον αφορά τα πλαίσια, ο συνδυασμός της ‘παγκοσμιοποίησης’ με την οικονομία συνδεόταν κυρίως με το ουδέτερο ή θετικό πλαίσιο, ως και το 1994, με εξαίρεση ορισμένων αμφιβολιών εξαιτίας του χρηματιστηριακού κραχ του 1987. Ο όρος επεκτάθηκε επίσης με θετική χροιά και στο βιομηχανικό τομέα. Από το 1995 και μετά αναδύθηκε το αρνητικό πλαίσιο για την παγκοσμιοποίηση, όταν οι εφημερίδες άρχισαν να αναφέρουν τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης στην εργασία, τον πολιτισμό και το διεθνές έγκλημα.

Τα εταιρικά δελτία τύπου παρουσιάζουν την παγκοσμιοποίηση με θετικό ή ουδέτερο πρόσημο, σαν αναπόφευκτο φαινόμενο, σε όλη τη διάρκεια των περιόδων υπό εξέταση. Στις εφημερίδες, υπήρχε πολύ μεγαλύτερη ετερογένεια όσον αφορά την παρουσίαση της παγκοσμιοποίησης στις γενικές ενότητες και ενότητες των νέων, απ’ ότι στην ενότητα των οικονομικών, που χρησιμοποιούσε συνήθως ουδέτερο πλαίσιο. Ιδιαίτερα το άρθρο του αρχισυντάκτη έδινε έμφαση στις αρνητικές πλευρές της παγκοσμιοποίησης, δημιουργώντας έτσι κανονιστικές απόψεις για την παγκοσμιοποίηση. Τα δελτία τύπου των ακτιβιστικών οργανώσεων, τέλος, παρουσίαζαν την παγκοσμιοποίηση με αρνητικό πρόσημο.

Οι συγγραφείς καταλήγουν στο ότι η έννοια της παγκοσμιοποίησης αναδύεται στην έρευνά τους ως ‘προγραμματικό σχέδιο (project), σαν πολιτικοοικονομική έννοια που προωθείται κυρίως από οικονομικούς φορείς και θεσμούς, με την έννοια της ελεύθερης αγοράς στο επίκεντρό της’ (σ. 47). Τα ευρήματα αυτά μπορούν να ερμηνευτούν με βάση τη θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, σαν κοινωνιογένεση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης (με την αρχική ουδέτερη/θετική διάδοση του όρου στα ΜΜΕ και την αμφισβήτησή του στη συνέχεια) και επικέντρωσή της ανάλογα με τις πεποιθήσεις των διάφορων ομάδων (γενικός τύπος, εταιρείες, ακτιβιστικές οργανώσεις) (Moscovici, 1961/76).

Η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης μελετήθηκε επίσης σε διαπολιτισμικό πλαίσιο, σε δείγμα νέων στελεχών επιχειρήσεων στη Γαλλία και την Ινδία (Ricard, Reynaud, Gopinath & Ravilochanan, 2012). Οι ερευνητές διέκριναν την παγκοσμιοποίηση σε πέντε τομείς, επιχειρηματικό, οικονομικό, πολιτικό, φυσικές όψεις, και κοινωνικό. Τα ευρήματα έδειξαν ότι στο Γαλλικό δείγμα, η θετική άποψη

για την παγκοσμιοποίηση συνδέεται με έμφαση στους τομείς της οικονομίας και των φυσικών όψεων της παγκοσμιοποίησης. Η αρνητική άποψη για την παγκοσμιοποίηση συνδέεται με χαμηλά σκορ στην οικονομία και τις φυσικές όψεις. Επιπλέον, δημογραφικοί παράγοντες όπως η εκπαίδευση και το είδος της εργασίας προέβλεπαν τη σύνδεση περιεχομένου και στάσης της αναπαράστασης, δηλαδή την ύπαρξη πιο δομημένης αναπαράστασης.

Μία ακόμη έρευνα (Khlif, 2012) μελέτησε την ΚΑ της παγκοσμιοποίησης σε δείγμα ορκωτών και μη ορκωτών Τυνήσιων λογιστών, με βάση τη θεωρία του κεντρικού πυρήνα. Τα ευρήματα έδειξαν ότι δεν έχει αναδυθεί κεντρικός πυρήνας της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, αναδύθηκαν όμως στα περιφερειακά στοιχεία τα εξής θέματα γύρω από την παγκοσμιοποίηση: η οικονομία και το μάνατζμεντ, η κυριαρχία, η πληροφορία και τεχνολογίες επικοινωνίας και ο πολιτισμός. Οι περισσότερες απαντήσεις των συμμετεχόντων ήταν στον τομέα της οικονομίας και του μάνατζμεντ, και ακολουθούσε ο τομέας της κυριαρχίας. Ως προς τις στάσεις, οι περισσότεροι λογιστές βλέπουν την παγκοσμιοποίηση σαν φορέα ανάπτυξης και τεχνολογικής προόδου, όμως την αντιλαμβάνονται κατά πλειοψηφία και σαν κυριαρχία. Η έρευνα εξήγαγε τρεις παράγοντες από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, έναν παράγοντα ανάπτυξης, έναν παράγοντα κυριαρχίας, και έναν παράγοντα αλλαγής.

2.6 Υποθέσεις για την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και τις σχέσεις της με τον επιστημονικό λόγο γύρω από το φαινόμενο

Στο σύνολό τους, τα παραπάνω ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι η παγκοσμιοποίηση αναπαρίσταται με ποικίλες οργανωτικές αρχές, ενώ ως παράγοντες επικέντρωσης της αναπαράστασης έχουν μελετηθεί τόσο το εθνικό πλαίσιο και το επίπεδο ανάπτυξής του, όσο και η επαγγελματική ομαδική υπαγωγή και η προσωπική εμπλοκή απέναντι στο φαινόμενο (βλ. προηγούμενη ενότητα). Οι οργανωτικές αρχές της αναπαράστασης αναφέρονται τις περισσότερες φορές στους παράγοντες της οικονομίας, των νέων τεχνολογιών και επικοινωνίας, της αγοράς εργασίας, της κυριαρχίας και οικονομικής εξάρτησης των φτωχών από τους πλούσιους, στον καπιταλισμό. Η στάση απέναντι στο φαινόμενο διακρίθηκε στο σύνολο των ερευνών αυτών σε θετική, αρνητική ή ουδέτερη, με τη θετική να ταυτίζεται συνήθως με την πρόοδο, την ανάπτυξη και τις νέες τεχνολογίες, την αρνητική με την κυριαρχία, την

εξάρτηση και τον καπιταλισμό και την ουδέτερη με το εμπόριο, την ενοποίηση και το αναπόφευκτο του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης.

Οι έρευνες για την ΚΑ της παγκοσμιοποίησης εστίασαν επομένως τόσο στην διαπολιτισμική σύγκριση (βλ. Viaud, 2007· Ricard και συν., 2012) όσο και στην κοινωνιογένεση της ΚΑ σε ενδοπολιτισμικό πλαίσιο (βλ. Fiss & Hirsch, 2005). Απ' όσο γνωρίζουμε, δεν υπάρχει όμως προηγούμενη κοινωνιοψυχολογική έρευνα που να μελετά το περιεχόμενο της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης σε σχέση με τον επιστημονικό λόγο για το φαινόμενο. Επιπλέον, απ' όσο γνωρίζουμε δεν υπάρχει προηγούμενη έρευνα για την ΚΑ της παγκοσμιοποίησης στον Ελληνικό πληθυσμό, ο οποίος από το 2008-9 βιώνει με καταστροφικό τρόπο τις συνέπειες της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Η παρούσα εργασία στοχεύει επομένως κατ' αρχήν να διερευνήσει το περιεχόμενο της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης σε ένα δείγμα ελληνικού πληθυσμού, σε σχέση με τον επιστημονικό λόγο και τις επιστημονικές διαμάχες γύρω από το φαινόμενο.

Τα επιστημονικά επιχειρήματα για την παγκοσμιοποίηση, όπως αυτά ομαδοποιήθηκαν από τους Held, 2004· Held & McGrew, 2002, παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Συνοπτικά, κατά τον παγκοσμιο-κεντρισμό, η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στην όλο και μεγαλύτερη παγκόσμια οικονομική ενοποίηση και αλληλεξάρτηση, που προσφέρει δυνατότητες εκσυγχρονισμού και ανάπτυξης τόσο για τις ανεπτυγμένες, όσο και για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Για τον διεθνισμό, είτε η παγκοσμιοποίηση αποτελεί υπαρκτό φαινόμενο είτε όχι ως οικονομική ενοποίηση του πλανήτη, η έννοια παραπέμπει πάντως στην εξάρτηση και υποταγή των φτωχότερων κρατών και πληθυσμών στα ισχυρά κράτη, τις αγορές και τους θεσμούς που τα υποστηρίζουν. Για τον μετασχηματισμό, τέλος, η παγκοσμιοποίηση προσφέρει δυνατότητες συνεργασίας μεταξύ των κρατών, των διεθνών θεσμών και των νέων επιπέδων κυριάρχησης που αναδύονται (υπο- και υπερ-κρατικών), ώστε να λυθούν τα προβλήματα που θεωρούνται παγκόσμια.

Τα παραπάνω σύνολα επιχειρημάτων, που δόθηκαν εδώ πολύ συνοπτικά και σχηματικά, αποτελούν την τυπολογία που χρησιμοποιήσαμε στην παρούσα έρευνα για την κατηγοριοποίηση του επιστημονικού λόγου γύρω από την παγκοσμιοποίηση. Στόχος μας είναι να μελετήσουμε κατά πόσον τα τρία αυτά σύνολα επιχειρημάτων, που εκφράζουν διαφορετικές ιδεολογικές τοποθετήσεις απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, θα υπάρχουν και στον 'κοινό νου'. Το ερώτημά μας είναι, επομένως, κατά πόσο η θεωρητική διαμάχη γύρω από την έννοια της

παγκοσμιοποίησης, όπως αναπτύχθηκε στην παγκόσμια πολιτική, επικοινωνία και κοινωνική θεωρία, έχει διαδοθεί στο ελληνικό κοινό ώστε το φαινόμενο να αποτελεί πλέον αντικείμενο κοινωνικής γνώσης, δηλαδή κοινωνικής αναπαράστασης.

Όπως αναφέρθηκε, η ΚΑ σύμφωνα με τον Moscovici (1961/76) αποτελείται από την πληροφορία, το πεδίο της αναπαράστασης και την στάση, ενώ η στάση είναι το πλέον σημαντικό συστατικό στοιχείο της ΚΑ. Στα ερευνητικά δεδομένα που παρουσιάστηκαν παραπάνω, η στάση απέναντι στην ΚΑ της παγκοσμιοποίησης διακρίνεται σταθερά σε θετική, αρνητική και ουδέτερη. Στον επιστημονικό λόγο για την παγκοσμιοποίηση, ο Παγκοσμιοκεντρισμός υιοθετεί έναν θετικό προσανατολισμό απέναντι στο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, ο Διεθνισμός έναν ξεκάθαρα αρνητικό προσανατολισμό, ενώ ο Μετασχηματισμός έναν ουδέτερο προς θετικό προσανατολισμό.

Αναμένουμε συνεπώς ότι η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης στον ελληνικό πληθυσμό θα παρουσιάζει ορισμένες τουλάχιστον αντιστοιχίες τόσο με τον επιστημονικό λόγο για την παγκοσμιοποίηση, όσο και με τις στάσεις απέναντι στο φαινόμενο όπως παρουσιάστηκαν στη διεθνή βιβλιογραφία. Αναμένουμε έτσι την ανάδυση αξόνων ως προς την στάση απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, εκ των οποίων τουλάχιστον ένας θα είναι αρνητικός και ένας θετικός.

Όσον αφορά στο πεδίο αναπαράστασης και την πληροφορία, ο επιστημονικός λόγος για την παγκοσμιοποίηση δίνει έμφαση στα θέματα της παγκόσμιας οικονομικής ενοποίησης, της ανάπτυξης της τεχνολογίας επικοινωνίας, των αλλαγών στην πολιτική εξουσία και κυριαρχία, των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης για τους φτωχούς πληθυσμούς, των πολιτισμικών αλλαγών (βλ. προηγούμενο κεφάλαιο). Από τα θέματα αυτά, στη διεθνή βιβλιογραφία προνομιακά θέματα της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης αναδείχθηκαν η οικονομία, η τεχνολογική πρόοδος και ανάπτυξη, η εξάρτηση και κυριαρχία των φτωχότερων πληθυσμών (βλ. παραπάνω, ερευνητικά ευρήματα).

Επομένως, με βάση τα παραπάνω, αναμένουμε ότι θα αναδυθεί τουλάχιστον μία διάσταση της παγκοσμιοποίησης που θα περιλαμβάνει α) θετική στάση απέναντι στο φαινόμενο, β) πληροφορία που θα αναφέρεται κατά κύριο λόγο στην επικοινωνία, την τεχνολογική πρόοδο, τον εκμοντερνισμό, την παγκόσμια αλληλεξάρτηση και τουλάχιστον μία διάσταση της παγκοσμιοποίησης που θα περιλαμβάνει α) αρνητική στάση απέναντι στο φαινόμενο, β) πληροφορία που θα

αναφέρεται κατά κύριο λόγο στην κυριαρχία, την άσκηση εξουσίας από τα ισχυρά κράτη, την εκμετάλλευση των φτωχότερων, την απώλεια ταυτότητας.

Η μεθοδολογική προσέγγισή μας για τη μελέτη της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης θα αναφερθεί αναλυτικά στο κεφάλαιο 7. Προς το παρόν αναφέρουμε ότι αφετηρία μας δεν είναι η προσέγγιση της ΚΑ μέσω έργου ελεύθερων συνειρμών, όπως στο ερευνητικό πρόγραμμα των *Viaud και συν.* (2007), αλλά η εκκίνηση από τον ίδιο τον επιστημονικό λόγο, δηλαδή η ανάδειξη των θεμάτων που θεωρητικοποιούν οι ειδικοί του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης μέσα από όσο το δυνατόν εξαντλητική βιβλιογραφική ανασκόπηση (όπως αυτή παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο) και η μελέτη του κατά πόσο τα πολλαπλά αυτά θέματα γίνονται αντιληπτά με παρόμοια δομή από τον 'κοινό νου'. Με τον τρόπο αυτό επιδιώκουμε να διαπιστώσουμε κατά πόσο η δομή της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης παρουσιάζει αντιστοιχίες με τη δομή και θεωρητική διαμάχη για το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης όπως αυτό αναλύθηκε στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική θεωρία.

2.7 Υποθέσεις για την επικέντρωση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης στις κοινωνικές υπαγωγές και ιδεολογικές πεποιθήσεις των συμμετεχόντων

Η μελέτη της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης στον ελληνικό πληθυσμό δεν μας ενδιαφέρει σαν ουδέτερο αντικείμενο γνώσης, αλλά ακριβώς εξαιτίας των συνεπειών και των διακυβευμάτων που θέτει το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης για τις διαμαδικές σχέσεις. Έτσι, θεωρούμε ότι ο επιστημονικός λόγος για την παγκοσμιοποίηση διαδίδεται στην κοινωνία ώστε να αποτελέσει αντικείμενο αναπαράστασης, και στη συνέχεια διαμορφώνεται μέσα από την επικέντρωσή του στις κοινωνικές υπαγωγές και ιδεολογικές πεποιθήσεις των ατόμων. Οι επόμενες υποθέσεις μας, επομένως, αφορούν την επικέντρωση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης σε αυτές ακριβώς τις μεταβλητές.

Όπως είδαμε παραπάνω (βλ. ενότητα 2.4), η επικέντρωση της αναπαράστασης έχει διακριθεί από τον Doise (1992) σε ψυχολογική, κοινωνιολογική και κοινωνιο-ψυχολογική. Η τελευταία αποτελεί το σημείο συνάρθρωσης των άλλων δύο και συνδέει την κοινωνική αναπαράσταση με τις ομαδικές υπαγωγές, εφ' όσον επικεντρώνει την αναπαράσταση στην κοινωνική ταυτότητα. Όπως έχει αποδειχθεί

μέσα από τις ποικίλες μελέτες στον τομέα των κοινωνικών αναπαραστάσεων (βλ. ενδεικτικά Herzlich, 1969· Jodelet, 1989b· Lloyd & Duveen, 1990) δεν υπάρχει κοινωνική αναπαράσταση που να μην συνδέεται με μία κοινωνική ομάδα, και τις πεποιθήσεις της για τον κόσμο. Η τοποθέτηση ενός ατόμου απέναντι σε μια αναπαράσταση δεν μπορεί να γίνει χωρίς αναφορά στις κοινωνικές ομάδες που περικλείει η αναπαράσταση και στη σχέση της ομάδας του ατόμου με αυτές (Raudsepp, 2005· Staerklé, Clémence, & Spini, 2011).

Επομένως, η κοινωνική ταυτότητα του ατόμου σχετίζεται άμεσα με την αναπαράσταση, εφ' όσον η πρώτη αποτελεί μία τοποθέτηση του ατόμου σε σχέση με την δεύτερη (Duveen, 2001). Έτσι, «ο προσανατολισμός μας απέναντι στις αναπαραστάσεις εξαρτάται από το πώς κατηγοριοποιούμε τον εαυτό μας σε σχέση με τις ομάδες με τις οποίες συνδέονται αυτές οι αναπαραστάσεις» (Elcheroth, Doise, & Reicher, 2011, σ. 735). Αφού η οργάνωση ενός αναπαραστασιακού πεδίου έχει σαν στόχο να βοηθήσει στην κατανόηση και την ερμηνεία της πραγματικότητας, περνά πάντα μέσα και από μία κατανόηση του εαυτού και του άλλου, και της τοποθέτησής τους στο αναπαραστασιακό πεδίο (Jonchelovitch, 1996).

Συνεπώς, η κοινωνιοψυχολογική επικέντρωση, ή αλλιώς η επικέντρωση στην αναπαράσταση μέσα από μία συγκεκριμένη κοινωνική ταυτότητα, *τοποθετεί* τον εαυτό και την ενδοομάδα στο αναπαραστασιακό πεδίο (Deschamps & Moliner, 2012· Doise, 1992· Duveen, 2001· Elcheroth και συν., 2011· Elejabarrieta, 1994). Η τοποθέτηση αυτή σχετίζεται τόσο με την αντικειμενική θέση του εαυτού και της ομάδας στο σύστημα των διομαδικών σχέσεων (βλ. αρχή της δομικής αντιστοιχίας-κοινωνιολογική επικέντρωση) όσο και με την κατανόηση των διομαδικών σχέσεων και της κυρίαρχης ιδεολογίας (κοινωνιοψυχολογική και ψυχολογική επικέντρωση). Πρόκειται επομένως για μια διομαδική προσέγγιση απέναντι στην αναπαραστασιακή γνώση, η οποία συνδέει τις κοινωνικές ομάδες με συγκεκριμένες τοποθετήσεις απέναντι στο αναπαραστασιακό αντικείμενο (Staerklé και συν., 2011). Συνεπώς, αναμένουμε ότι η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης θα επικεντρώνεται στην αντίληψη των συμμετεχόντων για τις ομαδικές τους υπαγωγές, καθώς και στις γενικές, πρότερες ιδεολογικές τους πεποιθήσεις για ζητήματα που σχετίζονται με την παγκοσμιοποίηση.

Με βάση τα παραπάνω, μπορεί να διατυπωθεί μία σειρά υποθέσεων για την επικέντρωση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης. Όπως είδαμε, η παγκοσμιοποίηση θέτει μία σειρά απειλών για τις διομαδικές σχέσεις και έτσι μπορεί να αποτελεί διομαδικό διακύβευμα. Ιδιαίτερα απειλεί το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης τους

φτωχότερους πληθυσμούς και τις κατώτερες τάξεις (Falk, 1999· Hardt & Negri, 2002· Διεθνές Γραφείο Εργασίας, 2004). Επομένως, αναμένουμε ότι η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης θα επικεντρώνεται στην αντίληψη των συμμετεχόντων για το οικονομικό τους επίπεδο. Εφ' όσον η παγκοσμιοποίηση απειλεί τις κατώτερες οικονομικές τάξεις, αναμένουμε ότι το χαμηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο θα σχετίζεται με μία αρνητική ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, που θα οργανώνεται γύρω από την ανισότητα και την κυριάρχηση. Το υψηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο θα σχετίζεται με μια θετική ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, που θα οργανώνεται γύρω από την πρόοδο και την ανάπτυξη.

Όσον αφορά στην ιδεολογική διαμάχη γύρω από την παγκοσμιοποίηση, η τελευταία έχει αποτελέσει ιδεολογικό διακύβευμα τόσο για την αριστερή, όσο και για τη δεξιά πολιτική ιδεολογία, κάθε μία από τις οποίες αντιλαμβάνεται διαφορετικά το φαινόμενο και τις συνέπειές του (Held & McGrew, 2002). Στη θεωρία των ΚΑ, η πολιτική τοποθέτηση μπορεί να νοηθεί ως μία κοινωνική ταυτότητα, που παρέχει το κατ' εξοχήν πεδίο της κοινωνιοψυχολογικής επικέντρωσης μιας αναπαράστασης, εφ' όσον παρέχει πληροφορία για την ανισότητα μεταξύ κοινωνικών ομάδων (κυρίαρχες-κυριαρχούμενες τάξεις). Η πολιτική ταυτότητα συνδέεται με απόψεις για τις κοινωνικές ομάδες, τις σχέσεις μεταξύ τους καθώς και τις ενδεχόμενες ασυμμετρίας εξουσίας. Είναι επομένως μία ταυτότητα που τοποθετεί το υποκείμενο στο κοινωνικό πεδίο και παρέχει γνώση για την ενδοομάδα, τις εξωομάδες και τη σχέση μεταξύ τους.

Επομένως, αναμένουμε ότι η ΚΑ που αμφισβητεί το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και το αντιμετωπίζει ως παγκόσμια κυριάρχηση θα επικεντρώνεται σε μία αριστερή πολιτική ταυτότητα. Η ΚΑ που αντιμετωπίζει θετικά το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης ως πρόοδο και ανάπτυξη θα συνδέεται με μία δεξιά πολιτική ταυτότητα.

Επιπλέον, η έννοια της παγκοσμιοποίησης στηρίζεται θεωρητικά σε μία σειρά πρότερων θεωρητικών εννοιών που χρησιμοποίησαν οι κοινωνικοί και πολιτικοί επιστήμονες για να εξηγήσουν το φαινόμενο και να επιχειρηματολογήσουν απέναντί του. Οι έννοιες αυτές περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων το κράτος και τους ρόλους του, την ελεύθερη αγορά, τη δημοκρατία, την πολυπολιτισμικότητα και επαφή μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών, την οικονομική αλληλεξάρτηση, την κυριάρχηση και ασύμμετρη εξουσία (βλ. προηγούμενο κεφάλαιο).

Αντίστοιχα θεωρούμε ότι, εφ' όσον μία αναπαράσταση επικεντρώνεται σε ένα ήδη υπάρχον σύστημα κατηγοριών ώστε να οικειοποιηθεί το άτομο μία άγνωστη έννοια (Moscovici, 1961/76), η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης θα επικεντρώνεται σε μία σειρά ιδεολογικών πεποιθήσεων των συμμετεχόντων γύρω από το κράτος και το ρόλο του, τη λειτουργία της οικονομίας, τις σχέσεις μεταξύ κρατών και το ρόλο του πολιτισμού στη σύγχρονη κοινωνία. Αναμένουμε δηλαδή ότι οι συμμετέχοντες θα ανατρέχουν στις πεποιθήσεις και γνώσεις που έχουν διαμορφώσει γύρω από την οικονομία, τον πολιτισμό και την πολιτική ώστε να επικεντρώσουν σε αυτές την νέα και ασαφή έννοια της παγκοσμιοποίησης. Οι ιδεολογικές αυτές τοποθετήσεις εκφράζουν το τι δικαιούνται, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, στα πλαίσια του κράτους και της παγκόσμιας οικονομίας, οι κυρίαρχες και υποτελείς οικονομικές τάξεις και οι πολιτισμικές πλειοψηφίες και μειοψηφίες. Έτσι, η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης θα επικεντρώνεται στις πεποιθήσεις των συμμετεχόντων για τις διαμορφωμένες σχέσεις, σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο. Οι αναλυτικές υποθέσεις για τις ιδεολογικές αυτές πεποιθήσεις επικέντρωσης αναφέρονται στην οικεία ενότητα του ερευνητικού μέρους (κεφάλαιο 9).

Ανακεφαλαιώνοντας, αναμένουμε ότι η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης θα επικεντρώνεται στην αντίληψη των συμμετεχόντων για τη θέση τους στην κοινωνική ιεραρχία (αντιληπτό οικονομικό επίπεδο), στην πολιτική τους ταυτότητα, και σε ένα σύνολο πεποιθήσεων για το κράτος, την οικονομία, τον πολιτισμό και τις σχέσεις των ομάδων σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο. Θεωρούμε ότι από τους παραπάνω παράγοντες επικέντρωσης, η αντίληψη για το οικονομικό επίπεδο αποτελεί μία περισσότερο κοινωνιολογική επικέντρωση, εφ' όσον εκφράζει την αντίληψη του ατόμου για τη θέση του στην κοινωνική δομή. Αντίθετα, η πολιτική τοποθέτηση και οι ιδεολογικές πεποιθήσεις αποτελούν περισσότερο κοινωνιοψυχολογικούς παράγοντες επικέντρωσης, εφ' όσον αναφέρονται στην αντίληψη των κοινωνικών σχέσεων και ασυμμετριών, ενώ περιέχουν και ταυτοτικό διακύβευμα (πολιτική ταυτότητα, εθνική ταυτότητα) (Doise, 1992).

Συνεπώς, αναμένουμε ότι οι κοινωνιοψυχολογικοί παράγοντες θα έχουν μεγαλύτερη προβλεπτική ισχύ ως επικεντρώσεις της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης από τους κοινωνιολογικούς. Η αντίληψη του οικονομικού επιπέδου απαντά στο ερώτημα 'πού ανήκεις;', ενώ οι κοινωνιοψυχολογικοί παράγοντες επικέντρωσης απαντούν στο τι σημαίνει η ομαδική αυτή υπαγωγή για την τοποθέτηση απέναντι στις άλλες ομάδες που συμμετέχουν στο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης. Έτσι, οι

κοινωνιοψυχολογικοί παράγοντες επικέντρωσης θέτουν το ιδεολογικό πλαίσιο των κοινωνικών υπαγωγών.

3. Η Προβληματική της Ταυτότητας και η Σχέση της με τη Συλλογική Δράση

Ως τώρα εξετάσαμε την έννοια της κοινωνικής αναπαράστασης και διατυπώσαμε υποθέσεις για την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης στον κοινό νου. Στο εξής θα αναφερθούμε στις πεποιθήσεις για την παγκοσμιοποίηση με την έννοια του ιδεολογικού πλαισίου, που ορίζει τις σχέσεις μεταξύ κοινωνικών κατηγοριών και έτσι προσδίδει περιεχόμενο στη συλλογική ταυτότητα συνδέοντάς την με διάφορα αιτήματα για δράση στη σύγχρονη κοινωνία. Έτσι, στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε προκαταρκτικά την έννοια της ταυτότητας στην κοινωνική ψυχολογία, ιδιαίτερα ως προς τη διάσταση ατομικής και συλλογικής ταυτότητας. Επίσης, θα αναφερθούμε στην ταυτότητα ως φορέα προταγμάτων για συλλογική δράση και θα εξετάσουμε τις ταυτοτικές συνθήκες που οδηγούν στο πέρασμα στη συλλογική δράση. Η θεωρητική θέση που θα αναπτυχθεί στο παρόν και το επόμενο κεφάλαιο είναι ότι το ιδεολογικό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης παρεμβαίνει στον ορισμό της ενδοομάδας, της εξωομάδας και των σχέσεων μεταξύ τους, και έτσι προσδίδει στις ταυτότητες διαφορετικά προτάγματα για δράση.

Αρχικά, θα εξετάσουμε τις θεωρητικές προσεγγίσεις για την ταυτότητα στην κοινωνική ψυχολογία, εστιάζοντας στην παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας και την προσέγγιση των 'κατασκευών του εαυτού'. Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε μια εννοιολόγηση της ταυτότητας ως μίας ιδιαίτερης μορφής κοινωνικής αναπαράστασης, που επιτρέπει στο άτομο να οικειοποιηθεί το κοινωνικό περιβάλλον και θέτει ταυτοτικά αιτήματα για δράση. Επιπλέον, θα αναφερθούμε μέσα από την προσέγγιση της ταυτότητας στις συνθήκες που οδηγούν στη συλλογική δράση. Τέλος, θα συνδέσουμε προκαταρκτικά την προβληματική της ταυτότητας και των αιτημάτων της με το ιδεολογικό πλαίσιο, ή την κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης.

3.1 Η παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας

Στην κοινωνική ψυχολογία, η έννοια της ταυτότητας έχει αναπτυχθεί κυρίως στα πλαίσια της παράδοσης της κοινωνικής ταυτότητας, με κύρια θεωρητική μορφή τον Henri Tajfel. Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας [ΘΚΤ] (Tajfel & Turner,

1979) αναπτύχθηκε με στόχο να κατανοήσει τις ρίζες του εθνοκεντρισμού και της διομαδικής συμπεριφοράς. Στην αρχική της μορφή, η ΘΚΤ ενδιαφερόταν να μελετήσει πώς αντιδρούν οι άνθρωποι όταν βρίσκονται σε μειονεκτική κοινωνική θέση και τι μπορούν να κάνουν για να την αλλάξουν: σύμφωνα με τον Tajfel, η έννοια της κοινωνικής ταυτότητας είναι «ένας αιτιώδης μηχανισμός που παρεμβαίνει σε καταστάσεις ‘αντικειμενικής κοινωνικής αλλαγής’» (1978, σ. 86).

Σύμφωνα με τη ΘΚΤ, η υπαγωγή σε ομάδες αποτελεί σημαντικό καθοριστικό παράγοντα της ανθρώπινης ταυτότητας. Η ταυτότητα ενός ανθρώπου μπορεί να διακριθεί στην ατομική, κατά την οποία ορίζει τον εαυτό του σαν άτομο, και στην κοινωνική, κατά την οποία ορίζει τον εαυτό του σαν μέλος μιας ομάδας. Όταν είναι ευκρινής η ατομική ταυτότητα, τότε το άτομο οδηγείται σε ατομική συμπεριφορά, ενώ όταν είναι ευκρινής η κοινωνική ταυτότητα, τότε οδηγείται σε συλλογική, ή διομαδική συμπεριφορά.

Η κοινωνική ταυτότητα, επομένως, είναι «*το κομμάτι του εαυτού που απορρέει από τη γνώση του ατόμου ότι αποτελεί μέλος μιας κοινωνικής ομάδας (ή ομάδων) μαζί με την αξία και τη συναισθηματική σημασία που αποδίδονται σε αυτή την ιδιότητα του ανήκειν*» (Tajfel, 1981, σ. 255). Συνεπώς, αξίωμα της ΘΚΤ είναι πως η διομαδική συμπεριφορά βασίζεται στην κατανόηση του κόσμου με όρους κοινωνικών κατηγοριών και στο κίνητρο για την απόκτηση μιας θετικής κοινωνικής ταυτότητας (Χρυσόχου, 2005). Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι ο Tajfel ενδιαφερόταν κυρίως για το διαμεσολαβητικό ρόλο της κοινωνικής ταυτότητας σε περιόδους κοινωνικής αλλαγής (Reicher, 2004), για το πώς δηλαδή, όταν η κοινωνική θέση του ατόμου είναι χαμηλή, ο μηχανισμός της ταυτότητας προτρέπει το άτομο να υποστηρίξει την δική του ομάδα ή να μπει στη διαδικασία της εξόδου από αυτήν και της εισόδου σε μία άλλη, ανώτερη κοινωνικά, ομάδα.

Κατά τη ΘΚΤ, όταν το άτομο αντιλαμβάνεται πως η κοινωνική του ταυτότητα είναι υποτιμημένη, το αν θα δράσει ατομικά ή συλλογικά για τη βελτίωση της θέσης του εξαρτάται από τα συστήματα δοξασιών του (Χρυσόχου, 2005). Συγκεκριμένα, οι άνθρωποι που πιστεύουν στη διαπερατότητα των ορίων μεταξύ των ομάδων (*δοξασία κοινωνικής κινητικότητας*) θα επιλέξουν μια στρατηγική ατομικής κινητικότητας προς μια υψηλότερη ομάδα. Αντίθετα, όσοι πιστεύουν σε μια *δοξασία κοινωνικής αλλαγής*, όσοι δηλαδή θεωρούν ότι τα όρια μεταξύ των ομάδων είναι αδιαπέραστα, θα δράσουν διαφορετικά. Αν, παράλληλα, θεωρούν ότι οι διαφορές ισχύος των δύο ομάδων είναι

ορθές και εύλογες, αν δηλαδή τις νομιμοποιούν, και αν επίσης διαβλέπουν ότι η κατάσταση δεν είναι δυνατό να αλλάξει (*σταθερότητα*), τότε πιθανώς θα εφαρμόσουν κάποια στρατηγική *κοινωνικής δημιουργικότητας*, αλλαγές δηλαδή στις κοινωνικές συγκρίσεις που κάνουν, οι οποίες θα τους βοηθήσουν να αισθανθούν καλύτερα για την ταυτότητά τους. Όταν αντίθετα οι άνθρωποι, παράλληλα με τη δοξασία κοινωνικής αλλαγής, αντιλαμβάνονται τις διαφορές ισχύος ως μη ορθές και εύλογες και προβλέπουν την αστάθεια της κατάστασης, τότε μπορεί να οδηγηθούν σε στρατηγικές *κοινωνικού ανταγωνισμού*, σε ανοιχτή δηλαδή σύγκρουση με την ισχυρή κοινωνικά ομάδα (Tajfel & Turner, 1979).

Έτσι, σύμφωνα με τη ΘΚΤ, για την εμφάνιση διομαδικής συμπεριφοράς, για την αντίληψη δηλαδή του κόσμου με όρους ομάδων και κοινωνικών σχέσεων μεταξύ ομάδων, είναι απαραίτητη και η αντίληψη της ταυτότητας με όρους κοινωνικούς. Για να οδηγηθεί το άτομο σε ομαδικές συμπεριφορές, πρέπει να του είναι ευκρινής η κοινωνική του ταυτότητα, να αναγνωρίζει δηλαδή ως μέρος του εαυτού του την ιδιότητα της υπαγωγής σε μια ομάδα, και συνεπώς την ομοιότητά του, ως ένα βαθμό, με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας που μοιράζονται την ταυτότητα αυτή. Έτσι, όπως τονίζει ο Reicher (2004), η κοινωνική ταυτότητα είναι ταυτόχρονα κάτι το βαθιά προσωπικό, εφ' όσον ορίζει σε πολλές περιπτώσεις την αυτοεικόνα του ατόμου, και ταυτόχρονα είναι βαθιά κοινωνική, εφ' όσον προκύπτει ιστορικά και πολιτισμικά.

Επομένως, η κοινωνική ταυτότητα του ατόμου είναι εξ' ορισμού *συγκριτική*, κάτι που μας φέρνει στη διαδικασία της κοινωνικής σύγκρισης. Η αξιολόγηση, δηλαδή, μιας κατηγορίας, και άρα της θέσης του ατόμου στην κοινωνική δομή, εξαρτάται από το πλαίσιο αναφοράς και εδραιώνεται μέσα από κοινωνικές συγκρίσεις. Το αποτέλεσμα της σύγκρισης θα προκύψει τόσο από τις ομάδες αναφοράς όσο και από τις διαστάσεις της σύγκρισης.

Συνεπώς, για τη ΘΚΤ η *συλλογική δράση* είναι μία από τις στρατηγικές διαχείρισης της υποτιμημένης κοινωνικής ταυτότητας, στην οποία καταλήγουν οι άνθρωποι όταν πληρείται μία σειρά ιδεολογικών προϋποθέσεων. Παράλληλα, βασικός παράγοντας διαχείρισης της ταυτότητας θεωρήθηκε αρχικά το κίνητρο για απόκτηση θετικής κοινωνικής ταυτότητας, δηλαδή η επιθυμία θετικής αυτοαξιολόγησης - μετέπειτα όμως διασαφηνίστηκε ότι η τελευταία είναι ποιοτικά διαφορετική από ένα ατομικό κίνητρο αυτοεκτίμησης (Turner & Reynolds, 2004, Turner, 1999). Σε κάθε περίπτωση, η ΘΚΤ δεν εξηγεί πώς επιλέγονται οι κοινωνικές

κατηγορίες που θα αποτελέσουν το πλαίσιο της κοινωνικής σύγκρισης, πώς δηλαδή γίνονται ευκρινείς οι συγκεκριμένες κοινωνικές ταυτότητες.

Στο ερώτημα αυτό επιχείρησε να απαντήσει η θεωρία της αυτο-κατηγοριοποίησης [ΘΑΚ] (Turner, Hogg, Oakes, Reicher & Wetherell, 1987), η οποία προκρίνει κριτήρια κυρίως γνωστικού τύπου για την επιλογή μίας συγκεκριμένης κατηγοριοποίησης έναντι κάποιας άλλης. Σύμφωνα με τη ΘΑΚ, η επιλογή μίας κατηγοριοποίησης εξαρτάται από την αλληλεπίδραση των εξής παραγόντων: της *ετοιμότητας* του παρατηρητή να χρησιμοποιήσει την κατηγορία (που εξαρτάται από την προηγούμενη εμπειρία του ατόμου, τις παρούσες προσδοκίες και κίνητρα, αξίες, στόχους, ή ανάγκες του) και του *ταιριάσματος* μεταξύ της κατηγορίας και του συγκεκριμένου περιβάλλοντος. Το ταίριασμα αυτό έχει μία συγκριτική διάσταση (comparative fit), που περιγράφεται από το λόγο της μετα-αντίθεσης, και μία κανονιστική (normative fit), που αναφέρεται στις κανονιστικές μας πεποιθήσεις ως προς το κοινωνικό νόημα της συγκεκριμένης κατηγορίας και το πλαίσιο που αυτές θέτουν για τη δεδομένη σύγκριση (Turner, 1999).

Στο σύνολό τους, οι ΘΚΤ και ΘΑΚ περιγράφουν πώς οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων μετατρέπονται σε ομοιότητες και διαφορές μεταξύ τους, δηλαδή σε κοινωνικές ταυτότητες, και πώς οι κοινωνικές ταυτότητες οδηγούν στη συλλογική συμπεριφορά. Αμφότερες οι θεωρίες εντάσσονται σε μια μετα-θεωρία κοινωνιοψυχολογικής *αλληλόδρασης (διαντίδρασης)* (interactionism), αφού θεωρούν ότι η αλληλεξάρτηση των ανθρώπων λειτουργεί τόσο σαν αιτία όσο και σαν αποτέλεσμα του σχηματισμού ομάδων (Turner, 1999). Θεωρώντας ότι η ομάδα αποτελεί μια εξωτερική, «αντικειμενική» πραγματικότητα για το άτομο, που του παρέχει μια ενδοομαδική νόρμα, η παράδοση της ΘΚΤ συνεισφέρει στην κατανόηση της κοινωνικής επιρροής, καθώς και του κοινωνικού ανταγωνισμού. Αντιλαμβάνεται δηλαδή τον κοινωνικό ανταγωνισμό σαν αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ της συλλογικής ψυχολογίας και της αντίληψης της κοινωνικής δομής (Turner, 1999).

Έτσι, για την παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας η ταυτότητα αποτελεί μία έννοια συγκριτική και διαλεκτική. Αρκετοί ωστόσο θεωρητικοί, τόσο σύγχρονοι όσο και μεταγενέστεροι των Tajfel και Turner, τόνισαν την ανάγκη να μελετηθεί περισσότερο *το πώς και γιατί προκύπτουν συγκεκριμένες κατηγοριοποιήσεις και κοινωνικές ταυτότητες αντί για άλλες* αλλά και *το πώς και γιατί συχνά οι υποτιμημένες κοινωνικές ταυτότητες νομιμοποιούνται από τους ανθρώπους* (βλ. για παράδειγμα Doise, 1988· Reicher, 2004). Σε ένα ακόμη πιο θεμελιώδες επίπεδο, έχει σημασία να

μελετηθεί υπό ποιες συνθήκες αναδύονται οι ίδιες οι *κοινωνικές ταυτότητες*, μιας και οι αρχές της φιλελεύθερης αστικής κοινωνίας προκρίνουν τον ατομικισμό και άρα την εστίαση στην ατομική ταυτότητα (βλ. ενδεικτικά Beauvois, 2004· Simon, 2004).

3.2 Η διάσταση ατομικισμού/συλλογικότητας και η θεωρία των ‘κατασκευών του εαυτού’

Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, η ΘΚΤ επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα ‘πότε προκύπτει η συλλογική συμπεριφορά;’, χρησιμοποιώντας την έννοια της κοινωνικής ταυτότητας. Η υποτιμημένη κοινωνική ταυτότητα οδηγεί σε συλλογική συμπεριφορά όταν το άτομο ασπάζεται μία δοξασία κοινωνικής αλλαγής, και επιλέγει μαζί με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας διάφορες στρατηγικές για τη βελτίωση της υποτιμημένης κοινωνικής ταυτότητας. Συχνά όμως, ενώ στην έρευνα γύρω από την κοινωνική ταυτότητα το ενδιαφέρον εστιάζεται στις στρατηγικές αυτές και τα κίνητρα που συνδέονται με την κοινωνική ταυτότητα (βλ. Ellemers, Spears, & Doosje, 2002), δεν επιχειρείται να απαντηθεί το ερώτημα για την ανάδυση των κοινωνικών ταυτοτήτων και για το πώς αυτές συνδέονται με τη θέση των ατόμων στην κοινωνική δομή (Reicher, 2004). Για την κατανόηση της συλλογικής συμπεριφοράς, είναι σημαντικό επομένως να ερευνηθούν τα συστήματα αυτά δοξασιών που επιτρέπουν την ανάδυση κοινωνικών ταυτοτήτων αλλά και την ανάδυση πεποιθήσεων κοινωνικής αλλαγής.

Όπως προαναφέρθηκε, οι φιλελεύθερες δυτικές κοινωνίες προκρίνουν την εστίαση στην ατομική ταυτότητα και όχι στην κοινωνική, δηλαδή στην κατανόηση του κόσμου με όρους κοινωνικών κατηγοριών. Σε άλλες, περισσότερο συλλογικές κοινωνίες, δεν συμβαίνει το ίδιο (Hofstede, 1983). Η πολιτισμική διαφορά στις ταυτότητες με βάση τη διάσταση ατομικισμού-συλλογικότητας μελετήθηκε από ερευνητές στο χώρο της διαπολιτισμικής ψυχολογίας (βλ. Triandis, 1989· Markus & Kitayama, 1991). Οι Markus και Kitayama (1991) χρησιμοποίησαν τον όρο ‘κατασκευή του εαυτού’ (self-construal), για να περιγράψουν το πώς ερμηνεύεται και νοηματοδοτείται ο εαυτός σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια. Η ‘κατασκευή του εαυτού’ έχει οριστεί σαν ‘σύνολο σκέψεων, συναισθημάτων και δράσεων που αναφέρονται στη σχέση του εαυτού με τους άλλους και στον εαυτό σαν διακριτό από τους άλλους’ (Singelis, Bond, Sharkey & Siu Yiu Lai, 1999, σ. 316).

Σύμφωνα με τους Markus και Kitayama (1991), Oyserman & Markus, (1998), τα άτομα στις ατομικιστικές κοινωνίες ερμηνεύουν τον εαυτό σαν διακριτό από τους άλλους, η κατασκευή του εαυτού τους είναι δηλαδή ‘ανεξάρτητη’ (independent self-construal), σχετίζεται λιγότερο με το πλαίσιο και δίνει μεγαλύτερη έμφαση στα ατομικά χαρακτηριστικά και σε όσα διακρίνουν τον εαυτό από τους άλλους. Αντίθετα, στις συλλογικές κοινωνίες προεξάρχει η ‘αλληλεξαρτώμενη κατασκευή του εαυτού’ (interdependent self-construal), που δίνει έμφαση στις σχέσεις με τους άλλους και στις κοινωνικές υπαγωγές, ενώ τονίζει την ικανότητα της υπαγωγής στην ομάδα (βλ. και Singelis και συν., 1999).

Οι Brewer & Gardner (1996) και Cross, Bacon & Morris (2000) διέκριναν την αλληλεξαρτώμενη κατασκευή του εαυτού σε διαπροσωπική (ή σχεσιακή) και σε συλλογική. Σύμφωνα με τους Cross και συν. (2000), η διαπροσωπική κατασκευή του εαυτού (relational-interdependent self-construal) αναφέρεται στο βαθμό που οι άνθρωποι ορίζουν τον εαυτό τους με βάση τις στενές διαπροσωπικές τους σχέσεις. Έτσι, είναι διαφορετική από τη συλλογική κατασκευή του εαυτού (collective-interdependent self-construal), που αναφέρεται στην υπαγωγή σε αμιγώς κοινωνικές ομάδες. Σύμφωνα με τους ερευνητές, η διαπροσωπική κατασκευή του εαυτού συναντάται στις Δυτικές κοινωνίες περισσότερο στις γυναίκες απ’ ότι στους άντρες.

Η διάκριση αυτή, ανάμεσα σε μία ταυτότητα που εστιάζει στις διαπροσωπικές σχέσεις και σε μία ταυτότητα που πηγάζει απ’ την υπαγωγή σε μεγάλες, απρόσωπες συλλογικότητες (όπως εθνικότητα, κοινωνική τάξη) είναι σημαντική εφ’ όσον συχνά η κοινωνιοψυχολογική έρευνα πάνω στη συλλογική ταυτότητα χρησιμοποιεί μικρές ομάδες όπου υπάρχουν διαπροσωπικές σχέσεις (πχ μέλη μιας εταιρείας, μέλη μιας αθλητικής ομάδας). Αυτό συσκοτίζει το συλλογικό χαρακτήρα της συλλογικής ταυτότητας. Κατ’ αυτή την έννοια, ‘ο ‘συλλογικός εαυτός’ ταυτίζεται με την κοινωνική (ή συλλογική) ταυτότητα στην θεωρητική παράδοση της θεωρίας κοινωνικής ταυτότητας και αυτο-κατηγοριοποίησης, και ορίζεται με όρους πρωτοτυπικών ιδιοτήτων που είναι κοινές για τα μέλη μιας ενδοομάδας’ (Brewer & Chen, 2007, σ. 137).

Συνολικά τα ευρήματα για την μεγαλύτερη συχνότητα της μίας ή της άλλης μορφής κατασκευών του εαυτού ανάλογα με το πολιτισμικό πλαίσιο είναι μικτά και δεν δίνουν μία καθαρή εικόνα όσον αφορά στις ατομικιστικές και συλλογικές κοινωνίες. Οι τρεις όμως διαφορετικές κατασκευές του εαυτού έχουν και διαφορετικά αποτελέσματα στην κοινωνική συμπεριφορά. Τα άτομα με ανεξάρτητη κατασκευή

του εαυτού επιδιώκουν την προώθηση και επιβολή του εαυτού τους, τα άτομα με αλληλεξαρτώμενη-διαπροσωπική κατασκευή του εαυτού επιδιώκουν την προώθηση των διαπροσωπικών τους σχέσεων, ενώ τα άτομα με αλληλεξαρτώμενη-συλλογική κατασκευή του εαυτού επιδιώκουν την ευημερία της ομάδας στην οποία ανήκουν (Cross, Hardin & Gercek-Swing, 2011).

Η διάκριση σε ανεξάρτητη, διαπροσωπική και συλλογική αλληλεξαρτώμενη κατασκευή του εαυτού προσφέρει μία ενδιαφέρουσα ταξινόμηση για το πώς εννοιολογείται ο εαυτός σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια. Η ταξινόμηση αυτή έχει εφαρμοστεί κυρίως στα πλαίσια της διαπολιτισμικής έρευνας, υπάρχουν όμως ενδείξεις ότι στο ίδιο πολιτισμικό πλαίσιο οι κατασκευές του εαυτού παρουσιάζουν μεγάλη μεταβλητότητα (βλ. Cross και συν., 2011). Δεδομένης της ατομικιστικής οργάνωσης της Δυτικής κοινωνίας, έχει σημασία να καταδειχθούν οι συνθήκες υπό τις οποίες αναδύεται μία συλλογική ‘κατασκευή του εαυτού’, εφ’ όσον είναι αυτή που οδηγεί στη συλλογική συμπεριφορά.

Σύμφωνα με τους Gaertner, Sedikides, Lukes και Iuzzini (2008) υπάρχει μία ιεράρχηση των κατασκευών του εαυτού, στην οποία προεξάρχει η ανεξάρτητη-προσωπική κατασκευή του εαυτού, εφ’ όσον οι άνθρωποι αντιδρούν πιο έντονα όταν είτε απειλείται είτε ενισχύεται ο ‘προσωπικός’ τους εαυτός, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο όταν απειλείται ή ενισχύεται ο συλλογικός τους εαυτός. Δεύτερη στην ιεράρχηση βρίσκεται η διαπροσωπική-σχεσιακή κατασκευή του εαυτού, εφ’ όσον οι άνθρωποι δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στις διαπροσωπικές τους σχέσεις απ’ ό,τι στην υπαγωγή σε ομάδες, και οι συγγραφείς καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ο εγωισμός μετριάζεται ευκολότερα μέσα από τη διαπροσωπική κατασκευή του εαυτού (στην οποία εμπλέκεται πιο άμεσα η προσωπική ταυτότητα) παρά μέσα από τη συλλογική. Αυτό αποδεικνύεται σε καταστάσεις όπως κοινωνικά διλήμματα ή ανάγκη για βοήθεια θυμάτων, όπου υπάρχει μετριασμένος εγωισμός και μικρότερη μεροληψία υπέρ του εαυτού στη διαπροσωπική απ’ ό,τι στη συλλογική συνθήκη. Σε κάθε περίπτωση όμως, μετα-αναλυτικά ευρήματα ερευνών στο δυτικό φιλελεύθερο πλαίσιο δείχνουν ότι ο ‘προσωπικός’ εαυτός έχει προβάδισμα έναντι των άλλων δύο (Gaertner, Sedikides, Vevea, & Iuzzini, 2002). Ενώ η προσωπική ταυτότητα, που προκρίνει τη μοναδικότητα, μπορεί να είναι συμβατή με τη διαπροσωπική οικειότητα και αλληλεξάρτηση, οι διαπροσωπικοί δεσμοί πιθανώς να έρχονται σε σύγκρουση με μία απο-προσωποποιημένη αναπαράσταση των κοινωνικών ομάδων (Brewer & Chen, 2007).

3.3 Η ταυτότητα σαν θέση στην κοινωνική δομή

Η θεωρητική προσέγγιση των ‘κατασκευών του εαυτού’, που περιγράφηκε αμέσως παραπάνω, προσφέρει ενδείξεις για τις διαφοροποιήσεις της ταυτότητας ανάμεσα στο φιλελεύθερο, Δυτικό πλαίσιο και σε άλλα πολιτισμικά πλαίσια. Όπως προαναφέρθηκε, στη Δυτική, φιλελεύθερη κοινωνία το άτομο και ο ‘προσωπικός εαυτός’ βρίσκονται σε προνομιακή θέση, ενώ ο ‘συλλογικός εαυτός’ είναι πολύ περισσότερο εξαρτώμενος από το πλαίσιο και ασταθής (Simon, 2004). Παραμένει επομένως το ερώτημα για την ανάδυση των συλλογικών ταυτοτήτων σε μία τέτοια κοινωνία, δηλαδή για το πότε και πώς φτάνουν τα άτομα μιας φιλελεύθερης κοινωνίας να αντιληφθούν περισσότερο τον εαυτό τους σαν μέλος μιας συλλογικότητας παρά σαν διακριτό άτομο, ανεξάρτητο από τα άλλα.

Τα ερωτήματα αυτά δεν μπορούν να απαντηθούν χωρίς την ευρύτερη κατανόηση της ταυτότητας σαν μία θέση των υποκειμένων στα πλαίσια μίας κοινωνικής δομής που χαρακτηρίζεται από άνισες διομαδικές σχέσεις (Lorenzi-Cioldi & Chatard, 2006· Doise, 1998). Σύμφωνα με τον Simon (2004), οι ταυτότητες είναι ‘θέσεις που καταλαμβάνει το άτομο στον κοινωνικό κόσμο. Οι θέσεις δημιουργούνται, δίνονται και καταλαμβάνονται μέσα από μια διαδικασία κοινωνικής διαπραγμάτευσης και οριοθετούνται από τις θέσεις των άλλων ανθρώπων’ (σ. 47). Η κατανόηση της ταυτότητας με όρους διομαδικών σχέσεων, που ήταν ο στόχος της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας (βλ. Tajfel & Turner, 1979) μας επιτρέπει να δούμε την ταυτότητα σε αλληλεξάρτηση με τις διομαδικές συγκρούσεις και με το ιδεολογικό πλαίσιο που τις περικλείει.

Η σχέση της ατομικής/συλλογικής διάστασης της ταυτότητας με τη θέση της ομάδας στην κοινωνική ιεραρχία μελετήθηκε από τους Lorenzi-Cioldi & Chatard (2006), οι οποίοι έδειξαν ότι τα μέλη των κυρίαρχων ομάδων (οι άνδρες, στην συγκεκριμένη έρευνα) αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους περισσότερο με όρους προσωπικής ταυτότητας (σε συμφωνία με το φιλελεύθερο ιδανικό του αυτόνομου, ελεύθερου ατόμου), ενώ τα μέλη των κυριαρχούμενων ομάδων (οι γυναίκες) αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους περισσότερο με όρους συλλογικής ταυτότητας, προβαίνοντας σε συγκρίσεις της ομάδας υπαγωγής με άλλες συγκρίσιμες ομάδες. Τα ευρήματα αυτά δείχνουν τη διαφοροποίηση των ταυτοτήτων στη διάσταση προσωπικής/συλλογικής ταυτότητας όχι πλέον σε ένα διαπολιτισμικό, αλλά σε ένα

ενδοπολιτισμικό πλαίσιο, δηλαδή στο εσωτερικό της φιλελεύθερης δυτικής κοινωνίας. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, τα μέλη των κυριαρχούμενων ομάδων έχουν σαφέστερη επίγνωση και μεγαλύτερη συνείδηση της ομάδας τους και έτσι η ομαδική τους υπαγωγή τους είναι πιο προσβάσιμη (ό.π.: βλ. και Lorenzi-Cioldi & Doise, 1994).

Έτσι, παρ' ότι ο κανόνας του ατομικισμού είναι αναπόδραστος στη δυτική κοινωνία, τα μέλη των ομάδων υψηλής θέσης τον υιοθετούν με μεγαλύτερη ένταση από τα μέλη των κυριαρχούμενων ομάδων. Αντίστοιχα ευρήματα σε φοιτητές διαφορετικών σχολών δείχνουν μεταβολές στην αντίληψη του εαυτού ανάλογα με το κοινωνικό γόητρο της κάθε σχολής: οι συμμετέχοντες των σχολών 'υψηλής' κοινωνικής θέσης αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους σαν περισσότερο αυτόνομο, και οι συμμετέχοντες 'χαμηλής' κοινωνικής θέσης ως περισσότερο εξαρτημένο από τις συνθήκες (Deschamps, 1982/2010). Έτσι, τα άτομα υψηλής κοινωνικής θέσης αντιλαμβάνονται περισσότερο τον εαυτό τους σαν 'υποκείμενο', και τα άτομα χαμηλής κοινωνικής θέσης σαν 'αντικείμενο' (ό.π.).

Συνεπώς, ο πολιτισμικός κανόνας του ατομικισμού δεν είναι αξιολογικά ουδέτερος, αλλά συνυφασμένος με την ατομική αξία και με τις κυρίαρχες κοινωνικά ομάδες (βλ. Χρυσόχου και Ιατρίδης, 2013). Τα μέλη των κυριαρχούμενων ομάδων είναι επομένως πιθανότερο να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους με όρους συλλογικούς, κάτι που βρίσκεται σε συμφωνία με τις προβλέψεις της θεωρίας κοινωνικής ταυτότητας, να πρέπει όμως να κινηθούν ατομικά για τη βελτίωση της θέσης τους, μέσα σ' ένα πλαίσιο όπου η θέση του καθενός θεωρείται απότοκο της ατομικής του αξίας. Ενδέχεται έτσι η 'πραγματική' τους ταυτότητα να έρχεται σε σύγκρουση με την 'φαντασιακή' τους ταυτότητα που πηγάζει απ' την κυρίαρχη ατομικιστική ιδεολογία (Deschamps, 1982/2010).

Επομένως, οι θεωρητικές προσεγγίσεις που περιγράφηκαν πιο πάνω έχουν δείξει ότι η εστίαση στην ατομική ή συλλογική ταυτότητα εξαρτάται και από τα συστήματα δοξασιών που ασπάζεται το άτομο, δηλαδή από το *ιδεολογικό πλαίσιο* στο οποίο τοποθετεί τον εαυτό του. Όπως είδαμε, το ατομικιστικό ιδεολογικό πλαίσιο των φιλελεύθερων κοινωνιών προωθεί την υιοθέτηση ατομικών ταυτοτήτων, και την αντίληψη του ατόμου γενικά με όρους ανεξαρτησίας και αυτονομίας (Lorenzi-Cioldi & Chatard, 2006). Μπορούμε αντίθετα να υποθέσουμε ότι η υιοθέτηση μιας αντίληψης του κόσμου με όρους διομαδικών σχέσεων, δηλαδή η αλλαγή του

ιδεολογικού πλαισίου, θα συνδέεται και με μεγαλύτερη υιοθέτηση συλλογικών ταυτοτήτων.

Ως προς τη σχέση των ταυτοτήτων με διαφορετικές ιδεολογικές αξίες, η ατομική ταυτότητα συνδέεται με αξίες που τονίζουν το ατομικό συμφέρον και την αυτοπραγμάτωση, ενώ η συλλογική ταυτότητα συνδέεται με αξίες που τονίζουν την ευημερία της ομάδας και το καθήκον απέναντι σε αυτήν (Brewer & Chen, 2007). Η σχέση της υιοθέτησης διαφορετικών ιδεολογικών πεποιθήσεων και αξιών με τον προσωπικό, διαπροσωπικό ή συλλογικό χαρακτήρα της ταυτότητας δεν έχει μελετηθεί, απ' όσο γνωρίζουμε, άμεσα στην κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία, στο εσωτερικό της Δυτικής κοινωνίας.

Μία σειρά ερευνών έχει χειριστεί τη διάσταση ατομικισμού-συλλογικότητας με τη μέθοδο priming. Τέτοιες έρευνες επικεντρώνουν τους συμμετέχοντες στην ατομικιστική, διαπροσωπική ή συλλογική συνθήκη με μία σειρά έργων (βλ. για παράδειγμα Brewer & Gardner, 1996). Σε μία μετα-ανάλυση των ερευνών αυτών (Oyserman & Lee, 2008), που επιχειρεί να ανιχνεύσει τα αποτελέσματα του priming σε μεταβλητές όπως η ταυτότητα και οι αξίες, βρέθηκε μικρή επίδραση στην ταυτότητα όταν οι συμμετέχοντες επικεντρώνονταν σε μία από τις τρεις συνθήκες. Η επικέντρωση στην ατομικιστική συνθήκη προκαλεί πάντως συνολικά μεγαλύτερες αλλαγές στην ταυτότητα απ' ότι η επικέντρωση στην συλλογική συνθήκη. Σταθερότερες επιδράσεις βρέθηκαν στην αίσθηση της εγγύτητας με τα άλλα μέλη της ομάδας, καθώς και στις αξίες (πχ ισότητα, δικαιοσύνη). Η λιγότερο συνεκτική επίδραση στο είδος της ταυτότητας συνδέεται πιθανώς, σύμφωνα με τους συγγραφείς, με την ετερογένεια της ίδιας της έννοιας της ταυτότητας και την ανεπάρκεια των εργαλείων μέτρησής της (ό.π.).

Τα παραπάνω ευρήματα δείχνουν τη σύνδεση του είδους της ταυτότητας τόσο με τη θέση των υποκειμένων στην ιεραρχία των διομαδικών σχέσεων, όσο και με την διάσταση ατομικισμού/συλλογικότητας σαν ευρύτερο, διαπολιτισμικό, ιδεολογικό πλαίσιο. Όπως όμως προαναφέρθηκε, δεν έχουν ερευνηθεί οι σχέσεις του είδους της ταυτότητας (ατομική, διαπροσωπική, συλλογική) με άλλες ιδεολογικές πεποιθήσεις των ανθρώπων, όπως οι διάφορες διαστάσεις της πολιτικής ιδεολογίας. Όπως περιγράφουμε στην αμέσως επόμενη ενότητα, η ταυτότητα, εφ' όσον τοποθετεί το υποκείμενο στην δομή των διομαδικών σχέσεων, αποτελεί το σύνδεσμο ανάμεσα στην αντίληψη για τον εαυτό και τις κοινωνικές ρυθμίσεις (Chrysochoou, 2003).

3.4 Η ταυτότητα και τα προτάγματά της για δράση

Διευρύνοντας τον ορισμό της ταυτότητας σαν θέσης του υποκειμένου στην κοινωνική δομή, οι ιδεολογικές συνάφειές της γίνονται περισσότερο κατανοητές αν την αντιληφθούμε σαν το κομβικό κοινωνιοψυχολογικό σημείο που αναπαριστά τη σχέση ανάμεσα στο άτομο και τον Άλλο (αληθινό ή συμβολικό, άτομα ή ομάδες) (Chrysschoou, 2003). Έτσι, η ταυτότητα μπορεί να νοηθεί σαν μία ιδιαίτερη μορφή κοινωνικής αναπαράστασης αφού συνιστά ένα σύστημα κοινωνικής γνώσης γύρω από τον εαυτό (Chrysschoou, 2003· Doise, 1998· Oyserman & Markus, 1998). Σύμφωνα με τον Doise (1998), η προσωπική ταυτότητα μπορεί να οριστεί σαν ‘μία οργανωτική αρχή της ατομικής τοποθέτησης σε ένα πεδίο συμβολικών σχέσεων ανάμεσα σε άτομα και ομάδες’ (σ. 23). Μία τέτοια προσέγγιση για την ταυτότητα προϋποθέτει ότι *κάθε* μορφή ταυτότητας, και όχι μόνο η συλλογική, έχει κοινωνικό υπόβαθρο, νόημα και πρακτική σημασία, ενώ η προσωπική ταυτότητα όπως και η συλλογική συνδέεται με τη θέση του υποκειμένου στην κοινωνική δομή (βλ. Lorenzi-Cioldi & Doise, 1994).

Η κοινωνιο-ψυχολογική φύση της ταυτότητας σημαίνει ότι αυτή μπορεί να αναλυθεί σαν μία δυναμική, κυκλική έννοια που έχει τρεις διαφορετικές όψεις. Η πρώτη είναι η όψη της γνώσης (η γνώση που έχει το άτομο για τον εαυτό του). Η δεύτερη είναι η όψη των αιτημάτων. Το άτομο αποτελεί ενεργό φορέα που εγείρει αιτήματα για τον εαυτό του, προσανατολισμένα προς τους άλλους. Τα αιτήματα αυτά διαφέρουν ανάλογα με τη θέση του ατόμου ως προς τους άλλους και γνωστοποιούνται μέσω της επικοινωνίας. Η τρίτη είναι η όψη της αναγνώρισης. Οι άλλοι αντιδρούν ως προς τα αιτήματα του ατόμου και μέσα από αυτές τις αντιδράσεις το άτομο αποκτά νέα γνώση για τον εαυτό του. Κατ’ αυτό τον τρόπο, η ταυτότητα, σαν κοινωνική αναπαράσταση, διαμεσολαβεί τη σχέση του ατόμου με τον κοινωνικό κόσμο (Chrysschoou, 2003).

Σαν δυναμική διαδικασία που συνδέει τη γνώση για τον εαυτό με την θέση στην κοινωνική δομή, η ταυτότητα μπορεί επομένως να χρησιμοποιηθεί στρατηγικά για την προώθηση των αιτημάτων (των ατόμων ή των κοινωνικών ομάδων) μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικής επιρροής (βλ. Drury & Reicher, 2000· Reicher, 2004). Μια τέτοια δυνατότητα στρατηγικής δράσης μέσω της ταυτότητας αναδεικνύει το ανθρώπινο υποκείμενο σαν ενεργό φορέα δράσης, που, παρά τη σύνδεση της

ταυτότητάς του με τη θέση της ομάδας του στην κοινωνική δομή, έχει τη δυνατότητα να διεκδικήσει τη βελτίωση της θέσης του μέσω 'γνωστικών εναλλακτικών' για την ταυτότητα αυτή (Χρυσόχοου και Ιατρίδης, 2013).

Επομένως, όσοι επιχειρούν να επηρεάσουν και να ασκήσουν εξουσία οφείλουν να χειριστούν τις ταυτότητες και το νόημα των κοινωνικών κατηγοριών, επιβάλλοντας τη δική τους κατηγοριοποίηση στις σχέσεις μεταξύ ομάδων (Reicher, 2004· Simon & Oakes, 2006). Σύμφωνα με τον Reicher (ό.π., σελ. 935), οι κοινωνικές ταυτότητες των ανθρώπων δεν είναι κάτι το στατικό και αμετάβλητο στο χρόνο, αλλά «μπορούν αντίθετα να θεωρηθούν σαν προγραμματικά σχέδια για το μέλλον (projects)· όσοι έχουν διαφορετικά σχέδια προτείνουν διαφορετικές εκδοχές, τόσο για την δική τους ταυτότητα, όσο και για τις άλλες.....Με αυτή την έννοια, όσοι φιλοδοξούν να ασκήσουν επιρροή στους συνανθρώπους τους ή να καθοδηγήσουν τις μάζες, προτού γίνουν ηγέτες, πρέπει να γίνουν «επιτηδευματίες ταυτότητας» (entrepreneurs of identity)». Τέτοιοι 'επιτηδευματίες', όπως για παράδειγμα πολιτικοί ηγέτες, δίνουν τους δικούς τους ορισμούς για το τι σημαίνει μία κοινωνική κατηγορία (πχ τι σημαίνει η Ελληνική ταυτότητα), ενώ παράλληλα παρουσιάζουν τους ίδιους ή την ομάδα τους (πχ το πολιτικό τους κόμμα) σαν πρωτοτυπικά μέλη της κοινωνικής αυτής κατηγορίας (βλ. Reicher, 2004· Chrysochoou & Volpato, 2004). Έτσι, οι ηγέτες και τα άλλα δημόσια πρόσωπα όπως οι ακτιβιστές παίζουν σημαντικό ρόλο στην επιλογή και διαμόρφωση των κοινωνικών ταυτοτήτων, κάτι που αναφέρεται και ως «διαμόρφωση συνειδήσεων» (consciousness raising) (Taylor & McKirnan, 1984).

Τα παραπάνω δείχνουν την άρρηκτη σύνδεση των ταυτοτήτων με τη συλλογική δράση. Οι ταυτότητες, μέσα από τα αιτήματα που συνεπάγονται για τον εαυτό και την ενδοομάδα, δημιουργούν προτάγματα για δράση και είναι υποκείμενες στη διαδικασία της κοινωνικής επιρροής. Στην πραγματικότητα, κάθε μορφή συλλογικής δράσης συνδέεται με την ανάδυση ταυτοτήτων που ορίζουν τα αιτήματα για τη συγκεκριμένη δράση, δηλαδή με την ίδια την κατασκευή των κοινωνικών κατηγοριών που εμπλέκονται στην κοινωνική σύγκρουση (Drury & Reicher, 2000· Reicher, 2004).

Οι εννοιολογήσεις της ταυτότητας που περιγράφηκαν ως εδώ δείχνουν ξεκάθαρα την εγγραφή της σε ένα πλαίσιο διομαδικών σχέσεων, οι οποίες, στο πλαίσιο της φιλελεύθερης κοινωνίας, χαρακτηρίζονται από άνισες σχέσεις εξουσίας. Η συλλογική ταυτότητα, όπως είδαμε στη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, είναι

εξ' ορισμού συγκριτική. Η κατασκευή της συλλογικής ταυτότητας συνδέεται έτσι με την κατασκευή και των άλλων κοινωνικών κατηγοριών που αποτελούν το κοινωνικό πλαίσιο της, και επομένως η ταυτότητα συνδέεται με την αναπαράσταση των κοινωνικών κατηγοριών (βλ. Elcheroth, Doise & Reicher, 2011). Στην περίπτωση μίας κοινωνικής σύγκρουσης, η συλλογική ταυτότητα απαντά στα ερωτήματα 'ποιος είμαι εγώ;', 'ποιος είναι ο αντίπαλος;', 'ποια είναι η σχέση μας;', 'τι δικαιούται ο καθένας στα πλαίσια της ευρύτερης κοινωνίας;' (βλ. Simon & Klandermans, 2001). Για να κατανοήσουμε επομένως πότε οι άνθρωποι εμπλέκονται σε συλλογική δράση για τη βελτίωση της θέσης τους, είναι απαραίτητο να κατανοήσουμε τις ταυτότητες που εμπλέκονται στη δράση αυτή και την ιδεολογική τους σημασία.

3.5 Η συλλογική δράση σαν συνάρτηση των ταυτοτήτων μέσα από μία διομαδική προσέγγιση

Πώς μπορεί να οριστεί η συλλογική δράση; Σύμφωνα με τους Wright (2001), Wright, Taylor & Moghaddam, (1990), το μέλος μιας ομάδας αναλαμβάνει συλλογική δράση κάθε φορά που δρα σαν εκπρόσωπος της ομάδας και η δράση αυτή έχει σαν στόχο να βελτιωθούν οι συνθήκες ολόκληρης της ομάδας. Ο ορισμός αυτός συμπίπτει με την έννοια της διομαδικής συμπεριφοράς στα πλαίσια της ΘΚΤ και της ΘΑΚ (Tajfel, 1978· Tajfel & Turner, 1979), εφ' όσον θεωρεί τη συλλογική δράση σαν ιδιαίτερη περίπτωση διομαδικής συμπεριφοράς, που είναι στρατηγική εφ' όσον στοχεύει στη βελτίωση των συνθηκών ολόκληρης της ενδοομάδας. Με βάση τον ίδιο συλλογισμό, οι εναλλακτικές στη συλλογική δράση είναι είτε η ατομική δράση (που συνεπάγεται μια δοξασία κοινωνικής κινητικότητας κατά τη ΘΚΤ) είτε η αδράνεια (που μπορεί ωστόσο να περιέχει γνωστικές και συναισθηματικές συνιστώσες, είτε αυτές αναφέρονται στις στρατηγικές κοινωνικής δημιουργικότητας κατά ΘΚΤ) (Wright, 2001).

Ο ορισμός αυτός της συλλογικής δράσης, στα πλαίσια της ΘΚΤ, διαφέρει από άλλους κοινωνιοψυχολογικούς ή κοινωνιολογικούς ορισμούς που δίνουν έμφαση στη δράση από κοινού ενός μεγάλου αριθμού ανθρώπων ή στα αποτελέσματα της δράσης αυτής (Wright, 2001). Επιπλέον, η συλλογική δράση διακρίνεται από τη στρατηγική της συνιστώσα, δηλαδή διαφέρει από ένα αυθόρμητο, αντιδραστικό ξέσπασμα του πλήθους (αν και αυτό δεν είναι απόλυτο, καθώς μια αυθόρμητη αντίδραση μπορεί στη

συνέχεια να αποκτήσει στρατηγικό χαρακτήρα). Τέλος, η συλλογική δράση μπορεί να διακριθεί σε κανονιστική και μη κανονιστική, ανάλογα με το αν συμμορφώνεται ή όχι με τους κανόνες του κοινωνικού συστήματος (Wright, 2001).

Σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις της αντιληπτής αδικίας και της αποτελεσματικότητας (για τις προσεγγίσεις αυτές βλ. Runciman, 1966· Cook, Crosby & Hennigan, 1997· McCarthy & Zald, 1977· Gamson, 1975· Klandermans, 1984), η ΘΚΤ προβλέπει ότι είναι η ταύτιση με την ομάδα χαμηλής κοινωνικής θέσης που θα οδηγήσει σε ανάληψη συλλογικής δράσης, κι αυτό σε συνθήκες μη διαπερατότητας, έλλειψης νομιμότητας και αστάθειας της κοινωνικής διαστρωμάτωσης (Tajfel & Turner, 1979). Η συλλογική δράση δεν είναι επομένως εφικτή χωρίς την ανάδυση κάποιου είδους συλλογικής ταυτότητας (De Weerd & Klandermans, 1999· Klandermans, 2002).

Πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα. Σύμφωνα με τους Simon & Klandermans (2001), κεντρική έννοια για την κατανόηση της συλλογικής δράσης είναι η ανάδυση μιας «πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας» (politicized collective identity). Η συλλογική ταυτότητα μιας ομάδας είναι πολιτικοποιημένη στο βαθμό που τα μέλη της ομάδας εμπλέκονται σε έναν αγώνα εξουσίας στο όνομα της ομάδας τους, έχοντας επίγνωση της κοινής ομαδικής τους υπαγωγής, του κοινού τους αντιπάλου, καθώς και της ευρύτερης κοινωνίας που πλαισιώνει τον συγκεκριμένο αγώνα εξουσίας. Επομένως, το πρώτο βήμα για την ανάδυση μιας τέτοιας πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας είναι η *επίγνωση των κοινών δεινών*, η αντίληψη δηλαδή της «κοινής μοίρας» μεταξύ των μελών της ομάδας. Για παράδειγμα, οι Gurin & Townsend (1986) βρήκαν ότι στο δείγμα τους, που αποτελούνταν από γυναίκες, η αντίληψη ότι υφίσταντο κοινή μεταχείριση και ότι θα είχαν κοινή μοίρα προέβλεπε την ταύτιση με το γυναικείο φύλο και τον πολιτικό ακτιβισμό (βλ. Wright, 2001). Σύμφωνα με τους Simon & Klandermans (2001), η επίγνωση των κοινών αιτημάτων βρίσκεται σε αμοιβαία σχέση αιτιότητας με τη συλλογική ταυτότητα. Η συλλογική ταυτότητα ενισχύει δηλαδή την στερεοτυποποίηση και ταύτιση με τα άλλα μέλη της ομάδας, αυξάνοντας την επίγνωση της κοινής μοίρας, ενώ η κοινή κατάσταση των μελών της ομάδας αυξάνει την ευκρίνεια της συλλογικής ταύτισης.

Η επίγνωση, επομένως, της κοινής τους κατάστασης οδηγεί τα μέλη της ομάδας να αποκτήσουν μια συλλογική ταυτότητα, η οποία, εφ' όσον πολιτικοποιηθεί πλήρως, δημιουργεί στην ομάδα το είδος αυτό της συνείδησης που, με βάση τη

Μαρξική ορολογία, την καθιστά ομάδα όχι μόνο «καθ' εαυτή» αλλά και «δι' εαυτή» (Simon & Klandermans, 2001). Πρέπει όμως να τονιστεί ότι η ίδια η ανάδυση της συλλογικής ταυτότητας δεν είναι καθόλου αυτονόητη, ούτε δεδομένη, ακόμη κι αν τα μέλη της ομάδας υφίστανται ακραίες ανισότητες. Όπως είδαμε στην αμέσως προηγούμενη ενότητα, είναι η *αναπαράσταση των κοινωνικών κατηγοριών*, η οποία ορίζεται από το ιδεολογικό πλαίσιο, αυτή που καθορίζει αν η ομάδα θα αποκτήσει συλλογική ταυτότητα. Ένα σύνολο ιδεολογικών πεποιθήσεων που αποτελούν εκφάνσεις της ευρύτερης ατομικιστικής ιδεολογίας εμποδίζουν την ανάδυση τέτοιων συλλογικών ταυτοτήτων (πχ θεωρία του δίκαιου κόσμου, θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης, 'ψευδής συνείδηση' –Jost & Banaji, 1994). Επομένως, για την ανάδυση της συλλογικής ταυτότητας απαιτείται η μετάβαση σε ένα «κολεκτιβιστικό» πλαίσιο πεποιθήσεων (Tajfel & Turner, 1979· Wright, 2001), και μάλιστα η ενεργοποίηση της «κατάλληλης», πολιτικοποιημένης κοινωνικής ταυτότητας, η οποία θα επιτρέψει στα άτομα τη συλλογική κινητοποίηση για τη βελτίωση της θέσης τους.

Όπως έδειξαν οι έρευνες του Simon και των συνεργατών του (Simon και συν., 1998) για τη συμμετοχή στο κίνημα των ηλικιωμένων στη Γερμανία και των ομοφυλόφιλων στις ΗΠΑ, για την ανάληψη συλλογικής δράσης στα συγκεκριμένα κινήματα ήταν πιο σημαντική η ταύτιση με τις οργανώσεις των ακτιβιστών, παρά με την ευρύτερη κοινωνική κατηγορία (δηλαδή τους ηλικιωμένους και τους ομοφυλόφιλους αντίστοιχα). Ο Simon (2004) καταλήγει στο ότι η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα παίζει διαμεσολαβητικό ρόλο μεταξύ της επίγνωσης της κοινής μοίρας και της προθυμίας για συλλογική συμμετοχή, και αυτό συμβαίνει εξαιτίας της εσωτερικής υποχρέωσης που νιώθει κανείς να συμμετάσχει εφ' όσον ταυτιστεί με την ιδιαίτερη ομάδα των ακτιβιστών. Η ταύτιση με την ευρύτερη υποτιμημένη κοινωνική ομάδα δεν ευνοεί την συμμετοχή στο κοινωνικό κίνημα παρά σε καιρούς όπου υφίσταται ένα γενικότερο, «πολεμικό» κλίμα στο κοινωνικό περιβάλλον εξαιτίας συγκεκριμένων γεγονότων που πολιτικοποιούν από μόνα τους τη συλλογική ταυτότητα (Sturmer & Simon, 2004).

Όπως είδαμε, το περιεχόμενο των κατηγοριών και επομένως των κοινωνικών ταυτοτήτων δεν είναι σταθερό και αμετάβλητο αλλά ορίζεται πάντα με συγκριτικούς όρους. Σημαντικό βήμα για ανάληψη συλλογικής δράσης με στόχο τη βελτίωση της υποτιμημένης κοινωνικής ταυτότητας είναι η αξιολόγηση της θέσης της ομάδας με βάση τη διομαδική σύγκριση και η απόδοση της ευθύνης σε μία εξωομάδα. Σύμφωνα με το μοντέλο των Simon & Klandermans (2001), η απόδοση της κατάστασης της

ομάδας στους αντιπάλους είναι το δεύτερο βήμα προς την ανάδυση της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας. Η ενδοομάδα πρέπει δηλαδή να εντοπίσει μία εξωομάδα, όπως μια συγκεκριμένη ομάδα, κάποια αρχή ή «το σύστημα», η οποία θα κατηγορηθεί ρητά για την υποτιμημένη θέση της ενδοομάδας. Όπως όμως και στην επιλογή της κατηγορίας του εαυτού, η επιλογή της ομάδας σύγκρισης εξαρτάται κυρίως από τους παράγοντες του πλαισίου και από την προηγούμενη ιστορία συγκρούσεων και εξουσιαστικών σχέσεων μεταξύ των ομάδων. Επιπλέον, ο Reicher (2004) τονίζει τη στρατηγική διάσταση της επιλογής της ομάδας-στόχου. Συχνά γίνεται επίκληση κάποιας αντίπαλης ομάδας είτε για να κινητοποιηθεί η ενδοομάδα να αλλάξει τις συνθήκες της, είτε για να δικαιολογήσει η ομάδα τις πράξεις της. Έτσι, ο τρόπος που παρουσιάζονται οι «αντίπαλοι» ή οι «ξένοι» είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τη συλλογική ταυτότητα και με τα πολιτικά, στρατηγικά σχέδια που αυτή ενέχει. Γι' αυτό και τα διάφορα δημόσια γεγονότα «πλαισιώνονται» από τα δημόσια πρόσωπα με τέτοιο τρόπο ώστε να εξυπηρετούν τη συγκεκριμένη εκδοχή της ταυτότητας που προβάλλουν και τους αντιπάλους στους οποίους στοχεύει.

Η κατηγοριοποίηση και άρα η κοινωνική ταυτότητα προκύπτει πάντα μέσα από την κοινωνική σύγκριση με μια άλλη ομάδα, όχι όμως σε ένα πλαίσιο κενό από άλλες ομάδες, αλλά μέσα σε ένα υπερκείμενο κοινωνικό πλαίσιο, στο οποίο περιλαμβάνονται και οι δύο αντίπαλες ομάδες. Όταν λοιπόν η ομάδα χαμηλής θέσης εμπλέκεται σε αγώνα εξουσίας με την ομάδα υψηλής θέσης, τότε αναγκαστικά η δράση της θα πρέπει να αποταθεί όχι μόνο στην αντίπαλη ομάδα αλλά και στην ευρύτερη ομάδα που τις περικλείει και τις δύο. Η ομάδα χαμηλής θέσης θα αναζητήσει δηλαδή συμμάχους στην ευρύτερη κοινωνία έτσι ώστε να διευκολύνει την επίτευξη των στόχων της.

Προκειμένου να επιτύχει αυτή τη «συμμαχία» της ευρύτερης κοινωνίας, η ομάδα χαμηλής θέσης πρέπει να παρουσιάσει τον εαυτό της ως μέλος μιας κοινής κατηγορίας με αυτήν, πρέπει δηλαδή να παρουσιάσει τον εαυτό της ως ένα σημαντικό μέρος της πλειοψηφίας έτσι ώστε τα συμφέροντά της να ενσαρκώνουν το «κοινό καλό». Έτσι, η κάθε ομάδα που εμπλέκεται στον αγώνα εξουσίας παρουσιάζει τη θέση της σαν πρωτοτυπική, ή κανονιστική, ως προς την ευρύτερη κοινωνική κατηγορία, επιχειρώντας να ασκήσει κοινωνική επιρροή στην τελευταία. Παράλληλα προσπαθεί να παρουσιάσει τη θέση της αντίπαλης ομάδας σαν αντίθετη με τις νόρμες της πλειοψηφίας (Simon & Klandermans, 2001). Η προσέγγιση αυτή, που τονίζει το στρατηγικό και ευέλικτο χαρακτήρα των κοινωνικών κατηγοριών, ταιριάζει με την

προσέγγιση των Reicher & Hopkins (2001), Reicher (2004) για τη στρατηγική χρήση των ταυτοτήτων από όσους επιχειρούν να ασκήσουν επιρροή προς εξυπηρέτηση των ομαδικών τους στόχων. Πράγματι, στόχος των επίδοξων ηγετών είναι πάντα να παρουσιάσουν τις πολιτικές τους προτάσεις σαν ενσάρκωση του γενικού συμφέροντος έτσι ώστε να «στρατολογήσουν» την ευρύτερη κοινωνία.

3.6 Ιδεολογικό πλαίσιο, ταυτότητες και συλλογική δράση: προκαταρκτικές υποθέσεις

Συμπερασματικά, σ' αυτή την ενότητα αναλύθηκε μία διομαδική προσέγγιση για την ταυτότητα, στην παράδοση της Θεωρίας Κοινωνικής Ταυτότητας, και παρουσιάστηκε η έννοια της ταυτότητας σαν μία διαλεκτική, κοινωνιοψυχολογική έννοια που συνδέει τη γνώση για τον εαυτό με τη θέση του στην κοινωνική δομή και τις σχέσεις με τους άλλους (άτομα ή ομάδες). Είδαμε επίσης ότι η ταυτότητα στη δυτική φιλελεύθερη κοινωνία είναι πολύ συχνότερα ατομική, ή/και διαπροσωπική, ενώ η καθαρά συλλογική ταυτότητα, με την έννοια της υπαγωγής σε απρόσωπες συλλογικότητες, είναι λιγότερο σταθερή και μεταβάλλεται περισσότερο. Ακόμη, υποστηρίχθηκε ότι σαν κοινωνιοψυχολογική, δυναμική έννοια η ταυτότητα δεν είναι απλώς ένα σύνολο χαρακτηριστικών του ατόμου, αλλά θέτει πάνω απ' όλα το πρόταγμα για αιτήματα και διεκδικήσεις, για αναγνώριση δηλαδή του ατόμου και της ομάδας του από τους άλλους. Η ταυτότητα θα οδηγήσει σε συλλογική δράση για τη βελτίωση της θέσης του ατόμου και της ομάδας του, όταν καταστεί 'πολιτικοποιημένη', όταν δηλαδή εμπλέξει στη σύγκρουση όχι μόνο την αντίπαλη κοινωνική ομάδα, αλλά και την ευρύτερη κοινωνία στην προσπάθεια διεκδίκησης των αιτημάτων.

Όπως όμως είδαμε, η ίδια η ανάδυση των συλλογικών ταυτοτήτων εμποδίζεται στο δυτικό φιλελεύθερο πλαίσιο από την προεξάρχουσα ιδεολογία του ατομικισμού. Ακόμη κι όταν αναδυθεί μία συλλογική ταυτότητα, όπως υποστηρίζει η ΘΚΤ, η δοξασία της ατομικής κινητικότητας εμποδίζει συχνά τη συλλογική δράση προς όφελος της ατομικής. Επιπλέον, η συλλογική ταυτότητα δεν συνεπάγεται αυτόματα το πέρασμα στη συλλογική δράση για τη βελτίωση των συνθηκών της ομάδας, αν δεν υπάρξει απόδοση των δεινών σε μία αντίπαλη ομάδα και τριγωνισμός

της σύγκρουσης μέσω εμπλοκής της ευρύτερης κοινωνικής κατηγορίας (Simon & Klandermans, 2001).

Γίνεται επομένως σαφές ότι είναι το ιδεολογικό πλαίσιο, και συγκεκριμένα το πώς αναπαρίστανται οι κοινωνικές κατηγορίες και οι σχέσεις μεταξύ τους, αυτό που συνδέεται τόσο με τη διάσταση ατομικής/συλλογικής ταυτότητας όσο και με το είδος των σχέσεων μεταξύ των κατηγοριών, και άρα το απαραίτητο είδος δράσης. Στην παρούσα έρευνα, το ιδεολογικό αυτό πλαίσιο συνίσταται στην *κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης*. Η ταυτότητα, σαν ιδιαίτερη μορφή κοινωνικής αναπαράστασης (Chryssochoou, 2003), ενσωματώνει στη γνώση για τον εαυτό τη γνώση για τη θέση του απέναντι στις άλλες ομάδες, τον τοποθετεί έτσι απέναντι στο κοινωνικό πλαίσιο και ορίζει τα αιτήματά του απέναντι σε αυτό.

Με βάση αυτή τη διομαδική προσέγγιση για την ταυτότητα, μπορούν να προταθούν ορισμένες υποθέσεις για τη σχέση ταυτότητας και δράσης, ανάλογα με την ταξινόμηση σε προσωπική, διαπροσωπική και συλλογική ταυτότητα όπως αυτή αναπτύχθηκε πιο πάνω. Αναμένουμε ότι οι αμιγώς προσωπικές ταυτότητες, που αντιστοιχούν δηλαδή στην ‘προσωπική κατασκευή του εαυτού’ που προεξάρχει στο δυτικό φιλελεύθερο πλαίσιο, δεν αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους διαλεκτικά ως προς άλλες κοινωνικές κατηγορίες και έτσι δεν δημιουργούν αιτήματα για συλλογική δράση, που να προτάσσει διεκδικήσεις από μία άλλη κοινωνική κατηγορία (βλ. Simon & Klandermans, 2001· Wright, 2001). Το ίδιο ισχύει ενδεχομένως και για τις ‘διαπροσωπικές’ ταυτότητες, ή την ‘διαπροσωπική κατασκευή του εαυτού’, μιας και οι τελευταίες συνδέουν επίσης τον εαυτό με άλλα άτομα, και όχι με άλλες ομάδες, και επομένως δεν θέτουν αιτήματα ομαδικού χαρακτήρα, που να συνδέονται με τη θέση του ατόμου στην κοινωνική δομή. Οι προσωπικές και διαπροσωπικές ταυτότητες αναμένουμε ότι θα ενέχουν προτάγματα για ατομικές μορφές δράσης με αιτήματα που δεν αναφέρονται στη σύγκρουση μεταξύ κοινωνικών κατηγοριών αλλά ενδεχομένως σε διεκδικήσεις που αφορούν την παγκόσμια ενδοομάδα και το άτομο μέσα σε αυτήν (βλ. επόμενη ενότητα).

Αντίθετα, αναμένουμε ότι οι ταυτότητες με συλλογική διάσταση θα ενέχουν προτάγματα για συλλογική δράση. Αναμένουμε όμως ότι το είδος και τα αιτήματα της συλλογικής δράσης θα διαφοροποιούνται ανάλογα με το ιδεολογικό πλαίσιο στο οποίο εγγράφεται η συλλογική ταυτότητα, και συγκεκριμένα ανάλογα με το ιδεολογικό πλαίσιο της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης. Το ιδεολογικό αυτό πλαίσιο θα συνδέεται με τη σχέση ταυτότητας και συλλογικής δράσης, επειδή θα

ορίζει το περιεχόμενο των κοινωνικών κατηγοριών-ομάδων και τις σχέσεις μεταξύ τους. Οι διαφορετικές αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης αναμένουμε ότι προσφέρουν στους ανθρώπους γνώση για το ποια είναι η ενδοομάδα τους, ποια η εξωομάδα, ποια η σχέση μεταξύ τους και ποιο το ευρύτερο πλαίσιο της σχέσης αυτής. Έτσι, αναμένουμε ότι διαφορετικές αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης θα συνδέονται και με διαφορετικές ‘πολιτικοποιημένες συλλογικές ταυτότητες’ (Simon & Klandermans, 2001). Η προβληματική αυτή θα αναπτυχθεί στην επόμενη ενότητα.

4. Η Ταυτότητα και τα Προτάγματά της στο Πλαίσιο της Αναπαράστασης της Παγκοσμιοποίησης

Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 2, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις δεν είναι ανεξάρτητες από τις ταυτότητες, αλλά διατηρούν πολύπλοκες σχέσεις μεταξύ τους (Deschamps & Moliner, 2012). Στο κεφάλαιο 2 υποστηρίξαμε ότι η ταυτότητα μπορεί να τοποθετεί το υποκείμενο απέναντι στο αντικείμενο της αναπαράστασης, μπορεί επομένως να αποτελέσει μία κοινωνιοψυχολογική επικέντρωση της τελευταίας.

Στην παρούσα ενότητα θα εξετάσουμε αντίστροφα τη σχέση κοινωνικής αναπαράστασης και ταυτότητας, θεωρώντας ότι η κοινωνική αναπαράσταση παρεμβαίνει στην σχέση ταυτότητας και δράσης, επειδή ορίζει τα προτάγματα της ταυτότητας.

Θεωρούμε πως η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης έχει μία ιδιαιτερότητα: αποτελεί τόσο κοινωνική αναπαράσταση, δηλαδή αναπαράσταση ενός κοινωνικά σημαντικού φαινομένου, όσο και αναπαράσταση *του κοινωνικού*, δηλαδή μία ολική ‘αφήγηση’ ή αναπαράσταση για τις σύγχρονες οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές σχέσεις. Γι’ αυτό το λόγο θεωρούμε ότι η κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης λειτουργεί σαν πλαίσιο που ορίζει τα προτάγματα των ταυτοτήτων. Δηλαδή, αναμένουμε ότι η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης επικεντρώνεται στις υπάρχουσες πολιτικές ταυτότητες των ανθρώπων (στην αντίληψή τους για τις υπάρχουσες κοινωνικές κατηγορίες) και με τη σειρά της προσδίδει προτάγματα στις συλλογικές ταυτότητές τους (νέο περιεχόμενο στις κοινωνικές κατηγορίες) ανάλογα με τις οργανωτικές της αρχές. Έτσι το αναπαραστασιακό επικεντρώνεται στο ταυτοτικό και το ταυτοτικό αντλεί από το αναπαραστασιακό τα προτάγματά του για δράση.

Στην παρούσα ενότητα θα αναπτύξουμε αυτή την προβληματική για τις σχέσεις της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης με τις ταυτότητες. Αρχικά, θα αναφερθούμε στις σχέσεις αναπαράστασης και ταυτότητας όπως έχουν αναλυθεί στην κοινωνική ψυχολογία. Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε δεδομένα από την κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία για την αναπαράσταση σαν πλαίσιο που ορίζει τα περιεχόμενα των κοινωνικών κατηγοριών και τις επιθυμητές ρυθμίσεις για τις μεταξύ τους σχέσεις. Έπειτα θα αναφερθούμε στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και στα διαφορετικά προτάγματα για δράση που αυτό ορίζει, με βάση την κοινωνιολογική βιβλιογραφία.

Τέλος, θα διατυπώσουμε υποθέσεις για τα προτάγματα των ταυτοτήτων για συλλογική δράση στα πλαίσια της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης.

4.1 Οι σχέσεις ταυτότητας και κοινωνικής αναπαράστασης

Στα πλαίσια της προσπάθειας σύζευξης της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας με αυτή των κοινωνικών αναπαραστάσεων, πολλοί κοινωνικοί ψυχολόγοι ανέλυσαν τις πολύπλοκες σχέσεις ανάμεσα στην έννοια της ταυτότητας και αυτή της αναπαράστασης. Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 2, η κοινωνική αναπαράσταση ενός αντικειμένου δεν μπορεί να μελετηθεί χωρίς την αναφορά σε μία ομαδική ταυτότητα, αφού η αναπαράσταση αποτελεί πάντα αναπαράσταση μίας ομάδας και της ιδιαίτερης οπτικής της στα πλαίσια των κοινωνικών σχέσεων (Moscovici, 1961/76· Doise, 1992). Κατ' αυτή την έννοια, κάθε μελέτη μίας κοινωνικής αναπαράστασης περιλαμβάνει αναγκαστικά και τη μελέτη μίας ή περισσότερων κοινωνικών ταυτοτήτων, κάτι που έχει οδηγήσει στο αίτημα για σύζευξη των δύο θεωριών μεταξύ τους (Cohen-Scali & Moliner, 2008· Elcheroth, Doise & Reicher, 2011· Marková, 2007).

Στην προσπάθεια σύζευξης των εννοιών της αναπαράστασης και της ταυτότητας, γεννιέται αναπόφευκτα το ερώτημα κατά πόσο προηγείται η μεν ή η δε. Πολλοί κοινωνικοί ψυχολόγοι ασχολήθηκαν με τα είδη των σχέσεων ανάμεσα στις κοινωνικές αναπαραστάσεις και τις ταυτότητες, υποστηρίζοντας ότι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις διατηρούν κυκλικές ή αμφίδρομες σχέσεις με τις κοινωνικές ταυτότητες (Breakwell, 1993, 2001· Brewer, 2001· Wagner και συν., 1999). Τμήμα της κοινωνιοψυχολογικής θεωρίας αναλύει κυρίως το πώς οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αποτελούν τόσο 'δείκτες', όσο και προϊόντα ή ρυθμιστές της ταυτότητας (Breakwell, 1993· Cohen-Scali & Moliner, 2008· Deschamps & Moliner, 2012).

Σύμφωνα με τους Deschamps & Moliner (2012), η αναπαράσταση μπορεί να λειτουργεί διαφοροποιώντας τις ομάδες μεταξύ τους, αφού μπορεί να είναι το μέσο για μια ομάδα για να επιβεβαιώσει τις ιδιαιτερότητες και τις διαφορές της από τις άλλες. Επιπλέον, η αναπαράσταση μπορεί να προσφέρει στην ομάδα ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που τη διακρίνει από άλλες, ή ακόμη να συνεισφέρει στην ομαδική

συνοχή αν αναφέρεται σε κάποιο αντικείμενο που είναι απειλητικό για την ομάδα. Ακόμη, η υιοθέτηση μιας αναπαράστασης συνδέεται με τη διαμόρφωση ή διατήρηση θετικής προσωπικής ταυτότητας. Τέλος, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να δικαιολογήσουν τις άνισες κοινωνικές σχέσεις.

Παρόμοια, κατά την Breakwell (1993, 2001), η διαμόρφωση ή επιλογή μίας κοινωνικής αναπαράστασης συνδέεται με ενδοπροσωπικά, διαπροσωπικά και ενδοομαδικά κυρίως διακυβεύματα ταυτότητας, αν και μπορεί να συνδέεται με τις διαφορές εξουσίας ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες. Οι ομαδικές υπαγωγές και τα ατομικά ψυχολογικά χαρακτηριστικά του ατόμου επηρεάζουν το κατά πόσο το άτομο εκτίθεται σε μία αναπαράσταση, κατά πόσο την αποδέχεται και κατά πόσο τη χρησιμοποιεί. Σύμφωνα με αυτή την προοπτική, οι αναπαραστάσεις υιοθετούνται από τα άτομα, στην προσπάθειά τους να ικανοποιήσουν τις ανάγκες που προκύπτουν από την ταυτότητά τους (αυτοεκτίμηση, συνοχή, διακριτότητα, αποτελεσματικότητα) (Breakwell, 1993). Παράλληλα, οι υπαρκτές κοινωνικές αναπαραστάσεις δημιουργούν τα όρια και το εύρος των ταυτοτήτων που είναι δυνατό να υιοθετήσει το άτομο, χωρίς αυτό να σημαίνει όμως ότι το άτομο είναι παθητικός δέκτης των αναπαραστάσεων αυτών. Αντίθετα, το άτομο ανα-δημιουργεί τις αναπαραστάσεις σύμφωνα με τις ταυτοτικές ανάγκες που περιγράφηκαν πιο πάνω (Breakwell, 2001).

Οι παραπάνω προσεγγίσεις αναλύουν επομένως κυρίως το πώς οι ταυτότητες παράγουν ή ρυθμίζουν την αποδοχή και χρήση των κοινωνικών αναπαραστάσεων, ενώ αναφέρονται κυρίως στο ενδοατομικό, διατομικό και ενδοομαδικό επίπεδο. Υιοθετώντας μια διομαδική οπτική, όπως είδαμε στο κεφάλαιο 2, με βάση την θεωρία των 'οργανωτικών αρχών' του Doise (1992) μπορούμε να αντιληφθούμε την ταυτότητα σαν μία *τοποθέτηση* απέναντι σε μία ορισμένη κοινωνική αναπαράσταση. Η ταυτότητα, στο βαθμό που συνδέεται με ένα αναπαραστασιακό αντικείμενο, μπορεί να νοηθεί σαν κοινωνιοψυχολογική επικέντρωση της αναπαράστασης, εφ' όσον τοποθετεί τον εαυτό και την ομάδα μέσα στο πεδίο της αναπαράστασης. Η ΚΑ προσφέρει έτσι τις οργανωτικές αρχές απέναντι στις οποίες τοποθετείται το άτομο και η ενδοομάδα του, όπως και οι σχετικές εξωομάδες (Duveen, 2001· Howarth, 2002).

Αν λοιπόν η ταυτότητα τοποθετεί το άτομο και την ομάδα στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων και των αναπαραστάσεων, κάθε έρευνα για την κοινωνική αναπαράσταση ενός φαινομένου αποτελεί και έρευνα για την ομαδική ταυτότητα και τις διομαδικές σχέσεις. Μεγάλος αριθμός ερευνών στον τομέα των κοινωνικών αναπαραστάσεων αναφέρεται στο πώς οι ταυτότητες παράγουν, ρυθμίζουν ή

διαφοροποιούν τις κοινωνικές αναπαραστάσεις. Για παράδειγμα, οι Gervais & Jonchelovitch (1998) μελέτησαν την ταυτοτική διάσταση της αναπαράστασης της υγείας στην Κινεζική κοινότητα της Αγγλίας· ο Licata (2003) την αναπαράσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε συνάρτηση με τη Βελγική εθνική ταυτότητα· οι Wagner., Elejabarrieta & Lahnsteiner (1995) την αναπαράσταση της γυναικείας και ανδρικής αναπαραγωγικής λειτουργίας σε σχέση με την ανδρική και γυναικεία ταυτότητα· οι Miguel, Valentim & Carugati (2010) την αναπαράσταση της νοημοσύνης σε συνάρτηση με τους ρόλους και τις επαγγελματικές ομαδικές υπαγωγές των εκπαιδευτικών.

Άλλες έρευνες συνδέουν πιο ρητά την επικέντρωση μιας αναπαράστασης με τις διομαδικές σχέσεις, σύμφωνα με τα προγραμματικά σχέδια ('projects') των ομάδων στα πλαίσια των συγκρουσιακών διομαδικών σχέσεων. Οι Vala, Garcia-Marques, Gouveia-Perera & Lopes (1998) έδειξαν ότι η αναπαράσταση των αξιών και στερεοτύπων της ενδοομάδας και εξωομάδας μεταβάλλεται ανάλογα με την αντίληψη (συνεργατική ή εχθρική) των διομαδικών σχέσεων. Οι Tafani & Bellon (2001) έδειξαν πώς οι αναπαραστάσεις των σπουδών διαφοροποιούνται στους άντρες και τις γυναίκες ανάλογα με την αντίληψή τους για τις σχέσεις των φύλων. Οι Liu & Hilton (2005) μελέτησαν τις αναπαραστάσεις της ιστορίας όπως αποτυπώνονται στα συνταγματικά εθνικά κείμενα, και το πώς αυτές συνδέονται με στρατηγικές διομαδικής αντιπαράθεσης και διατήρησης θετικής εθνικής ταυτότητας. Οι Kus, Liu & Ward (2013) έδειξαν πώς οι 'πολεμικές' ιστορικές αναπαραστάσεις χρησιμοποιούνται ενεργά από μία εθνοτική μειονότητα (Εσθονοί της Ρωσίας) σαν ταυτοτική στρατηγική για διατήρηση θετικής ταυτότητας και για αμφισβήτηση της παρούσας μειονεκτικής θέσης της ομάδας. Παρόμοια, οι Lamy, Liu & Ward (2011) συνδέουν την προδηλότητα της εθνικής ταυτότητας με τη μεγαλύτερη έκθεση σε αναπαραστάσεις της ιστορίας, σε δείγμα εθνικών μειονοτήτων.

Οι παραπάνω προσεγγίσεις αναδεικνύουν έτσι το πώς οι αναπαραστάσεις ενός κοινωνικά σημαντικού αντικειμένου συνδέονται με την διατήρηση μιας θετικής ατομικής και ομαδικής ταυτότητας, με τη συνοχή της ομάδας καθώς και με την διομαδική διαφοροποίηση και ανταγωνισμό. Με αυτούς τους τρόπους, τα άτομα και οι ομάδες τοποθετούνται στο πεδίο της αναπαράστασης και την επικεντρώνουν ανάλογα με τις ομαδικές υπαγωγές τους και την αντίληψη που έχουν για τις διομαδικές σχέσεις (κοινωνιοψυχολογική επικέντρωση). Όπως όμως προαναφέρθηκε, οι αναπαραστάσεις και οι ταυτότητες έχουν μεταξύ τους μία κυκλική σχέση. Οι

αναπαραστάσεις δεν επικεντρώνονται απλώς στις προϋπάρχουσες ταυτότητες. Αντίθετα, ορισμένες φορές παρεμβαίνουν στο σχηματισμό των ταυτοτήτων, επειδή δίνουν περιεχόμενο στις κοινωνικές κατηγορίες, ορίζουν την κοινωνική θέση τους και τις σχέσεις μεταξύ τους (Cohen-Scali & Moliner, 2008· Deschamps & Moliner, 2012· Doise, 1973· Lorenzi-Cioldi, 1988). Η σχέση αυτή θα αναλυθεί αμέσως παρακάτω.

4.2 Αναπαράσταση του κοινωνικού: πώς η αναπαράσταση προσδίδει περιεχόμενο και πρόταγμα στις ταυτότητες

Όπως είδαμε, η ταυτότητα μπορεί να νοηθεί σαν μία τοποθέτηση απέναντι σε μία αναπαράσταση και άρα σαν μία κοινωνιοψυχολογική επικέντρωσή της. Κατ' αυτό τον τρόπο, η αναπαράσταση επικεντρώνεται στις ήδη υπάρχουσες ταυτότητες των ομάδων. Μία αναπαράσταση, όμως, δεν μπορεί να μελετηθεί αφηρημένα, χωρίς να της προσδίδεται συγκεκριμένο, κοινωνικά σημαντικό περιεχόμενο (Mosconici, 1961/76). Η σχέση μιας αναπαράστασης με τις κοινωνικές ταυτότητες και ομαδικές υπαγωγές θα είναι διαφορετική ανάλογα με την ευρύτητα, το επίπεδο, το περιεχόμενο της αναπαράστασης. Σύμφωνα με τους Cohen-Scali & Moliner (2008), '...[] οι συγγραφείς που χρησιμοποιούν την έννοια της αναπαράστασης την εφαρμόζουν σε πολύ διαφορετικά αντικείμενα: από τον εαυτό ως την κοινωνία στο σύνολό της, περνώντας από την ομάδα. Σαν συνέπεια, για να μελετηθεί η ταυτότητα χρησιμοποιούνται διάφοροι τύποι αναπαραστάσεων: οι γνωστικές αναπαραστάσεις του εαυτού, οι διομαδικές αναπαραστάσεις, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις και οι συλλογικές αναπαραστάσεις, όπως και οι εξατομικευμένες κοινωνικές αναπαραστάσεις. Μας φαίνεται επομένως ότι οι έρευνες για τη σχέση ταυτότητας και αναπαράστασης θα ωφελούνταν αν διερευνηθούν συγκεκριμένα οι επιδράσεις των διαφορετικών αυτών αναπαραστάσεων στην ταυτοτική διαδικασία' (σ. 10).

Όπως φαίνεται στα παραπάνω, δεν μπορούμε να μιλάμε αδιακρίτως για 'κοινωνικές αναπαραστάσεις', χωρίς αναφορά στο συγκεκριμένο τους αντικείμενο. Ορισμένες αναπαραστάσεις έχουν τέτοιο αντικείμενο, ώστε να καθίστανται σημαντικές για το σύνολο μιας κοινωνίας, να αναφέρονται στις ασύμμετρες κοινωνικές σχέσεις και να συνδέονται με πολύ θεμελιώδεις κοινωνικές ταυτότητες, όπως το φύλο, η ταξική υπαγωγή και κοινωνική θέση, η εθνική ταυτότητα, η έννοια της ατομικότητας. Τέτοιες αναπαραστάσεις έχουν τη θεμελιώδη λειτουργία να

προσδίδουν περιεχόμενο και πρόταγμα στις ταυτότητες που είναι οι πιο σημαντικές για τα άτομα, καθώς αναφέρονται στις πιο σημαντικές και άνισες κοινωνικές σχέσεις, τουλάχιστον στις δυτικές, φιλελεύθερες κοινωνίες. Οι αναπαραστάσεις αυτές μπορούν επομένως να λειτουργούν διαμορφωτικά για τις ταυτότητες, επειδή ορίζουν το τι σημαίνει μια κοινωνική κατηγορία, ποια είναι η θέση της και η (ασύμμετρη) σχέση της με τις άλλες κοινωνικές κατηγορίες. Τέτοιες, ευρείες αναπαραστάσεις μπορούν να νοηθούν σαν συλλογικές αναπαραστάσεις ή αναπαραστάσεις του κοινωνικού (Deschamps & Moliner, 2012), ή διομαδικές αναπαραστάσεις (Doise, 1973· Deschamps & Moliner, 2012), ή, εφ' όσον αναπαράγουν τις σχέσεις κοινωνικής κυριαρχίας, ιδεολογικές αναπαραστάσεις¹ (Augoustinos, 1998).

¹ Η συζήτηση γύρω από την πολύπλοκη έννοια της ιδεολογίας και τη σχέση της με την αναπαράσταση δεν μπορεί να γίνει αναλυτικά στα πλαίσια της παρούσας εργασίας (για μια συζήτηση για την ιδεολογία βλ. Παπαστάμου, 2001). Τόσο ο ίδιος ο Μαρξ, όσο και Μαρξιστές θεωρητικοί, όπως ο Gramsci και ο Althusser, ανέλυσαν την ιδεολογία σαν τα συστήματα νοημάτων ή/και τις πρακτικές που νοηματοδοτούν την καθημερινή εμπειρία των ανθρώπων, καθιστώντας τις καπιταλιστικές σχέσεις εκμετάλλευσης 'αντικειμενική αλήθεια' και μυστικοποιώντας τις (βλ. Augoustinos, 1998). Από τη σκοπιά της κοινωνικής ψυχολογίας, ο Moscovici στον ορισμό του για την κοινωνική ψυχολογία θεωρεί ότι αυτή πρέπει να αναλύει 'τα φαινόμενα της ιδεολογίας και της επικοινωνίας' (Moscovici, 1972, σ. 55), ενώ η ιδεολογία είναι κατά τον ίδιο ένα σύστημα αναπαραστάσεων και στάσεων που διαμορφώνονται με στόχο τη δράση και την επικοινωνία (Moscovici, 1961/76).

Έτσι, η κοστροκτιβιστική έννοια της κοινωνικής αναπαράστασης συνδέεται άρρηκτα με αυτήν της ιδεολογίας. Κατά τον Παπαστάμου (2001) ωστόσο, οι δύο έννοιες δεν πρέπει να συγχέονται μεταξύ τους. Για τον ίδιο, η ιδεολογία, ως 'κλειστό, μη διανεύσιμο σύστημα πρόσληψης, ερμηνείας και παραγωγής της πραγματικότητας' (σ. 203) είναι πρώτον ευρύτερη από τις κοινωνικές αναπαραστάσεις, και δεύτερον έχει κυρίαρχο, ηγεμονικό και κατά βάση θεσμικό χαρακτήρα, ενώ οι αναπαραστάσεις μπορεί να είναι ανομοιογενείς, εκφράζοντας τη διαφοροποίηση και την πολεμική μεταξύ επιμέρους ομάδων. Επιπλέον, ενώ η ιδεολογία αποτελεί στρέβλωση και μυστικοποίηση της πραγματικότητας προς όφελος της κυρίαρχης τάξης, η κοινωνική αναπαράσταση αλλοιώνει την πραγματικότητα, μέσω της επικέντρωσης, ώστε να επιτραπεί η οικειοποίηση μιας άγνωστης έννοιας από μία ομάδα (Moscovici, 1991 όπως αναφέρεται στο Παπαστάμου, 2001). Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, ο Moscovici διακρίνει τις αναπαραστάσεις σε ηγεμονικές, χειραφετημένες και πολεμικές (Moscovici, 1988). Οι ηγεμονικές αναπαραστάσεις είναι ομοιόμορφες και κυριαρχούν στις συμβολικές πρακτικές, οι χειραφετημένες εκφράζουν την κοινωνική διαφοροποίηση και καταμερισμό μεταξύ διαφορετικών ομάδων, και οι πολεμικές εκφράζουν το διομαδικό ανταγωνισμό. Η έννοια αυτή της 'ηγεμονικής' αναπαράστασης θα μπορούσε να ταυτιστεί με την 'ιδεολογική' αναπαράσταση κατά την Augoustinos (1998), η οποία αποτελεί μία ευρώς διαδεδομένη στην κοινωνία αναπαράσταση που διατηρεί και αναπαράγει τις σχέσεις κυριαρχίας.

Κατ' αυτή την άποψη, επομένως, ιδεολογία είναι η κυρίαρχη ιδεολογία, που εκφράζεται μέσω των θεσμών, κάτι που συμφωνεί με την ανάλυση του Althusser για την κυρίαρχη ιδεολογία ως ιδεολογία του κράτους (Althusser, 1970 όπως αναφέρεται στο Σωτήρης, 2004). Κατά τον Althusser όμως, η κυρίαρχη ιδεολογία υλοποιείται μέσα από την ίδια τη συγκρότηση του υποκειμένου, συγκροτώντας υποκείμενα και εγκαλώντας τα στο όνομα μιας καθολικότητας, όπως η ηθική, η δικαιοσύνη, η πατρίδα, το έθνος (Σωτήρης, 2004). Η ανάλυση αυτή συνδέεται με την ανάλυση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης ως κυρίαρχου ιδεολογικού πλαισίου που προσδίδει περιεχόμενο στις ταυτότητες και έτσι ορίζει τις σχέσεις μεταξύ κοινωνικών κατηγοριών.

Συνεπώς, στην παρούσα εργασία θεωρούμε ότι η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης αποτελεί τόσο αναπαράσταση, μιας και έχει όχι ομοιόμορφο αλλά συγκρουσιακό, πολεμικό χαρακτήρα και στοχεύει στην κατανόηση των παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων, όσο και ιδεολογικό πλαίσιο, εφ' όσον εκφράζει και στοιχίζει της κυρίαρχης ιδεολογίας, μέσα από τα οποία νοηματοδοτούνται οι ταυτότητες και οι σχέσεις των κοινωνικών κατηγοριών μεταξύ τους. Αναμένουμε δηλαδή ότι η ΚΑ της

Κατά τους Deschamps & Moliner (2012), οι κοινωνικές αναπαραστάσεις μπορούν να διακριθούν από τις *αναπαραστάσεις του κοινωνικού*, οι οποίες αναφέρονται στην αντίληψη καθεαυτή των διομαδικών σχέσεων και στο πώς αυτή συνδέεται με την αντικειμενική ιεραρχία των τελευταίων (βλ. αρχή της ‘δομικής αντιστοιχίας’). Επιπλέον, κατά τους ίδιους συγγραφείς, οι *συλλογικές αναπαραστάσεις* αναφέρονται, με βάση τη σύλληψη του Durkheim (1898), στις αναπαραστάσεις που διατρέχουν την κοινωνία στο σύνολό της, όπως είναι στη δυτική κοινωνία ο ατομικισμός, οι εσωτερικές αποδόσεις, και η πίστη σε ένα δίκαιο κόσμο. Κατά τους ίδιους, ‘οι συλλογικές αναπαραστάσεις, καθώς και οι αναπαραστάσεις του κοινωνικού, καθορίζουν, ή αν προτιμάτε διαμορφώνουν, τις διαδικασίες που παρεμβαίνουν στη δόμηση και τη δυναμική των ταυτοτικών αναπαραστάσεων. Συνεπώς, ανάλογα με τα πολιτισμικά πλαίσια, ή τις κοινωνικές θέσεις των ατόμων, οι διαδικασίες της κοινωνικής κατηγοριοποίησης και της απόδοσης καταλήγουν στην κατασκευή ταυτοτικών αναπαραστάσεων των οποίων η δόμηση και τα περιεχόμενα διαφέρουν’ (σ. 138). Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, οι αναπαραστάσεις των κοινωνικών κατηγοριών μπορεί να θεωρηθεί ότι παρέχουν τα σημαντικά *ταυτοτικά πλαίσια* ή αναφορές (Deschamps & Moliner, 2012· Lorenzi-Cioldi & Dafflon, 1999) που παρεμβαίνουν στη διαδικασία της κοινωνικής κατηγοριοποίησης, παρέχοντας γνώση για το περιεχόμενο των κοινωνικών κατηγοριών και των σχέσεων μεταξύ τους.

Με βάση τα παραπάνω, θεωρούμε ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης αποτελεί μία τέτοια *αναπαράσταση του κοινωνικού*, εφ’ όσον αναφέρεται στην αντίληψη των σύγχρονων παγκόσμιων διομαδικών σχέσεων. Ο επιστημονικός και δημοσιογραφικός λόγος για την παγκοσμιοποίηση, όπως είδαμε στο κεφάλαιο 1, συμπεριλαμβάνει όλους πρακτικά τους τομείς της κοινωνικής ζωής, παρέχοντας έτσι μία ολική έννοια ή ‘αφήγηση’ για τις παγκόσμιες κοινωνικές σχέσεις σήμερα. Μπορεί επομένως να νοηθεί και σαν ευρύτερο ιδεολογικό πλαίσιο που προσφέρει γνώση για το περιεχόμενο των βασικών κοινωνικών κατηγοριών και άρα ταυτοτήτων, στη σύγχρονη κοινωνία, καθώς για το ποιες είναι οι σχέσεις μεταξύ τους (Deaux & Wiley, 2007· Moloney, 2007· Moloney & Walker, 2007· Orr, 2007).

Στην κοινωνική ψυχολογία, η επίκληση τέτοιων αναπαραστάσεων στο περιεχόμενο των κοινωνικών ταυτοτήτων και στις σχέσεις μεταξύ τους έχει μελετηθεί με σειρά ερευνών (βλ. Moloney & Walker, 2007 για σειρά ερευνών σε αυτή την

παγκοσμιοποίησης θα έχει τόσο ηγεμονικές, όσο και πολεμικές όψεις (για συζήτηση γύρω από αυτή τη διάκριση βλ. Deaux & Wiley, 2007).

προβληματική). Ορισμένες από τις βασικότερες αναφέρονται στο φύλο (Duveen, 2001), στις κοινωνικά και πολιτισμικά υποτελείς ταυτότητες (Howarth, 2002), στην αναπαράσταση των δυτικών και αυτόχθονων πληθυσμών και στην χρήση της για διαμόρφωση πολιτικών ταυτοτήτων (Augoustinos, 2001), και στο πώς οι αναπαραστάσεις της σύγχρονης κοινωνικής τάξης συνδέονται με διαφορετικά συστήματα κοινωνικών κατηγοριοποιήσεων (Staerklé, Delay, Gianettoni & Roux, 2007).

Η διαμόρφωση της ταυτότητας του φύλου μέσα από τις κοινωνικές αναπαραστάσεις των ενηλίκων για αυτό μελετήθηκε από τον Duveen (βλ. Duveen, 2001 για μια σύνοψη του ερευνητικού προγράμματος). Όπως διαπίστωσε η σειρά αυτή ερευνών, οι ρόλοι των φύλων, τα στερεοτυπικά χαρακτηριστικά κάθε φύλου και άρα η ιεραρχία ανάμεσα στα φύλα αποδίδεται από τους ενήλικες στα παιδιά, ακόμη και από τη βρεφική τους ηλικία. Τα μικρά παιδιά έχουν επίγνωση της ‘αντιστοιχίας’ των παιχνιδιών με το κάθε φύλο, ενώ αναπαριστούν την κοινωνική ζωή ως αποτελούμενη από δύο συμπληρωματικές αλλά αλληλοαποκλειόμενες κατηγορίες, δηλαδή τα δύο φύλα. Έτσι, η κατασκευή ενός αντικειμένου, δηλαδή του κοινωνικού φύλου, συνδέεται με την κατασκευή της ταυτότητας του φύλου στα παιδιά.

Με βάση τα παραπάνω, ο συγγραφέας καταλήγει στο ότι οι αναπαραστάσεις έρχονται πρώτα απ’ τις ταυτότητες, ενώ οι τελευταίες διαμορφώνονται μέσα από τη δράση του ατόμου στον κόσμο των αναπαραστάσεων. Αντηχώντας την αρχή της ‘δομικής αντιστοιχίας’ (βλ. κεφάλαιο 2), η διαμόρφωση μιας ταυτότητας σε αντιστοιχία με ορισμένες κοινωνικές κατηγορίες έχει ‘υποχρεωτικό (imperative) χαρακτήρα’. Αντίθετα, όταν το άτομο υπάγεται στην ομάδα με τη θέλησή του τότε η διαμόρφωση της ταυτότητας έχει ‘συμβολαικό (contractual) χαρακτήρα’ (Duveen, 2001).

Οι αναπαραστάσεις των άλλων για μια στιγματισμένη κοινωνική ομάδα και πώς αυτές διαμορφώνουν την ταυτότητα των μελών της μελετήθηκαν από τη Howarth (2002). Σε μία υποβαθμισμένη γειτονιά του Λονδίνου με πολυπολιτισμικά χαρακτηριστικά, οι ταυτότητες των εφήβων βρέθηκαν να συνδέονται με την αντίληψη της υποτέλειας λόγω των υπαγωγών τους (μειονοτικές εθνικές και ταξικές υπαγωγές) αλλά και να την αμφισβητούν, μέσα από μια ενεργητική διαδικασία αναδόμησης και ερμηνείας. Οι αναπαραστάσεις του ‘άλλου’ παρέχουν το δίκτυο των νοημάτων στο οποίο τοποθετείται το άτομο και διαπραγματεύεται ενεργητικά την ταυτότητά του.

Παρόμοια, η Augoustinos (2001) έδειξε μέσω ανάλυσης λόγου πώς η ομιλία ενός συντηρητικού Αυστραλού πολιτικού χειρίστηκε την αναπαράσταση του παρελθόντος και τις ταυτότητες για να επιτύχει το πέρασμα ενός νομοσχεδίου για απαλλοτριώσεις γης προς όφελος μεγάλων αγροτικών εταιρειών. Ο λόγος επικαλείται μια εξιδανικευμένη αναπαράσταση του παρελθόντος της Αυστραλίας, τονίζοντας τη δύσκολη ζωή του Αυστραλού αγρότη, για να κάνει μία διχοτομική διάκριση ανάμεσα στη δυτική, ενεργητική ταυτότητα των λευκών και την παθητική και εξαρτημένη φύση της κατηγορίας των Αυστραλών αυτοχθόνων. Η ενεργητική επίκληση μιας αναπαράστασης χρησιμεύει στον τονισμό της ύπαρξης διχοτομικών κοινωνικών κατηγοριών και ανταγωνισμού μεταξύ τους, έτσι ώστε να επιτευχθεί ένα πολιτικό/ταυτοτικό 'σχέδιο' (project) (βλ. και προηγούμενη ενότητα: Reicher, 2004).

Τα παραπάνω ευρήματα, σε συνδυασμό και με την αντίληψη του εαυτού ως κοινωνικής αναπαράστασης που δομείται ανάλογα με το πολιτισμικό πλαίσιο (βλ. κεφάλαιο 3), δείχνουν πώς οι κοινωνικές κατηγορίες, και άρα οι κατηγορίες της ταυτότητας, σχηματίζονται ενεργητικά, σε διαλεκτική σχέση με τις κυρίαρχες ιδεολογικές αναπαραστάσεις. Έτσι, η κοινωνική κατηγοριοποίηση και ο σχηματισμός των ταυτοτήτων δεν είναι αποκλειστικά ζήτημα ατομικής επιλογής ή γνωστικών διαδικασιών, όπως πχ. προσβέυει η θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης, αλλά πάνω απ' όλα διαμορφώνεται διαλεκτικά με βάση τις αναπαραστάσεις που προσφέρει το πολιτισμικό πλαίσιο και η κυρίαρχη ιδεολογία, και τις σχέσεις εξουσίας που εκφράζει η τελευταία (Howarth, 2002, 2006· Lorenzi-Cioldi & Clémence, 2001· Voelklein & Howarth, 2005). Έτσι, η κοινωνική κατηγοριοποίηση '.. [] είναι μία συμβολική και ιδεολογική δραστηριότητα που εξηγεί και εκλογικεύει το πώς είναι ο κόσμος' (Augoustinos, 2001, σ. 215).

Οι Staerklé και συν. (2007) μελέτησαν τις σχέσεις της αναπαράστασης του κοινωνικού με την κοινωνική κατηγοριοποίηση. Το ερευνητικό τους πρόγραμμα μελέτησε τις διαφορετικές αναπαραστάσεις της σύγχρονης κοινωνικής τάξης σε δείγμα Ελβετικού πληθυσμού. Επίσης συνέδεσε τις αναπαραστάσεις αυτές με διαφορετικά συστήματα κοινωνικής κατηγοριοποίησης και με τις επιθυμητές κοινωνικές ρυθμίσεις για τις κοινωνικές αυτές κατηγορίες. Κατά τους Staerklé και συν. (2007), Staerklé, Clémence & Spini (2011), οι αναπαραστάσεις της κοινωνικής τάξης, μέσα από την κοινωνική κατηγοριοποίηση, δημιουργούν πεποιθήσεις που νομιμοποιούν την άνιση πρόσβαση των ομάδων στους υπάρχοντες πόρους, και έτσι λειτουργούν σαν οργανωτικές αρχές που ρυθμίζουν το 'ποιος έχει δικαίωμα σε τι'.

Κατά τους Staerklé και συν. (2011), 'τόσο οι πολιτικοί όσο και ο κοινός νους συμβολίζουν τις ιδεολογικές αξίες με βάση ανταγωνιστικές κοινωνικές κατηγορίες που οργανώνουν την αντίληψη των μειονοτήτων και πλειοψηφιών, όπως και των υποτελών και κυρίαρχων ομάδων' (σ. 762).

Στο μοντέλο των Staerklé και συν. (2007) για την αναπαράσταση της κοινωνικής τάξης, διακρίνονται τέσσερις οργανωτικές αρχές που συνδέονται με τέσσερα διαφορετικά συστήματα κοινωνικής κατηγοριοποίησης, και άρα διομαδικού ανταγωνισμού και επιθυμητών κοινωνικών ρυθμίσεων. Η πρώτη οργανωτική αρχή είναι η 'ηθική τάξη', η οποία βασίζεται την υπαγωγή σε κοινές ηθικές αξίες, και αντιστοιχεί στην κατηγοριοποίηση των ανθρώπων ανάμεσα σε 'καλούς' και 'κακούς', σε αυτούς δηλαδή που σέβονται τις νόρμες και αξίες και σε αυτούς που τις παραβιάζουν (πχ χρήστες ουσιών). Οι κοινωνικές σχέσεις σε αυτή την οργανωτική αρχή βασίζονται στις ψυχολογικές διαδικασίες του κομπορμισμού και του αυταρχισμού. Η δεύτερη οργανωτική αρχή είναι η 'ελεύθερη αγορά', κατά την οποία η κοινωνική τάξη βασίζεται στις αρχές του οικονομικού φιλελευθερισμού. Η κατηγοριοποίηση εδώ είναι ανάμεσα σε όσους υπάγονται στις αρχές της ελεύθερης αγοράς και σε όσους τις παραβιάζουν, μέσω της κατάχρησης κοινών αγαθών, όπως για παράδειγμα οι δικαιούχοι κοινωνικής πρόνοιας. Ιδεολογικά η αρχή αυτή βασίζεται στις αξίες της ευθυδικίας και της πίστης στο ατομικό συμφέρον σαν βασικό κίνητρο της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Τρίτη οργανωτική αρχή είναι η 'πολυπολιτισμικότητα', η οποία βασίζεται στην κατηγοριοποίηση ανάμεσα σε εθνικές πλειοψηφίες και εθνικές μειονότητες, και μπορεί να έχει είτε θετική είτε αρνητική αξιολόγηση. Στην πρώτη περίπτωση, η κοινωνία απειλείται από το ρατσισμό και τις διακρίσεις, και στη δεύτερη από την πολιτισμική ποικιλότητα και τον Άλλο. Ιδεολογικές αξίες αποτελούν στην πρώτη περίπτωση η ανοχή και αναγνώριση, και στη δεύτερη η διάκριση και ο ρατσισμός. Τέλος, τέταρτη οργανωτική αρχή της ΚΑ της κοινωνικής τάξης είναι η 'δομική ανισότητα', η οποία στηρίζεται στην κατηγοριοποίηση ανάμεσα σε κυρίαρχες και υποτελείς ομάδες. Το αξιακό της υπόβαθρο είναι η δικαιολόγηση ή μη των κοινωνικών ανισοτήτων. Όταν οι αρχές της ισότητας απορρίπτονται, τότε η κοινωνική τάξη νοείται σαν εκμετάλλευση των υποτελών ομάδων από τις κυρίαρχες, και ιδεολογικό/ψυχολογικό υπόβαθρο της ΚΑ αποτελεί ο προσανατολισμός κοινωνικής κυριαρχίας. Όταν οι αρχές της ισότητας γίνονται δεκτές, τότε στόχος είναι η μείωση της ανισότητας με βάση τις κοινωνικές δημοκρατικές αρχές.

Πρόκειται επομένως για τέσσερις διαφορετικές αντιλήψεις της κοινωνικής τάξης, που, ανάλογα με τις αξίες στις οποίες βασίζονται, αντιλαμβάνονται διαφορετικά τις κοινωνικές κατηγορίες που απειλούν την κοινωνία. Όσον αφορά στις επικεντρώσεις της ΚΑ της κοινωνικής τάξης, οι Staerklé και συν. (2007) βρήκαν ότι οι γυναίκες αποδέχτηκαν περισσότερο την αρχή της δομικής ανισότητας από τους άνδρες, ενώ η κατηγορία των 50-65 ετών αντιλήφθηκε περισσότερη έλλειψη τάξης στην κοινωνία, μεγαλύτερο ποσοστό κατάχρησης της κοινωνικής πρόνοιας από συγκεκριμένες ομάδες, και μεγαλύτερη απειλή από τους μετανάστες. Οι ομάδες που ταυτίζονταν περισσότερο με το έθνος εξέφρασαν επίσης μεγαλύτερη αντίληψη απειλής από την πολιτισμική ποικιλότητα, μεγαλύτερη άρνηση των δομικών ανισοτήτων στην κοινωνία, και επίσης μεγαλύτερη αντίληψη αταξίας σε αυτήν. Οι συμμετέχοντες με βασικό επίπεδο εκπαίδευσης εξέφρασαν μεγαλύτερη αντίληψη της αξιοκρατίας και της κατάχρησης των προνοιακών πόρων, με βάση την αναπαράσταση της ελεύθερης αγοράς. Ωστόσο οι συμμετέχοντες με εντονότερο αίσθημα υλικής ευαλωτότητας² αναγνώρισαν περισσότερο τις δομικές ανισότητες. Τέλος, οι συμμετέχοντες κατώτερου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου εξέφρασαν μεγαλύτερη αντίληψη απειλής από τους αλλοδαπούς, και εντονότερη αντίληψη της κοινωνίας σαν αποδιοργανωμένης, επικίνδυνης και ανήθικης (Staerklé και συν., 2007, σ. 94 κ.έ.).

Τα ευρήματα αυτά δείχνουν ότι οι συμμετέχοντες, ανάλογα με την αναπαράσταση της κοινωνικής τάξης που ασπάζονται, αντιλαμβάνονται διαφορετικά τις κοινωνικές κατηγορίες που απειλούν την κοινωνία και άρα την επιθυμητή αντιμετώπιση για αυτές τις κατηγορίες. Η αναπαράσταση της κοινωνικής τάξης διαφοροποιείται επιπλέον ανάλογα με τις κοινωνικές υπαγωγές των συμμετεχόντων και την αντίληψή τους για την οικονομική τους ανασφάλεια. Φαίνεται επομένως ότι μία 'ιδεολογική αναπαράσταση', όπως αυτή της κοινωνικής τάξης, συνδέεται με την αντίληψη των άνισων διομαδικών σχέσεων και του διομαδικού ανταγωνισμού (Staerklé, Clémence & Spini, 2011) και άρα με διαφορετική αντίληψη των κοινωνικών κατηγοριών και των ταυτοτήτων τους (παρ' ότι οι συγγραφείς δεν κάνουν άμεση αναφορά στο ταυτοτικό περιεχόμενο των κοινωνικών κατηγοριών).

Παρόμοια, αναμένουμε ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, σαν λόγος για τις παγκόσμιες κοινωνικές σχέσεις, θα περιλαμβάνει και διαφορετικές

² Το αίσθημα υλικής ευαλωτότητας (*sentiment de vulnérabilité matérielle*) αναφέρεται, κατά τους συγγραφείς, «σε μία υποκειμενική και σχετική εκτίμηση της κοινωνικής θέσης που καταλαμβάνει κάποιος» (ό.π., σελ. 68) και προκύπτει από την υποκειμενική εκτίμηση της οικονομικής ανασφάλειας και του φόβου, εκ μέρους του υποκειμένου, της ολίσθησης σε κατώτερο οικονομικό επίπεδο.

αντιλήψεις για το ποιες είναι οι βασικές κοινωνικές κατηγορίες και το περιεχόμενό τους στη σύγχρονη κοινωνία. Συγκεκριμένα, θεωρούμε ότι ο λόγος περί παγκοσμιοποίησης, που κυριαρχεί τα τελευταία χρόνια στη δημόσια σφαίρα, συνεπάγεται σημαντικές αλλαγές στο τι σημαίνει ‘συλλογικότητα’ και στο περιεχόμενο των συλλογικών ταυτοτήτων, σε σύγκριση με την προ παγκοσμιοποίησης νεωτερική περίοδο. Έτσι, αναμένουμε ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης θα συνδέεται με διαφορετικές νοηματοδοτήσεις του συλλογικού και άρα θα προσδίδει διαφορετικά προτάγματα στις συλλογικές ταυτότητες των συμμετεχόντων. Θεωρούμε δηλαδή ότι το ιδεολογικό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης προσφέρει στις συλλογικές ταυτότητες σήμερα τα προτάγματά τους για συλλογική δράση, καθώς μέσα από την κατανόηση των παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων θέτει τα διάφορα αιτήματα για κοινωνική αλλαγή.

Οι σχέσεις του λόγου περί παγκοσμιοποίησης με τα νέα περιεχόμενα του συλλογικού και τα νέα τους προτάγματα για συλλογική δράση αναλύονται αμέσως παρακάτω, με βάση την βιβλιογραφία για την παγκοσμιοποίηση.

4.3 Οι αλλαγές στην έννοια του συλλογικού και η εξατομίκευση στη συνθήκη της παγκοσμιοποίησης

Όπως είδαμε στο κεφάλαιο 3, η ταυτότητα αποτελεί μία δυναμική έννοια που βασίζεται όχι μόνο στη γνώση για τον εαυτό, αλλά και στη γνώση για τη σχέση του εαυτού και της ενδοομάδας με τους άλλους. Η συλλογική ταυτότητα συνδέεται με διάφορα αιτήματα, ή ‘προγραμματικά σχέδια’ (projects) (Chrysochoou, 2003· Reicher, 2004) και με την άσκηση κοινωνικής επιρροής για την επίτευξή τους, εμπλέκοντας όχι μόνο την σχετική εξωομάδα αλλά και την ευρύτερη κοινωνία (Simon & Klandermans, 2001). Αντίθετα, η ατομική (και πιθανώς η διαπροσωπική) ταυτότητα έχει διαφορετικού είδους ‘προγραμματικά σχέδια’, αφού δεν θέτει προτάγματα για συλλογική δράση απέναντι σε άλλες κοινωνικές κατηγορίες, γιατί δεν αναφέρεται σε κοινά, ομαδικά αιτήματα και διεκδικήσεις. Επομένως, από τις τρεις αυτές ‘κατασκευές του εαυτού’ που προεξάρχουν στη δυτική, φιλελεύθερη κοινωνία (προσωπική, διαπροσωπική, συλλογική) (βλ. κεφάλαιο 3), είναι μόνο η συλλογική που φέρει εντός της το πρόταγμα για συλλογική δράση απέναντι σε άλλες κοινωνικές κατηγορίες και άρα για κοινωνική αλλαγή.

Εφ' όσον όμως, όπως είδαμε αμέσως παραπάνω, οι αναπαραστάσεις του κοινωνικού συνδέονται με τα περιεχόμενα των ταυτοτήτων και άρα τα αιτήματά τους, θεωρούμε ότι η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης θα προσφέρει τις οργανωτικές αρχές που ορίζουν τα συγκεκριμένα αιτήματα των συλλογικών ταυτοτήτων, μέσα από την αντίληψη των διαμορφωτικών σχέσεων στην παγκοσμιοποιημένη εποχή.

Υπάρχουν πολλές ενδείξεις ότι στην εποχή της παγκοσμιοποίησης μεταβάλλονται ριζικά οι συλλογικότητες στις οποίες συμμετέχουν οι άνθρωποι, και άρα οι συλλογικές τους ταυτότητες και τα αντίστοιχα αιτήματα και διεκδικήσεις. Πολλοί από τους θεωρητικούς, που θεωρούν ότι η εποχή της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης χαρακτηρίζεται από ριζικές αλλαγές στην έννοια της συλλογικότητας, περιγράφουν την παγκοσμιοποιημένη κοινωνία σαν μετα-δημοκρατική (Rancière, 1999, 2004), μετα-νεωτερική (για το διάλογο περί μετανεωτερικότητας βλ. κεφάλαιο 1), μετα-βιομηχανική, εποχή της ρευστής νεωτερικότητας (Bauman, 2000), ή της ύστερης ή 'αναστοχαστικής' νεωτερικότητας (Giddens, 1999· Beck, Giddens & Lash, 1994) (βλ. κεφάλαιο 1).

Παρά τις σημαντικές διαφορές τους, οι παραπάνω προσεγγίσεις συμφωνούν σε γενικές γραμμές ότι η φύση της κοινωνικής ζωής μεταβάλλεται ριζικά την περίοδο της οικονομικής και τεχνολογικής παγκοσμιοποίησης. Σύμφωνα με τον Bauman (2000, 2001, 2004b), η σχέση του ατόμου με τη συλλογικότητα, όπως διαμορφώθηκε στη νεωτερική περίοδο, μεταβάλλεται την εποχή της 'ρευστής νεωτερικότητας'. Την περίοδο της νεωτερικότητας, το άτομο αναδύθηκε σαν ελεύθερος δράστης που ρίχνεται στον αγώνα της διάπλασης της μοίρας και προσωπικής του ζωής. Ωστόσο, στο σύνολο της περιόδου αυτής οι άνθρωποι βρίσκονται ενώπιον αμετάβλητων, ως επί το πλείστον, κοινωνικών κατηγοριοποιήσεων, όπως η κοινωνική τάξη, στις οποίες οφείλουν να ενταχθούν, προκειμένου να θεωρηθούν αποδεκτοί. Έτσι, οι κοινωνικές κατηγορίες, όπως η κοινωνική τάξη και οι ρόλοι που προέκυπταν από το φύλο, θεωρούνταν ουσιαστικά αδιαπραγμάτευτες εκ μέρους του ίδιου του ατόμου· οι ατομικοί αγώνες, οι ατομικές επιλογές και η ατομική ευθύνη συνίσταντο στο να ενταχθούν τα άτομα σε αυτές τις θέσεις ή στο να ανέλθουν από χαμηλότερες σε υψηλότερες κοινωνικά θέσεις. Έτσι, ο ατομικισμός της δυτικής, φιλελεύθερης κοινωνίας της νεωτερικότητας συνδεόταν με την ύπαρξη σταθερών κοινωνικών κατηγοριών (Bauman, 2001).

Οι συνθήκες αυτές μπορούν, σύμφωνα με τον Touraine (2005), να ενταχθούν σε ένα επιστημολογικό παράδειγμα 'κοινωνικό', με την έννοια ότι ορίζονταν από την

κοινωνική διαστρωμάτωση, την κοινωνική κινητικότητα και τη διεκδίκηση κοινωνικών δικαιωμάτων, όπως η εργασία και η κοινωνική ασφάλιση. Το υποκείμενο βρισκόταν έτσι περιβεβλημένο από κοινωνικές αξίες και δυνάμεις που θεωρούνταν αμετάβλητες (όπως ο Θεός, το έθνος, οι κοινωνικές τάξεις), και η ατομική του δράση προσανατολιζόταν πάντα με γνώμονα τη σταθερότητα αυτή του κοινωνικού συστήματος, στα πλαίσια του οποίου επιχειρούσε, ατομικά ή και συλλογικά, να ανέλθει. Οι συλλογικές ταυτότητες στα πλαίσια αυτά ρίζωναν σε ένα σταθερό κοινωνικοπολιτικό υπόβαθρο: γι' αυτό ακριβώς το περιεχόμενό τους μπορούσε να νοηθεί και σαν σχέδιο, ή πρόταγμα, για το μέλλον.

Την εποχή, ωστόσο, της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, το κοινωνικό αυτό υπόβαθρο της κοινωνικής ταυτότητας φαίνεται να φθίνει όλο και περισσότερο. Όπως το θέτει ο Bauman (2001), ενώ κατά τη νεωτερική εποχή το διακύβευμα και αντικείμενο της ατομικής προσπάθειας ήταν τα *μέσα* (βλ. στρατηγικές, σύμφωνα με την ορολογία της ΘΚΤ) για την επίτευξη στόχων που θεωρούνταν σταθεροί και αμετάβλητοι, «σήμερα είναι η ίδια η ζωή, και όχι τα *μέσα*, που αναδύεται σαν πρωταρχική πηγή ανασφάλειας και άγχους» (σελ. 125). Κατά τον Touraine (2005), με όρους παραδείγματος, η παγκοσμιοποιημένη περίοδος συμπίπτει με τη μετάβαση σε ένα παράδειγμα 'πολιτισμικό', στο εσωτερικό του οποίου το υποκείμενο, στερημένο από τη στήριξη των πρότερων κοινωνικών αξιών και δυνάμεων, επιχειρεί να γίνει ελεύθερος δράστης μέσω της πάλης για την ίδια την εύρεση του εαυτού του, όχι δηλαδή πλέον για τα κοινωνικά του δικαιώματα, αλλά για τα πολιτισμικά, δηλαδή τα *ταυτοτικά*.

Σε μία συνθήκη όπου οι φορείς της εξουσίας φαίνεται να αποσύρονται από την καθημερινή, εθνική ή κοινοτική εμπειρία του ατόμου και να ανάγονται στη σφαίρα του παγκόσμιου (βλ. κεφάλαιο 1), όπου η πραγματική οικονομική κυριαρχία φαίνεται να ξεφεύγει από τον έλεγχο και τη βάση της παραδοσιακής πολιτικής, η κοινωνική φύση των πρότερων κοινωνικών ταυτοτήτων του ατόμου φαίνεται να χάνεται και να δίνει τη θέση της σε αιτήματα και διεκδικήσεις που συνδέονται περισσότερο με την παγκόσμια κοινότητα και τις ατομικές επιλογές για συμμετοχή σε πάσης φύσης συλλογικότητες, με πολιτισμικό κυρίως χαρακτήρα (Touraine, 2005).

Κατά το Rancière (2004), η σημερινή πολιτική κατάσταση χαρακτηρίζεται από καθεστώτα 'συναίνεσης', όπου η έννοια της δημοκρατίας, δηλαδή η δυνατότητα ριζικής διαφωνίας πάνω στο τι συνιστά κοινότητα και κοινό συμφέρον, έχει εκλείψει προς όφελος της παγκόσμιας οικονομίας. Σε αυτή τη συνθήκη, η συλλογικότητα από-

πολιτικοποιείται και οι ελίτ επιβάλλουν το κοινό συμφέρον, ενώ εκλείπει η δυνατότητα εναλλακτικών συμβολισμών της κοινότητας. Το καθεστώς αυτό μεταδημοκρατίας συνάδει με μία επιστροφή σε αιτήματα 'ρεαλιστικά', δηλαδή σε αυτά που αναφέρονται σε 'ουσιοποιημένες' κατηγορίες όπως το κοινό αίμα ή η κοινή ταυτότητα. Για τον Bauman (2000), οι συλλογικότητες μεταβάλλονται ριζικά, καθώς η πρότερη συλλογική συμμετοχή δίνει τη θέση της στη συμμετοχή σε 'κοινότητες', με πολλαπλές εστίες, οι οποίες στηρίζονται περισσότερο στο 'θέαμα' και στην εφήμερη επίτευξη κάποιου στόχου, απ' ό,τι οι συλλογικότητες με 'κοινούς στόχους' της προηγούμενης περιόδου. Τέτοιες κοινότητες, είτε είναι τοπικές, είτε παγκόσμιες μέσω διαδικτυακής και τηλεοπτικής προώθησης, προϋποθέτουν πάντως μία ριζική εξατομίκευση, ενώ στηρίζουν την κοινότητα στην ομοιότητα: κοινότητα αποτελούν όσοι έχουν κοινή ταυτότητα (Bauman, 2000).

Έτσι, αν υιοθετήσουμε μία αντίληψη παγκόσμιας αλληλεξάρτησης, όπως προκύπτει από το λόγο της παγκοσμιοποίησης, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι άνθρωποι θα υιοθετούν όλο και περισσότερο ταυτότητες φαινομενικά κοινωνικές, οι οποίες όμως δεν φέρουν στο εσωτερικό τους τη διομαδική αντιπαράθεση για κοινωνικά διακυβεύματα, αλλά την εξατομικευμένη ευθύνη απέναντι σε μια υποτιθέμενη ενδοομάδα ή «παγκόσμια κοινότητα», ή ακόμη την υπαγωγή σε πολιτισμικές/ταυτοτικές κατηγορίες. Τέτοιου είδους ταυτότητες ενέχουν ενδεχομένως κάποιο συλλογικό σχέδιο για την επίτευξη κοινωνικών αλλαγών, το εντάσσουν όμως σε ένα πλαίσιο κυρίως ατομικής ευθύνης, δράσης και αυτο-πραγμάτωσης.

Οι αλλαγές στην έννοια του συλλογικού συνδέονται και με τη βαθιά εξατομίκευση ταυτοτήτων που στο παρελθόν θεωρούνταν συλλογικές. Όπως έδειξε η έρευνα των Deaux, Reid, Mizrahi και Ethier (1995) σε σχέση με τα περιεχόμενα των συλλογικών και ατομικών ταυτοτήτων σε δείγμα Αμερικανών φοιτητών, η συλλογική διάσταση αποδόθηκε από τους συμμετέχοντες κυρίως στις εθνικές και θρησκευτικές ταυτότητες, ενώ άλλες ταυτότητες παραδοσιακά συλλογικές, όπως οι πολιτικές, οι επαγγελματικές, και αυτές των οικογενειακών σχέσεων, θεωρήθηκαν περισσότερο ατομικές παρά συλλογικές. Κατ' αυτό τον τρόπο, ταυτότητες που στο παρελθόν θεωρούνταν κατ' εξοχήν συλλογικές, με την έννοια της σταθερότητας των κοινωνικών ρόλων που συνεπάγονταν, όπως το επάγγελμα, το φύλο, η κοινωνική τάξη, ο τόπος διαμονής, σήμερα γίνονται αντικείμενο ατομικής διαχείρισης, από ένα υποκείμενο που καλείται να διαμορφώσει την ατομική του μοίρα σε έναν κόσμο ξένο, ρευστό, αβέβαιο και άρα μονίμως επικίνδυνο (Λας, 2006). Έτσι, η ελευθερία ελιγμού

(freedom of manoeuvre) δοξάζεται και ανάγεται σε πραγματική μετα-αξία της εποχής μας, που χαρακτηρίζεται από τη διαρκή κίνηση, τη ρευστότητα και την αέναη αναζήτηση του εαυτού (Bauman, 2001).

Κατ' αυτή την οπτική, η ιδιωτικοποιημένη πολιτική της ζωής, ή διαχείριση του εαυτού, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την παγκοσμιοποίηση σαν διάχυση και απο-εδαφικοποίηση της παγκόσμιας εξουσίας. Έτσι, ενώ οι συνθήκες της ζωής των ανθρώπων παγκοσμιοποιούνται, οι αγώνες της ζωής εξατομικεύονται βαθιά, γίνονται αποσπασματικοί, ρευστοί και απο-πολιτικοποιημένοι (Παπαμιχαήλ, 2001). Οι ταυτότητες του ατόμου, τόσο οι καθαρά 'ατομικές' όσο και οι λεγόμενες 'κοινωνικές', γίνονται επομένως έρμαιο αυτής της εξατομίκευσης. Οι άνθρωποι οδηγούνται σε κοινωνικές ταυτότητες βραχυπρόθεσμες ως επί το πλείστον, οι οποίες δεν έχουν σαν κίνητρο τόσο την ανάγκη συνύπαρξης, μέθεξης και αλληλεγγύης με άλλους, αλλά μάλλον την ανάγκη της ατομικής αυτο-πραγμάτωσης και αυτο-βελτίωσης. Οι συλλογικές αυτές ταυτότητες αποτελούν διαρκείς προσπάθειες για ταύτιση με *κάτι*, για την αναζήτηση δηλαδή ενός 'αυθεντικού εαυτού', η οποία είναι σύμφυτη με την τάση για παγκοσμιοποίηση (Bauman, 2001· Tomlinson, 2003).

Έτσι, οι πρότερα συλλογικές ταυτότητες εξελίσσονται σε ατομικά 'σχέδια ζωής' (life projects), με βάση τα οποία το άτομο, μπροστά σε ένα ρευστό, αβέβαιο μέλλον, καλείται να διαμορφώσει ατομικά την προσωπική και επαγγελματική του κατάσταση. Κατά τον Lash, η αέναη τεχνολογική καινοτομία, που εξαντλεί τα αντικείμενα πριν φθαρούν, συμβαδίζει με μία κατάσταση ψευδούς ελευθερίας, όπου οι επιλογές στις ταυτότητες (πχ επιλογή φίλων, εραστών, καριέρας) έχουν εξίσου μηδαμινό αντίκτυπο με την επιλογή του ενός ή του άλλου εμπορεύματος (Λας, 2006).

Τα γνωρίσματα αυτά της απώλειας της συναισθηματικής αξίας και της εφήμερης φύσης της ταυτότητας έχουν αποδοθεί και στην πολιτική, και ιδίως την εθνική ταυτότητα, η οποία μπορούμε να υποθέσουμε ότι ήταν η πρωταρχική ταυτότητα που ο Tajfel εννοούσε στη θεωρία του ως 'κοινωνική'. Σύμφωνα, έτσι, με τον Green (2000), η μετανεωτερική πολιτική ταυτότητα (θα) χαρακτηρίζεται από τις πολλαπλές και ποικίλες στοχεύσεις της, από τη μεταβλητότητά της ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται το άτομο, από την πολιτειακή-εκκοσμικευμένη (και όχι ουσιοποιημένη) της φύση, από το σεβασμό ή και την αποθέωση της ποικιλομορφίας, και, τέλος, από τον εργαλειακό, τον αφηρημένο και μη συναισθηματικό της χαρακτήρα. Τα χαρακτηριστικά αυτά της πολιτικής ταυτότητας προκύπτουν, σύμφωνα με το συγγραφέα, από τις μεταβολές του ρόλου του κράτους την εποχή της

παγκοσμιοποίησης και από την απώλεια των συναισθηματικών δεσμών με το έθνος-κράτος, η οποία δίνει τη θέση της σε έναν αφηρημένο και διανοητικοποιημένο κοσμοπολιτισμό. Σε αντίθεση, δηλαδή, με τις σταθερές και συναισθηματικά επενδεδυμένες πολιτικές ταυτότητες της νεωτερικότητας, το άτομο την εποχή της παγκοσμιοποίησης βρίσκεται αντιμέτωπο με πολλαπλές, περιστασιακές πολιτικές υπαγωγές, καθώς και με μία πολυπολιτισμική πραγματικότητα, που αποτρέπουν την ουσιοποιημένη θεώρηση του έθνους και της ταυτότητας.

4.4 Τα νέα προτάγματα της συλλογικής ταυτότητας

Αν όμως, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, η νεωτερική συλλογική ταυτότητα έφερε στον πυρήνα της ένα 'σχέδιο για το μέλλον', ένα κοινωνικοπολιτικό δηλαδή πρόταγμα, είναι σημαντικό να εξεταστεί το αντίστοιχο πρόταγμα που, δυνάμει, φέρει η συλλογική ταυτότητα σήμερα, με όλες τις μεταβολές στην έννοια της συλλογικότητας που περιγράφηκαν αμέσως παραπάνω. Πρόκειται πράγματι για ταυτότητες 'χωρίς σχέδιο', απογυμνωμένες δηλαδή από κάθε πιθανότητα κοινωνικού και πολιτικού αντίκτυπου, όπως φοβάται ο Bauman (2001); Ή, αντίθετα, ενέχουν κάποιο πρόταγμα, ριζικά ωστόσο διαφορετικό από αυτό της νεωτερικότητας;

Σύμφωνα με τον Beck (1994), η συλλογική ταυτότητα την εποχή της παγκοσμιοποίησης συνδέεται με την ανάδυση νέων μορφών συλλογικής συμμετοχής, που ξεφεύγουν από τα όρια της παραδοσιακής συλλογικής πολιτικής δράσης στα πλαίσια του κράτους. Πρόκειται για την ανάδυση μορφών 'υπο-πολιτικής', που αναφέρονται στη συμμετοχή του ατόμου σε φορείς οι οποίοι δεν σχετίζονται με το κράτος, τα πολιτικά κόμματα και τους θεσμούς του, αλλά με φορείς εξω-κρατικούς, είτε υπο-κείμενους, είτε υπερ-κείμενους, όπως παγκόσμιες οργανώσεις και τοπικοί μη κυβερνητικοί φορείς, ερευνητικά κέντρα, επαγγελματικές ομάδες (βλ. κεφάλαιο 1 για τη συζήτηση περί κοινωνίας των πολιτών). Δεν μπορούμε συνεπώς να μιλάμε για 'από-πολιτικοποίηση' των πολιτών των δυτικών κοινωνιών, αλλά για αλλαγή του περιεχομένου των συλλογικών και πολιτικών τους ταυτοτήτων (Beck, 1994).

Η 'απόσυρση' του ατόμου από τις παραδοσιακές κοινωνικές κατηγορίες της νεωτερικότητας και η αναζήτηση νέων κατηγοριών συνεπάγεται ότι '[] όλοι σκέφτονται και δρουν σαν δεξιοί και σαν αριστεροί, σαν ριζοσπάστες και σαν συντηρητικοί, σαν δημοκράτες και μη, σαν οικολόγοι και μη οικολόγοι, σαν

πολιτικοποιημένοι και μη, κι όλα αυτά ταυτόχρονα. ...[]... οι τρέχουσες σαφείς βάσεις της πολιτικής –δεξιά και αριστερά, συντηρητισμός και σοσιαλισμός, απόσυρση και συμμετοχή- δεν είναι πια σωστές ή αποτελεσματικές’ (Beck,1994, σ. 21). Έτσι, η έρευνα του Weltman (2004) για την αντίληψη που έχουν για την αριστερά και τη δεξιά πολιτικοί στη Βρετανία έδειξε ότι οι συμμετέχοντες τόσο των συντηρητικών όσο και των εργατικών αρνούσαν ή αδυνατούσαν να τοποθετηθούν ξεκάθαρα στην ‘αριστερά’ ή στη ‘δεξιά’, ορίζοντας μάλλον την πολιτική τους ταυτότητα με βάση συγκεκριμένες διεκδικήσεις και αποδίδοντάς την πιο πολύ σε ατομικά τους, ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά.

Σύμφωνα με τον Giddens (1991), στη συνθήκη της παγκοσμιοποίησης τα προτάγματα της χειραφέτησης, που αναδύθηκαν κατά τη νεωτερικότητα, αντικαθίστανται από τις ‘πολιτικές της ζωής’. Κατά την προηγούμενη περίοδο οι κύριες αρχές που κατήθυναν την κοινωνική οργάνωση ήταν η δικαιοσύνη, η ισότητα και η συμμετοχή, η έννοια της εξουσίας είχε ιεραρχικό χαρακτήρα, ενώ βασικοί στόχοι ήταν η αυτονομία και ελευθερία του υποκειμένου. Αντίθετα, κατά τον ίδιο θεωρητικό, η ‘πολιτική της ζωής’ είναι μία πολιτική της επιλογής, όπου η εξουσία νοείται ως δημιουργική (generative) και όχι ως ιεραρχική. Η πολιτική αυτή αναφέρεται σε ‘πολιτικά ζητήματα που απορρέουν από τις διαδικασίες αυτοπραγμάτωσης σε πλαίσια μετα-παραδοσιακά, όπου οι επιρροές της παγκοσμιοποίησης εισβάλλουν βαθιά στο αναστοχαστικό σχέδιο του εαυτού, και αντίστροφα όπου οι διαδικασίες της αυτοπραγμάτωσης επηρεάζουν τις παγκόσμιες στρατηγικές’ (1991, σελ. 214).

Η ‘πολιτική της ζωής’ αναφέρεται στη διαχείριση του εαυτού με τρόπο ηθικά δικαιολογημένο, που να προωθεί την αυτοπραγμάτωση σε ένα πλαίσιο παγκόσμιας αλληλεξάρτησης. Σε ένα φόντο υπαρξιακών ερωτημάτων, αναπτύσσει μια ηθική που εστιάζει στο θέμα ‘πώς πρέπει να ζει κανείς’, σε αποφάσεις δηλαδή που αφορούν πρωταρχικά στην ίδια την ταυτότητα. Προκειμένου το άτομο να διατηρήσει μία αίσθηση συνοχής μπροστά στα συνεχώς μεταβαλλόμενα γεγονότα, πρέπει να αποκτήσει μία βασική ‘αίσθηση αυθεντικότητας’ και ‘εμπιστοσύνης’ απέναντι στις μεταβολές (Giddens, 1991). Η ‘πολιτική της ζωής’ συνδέεται με την αντίληψη απειλών που βρίσκονται έξω από τον έλεγχο των παραδοσιακών πολιτικών θεσμών και απειλούν ολόκληρη την υφήλιο (βλ. τη συζήτηση για τις ‘κοινωνίες του ρίσκου’ (Μπεκ, 1999, κεφάλαιο 1).

Οι ταυτοτικές διεκδικήσεις, σε ένα τέτοιο πλαίσιο, συνδέουν το ίδιο το υποκείμενο και τα πιο βαθιά προσωπικά του χαρακτηριστικά (το σώμα, το φύλο...) με τα οικουμενικά ζητήματα. Πρόκειται για μία βιοπολιτική, όπου τα πολιτικά διακυβεύματα αφορούν τις αποφάσεις του ατόμου για τον εαυτό του και για την παγκόσμια κοινότητα: ζητήματα γύρω από την αναπαραγωγή, τη φύση και τη διαχείριση της, τα παγκόσμια συστήματα (ανθρώπινα δικαιώματα), τον εαυτό και το σώμα (Giddens, 1991). Η πολιτική αυτή, κατ' αναλογία με τη μετα-νεωτερική θεωρία, υποχωρεί έτσι από τα παλιότερα καθαρά πολιτικά ζητήματα της χειραφέτησης. Θέματα όπως ο φεμινισμός και η αναγνώριση των πολιτισμικών μειονοτήτων είναι δημοφιλή γιατί από τη μία εκφράζουν σημαντικούς αγώνες, αλλά από την άλλη δεν είναι απαραίτητα αντι-καπιταλιστικά (Eagleton, 2003). Κατά τον Bauman (2000), 'το σώμα και η κοινότητα είναι τα τελευταία φυλάκια σ' ένα όλο και πιο ερημωμένο πεδίο μάχης, όπου μαίνεται καθημερινά, χωρίς ανάπαυλα, ο πόλεμος για τη σιγουριά, την ασφάλεια και την προστασία' (σ. 185).

Έτσι, οι συλλογικές ταυτότητες στην οπτική της παγκοσμιοποίησης συνεπάγονται την ανάδυση αιτημάτων που είναι πρωτίστως ταυτοτικά, αιτήματα δηλαδή αναγνώρισης του ατόμου ή των ομοίων του, και όχι κοινωνικά, δηλαδή αιτήματα αναδιανομής. Δεν είναι παράξενο που ο λόγος περί ταυτότητας έχει γνωρίσει μία πρωτοφανή ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια: έχει δηλαδή επηρεάσει βαθύτατα τις κοινωνικές επιστήμες, τα προγράμματα σπουδών, καθώς και τον πολιτικό λόγο, που σε παγκόσμιο επίπεδο εστιάζει στην πολιτική των ανθρώπινων δικαιωμάτων και στην αναγνώριση της ταυτότητας των διάφορων ομάδων (Bauman, 2001· Tomlinson, 2003).

Μια τέτοια όμως θέαση της ταυτότητας, η αντιμετώπισή της δηλαδή ως παράγοντα που δημιουργεί διαφορές, και όχι ομοιότητες, μεταξύ των ανθρώπων, οδηγεί μοιραία στην πολυδιάσπαση των διεκδικήσεων των διάφορων ομάδων και στη διάβρωση της κοινωνικής αλληλεγγύης. Το αίτημα της κοινωνικής συνοχής μεταφέρεται στη σφαίρα της ατομικής προτίμησης. Προτεραιότητα αποκτά ο πολιτισμός, που ορίζεται με υπολειμματικούς όρους (ό, τι απομένει εκτός πολιτειακής και αγοραίας σφαίρας), και ως το κατ' εξοχήν πεδίο άσκησης και έκφρασης της ατομικής ελευθερίας. Με αυτή την έννοια, ο καθένας επιλέγει το δικό του πολιτισμό και το δικαίωμα στην 'ετερότητα' γίνεται καταστατικό (Eagleton, 2003· Τσουκαλάς, 2010).

Συνεπώς, τα προτάγματα και οι διεκδικήσεις που προκύπτουν από τις μεταβολές στις συλλογικές ταυτότητες συμπλέουν συχνά με αιτήματα ταυτότητας και αναγνώρισης, στα οποία το άτομο, με ή χωρίς μια ομάδα 'ομοίων', διεκδικεί την αναγνώριση των ιδιαιτεροτήτων, του ιδιαίτερου τρόπου ζωής του, του δικαιώματός του στη διαφορά από την πλειοψηφία. Τα κατ' εξοχήν κοινωνικά αιτήματα της προηγούμενης περιόδου, όπως αυτά της αναδιανομής, της υγείας, του επαγγέλματος, της περίθαλψης, της εκπαίδευσης, φαίνεται στις δυτικές κοινωνίες της περιόδου της παγκοσμιοποίησης να υποχωρούν όλο και περισσότερο στη σφαίρα της ιδιωτικής διαχείρισης, της ελεύθερης δηλαδή επιλογής του ατόμου, κάτι που συμβαδίζει με την όλο και μεγαλύτερη εκχώρηση των τομέων αυτών στην ιδιωτική πρωτοβουλία.

Μία τέτοια 'κοσμοπολιτική' και 'εξατομικευμένη' θεώρηση των συλλογικών ταυτοτήτων μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι θα συνδέεται με τους πληθυσμούς που περισσότερο ωφελούνται από τις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης, δηλαδή με τις κυρίαρχες οικονομικά και κοινωνικά τάξεις των δυτικών φιλελεύθερων χωρών (με βάση την αρχή της 'δομικής αντιστοιχίας', κεφάλαιο 2). Για τους πληθυσμούς που απειλούνται από τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης και που βρίσκονται περιθωριοποιημένοι στα πλαίσιά της (όπως οι μετανάστες στις δυτικές κοινωνίες) οι συλλογικές ταυτότητες δύσκολα θα μπορούσαν, ενδεχομένως, να ενταχθούν σε αυτό το πλαίσιο της 'μετα-νεωτερικής' συλλογικής ταυτότητας. Έτσι, τα αιτήματα για παράδειγμα μειονοτικών πολιτισμικών ομάδων για αναγνώριση της πολιτισμικής τους κληρονομιάς έχουν σαφέστατα κοινωνικό πρόσημο, στο βαθμό που συνδέονται με την κοινωνική άνοδο και όχι αποκλειστικά με την 'πολιτισμική' αναγνώριση (Χρυσόχοου, 2010).

Συνολικά, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι κύριο πρόταγμα των σημερινών συλλογικών ταυτοτήτων με βάση την κυρίαρχη ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης είναι ακριβώς η *άρνηση* του κοινωνικού, με την έννοια που αυτό είχε κατά την νεωτερική περίοδο. Εκδήλωση της άρνησης αυτής αποτελεί ενδεχομένως και ο ευρύτατα εκδηλούμενος σήμερα πολιτικός κυνισμός, η αποξένωση δηλαδή και δυσπιστία απέναντι στο σύνολο του πολιτικού συστήματος, καθ' όσον, μεταξύ άλλων, το άτομο αντιλαμβάνεται την πλήρη αδυναμία επιρροής του στα κέντρα πολιτικής εξουσίας και λήψης αποφάσεων και αναζητεί νέες διεξόδους συλλογικής συμμετοχής. Μιας και τα κέντρα αυτά έχουν μετατοπιστεί από τους πολιτικούς θεσμούς στη διοίκηση-διαχείριση και στα μέσα μαζικής ενημέρωσης (Λας, 2006· Τσουκαλάς, 2010), οι συλλογικές ταυτότητες συνδέονται περισσότερο με

τους φορείς της υπο-πολιτικής και με αιτήματα ταυτοτικά και οικουμενικά (Beck, Giddens & Lash, 1994).

4.5 Υποθέσεις για τις ταυτότητες και τα προτάγματά τους για συλλογική δράση στο ιδεολογικό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης

Στο σημείο αυτό μπορούν να διατυπωθούν οι γενικές, προκαταρκτικές μας υποθέσεις για τα προτάγματα των συλλογικών ταυτοτήτων στο πλαίσιο της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης.

Όπως διατυπώθηκε στο κεφάλαιο 2, αναμένουμε ότι στον ελληνικό πληθυσμό θα έχει αναδυθεί μία αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, η οποία, πολύ σχηματικά, θα οργανώνεται γύρω από τουλάχιστον δύο διαστάσεις: μία ‘παγκοσμιοποιητική’, που θα περιλαμβάνει θετική στάση απέναντι στο φαινόμενο, και πληροφορία που θα αναφέρεται κατά κύριο λόγο στις θετικές όψεις του φαινομένου, όπως η πρόοδος, η ανάπτυξη, ο εκσυγχρονισμός· και μία ‘αντι-παγκοσμιοποιητική’, που θα περιλαμβάνει αρνητική στάση απέναντι στο φαινόμενο και θα αναφέρεται κατά κύριο λόγο στην κυριαρχία, την άσκηση εξουσίας και εκμετάλλευση των φτωχότερων πληθυσμών.

Όπως είδαμε πιο πάνω, η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, εκτός από συγκεκριμένη αναπαράσταση ενός κοινωνικού φαινομένου, μπορεί να νοηθεί και σαν ιδεολογικό πλαίσιο που θα ορίζει διαφορετικές αντιλήψεις για τις κοινωνικές κατηγορίες, τις σχέσεις μεταξύ τους και άρα τα προτάγματα των ταυτοτήτων. Έτσι, αναμένουμε ότι κάθε μία από τις οργανωτικές αρχές της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης θα συνεπάγεται και διαφορετική αντίληψη των κοινωνικών κατηγοριών, των σχέσεων μεταξύ τους, και άρα των διεκδικήσεων που συνεπάγονται οι συλλογικές ταυτότητες.

Θεωρούμε, συνεπώς, ότι για να κατανοήσουμε τη συλλογική δράση και τα αιτήματά της σήμερα, είναι απαραίτητο όχι μόνο να μελετήσουμε την ‘πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα’ (βλ. κεφάλαιο 3), δηλαδή τη λειτουργία της ταυτότητας στο πλαίσιο των διομαδικών σχέσεων για παραγωγή συλλογικής δράσης, αλλά και το *ιδεολογικό πλαίσιο* που προσδίδει περιεχόμενα στις συλλογικές ταυτότητες. Η κατανόηση του γιατί οι άνθρωποι σήμερα δρουν ή προτίθενται να δράσουν για συγκεκριμένα αιτήματα, ταυτοτικά, κοινωνικά ή παγκόσμια, περνά μέσα από την αντίληψη που έχουν για την παγκοσμιοποίηση και τις αλλαγές που αυτή

συνεπάγεται για τις διομαδικές σχέσεις. Δεν είναι τυχαίο ότι πάρα πολλές έρευνες της κοινωνικής ψυχολογίας που αναφέρονται στη συλλογική δράση σε δυτικές, φιλελεύθερες χώρες αναφέρονται σε συλλογικότητες με αιτήματα περιβαλλοντικά (Brunsting & Postmes, 2002), παγκόσμιας ειρήνης (Axelrod & Newton, 1991), πολιτισμικών και εθνοτικών διεκδικήσεων (βλ. ενδεικτικά από το μεγάλο όγκο ερευνών Deaux, Reid, Martin, & Bikmen, 2006), διακρίσεων λόγω του φύλου ή της ομοφυλοφιλίας (Foster, Matheson, & Poole, 1994· Stürmer & Simon, 2004), διακρίσεων λόγω της μεγάλης ηλικίας, της ομοφυλοφιλίας ή της σωματικής διάπλασης (Simon και συν., 1998). Αντίθετα, είναι λιγότερες οι έρευνες που ασχολούνται με τις διεκδικήσεις αναδιανομής (βλ. ενδεικτικά Klandermans, 1986).

Πρόκειται για αιτήματα που συνδέονται, όπως περιγράφηκε πιο πάνω (βλ. ενότητα 4.4) με ταυτότητες που ξεφεύγουν από τα όρια της νεωτερικής πολιτικής για να προβάλουν διεκδικήσεις τόσο οικουμενικές όσο και ταυτοτικές. Έτσι, καταδεικνύεται πόσο σημαντικό είναι το ιδεολογικό περιεχόμενο των ταυτοτήτων για την κατανόηση της συλλογικής δράσης. Όπως έδειξαν οι Klandermans (2004), van Stekelenburg, Klandermans & van Dijk (2009), van Zomeren & Spears (2009), η κοινωνική ψυχολογία οφείλει να μελετήσει τα διαφορετικά κίνητρα που εμπλέκονται στις διάφορες μορφές συλλογικής δράσης, και τα κίνητρα αυτά είναι μεταβαλλόμενα ανάλογα με το ιδεολογικό πλαίσιο της κινηματικής δράσης. Για παράδειγμα, οι van Stekelenburg, Klandermans & van Dijk (2009) έδειξαν ότι η αποτελεσματικότητα της συμμετοχής διαμεσολαβούσε τη σχέση εργαλειακών κινήτρων για συμμετοχή και αποφασιστικότητας για συμμετοχή όταν τα αιτήματα είχαν άμεσο διεκδικητικό χαρακτήρα, ενώ δεν υπήρχε η διαμεσολάβηση αυτή όταν τα αιτήματα είχαν ιδεολογικό χαρακτήρα. Οι McGarty, Biluc, Thomas & Bongiorno (2009) δείχνουν πώς οι κοινές ιδεολογικές πεποιθήσεις δεν αποτελούν απλώς κίνητρο για τη συλλογική δράση, αλλά αποτελούν τη βάση της συλλογικής ταυτότητας γύρω από την οποία οργανώνεται αυτή. Έτσι, το ιδεολογικό πρόταγμα αποτελεί καθοριστικό χαρακτηριστικό της συλλογικής ταυτότητας, αφού ορίζει τους στόχους γύρω από τους οποίους συσπειρώνεται η ομάδα.

Συνεπώς, αναμένουμε ότι το ιδεολογικό πλαίσιο των οργανωτικών αρχών της παγκοσμιοποίησης είναι αυτό που προσδίδει τους στόχους, ή προτάγματα, για δράση στις συλλογικές ταυτότητες. Με τη διερεύνηση των ιδεολογικών προταγμάτων που περιέχουν οι συλλογικές ταυτότητες, μπορούμε να αντιληφθούμε γιατί οι άνθρωποι επιλέγουν τη μία ή την άλλη οδό συλλογικής δράσης (Wright, 2009).

Όπως είδαμε πιο πάνω (βλ. ενότητα 4.4), η αντίληψη της κοινωνίας ως παγκοσμιοποιημένης συνδέεται, σύμφωνα με την κοινωνική θεωρία, με την παρακμή των νεωτερικών συλλογικών ταυτοτήτων και με ανάδυση ταυτοτήτων που συνδέονται με την ‘υπο-πολιτική’, δηλαδή με φορείς που βρίσκονται εκτός των παραδοσιακών πολιτικών θεσμών του κράτους. Σε μία αντίληψη ‘πολιτικής της ζωής’, οι ταυτότητες αυτές έχουν σαν αιτήματα τόσο την προσωπική, πολιτισμική αυτοπραγμάτωση όσο και με το ενδιαφέρον για ζητήματα που απειλούν την παγκόσμια κοινότητα. Συνεπώς, αναμένουμε ότι μία ‘παγκοσμιο-ποιητική’ αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης θα αναφέρεται κυρίως σε ένα σύστημα κοινωνικής κατηγοριοποίησης, όπου εκτός από τις ατομικές ταυτότητες που θα είναι κυρίαρχες, οι συλλογικές ταυτότητες θα αναφέρονται στην υπαγωγή στην παγκόσμια ενδοομάδα, ή στην υπαγωγή σε κράτη που χάνουν τον κεντρικό πολιτικό τους ρόλο υπαγόμενα στην παγκόσμια πολιτική και οικονομία. Έτσι, αναμένουμε ότι οι ατομικές και διαπροσωπικές όψεις της ταυτότητας θα συνδέονται περισσότερο με τα παγκόσμια και πολιτισμικά/ταυτοτικά αιτήματα δράσης. Επίσης, αναμένουμε ότι η παγκοσμιοποιητική λογική στις συλλογικές ταυτότητες θα προσδίδει αιτήματα για διεκδικήσεις ταυτοτικές και παγκόσμιες (ζητήματα ταυτότητας, φύλου, πολιτισμικής αυτοδιάθεσης, περιβαλλοντικά, παγκόσμιας ειρήνης). Ακόμη, θα συνδέει τις συλλογικές ταυτότητες με μορφές δράσης που αναφέρονται στην τοπική ή την παγκόσμια κοινότητα, χρησιμοποιούν εναλλακτικά μέσα και απομακρύνονται από την παραδοσιακή, οργανωμένη πολιτική συμμετοχή.

Αντίθετα, αναμένουμε ότι, στη βάση μίας αντίληψης ‘πολιτικής της χειραφέτησης’, μία ‘αντι-παγκοσμιοποιητική’ αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης θα συνδέεται περισσότερο με την νεωτερική αντίληψη των κοινωνικών κατηγοριών ως υπαγόμενων στο κράτος, που βρίσκεται σε σχέσεις άνισης εξουσίας και σύγκρουσης με άλλα κράτη. Σε μία τέτοια αντίληψη, θα κυριαρχούν οι συλλογικές ταυτότητες που θα συνδέονται με την υιοθέτηση κοινωνικών διεκδικήσεων. Η οργανωτική αυτή αρχή θα προσδίδει στις συλλογικές ταυτότητες *προτάγματα για διεκδικήσεις από το κράτος* (ζητήματα κοινωνικής πρόνοιας, ισότητας, οικονομικής αναδιανομής, δράση υπέρ ή κατά των δικαιωμάτων των μεταναστών/εθνοτικών μειονοτήτων με επίκεντρο τις αποδοχές τους από το κράτος). Επίσης, η ‘αντι-παγκοσμιοποιητική’ αναπαράσταση θα συνδέει τις συλλογικές ταυτότητες περισσότερο με παραδοσιακές μορφές πολιτικής συμμετοχής που απευθύνονται και περιστρέφονται γύρω από το κράτος, όπως η συνδικαλιστική δράση. Στον Πίνακα 4.1

συνοψίζονται οι γενικές και σχηματικές υποθέσεις ως προς τα αιτήματα των συλλογικών ταυτοτήτων με βάση τις οργανωτικές αρχές της παγκοσμιοποίησης.

Πρέπει να σημειωθεί ότι, ενώ αναφερόμαστε στα αιτήματα των ταυτοτήτων για συλλογική δράση και άρα κοινωνική αλλαγή, χρησιμοποιούμε τον όρο ‘συλλογικές ταυτότητες’, αντί για ‘πολιτικές (ή πολιτικοποιημένες) ταυτότητες’. Αυτό συμβαίνει για δύο λόγους: πρώτον, επειδή αντιπαραθέτουμε τις συλλογικές ταυτότητες με τις προσωπικές και τις διαπροσωπικές (βλ. κεφάλαιο 3). Και δεύτερον, επειδή θεωρούμε ότι κάθε συλλογική ταυτότητα ενέχει προτάγματα για δράση, εφ’ όσον αποτελεί μία δυναμική διαδικασία που βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με την ενδοομάδα, την εξωομάδα και την ευρύτερη κοινωνία (Chryssochou, 2003· βλ. κεφάλαιο 3). Όπως διατυπώσαμε στις υποθέσεις, τα συγκεκριμένα αιτήματα των συλλογικών ταυτοτήτων μπορεί να είναι ‘πολιτικά’, τόσο με την έννοια των παραδοσιακών πολιτικών φορέων, όσο και με την έννοια της συλλογικής συμμετοχής σε μη παραδοσιακές συλλογικότητες, όπως φορείς της κοινωνίας των πολιτών, τοπικές ή παγκόσμιες ακτιβιστικές ομάδες. Θεωρούμε ότι είναι το ιδεολογικό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης που ορίζει τα αιτήματα, και άρα το πολιτικό περιεχόμενο, των συλλογικών αυτών ταυτοτήτων.

Πίνακας 4.1

Πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, αντίληψη των κοινωνικών κατηγοριών και αιτήματα των συλλογικών ταυτοτήτων: υποθέσεις

Πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης		
	Παγκοσμιοποιητικό	Αντι-παγκοσμιοποιητικό
<i>Αντίληψη των κοινωνικών κατηγοριών</i>	Άτομο απέναντι σε παγκόσμια ενδοομάδα (ανθρωπότητα), Άτομο σαν μέλος κράτους που εντάσσεται σε μια συνεργατική παγκόσμια κοινότητα	Άτομο σαν μέλος κράτους που βρίσκεται σε άνισες σχέσεις εξουσίας με άλλα κράτη
	Άτομο σαν μέλος πολιτισμικών ομάδων	Άτομο σαν μέλος κυρίαρχης/υποτελούς τάξης (εθνικά και διεθνώς)
<i>Διομαδικές σχέσεις</i>	(Κυρίως) σύμμετρες σχέσεις – Συνεργασία	(Κυρίως) ασύμμετρες σχέσεις - Σύγκρουση
<i>Αιτήματα των συλλογικών ταυτοτήτων</i>	Οικουμενικά Πολιτισμικά/ταυτοτικά	Διεκδικήσεις προς το κράτος, κυρίως για αναδιανομή
<i>Μορφές δράσης</i>	Ατομική ή/και ‘εναλλακτική’ συλλογική δράση που δεν απευθύνεται στο κράτος	Συλλογική δράση που απευθύνεται στο κράτος

5. Ανακεφαλαίωση των Ερευνητικών Ερωτημάτων και Δομή του Ερευνητικού Μέρους

Στην ενότητα αυτή ανακεφαλαιώνονται συνοπτικά τα γενικά ερευνητικά ερωτήματα όπως αυτά διατυπώθηκαν στις αντίστοιχες θεωρητικές ενότητες που προηγήθηκαν, ενώ επισημαίνονται οι ενότητες του ερευνητικού μέρους όπου παρουσιάζονται τα αποτελέσματα για το εκάστοτε ερευνητικό ερώτημα. Όπως και στις ενότητες που προηγήθηκαν, έτσι κι εδώ παρουσιάζεται το περίγραμμα των αρχικών, γενικών θεωρητικών υποθέσεων· οι συγκεκριμένες υποθέσεις για τις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών που χρησιμοποιήσαμε παρουσιάζονται αναλυτικά στην Εισαγωγή του κάθε ερευνητικού κεφαλαίου (κεφάλαια 7-11).

5.1 Η κοινωνική αναπαράσταση (ΚΑ) της παγκοσμιοποίησης και οι σχέσεις της με τον επιστημονικό λόγο

Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 2, το πρώτο ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη της κοινωνικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης σε σχέση με τον επιστημονικό λόγο για το φαινόμενο, δηλαδή την κοινωνική και πολιτική θεωρία για την παγκοσμιοποίηση, σε δείγμα ελληνικού πληθυσμού.

Τόσο η κοινωνική και πολιτική θεωρία (βλ. κεφάλαιο 1), όσο και τα προηγούμενα ευρήματα ερευνών για την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης (Fiss & Hirsch, 2005· Viaud, 2007· Ricard και συν., 2012) δείχνουν ότι βασικοί άξονες πρόσληψης του φαινομένου είναι οι παράγοντες της οικονομίας, της τεχνολογίας και επικοινωνίας, της αγοράς εργασίας, της κυριαρχίας και εξάρτησης σε παγκόσμιο επίπεδο και της πολιτισμικής αλλαγής. Στις προαναφερθείσες έρευνες η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης συνδέθηκε με θετική, αρνητική ή ουδέτερη στάση. Η θετική συνδέθηκε κυρίως με την πρόοδο, την ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό, η αρνητική με την κυριαρχία και την εξάρτηση και η ουδέτερη με το εμπόριο, την ενοποίηση και το αναπόφευκτο του φαινομένου.

Με βάση τα παραπάνω, και σύμφωνα με τη θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Moscovici, 1961/76), αναμένουμε ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης στο δείγμα ελληνικού πληθυσμού θα παρουσιάζει συνάψεις με

τον επιστημονικό λόγο για το φαινόμενο και θα οργανώνεται γύρω από δύο τουλάχιστον κύριους άξονες/οργανωτικές αρχές. Ο πρώτος θα συνδέεται με θετική στάση απέναντι στο φαινόμενο, και η πληροφορία στην οποία θα αναφέρεται θα συνδέεται κυρίως με την επικοινωνία, την τεχνολογική πρόοδο, την παγκόσμια αλληλεξάρτηση και συμμετοχή, τη δημιουργία παγκόσμιου πολιτισμού, τον εκσυγχρονισμό. Ο δεύτερος, που θα συνδέεται με αρνητική στάση απέναντι στο φαινόμενο, θα αναφέρεται σε πληροφορία που θα συνδέεται με την κυριαρχία, την άσκηση εξουσίας και εκμετάλλευση σε παγκόσμιο επίπεδο, την πολιτισμική κυριαρχία και απώλεια ταυτότητας.

Στο πρώτο στάδιο, επομένως, της παρούσας έρευνας, μετά από ανασκόπηση της επιστημονικής βιβλιογραφίας για την παγκοσμιοποίηση (βλ. κεφάλαιο 1), χρησιμοποιήσαμε τη θεωρητική ομαδοποίηση των Held, 2004· Held & McGrew, 2002 για τις επιστημονικές απόψεις περί παγκοσμιοποίησης, που οι ανωτέρω θεωρητικοί διακρίνουν σε παγκοσμιοκεντρικές, διεθνιστικές και μετασχηματιστικές, και ελέγξαμε κατά πόσο οι επιστημονικές αυτές απόψεις εμφανίζονται και στο δείγμα των συμμετεχόντων μας, που δεν αποτελούν ειδικούς επί του φαινομένου αλλά συνιστούν τον 'κοινό νου'.

Στόχος μας στο πρώτο αυτό στάδιο ήταν επιπλέον η δημιουργία μιας σύντομης και εύληπτης κλίμακας για την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, η οποία να μπορεί να χρησιμοποιηθεί τόσο για τη μέτρηση της έννοιας αυτής όσο και για τη μελέτη των σχέσεών της με άλλες μεταβλητές.

Η μελέτη του πρώτου αυτού ερευνητικού μας ερωτήματος, καθώς και η διαδικασία με την οποία κατασκευάστηκε η κλίμακα για την παγκοσμιοποίηση, παρουσιάζονται στο κεφάλαιο 7 του Ερευνητικού Μέρους.

5.2 Η επικέντρωση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης στο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο και την πολιτική ταυτότητα των συμμετεχόντων

Όπως αναλύθηκε στο κεφάλαιο 2, η έννοια της επικέντρωσης της αναπαράστασης είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς τοποθετεί την αναπαράσταση στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων, αφού η αναπαράσταση συνδέεται με τις γενικές αξίες του ατόμου, τις κοινωνικές του υπαγωγές και την αντίληψή του για τις κοινωνικές σχέσεις και ανισότητες (Doise, 1992). Στη συνέχεια, μας ενδιέφερε επομένως να

εξετάσουμε πώς επικεντρώνεται η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης σε μια σειρά κοινωνιοψυχολογικών μεταβλητών.

Οι πρώτες τέτοιες επικεντρώσεις που μελετήσαμε ήταν το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο και η πολιτική ταυτότητα των συμμετεχόντων. Όπως αναλύθηκε στο κεφάλαιο 1, το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης απειλεί ιδιαίτερα τους φτωχότερους πληθυσμούς, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο (Διεθνές Γραφείο Εργασίας, 2004). Εφ' όσον η παγκοσμιοποίηση απειλεί τις κατώτερες οικονομικές τάξεις, αναμένουμε ότι το χαμηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο θα σχετίζεται με μία αρνητική ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, που θα οργανώνεται γύρω από την ανισότητα και την κυριάρχηση. Το υψηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο θα σχετίζεται με μια θετική ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, που θα οργανώνεται γύρω από την πρόοδο και την ανάπτυξη.

Όσο για την πολιτική ταυτότητα, αναμένουμε ότι αποτελεί μία κοινωνιοψυχολογική επικέντρωση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, επειδή παρέχει πληροφορία για την ανισότητα μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Η πολιτική ταυτότητα τοποθετεί επομένως το υποκείμενο στο κοινωνικό πεδίο και συνδέεται με απόψεις για τις κοινωνικές ομάδες, τις σχέσεις μεταξύ τους και τις ασυμμετρίες εξουσίας. Στον επιστημονικό λόγο, η πολιτική τοποθέτηση των θεωρητικών της παγκοσμιοποίησης συνδέεται με διαφορετική αντίληψη για το φαινόμενο και τις συνέπειές του (Held & McGrew, 2002). Επομένως, αναμένουμε ότι η ΚΑ που αμφισβητεί το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και το αντιμετωπίζει ως παγκόσμια κυριάρχηση θα επικεντρώνεται σε μία αριστερή πολιτική ταυτότητα. Η ΚΑ που αντιμετωπίζει θετικά το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης ως πρόοδο και ανάπτυξη θα συνδέεται με μία δεξιά πολιτική ταυτότητα.

Επιπλέον, αναμένουμε ότι η πολιτική ταυτότητα θα λειτουργεί επεξηγητικά ως προς τη σχέση αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, αφού θα ορίζει το τι σημαίνει η υπαγωγή στη συγκεκριμένη κοινωνικοοικονομική κατηγορία στο πλαίσιο των παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων.

Η μελέτη των επικεντρώσεων αυτών της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης παρουσιάζεται στο κεφάλαιο 8.

5.3 Η επικέντρωση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης στις ιδεολογικές τοποθετήσεις γύρω από την κοινωνική ανισότητα και την πολιτισμική συνύπαρξη

Έχοντας μελετήσει τις γενικότερες επικεντρώσεις της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης στο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο και την πολιτική ταυτότητα, οι επόμενες υποθέσεις μας αφορούν στην επικέντρωση της ΚΑ σε ένα σύνολο ιδεολογικών πεποιθήσεων για τη σύγχρονη κοινωνία. Σύμφωνα με το Moscovici (1961/76), η αναπαράσταση επικεντρώνεται σε ένα ήδη υπάρχον σύστημα κατηγοριών για την οικειοποίηση μιας άγνωστης έννοιας. Αναμένουμε ότι οι συμμετέχοντες θα ανατρέχουν στις πεποιθήσεις και γνώσεις που έχουν διαμορφώσει γύρω από την οικονομία, τον πολιτισμό και την πολιτική ώστε να επικεντρώσουν σε αυτές την νέα και ασαφή έννοια της παγκοσμιοποίησης. Έτσι, η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης θα επικεντρώνεται στις πεποιθήσεις των συμμετεχόντων για τις διομαδικές σχέσεις, σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο.

Οι ιδεολογικές αυτές μεταβλητές αναφέρονται στο ρόλο του κράτους και τη διανεμητική δικαιοσύνη ως προς τις παροχές του κράτους στις διάφορες ομάδες, το περιεχόμενο του ρόλου του κράτους, τον πολιτισμό και την οικονομία ως βασικές διεκδικήσεις στη σύγχρονη εποχή, τη δικαιοσύνη ή όχι του συστήματος της αγοράς, την αποδοχή της κοινωνικής ανισότητας καθώς και τη γενικότερη πεποίθηση της προάσπισης του ιδιωτικού ή δημοσίου χώρου. Αναμένουμε ότι μία παγκοσμιοποιητική αναπαράσταση θα συνδέεται με μία αντίληψη του κράτους ως οικονομικού συντονιστή, όπου το άτομο ή η ομάδα πρέπει να διεκδικεί παροχές ανάλογα με το τι προσφέρει (ευθυδικία). Η ίδια αναπαράσταση θα συνδέεται με την αντίληψη της σύγκρουσης των πολιτισμών στη σύγχρονη κοινωνία, την αντίληψη ότι η ελεύθερη αγορά είναι δίκαιο σύστημα και την προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος. Αντίθετα, μία αναπαράσταση που αντίκειται στην παγκοσμιοποίηση θα αντιλαμβάνεται το κράτος ως κράτος αναδιανομής, όπου ο καθένας διεκδικεί παροχές ανάλογα με τις ανάγκες του. Η ίδια αναπαράσταση θα συνδέεται με την αναδιανομή ως κεντρική διεκδίκηση στη σύγχρονη κοινωνία, την αντίληψη της ελεύθερης αγοράς ως άδικου συστήματος και την προάσπιση του δημόσιου χώρου.

Αναμένουμε επίσης ότι οι ιδεολογικές αυτές μεταβλητές, καθώς αναφέρονται στις σχέσεις μεταξύ κοινωνικών κατηγοριών, σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο,

επεξηγούν την πολιτική τοποθέτηση ως προς την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, ορίζουν δηλαδή συγκεκριμένα το περιεχόμενο της αριστερής ή δεξιάς πολιτικής ιδεολογίας ως προς την υιοθέτηση της ‘παγκοσμιοποιητικής’ ή ‘αντιπαγκοσμιοποιητικής’ αναπαράστασης.

Οι υποθέσεις πάνω στις ιδεολογικές επικεντρώσεις της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης αναφέρονται αναλυτικά στο κεφάλαιο 9, όπου και ελέγχονται οι αντίστοιχες υποθέσεις.

5.4 Οι σχέσεις μεταξύ διαστάσεων της ταυτότητας, αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης και μορφών και αιτημάτων δράσης

Αφού εξετάσαμε την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και τις επικεντρώσεις της, το επόμενο βήμα της εργασίας αυτής ήταν η εξέταση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης ως ιδεολογικού πλαισίου για τη δράση στη σύγχρονη κοινωνία. Όπως αναλύθηκε στο κεφάλαιο 4, θεωρούμε ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης δεν είναι απλώς μία έννοια που διαδόθηκε στην κοινωνική σκέψη, αλλά ένας βασικός άξονας ερμηνείας της σημερινής κοινωνίας που αναφέρεται σε όλες τις βασικές όψεις της κοινωνικής ζωής. Έτσι, αναμένουμε ότι οι απόψεις για την παγκοσμιοποίηση θα λειτουργούν σαν ιδεολογικό πλαίσιο, και θα συνδέονται με προθέσεις για υιοθέτηση διαφορετικών μορφών και αιτημάτων ατομικής και συλλογικής δράσης. Θεωρούμε, επομένως, ότι τα αιτήματα για τα οποία προτίθεται κανείς να προβεί σε διεκδικήσεις σήμερα, καθώς και οι μορφές δράσης που προτίθεται να υιοθετήσει, θα συνδέονται με τις απόψεις του για την παγκοσμιοποίηση, δηλαδή για τη σύγχρονη κοινωνία.

Όπως όμως δείχνουν οι κοινωνιοψυχολογικές θεωρίες και έρευνες για τη συλλογική δράση, η τελευταία συνδέεται με την έννοια της ταυτότητας, καθώς η ταύτιση με μια μειονεκτούσα ομάδα έχει φανεί ότι συνδέεται με την ανάληψη συλλογικής δράσης στο όνομα της ομάδας αυτής (Wright, 2001). Έχει επιπλέον υποστηριχθεί ότι η ταυτότητα αποτελεί μία δυναμική, κυκλική έννοια που αποτελείται από τις όψεις της γνώσης για τον εαυτό, των αιτημάτων που εγείρει το άτομο από τους άλλους και της αναγνώρισης (Chrysochoou, 2003). Στα πλαίσια της διαπολιτισμικής ψυχολογίας, η ταυτότητα έχει ακόμη διακριθεί ως προς τις ανεξάρτητες (προσωπικές), αλληλεξαρτώμενες-διαπροσωπικές και

αλληλεξαρτώμενες-συλλογικές όψεις της (Brewer & Gartner, 1996· Markus και Kitayama, 1991). Με βάση τα παραπάνω, αναμένουμε ότι κάθε μορφή ταυτότητας μπορεί να συνδέεται με υιοθέτηση ορισμένων μορφών και αιτημάτων δράσης, και ότι οι διαφορετικές όψεις της ταυτότητας θα συνδέονται με διαφορετικές μορφές και αιτήματα δράσης.

Έτσι, επόμενος βασικός στόχος της παρούσας εργασίας ήταν να διερευνήσουμε πώς τα αιτήματα για τα οποία είναι διατεθειμένοι να παλέψουν οι άνθρωποι σήμερα καθώς και οι μορφές δράσης που επιθυμούν να αναλάβουν, συνδέονται με τις ιδεολογικές τους πεποιθήσεις για την παγκοσμιοποίηση, καθώς και με την προσωπική, διαπροσωπική και συλλογική όψη της ταυτότητάς τους.

Στο κεφάλαιο 4 διερευνήσαμε προκαταρκτικά τις σχέσεις μεταξύ των τριών αυτών εννοιών. Όπως αναλύθηκε στο κεφάλαιο 4, η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης συνεπάγεται ριζικές αλλαγές για την έννοια της συλλογικότητας και της πολιτικής δράσης. Ενώ κατά την προηγούμενη περίοδο το κυρίαρχο παράδειγμα κοινωνικής οργάνωσης ήταν το ‘κοινωνικό’, στο οποίο το άτομο εντασσόταν σε σταθερές κοινωνικές κατηγορίες, και κύριο διακύβευμα ήταν τα αιτήματα αναδιανομής από το κράτος, την περίοδο της παγκοσμιοποίησης φαίνεται πως έχει σημειωθεί μετάβαση σε ένα παράδειγμα ‘πολιτισμικό’, όπου κύριο διακύβευμα είναι τα αιτήματα ταυτότητας και πολιτισμικής αυτοδιάθεσης (Touraine, 2005). Σε μια τέτοια κοινωνία φαίνεται πως η ατομική ταυτότητα έχει τα πρωτεία υπέρ της διαπροσωπικής και της συλλογικής, ενώ αρχίζουν να επικρατούν ‘εναλλακτικές’ μορφές δράσης που αξιοποιούν τα παγκόσμια μέσα επικοινωνίας και δεν απευθύνονται απαραίτητα στο κράτος ως πηγή διεκδικήσεων (Beck, 1994).

Συνεπώς, αναμένουμε ότι όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες ενδιαφέρονται για αιτήματα με ταυτοτικό, πολιτισμικό ή παγκόσμιο χαρακτήρα, καθώς και για ‘εναλλακτικές μορφές’ ατομικής ή συλλογικής δράσης για τα αιτήματα αυτά, τόσο περισσότερο θα υιοθετούν μια ‘παγκοσμιο-ποιητική’ αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, και τόσο περισσότερο θα εκφράζουν ταυτότητες με προσωπική/ανεξάρτητη διάσταση, αλλά και με συλλογική διάσταση. Αντίθετα, όσο περισσότερο ενδιαφέρονται για αιτήματα με χαρακτήρα κοινωνικής αναδιανομής, καθώς και για παραδοσιακές μορφές συλλογικής δράσης που απευθύνονται στο κράτος, τόσο περισσότερο θα υιοθετούν μια ‘αντι-παγκοσμιοποιητική’ αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και τόσο περισσότερο θα εκφράζουν ταυτότητες με συλλογική διάσταση.

Οι προκαταρκτικές αυτές υποθέσεις για τις σχέσεις μορφών και αιτημάτων δράσης που υιοθετούν οι συμμετέχοντες, ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και όψεων της ταυτότητας ελέγχθηκαν και παρουσιάζονται στο κεφάλαιο 10.

5.5 Η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης ως πλαίσιο που προσδίδει στην ταυτότητα προτάγματα για δράση

Έχοντας διερευνήσει προκαταρκτικά τις σχέσεις μεταξύ δράσης, ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και όψεων της ταυτότητας, ελέγξαμε τέλος την καταληκτική υπόθεση της εργασίας αυτής, σύμφωνα με την οποία η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης θα αποτελεί ιδεολογικό πλαίσιο που προσδίδει στη συλλογική ταυτότητα διαφορετικά προτάγματα για δράση.

Όπως αναλύθηκε στο κεφάλαιο 4, αναμένουμε ότι οι απόψεις για την παγκοσμιοποίηση συνδέουν τη συλλογική ταυτότητα με τη δράση επειδή ορίζουν την αντίληψη των κοινωνικών κατηγοριών στη σύγχρονη κοινωνία καθώς και των σχέσεων μεταξύ τους. Σε μία παγκοσμιοποιητική αναπαράσταση, το άτομο είτε αντιμετωπίζεται ως μονάδα απέναντι σε μία παγκόσμια ενδοομάδα, την ανθρωπότητα, είτε εντάσσεται ως μέλος ενός κράτους σε μία συνεργατική παγκόσμια κοινότητα. Καθώς όμως ο ρόλος του κράτους ως εγγυητή των κοινωνικών δικαιωμάτων φθίνει, το άτομο στρέφεται και σε άλλες, πολιτισμικές υπο-ομάδες εντός του κράτους και στρέφεται στην υπεράσπιση των ατομικών, ταυτοτικών του δικαιωμάτων. Στα πλαίσια αυτής της πεποίθησης, η παγκόσμια κοινότητα είτε χαρακτηρίζεται από σχέσεις συνεργασίας μεταξύ των κρατών, είτε αναφέρεται σε έναν γενικευμένο ανταγωνισμό όχι τόσο μεταξύ κρατών ή κοινωνικών κατηγοριών αλλά μεταξύ ατόμων και πολιτισμών ομάδων (βλ. Huntington, 2000).

Αντίθετα, σε μία αντι-παγκοσμιοποιητική αναπαράσταση, το άτομο θεωρείται μέλος ενός κράτους που βρίσκεται, κατά κανόνα, σε άνισες σχέσεις εξουσίας με άλλα κράτη, καθώς και σαν μέλος κοινωνικών ομάδων και κατηγοριών, που είναι κυρίαρχες ή υποτελείς, εθνικά και διεθνώς. Σε αυτή την περίπτωση, οι παγκόσμιες σχέσεις χαρακτηρίζονται κυρίως από ασυμμετρία και σύγκρουση, ενώ τα βασικά αιτήματα παραμένουν αυτά της αναδιανομής από το κράτος.

Με βάση τα παραπάνω, αναμένουμε ότι η συλλογική διάσταση της ταυτότητας των ανθρώπων σήμερα θα συνδέεται με πρόθεση να υιοθετήσουν

διαφορετικά αιτήματα και μορφές διεκδικήσεων, ανάλογα με την ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης που αποδέχονται. Όταν η συλλογική τους ταυτότητα συνδέεται με μία παγκοσμιοποιητική αναπαράσταση, θα αντιλαμβάνονται τις παγκόσμιες σχέσεις με βάση το δίπολο άτομο-παγκόσμια ενδοομάδα, δηλαδή η συλλογικότητα θα αναφέρεται σε μία παγκόσμια οντότητα, και έτσι θα επιθυμούν περισσότερο να αγωνιστούν για αιτήματα ταυτότητας και οικουμενικά. Σε αυτή την περίπτωση θα επιθυμούν επίσης περισσότερο να υιοθετήσουν εναλλακτικές μορφές δράσης, που απομακρύνονται από την παραδοσιακή πολιτική δράση. Αντίθετα, όταν η συλλογική τους ταυτότητα συνδέεται με μία αντι-παγκοσμιοποιητική αναπαράσταση, τότε η συλλογικότητα αναφέρεται στο κράτος ή/και στην κοινωνική τάξη του ατόμου, και σε αυτή την περίπτωση τα αιτήματα για τα οποία θα ενδιαφέρονται θα είναι κυρίως αιτήματα αναδιανομής, ενώ οι μορφές δράσης που θα προτιμούν θα συνδέονται περισσότερο με την παραδοσιακή συλλογική συμμετοχή που έχει αποδέκτη το κράτος.

Οι υποθέσεις αυτές, με τις οποίες κλείνει η παρούσα εργασία, εξετάζονται στο κεφάλαιο 11.

Κάθε υποκεφάλαιο δομείται με την μορφή επιστημονικού άρθρου και περιλαμβάνει μια σύντομη εισαγωγή, τη μέθοδο, τα αποτελέσματα και τη συζήτηση της έρευνας που παρατίθεται.

B. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

6. Περιγραφή του Δείγματος και της Μεθοδολογίας

Η ερευνητική μεθοδολογία που επιλέχθηκε για την παρούσα εργασία είναι η ποσοτική συσχετιστική έρευνα. Η μεθοδολογία αυτή προτιμήθηκε γιατί επιτρέπει τη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ μιας σειράς μεταβλητών. Σε αντίθεση με το πείραμα, δεν δίνει τη δυνατότητα να εξαχθούν αιτιώδεις σχέσεις ανάμεσα στις μεταβλητές. Ωστόσο, επιλέξαμε μια τέτοια μέθοδο εφ' όσον μας ενδιέφερε η προκαταρκτική διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ των μεταβλητών μας, αφού δεν υπάρχει σημαντική προηγούμενη έρευνα πάνω στις κοινωνικές αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης και στις σχέσεις τους με την ταυτότητα και την πρόθεση για δράση στη σύγχρονη κοινωνία.

6.1 Συμμετέχοντες

Στις έρευνες της παρούσας εργασίας χρησιμοποιήθηκαν τέσσερα δείγματα φοιτητών, κοινωνικών κυρίως επιστημών, στην Αθήνα, και ένα δείγμα εργαζομένων και φοιτητών.

Δείγμα 1

Το δείγμα 1 (συλλογή δεδομένων: άνοιξη 2008) ($N_I = 225$) αποτελούνταν από προπτυχιακούς φοιτητές κοινωνικών επιστημών σε διάφορα πανεπιστήμια της Αθήνας. Περιελάμβανε 153 γυναίκες και 70 άντρες (2 περιπτώσεις όπου τα στοιχεία φύλου έλειπαν). Η ηλικία των συμμετεχόντων κυμαινόταν από 18 έως 29 ετών ($M = 21.78$, $SD = 2.38$). Οι κύριοι τομείς σπουδών ήταν η Νομική (22.7%), η Τοπική και Περιφερειακή Ανάπτυξη (12.9%), η Δημόσια Διοίκηση (8.4%), και οι Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σπουδές (7.6%). Οι συμμετέχοντες ήταν στο πρώτο έτος σπουδών σε ποσοστό 39.6%. Το επάγγελμα του πατέρα ανήκε κυρίως στις κατηγορίες του επιστημονικού ή καλλιτεχνικού τομέα (20.6%), του υπαλλήλου γραφείου (32.7%) και των υπηρεσιών (17.3%). Το επάγγελμα της μητέρας ανήκε κυρίως στις κατηγορίες των οικιακών, συνταξιοδοτημένων, ανέργων ή αποθανόντων (εκτός αγοράς εργασίας) (39.5%), του υπαλλήλου γραφείου (26%) και των επιστημονικών/καλλιτεχνικών επαγγελμάτων (23.3%) (για την κατηγοριοποίηση των επαγγελμάτων ανά κλάδους ΕΣΥΕ, 1998-2013, βλ. Πίνακα 6.1· στην κατηγορία 10-‘πρόσωπα μη δυνάμενα να

κατηγοριοποιηθούν' συμπεριελήφθησαν στα πλαίσια της παρούσας εργασίας οι συνταξιούχοι, ασκούντες οικιακά, άνεργοι ή αποθανόντες).

Δείγμα 2

Το δείγμα 2 (συλλογή δεδομένων: άνοιξη 2010) ($N_2 = 231$) αποτελούνταν από 161 γυναίκες, 54 άνδρες και 16 συμμετέχοντες χωρίς στοιχεία φύλου. Η ηλικία τους κυμαινόταν από 18 έως 38 ετών ($M = 20.58$, $SD = 2.91$). Οι συμμετέχοντες ήταν επίσης προπτυχιακοί φοιτητές κοινωνικών επιστημών στην Αθήνα. Το 69.6% των συμμετεχόντων ήταν φοιτητές στα τμήματα του Παντείου Πανεπιστημίου (δημόσια διοίκηση, διεθνών και ευρωπαϊκών σπουδών, επικοινωνίας, τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης, πολιτικής επιστήμης και ιστορίας, ψυχολογίας, κοινωνιολογίας, κοινωνικής πολιτικής και κοινωνικής ανθρωπολογίας), το 16% στη Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου και το 14.4% σε άλλες σχολές του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων (50.2%) ήταν στο πρώτο και το δεύτερο έτος σπουδών, το 37.1% στο τρίτο και το τέταρτο, και οι υπόλοιποι συμμετέχοντες σε μεγαλύτερα έτη σπουδών. Το επάγγελμα του πατέρα ανήκε κυρίως στις κατηγορίες του υπαλλήλου γραφείου (27.7%), της παροχής υπηρεσιών/πωλητών (13.8%), των επιστημονικών και καλλιτεχνικών επαγγελμάτων (12.4%), και των εκτός αγοράς εργασίας (12.2%). Το επάγγελμα της μητέρας ανήκε κυρίως στις κατηγορίες εκτός αγοράς εργασίας (30.3%), του υπαλλήλου γραφείου (28.6%) και των επιστημονικών ή καλλιτεχνικών επαγγελμάτων (9.8%).

Δείγμα 3

Το δείγμα 3 (συλλογή δεδομένων: φθινόπωρο 2010) ($N_3 = 111$) αποτελούνταν από 81 γυναίκες, 29 άντρες και ένα άτομο χωρίς στοιχεία φύλου. Η ηλικία τους κυμαινόταν από 19 έως 30 ετών ($M = 20.19$, $SD = 2.52$). Οι συμμετέχοντες ήταν προπτυχιακοί φοιτητές του τμήματος Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

Δείγμα 4

Το δείγμα 4 (συλλογή δεδομένων: άνοιξη 2011) ($N_4 = 137$) αποτελούνταν από 79 γυναίκες, 56 άντρες και 2 άτομα χωρίς στοιχεία φύλου. Η ηλικία τους κυμαινόταν από 18 έως 26 ετών ($M = 19.32$, $SD = 1.16$). Οι συμμετέχοντες ήταν προπτυχιακοί φοιτητές στο τμήμα κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου (58%)

και στο τμήμα ηλεκτρολόγων μηχανικών και μηχανικών υπολογιστών του Εθνικού Μετσόβειου Πολυτεχνείου (40.6%). Στη μεγάλη τους πλειοψηφία (91.9%) ήταν στο πρώτο και δεύτερο έτος σπουδών. Το επάγγελμα του πατέρα ανήκε στις κατηγορίες του υπαλλήλου γραφείου (29.7%), της παροχής υπηρεσιών και εμπορίου (20.3%), των επιστημονικών και καλλιτεχνικών επαγγελμάτων (15%) και των εκτός αγοράς εργασίας (9.4%). Το επάγγελμα της μητέρας ανήκε στις κατηγορίες του υπαλλήλου γραφείου (32.5%), των εκτός αγοράς εργασίας (24.6%), και των επιστημονικών και καλλιτεχνικών επαγγελμάτων (19.4%).

Δείγμα 5

Το δείγμα 5 (συλλογή δεδομένων: Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2012) ($N_5 = 275$) αποτελούνταν από 176 γυναίκες, 95 άντρες και 4 άτομα χωρίς στοιχεία φύλου. Η ηλικία τους κυμαινόταν από 17 έως 67 ετών ($M = 31.71$, $SD = 10.52$). Οι συμμετέχοντες ήταν κυρίως εργαζόμενοι με πλήρες ωράριο (40.4%), εργαζόμενοι σε μερική απασχόληση ή περιστασιακά (20%) φοιτητές (18.2%) και άνεργοι (12.4%). Συνολικά εργαζόταν το 62.2% του δείγματος, ενώ το 35% όχι (φοιτητές, άνεργοι, συνταξιούχοι, σε διάλειμμα από την καριέρα τους). Όσον αφορά στο επάγγελμα που ασκούσαν, ή το τελευταίο που είχαν ασκήσει οι συμμετέχοντες, το 26.2% ήταν υπάλληλοι γραφείου, το 22.9% εργαζόμενοι σε επιστημονικά, καλλιτεχνικά επαγγέλματα, επαγγέλματα υγείας και στην εκπαίδευση, το 20% ελεύθεροι επαγγελματίες, εργαζόμενοι στην παροχή υπηρεσιών ή πωλητές και το 4.4% φοιτητές ή άνεργοι (23.6% του δείγματος δεν απάντησε για την επαγγελματική του κατάσταση). Οι περισσότεροι συμμετέχοντες τοποθέτησαν το ετήσιο οικογενειακό τους εισόδημα κάτω από 10.000 ευρώ (28.4%) και από 10.001 έως 20.000 ευρώ (28%). Το 74.2% του δείγματος δήλωσε ότι το ετήσιο οικογενειακό του εισόδημα είναι έως 30.000 ευρώ. Το 65.8% των συμμετεχόντων ήταν απόφοιτοι ανώτατης εκπαίδευσης, το 20.4% σπούδαζαν την περίοδο της έρευνας, ενώ λιγότεροι συμμετέχοντες ήταν απόφοιτοι δευτεροβάθμιας (5.8%) και τεχνικής (5.5%) εκπαίδευσης. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες ήταν άγαμοι (66.2%), και λιγότεροι έγγαμοι (16.4%) και συζώντες/συζούσες (9.1%). Το 56.7% των συμμετεχόντων είχαν γεννηθεί στην Αθήνα, το 29.5% στην επαρχία και το 6.2% στο εξωτερικό. Το 68.4% των συμμετεχόντων διέμεναν επίσης στην Αθήνα, το 20.4% στην επαρχία και το 3.3% στο εξωτερικό. Το 48% των συμμετεχόντων δήλωσαν χριστιανοί ή χριστιανοί

ορθόδοξοι, και το 35.6% δήλωσαν άθεοι/άθρησκοι/αγνωστικιστές (16.4% χωρίς στοιχεία θρησκεύματος).

Όσον αφορά στην κοινωνική κατάσταση των γονέων, το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα ήταν σε μεγαλύτερο ποσοστό απόφοιτος ανώτατης εκπαίδευσης (39.3%) και σε μικρότερα ποσοστά απόφοιτος δευτεροβάθμιας (20%), πρωτοβάθμιας (19.6%) και τεχνικής (18.5%) εκπαίδευσης. Όσον αφορά στο επάγγελμα που ασκούσε ή άσκησε στο παρελθόν ο πατέρας, το 22.2% εργάστηκε ως ελεύθερος επαγγελματίας, επιχειρηματίας ή στην παροχή υπηρεσιών, το 18.5% σε επιστημονικά, καλλιτεχνικά επαγγέλματα, επαγγέλματα υγείας και στην εκπαίδευση, το 16.7% ως υπάλληλοι γραφείου. Συνολικά το επάγγελμα του πατέρα ήταν μη χειρωνακτικό στο 60.3% του δείγματος και χειρωνακτικό στο 16% (10.9% δήλωσαν ότι ο πατέρας τους είναι συνταξιούχος ή αποθανών, και 12.7% δεν έδωσαν στοιχεία για το επάγγελμα του πατέρα). Όσον αφορά στη μητέρα, το 37.8% του δείγματος δήλωσε ότι η μητέρα τους είναι εκτός αγοράς εργασίας, το 18.5% ότι είναι υπάλληλος γραφείου, το 15.3% ότι εργάζεται στην εκπαίδευση, σε επιστημονικά επαγγέλματα και επαγγέλματα υγείας, και το 9.1% ότι είναι ελεύθερη επαγγελματίας.

Η συγκριτική εξέταση των δειγμάτων ως προς την ηλικία, $F(4, 949) = 169.72$, $p < .001$, έδειξε ότι οι συμμετέχοντες των δειγμάτων 1, 2 και 3 δεν διέφεραν σημαντικά ως προς τη μέση ηλικία τους, οι συμμετέχοντες όμως του δείγματος 1 ήταν μεγαλύτερης κατά μέσο όρο ηλικίας από αυτούς του δείγματος 4 ($p < .01$), ενώ αυτοί του δείγματος 5 ήταν μεγαλύτερης μέσης ηλικίας από αυτούς όλων των υπόλοιπων δειγμάτων ($p < .001$), εφ' όσον το δείγμα 5 ήταν δείγμα εργαζομένων και όχι αποκλειστικά φοιτητών όπως τα υπόλοιπα.

Όσον αφορά το επάγγελμα του πατέρα, δεν βρέθηκαν διαφορές μεταξύ των δειγμάτων ως προς το ποσοστό των πατέρων που ασκούσαν χειρωνακτικό επάγγελμα, μη χειρωνακτικό επάγγελμα ή ήταν εκτός αγοράς εργασίας, $\chi^2(6, n = 783) = 3.67$, $p > .10$. Στο σύνολο του δείγματος, 57.6% των πατέρων ασκούσε μη χειρωνακτικό επάγγελμα (διοικητικό στέλεχος, επιστήμονας/καλλιτέχνης, υπάλληλος γραφείου, παροχή υπηρεσιών), 12.5 ασκούσε χειρωνακτικό επάγγελμα (τεχνικός βοηθός, ειδικευμένος γεωργός, ειδικευμένος τεχνίτης, χειριστής μηχανημάτων ή εργάτης), 9.9% των πατέρων ήταν εκτός αγοράς εργασίας, ενώ 20% των συμμετεχόντων δεν είχε δώσει στοιχεία για το επάγγελμα του πατέρα.

Όσον αφορά το επάγγελμα της μητέρας, βρέθηκαν διαφορές μεταξύ των δειγμάτων ως προς το ποσοστό των μητέρων που ασκούσαν χειρωνακτικό, μη χειρωνακτικό επάγγελμα ή ήταν εκτός αγοράς εργασίας, $\chi^2(6, n = 781) = 24.48, p < .001$. Οι συμμετέχοντες του δείγματος 4 είχαν σε μεγαλύτερο ποσοστό μητέρες που ασκούσαν μη χειρωνακτικό επάγγελμα (72%), και ακολουθούσαν αυτοί του δείγματος 2 (61.3%), του δείγματος 1 (58.1%) και του δείγματος 5 (49.6%). Οι συμμετέχοντες του δείγματος 5 είχαν μητέρες που ασκούσαν σε μεγαλύτερο ποσοστό χειρωνακτικό επάγγελμα (7.1%) από αυτούς των δειγμάτων 1, 2 και 4 (2.3%, 2.6% και 2.3% αντίστοιχα), ενώ οι συμμετέχοντες του δείγματος 5 είχαν επίσης μητέρες που ήταν εκτός αγοράς εργασίας σε ποσοστό (43.3%) μεγαλύτερο από αυτούς των δειγμάτων 1 (39.5%), 2 (36.1%) και 4 (25.8%). Στον Πίνακα 6.1 παρουσιάζονται αναλυτικά τα ποσοστά των γονέων ανά επαγγελματική κατηγορία σε κάθε δείγμα.

6.2 Ερευνητική διαδικασία

Οι συμμετέχοντες όλων των ερευνών συμπλήρωσαν ερωτηματολόγια με ερωτήσεις κλειστού κυρίως τύπου, και ορισμένες ανοιχτές ερωτήσεις. Όλες οι απαντήσεις των συμμετεχόντων ήταν ανώνυμες και εμπιστευτικές. Η συλλογή δεδομένων έγινε για τα τέσσερα πρώτα δείγματα στις αίθουσες διδασκαλίας, τα αναγνωστήρια και τις βιβλιοθήκες των Πανεπιστημίων. Για το πέμπτο δείγμα η συλλογή δεδομένων έγινε μέσω διαδικτύου, σε ιστοσελίδα έρευνας όπου οι συμμετέχοντες συμπληρώνουν ερωτήσεις ανοιχτού και κλειστού τύπου (limesurvey.com).

Η γενική οδηγία που έδινε η ερευνήτρια πριν τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου (η οποία δινόταν και γραπτά σε όλα τα ερωτηματολόγια, όπως και στο ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο) ήταν ότι οι συμμετέχοντες θα απαντούσαν ορισμένες ερωτήσεις γύρω από κοινωνικά θέματα. Τονιζόταν ακόμη ότι ζητείται η προσωπική άποψη του συμμετέχοντα, και ότι δεν υπάρχουν σωστές και λάθος απαντήσεις. Στο τέλος της χορήγησης των ερωτηματολογίων (εκτός από το δείγμα 5 όπου η χορήγηση έγινε ηλεκτρονικά) δίνονταν διευκρινίσεις για τους στόχους της έρευνας και όποιος συμμετέχων ήθελε έδινε τα στοιχεία του για να ενημερωθεί για τα αποτελέσματα της έρευνας. Η συμμετοχή σε όλες τις έρευνες ήταν εθελοντική και χωρίς αμοιβή.

Πίνακας 6.1

Περιγραφή των Δειγμάτων

	Δείγμα									
	1		2		3		4		5	
Μέτρηση	Φύλο και ηλικία									
N	225		231		111		137		275	
Ηλικιακό εύρος	18 - 29		18 – 38		19 – 30		18 - 26		17 - 67	
% Ανδρών	31.1		23.4				41.5		34.5	
% Γυναικών	68.0		69.7				58.5		64.0	
	Επάγγελμα πατέρα και μητέρας									
	Π.	Μ.	Π.	Μ.	Π.	Μ.	Π.	Μ.	Π.	Μ.
% Ανώτ. Διοικ. στελέχη	3.1	0.9	3.0	1.3			2.2	0.7	2.9	0.4
% Επιστημ./Καλλιτεχν.	19.6	20.4	13.0	11.7			19.0	25.5	18.5	16.0
% Υπάλληλοι γραφείου	31.1	26.2	29.9	31.2			32.8	36.5	16.7	18.5
% Παροχή υπηρεσιών	16.4	8.0	14.7	7.4			19.0	6.6	22.2	9.1
% Γεωργία/ειδικ.	2.2			0.4			0.7		4.0	0.7
% Τεχνίτες ειδικευμένοι	2.7		5.2				6.6		6.9	2.2
% Χειριστές βιομηχ.	4.4		2.2				1.5		2.2	
% Χειρώνακτες	3.1	2.2	6.1	1.7			5.1	2.2	2.9	2.5
% Εκτός αγοράς εργασίας ^a	12.4	37.8	11.3	30.3			9.5	24.8	10.9	37.8
	Εισόδημα									
%Κάτω από 10.000 €										28.4
% 10.001 - 20.000 €										28.0
% 20.001 - 30.000 €										17.8
% 30.001 - 40.000 €										8.0
% 40.001 - 50.000 €										6.2
% Πάνω από 50.001 €										5.8
	Μορφωτικό Επίπεδο									
% Πρωτοβάθμια εκπαίδευση										0.4
% Δευτεροβάθμια εκπαίδευση (ως Λύκειο)										5.8
% Σήμερα σπουδάζω										20.4
% Τεχνική εκπαίδευση										5.5
% Ανώτατη εκπαίδευση										65.8

Σημείωση. Οι αριθμοί που λείπουν υποδεικνύουν ότι η αντίστοιχη πληροφορία δεν ήταν διαθέσιμη.

^a Η κατηγορία ‘εκτός αγοράς εργασίας’ περιλαμβάνει τις κατηγορίες οικιακά, συνταξιούχος, άνεργος, αποθανών.

7. Κοινωνική Αναπαράσταση της Παγκοσμιοποίησης

7.1 Εισαγωγή

Όπως αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 1, ο λόγος περί παγκοσμιοποίησης διαμορφώθηκε στην οικονομολογική σκέψη της δεκαετίας του 1980 και διαδόθηκε μέσω της επιστήμης και των ΜΜΕ, φτάνοντας να γίνει η κεντρική ‘αφήγηση’ που χρησιμοποιείται για να ερμηνευτεί η κοινωνία σήμερα. Σύμφωνα με τον Moscovici (1961/76), οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι τέτοιες πεποιθήσεις του κοινού νου που παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά της επιστημονικής σκέψης, όταν αυτή μέσω της επικοινωνίας διαχέεται στην κοινωνία και γίνεται αντικείμενο διαμάχης και επιρροής.

Έτσι, το πρώτο ερευνητικό μας ερώτημα ήταν κατά πόσον η επιστημονική έννοια της παγκοσμιοποίησης θα έχει διαμορφωθεί ως αντικείμενο της κοινωνικής σκέψης. Επιχειρήσαμε επομένως να διαπιστώσουμε κατά πόσο ο επιστημονικός λόγος για την παγκοσμιοποίηση έχει τροφοδοτήσει μία κοινωνική αναπαράσταση της έννοιας στον κοινό νου. Στόχος μας ήταν να δούμε πώς οργανώνεται η αναπαράσταση αυτή στον ελληνικό πληθυσμό και ποιες είναι οι σχέσεις της με τον επιστημονικό λόγο γύρω από την παγκοσμιοποίηση.

Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 1, με την έννοια της παγκοσμιοποίησης έχουν ασχοληθεί πολλοί κλάδοι της κοινωνικής επιστήμης. Στην επιστημονική βιβλιογραφία, από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, υπάρχει πληθώρα θεωρητικών έργων για την παγκοσμιοποίηση. Στην παρούσα εργασία, σαν βάση για τη διερεύνηση της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης χρησιμοποιήθηκε η τυπολογία των Held (2004) και Held & McGrew (2002), που διακρίνει τρεις βασικούς άξονες θεωρητικών απόψεων για την παγκοσμιοποίηση. Στο κεφάλαιο 1 παρουσιάζονται αναλυτικά οι διαφορετικές αυτές θεωρητικές αντιλήψεις του φαινομένου για τους τομείς της οικονομίας, της πολιτικής, της εργασίας και του πολιτισμού. Υπενθυμίζουμε συνοπτικά ότι ο ‘παγκοσμιοκεντρισμός’ αντιλαμβάνεται την οικονομική παγκοσμιοποίηση σαν φορέα προόδου και εκσυγχρονισμού, ο ‘μετασχηματισμός’ δίνει έμφαση στην ισότιμη συμμετοχή κρατών και πολιτών στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία, ενώ ο ‘διεθνισμός’ αντιλαμβάνεται την παγκοσμιοποίηση σαν ιδεολογία που εξυπηρετεί τα συμφέροντα και την κυριαρχία των ισχυρών παραγόντων της παγκόσμιας οικονομίας και των ισχυρών κρατών. Η

παραπάνω τυπολογία χρησιμοποιήθηκε γιατί αποδίδει σχετικά αποτελεσματικά το εύρος των απόψεων για την παγκοσμιοποίηση. Παράλληλα, παρέχει μία σχετικά απλή και κατανοητή διαφοροποίηση μεταξύ των διαφορετικών απόψεων, που μπορεί να διερευνηθεί σε δείγματα γενικού πληθυσμού.

Στόχος μας επομένως ήταν να αναπτύξουμε μία συνοπτική κλίμακα απόψεων για την παγκοσμιοποίηση που να αποδίδει τα παραπάνω θεωρητικά επιχειρήματα, και να ελέγξουμε κατά πόσον τα επιχειρήματα αυτά αρθρώνονται και από τον πληθυσμό της έρευνάς μας.

7.2 Μέθοδος

Δεδομένης της πολυπλοκότητας και των πολλών διαστάσεων της παγκοσμιοποίησης, το έργο της κατασκευής μιας κλίμακας για την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης είναι δύσκολο, ιδίως όσον αφορά στη σαφήνεια και τη συντομία των δηλώσεων. Μετά από λεπτομερή ανασκόπηση στη σχετική βιβλιογραφία, δημιουργήσαμε ένα αρχικό σύνολο δηλώσεων, το οποίο υποβλήθηκε σε διερευνητική παραγοντική ανάλυση στο πρώτο δείγμα (N_1) της έρευνας (φοιτητές). Προέκυψε έτσι μία παραγοντική δομή με μικρότερο αριθμό δηλώσεων από την αρχική, η οποία στη συνέχεια ελέγχθηκε στα υπόλοιπα τρία κύρια δείγματα της έρευνας (N_2 , N_4 και N_5 - φοιτητές και εργαζόμενοι) με επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση. Η διαδικασία αυτή, χορήγησης ενός αρχικού συνόλου δηλώσεων σε ένα δείγμα και στη συνέχεια ελέγχου επιλεγμένων δηλώσεων σε άλλα, μετέπειτα δείγματα, προτείνεται για την κατασκευή κλιμάκων στην ψυχολογική βιβλιογραφία (Clark & Watson, 1995· Noar, 2003).

Ο στόχος της κλίμακας για την παγκοσμιοποίηση είναι να αποτυπώσει σύνολα ιδεολογικών επιχειρημάτων γύρω από ένα κοινωνικό ζήτημα. Αποτελεί επομένως μία κλίμακα ιδεολογικών απόψεων, που κατασκευάστηκε με βάση τα επιχειρήματα για την παγκοσμιοποίηση που έχουν διατυπωθεί στην κοινωνική θεωρία. Η κλίμακα δημιουργήθηκε στα πλαίσια της παρούσας έρευνας με στόχο να διερευνηθούν οι σχέσεις της και με άλλες κλιμακές ιδεολογικών μεταβλητών.

Έτσι, η κλίμακα αυτή δεν αποτελεί ένα ψυχομετρικό εργαλείο που στοχεύει στο να μετρήσει ατομικές διαφορές. Δεν ακολουθήσαμε επομένως για την κατασκευή της τη διαδικασία κατασκευής μιας ψυχομετρικής κλίμακας, με τις ιδιότητες που αυτή οφείλει να έχει, όπως αξιοπιστία επανεξέτασης και συγκλίνουσα ή αποκλίνουσα

εγκυρότητα. Αντίθετα, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, χρησιμοποιήσαμε σαν εκκίνηση για την κατασκευή της την τυπολογία απόψεων για την παγκοσμιοποίηση, και χορηγήσαμε την κλίμακα σε διαφορετικά δείγματα προκειμένου να αποτυπώσουμε μία δομή απόψεων για την παγκοσμιοποίηση.

7.2.1 Δημιουργία του αρχικού συνόλου δηλώσεων.

Κατασκευάσαμε ένα αρχικό σύνολο 47 δηλώσεων που είχαν σαν στόχο να μετρήσουν τις παγκοσμιοκεντρικές, μετασχηματιστικές και διεθνιστικές απόψεις για την παγκοσμιοποίηση. Το σύνολο των δηλώσεων αυτών παρουσιάζεται στο Παράρτημα Ε (1). Όπως αναφέρθηκε, η βασική θεωρητική μας αναφορά ήταν η τυπολογία του Held (2004), έγινε όμως βιβλιογραφική ανασκόπηση σε πληθώρα πηγών (βλ. κεφάλαιο 1) για να διευκρινιστεί ακόμη καλύτερα το περιεχόμενο της κάθε άποψης για την παγκοσμιοποίηση.

Έτσι, προέκυψαν δηλώσεις από τους τρεις θεωρητικούς άξονες (παγκοσμιοκεντρισμός, μετασχηματισμός, διεθνισμός) που αναφέρονταν στους τομείς της οικονομίας και εργασίας, της πολιτικής, του πολιτισμού, της επικοινωνίας, και των πιθανών συνεπειών της παγκοσμιοποίησης. Στο κεφάλαιο 1 παρουσιάστηκαν αναλυτικά τα επιχειρήματα των τριών θεωρητικών αξόνων για κάθε έναν από αυτούς τους τομείς. Περιληπτικά, τα βασικά σημεία στα οποία εστιάσαμε για την κατασκευή των δηλώσεων είναι τα εξής. Στον τομέα της οικονομίας, ο παγκοσμιοκεντρισμός αποδέχεται την ενοποίηση των εθνικών οικονομιών σε μία παγκόσμια οικονομία, ο διεθνισμός πρεσβεύει την οικονομική κυριαρχία των ισχυρών κρατών, ενώ ο μετασχηματισμός αποδέχεται ότι ενώ οι εθνικές οικονομίες δεν έχουν ενοποιηθεί, υπάρχει όλο και μεγαλύτερη αλληλεξάρτησή τους. Στον τομέα της πολιτικής, ο παγκοσμιοκεντρισμός αποδέχεται την αλλαγή του ρόλου του κράτους σ' έναν ρόλο συντονιστικό και ελεγκτικό, ο διεθνισμός αρνείται την υποχώρηση του ρόλου του κράτους, ενώ ο μετασχηματισμός τονίζει την διεθνή αλληλεξάρτηση και ανάγκη συνεργασίας μεταξύ των εθνικών κρατών. Όσον αφορά στις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης, ο παγκοσμιοκεντρισμός αποδέχεται σε γενικές γραμμές ότι αυτές είναι κυρίως ο εκσυγχρονισμός και η μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα της οικονομίας και της πολιτικής, ο διεθνισμός τονίζει την ανισότητα και την περιθωριοποίηση των φτωχότερων πληθυσμών σε παγκόσμιο επίπεδο, και ο μετασχηματισμός τις δυνατότητες για ισότιμη πολιτική συμμετοχή σε μια παγκόσμια

σφαίρα. Αυτά ήταν τα βασικά σημεία βάσει των οποίων κατασκευάστηκαν οι δηλώσεις για κάθε παράγοντα

Ειδική μνεία πρέπει να γίνει στον τομέα του πολιτισμού και της επικοινωνίας. Όπως έχει αναφερθεί στο κεφάλαιο 1, η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση είναι μία ιδιαίτερη και πολυδιάστατη υπο-έννοια της όλης έννοιας της παγκοσμιοποίησης. Σε κάθε μία από τις τρεις θεωρητικές απόψεις περικλείονται συχνά αντικρουόμενα επιχειρήματα γύρω από τον πολιτισμό που είναι δύσκολο να συμπεριληφθούν στα πλαίσια μίας σύντομης και απλής κλίμακας. Για παράδειγμα, ο Διεθνιστικός άξονας μπορεί να πρεσβεύει τόσο μία άποψη πολιτισμικού υβριδισμού ή συνύπαρξης των πολιτισμών λόγω της μετανάστευσης, όσο και την άποψη ότι η δυτική κουλτούρα επιβάλλεται από τα ισχυρά δυτικά κράτη στον υπόλοιπο κόσμο (βλ. κεφάλαιο 1). Ακόμη, η άποψη της σύγκρουσης δυτικού και μουσουλμανικού κόσμου είναι δύσκολο να αποδοθεί με ακρίβεια σε έναν από τους θεωρητικούς άξονες. Έτσι, η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση, ως προς το περιεχόμενο και το αξιολογικό της πρόσημο, είναι δύσκολο να επιμεριστεί σχηματικά στους τρεις θεωρητικούς άξονες.

Συνολικά, επομένως, οι δηλώσεις γύρω από τον πολιτισμό και την επικοινωνία που συμπεριλήφθηκαν στο αρχικό σύνολο δηλώσεων (βλ. Πίνακα 7.1) θα πρέπει να εκληφθούν περισσότερο ως ενδεικτικές και να μην ξενίσει η συνύπαρξη συχνά αντιφατικών δηλώσεων στον ίδιο θεωρητικό άξονα. Ας σημειώσουμε ότι η αναπαράσταση της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης θα έπρεπε να αποτελέσει έναν διακριτό τομέα έρευνας, εφ' όσον συμπυκνώνει πολλές από τις θεωρητικές και πραγματικές αντιφάσεις της παγκοσμιοποίησης, σαν έννοιας και σαν κοινωνικής πραγματικότητας. Μπορούμε επιπλέον να υποθέσουμε ότι θα υπάρχει ασάφεια και στην αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης στον κοινό νου γύρω από τα θέματα της πολιτισμικής συνύπαρξης, και της επιβίωσης ή όχι των εθνικών πολιτισμών. Αναμέναμε ότι οι δηλώσεις γύρω από τον πολιτισμό θα έχουν πολλαπλές φορτίσεις, φορτίσεις σε άλλους παράγοντες από αυτούς στους οποίους αρχικά τις περιλάβαμε, ή χαμηλές φορτίσεις σε όλους τους παράγοντες.

Συμπερασματικά, οι δηλώσεις που καταγράψαμε για κάθε μία από τις θεωρητικές απόψεις ήταν οι εξής: 13 δηλώσεις για τον παγκοσμιοκεντρισμό (με αρίθμηση στο ερωτηματολόγιο 21, 1, 20, 9, 37, 45, 38, 8, 46, 18, 24, 3, 47), 19 δηλώσεις για τον διεθνισμό (39, 29, 36, 40, 44, 41, 30, 5, 16, 42, 35, 2, 14, 26, 19, 22, 43, 33, 10) και 15 δηλώσεις για τον μετασχηματισμό (7, 28, 17, 31, 15, 6, 27, 32, 13, 25, 34, 12, 4, 23, 11). Στον Πίνακα 7.1 παρουσιάζεται το σύνολο των 47 αυτών

δηλώσεων, και η θεωρητική άποψη στην οποία αντιστοιχεί η κάθε δήλωση. Παραδείγματα των δηλώσεων είναι τα εξής: *‘Στην σύγχρονη οικονομία, σε αντίθεση με το παρελθόν, η πληροφορία και η επικοινωνία έχουν τον κύριο ρόλο.’* (παγκοσμιοκεντρισμός, τομέας επικοινωνίας), *‘Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας μπορεί να είναι επωφελής για όλους αν εφαρμοστεί με ισορροπία και ισότητα.’*, (μετασχηματισμός, τομέας συνεπειών παγκοσμιοποίησης), *‘Η παγκοσμιοποίηση είναι ένας μύθος, αφού τα ισχυρότερα εθνικά κράτη και τα οικονομικά τους συμφέροντα εξακολουθούν να κυριαρχούν στην παγκόσμια σκηνή.’* (διεθνισμός, πολιτική). Η σειρά αυτή των δηλώσεων χρησίμευσε σαν βάση για την επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση με βάση την οποία εξήχθη το τελικό μας ερευνητικό εργαλείο για την παγκοσμιοποίηση.

Οι συμμετέχοντες καλούνταν να δηλώσουν σε μία επταβάθμια κλίμακα Likert τη συμφωνία ή διαφωνία τους με κάθε μία από τις δηλώσεις (1=Διαφωνώ απόλυτα, 2=Διαφωνώ, 3=Μάλλον διαφωνώ, 4=Ούτε διαφωνώ ούτε συμφωνώ, 5=Μάλλον συμφωνώ, 6=Συμφωνώ, 7=Συμφωνώ απόλυτα). Η οδηγία που δινόταν στην αρχή της κλίμακας ήταν η εξής: *‘Παρακαλείστε να διαβάσετε προσεκτικά τις παρακάτω προτάσεις, και να απαντήσετε κατά πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με καθεμία από αυτές (1=Διαφωνώ απόλυτα, 2=Διαφωνώ, 3=Μάλλον διαφωνώ, 4=Ούτε διαφωνώ ούτε συμφωνώ, 5=Μάλλον συμφωνώ, 6=Συμφωνώ, 7=Συμφωνώ απόλυτα). Θέλουμε να τονίσουμε ότι δεν υπάρχουν σωστές και λάθος απαντήσεις, και ότι καλείστε να απαντήσετε με βάση την προσωπική σας κρίση.’*

7.2.2 Συμμετέχοντες και διαδικασία.

Η κλίμακα για την παγκοσμιοποίηση συμπληρώθηκε από τα Δείγματα 1 ($N_1 = 225$), 2 ($N_2 = 231$), 4 ($N_4 = 137$) και 5 ($N_5 = 275$) της έρευνάς μας (βλ. κεφάλαιο 6 για την αναλυτική περιγραφή των δειγμάτων, και για την περιγραφή της ερευνητικής διαδικασίας).

Οι αναλύσεις των δεδομένων έγιναν με τα λογισμικά SPSS v. 17 και AMOS v. 18.

7.2.3 Ερευνητικά εργαλεία.

Όλοι οι συμμετέχοντες των παραπάνω δειγμάτων συμπλήρωσαν το πλήρες σύνολο 47 δηλώσεων για την παγκοσμιοποίηση.

Εκτός από την κλίμακα της παγκοσμιοποίησης, σε όλα τα παραπάνω δείγματα χορηγήθηκαν και άλλα ερευνητικά εργαλεία ανάλογα με τους αντίστοιχους ερευνητικούς στόχους. Αυτά θα περιγραφούν αναλυτικά στις αντίστοιχες ενότητες αποτελεσμάτων.

7.3 Αποτελέσματα

7.3.1 Διερευνητική παραγοντική ανάλυση (ΔΠΑ).

Στο πρώτο μας δείγμα ($N_I = 225$), πραγματοποιήθηκε μία σειρά Διερευνητικών Παραγοντικών Αναλύσεων (Exploratory Factor Analysis-EFA) προκειμένου να προκύψει μία παραγοντική δομή για την κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης (για τη διαδικασία κατασκευής κλιμάκων βλ. Clark & Watson, 1995· Worthington & Whittaker, 2006).

Προκαταρκτικά και πριν πραγματοποιηθούν οι ΔΠΑ, από τις αρχικές 47 δηλώσεις αποκλείστηκαν οι δηλώσεις 2, 21, 35, 37 και 42 εξαιτίας υψηλής ασυμμετρίας ή/και κύρτωσης της κατανομής τους, με βάση το z-κριτήριο ($z_s = s/s_s$, $z_k = k/s_k$) (βλ. Πίνακα 1 του Παραρτήματος Α για τους δείκτες συμμετρίας/κύρτωσης των δηλώσεων αυτών).

Αρχικά πραγματοποιήθηκε ΔΠΑ που περιελάμβανε τις 42 δηλώσεις για την παγκοσμιοποίηση, μετά τον αποκλεισμό των παραπάνω δηλώσεων. Η ΔΠΑ έγινε με τη μέθοδο ανάλυσης κυρίων συνιστωσών (principal components) και επιλέχθηκε περιστροφή oblimin, εφ' όσον αναμενόταν ότι θα υπάρχει συνάφεια μεταξύ των παραγόντων που θα προέκυπταν (δείκτης KMO = .71). Από την ανάλυση αυτή προέκυψε μία λύση 14 παραγόντων που εξηγούσε το 63.42% της διακύμανσης. Το scree test, με τη βοήθεια του οποίου ανιχνεύονται κρίσιμα χάσματα στην κατανομή ιδιοτιμών των παραγόντων, συνηγορούσε στη διατήρηση των 3, 4 ή 6 πρώτων παραγόντων. Η πρώτη αυτή ανάλυση δεν έδωσε μία σαφή λύση που να επιτρέπει τη διατήρηση ενός συγκεκριμένου αριθμού παραγόντων. Επιπλέον, σε αρκετούς από τους παράγοντες φόρτιζαν μόνο δύο ή τρεις δηλώσεις ενώ υπήρχαν πολλές πολλαπλές φορτίσεις δηλώσεων. Τέλος, πολλοί από τους παράγοντες δεν είχαν κατανοητό περιεχόμενο. Εφ' όσον η ανάλυση αυτή δεν επέτρεψε την εξαγωγή μίας λύσης κατανοητής και δυνάμενης να χρησιμοποιηθεί για περαιτέρω διερεύνηση, τα αποτελέσματά της δεν χρησιμοποιήθηκαν. Τα αποτελέσματα της πρώτης αυτής

ανάλυσης παρουσιάζονται στον Πίνακα 2 και στο Σχήμα 1 του Παραρτήματος Α (παρουσιάζονται οι 6 πρώτοι παράγοντες σύμφωνα με το scree test).

Στη συνέχεια επιλέξαμε μία διαφορετική διαδικασία, προκειμένου να αποκλειστούν οι δηλώσεις με χαμηλές φορτίσεις και πολλαπλές φορτίσεις στους παράγοντες. Πραγματοποιήσαμε τρεις διερευνητικές παραγοντικές αναλύσεις (ΔΠΑ), μία για κάθε μία από τις υπο-κλίμακες όπως είχαμε αρχικά κατανειμί τις δηλώσεις σε αυτές, δηλαδή στον Παγκοσμιοκεντρισμό, το Διεθνισμό και το Μετασχηματισμό. Σε κάθε ανάλυση προεπιλέξαμε μία λύση ενός μόνο παράγοντα (για τη διαδικασία αυτή της ΔΠΑ στην κατασκευή μιας κλίμακας βλ. Noar, 2003). Από τις αναλύσεις αυτές κρατήσαμε για κάθε υπο-κλίμακα μόνο τις δηλώσεις με φόρτιση μεγαλύτερη του .45. Έτσι οι δηλώσεις για κάθε υπο-κλίμακα μειώθηκαν ως εξής: Παγκοσμιοκεντρισμός (18, 38, 8, 20, 46, 9, 47, 3), Διεθνισμός (36, 30, 39, 14, 19, 26, 22, 29, 33) και Μετασχηματισμός (12, 15, 23, 4, 6, 11, 27). Τα αποτελέσματα αυτών των τριών αναλύσεων παρουσιάζονται στον Πίνακα 3 του Παραρτήματος Α.

Κατόπιν, για τις 24 αυτές δηλώσεις πραγματοποιήθηκε εκ νέου ΔΠΑ με περιστροφή oblimin ($KMO = .81$). Η ανάλυση αυτή έδωσε μία λύση 7 παραγόντων, που εξηγούσε το 56.58% της διακύμανσης. Χρησιμοποιώντας σαν κριτήριο το scree test για την κατανομή ιδιοτιμών των παραγόντων, φάνηκε καθαρά ότι ήταν προτιμότερη η διατήρηση των 3 πρώτων από τους 7 παράγοντες, κάτι που ήταν σύμφωνο με τη θεωρία και την κατασκευή της κλίμακας (βλ. Πίνακα 4 και Σχήμα 2 του Παραρτήματος Α για τα αποτελέσματα αυτής της ανάλυσης).

Η ΔΠΑ επαναλήφθηκε έτσι προεπιλέγοντας αυτή τη φορά μία λύση 3 παραγόντων. Οι 3 αυτοί παράγοντες εξηγούσαν το 38.3% της διακύμανσης. Ο πρώτος παράγοντας που αντιστοιχούσε στον 'μετασχηματισμό' (ιδιοτιμή 4.72, 19.69% της διακύμανσης) περιλάμβανε τις δηλώσεις 47, 12, 4, 27, 6, 23 και 33. Ο δεύτερος παράγοντας, που αντιστοιχούσε στον 'διεθνισμό' (ιδιοτιμή 2.99, 12.45% της διακύμανσης) περιλάμβανε τις δηλώσεις 36, 29, 30, 19, 39 και 14. Ο τρίτος παράγοντας, που αντιστοιχούσε στον 'παγκοσμιοκεντρισμό' (ιδιοτιμή 1.49, 6.19% της διακύμανσης) περιλάμβανε τις δηλώσεις 20, 38, 18 και 9. Οι παραπάνω δηλώσεις είναι αυτές που είχαν φορτίσεις μεγαλύτερες του .50 στον αντίστοιχο παράγοντα. Επιλέξαμε σαν κατώφλι την τιμή αυτή ώστε να παραμείνουν οι δηλώσεις με τις υψηλότερες φορτίσεις στον κάθε παράγοντα (βλ. τον Πίνακα 7.2 για τα αποτελέσματα αυτής της ανάλυσης, και τον Πίνακα 7.1 για αναλυτική παρουσίαση των δηλώσεων μετά τη ΔΠΑ).

Παρά το εύρος της υπό διερεύνησης έννοιας της παγκοσμιοποίησης, στόχος μας ήταν η δημιουργία μίας όσο το δυνατόν απλής και σύντομης κλίμακας που να μετρά την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης. Έτσι, αφαιρέσαμε τρεις ακόμη δηλώσεις, ώστε να υπάρχει σχετική ισοδυναμία δηλώσεων ανά παράγοντα, με τα παρακάτω κριτήρια. Από τον παράγοντα ‘μετασχηματισμός’ αφαιρέσαμε τις δηλώσεις 47 και 33, για λόγους νοηματικής σαφήνειας. Οι δηλώσεις 33 και 47 βρέθηκαν να φορτίζουν σε διαφορετική υπο-κλίμακα από την αρχική στην οποία είχαν συμπεριληφθεί. Επίσης, όπως αναφέρθηκε στην Εισαγωγή, η έννοια της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης δεν έχει αποσαφηνιστεί επαρκώς στην κοινωνική θεωρία. Ακόμη, εφ’ όσον καμία άλλη δήλωση σχετική με τον πολιτισμό δεν φόρτιζε στους υπόλοιπους δύο παράγοντες, αποφασίσαμε να αφαιρεθεί η διάσταση της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης από την κλίμακά μας. Επιπλέον, αφαιρέσαμε τη δήλωση 14 από τον παράγοντα ‘διεθνισμός’ καθώς ήταν αυτή με τη χαμηλότερη φόρτιση από τις εναπομείνουσες δηλώσεις του παράγοντα, και με στόχο τη σχετική ισοδυναμία δηλώσεων ανά παράγοντα (βλ. Noar, 2003 για την αφαίρεση δηλώσεων πριν την εκτέλεση Επιβεβαιωτικής Παραγοντικής Ανάλυσης).

Ο δείκτης εσωτερικής συνοχής για τον κάθε έναν από τους αρχικούς παράγοντες, μετά την αφαίρεση των παραπάνω δηλώσεων, ήταν: μετασχηματισμός ($\alpha = .69$), διεθνισμός ($\alpha = .69$), παγκοσμιο-κεντρισμός ($\alpha = .65$).

Την παραγοντική αυτή δομή την εξετάσαμε στη συνέχεια με επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση, στο δεύτερο, το τέταρτο και το πέμπτο μας δείγμα.

Πίνακας 7.1

Οι αρχικές δηλώσεις για την παγκοσμιοποίηση και οι παράγοντες στους οποίους φορτίζουν μετά την Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση (N_1) και την Επιβεβαιωτική Παραγοντική ανάλυση (N_2 , N_4 και N_5)

Αρχική Δήλωση	Παραγοντικές αναλύσεις	
	ΔΠΑ	ΕΠΑ-τελ. κλίμακα
Παγκοσμιο-κεντρισμός		
1. Σήμερα υπάρχει μία και μοναδική παγκόσμια οικονομία, που προκύπτει από την παγκόσμια απελευθέρωση των αγορών.		
21. Σήμερα η πληροφορία και η επικοινωνία είναι τα πιο βασικά εμπορεύματα.		
20. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας είναι αναπόφευκτη και δεν μπορεί να αντιστραφεί.	√	√
9. Στην σύγχρονη οικονομία, σε αντίθεση με το παρελθόν, η πληροφορία και η επικοινωνία έχουν τον κύριο ρόλο.	√	

Πίνακας 7.1. (συνέχεια)

Αρχική Δήλωση	ΔΠΑ	ΕΠΑ-τελ. κλίμακα
Παγκοσμιο-κεντρισμός		
37. Η παγκόσμια εξουσία σήμερα οργανώνεται σε δίκτυα επιχειρήσεων, θεσμών και ανθρώπων και βασίζεται στις τεχνολογίες επικοινωνίας.		
45. Αυτό που κυρίως κάνει το κράτος στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία είναι να συντονίζει τις οικονομικές δραστηριότητες και να εξασφαλίζει την επιβολή της τάξης.		
38. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας ενθαρρύνει την αύξηση της παραγωγικότητας, τον εκσυγχρονισμό και την αποτελεσματικότητα των αγορών.	√	√
8. Η επέκταση των πολυεθνικών εταιρειών στις χώρες του Τρίτου Κόσμου φέρνει στις χώρες αυτές τεχνολογία, χρήματα και δυνατότητες ανάπτυξης.		
46. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας μειώνει την κρατική διαφθορά και γραφειοκρατία.		
18. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας κάνει την εργασία όλο και πιο ευέλικτη, εξατομικευμένη και εξειδικευμένη, άρα και πιο αποτελεσματική.	√	√
24. Η παγκοσμιοποίηση της κουλτούρας απειλεί με παρακμή τους εθνικούς πολιτισμούς.		
3. Με την παγκοσμιοποίηση και την μετανάστευση δημιουργούνται νέες κουλτούρες καθώς οι υπάρχοντες πολιτισμοί αναμειγνύονται.		
47. Η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση είναι θετική, αφού διευκολύνει την επαφή και την ανταλλαγή πολιτισμικών στοιχείων και γνώσεων.		
11 – Μετασηματισμός (ΔΠΑ)		
Διεθνισμός		
39. Τα κράτη σήμερα έχουν χάσει σημαντικό μέρος της πολιτικής τους εξουσίας από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις και τους διεθνείς θεσμούς που τις στηρίζουν.	√	√
29. Η εξουσία της παγκόσμιας αγοράς αναγκάζει τα κράτη σε πολιτικές συνεργασίας με τις δυνάμεις της.	√	√
36. Οι δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς, όπως οι πολυεθνικές εταιρείες, και οι θεσμοί που τις στηρίζουν, έχουν μεγάλη και ανεξέλεγκτη εξουσία.	√	√
40. Οι νέες τεχνολογίες και επικοινωνίες δεν φέρνουν ουσιαστικές αλλαγές, γιατί εντάσσονται σε οικονομικές και κρατικές δομές εξουσίας που προϋπήρχαν.		
44. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας δεν μπορεί να διαχωριστεί από τις πολιτικές επιλογές των ισχυρών κρατών.		
41. Η παγκοσμιοποίηση είναι ένας μύθος, αφού τα ισχυρότερα εθνικά κράτη και τα οικονομικά τους συμφέροντα εξακολουθούν να κυριαρχούν στην παγκόσμια σκηνή.		
30. Οι διεθνείς θεσμοί λειτουργούν προς όφελος των ισχυρών κρατών, και κυρίως των Ηνωμένων Πολιτειών.	√	√
5. Η κοινωνία των πολιτών και οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις εξυπηρετούν τα συμφέροντα των ισχυρών κρατών και επιχειρήσεων.		
16. Η άποψη ότι το κράτος χάνει τις εξουσίες του στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία, αποθαρρύνει τους κοινωνικούς αγώνες ενάντια στις ανισότητες της σύγχρονης οικονομίας.		
42. Η εξουσία των εταιρειών και των ισχυρών κρατών αυξάνει τις ανισότητες και την οικονομική εξάρτηση των φτωχότερων χωρών.		
35. Οι σύγχρονες οικονομικές ανισότητες δημιουργούν νέες πολιτισμικές συγκρούσεις και φονταμενταλισμούς.		
2. Οι σύγχρονες οικονομικές ανισότητες αναγκάζουν τους φτωχούς του κόσμου σε μετακίνηση στις πλούσιες περιοχές και σε περιθωριοποίησή τους.		

Πίνακας 7.1. (συνέχεια)

Αρχική Δήλωση	ΔΠΑ	ΕΠΑ-τελ. κλίμακα
Διεθνισμός		
14. Η εξουσία των ισχυρών κρατών ευνοεί την άσκηση παγκόσμιας αστυνόμευσης και βίας.	√	
26. Στην σύγχρονη οικονομία, όποιος δεν έχει την κατάλληλη εξειδίκευση και δεν μπορεί να ακολουθήσει τις ανάγκες της αγοράς εργασίας, περιθωριοποιείται.		
19. Η κοινωνική πολιτική και η αναδιανομή των πόρων εμποδίζονται από τις πιέσεις της παγκόσμιας αγοράς στα κράτη.	√	√
22. Τα ισχυρά δυτικά κράτη που ελέγχουν τις τεχνολογίες επικοινωνίας επιβάλλουν την δυτική κουλτούρα σε όλο τον υπόλοιπο κόσμο.		
43. Οι εθνικές κουλτούρες είναι αρκετά ισχυρές ώστε να μην επηρεάζονται ριζικά από την πολιτισμική παγκοσμιοποίηση.		
33. Ο κάθε πολιτισμός ενσωματώνει με το δικό του τρόπο τα εισαγόμενα πολιτισμικά στοιχεία, κι έτσι δεν απειλείται από αυτά.		
10. Η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση οδηγεί σε όλο και σοβαρότερες συγκρούσεις μεταξύ πολιτισμών.		
Μετασηματισμός		
7. Δεν υπάρχει παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, αφού βασικές οικονομικές δυνάμεις είναι ακόμη οι εθνικές.		
28. Η σημερινή παγκόσμια οικονομία δεν διαφέρει ριζικά από το παρελθόν.		
17. Οι περισσότερες εταιρείες δεν είναι πολυεθνικές, αλλά έχουν ξεκάθαρη εθνική έδρα σε κάποιο από τα ισχυρά κράτη του κόσμου.		
31. Οι εθνικές οικονομίες παίζουν σήμερα σημαντικό ρόλο, αλλά ο ρόλος του κράτους μεταβάλλεται και γίνεται συντονιστικός και ανταγωνιστικός.		
15. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας δεν είναι απόλυτη, γιατί υπάρχουν ξεχωριστές περιοχές με κοινή οικονομική δυναμική, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση.		
6. Η παγκόσμια οικονομία μπορεί να ελεγχθεί με την συνεργασία κρατών και διεθνών θεσμών.	√	√
27. Η παγκόσμια και τοπική συνεργασία μπορεί να στρέψει την παγκοσμιοποίηση προς όφελος των πιο ανίσχυρων.	√	√
32. Η πολιτική εξουσία σήμερα κατανέμεται σε πολλά επίπεδα, όχι μόνο κρατικά, αλλά και τοπικά και παγκόσμια.		
13. Η παγκόσμια πολιτική σκηνή χαρακτηρίζεται από την διεθνή συνεργασία και την αλληλοεπικάλυψη εξουσιών.		
25. Οι νέοι διεθνείς και τοπικοί θεσμοί μπορούν να συμβιβάσουν τις οικονομικές πιέσεις με την κοινωνική πολιτική εκ μέρους του κράτους.		
34. Οι νέες οργανώσεις και κινήματα που επιτρέπουν την πολιτική συμμετοχή των πολιτών επηρεάζουν όλο και περισσότερο την λήψη αποφάσεων.		
12. Η παγκοσμιοποίηση μπορεί να βοηθήσει στην συνειδητοποίηση ότι παγκόσμια προβλήματα όπως τα περιβαλλοντικά, μπορούν να λυθούν με παγκόσμια συνεργασία.	√	√
4. Με τις κατάλληλες πολιτικές, η παγκοσμιοποίηση μπορεί να δώσει φωνή στον κάθε πολίτη και να ενθαρρύνει την πολιτική του συμμετοχή.	√	√
23. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας μπορεί να είναι επωφελής για όλους αν εφαρμοστεί με ισορροπία και ισότητα.	√	√
11. Η παγκοσμιοποίηση των επικοινωνιών (π.χ. Ίντερνετ) δημιουργεί μία παγκόσμια δημόσια σφαίρα όπου οι πολίτες μπορούν να συζητούν ελεύθερα τα θέματα που τους απασχολούν.		
47-Παγκοσμιοκεντρισμός (ΔΠΑ)	√	
33-Διεθνισμός (ΔΠΑ)	√	

Σημείωση: Οι δηλώσεις 11, 33 και 47 βρέθηκαν στην ΔΠΑ να φορτίζουν σε άλλον παράγοντα απ' αυτόν στον οποίο είχαν αρχικά κατασκευαστεί να περιλαμβάνονται. Έτσι έχουν περιληφθεί και στους δύο παράγοντες στον πίνακα.

Πίνακας 7.2

Η τελική Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση στο Δείγμα 1 (N₁ = 225)

	Φορτίσεις των δηλώσεων στους παράγοντες		
	Μετα- σηματισμός	Διεθνισμός	Παγκοσμιο- κεντρισμός
47. Πολιτισμική π. είναι θετική, ανταλλαγή στοιχείων	.68		
12. Π. βοηθάει συνεργασία για παγκόσμια προβλήματα	.62		-.26
4. Π. μπορεί να ενθαρρύνει πολιτική συμμετοχή	.59		
27. Παγκόσμια και τοπική συνεργασία για να στραφεί η π. προς όφελος των ανίσχυρων	.58		
6. Παγκόσμια οικονομία μπορεί να ελεγχθεί με συνεργασία κρατών και θεσμών	.56		
23. Π. επωφέλης αν εφαρμοστεί με ισορροπία, ισότητα	.55		
33. Εθνικοί πολιτισμοί ενσωματώνουν, δεν απειλούνται	.50	-.32	.31
15. Π. όχι απόλυτη, περιοχές με κοινή δυναμική όπως ΕΕ	.44		
3. Με την π. δημιουργούνται νέες κουλτούρες	.39		
36. Δυνάμεις αγοράς έχουν μεγάλη, ανεξέλεγκτη εξουσία		.68	
29. Π. αγορά αναγκάζει κράτη σε συνεργασία		.66	
30. Διεθνείς θεσμοί ωφελούν ισχυρά κράτη, κυρίως Αμερική		.62	
19. Κοινωνική πολιτική εμποδίζεται από πιέσεις αγοράς		.59	
39. Κράτη χάνουν εξουσία από πολυεθνικές, σχ. θεσμούς		.58	
14. Εξουσία ισχυρών κρατών ευνοεί παγκόσμια αστυνόμευση και βία		.58	
26. Όποιος δεν έχει εξειδίκευση περιθωριοποιείται		.49	-.40
22. Ισχυρά κράτη ελέγχουν επικοινωνίες και επιβάλλουν δυτική κουλτούρα		.46	
46. Π. οικονομίας μειώνει κρατική διαφθορά, γραφειοκρατία		-.41	-.25
20. Π. οικονομίας αναπόφευκτη, δεν αντιστρέφεται			-.65
38. Παραγωγικότητα-αποτελεσματικότητα αγορών			-.63
18. Π. κάνει εργασία ευέλικτη, αποτελεσματική		-.29	-.55
9. Σήμερα βασικές η πληροφορία και η επικοινωνία			-.50
11. Π. των επικοινωνιών δημιουργεί δημόσια σφαίρα	.40		-.43
8. Πολυεθνικές φέρνουν στον Τρίτο Κόσμο τεχνογνωσία, χρήματα, ανάπτυξη		-.26	-.40

Σημείωση. Παρουσιάζονται όλες οι φορτίσεις των δηλώσεων με τιμές >.25. Οι τιμές που παρουσιάζονται είναι από τη λύση μετά την περιστροφή oblmin. Οι δηλώσεις αναγράφονται συντομευμένες (π. σημαίνει παγκοσμιοποίηση).

7.3.2 Επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση (ΕΠΑ) πολλαπλών ομάδων (multigroup Confirmatory Factor Analysis).

Χρησιμοποιήθηκε Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση (ΕΠΑ) πολλαπλών ομάδων (multigroup Confirmatory Factor Analysis - CFA) για να εξεταστεί η παραγοντική δομή που βρέθηκε με τη διερευνητική παραγοντική ανάλυση στο δείγμα 1, σε τρία ακόμη δείγματα: ένα επιπλέον δείγμα φοιτητών κοινωνικών επιστημών (2), ένα δείγμα φοιτητών ψυχολογίας και ηλεκτρολογίας (δείγμα 4) και ένα δείγμα εργαζομένων (5). Η ΕΠΑ χρησιμοποιείται για να ελέγξει μια παραγοντική δομή που προέκυψε μέσω διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης. Η ΕΠΑ πολλαπλών ομάδων χρησιμοποιείται για να ελέγξει αν μία παραγοντική δομή παραμένει ίδια σε διαφορετικά δείγματα, ή διαφορετικές δημογραφικές ομάδες (Byrne, 2004· Wood, Linley, Maltby και συν., 2008). Με τον τρόπο αυτό επαναλαμβάνεται η ανάλυση σε διαφορετικά δείγματα και επιβεβαιώνεται η γενικευσιμότητά της σε αυτά. Αν μέσω της ανάλυσης διαπιστωθεί ότι το μοντέλο έχει καλή σύγκλιση σε όλα τα δείγματα, τότε εδραιώνεται η ισοτιμία της μέτρησης (measurement invariance) για τα δείγματα αυτά.

Υπάρχουν διαφορετικά επίπεδα, ή βαθμοί, ισοτιμίας (measurement invariance) (βλ. Cheung & Rensvold, 2002). Το πρώτο επίπεδο, η 'εννοιολογική ισοτιμία' (configural invariance), σημαίνει ότι σε όλα τα δείγματα, οι ίδιες ενότητες δηλώσεων συνδέονται με τις ίδιες έννοιες, ή αλλιώς ότι η δομή των παραγόντων είναι η ίδια από δείγμα σε δείγμα. Το δεύτερο επίπεδο, η δομική-μετρική ισοτιμία (metric invariance), σημαίνει ότι οι φορτίσεις των δηλώσεων στους παράγοντες είναι ίδιες για όλα τα δείγματα. Υπάρχουν και άλλα επίπεδα ('ισοτιμία υπολοίπων μέτρησης' [residual invariance], ισοτιμία κλίμακας μέτρησης [intercept invariance] κ.α.) που θεμελιώνουν την πλήρη ισοτιμία του μοντέλου στα υπό μελέτη δείγματα. Το μοντέλο του κάθε επιπέδου είναι ιεραρχικά ενταγμένο στο μοντέλο του προηγούμενου επιπέδου, και γίνεται αποδεκτό αν δεν είναι σημαντικά χειρότερο από το προηγούμενο, βάση του δείκτη $\Delta\chi^2$. Στη δική μας ανάλυση δεν αναμέναμε ότι θα υπάρχει πλήρης ισοτιμία του μοντέλου για όλα τα δείγματά μας, αλλά αναμέναμε ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης θα έχει την ίδια παραγοντική δομή στα δείγματά μας. Ελέγξαμε ακόμη ένα επίπεδο ισοτιμίας, την ισοτιμία των φορτίσεων των δηλώσεων στους παράγοντες. Αν υπάρχει ισοτιμία των φορτίσεων, αυτό σημαίνει ότι η ισχύς των σχέσεων μεταξύ των δηλώσεων και των παραγόντων όπου φορτίζουν είναι η ίδια για όλα τα δείγματα.

Έτσι, η ανάλυση αυτή περιλάμβανε δύο βήματα. Στο πρώτο βήμα, έγινε ΕΠΑ για το κάθε δείγμα (2, 4 και 5) ξεχωριστά. Στο δεύτερο βήμα, συγκρίθηκαν μεταξύ τους δύο μοντέλα, ως προς την εφαρμογή τους στα δεδομένα. Ο δείκτης σύγκλισης του πρώτου μοντέλου, ή μοντέλου χωρίς περιορισμούς (unconstrained model) είναι το άθροισμα των δεικτών χ^2 από τις ξεχωριστές ΕΠΑ του βήματος 1. Σε αυτό το μοντέλο δεν καθορίζονται ως ισότιμες οι φορτίσεις των δηλώσεων μεταξύ των δειγμάτων. Στο δεύτερο μοντέλο, οι φορτίσεις των δηλώσεων προκαθορίζονται ως ισότιμες μεταξύ των δειγμάτων. Αν η σύγκλιση του δεύτερου μοντέλου δεν είναι σημαντικά χειρότερη από αυτή του πρώτου (με βάση το δείκτη $\Delta\chi^2$), τότε θεωρείται ότι οι φορτίσεις των δηλώσεων δεν διαφέρουν σημαντικά από το ένα δείγμα στο άλλο (δομική μετρική ισοτιμία - construct-level metric invariance).

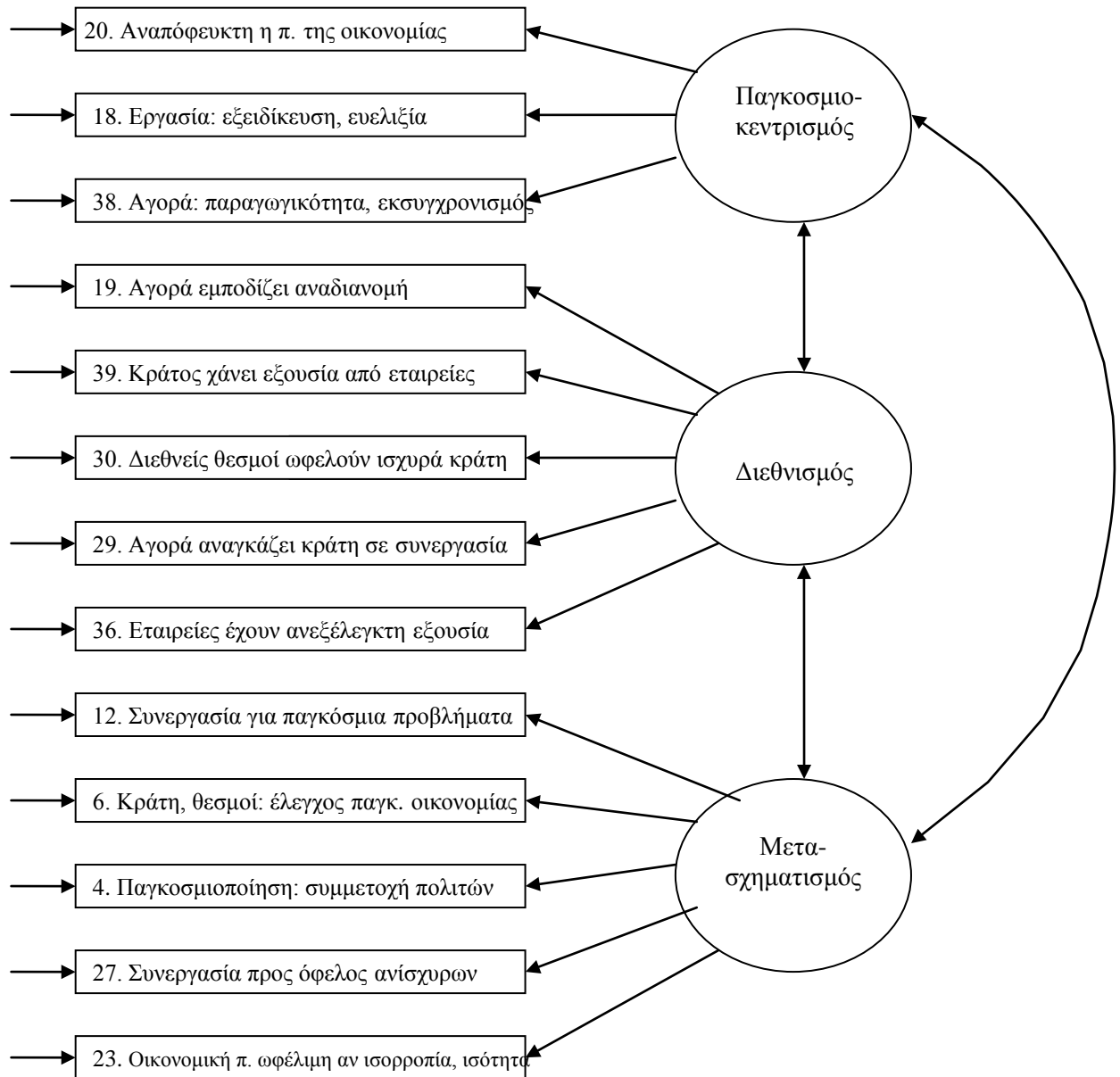
Η πρώτη ανάλυση έγινε για να εξεταστεί η παραγοντική δομή του μοντέλου όπως προέκυψε από την Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση στο δείγμα 1. Το μοντέλο που κατασκευάστηκε περιλάμβανε τρεις παράγοντες, που αντιστοιχούσαν στον 'παγκοσμιοκεντρισμό', το 'διεθνισμό' και το 'μετασχηματισμό'. Το μοντέλο αυτό, που παρουσιάζεται στο Σχήμα 7.1, ελέγχθηκε ξεχωριστά στα δείγματα 2, 4 και 5 (από το μοντέλο του Σχήματος 7.1 απουσιάζει η δήλωση 9 που περιλαμβανόταν στο αρχικό μοντέλο, η οποία αφαιρέθηκε με διαδικασία που περιγράφεται στη συνέχεια).

Το λογισμικό στο οποίο έγιναν οι αναλύσεις ήταν το AMOS v. 18. Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για τις Επιβεβαιωτικές Παραγοντικές Αναλύσεις ήταν η μέθοδος μέγιστης πιθανοφάνειας (Maximum Likelihood). Η βασική προϋπόθεση για τη χρήση της μεθόδου αυτής είναι η πολυμεταβλητή κανονική κατανομή των παρατηρούμενων μεταβλητών. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Bollen (1989) η ανάλυση με τη μέθοδο ML είναι δικαιολογημένη εφ' όσον δεν παρουσιάζεται στα δεδομένα υπερβολική κύρτωση. Εφ' όσον οι μεταβλητές του μοντέλου μας δεν παρουσίαζαν υπερβολική κύρτωση σε κανένα από τα εν λόγω δείγματα, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος ML.

Οι τιμές που έλειπαν από τα δεδομένα αντικαταστάθηκαν με τη μέθοδο Estimation-Maximization. Οι δείκτες σύγκλισης (goodness of fit indexes) που εξετάστηκαν ήταν οι: χ^2 (που είναι ευαίσθητος στο μέγεθος του δείγματος-Bentler, 1990), ο λόγος χ^2/df (τιμές πάνω από 2 δηλώνουν ότι το μοντέλο μπορεί να βελτιωθεί-Byrne, 2001), οι δείκτες NFI, CFI και TLI (που συνίσταται να υπερβαίνουν το .90· Bollen, 1989· Hoyle & Panter, 1995· Hu & Bentler, 1995) και ο δείκτης RMSEA (συνιστώμενες τιμές κάτω του 0.08· Hair και συν., 1998).

Η αρχική εξέταση του μοντέλου στα τρία δείγματα έδωσε αποδεκτούς δείκτες σύγκλισης, εκτός από το δείγμα 5 ($\chi^2 (74) = 172.76$, CFI = .88, RMSEA = 0.7 (90% CI = .06-.08). Οι δείκτες της ανάλυσης αυτής για κάθε ένα από τα δείγματα παρουσιάζονται στον Πίνακα 5 του Παραρτήματος Α. Με εξέταση των φορτίσεων των δηλώσεων στους παράγοντες, των τυποποιημένων υπολοίπων (standardized residual covariances), και των δεικτών μετατροπής (modification indexes), βρέθηκε ότι η δήλωση 9 παρουσίαζε τυποποιημένο υπόλοιπο συνδιακύμανσης > 2 και χαμηλή φόρτιση (.22) για το δείγμα αυτό. Το ίδιο συνέβαινε και στα άλλα δύο δείγματα. Με αυτά τα κριτήρια, η δήλωση 9 διαγράφηκε και οι ΕΠΑ επαναλήφθηκαν για κάθε δείγμα. Φάνηκε ότι το τροποποιημένο αυτό μοντέλο παρουσίαζε αποδεκτή σύγκλιση στο κάθε ένα από τα δείγματα. Τα αποτελέσματα των ξεχωριστών ΕΠΑ για κάθε ένα από τα δείγματα παρουσιάζονται στον Πίνακα 7.3.

Στο δεύτερο βήμα της ανάλυσης, ελέγχθηκε το ίδιο μοντέλο για όλα τα δείγματα μαζί, προκειμένου να φανεί αν υπάρχει ισοτιμία της παραγοντικής δομής σε αυτά. Στο μοντέλο αυτό (Μοντέλο Βάσης στον Πίνακα 7.4) δεν τέθηκαν περιορισμοί ισοτιμίας στις φορτίσεις των παραγόντων. Το μοντέλο αυτό παρουσίασε αποδεκτούς δείκτες σύγκλισης (βλ. Πίνακα 7.4). Αυτό σημαίνει ότι η κλίμακα της παγκοσμιοποίησης παρουσιάζει την ίδια παραγοντική δομή και στα τρία διαφορετικά δείγματα. Στο δεύτερο μοντέλο προκαθορίστηκαν ως ισότιμες οι φορτίσεις των παραγόντων. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 7.4, το μοντέλο αυτό δεν διέφερε στατιστικά σημαντικά ως προς τους δείκτες σύγκλισης του από το μοντέλο Βάσης, και έτσι έγινε αποδεκτό. Επομένως, η ισχύς των σχέσεων μεταξύ των δηλώσεων και των παραγόντων (των υποκείμενων εννοιών) είναι ίδια για τα δύο δείγματα φοιτητών και για το δείγμα εργαζομένων. Συμπερασματικά, οι φορτίσεις των δηλώσεων στους παράγοντες βρέθηκαν να είναι ισότιμοι για τα δείγματα 2, 4 (φοιτητές κοινωνικών επιστημών, ψυχολογίας και ηλεκτρολογίας) και 5 (εργαζόμενοι). Το μοντέλο της παραγοντικής δομής παρουσιάζεται συνολικά στο Σχήμα 7.1.

Σχήμα 7.1. Το τελικό μοντέλο των αναπαραστάσεων της παγκοσμιοποίησης στην Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση

Πίνακας 7.3

Δείκτες σύγκλισης από την Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση στα Δείγματα 2, 4 και 5

Μοντέλα	Δείκτες σύγκλισης					
	χ^2	df	χ^2/df	CFI	TLI	RMSEA (90% CI)
Δείγμα 2 ($N_2 = 231$)	93.28**	62	1.50	.93	.91	.05 (.03-.07)
Δείγμα 4 ($N_4 = 137$)	81.93*	62	1.32	.93	.91	.05 (.01-.07)
Δείγμα 5 ($N_5 = 275$)	136.47***	62	2.2	.91	.88	.07 (.05-.08)

Σημείωση: CFI = Comparative Fit Index, TLI = Tucker-Lewis Index, RMSEA = Root Mean Square Error of Approximation.

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Πίνακας 7.4

Δείκτες σύγκλισης και ισοτιμία μέτρησης (measurement invariance) από την Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση πολλαπλών ομάδων στα Δείγματα 2, 4 και 5

Μοντέλα	χ^2	df	χ^2/df	CFI	TLI	RMSEA	$\Delta\chi^2$	Δdf	p
						(90% CI)			
Μοντέλο Βάσης (χωρίς περιορισμούς)	308.45***	188	1.64	.922	.90	.03 (.02, .04)	-	-	-
Μοντέλο 2 (ισοτιμία φορτίσεων)	332.93***	208	1.60	.920	.91	.03 (.02, .04)	24.48	20	ns (.255)

Σημείωση: CFI = Comparative Fit Index, TLI = Tucker-Lewis Index, RMSEA = Root Mean Square Error of Approximation.

*** $p < .001$.

7.3.3 Φορτίσεις των δηλώσεων στους παράγοντες.

Οι φορτίσεις των δηλώσεων στους παράγοντες παρουσιάζονται για το κάθε δείγμα ξεχωριστά και για το σύνολο των τριών δειγμάτων, αφού βρέθηκε μετρική ισοδυναμία του εργαλείου μέτρησης για τα εν λόγω δείγματα (Πίνακας 7.5). Οι

φορτίσεις των δηλώσεων στους παράγοντες ήταν όλες στατιστικά σημαντικές και από μέτριες έως ισχυρές.

Πίνακας 7.5

Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση: Φορτίσεις των δηλώσεων στους παράγοντες της παγκοσμιοποίησης για κάθε δείγμα και για το σύνολο των δειγμάτων 2, 4 και 5

Δήλωση	Παγκοσμιοκεντρισμός				Διεθνισμός				Μετασχηματισμός			
	Δείγμα				Δείγμα				Δείγμα			
	2	4	5	Σύν.	2	4	5	Σύν.	2	4	5	Σύν.
20	.45	.33	.56	.49								
18	.57	.41	.61	.60								
38	.70	.55	.62	.64								
19					.47	.61	.46	.53				
39					.64	.66	.72	.68				
30					.56	.53	.54	.54				
29					.39	.58	.51	.52				
36					.63	.62	.76	.68				
6									.56	.62	.66	.62
12									.66	.54	.65	.63
4									.53	.48	.63	.55
27									.39	.55	.50	.46
23									.65	.69	.65	.66

7.3.4 Αξιοπιστία, δείκτες κεντρικής τάσης και συνάφειας.

Η αξιοπιστία εσωτερικής συνοχής ελέγχθηκε με το δείκτη α του Cronbach. Οι περιγραφικοί στατιστικοί δείκτες, όπως και οι δείκτες συνάφειας μεταξύ των παραγόντων της κλίμακας της παγκοσμιοποίησης υπολογίστηκαν για τα δείγματα της ΕΠΑ αλλά και για το πρώτο δείγμα της ΔΠΑ, στο SPSS v. 17 (βλ. Πίνακα 7.6). Για τον κάθε παράγοντα δημιουργήθηκε μία νέα μεταβλητή η οποία αντιπροσώπευε το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις. Όπως και στην ΕΠΑ, οι τιμές που έλειπαν αντικαταστάθηκαν με τη μέθοδο Estimation-Maximization. Ακόμη παρουσιάζονται οι στατιστικοί περιγραφικοί δείκτες και οι δείκτες εσωτερικής συνοχής για το σύνολο του δείγματος.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 7.6, η αξιοπιστία εσωτερικής συνοχής είναι αποδεκτή και κυμαίνεται μεταξύ των τιμών .60-.75 για όλα τα δείγματα. Εξαίρεση αποτέλεσε ο παράγοντας Παγκοσμιοκεντρισμός που στο Δείγμα 4 δεν είχε επαρκή

αξιοπιστία ($\alpha = .40$) κι έτσι η υπο-κλίμακα αυτή δεν υπολογίστηκε ως μεταβλητή για το συγκεκριμένο δείγμα.

Όπως φαίνεται, ο παράγοντας Διεθνισμός παρουσιάζει τη μεγαλύτερη μέση αποδοχή σε όλα τα δείγματα. Η μέση αποδοχή του 'Μετασχηματισμού' δεν διαφέρει σημαντικά μεταξύ των τεσσάρων δειγμάτων, $F(3, 864) = 2.55, p > .05$. Η μέση όμως αποδοχή του Διεθνισμού διέφερε σημαντικά μεταξύ των δειγμάτων, $F(3, 864) = 15.74, p < .001$ και οι συγκρίσεις με τον έλεγχο post hoc Scheffe έδειξαν ότι οι συμμετέχοντες του δείγματος 1 υιοθετούν περισσότερο το Διεθνισμό απ' ό τι αυτοί του δείγματος 2 ($p < .01$) και του δείγματος 4 ($p < .001$), και αντίστοιχα οι συμμετέχοντες του δείγματος 5 υιοθετούν περισσότερο την άποψη αυτή από αυτούς του δείγματος 2 και 4 ($p < .001$ και στις δύο περιπτώσεις) (βλ. Πίνακα 6 για το μέσο όρο του Διεθνισμού σε όλα τα δείγματα). Όσον αφορά τον Παγκοσμιοκεντρισμό, και εδώ παρουσιάστηκαν διαφορές στην αποδοχή του μεταξύ των δειγμάτων, $F(2, 728) = 27.03, p < .001$ και όπως έδειξε ο έλεγχος post hoc, οι συμμετέχοντες του δείγματος 5 υιοθετούν την άποψη αυτή λιγότερο από αυτούς των δειγμάτων 1 και 2 ($p < .001$ και στις δύο περιπτώσεις, βλ. Πίνακα 7.6 για το μέσο όρο του Παγκοσμιοκεντρισμού σε όλα τα δείγματα).

Όσον αφορά στις ενδοσυνάψεις μεταξύ των παραγόντων της παγκοσμιοποίησης, σε όλα τα δείγματα (πλην του τέταρτου, όπου δεν υπολογίστηκαν οι αντίστοιχοι στατιστικοί δείκτες) ο Μετασχηματισμός παρουσιάζει μέτρια θετική συνάφεια με τον Παγκοσμιοκεντρισμό³. Επίσης σε όλα τα δείγματα, πλην του τέταρτου, ο διεθνισμός παρουσιάζει ασθενή, ή μη σημαντική, αρνητική συνάφεια με το μετασχηματισμό, και πιο ισχυρή αρνητική συνάφεια με τον παγκοσμιοκεντρισμό.

Φαίνεται επομένως ότι το Δείγμα 4 παρουσιάζει ιδιαιτερότητα σε σχέση με τα υπόλοιπα δείγματα, εφ' όσον ένας από τους τρεις παράγοντες της παγκοσμιοποίησης δεν παρουσιάζει επαρκή αξιοπιστία σε αυτό, ενώ ανάμεσα στους υπόλοιπους δύο υπάρχει θετική συνάφεια, κάτι που δεν συμβαίνει στα υπόλοιπα δείγματα. Η ελλιπής αξιοπιστία εσωτερικής συνοχής του 'Παγκοσμιοκεντρισμού' ενδεχομένως οφείλεται στο μικρό μέγεθος του δείγματος ($N = 137$) και τη σύσταση του δείγματος αυτού (βλ. κεφάλαιο 6 για περιγραφή του δείγματος 4). Η ιδιαιτερότητα του Δείγματος 4

³ Καθώς παρατηρήθηκε σε όλα τα δείγματα μέτρια προς υψηλή θετική συνάφεια του Παγκοσμιοκεντρισμού με το Μετασχηματισμό, ελέγξαμε ένα μοντέλο ΕΠΑ για τα Δείγματα 2, 4 και 5 με δύο μόνο παράγοντες, όπου οι δηλώσεις του Παγκοσμιοκεντρισμού και του Μετασχηματισμού φόρτιζαν στον ίδιο παράγοντα. Το μοντέλο αυτό δεν είχε καλή σύγκλιση στο σύνολο των δειγμάτων ($\chi^2(64) = 216.82, \chi^2/df = 3.4, CFI = .89, TLI = .85$), όπως και σε κάθε ένα από τα δείγματα ξεχωριστά, και απορρίφθηκε.

επιβεβαιώθηκε και στην επόμενη ενότητα όπου φάνηκε ότι σε αντίθεση με τα άλλα δείγματα οι παράγοντες της παγκοσμιοποίησης στο δείγμα αυτό δεν παρουσίασαν συνάφεια με τις μεταβλητές αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και πολιτικής τοποθέτησης (βλ. ενότητα 8.3.1).

Πίνακας 7.6

Αξιοπιστία, δείκτες κεντρικής τάσης και συνάφειας μεταξύ των παραγόντων της παγκοσμιοποίησης για όλα τα δείγματα

Παράγοντας	α	Δείκτες κεντρικής τάσης		Δείκτες συνάφειας των παραγόντων		
		M	SD	Μετασχημ/σμός	Διεθνισμός	Παγκοσμ/σμός
Δείγμα 1 (N = 225)						
Μετασχηματισμός	.69	4.62	1.06	-	-.12	.41***
Διεθνισμός	.68	5.39	0.81		-	-.16*
Παγκοσμιοκεντρισμός	.63	4.19	1.22			-
Δείγμα 2 (N = 231)						
Μετασχηματισμός	.69	4.55	1.1	-	-.10	.41***
Διεθνισμός	.67	5.09	0.89		-	-.12
Παγκοσμιοκεντρισμός	.59	4.22	1.10			-
Δείγμα 4 (N = 137)						
Μετασχηματισμός	.71	4.36	1.15	-	.25**	
Διεθνισμός	.74	5.03	0.98		-	
Παγκοσμιοκεντρισμός	.40					
Δείγμα 5 (N = 275)						
Μετασχηματισμός	.75	4.40	1.19	-	-.00 (-.02)	.48***
Διεθνισμός	.73	5.51	0.77		-	-.26***
Παγκοσμιοκεντρισμός	.61	3.55	1.11			-
Σύνολο δείγματος (N = 868)						
Μετασχηματισμός	.71	4.49	1.10	-	-.01	
Διεθνισμός	.72	5.29	0.87		-	
Παγκοσμιοκεντρισμός	.61					

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

7.4 Συζήτηση

Το πρώτο ερευνητικό μας ερώτημα ήταν κατά πόσο η επιστημονική θεωρία για την παγκοσμιοποίηση έχει διαχυθεί στον κοινό νου, ώστε να αποκτήσει το χαρακτήρα κοινωνικής αναπαράστασης. Για το λόγο αυτό κατασκευάσαμε ένα αρχικό σύνολο δηλώσεων για την παγκοσμιοποίηση, που μέσω διερευνητικής και επιβεβαιωτικής παραγοντικής ανάλυσης κατέληξαν σε μία συντομότερη κλίμακα για την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης.

Ως προς το πρώτο αυτό ερευνητικό ερώτημα, φάνηκε ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης στον κοινό νου παρουσιάζει μία δομή που σε μεγάλο βαθμό αντιστοιχεί στον επιστημονικό λόγο για την παγκοσμιοποίηση. Η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης αρθρώνεται σε τρεις παράγοντες, σε τρία διαφορετικά ιδεολογικά επιχειρήματα που συμπίπτουν ως προς τη δομή τους στα διαφορετικά δείγματα φοιτητών και εργαζομένων. Μπορούμε επομένως να υποστηρίξουμε ότι στην ελληνική κοινωνία έχουν διαμορφωθεί διαφορετικές απόψεις για την παγκοσμιοποίηση σε συνάρτηση με τον επιστημονικό και πολιτικό λόγο γι' αυτήν.

Οι δηλώσεις που φορτίζουν σε κάθε παράγοντα στο τελικό μας μοντέλο αποτυπώνουν τον πυρήνα του κάθε επιχειρήματος για την παγκοσμιοποίηση. Ως προς τον παγκοσμιοκεντρισμό, οι δηλώσεις που φορτίζουν σε αυτόν αναφέρονται στην οικονομική παγκοσμιοποίηση και στην εργασία. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση θεωρείται αναπόφευκτη, και σημαίνει την εξειδίκευση και ευελιξία της εργασίας, τον εκσυγχρονισμό των αγορών και την αύξηση της παραγωγικότητας. Όλα αυτά κάνουν την οικονομία πιο αποτελεσματική και έχουν θετικό αξιολογικό πρόσημο. Το επιχειρήμα αυτό ταυτίζεται στην ουσία του με τη νεοφιλελεύθερη οικονομική θεωρία.

Ο παράγοντας Διεθνισμός τονίζει αντίθετα την ασυμμετρία εξουσίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ασυμμετρία εξουσίας αναφέρεται κυρίως στην υπέρμετρη δύναμη που έχουν αποκτήσει οι πολυεθνικές εταιρείες και οι 'δυνάμεις της αγοράς'. Οι μεγάλες εταιρείες ασκούν πίεση στα κράτη εμποδίζοντας την άσκηση κοινωνικής πολιτικής από τα τελευταία. Οι περισσότερες από τις δηλώσεις αυτού του παράγοντα αναφέρονται στην μεγάλη εξουσία των πολυεθνικών εταιρειών. Λιγότερο σαφής είναι στον παράγοντα αυτό ο ρόλος των διεθνών θεσμών. Αυτοί θεωρείται ότι στηρίζουν τη δράση των πολυεθνικών εταιρειών και σε μία μόνο από τις δηλώσεις του παράγοντα αναφέρεται ότι λειτουργούν προς όφελος των ισχυρών κρατών και ιδίως των ΗΠΑ. Έτσι, ο παράγοντας 'Διεθνισμός' αποδέχεται επίσης την οικονομική

παγκοσμιοποίηση τονίζοντας όμως αυτή τη φορά τις αρνητικές της συνέπειες στην κοινωνική πολιτική του εθνικού κράτους. Αποδίδεται δηλαδή μία οπτική της παγκοσμιοποίησης όπως την έχει θεωρητικοποιήσει τμήμα της αριστερής κοινωνικής θεωρίας. Δεν αποδίδεται όμως ουσιαστικά στον παράγοντα αυτό το επιχείρημα ότι η παγκοσμιοποίηση είναι μια ιδεολογική κατασκευή που με το πρόσχημα της οικονομικής ενοποίησης εξυπηρετεί τα συμφέροντα των ισχυρότερων κρατών, ένα επιχείρημα δηλαδή απόρριψης της οικονομικής παγκοσμιοποίησης (βλ. κεφάλαιο 1).

Οι δηλώσεις που φορτίζουν στον παράγοντα ‘Μετασχηματισμός’ αναφέρονται κατά κύριο λόγο στην παγκόσμια συνεργασία. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας θεωρείται και εδώ δεδομένη, η εφαρμογή της όμως με τέτοιο τρόπο ώστε να ωφελήσει ισότιμα τα εθνικά κράτη και τους πολίτες τους είναι κατά την άποψη αυτή το βασικό διακύβευμα. Επομένως, ενώ οι δύο προηγούμενες απόψεις δίνουν βάρος κυρίως στην οικονομική πλευρά της παγκοσμιοποίησης, ο τρίτος αυτός παράγοντας αναφέρεται και στην πολιτική της διάσταση, δηλαδή στη συνεργασία μεταξύ κρατών και διεθνών θεσμών, όπως και στη συμμετοχή των πολιτών (προφανώς μέσω οργανώσεων, φόρουμ κλπ) στην παγκόσμια πολιτική. Η ‘μετασχηματιστική’ άποψη τονίζει επομένως τις ωφέλιμες και ευεργετικές επιδράσεις που μπορεί να έχει η παγκοσμιοποίηση σε πολιτικό επίπεδο, αφού δίνει τη δυνατότητα για ισότιμη πολιτική συμμετοχή κρατών και πολιτών και για παγκόσμια συνεργασία ώστε να λυθούν προβλήματα που έχουν παγκόσμιο και όχι τοπικό χαρακτήρα. Η άποψη αυτή προβάλλει έτσι μια οπτική παγκόσμιας συνεργασίας σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο.

Συνολικά, η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης όπως αποτυπώνεται στις έρευνες αυτές αναφέρεται σχεδόν αποκλειστικά στις οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις της. Όπως προαναφέρθηκε, μόνο δύο δηλώσεις που φόρτιζαν αρχικά στον παράγοντα ‘μετασχηματισμός’ αναφέρονταν στην πολιτισμική παγκοσμιοποίηση οι οποίες στη συνέχεια αφαιρέθηκαν από την τελική κλίμακα. Την έλλειψη αυτή περαιτέρω αναφοράς στον πολιτισμό μπορούμε να την αποδώσουμε στην απουσία μιας σαφούς αντικειμενοποίησης της αναπαράστασης σχετικά με τον πολιτισμό και την επικοινωνία στον κοινό νου.

Συμπερασματικά, διαπιστώθηκε ότι η κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης στην ελληνική κοινωνία αντικειμενοποιείται σε τρία ευρεία θέματα, δηλαδή στην οικονομική αποτελεσματικότητα που φέρνει η οικονομική παγκοσμιοποίηση (παγκοσμιοκεντρισμός), στην ασυμμετρία εξουσίας ισχυρών

εταιρειών και κρατών (διεθνισμός), και στην παγκόσμια πολιτική και οικονομική συνεργασία (μετασχηματισμός). Τα θέματα αυτά αντιστοιχούν σε μεγάλο βαθμό στα επιχειρήματα της κοινωνικής θεωρίας γύρω από την παγκοσμιοποίηση, αποτυπώνοντας τους βασικούς άξονες των τελευταίων. Η οικονομία και η εργασία είναι οι βασικοί τομείς της αναπαράστασης, σε μικρότερο βαθμό η πολιτική και δεν υπάρχει αναφορά στην επικοινωνία και τον πολιτισμό.

Το ερευνητικό εργαλείο για την παγκοσμιοποίηση που κατασκευάσαμε αποτελεί μία σύντομη και σχετικά απλή κλίμακα που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη μέτρηση των απόψεων για την παγκοσμιοποίηση. Πρέπει να τονιστεί ότι, εφ' όσον η κλίμακα αυτή δεν είναι ψυχομετρική, δεν αναμένουμε ότι οι ιδιότητές της, όπως η παραγοντική δομή της, οι φορτίσεις των παραγόντων, ή οι δείκτες συνάφειας μεταξύ τους θα παρουσιάζουν σταθερότητα στο χρόνο και στις κοινωνικές μεταβολές. Αντίθετα, η μεσολάβηση της οικονομικής κρίσης στην ελληνική κοινωνία αναμένουμε ότι μπορεί να συμπέσει με αλλαγές στην αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και άρα με αλλαγές στη δομή και στις ιδιότητες του ερευνητικού μας εργαλείου. Επομένως η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης που παρουσιάζεται εδώ αναφέρεται σε μία συγκεκριμένη περίοδο και σε έναν συγκεκριμένο πληθυσμό. Η κλίμακα ωστόσο που κατασκευάσαμε, με τους δεδομένους αυτούς περιορισμούς, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να διερευνηθούν οι σχέσεις της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης με άλλες κοινωνιοψυχολογικές μεταβλητές στον πληθυσμό μας.

8. Σχέσεις της Αναπαράστασης της Παγκοσμιοποίησης με το Αντιληπτό Οικονομικό Επίπεδο και την Πολιτική Τοποθέτηση

8.1 Εισαγωγή

8.1.1 Η επικέντρωση της κοινωνικής αναπαράστασης.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξετάσαμε το πρώτο ερευνητικό μας ερώτημα σχετικά με την ύπαρξη μιας κοινωνικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης στην ελληνική κοινωνία, και τη σχέση της με τον επιστημονικό λόγο για την παγκοσμιοποίηση. Το δεύτερο ερευνητικό μας ερώτημα αφορά τις σχέσεις της αναπαράστασης αυτής με το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο και την πολιτική τοποθέτηση των συμμετεχόντων. Μας ενδιαφέρει δηλαδή να δούμε πώς επικεντρώνεται μία νέα σχετικά μορφή γνώσης, όπως η γνώση γύρω από την παγκοσμιοποίηση, στις προϋπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις και ιδεολογικές πεποιθήσεις των ομάδων όπου ανήκουν οι συμμετέχοντες (Doise, 1992· Staerklé, Clémence & Spini, 2011). Όπως έχει προαναφερθεί (βλ. κεφάλαιο 2), η διαδικασία της επικέντρωσης μιας κοινωνικής αναπαράστασης αναφέρεται στον εντοπισμό και την ταξινόμηση μιας νέας γνώσης σε πλαίσια που είναι οικεία (Moscovici, 1961/76).

Όπως αναλύθηκε στο κεφάλαιο 2, η επικέντρωση της νέας γνώσης δεν είναι ουδέτερη. Σύμφωνα με τον Doise (1992), αυτή γίνεται με βάση τις ατομικές πεποιθήσεις και αξίες (ψυχολογική επικέντρωση), με βάση τον τρόπο που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τις σχέσεις και ασυμμετρίες μεταξύ κοινωνικών κατηγοριών (κοινωνιο-ψυχολογική επικέντρωση), και με βάση τις κοινωνικές τους θέσεις (κοινωνιολογική επικέντρωση) (βλ. κεφάλαιο 2). Τα είδη αυτά της επικέντρωσης δεν είναι ασφαλώς ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, καθώς οι κοινωνικές αναπαραστάσεις δίνουν τα κοινά σημεία αναφοράς γύρω από ένα κοινωνικό αντικείμενο, που οι άνθρωποι τα επικεντρώνουν ανάλογα με τις αξίες των κοινωνικών τους ομάδων (Staerklé, Clémence, & Spini, 2011).

Έτσι, η κοινωνιο-ψυχολογική επικέντρωση μίας αναπαράστασης σημαίνει την τοποθέτηση απέναντι στην αναπαράσταση μέσα από το πρίσμα μίας συγκεκριμένης κοινωνικής ταυτότητας, στο βαθμό που η τελευταία περιλαμβάνει ανα-στοχαστική πληροφορία γύρω από την ομάδα και τις σχέσεις της με τις άλλες ομάδες που περικλείονται στην αναπαράσταση (Deschamps & Moliner, 2008· Doise, 1992· Elejabarrieta, 1994).

Στην περίπτωση της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης (βλ. παράγοντες της παγκοσμιοποίησης στο προηγούμενο κεφάλαιο), κάθε μία από τις οργανωτικές αρχές της ενέχει και μία διαφορετική θεώρηση των κοινωνικών ομάδων που συμμετέχουν στο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και των σχέσεων μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 8.1). Κατ' αυτό τον τρόπο, αναμένουμε ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης θα διαφοροποιείται ανάλογα με το πώς αντιλαμβάνονται οι συμμετέχοντες τη θέση τους στην οικονομική ιεραρχία, και η σχέση αυτή θα διαμεσολαβείται από το αν τοποθετούν τον εαυτό τους στην αριστερά ή την δεξιά (κοινωνιοψυχολογική επικέντρωση – κοινωνική ταυτότητα).

8.1.2 Αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και αντιληπτό οικονομικό επίπεδο.

Η οικονομική ανισότητα που προκαλούν οι διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης έχει αναλυθεί από τους θεωρητικούς της παγκοσμιοποίησης (βλ. ενότητα 1.9) (Falk, 1999· Hardt & Negri, 2002· Διεθνές Γραφείο Εργασίας, 2004). Ο Bauman (1998a, 1998b) αναφέρεται στη διαδικασία της 'παγκοσμιο-τοπικοποίησης' ('glocalization'), για να περιγράψει τις κοινωνικές ανισότητες που προκύπτουν στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και το πώς αυτές καταμερίζονται. Όπως αναλύθηκε στο κεφάλαιο 1, οι οικονομικές ελίτ σε μία παγκοσμιοποιημένη κοινωνία έχουν την ελευθερία της γεωγραφικής και κοινωνικής κινητικότητας, ενώ οι φτωχοί πληθυσμοί της εργατικής τάξης παγκοσμίως, αν και επιδιώκουν την κινητικότητα με τη μετανάστευση, συναντούν φραγμούς και βία στις χώρες υποδοχής και έχουν πολύ πιο περιορισμένες δυνατότητες μετακίνησης. Πρόκειται για τον 'τέταρτο κόσμο' των κοινωνικά αποκλεισμένων πληθυσμών τόσο στις φτωχές όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες (Castells, 1998).

Στην κοινωνιο-ψυχολογική βιβλιογραφία, έχει βρεθεί σύνδεση μεταξύ της οικονομικής θέσης και της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, κυρίως στο εθνικό επίπεδο (βλ. κεφάλαιο 2). Η διάσταση της αντίθεσης πλούσιων και φτωχών αναδείχθηκε σαν θεματική της παγκοσμιοποίησης στη διεθνή έρευνα των Viaud, Uribe Patiño & Acosta Ávila (2007) όπου αναφερόταν στις κοινωνικές ανισότητες, τον καπιταλισμό και τον νεοφιλελευθερισμό. Τα θέματα της κυριαρχίας και της φτώχειας αναδύθηκαν κυρίως στις αναπτυσσόμενες χώρες που συμμετείχαν στην έρευνα (Μεξικό, Τυνησία, Βραζιλία) (Ben Alaya & Campos, 2007). Στην έρευνά τους για τις κοινωνικές αναπαραστάσεις της κοινωνικής τάξης στην Ελβετία, οι Staerklé και συν. (2007) διαπίστωσαν σύνδεση ανάμεσα στο αίσθημα υποκειμενικής οικονομικής αδυναμίας

και μία αναπαράσταση της σύγχρονης κοινωνικής τάξης που χαρακτηρίζεται από δομικές ανισότητες.

Στην παρούσα έρευνα, η κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης αναμενόταν να διαφοροποιείται ανάλογα με την αντίληψη των συμμετεχόντων για το οικονομικό τους επίπεδο στην Ελληνική κοινωνία. Το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο δείχνει το πώς αντιλαμβάνονται οι συμμετέχοντες τη θέση τους στην κοινωνιο-οικονομική ιεραρχία. Ως προς την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο απαντά στην ερώτηση ‘πού ανήκεις;’ (στους οικονομικά ευάλωτους ή στους οικονομικά κυρίαρχους). Αναμένουμε ότι το χαμηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο θα σχετίζεται με τη διεθνιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, αφού η τελευταία σχετίζεται με τα εμπόδια στην αναδιανομή που θέτει η κυριαρχία της παγκόσμιας αγοράς (βλ. Πίνακα 8.1). Επίσης αναμένουμε ότι το υψηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο θα σχετίζεται με την παγκοσμιοκεντρική και μετασχηματιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης εφ’ όσον τα ανώτερα οικονομικά στρώματα είναι τα ευνοημένα στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας (Πίνακας 8.1) (βλ. Bauman 1998a, 1998b).

8.1.3 Αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και πολιτική τοποθέτηση.

Η πολιτική ιδεολογία είναι κεντρική στην έννοια της παγκοσμιοποίησης. Στην θεωρία της παγκοσμιοποίησης, πολύ σχηματικά, ο παγκοσμιοκεντρισμός και ο μετασχηματισμός έχουν συνδεθεί στη βιβλιογραφία με τη νεο-φιλελεύθερη, τη φιλελεύθερη και ορισμένες φορές με τη σοσιαλδημοκρατική ιδεολογία, ενώ οι απόψεις που στρέφονται κατά της παγκοσμιοποίησης συνδέονται κατά κανόνα με τη ριζοσπαστική και κομμουνιστική ιδεολογία (Held & McGrew, 2002). Στην κοινωνιο-ψυχολογική βιβλιογραφία, οι σχέσεις μεταξύ πολιτικής ιδεολογίας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης δεν έχουν μελετηθεί με σαφήνεια, απ’ όσο γνωρίζουμε.

Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 2, η πολιτική τοποθέτηση των συμμετεχόντων νοείται εδώ τόσο ως μία κοινωνική ταυτότητα, όσο και ως μία κοινωνιο-ψυχολογική επικέντρωση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης. Η πολιτική τοποθέτηση αποτελεί μια κατηγοριοποίηση του υποκειμένου για τον εαυτό του στην κατηγορία ‘αριστερός’, ‘δεξιός’ κλπ και παράλληλα ένα σύνολο πεποιθήσεων για τις κοινωνικές ομάδες που συγκροτούν το σημερινό κόσμο, τις σχέσεις και τις ασυμμετρίες εξουσίας μεταξύ τους. Έτσι, τοποθετεί το υποκείμενο στο κοινωνικό

πεδίο και του παρέχει γνώση για τη συγκριτική θέση και σχέση της ομάδας του με τις άλλες ομάδες.

Αν επομένως το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο απαντά στο ερώτημα 'πού ανήκεις', η πολιτική τοποθέτηση νοηματοδοτεί αυτή την υπαγωγή, απαντώντας στο ερώτημα 'τι σημαίνει να ανήκεις εκεί'. Ως τέτοια, αναμένουμε ότι η πολιτική τοποθέτηση θα μεσολαβεί τη σχέση αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης, θα *τοποθετεί* δηλαδή τους συμμετέχοντες υψηλού ή χαμηλού οικονομικού επιπέδου ως προς την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και τις οργανωτικές της αρχές.

Η τοποθέτηση αυτή συνδέεται με τις σχέσεις μεταξύ ομάδων σε κάθε μία από τις αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης. Στην παγκοσμιοκεντρική αναπαράσταση, τονίζεται ο ατομικός ανταγωνισμός στα πλαίσια της παγκόσμιας αγοράς. Στην διεθνιστική αναπαράσταση, τονίζεται η ύπαρξη συγκρουσιακών διομαδικών σχέσεων (ανάμεσα σε ισχυρά και ανίσχυρα κράτη, ανάμεσα στα κράτη και τις αγορές). Στην μετασχηματιστική αναπαράσταση, τονίζεται η ανάγκη για συνεργατικές διομαδικές σχέσεις στα πλαίσια της παγκόσμιας οικονομίας, χωρίς να αποκλείεται η ατομική συμμετοχή στην παγκόσμια κοινότητα (βλ. παράγοντες παγκοσμιοποίησης κεφάλαιο 7, Σχήμα 7.1).

8.1.4 Υποθέσεις.

Έτσι, μια αριστερότερη πολιτική ταυτότητα θα συνδέεται με τη διεθνιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, εφ' όσον η τελευταία αναφέρεται στην παγκόσμια κυριάρχηση και ανισότητα. Μία δεξιότερη πολιτική ταυτότητα θα συνδέεται με την παγκοσμιοκεντρική και μετασχηματιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, εφ' όσον οι τελευταίες αναφέρονται σε μία συναινετική υπαγωγή στην παγκόσμια οικονομία (βλ. Πίνακα 8.1). Επίσης, όπως προαναφέρθηκε, αναμένουμε ότι το χαμηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο θα συνδέεται με το διεθνισμό, και το υψηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο με το παγκοσμιοκεντρισμό και το μετασχηματισμό.

Όπως προαναφέρθηκε, αναμένουμε επίσης ότι η πολιτική τοποθέτηση θα διαμεσολαβεί τη σχέση αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης. Δηλαδή, το πώς αντιλαμβάνεται το υποκείμενο τη θέση του στην κοινωνική κλίμακα (αντιληπτό οικονομικό επίπεδο) πρέπει να διαμεσολαβείται από

μία κοινωνιο-ψυχολογική αντίληψη των ασυμμετριών εξουσίας (πολιτική ταυτότητα) ώστε να τοποθετηθεί ως προς την ΚΑ της παγκοσμιοποίησης.

Πίνακας 8.1

Αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, διομαδικές σχέσεις και αναμενόμενη πολιτική τοποθέτηση

Αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης					
		Παγκοσμιοκεντρισμός	Διεθνισμός		Μετασχηματισμός
<i>Αντίληψη</i>	<i>των</i>	(κυρίως)	Άτομο	(κυρίως)	(κυρίως)
<i>ομαδικών</i>		απέναντι σε παγκόσμια	Διομαδικές		Διομαδικές
<i>σχέσεων</i>		ενδοομάδα	συγκρουσιακές		συναινετικές, υπαγόμενες σε παγκόσμια ενδοομάδα
<i>Οργανωτική</i>		Υπαγωγή	στην	Παγκόσμια	Παγκόσμια
<i>αρχή</i>		παγκόσμια οικονομία	κυριάρχηση	και	συνεργασία
		Ατομικός	ανισότητα		αλληλεξάρτηση
		ανταγωνισμός	εξουσία		
<i>Αναμενόμενη</i>		Δεξιότερη		Αριστερότερη	Δεξιότερη
<i>πολιτική</i>					
<i>τοποθέτηση</i>					

8.2 Μέθοδος

8.2.1 Συμμετέχοντες.

Όπως η κλίμακα για την παγκοσμιοποίηση, έτσι και οι κλίμακες αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και πολιτικής τοποθέτησης συμπληρώθηκαν από όλα τα βασικά Δείγματα της έρευνάς μας: Δείγμα 1 ($N_1 = 225$), 2 ($N_2 = 231$), 4 ($N_4 = 137$) και 5 ($N_5 = 275$) (βλ. κεφάλαιο 6 για αναλυτική περιγραφή των δειγμάτων, και για περιγραφή της ερευνητικής διαδικασίας).

8.2.2 Ερευνητικά εργαλεία.

Κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης. Μετά τη διαδικασία κατασκευής της κλίμακας για την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, που περιγράφηκε αναλυτικά στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι παράγοντες που προέκυψαν από την Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση υπολογίστηκαν σε μεταβλητές με το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις, κι αυτό για όλα τα υπό συζήτηση δείγματα. Υπενθυμίζουμε ότι στο Δείγμα 4 δεν υπολογίστηκε η υποκλίμακα ‘Παγκοσμιοκεντρισμός’, αφού δεν παρουσίασε ικανοποιητική αξιοπιστία εσωτερικής συνοχής. Στον Πίνακα 7.6 (κεφάλαιο 7) παρουσιάζονται οι δείκτες κεντρικής τάσης και οι δείκτες εσωτερικής συνοχής για τις υπο-κλίμακες σε όλα τα υπό συζήτηση δείγματα.

Αντιληπτό οικονομικό επίπεδο. Η κλίμακα αυτή ζητούσε από τους συμμετέχοντες να αξιολογήσουν την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους σε σχέση με την κατάσταση των περισσότερων οικογενειών στην Ελλάδα (*‘Σε σχέση με τις περισσότερες οικογένειες στην Ελλάδα, θεωρείς ότι η δική σου οικογένεια είναι...’*). Στο δείγμα 1 η κλίμακα ήταν πενταβάθμια (1=πολύ φτωχότερη, 5=πολύ πλουσιότερη), ενώ στα δείγματα 2, 4 και 5 ήταν επταβάθμια (1=πολύ φτωχότερη, 7=πολύ πλουσιότερη). Στον Πίνακα 8.2 παρουσιάζονται οι δείκτες κεντρικής τάσης της κλίμακας αυτής για όλα τα δείγματα. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 8.2, στα δείγματα 1, 2 και 4, που είναι δείγματα φοιτητών, η οικονομική κατάσταση της οικογένειας τοποθετείται περίπου ως ίση με τις περισσότερες οικογένειες στην Ελλάδα ή αξιολογείται ως λίγο πλουσιότερη, ενώ στο πέμπτο δείγμα οι συμμετέχοντες τοποθετούν την οικογένειά τους κατά μέσο όρο ως λίγο φτωχότερη από τις περισσότερες στην Ελλάδα. Μετά από μετατροπή των τιμών της μεταβλητής αυτής στο δείγμα 1 (βάσει του τύπου γραμμικής μετατροπής $x' = \max' - \min' / (\max - \min)(x - \min) + \min'$), έτσι ώστε το εύρος τιμών να είναι επταβάθμιο και σε αυτό το δείγμα ($M_{\text{νέο}} = 4.21$, $SD_{\text{νέο}} = 0.87$), βρέθηκε ότι το μέσο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο διέφερε μεταξύ των τεσσάρων δειγμάτων, $F(3, 847) = 22.15$, $p < .001$. Οι συγκρίσεις με τον έλεγχο post hoc Scheffe έδειξαν ότι μεταξύ των δειγμάτων 1,2 και 4 το μέσο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο δεν διέφερε σημαντικά, το μέσο όμως αντιληπτό οικονομικό επίπεδο των συμμετεχόντων του δείγματος 5 ήταν σημαντικά μικρότερο από αυτό των υπόλοιπων τριών δειγμάτων ($p < .001$ και στις τρεις

περιπτώσεις, βλ. Πίνακα 8.2 για το μέσο όρο του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου σε κάθε δείγμα).

Αντιληπτή οικονομική απειλή. Η δεύτερη κλίμακα, που περιελάμβανε 5 δηλώσεις, αξιολογούσε την αντιληπτή οικονομική αδυναμία των συμμετεχόντων, το κατά πόσο δηλαδή θεωρούσαν ότι οι ίδιοι θα αντιμετωπίσουν διάφορες οικονομικές δυσκολίες στο μέλλον. Η κλίμακα αυτή προσαρμόστηκε για τη χορήγηση από την κλίμακα οικονομικής τρωτότητας (*vulnérabilité matérielle*) των Staerklé και συν. (2007). Παράδειγμα δήλωσης: *‘Πόσο πιθανό θεωρείς... Να μην μπορείς να ανταποκριθείς στις ανάγκες της αγοράς εργασίας;’*. Στο δείγμα 1 η κλίμακα ήταν πενταβάθμια (I =καθόλου πιθανό, 5 =πάρα πολύ πιθανό), και στα δείγματα 2, 4 και 5 ήταν επταβάθμια (I =καθόλου πιθανό, 7 =πάρα πολύ πιθανό). Στο δείγμα 5 δύο δηλώσεις της κλίμακας προσαρμόστηκαν για να απευθύνονται όχι σε φοιτητές αλλά σε εργαζόμενους: *‘Να «ζορίζεστε» για να φτάσει το εισόδημά σας για τις τελευταίες μέρες του μήνα’, ‘Να χρειαστείτε τη βοήθεια κοινωνικών παροχών για χαμηλά εισοδήματα’* (βλ. παράρτημα Ε (2)). Όπως φαίνεται στον Πίνακα 8.2, η κλίμακα αυτή είχε αποδεκτή αξιοπιστία εσωτερικής συνοχής σε όλα τα δείγματα. Σε όλα τα δείγματα οι συμμετέχοντες θεωρούν τους εαυτούς τους μάλλον ευάλωτους σε οικονομικές δυσκολίες στο μέλλον. Μετά από μετατροπή των τιμών της μεταβλητής αυτής στο δείγμα 1 βάσει του τύπου που αναφέρθηκε πιο πάνω, ώστε το εύρος τιμών να είναι επταβάθμιο ($M_{\nu\epsilon\omicron} = 4.28$, $SD_{\nu\epsilon\omicron} = 1.21$), βρέθηκε ότι η μέση αντιληπτή οικονομική απειλή διέφερε μεταξύ των δειγμάτων, $F(3, 849) = 4.51$, $p < .01$. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις συγκρίσεις με τον έλεγχο post hoc Scheffe φάνηκε ότι οι συμμετέχοντες του δείγματος 2 νιώθουν κατά μέσο όρο περισσότερη οικονομική αδυναμία από αυτούς του δείγματος 1 ($p < .01$), καθώς και περισσότερη οικονομική αδυναμία από αυτούς του δείγματος 5 ($p < .05$) (βλ. Πίνακα 8.2 για το μέσο όρο της αντιληπτής οικονομικής αδυναμίας σε κάθε δείγμα).

Πολιτική τοποθέτηση. Για τη μέτρηση της πολιτικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων χορηγήθηκε κλίμακα που ζητούσε από τους συμμετέχοντες να αναφέρουν την τοποθέτησή τους στο πολιτικό φάσμα, επιλέγοντας ένα σημείο σε μία κλίμακα που κυμαινόταν από το 1 (*Άκρα αριστερά*) έως το 10 (*Άκρα δεξιά*). Όπως φαίνεται στον Πίνακα 8.2, στα δείγματα 1, 2 και 4 οι συμμετέχοντες τοποθετούν τον εαυτό τους κατά μέσο όρο στο πολιτικό κέντρο, ενώ στο δείγμα 5 τοποθετούν τον

εαυτό τους κατά μέσο όρο στην αριστερά. Η μέση πολιτική τοποθέτηση διέφερε μεταξύ των τεσσάρων δειγμάτων, $F(3, 793) = 23.45, p < .001$. Οι συγκρίσεις με τον έλεγχο post hoc Scheffe έδειξαν ότι η μέση πολιτική τοποθέτηση δεν διέφερε σημαντικά μεταξύ των δειγμάτων 1, 2 και 4, οι συμμετέχοντες όμως του δείγματος 5 τοποθετούνταν κατά μέσο όρο περισσότερο στην αριστερά σε σχέση με τα υπόλοιπα τρία δείγματα ($p < .001$ και στις τρεις περιπτώσεις, βλ. Πίνακα 8.2 για το μέσο όρο της πολιτικής τοποθέτησης σε κάθε δείγμα).

Πίνακας 8.2

Δείκτες κεντρικής τάσης για το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, την αντιληπτή οικονομική απειλή και την πολιτική τοποθέτηση στα δείγματα 1 ($N_1 = 225$), 2 ($N_2 = 231$), 4 ($N_4 = 137$), 5 ($N_5 = 275$) και δείκτης εσωτερικής συνοχής για την αντιληπτή οικονομική απειλή

Κλίμακα	Ar. Δείγματος	M				SD				α			
		1	2	4	5	1	2	4	5	1	2	4	5
Αντιληπτό οικονομικό επίπεδο		3.14	4.37	4.27	3.75	0.58	0.94	0.89	0.94	-	-	-	-
Αντιληπτή οικονομική απειλή		3.19	4.73	4.45	4.37	0.81	1.30	1.36	1.53	.70	.82	.80	.83
Πολιτική τοποθέτηση		4.66	4.61	4.68	3.39	1.97	2.16	1.73	1.97	-	-	-	-

8.3 Αποτελέσματα

8.3.1 Προκαταρκτικές αναλύσεις.

Στον Πίνακα 8.3 παρουσιάζονται οι δείκτες συνάφειας μεταξύ των παραγόντων της παγκοσμιοποίησης και των μεταβλητών αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και πολιτικής τοποθέτησης, για τα δείγματα 1, 2, 4 και 5.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα, οι σχέσεις των παραγόντων της παγκοσμιοποίησης με τις μεταβλητές του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και της πολιτικής ταυτότητας συμβαδίζουν σε γενικές γραμμές με τις υποθέσεις μας, καθώς στα δείγματα 1, 2 και 5 η μετασχηματιστική και παγκοσμιοκεντρική αναπαράσταση παρουσίασαν θετική συνάφεια με το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο ή/και αρνητική συνάφεια με την αντιληπτή οικονομική απειλή, ενώ η διεθνιστική αναπαράσταση παρουσίασε αρνητική συνάφεια με το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο ή θετική με την αντιληπτή οικονομική απειλή. Επίσης ο παγκοσμιοκεντρισμός και ο

μετασχηματισμός στα εν λόγω δείγματα παρουσίασαν ισχυρή θετική συνάφεια με την πολιτική ταυτότητα, επομένως συνδέθηκαν με δεξιότερη πολιτική τοποθέτηση, ενώ ο διεθνισμός συνδέθηκε με αριστερότερη πολιτική τοποθέτηση.

Εξαίρεση αποτελεί το Δείγμα 4, όπου δεν παρατηρήθηκε καμία στατιστικά σημαντική συνάφεια ανάμεσα στους παράγοντες της παγκοσμιοποίησης και τις μεταβλητές οικονομικού επιπέδου και πολιτικής τοποθέτησης. Η διαφορά αυτή με τα υπόλοιπα δείγματα συμβαδίζει με τις διαφορές ως προς τους παράγοντες της παγκοσμιοποίησης (χαμηλή εσωτερική συνοχή παράγοντα 'Παγκοσμιοκεντρισμού'- βλ. κεφάλαιο 7). Το Δείγμα 4 διαφέρει επομένως από τα υπόλοιπα δείγματα ως προς τις τοποθετήσεις του απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, αλλά και τις σχέσεις των τοποθετήσεων αυτών με τις μεταβλητές του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και της πολιτικής τοποθέτησης.

Πίνακας 8.3

Δείκτες συνάφειας μεταξύ των παραγόντων της παγκοσμιοποίησης και των μεταβλητών αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και πολιτικής τοποθέτησης

Παράγοντας	Αντιληπτό οικονομικό επίπεδο	Αντιληπτή οικονομική απειλή	Πολιτική τοποθέτηση
Δείγμα 1 (N = 225)			
Μετασχηματισμός	.14*	-.04	.26***
Διεθνισμός	-.16*	.12	-.37***
Παγκοσμιοκεντρισμός	.13*	-.09	.34***
Δείγμα 2 (N = 231)			
Μετασχηματισμός	.13	-.10	.26***
Διεθνισμός	-.09	.19**	-.18**
Παγκοσμιοκεντρισμός	.11	-.15*	.38***
Δείγμα 4 (N = 137)			
Μετασχηματισμός	.09	.06	.05
Διεθνισμός	-.07	-.01	-.12
Δείγμα 5 (N = 275)			
Μετασχηματισμός	.16**	-.09	.28***
Διεθνισμός	-.08	.15*	-.21**
Παγκοσμιοκεντρισμός	.22***	-.20**	.50***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

8.3.2 Σχέσεις μεταξύ της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης, των μεταβλητών αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και της πολιτικής τοποθέτησης.

Για να ελέγξουμε την υπόθεσή μας ότι η σχέση μεταξύ του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης θα διαμεσολαβείται από την πολιτική τοποθέτηση, κατασκευάστηκαν μοντέλα διαδρομών (path models) με το πρόγραμμα στατιστικής ανάλυσης AMOS v. 18.0.

Ο έλεγχος για τη σχέση διαμεσολάβησης έγινε σε κάθε ένα από τα ερευνητικά μας δείγματα ξεχωριστά, εκτός από το δείγμα 4 όπου δεν βρέθηκαν συνάφειες μεταξύ των παραγόντων της παγκοσμιοποίησης και των οικονομικών και πολιτικών μεταβλητών. Σε κάθε ένα από τα μοντέλα που ελέγχθηκαν, εξαρτημένη μεταβλητή (outcome) ήταν ο καθένας από τους τρεις παράγοντες αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης. Ανεξάρτητη μεταβλητή (predictor) ήταν το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο ή η αντιληπτή οικονομική απειλή, ανάλογα με το αν η πρώτη ή η δεύτερη μεταβλητή παρουσίασε συνάφεια με τον αντίστοιχο παράγοντα της παγκοσμιοποίησης (βλ. Πίνακα 8.3). Μεταβλητή διαμεσολάβησης (mediator) ήταν σε όλα τα μοντέλα η πολιτική τοποθέτηση. Αναμέναμε ότι θα βρεθεί σχέση διαμεσολάβησης σε ορισμένα τουλάχιστον από τα μοντέλα που ελέγχθηκαν.

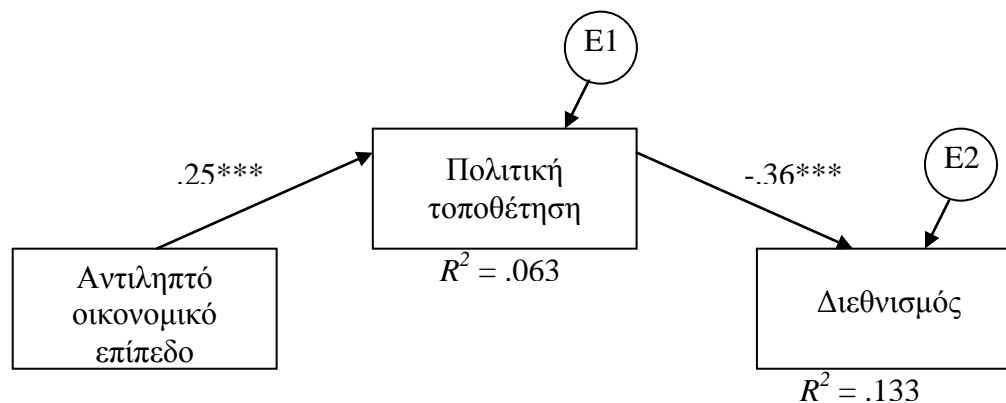
Για να ελέγξουμε τη στατιστική σημαντικότητα των έμμεσων επιδράσεων (indirect effects) στα μοντέλα της διαμεσολάβησης χρησιμοποιήσαμε τη διαδικασία bootstrapping. Το bootstrapping είναι μία μη-παραμετρική διαδικασία επαναληπτικής δειγματοληψίας που δεν προϋποθέτει την κανονικότητα της κατανομής του δείγματος. Η διαδικασία εκτελεί επανειλημμένη δειγματοληψία από τα δεδομένα και υπολογίζει την έμμεση επίδραση σε κάθε ένα νέο σύνολο δεδομένων. Επαναλαμβάνοντας αυτή τη διαδικασία χιλιάδες φορές, κατασκευάζεται μία εμπειρική προσέγγιση της κατανομής του δείγματος, και υπολογίζονται διαστήματα εμπιστοσύνης για την έμμεση επίδραση (Preacher & Hayes, 2008). Η διαδικασία αυτή προτείνεται αντί της χρήσης άλλων μεθόδων ελέγχου διαμεσολάβησης όπως το τεστ Sobel, καθώς έχει μεγαλύτερη στατιστική δύναμη και διατηρεί καλύτερα τον έλεγχο του σφάλματος τύπου I. Είναι επίσης αποτελεσματικότερη σε μικρά δείγματα (Shrout & Bolger, 2002).

8.3.2.1 Μοντέλα διαμεσολάβησης για τον παράγοντα Διεθνισμό

Δείγμα 1. Στο δείγμα 1 εξετάστηκε κατά πόσον η σχέση μεταξύ του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και του παράγοντα διεθνισμού διαμεσολαβείται από την πολιτική τοποθέτηση.

Στο μοντέλο με εξαρτημένη μεταβλητή το διεθνισμό, η άμεση επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής (αντιληπτό οικονομικό επίπεδο) στην εξαρτημένη ήταν στατιστικά σημαντική, $\beta = -.16$, $p = .03$, δηλαδή όσο υψηλότερο θεωρούν οι συμμετέχοντες το οικονομικό επίπεδο της οικογένειάς τους σε σχέση με άλλες στην Ελλάδα τόσο λιγότερο υιοθετούν τη διεθνιστική άποψη. Στη συνέχεια, εξετάστηκε ένα μοντέλο μερικής μεσολάβησης προσθέτοντας τις διαδρομές από το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο στην πολιτική τοποθέτηση και από την πολιτική τοποθέτηση στο διεθνισμό (Holmbeck, 1997). Το μοντέλο αυτό είναι κορεσμένο (saturated) και η τιμή του $\chi^2(0)$ είναι 0. Σε αυτό το μοντέλο, ο συντελεστής της διαδρομής από το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο στο διεθνισμό δεν ήταν πλέον σημαντικός, $\beta = -.07$, $p = .245$. Στη συνέχεια, εξετάστηκε ένα μοντέλο πλήρους μεσολάβησης όπου η τιμή αυτής της διαδρομής ορίστηκε να είναι 0 (Μοντέλο 2). Το μοντέλο αυτό είχε καλή σύγκλιση με τα δεδομένα: $\chi^2(1) = 1.35$, $p = .245$, RMSEA = .04 (90% CI .00 - .19), CFI = .99.

Το μοντέλο της πλήρους διαμεσολάβησης παρουσιάζεται στο Σχήμα 8.1. Για να εξεταστεί η στατιστική σημαντικότητα της έμμεσης επίδρασης στο μοντέλο της πλήρους διαμεσολάβησης, χρησιμοποιήθηκε η διαδικασία bootstrapping. Χρησιμοποιήθηκαν 2000 δείγματα bootstrap, τα οποία έδειξαν ότι η μέση (μη τυποποιημένη) επίδραση διαμεσολάβησης ήταν στατιστικά σημαντική, $b = -0.13$, $SE = 0.043$ (BC 95% CI [-0.228, -0.058]). Η προσέγγιση του επιπέδου στατιστικής σημαντικότητας της επίδρασης ήταν σύμφωνα με τη διαδικασία bootstrap $p = .001$. Συνεπώς, τα αποτελέσματα αυτά επιβεβαίωσαν την ύπαρξη επίδρασης διαμεσολάβησης της πολιτικής τοποθέτησης στη σχέση αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης. Επομένως, στο δείγμα 1, η αποδοχή του 'διεθνισμού' μειώνεται όσο αυξάνεται το αντιληπτό επίπεδο των συμμετεχόντων σε σχέση με άλλες οικογένειες στην Ελλάδα, κι αυτό επειδή η πολιτική τους τοποθέτηση είναι δεξιότερη.

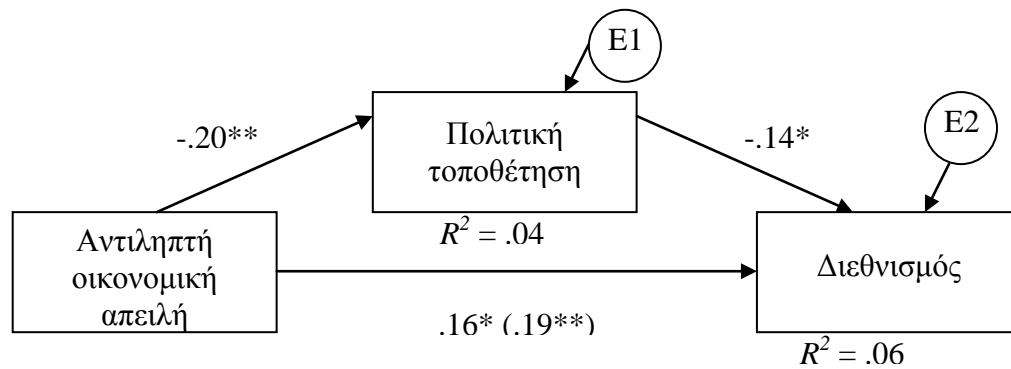

Σχήμα 8.1. Η σχέση αντιληπτού οικονομικού επιπέδου, πολιτικής τοποθέτησης και διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης (Δείγμα 1)

Σημείωση: Παρουσιάζονται οι τυποποιημένοι συντελεστές. *** $p = .001$.

Δείγμα 2. Στο δείγμα 2 εξετάστηκε κατά πόσον η σχέση μεταξύ της αντιληπτής οικονομικής απειλής και του παράγοντα διεθνισμού διαμεσολαβείται από την πολιτική τοποθέτηση. Στο μοντέλο με εξαρτημένη μεταβλητή το διεθνισμό, η άμεση επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής (αντιληπτή οικονομική απειλή) στην εξαρτημένη ήταν στατιστικά σημαντική, $\beta = .19$, $p < .01$, δηλαδή όσο μεγαλύτερη αίσθηση οικονομικής απειλής αντιλαμβάνονται οι συμμετέχοντες τόσο περισσότερο υιοθετούν τη διεθνιστική άποψη. Στη συνέχεια, εξετάστηκε ένα μοντέλο μερικής διαμεσολάβησης, προσθέτοντας τις διαδρομές από την αντιληπτή οικονομική απειλή στην πολιτική τοποθέτηση και από την πολιτική τοποθέτηση στο διεθνισμό. Στο μοντέλο αυτό, ο συντελεστής της διαδρομής από την αντιληπτή οικονομική απειλή στο διεθνισμό παρέμεινε σημαντικός, $\beta = .16$, $p < .05$. Ο έλεγχος της διαμεσολάβησης με τη διαδικασία bootstrap (2000 δείγματα) έδειξε ότι η μέση (μη τυποποιημένη) επίδραση διαμεσολάβησης ήταν στατιστικά σημαντική, $b = 0.02$, $SE = 0.013$ (BC 95% CI [0.003, 0.057]), ενώ η προσέγγιση του επιπέδου στατιστικής σημαντικότητας της επίδρασης διαμεσολάβησης ήταν $p < .05$, σύμφωνα με τη διαδικασία.

Συνεπώς, τα αποτελέσματα αυτά επιβεβαίωσαν την ύπαρξη μερικής διαμεσολάβησης της πολιτικής τοποθέτησης στη σχέση αντιληπτής οικονομικής απειλής και διεθνισμού. Επομένως, στο δείγμα 2, η αποδοχή του διεθνισμού αυξάνεται όσο αυξάνεται η αίσθηση προσωπικής οικονομικής αδυναμίας των συμμετεχόντων, και η σχέση αυτή εξηγείται εν μέρει από την αριστερότερη πολιτική τους ταυτότητα. Το μοντέλο της μερικής διαμεσολάβησης παρουσιάζεται στο Σχήμα 8.2.

Σχήμα 8.2. Η σχέση αντιληπτής οικονομικής απειλής, πολιτικής τοποθέτησης και διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης (Δείγμα 2)

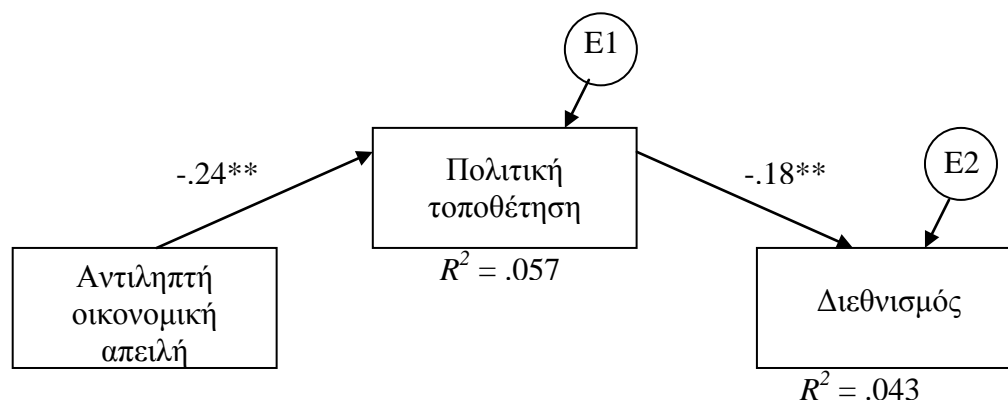
Σημείωση: Παρουσιάζονται οι τυποποιημένοι συντελεστές. Ο συντελεστής σε παρένθεση εκφράζει τη συνάφεια μεταξύ των δύο μεταβλητών (χωρίς τη μεταβλητή διαμεσολάβησης). * $p < .05$, ** $p < .01$.

Δείγμα 5. Στο δείγμα 5 εξετάστηκε κατά πόσον η σχέση μεταξύ της αντιληπτής οικονομικής απειλής και του παράγοντα διεθνισμού διαμεσολαβείται από την πολιτική τοποθέτηση.

Στο μοντέλο με εξαρτημένη μεταβλητή το διεθνισμό, η άμεση σχέση μεταξύ της ανεξάρτητης μεταβλητής (αντιληπτή οικονομική απειλή) και της εξαρτημένης ήταν στατιστικά σημαντική, $\beta = .15$, $p = .03$. Στη συνέχεια, εξετάστηκε το μοντέλο μερικής διαμεσολάβησης προσθέτοντας τις διαδρομές από την αντιληπτή οικονομική απειλή στην πολιτική τοποθέτηση και από την πολιτική τοποθέτηση στο διεθνισμό. ($\chi^2(0) = 0$). Σε αυτό το μοντέλο, ο συντελεστής της διαδρομής από την αντιληπτή οικονομική απειλή στο διεθνισμό δεν ήταν πλέον σημαντικός, $\beta = .10$, $p = .117$. Τέλος, εξετάστηκε το μοντέλο πλήρους διαμεσολάβησης όπου η τιμή αυτής της διαδρομής ορίστηκε να είναι 0 (Μοντέλο 2). Το μοντέλο αυτό είχε αποδεκτή σύγκλιση με τα δεδομένα: $\chi^2(1) = 2.85$, $p = .091$, RMSEA = .08 (90% CI .00 - .20), CFI = .93.

Το μοντέλο της πλήρους διαμεσολάβησης παρουσιάζεται στο Σχήμα 8.3. Με τη χρήση 2000 δειγμάτων bootstrap, φάνηκε ότι η μέση (μη τυποποιημένη) επίδραση μεσολάβησης ήταν στατιστικά σημαντική, $b = 0.25$, $SE = 0.011$ (BC 95% CI [0.009 - 0.050]). Η προσέγγιση του επιπέδου στατιστικής σημαντικότητας της επίδρασης ήταν σύμφωνα με τη διαδικασία bootstrap $p = .001$. Συνεπώς, στο δείγμα 5 παρουσιάστηκε πλήρης διαμεσολάβηση της σχέσης αντιληπτής οικονομικής απειλής και διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης από την πολιτική τοποθέτηση. Όπως και στο

δείγμα 2, η αποδοχή του διεθνισμού αυξανόταν όσο αυξανόταν η αίσθηση οικονομικής απειλής, επειδή αυξανόταν η αριστερή πολιτική τοποθέτηση.

Σχήμα 8.3. Η σχέση αντιληπτής οικονομικής απειλής, πολιτικής τοποθέτησης και διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης (Δείγμα 5)

Σημείωση: Παρουσιάζονται οι τυποποιημένοι συντελεστές. ** $p < .01$.

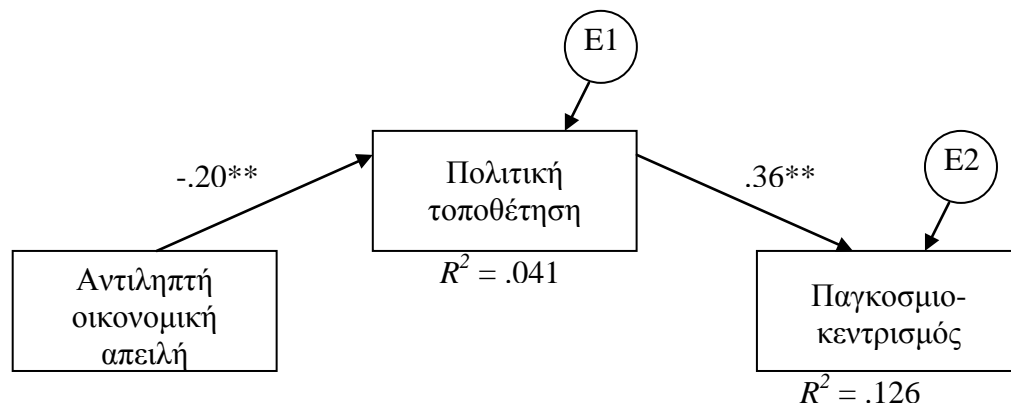
8.3.2.2 Μοντέλα διαμεσολάβησης για τον παράγοντα Παγκοσμιοκεντρισμό

Δείγμα 1. Στο δείγμα 1, παρ' ότι (όπως φαίνεται στον Πίνακα 8.3) παρουσιάστηκε συνάφεια μεταξύ του παγκοσμιοκεντρισμού με το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, δεν ελέγχθηκε μοντέλο διαμεσολάβησης με εξαρτημένη μεταβλητή το παράγοντα αυτό της παγκοσμιοποίησης. Η αιτία ήταν ότι, με βάση την προσέγγιση του επιπέδου στατιστικής σημαντικότητας από τη διαδικασία bootstrap, η άμεση επίδραση (direct effect) του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου στον παράγοντα 'παγκοσμιοκεντρισμό' δεν βρέθηκε με βάση τον έλεγχο στα δείγματα bootstrap να είναι σημαντική ($p = .07$).

Δείγμα 2. Στο δείγμα 2 εξετάστηκε κατά πόσο η σχέση μεταξύ της αντιληπτής οικονομικής απειλής και του παγκοσμιοκεντρισμού διαμεσολαβείται από την πολιτική τοποθέτηση. Στο μοντέλο με εξαρτημένη μεταβλητή τον παγκοσμιοκεντρισμό, η άμεση σχέση μεταξύ της ανεξάρτητης μεταβλητής (αντιληπτή οικονομική απειλή) και της εξαρτημένης ήταν στατιστικά σημαντική, $\beta = -.14$, $p = .05$. Στη συνέχεια, εξετάστηκε το μοντέλο μερικής μεσολάβησης προσθέτοντας τις διαδρομές από την αντιληπτή οικονομική απειλή στην πολιτική τοποθέτηση και από την πολιτική τοποθέτηση στον παγκοσμιοκεντρισμό ($\chi^2(0) = 0$). Σε αυτό το μοντέλο, ο συντελεστής της διαδρομής από την αντιληπτή οικονομική απειλή στον παγκοσμιοκεντρισμό δεν ήταν πλέον σημαντικός, $\beta = -.07$, $p = .259$. Τέλος,

εξετάστηκε το μοντέλο πλήρους διαμεσολάβησης όπου η τιμή αυτής της διαδρομής ορίστηκε να είναι 0 (Μοντέλο 2). Το μοντέλο αυτό είχε αποδεκτή σύγκλιση με τα δεδομένα: $\chi^2(1) = 1.384$, $p = .239$, $RMSEA = .04$ (90% CI .00 - .19), $CFI = .99$.

Το μοντέλο της πλήρους διαμεσολάβησης παρουσιάζεται στο Σχήμα 8.4. Με τη χρήση 2000 δειγμάτων bootstrap, προέκυψε ότι η μέση (μη τυποποιημένη) επίδραση μεσολάβησης ήταν στατιστικά σημαντική, $b = -.06$, $SE = 0.026$ (BC 95% CI [-0.124 --0.021]), $p = .005$. Συνεπώς, στο δείγμα 2 υπάρχει πλήρης διαμεσολάβηση της σχέσης αντιληπτής οικονομικής απειλής και παγκοσμιοκεντρικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης από την πολιτική τοποθέτηση. Η αποδοχή του παγκοσμιοκεντρισμού μειώνεται όσο αυξάνεται η αίσθηση οικονομικής απειλής, επειδή αυξάνεται η αριστερή πολιτική τοποθέτηση.

Σχήμα 8.4. Η σχέση αντιληπτής οικονομικής αδυναμίας, πολιτικής τοποθέτησης και παγκοσμιοκεντρικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης (Δείγμα 2)

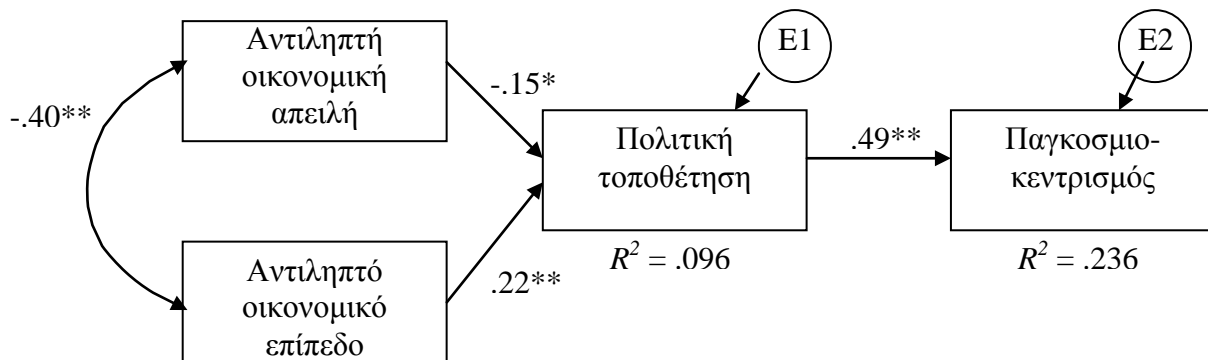
Σημείωση: Παρουσιάζονται οι τυποποιημένοι συντελεστές, $**p < .01$.

Δείγμα 5. Στο δείγμα 5 εξετάστηκε κατά πόσον οι σχέσεις του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και της αντιληπτής οικονομικής απειλής με τον παράγοντα παγκοσμιοκεντρισμό διαμεσολαβούνται από την πολιτική τοποθέτηση.

Στο μοντέλο με εξαρτημένη μεταβλητή τον παγκοσμιοκεντρισμό, η σχέση μεταξύ της πρώτης ανεξάρτητης μεταβλητής (αντιληπτό οικονομικό επίπεδο) και της εξαρτημένης ήταν στατιστικά σημαντική, $\beta = .17.$, $p = 0.013$. Η σχέση μεταξύ της δεύτερης ανεξάρτητης μεταβλητής (αντιληπτή οικονομική απειλή) και της εξαρτημένης ήταν επίσης στατιστικά σημαντική, $\beta = -.13.$, $p = 0.039$. Στη συνέχεια προστέθηκε ως μεταβλητή διαμεσολάβησης η πολιτική τοποθέτηση. Στο μοντέλο αυτό, ($\chi^2(0) = 0$), ο συντελεστής της διαδρομής από το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο στον παγκοσμιοκεντρισμό δεν ήταν πλέον σημαντικός, $\beta = .07$, $p = .260$. Επίσης, ο

συντελεστής της διαδρομής από την αντιληπτή οικονομική αδυναμία στον παγκοσμιοκεντρισμό δεν ήταν πλέον σημαντικός, $\beta = -.06, p = .258$.

Τέλος, εξετάστηκε το μοντέλο πλήρους διαμεσολάβησης, που παρουσιάζεται στο Σχήμα 8.5. Το μοντέλο αυτό είχε καλή σύγκλιση με τα δεδομένα, $\chi^2(2) = 4.019, p = .134, RMSEA = .06$ (90% CI .00 - .148), CFI = .99. Στο μοντέλο αυτό, χρησιμοποιώντας τη διαδικασία bootstrap με 2000 δείγματα, οι δύο επιδράσεις διαμεσολάβησης βρέθηκαν να είναι στατιστικά σημαντικές. Η μέση επίδραση διαμεσολάβησης μεταξύ αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και παγκοσμιοκεντρισμού με την πολιτική τοποθέτηση σαν μεταβλητή διαμεσολάβησης ήταν στατιστικά σημαντική, $b = 0.13, SE = 0.039$ (BC 95% CI [0.066 0.214]), με $p = .001$. Η μέση επίδραση διαμεσολάβησης μεταξύ της αντιληπτής οικονομικής απειλής και του παγκοσμιοκεντρισμού με την πολιτική τοποθέτηση σαν μεταβλητή διαμεσολάβησης ήταν στατιστικά σημαντική, $b = -0.057, SE = 0.024$ (BC 95% CI [-0.108 -0.013]), με $p = .014$. Επομένως τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν και τις δύο σχέσεις διαμεσολάβησης. Έτσι, στο δείγμα 5, η αποδοχή του παγκοσμιοκεντρισμού αυξάνεται όσο αυξάνεται το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο και όσο μειώνεται η αίσθηση οικονομικής απειλής, επειδή αυξάνεται η δεξιά πολιτική τοποθέτηση.

Σχήμα 5. Η σχέση μεταξύ αντιληπτού οικονομικού επιπέδου, αντιληπτής οικονομικής απειλής, πολιτικής τοποθέτησης και παγκοσμιοκεντρικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης (Δείγμα 5)

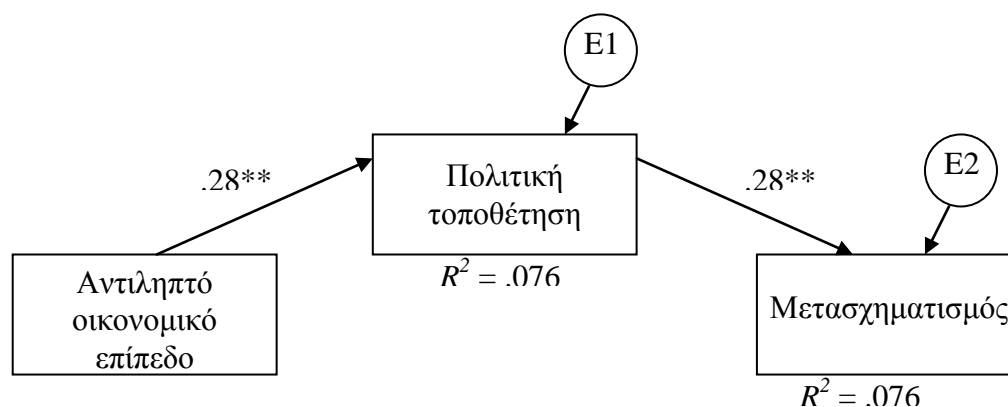
Σημείωση: Παρουσιάζονται οι τυποποιημένοι συντελεστές. * $p < .05$, ** $p < .01$.

8.3.2.3 Μοντέλο διαμεσολάβησης για τον παράγοντα Μετασχηματισμό

Δείγμα 1. Στο δείγμα 1, παρ' ότι (όπως φαίνεται στον Πίνακα 8.3) παρουσιάστηκε συνάφεια μεταξύ του μετασχηματισμού με το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, δεν ελέγχθηκε μοντέλο διαμεσολάβησης με εξαρτημένη μεταβλητή τον παράγοντα αυτό. Η αιτία ήταν ότι, με βάση την προσέγγιση του επιπέδου στατιστικής σημαντικότητας από τη διαδικασία bootstrap, η άμεση επίδραση (direct effect) του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου στον παράγοντα 'μετασχηματισμό' ήταν οριακά στατιστικά σημαντική ($p = .057$).

Δείγμα 5. Εξετάστηκε στο δείγμα 5 κατά πόσον η σχέση μεταξύ του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και του μετασχηματισμού διαμεσολαβείται από την πολιτική τοποθέτηση.

Στο μοντέλο με εξαρτημένη μεταβλητή το μετασχηματισμό, η σχέση μεταξύ της ανεξάρτητης μεταβλητής (αντιληπτό οικονομικό επίπεδο) και της εξαρτημένης ήταν στατιστικά σημαντική, $\beta = .16$, $p = .008$. Προσθέτοντας τις διαδρομές από το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο στην πολιτική τοποθέτηση και από την πολιτική τοποθέτηση στο μετασχηματισμό ($\chi^2(0) = 0$), ο συντελεστής της διαδρομής από την ανεξάρτητη στην εξαρτημένη μεταβλητή δεν ήταν πλέον σημαντικός, $\beta = .09$, $p = .136$. Τέλος, το μοντέλο πλήρους διαμεσολάβησης, που παρουσιάζεται στο Σχήμα 8.6, είχε καλή σύγκλιση με τα δεδομένα: $\chi^2(1) = 2.48$, $p = .115$, RMSEA = .07 (90% CI .00 - .19), CFI = .97. Χρησιμοποιώντας τη διαδικασία bootstrap με 2000 δείγματα, η μέση επίδραση διαμεσολάβησης βρέθηκε να είναι στατιστικά σημαντική, $b = 0.09$, $SE = 0.026$ (BC 95% CI [0.049 -0.152]), με $p = .001$. Επομένως, στο δείγμα 5 διαπιστώνεται πλήρης διαμεσολάβηση, δηλαδή η αποδοχή του μετασχηματισμού αυξάνεται όσο αυξάνεται το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, επειδή αυξάνεται η δεξιά πολιτική τοποθέτηση.

Σχήμα 8.6. Η σχέση αντιληπτού οικονομικού επιπέδου, πολιτικής τοποθέτησης και μετασχηματιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης (Δείγμα 5)

Σημείωση: Παρουσιάζονται οι τυποποιημένοι συντελεστές. $**p < .01$.

8.4 Συζήτηση

Η υπόθεση που διατυπώσαμε στην ενότητα αυτή ήταν ότι η ΚΑ της αναπαράστασης θα επικεντρώνεται στην οικονομική και πολιτική τοποθέτηση των συμμετεχόντων. Συγκεκριμένα, υποθέσαμε ότι η πολιτική τοποθέτηση, με την έννοια της πολιτικής ταυτότητας, θα διαμεσολαβεί τη σχέση αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και ΚΑ της αναπαράστασης. Τα αποτελέσματα από τα τρία δείγματα της έρευνάς μας προσέφεραν ενδείξεις που επιβεβαιώνουν την υπόθεση αυτή, και επομένως φαίνεται ότι η ΚΑ επικεντρώνεται ανάλογα με την υιοθέτηση συγκεκριμένων κοινωνικών ταυτοτήτων από τα υποκείμενα.

Εξάιρεση αποτέλεσε το Δείγμα 4, στο οποίο δεν διαπιστώθηκε καμία στατιστικά σημαντική σχέση ανάμεσα στις μεταβλητές της παγκοσμιοποίησης, το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο και την πολιτική τοποθέτηση. Η εξάιρεση αυτή πιθανώς σχετίζεται με το ελλιπές μέγεθος και τη σύνθεση του δείγματος αυτού, η οποία διαφέρει εν μέρει από τη σύνθεση των υπόλοιπων δειγμάτων φοιτητών (βλ. κεφάλαιο 6).

Σε όλα τα υπόλοιπα δείγματα υπό συζήτηση (Δείγματα 1, 2 και 5), οι μεταβλητές του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου (συγκριτική οικονομική τοποθέτηση της οικογένειας σε σχέση με τις άλλες οικογένειες στην Ελλάδα, και προσωπική αντιληπτή οικονομική αδυναμία) βρέθηκαν να έχουν την αναμενόμενη σχέση με την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης. Ομοίωμορφα, το χαμηλότερο

αντιληπτό οικονομικό επίπεδο ή/και η υψηλότερη αντιληπτή οικονομική αδυναμία σχετίστηκαν με μεγαλύτερη αποδοχή της διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης. Το εύρημα αυτό συμβαδίζει με τον προβληματισμό που αναπτύχθηκε στην εισαγωγή γύρω από τη διαφοροποιημένη αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης από τα ευνοημένα/κυρίαρχα και τα υποβαθμισμένα/κυριαρχούμενα κοινωνικά στρώματα (βλ. Bauman, 1998^a, 1998β). Υπενθυμίζουμε εδώ ότι η μεταβλητή του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου αναφερόταν στην οικονομική ιεράρχηση της οικογένειας του συμμετέχοντα (σε σχέση με τις άλλες οικογένειες στην Ελλάδα), ενώ η μεταβλητή της αντιληπτής οικονομικής αδυναμίας αναφερόταν στην προσωπική αίσθηση ότι ο συμμετέχων είναι οικονομικά ευάλωτος ή όχι. Και οι δύο αυτές μεταβλητές σχετίστηκαν με την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, και δεν φάνηκε να υπάρχει συχνότερη συσχέτιση της μίας ή της άλλης με κάποια από τις αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης. Στην περίπτωση μάλιστα του Δείγματος 5, η παγκοσμιοκεντρική αναπαράσταση σχετίστηκε τόσο με αυξημένο οικονομικό επίπεδο όσο και με μειωμένη αντιληπτή οικονομική αδυναμία.

Η αναμενόμενη σχέση διαπιστώθηκε και ως προς την πολιτική ταυτότητα. Σε όλα τα υπό συζήτηση δείγματα, μία αριστερότερη πολιτική ταυτότητα συνδέθηκε με μεγαλύτερη αποδοχή της διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης, ενώ μία δεξιότερη πολιτική ταυτότητα συνδέθηκε με μεγαλύτερη αποδοχή της μετασχηματιστικής και παγκοσμιοκεντρικής αναπαράστασης.

Το σημαντικότερο όμως εύρημα ήταν η διαμεσολάβηση της σχέσης αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης από την πολιτική ταυτότητα, η οποία διαπιστώθηκε εν μέρει και στα τρία δείγματα υπό εξέταση, και ενδείξεις διαμεσολάβησης παρουσιάστηκαν και για τους τρεις παράγοντες της παγκοσμιοποίησης. Φαίνεται επομένως ότι η πολιτική ταυτότητα λειτουργεί πράγματι σαν μία κοινωνιο-ψυχολογική επικέντρωση της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης. Οι συμμετέχοντες και των τριών δειγμάτων αναπαριστούν την παγκοσμιοποίηση διαφορετικά ανάλογα με την αντίληψή τους για την οικονομική τους υπαγωγή. Είναι όμως η πολιτική τους ταυτότητα που διαμεσολαβεί αυτή την αναπαράσταση και τους τοποθετεί απέναντί της, εφ' όσον η πολιτική ταυτότητα ορίζει μία θέση για το άτομο και την ομάδα του στην κοινωνική διαστρωμάτωση και νοηματοδοτεί τη σχέση της ομάδας του με τις άλλες ομάδες (βλ. Staerklé και συν., 2011). Το εύρημα αυτό, για το οποίο παρουσιάστηκαν ενδείξεις στην ενότητα αυτή,

είναι σημαντικό εφ' όσον δείχνει ότι η διαμόρφωση μιας αντίληψης για τη σύγχρονη κοινωνία, είτε αυτή συνεπάγεται τη δικαιολόγηση των παγκόσμιων σχέσεων είτε την αναγνώριση ανισοτήτων σε αυτές, δεν συνδέεται απλώς με την αντιληπτή θέση των συμμετεχόντων στην κοινωνική ιεραρχία αλλά εγγράφεται σε ένα πολιτικο-ιδεολογικό πλαίσιο.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η πολιτική ταυτότητα είναι μία μόνο από τις πολλαπλές ταυτότητες που τοποθετούν το άτομο απέναντι στην κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης. Ο προβληματισμός της ταυτότητας και η σύνθετη σχέση της με την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, που βρίσκονται εξάλλου στο επίκεντρο αυτής της εργασίας, θα αναλυθούν σε μετέπειτα ενότητες (βλ. κεφάλαια 10 και 11). Στην παρούσα ενότητα εστίασαμε σε έναν μόνο τύπο κοινωνικής ταυτότητας, την πολιτική αυτο-τοποθέτηση, που είναι όμως θεμελιώδης όσον αφορά στην τοποθέτηση απέναντι σε κοινωνικά φαινόμενα μιας και περικλείει ένα σύνθετο φάσμα αξιών και πεποιθήσεων γύρω από τις κοινωνικές ομάδες, τις σχέσεις μεταξύ τους και την κοινωνική ιεραρχία (βλ. Πίνακα 8.1). Η πολιτική ταυτότητα είναι επομένως βασική σε μία διομαδική προσέγγιση των κοινωνικών αναπαραστάσεων.

9. Αναπαράσταση της Παγκοσμιοποίησης και Ιδεολογικές Τοποθετήσεις γύρω από την Κοινωνική Ανισότητα και την Πολιτισμική Συνύπαρξη

9.1 Εισαγωγή

Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 1, η θεωρία της παγκοσμιοποίησης συνδέεται με διάφορες θεωρητικές αντιλήψεις για τη σύγχρονη κοινωνία, τις ομάδες που την αποτελούν και τις σχέσεις μεταξύ τους. Στην προηγούμενη ενότητα εστίασαμε στην επικέντρωση της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης με βάση το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο και την πολιτική ταυτότητα των συμμετεχόντων. Είδαμε ότι η πολιτική ταυτότητα λειτουργεί διαμεσολαβητικά στη σχέση αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης, αποτελώντας έτσι μία κοινωνιο-ψυχολογική επικέντρωση της αναπαράστασης.

Στο Δείγμα 2 μελετήσαμε, εκτός από την πολιτική ταυτότητα, και την ταύτιση με το ελληνικό έθνος, αναμένοντας ότι αυτή αποτελεί μία ακόμη από τις ταυτότητες που σχετίζονται με την προβληματική της παγκοσμιοποίησης. Δεδομένης της αύξησης των μεταναστευτικών ροών, η παγκοσμιοποίηση θέτει ερωτήματα σχετικά με την εθνική φύση του κράτους και την απώλεια των εθνικών πολιτισμών (βλ. ενδεικτικά Jameson, 1991· McKay, 2004).

Στη συνέχεια, στόχος μας ήταν να διερευνήσουμε λεπτομερέστερα τους παράγοντες που προβλέπουν την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, εστιάζοντας σε ένα σύνολο κανονιστικών πεποιθήσεων γύρω από το ρόλο της αγοράς και της οικονομίας, του κράτους, του έθνους και του πολιτισμού στη σύγχρονη κοινωνία. Οι διάφορες αυτές ιδεολογικές τοποθετήσεις αναφέρονται στις κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες, στις σχέσεις μεταξύ τους καθώς και στην ισότητα ή ανισότητα των σχέσεων αυτών. Κατ' αυτό τον τρόπο θέτουν το ιδεολογικό πλαίσιο της πολιτικής ταυτότητας (που μελετήθηκε στην προηγούμενη ενότητα) αλλά και άλλων ταύτισεων, όπως της εθνικής. Αναμένουμε έτσι ότι οι ιδεολογικοί αυτοί παράγοντες τοποθετούν στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων, και έτσι νοηματοδοτούν, την πολιτική ταυτότητα. Ορίζουν δηλαδή τα προτάγματα της ταυτότητας αυτής και εξηγούν τις συνέπειές της στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ ομάδων και των επιθυμητών κοινωνικών ρυθμίσεων για την κάθε ομάδα. Συνεπώς, αναμένουμε ότι οι ιδεολογικοί αυτοί παράγοντες, που θα περιγραφούν αμέσως παρακάτω, θα

προβλέπουν τους παράγοντες της παγκοσμιοποίησης πέρα και πάνω από την επίδραση της πολιτικής ταυτότητας και της ταύτισης με το έθνος.

9.1.1 Ιδεολογικοί παράγοντες επικέντρωσης της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης.

Πεποιθήσεις για το κράτος σαν πεδίο διεκδικήσεων και ρυθμιστή των διομαδικών σχέσεων.

Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 1, οι διαφορετικές θεωρητικές απόψεις για την παγκοσμιοποίηση περιλαμβάνουν και διαφορετικές αντιλήψεις για το ρόλο και τις αρμοδιότητες του κράτους. Αρκετοί θεωρητικοί υποστηρίζουν την παρακμή της κρατικής εξουσίας προς όφελος των δυνάμεων της αγοράς (βλ. ενδεικτικά Bauman, 2004a· Friedman, 2001· Hardt & Negri, 2002) θεωρώντας ότι στη συνθήκη αυτή το κράτος μεταβάλλει το ρόλο του, αποτελώντας πλέον συντονιστή της οικονομικής δραστηριότητας και εξασφαλίζοντας τον κοινωνικό έλεγχο (βλ. ενδεικτικά Petras & Veltmeyer, 2005). Άλλοι θεωρητικοί, κυρίως του ‘παγκοσμιοκεντρικού’ στρατοπέδου, τονίζουν την εκχώρηση εξουσιών του κράτους σε υπερεθνικούς φορείς καθώς και στην ‘κοινωνία των πολιτών’ (βλ. ενδεικτικά Held & McGrew, 2002). Οι παραπάνω απόψεις αποτυπώνονται ως έναν βαθμό και στους παράγοντες της παγκοσμιοποίησης, όπως αυτοί προέκυψαν στην παρούσα έρευνα (βλ. κεφάλαιο 7). Ο παράγοντας ‘Παγκοσμιοκεντρισμός’ χωρίς να κάνει άμεση αναφορά στο ρόλο του κράτους, αποδέχεται την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, ο παράγοντας ‘Διεθνισμός’ αναφέρεται στην απώλεια των εξουσιών του κράτους από τις δυνάμεις της αγοράς, και ο παράγοντας ‘Μετασχηματισμός’ αναφέρεται στον έλεγχο της οικονομίας από τα εθνικά κράτη σε συνεργασία με τους διεθνείς θεσμούς. Αναμένουμε ότι οι αναπαραστάσεις αυτές γύρω από το ρόλο του κράτους στην παγκοσμιοποίηση θα επικεντρώνονται στις ιδεολογικές τοποθετήσεις των συμμετεχόντων σε σχέση με τις παροχές του κράτους στις διάφορες κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες.

Σε μία εποχή όπου ο ρόλος του εθνικού κράτους διακυβεύεται, δεν έχουν αναδυθεί παρ’ όλ’ αυτά νέοι φορείς διεκδικήσεων ανάλογοι του κράτους, που να μπορούν να εγγυηθούν για όλους τους πολίτες την κοινωνική προστασία, την αναδιανομή και τον έλεγχο των οικονομικών δραστηριοτήτων. Έτσι, η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης αναμένουμε ότι θα συνδέεται με τις

πεποιθήσεις για το ρόλο του κράτους ως φορέα αναδιανομής ή ως οικονομικού συντονιστή (Bauman, 2004a· Friedman, 2001). Η παγκοσμιοκεντρική αναπαράσταση, εφ' όσον οργανώνεται γύρω από την αρχή του ατομικού ανταγωνισμού μέσα σε μια παγκόσμια αγορά, θα επικεντρώνεται στον επιθυμητό ρόλο του κράτους ως ουδέτερου οικονομικού συντονιστή της οικονομικής δραστηριότητας. Η διεθνιστική αναπαράσταση, εφ' όσον οργανώνεται γύρω από την αρχή της παγκόσμιας ανισότητας, θα επικεντρώνεται στον επιθυμητό ρόλο του κράτους ως ενεργού φορέα κοινωνικής πολιτικής και αναδιανομής. Η μετασχηματιστική αναπαράσταση, εφ' όσον θεωρεί ότι το κράτος παραμένει κυρίαρχο στην παγκόσμια οικονομία αλλά συνεργάζεται με τους διεθνείς οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς, θα επικεντρώνεται στον επιθυμητό ρόλο του κράτους ως οικονομικού συντονιστή αλλά και εγγυητή της κοινωνικής συνοχής.

Εφ' όσον το κράτος αποτελεί μέχρι και σήμερα το πεδίο διεκδίκησης παροχών προς τους πολίτες, η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης θα επικεντρώνεται στην τοποθέτηση των συμμετεχόντων γύρω από το ποιες ομάδες δικαιούνται τις κρατικές αυτές παροχές. Οι αρχές της διανεμητικής δικαιοσύνης (Deutsch 1975, 1985, 2000) έχουν οριστεί ως αρχές που διέπουν τις αποφάσεις σχετικά με την δίκαιη κατανομή των πόρων. Η αρχή της ευθυδικίας πρεσβεύει ότι ένα αποτέλεσμα κρίνεται δίκαιο αν αντιστοιχεί στη συμβολή του ατόμου ή της ομάδας που το πέτυχε. Η αρχή της ισότητας πρεσβεύει ότι τα οφέλη πρέπει να κατανέμονται ισομερώς στα μέλη της ομάδας, ενώ η αρχή της ανάγκης πρεσβεύει ότι η κατανομή θα πρέπει να γίνεται με βάση τις ανάγκες των μελών της ομάδας (βλ. και Χρυσόχου, 2005). Όσον αφορά στις κρατικές παροχές, αναμένουμε ότι η παγκοσμιοκεντρική αναπαράσταση, εφ' όσον δίνει έμφαση στην οικονομική παραγωγικότητα, θα επικεντρώνεται στην αρχή της ευθυδικίας. Η διεθνιστική αναπαράσταση, εφ' όσον καταδεικνύει την οικονομική ανισότητα και την ανάγκη για κοινωνική συνοχή, θα επικεντρώνεται στην αρχή της ισότητας. Τέλος, η μετασχηματιστική αναπαράσταση, εφ' όσον δίνει έμφαση στην οικονομική συνεργασία και την προστασία των πιο ανίσχυρων, θα επικεντρώνεται στην αρχή της ευθυδικίας ή/και της ανάγκης (βλ. Deutsch, 1985).

Εφ' όσον η μετασχηματιστική και η παγκοσμιοκεντρική αναπαράσταση συνδέθηκαν με τη δεξιά πολιτική ιδεολογία (βλ. κεφάλαιο 8), αναμένουμε επίσης ότι αυτές θα επικεντρώνονται σε μία εθνοτική αντίληψη του κράτους (πολίτες είναι μόνο όσοι έχουν ομοιογενή εθνικά χαρακτηριστικά), ενώ η διεθνιστική αναπαράσταση θα επικεντρώνεται σε μία μη εθνοτική αντίληψη του κράτους.

Η πολιτισμική ταυτότητα ή η οικονομική αναδιανομή σαν κεντρικές διεκδικήσεις στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης.

Η ιδεολογική τοποθέτηση περί σύγκρουσης των πολιτισμών εντοπίζεται στο έργο του S. Huntington (Huntington, 2000). Το επιχείρημα του Huntington βασίζεται στην μακραίωνη ιστορία και άρα αμετάβλητη φύση των πολιτισμικών διαφορών μεταξύ των ανθρώπων. Σύμφωνα με τον θεωρητικό, καθώς οι διαφορές αυτές είναι βαθύτατα ριζωμένες στους διαφορετικούς πολιτισμούς της γης, είναι πιο καθοριστικές και δυσεπίλυτες από τις οικονομικές ή πολιτικές διαφορές. Στις σημερινές συνθήκες παγκοσμιοποίησης, κατά τον Αμερικανό θεωρητικό, η πολιτισμική ταυτότητα αναδύεται με μεγαλύτερη ένταση απ' ό τι στο παρελθόν, καθώς οι συναλλαγές μεταξύ πολιτισμών αυξάνουν, ενώ άλλες πηγές ταυτότητας, όπως η εθνική και η τοπική, αποδυναμώνονται. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι άνθρωποι αποκτούν μεγαλύτερη συνείδηση της πολιτισμικής τους ταυτότητας και καταφεύγουν περισσότερο στην θρησκεία, ενώ οι μη-δυτικές ελίτ, που κάποτε στρέφονταν στην Δύση για την μόρφωσή τους, σήμερα ριζοσπαστικοποιούνται και αναδιπλώνονται στις τοπικές και θρησκευτικές τους ταυτότητες. Έτσι, η απόλυτη οικονομική κυριαρχία της Δύσης προκαλεί την ριζοσπαστικοποίηση των άλλων πολιτισμών, όπως ο ασιατικός και, κυρίως, ο ισλαμικός, ενώ και η ίδια η Δύση επικαλείται την πολιτισμική ταυτότητα για να βρει υποστηρικτές για τα συμφέροντά της. Εξάλλου, το φαινόμενο της οικονομικής περιφερειοποίησης προϋποθέτει την ύπαρξη κοινής πολιτισμικής ταυτότητας, όπως συμβαίνει στο παράδειγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συμπερασματικά, ο Huntington θεωρεί ότι οι πολιτισμικές συγκρούσεις μεταξύ Δύσης και Ισλαμικού κυρίως πολιτισμού, που έχουν βαθιές ρίζες στην ιστορία, προβλέπεται στις σημερινές συνθήκες παγκοσμιοποίησης όχι μόνο να συνεχιστούν, αλλά και να ενταθούν (Huntington, 2000).

Οι απόψεις του Huntington συμπλέουν κατά μία έννοια με τις απόψεις για τη στροφή στο 'πολιτισμικό' παράδειγμα οργάνωσης της σημερινής κοινωνίας (Touraine, 2005). Αυτό πρεσβεύει ότι σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, οι κοινωνικές διεκδικήσεις αντικαθίστανται από τις πολιτισμικές και ταυτοτικές (βλ. και Τσουκαλάς, 2010· Χρυσόχοου, 2010) (βλ. κεφάλαιο 1 και κεφάλαιο 4). Έτσι, αναμένουμε ότι η παγκοσμιοκεντρική και ενδεχομένως η μετασχηματιστική αναπαράσταση θα επικεντρώνονται σε μία τέτοια 'πολιτισμική' αντίληψη, όπου εξαιτίας της αύξησης των πολιτισμικών επαφών λόγω της παγκοσμιοποίησης ο

πολιτισμός αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία ως κεντρική διεκδίκηση. Αντίθετα, αναμένουμε ότι η διεθνιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, εφ' όσον αντιλαμβάνεται την παγκοσμιοποίηση σαν παγκόσμια οικονομική ανισότητα, θα επικεντρώνεται σε μία αντίληψη της οικονομίας και όχι του πολιτισμού ως βασικής διεκδίκησης και αιτίας συγκρούσεων.

Η ιδεολογία της δίκαιης αγοράς.

Όπως έχει αναφερθεί επανειλημμένα (βλ. κεφάλαιο 1), η αγορά και η κυριαρχία της ή μη επί του εθνικού κράτους αποτελεί το βασικό διακύβευμα του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης. Επομένως, αναμένουμε ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης θα προβλέπεται διαφορετικά ανάλογα με την πεποίθηση ότι η αγορά είναι δίκαιη, δηλαδή παράγει δίκαια αποτελέσματα ή όχι.

Η ιδεολογική πεποίθηση ότι το σύστημα της αγοράς παράγει δίκαια αποτελέσματα μελετήθηκε από τους Jost, Blount, Pfeffer & Hunyady (2003), που εστίασαν στις πεποιθήσεις, ψυχολογικές μεταβλητές και γνωστικές δομές οι οποίες συνδέονται με την πεποίθηση αυτή. Οι Jost και συν. (2003) βρήκαν ότι η ιδεολογία της δίκαιης αγοράς συνδέεται μεταξύ άλλων με την δικαιολόγηση του οικονομικού συστήματος, την αντίθεση στην ισότητα, την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο και τον πολιτικό συντηρητισμό. Αναμένουμε ότι η παγκοσμιοκεντρική και η μετασχηματιστική αναπαράσταση θα επικεντρώνονται στην πεποίθηση ότι το σύστημα της αγοράς είναι δίκαιο, ενώ η διεθνιστική αναπαράσταση θα επικεντρώνεται στην πεποίθηση ότι το σύστημα της αγοράς δεν είναι δίκαιο.

Η φυσικοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων.

Εκτός από τις πεποιθήσεις για το πεδίο των διεκδικήσεων (κράτος), το είδος των διεκδικήσεων που είναι κεντρικές και τη δικαιολόγηση της ελεύθερης αγοράς ως επικεντρώσεις της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, μετρήσαμε επίσης την ευρύτερη ιδεολογική πεποίθηση ότι η ανισότητα μεταξύ των κοινωνικών ομάδων είναι φυσική και άρα αποδεκτή. Η προτίμηση για την ανισότητα μεταξύ των κοινωνικών ομάδων έχει μελετηθεί από τους Pratto, Sidanius, Stallworth, και Malle (1994). Οι συγγραφείς θεώρησαν τον 'Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας' ως μεταβλητή ατομικών διαφορών, που προβλέπει την υιοθέτηση ιδεολογιών νομιμοποιητικών του συστήματος και την υποστήριξη αντίστοιχων πολιτικών.

Εμείς ενδιαφερόμαστε για την προτίμηση των άνισων κοινωνικών σχέσεων σαν ιδεολογική τοποθέτηση, η οποία θα διαφοροποιεί την αναπαράσταση των παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων. Έτσι, και εφ' όσον η τοποθέτηση αυτή βρέθηκε από τους Pratto και συν. (1994) να συνδέεται με τον πολιτικό συντηρητισμό, αναμένουμε ότι η παγκοσμιοκεντρική και μετασχηματιστική αναπαράσταση θα επικεντρώνονται στην προτίμηση για ανισότητα μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, ενώ η διεθνιστική αναπαράσταση δεν θα επικεντρώνεται στην προτίμηση αυτή.

Η διάσταση ιδιωτικού και δημόσιου ως άξονας διαφοροποίησης της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης.

Τέλος, ο ρόλος του κράτους που διακυβεύεται στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης (κοινωνικό κράτος ή κράτος οικονομικού συντονισμού και κοινωνικού ελέγχου) σχετίζεται με την ευρύτερη ιδεολογική πεποίθηση ότι είναι αναγκαία η προάσπιση του ιδιωτικού ή του δημόσιου συμφέροντος. Η τελευταία αποτελεί κεντρική διάσταση της δεξιάς και αριστερής, αντίστοιχα, πολιτικής ιδεολογίας (βλ. Παπαστάμου και Προδρομίτης, 2003). Σαν κεντρικό ιδεολογικό άξονα που διέπει τις πεποιθήσεις που παρουσιάστηκαν παραπάνω, προσθέσαμε την διάσταση αυτή τελευταία στις αναλύσεις μας, αναμένοντας ότι θα αποτελεί παράγοντα διαφοροποίησης της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης. Συγκεκριμένα, αναμένουμε ότι η παγκοσμιοκεντρική και σε μικρότερο βαθμό η μετασχηματιστική αναπαράσταση θα επικεντρώνονται στην πεποίθηση ότι είναι αναγκαία η προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος, ενώ η διεθνιστική αναπαράσταση στην πεποίθηση ότι είναι αναγκαία η προάσπιση του δημόσιου συμφέροντος.

9.1.2 Υποθέσεις.

Στον Πίνακα 9.1 παρουσιάζονται συνοπτικά οι υποθέσεις μας ως προς την επικέντρωση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης στις ιδεολογικές μεταβλητές. Υποθέτουμε ότι κάθε σύνολο ιδεολογικών πεποιθήσεων εκφράζει ένα διαφορετικό πεδίο επικέντρωσης της αναπαράστασης. Οι πεποιθήσεις για το κράτος εκφράζουν την τοποθέτηση για το πώς πρέπει να οργανώνονται οι σχέσεις των ομάδων από το κράτος στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης. Οι πεποιθήσεις για τις διεκδικήσεις ως αίτια συγκρούσεων και για την δικαιοσύνη ή όχι της ελεύθερης αγοράς εκφράζουν την τοποθέτηση για το πώς οργανώνονται οι παγκόσμιες σχέσεις μεταξύ των ομάδων. Τέλος, οι πεποιθήσεις για την αποδοχή της κοινωνικής ανισότητας και για τη

διάσταση δημοσίου/ιδιωτικού εκφράζουν ευρύτερες πολιτικές/ ιδεολογικές τοποθετήσεις, και μαζί με τις ιδεολογικές τοποθετήσεις για την παγκόσμια οργάνωση των σχέσεων, αναμένουμε να έχουν και τη μεγαλύτερη διαφοροποιητική ισχύ στην ΚΑ της παγκοσμιοποίησης.

Όπως προαναφέρθηκε (βλ. Εισαγωγή), θεωρούμε ότι το σύνολο αυτών των πεποιθήσεων εξειδικεύουν την πολιτική και την εθνική ταυτότητα και εξηγούν τα προτάγματα των τελευταίων στο πεδίο των εθνικών και παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων. Έτσι αναμένουμε ότι η προβλεπτική ισχύς των ταυτοτήτων στην αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης θα μειώνεται ή θα εξαφανίζεται όταν προστεθούν οι ιδεολογικοί παράγοντες, εφ' όσον οι τελευταίοι ορίζουν το ιδεολογικό πλαίσιο των προηγούμενων.

Πίνακας 9.1

Αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και αναμενόμενες επικεντρώσεις στους ιδεολογικούς παράγοντες.

Αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης			
Ιδεολογικές μεταβλητές	Παγκ/σμός	Μετ/σμός	Διεθνισμός
<i>Κράτος και διανεμητική δικαιοσύνη</i>	Ευθυδικία	Ευθυδικία και ανάγκες	Ισότητα, ανάγκες
<i>Ρόλος κράτους</i>	Οικονομικός συντονισμός	Κοινωνική πρόνοια, οικονομικός συντονισμός	Κοινωνική πρόνοια, αναδιανομή
<i>Κεντρική διεκδίκηση</i>	Πολιτισμός	Πολιτισμός, οικονομία	Οικονομία/αναδιανομή
<i>Αποδοχή δικαιοσύνης συστήματος αγοράς</i>	Ναι	Ναι	Όχι
<i>Αποδοχή κοινωνικής ανισότητας</i>	Ναι	Ναι	Όχι
<i>Πολιτική ιδεολογία</i>	Ιδιωτικό συμφέρον	Ιδιωτικό συμφέρον	Δημόσιο συμφέρον

9.2 Μέθοδος

9.2.1 Συμμετέχοντες.

Οι κλίμακες για τις ιδεολογικές τοποθετήσεις χορηγήθηκαν στους συμμετέχοντες του Δείγματος 2 (βλ. κεφάλαιο 6 για την αναλυτική περιγραφή του δείγματος).

9.2.2 Ερευνητικά εργαλεία.

Οι κλίμακες της κοινωνικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης, του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου, της αντιληπτής οικονομικής απειλής και της πολιτικής τοποθέτησης, που χορηγήθηκαν στο δείγμα 2, έχουν περιγραφεί στα προηγούμενα κεφάλαια (βλ. κεφάλαια 7 και 8).

Οι επιπλέον κλίμακες που χορηγήθηκαν στο συγκεκριμένο δείγμα παρουσιάζονται αμέσως παρακάτω. Οι κλίμακες αυτές ήταν επταβάθμιες. Οι κλίμακες αυτές παρουσιάζονται στο Παράρτημα Ε (βλ. παρακάτω για τις συγκεκριμένες παραπομπές). Οι δείκτες κεντρικής τάσης και ο δείκτης α του Cronbach παρουσιάζονται για όλες τις κλίμακες στον Πίνακα 9.2.

Πολιτική ταυτότητα, ταύτιση με το ελληνικό έθνος και στάσεις απέναντι στους μετανάστες.

Η κλίμακα της πολιτικής αυτο-τοποθέτησης που χορηγήθηκε στο Δείγμα 2 έχει περιγραφεί στο προηγούμενο κεφάλαιο (βλ. ενότητα 8.2.2).

Χορηγήθηκε επίσης μία κλίμακα επτά δηλώσεων που αξιολογεί την ταύτιση με το ελληνικό έθνος (βλ. Παράρτημα Ε (3)). Παράδειγμα δήλωσης: *‘Μοιάζω πολύ με τους άλλους Έλληνες ως προς τον τρόπο σκέψης.’* (1 = Διαφωνώ απόλυτα, 7 = Συμφωνώ απόλυτα).

Ακόμη, χορηγήθηκαν δύο ερωτήσεις σχετικά με την αποδοχή των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Η πρώτη ζητά απ’ τον συμμετέχοντα να διαλέξει το επιθυμητό γι’ αυτόν ποσοστό μεταναστών στην Ελλάδα σε μία επταβάθμια κλίμακα (1= 0%, 7=18% και άνω). Η δεύτερη ζητά απ’ τον συμμετέχοντα να εκφράσει την άποψή του για την απόδοση Ελληνικής υπηκοότητας σε όσα παιδιά μεταναστών γεννιούνται στην Ελλάδα (1=Διαφωνώ απόλυτα, 7=Συμφωνώ απόλυτα).

Πεποιθήσεις για το κράτος, τη σύσταση και το ρόλο του σήμερα.

Οι πεποιθήσεις για το κράτος, τις αρμοδιότητές του και τις παροχές του μετρήθηκαν με τις εξής κλίμακες:

Εθνοτική αντίληψη του κράτους. Η κλίμακα αυτή αποτελείται από έξι δηλώσεις και αξιολογεί την πεποίθηση ότι τα μέλη του κράτους πρέπει να έχουν κοινή καταγωγή, γλώσσα, θρησκεία, κουλτούρα, ιστορία, όπως και κοινά δικαιώματα και κοινωνικο-οικονομικά οφέλη. Παράδειγμα πρότασης: *‘Θεωρείτε ότι τα μέλη ενός κράτους πρέπει... να έχουν την ίδια θρησκεία;’* (1 = Διαφωνώ απόλυτα, 7 = Συμφωνώ απόλυτα). Η κλίμακα υποβλήθηκε σε παραγοντική ανάλυση (μέθοδος κυρίων συνιστωσών) με περιστροφή oblimin (δείκτης KMO = .85), η οποία έδωσε δύο παράγοντες με ιδιοτιμή > 1 (73.77% της διακύμανσης). Ο πρώτος παράγοντας περιελάμβανε τις πέντε από τις έξι δηλώσεις και εξέφραζε την εθνικιστική αντίληψη του κράτους (κοινή καταγωγή, γλώσσα, θρησκεία, κουλτούρα, ιστορία μελών του κράτους) και ο δεύτερος περιελάμβανε την δήλωση ότι τα μέλη του κράτους πρέπει να έχουν κοινά δικαιώματα και οφέλη. Οι δηλώσεις του πρώτου παράγοντα υπολογίστηκαν σε νέα μεταβλητή με την εξαγωγή των μέσων όρων των απαντήσεων, ενώ η δήλωση του δεύτερου παράγοντα χρησιμοποιήθηκε στις περαιτέρω αναλύσεις ως έχει (βλ. Πίνακα 9.2). Στον Πίνακα 1 του Παραρτήματος Β παρουσιάζονται οι φορτίσεις των δηλώσεων, οι ιδιοτιμές και το ποσοστό διακύμανσης του κάθε παράγοντα.

Κράτος και διανεμητική δικαιοσύνη. Μία κλίμακα πέντε δηλώσεων που διερευνά πώς πρέπει να κατανέμονται οι κοινωνικές παροχές του κράτους στους πολίτες με βάση τις αρχές της διανεμητικής δικαιοσύνης: ευθυδικία, ισότητα ή ανάγκη (Deutsch, 1975, 1985, 2000) (βλ. Παράρτημα Ε (4)). Παράδειγμα πρότασης: *‘Θεωρείτε ότι οι κοινωνικές παροχές του κράτους προς τους πολίτες πρέπει να είναι ανάλογες... της προσφοράς του καθενός στην κοινωνία;’* (1 = Διαφωνώ απόλυτα, 7 = Συμφωνώ απόλυτα). Η κλίμακα υποβλήθηκε σε παραγοντική ανάλυση (μέθοδος κυρίων συνιστωσών) με περιστροφή oblimin (KMO = .57) και έδωσε δύο παράγοντες με ιδιοτιμή μεγαλύτερη του 1. Ο πρώτος παράγοντας (38.03% της διακύμανσης) περιελάμβανε τέσσερεις δηλώσεις (παροχές ανάλογες της μόρφωσης, της προσφοράς καθενός, της εθνικής καταγωγής, παροχές ίσες για όλους [με αρνητική φόρτιση]). Η αφαίρεση της τελευταίας αυτής πρότασης συνεπαγόταν αύξηση του δείκτη εσωτερικής συνοχής και έτσι οι τρεις πρώτες δηλώσεις υπολογίστηκαν σε μεταβλητή

με εξαγωγή των μέσων όρων των απαντήσεων. Ο δεύτερος παράγοντας (22.2% της διακύμανσης) περιελάμβανε μόνο μία δήλωση (παροχές ανάλογες των αναγκών καθενός). Έτσι, για τις περαιτέρω αναλύσεις κρατήθηκε ο ένας παράγοντας (που αντιπροσώπευε την ‘ευθυδικία’), και ξεχωριστά οι δύο δηλώσεις για την ισότητα και τις ανάγκες (βλ. Πίνακα 9.2). Στον Πίνακα 2 του Παραρτήματος Β παρουσιάζονται οι φορτίσεις των δηλώσεων, οι ιδιοτιμές και το ποσοστό διακύμανσης του κάθε παράγοντα από την αρχική παραγοντική ανάλυση.

Τομείς αρμοδιότητας του κράτους. Μία κλίμακα 12 δηλώσεων διερευνά την ανάγκη ή όχι ρυθμιστικού ρόλου του κράτους σε διάφορους τομείς. Παραδείγματα δηλώσεων: *Κατά πόσο θεωρείτε ότι είναι απαραίτητος ο ρυθμιστικός ρόλος του κράτους... στην διαχείριση του εθνικού πλούτου και των μέσων συγκοινωνίας; Στην αναδιανομή του εισοδήματος (βλ. φορολογία;) (1 = καθόλου απαραίτητος, 7 = τελείως απαραίτητος).* Η κλίμακα αυτή υποβλήθηκε σε παραγοντική ανάλυση (μέθοδος κυρίων συνιστωσών) με περιστροφή oblimin (KMO = .78), από την οποία προέκυψαν τρεις παράγοντες με ιδιοτιμή μεγαλύτερη του 1, που εξηγούσαν το 58.78% της διακύμανσης. Ο πρώτος παράγοντας (30.74% της διακύμανσης) περιελάμβανε τέσσερις δηλώσεις (ρόλος του κράτους στην αναδιανομή εισοδήματος, στη διαχείριση του εθνικού πλούτου και μέσων συγκοινωνίας, στις υποθέσεις τρίτων χωρών για τα ανθρώπινα δικαιώματα, στις δαπάνες και την αναδιανομή) και ονομάστηκε ‘αναδιανεμητικός ρόλος του κράτους’. Ο δεύτερος παράγοντας (18.14% της διακύμανσης) περιελάμβανε τέσσερις δηλώσεις (ρόλος του κράτους στο επίσημο θρήσκευμα, στα θρησκευτικά πιστεύω των πολιτών, στην επίσημη γλώσσα, στη διαχείριση των σχέσεων μεταξύ ομάδων πχ εθνικών) και ονομάστηκε ‘ρόλος του κράτους στην εθνική ταυτότητα’. Ο τρίτος παράγοντας (9.90% της διακύμανσης) περιελάμβανε τέσσερις δηλώσεις (ρόλος του κράτους στις εργασιακές σχέσεις, στον ανταγωνισμό της εσωτερικής αγοράς, στη διαχείριση των πανεπιστημίων, στην κοινωνική πρόνοια [πχ επιδόματα ανεργίας]) και ονομάστηκε ‘ρόλος του κράτους στον οικονομικό συντονισμό’. Για τον κάθε έναν από τους παράγοντες δημιουργήθηκε μία νέα μεταβλητή που αντιπροσώπευε το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις (βλ. Πίνακα 9.2). Στον Πίνακα 3 του Παραρτήματος Β παρουσιάζονται οι φορτίσεις των δηλώσεων, οι ιδιοτιμές και το ποσοστό διακύμανσης του κάθε παράγοντα.

Στο τέλος της κλίμακας αυτής οι συμμετέχοντες καλούνταν να διαλέξουν έναν από τους τομείς αυτούς για τους οποίους θεωρούν τον ρόλο του κράτους τελείως απαραίτητο. Η μέτρηση αυτή δεν χρησιμοποιήθηκε περαιτέρω γιατί είχε υψηλό ποσοστό δεδομένων που έλειπαν (33%).

Στο τέλος της σειράς αυτής των κλιμάκων ακολουθούσε ερώτηση για το κατά πόσον ο ρόλος του κράτους πρέπει, σύμφωνα με την γνώμη του συμμετέχοντα, να μειωθεί ή να αυξηθεί συνολικά ($I =$ να μειωθεί, $7 =$ να αυξηθεί).

Φυσικοποίηση των Κοινωνικών Ανισοτήτων.

Η κλίμακα αυτή περιλαμβάνει πέντε δηλώσεις και αξιολογεί την πεποίθηση ότι οι διαφορές κοινωνικής θέσης μεταξύ των διάφορων ομάδων είναι φυσικές και αναγκαίες. Η κλίμακα αυτή κατασκευάστηκε αντλώντας στοιχεία από την κλίμακα Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας (Social Dominance Orientation) των Pratto, Sidanius, Stallworth, & Malle (1994), και εκφράζει την προτίμηση του ατόμου για την ύπαρξη ανισοτήτων μεταξύ των κοινωνικών ομάδων ($I =$ Διαφωνώ απόλυτα, $7 =$ Συμφωνώ απόλυτα). Παράδειγμα δήλωσης: ‘Οι διαφορές κοινωνικής θέσης αντανακλούν διαφορές στην φυσική τάξη πραγμάτων.’ (βλ. Παράρτημα Ε (5)).

Ο πολιτισμός σαν πηγή σύγκρουσης.

Η κλίμακα αυτή περιλαμβάνει 11 δηλώσεις και αναφέρεται στην σημασία του πολιτισμού και της πολιτισμικής ταυτότητας σαν πηγής κοινωνικών συγκρούσεων. Η κλίμακα κατασκευάστηκε στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας με βάση τα επιχειρήματα του Huntington (2000) για την θεμελιώδη φύση των πολιτισμικών διαφορών, την πολιτισμική βάση των οικονομικών συνεργασιών και συγκρούσεων, και τον πολιτισμό σαν πηγή σύγκρουσης ανάμεσα στην Δύση και το Ισλάμ. Η κλίμακα κατασκευάστηκε με στόχο να μετρά μία μόνο έννοια, αυτήν της υιοθέτησης της άποψης ότι ο πολιτισμός αποτελεί πηγή σύγκρουσης, και υψηλή βαθμολογία στην κλίμακα σημαίνει ότι ο συμμετέχων αποδέχεται την πολιτισμική ταυτότητα σαν πιθανή πηγή διενέξεων για το παρόν και το μέλλον. Οι συμμετέχοντες καλούνταν να εκφράσουν τη συμφωνία ή διαφωνία τους ($I =$ Διαφωνώ απόλυτα, $7 =$ Συμφωνώ απόλυτα) με δηλώσεις όπως η εξής: ‘Οι μεγαλύτερες συγκρούσεις σήμερα είναι συγκρούσεις μεταξύ πολιτισμών,’ ‘Η πολιτισμική ταυτότητα ενός ανθρώπου είναι βαθιά ριζωμένη και δεν αλλάζει.’ Οι δηλώσεις της κλίμακας αυτής παρουσιάζονται

αναλυτικά στο Παράρτημα Ε (6) (βλ. Πίνακα 9.2 για δείκτες κεντρικής τάσης και εσωτερικής συνοχής).

Η οικονομική ανισότητα σαν πηγή σύγκρουσης.

Μία κλίμακα εννέα δηλώσεων αξιολογεί κατά πόσο οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται την οικονομία και τις οικονομικές ανισότητες σαν πηγές σύγκρουσης για το παρόν και το μέλλον. Η κλίμακα αυτή κατασκευάστηκε για τους στόχους της παρούσας έρευνας και οι δηλώσεις της διατυπώθηκαν κατ' αντιστοιχία των δηλώσεων της κλίμακας για τον πολιτισμό ως πηγή σύγκρουσης. Στόχος της κλίμακας αυτής ήταν να μετρήσει κατά πόσο η οικονομική ανισότητα θεωρείται σαν βασικό διακύβευμα και παγκόσμια διεκδίκηση στη σημερινή κοινωνία, και υψηλή βαθμολογία στην κλίμακα σημαίνει ότι ο συμμετέχων αποδέχεται τα οικονομικά συμφέροντα και τις οικονομικές ανισότητες σαν πηγή πιθανών κοινωνικών συγκρούσεων. Παραδείγματα δηλώσεων: *‘Οι οικονομικές διαφορές των ανθρώπων είναι πιο θεμελιώδεις από τις πολιτισμικές ή ιδεολογικές.’*, *‘Οι βασικές συγκρούσεις του μέλλοντος θα είναι ανάμεσα σε φτωχές και πλούσιες χώρες.’* (*1 = Διαφωνώ απόλυτα, 7 = Συμφωνώ απόλυτα*). Οι δηλώσεις της κλίμακας αυτής παρουσιάζονται αναλυτικά στο Παράρτημα Ε (7) (βλ. Πίνακα 9.2 για δείκτες κεντρικής τάσης και εσωτερικής συνοχής).

Η ιδεολογία της δίκαιης αγοράς.

Η κλίμακα για την Ιδεολογία της Δίκαιης Αγοράς (Fair Market Ideology) κατασκευάστηκε από τους Jost, Blount, Pfeffer & Hunyady (2003). Η κλίμακα αξιολογεί την πεποίθηση ότι το σύστημα της αγοράς είναι δίκαιο, ηθικό και νομιμοποιημένο, την πεποίθηση δηλαδή ότι οι διαδικασίες και τα αποτελέσματα που αυτό παράγει είναι κοινωνικά δίκαια. Η κλίμακα περιλαμβάνει στην αρχική της μορφή 25 δηλώσεις. Οι πρώτες 15 αφορούν στην αντίληψη ότι το σύστημα της ελεύθερης αγοράς είναι δίκαιο με βάση τις διαδικασίες που εφαρμόζονται στα πλαίσιά του. Οι επόμενες 10 αναφέρονται σε συγκεκριμένες καταστάσεις που προκύπτουν από το σύστημα της ελεύθερης αγοράς και αξιολογούν κατά πόσο αυτές θεωρούνται δίκαιες. Οι συγγραφείς αναφέρουν ότι αντί για το σύνολο της κλίμακας μπορεί να χρησιμοποιηθεί μια υποκλίμακα (έξι ή 15 δηλώσεων), στην οποία έχει βρεθεί καλή αξιοπιστία (α από .61 ως .78) σε πολλαπλά δείγματα στις ΗΠΑ (Jost και συν., 2003). Εμείς χρησιμοποιήσαμε τις πρώτες 15 δηλώσεις που αναφέρονται γενικά

στην αντίληψη ότι το σύστημα της ελεύθερης αγοράς είναι δίκαιο, εφ' όσον θεωρήσαμε ότι οι υπόλοιπες 10 δηλώσεις αναφέρονται σε περιπτώσεις που δεν βρίσκουν αναγκαστικά εφαρμογή στην ελληνική κοινωνία. Η κλίμακα μεταφράστηκε για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας και ελέγχθηκε από δύο διορθωτές (βλ. Παράρτημα Ε (8)). Παραδείγματα δηλώσεων: *‘Η ελεύθερη αγορά είναι ένα δίκαιο σύστημα,’* *‘Στα συστήματα ελεύθερης αγοράς, οι άνθρωποι συνήθως παίρνουν αυτά που τους αξίζουν.’* (1 = Διαφωνώ απόλυτα, 7 = Συμφωνώ απόλυτα). Βλ. τον Πίνακα 9.2 για τους δείκτες κεντρικής τάσης και εσωτερικής συνοχής.

Η προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος ή του δημόσιου χώρου.

Η προτίμηση των συμμετεχόντων για την προάσπιση των ιδιωτικών συμφερόντων των πολιτών ή του δημοσίου συμφέροντος μετρήθηκε με την Κλίμακα Πρωτοτυπικών απόψεων της Αριστεράς και της Δεξιάς (Παπαστάμου και Προδρομίτης, 2003) (βλ. Παράρτημα Ε (9)). Η κλίμακα αυτή, που περιλαμβάνει εννέα δηλώσεις και έχει σταθμιστεί σε μεγάλο δείγμα Ελληνικού πληθυσμού (ό.π.), μετρά *‘συγκεκριμένης κατεύθυνσης τοποθετήσεις γύρω από ζητήματα κεντρικών αξόνων της κοινωνικής και πολιτικής ζωής’* (ό.π., σ. 220). Τα ζητήματα αυτά αναφέρονται στο ρόλο του κράτους και στην έννοια του δημόσιου και ιδιωτικού όπως την αντιλαμβάνονται η Αριστερά και η Δεξιά. Οι συμμετέχοντες καλούνταν να δηλώσουν τη συμφωνία ή διαφωνία τους με μια σειρά πολιτικών μέτρων που αφορούν στο ιδιωτικό ή το δημόσιο συμφέρον και θεωρούνται *‘πρωτοτυπικές’* προτάσεις της αριστεράς και της δεξιάς. Παραδείγματα δηλώσεων είναι τα εξής: *‘Καθήκον της ελληνικής πολιτείας είναι η αναβάθμιση της δημόσιας δωρεάν παιδείας και η θωράκισή της απέναντι σε ιδιωτικά συμφέροντα.’*, *‘Οι φορολογικές διευκολύνσεις υπέρ των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξή της.’* (1 = Διαφωνώ απόλυτα, 7 = Συμφωνώ απόλυτα).

Για την κλίμακα αυτή δεν υπολογίστηκαν μεταβλητές με βάση την παραγοντική δομή που παρουσιάζεται στο Παπαστάμου και Προδρομίτης (2003), εφ' όσον οι συγκεκριμένοι παράγοντες δεν παρουσιάζουν στο σύνολό τους ικανοποιητική αξιοπιστία (ό.π.). Αντίθετα, η κλίμακα υποβλήθηκε για το δείγμα αυτό σε παραγοντική ανάλυση κυρίων συνιστωσών με πλάγια περιστροφή oblimin (KMO = .76) και προέκυψαν δύο παράγοντες (53.31% της διακύμανσης). Ο πρώτος παράγοντας περιελάμβανε έξι δηλώσεις (αύξηση αστυνόμευσης, αναγκαίες οι δαπάνες για εθνική άμυνα, η αστυνόμευση περιορίζει τις ατομικές ελευθερίες

[αρνητική φόρτιση], οικονομική ανισότητα οφείλεται στις ατομικές ικανότητες, ιδιωτικοποίηση παιδείας, φορολογική διευκόλυνση ιδιωτικών επιχειρήσεων χρειάζεται για την οικονομική ανάπτυξη) και ονομάστηκε ‘προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος’. Ο δεύτερος παράγοντας περιελάμβανε τρεις δηλώσεις (φορολόγηση μισθωτών και φοροδιαφυγή οδηγεί σε οικονομικό μαρασμό, προστασία δημόσιας δωρεάν παιδείας, δαπάνες για εθνική άμυνα υπηρετούν μεγάλα ιδιωτικά συμφέροντα) και ονομάστηκε ‘προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος’. Για τον κάθε έναν από τους παράγοντες δημιουργήθηκε μία νέα μεταβλητή που αντιπροσώπευε το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις (βλ. Πίνακα 9.2). Στον Πίνακα 4 του Παραρτήματος Β παρουσιάζονται οι φορτίσεις των δηλώσεων, οι ιδιοτιμές και το ποσοστό διακύμανσης του κάθε παράγοντα.

Πίνακας 9.2

Δείκτες Κεντρικής Τάσης και Εσωτερικής Συνοχής για τις Ιδεολογικές Μεταβλητές στο Δείγμα 2 (N₂ = 231)

Ιδεολογικές μεταβλητές	Δείκτες κεντρικής τάσης		
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>α</i>
Ταύτιση με Έλληνες	4.47	1.34	.90
Αποδεκτό ποσοστό αλλοδαπών	3.28	1.72	-
Αποδοχή υπηκοότητας για παιδιά μεταναστών	4.82	2.02	-
Εθνοτική αντίληψη κράτους	3.79	1.52	.88
Ισότητα μελών κράτους	6.08	1.40	-
Παροχές κράτους: ευθυδικία	3.31	1.40	.65
Παροχές κράτους: ισότητα	5.60	1.71	-
Παροχές κράτους: ανάγκη	5.28	1.48	-
Ρόλος κράτους στον οικονομικό συντονισμό	5.38	0.99	.73
Αναδιανεμητικός ρόλος κράτους	5.52	0.97	.68
Ρόλος κράτους στην εθνική ταυτότητα	3.83	1.23	.70
Αύξηση ή μείωση κράτους	5.30	1.35	-
Φυσικοποίηση κοινωνικών ανισοτήτων	3.45	1.06	.60
Πολιτισμός πηγή σύγκρουσης	4.13	0.91	.83
Οικονομική ανισότητα πηγή σύγκρουσης	5.31	0.82	.78
Ιδεολογία της δίκαιης αγοράς	3.55	0.67	.72
Προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος	3.37	1.10	.75
Προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος	5.56	1.18	.73

9.3 Αποτελέσματα

9.3.1 Προκαταρκτικές αναλύσεις.

Στον Πίνακα 9.2 παρουσιάζονται οι δείκτες κεντρικής τάσης των ιδεολογικών μεταβλητών. Όπως φαίνεται στον Πίνακα, υπάρχει μεγαλύτερη συμφωνία κατά μέσο όρο με τις δηλώσεις για την ισότητα των μελών του κράτους, την ισότητα ως αρχή της διανεμητικής δικαιοσύνης, την προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος και τον αναδιανεμητικό ρόλο του κράτους. Η μικρότερη συμφωνία κατά μέσο όρο παρατηρείται με την ευθυδικία ως αρχή της διανεμητικής δικαιοσύνης, με την προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος, και με την φυσικοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων. Οι συμμετέχοντες εκφράζουν επομένως μεγαλύτερη προτίμηση στις αρχές της ισότητας και της προάσπισης του δημοσίου χώρου.

Στον Πίνακα 9.3 παρουσιάζονται οι δείκτες συνάφειας των ιδεολογικών μεταβλητών με τους τρεις παράγοντες της παγκοσμιοποίησης. Όπως αναμενόταν, οι ισχυρότερες θετικές συνάφειες του παράγοντα διεθνισμού ήταν με την προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος, με την οικονομική ανισότητα σαν πηγή σύγκρουσης, με τον αναδιανεμητικό ρόλο του κράτους και με τον ρόλο του στον οικονομικό συντονισμό. Επίσης παρουσίασε αρνητική συνάφεια με την ιδεολογία της δίκαιης αγοράς. Για τον παράγοντα μετασχηματισμό, οι ισχυρότερες θετικές συνάφειες ήταν με την ιδεολογία της δίκαιης αγοράς, με την ταύτιση με το ελληνικό έθνος και με την προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος, όπως και με τη φυσικοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων. Για τον παγκοσμιοκεντρισμό, οι ισχυρότερες θετικές συνάφειες ήταν με την προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος και με τον πολιτισμό σαν πηγή σύγκρουσης, με την ταύτιση με τους Έλληνες, την φυσικοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων και την εθνικιστική αντίληψη του κράτους. Αυτός ο παράγοντας παρουσίασε επίσης αρνητική συνάφεια με το αποδεκτό ποσοστό αλλοδαπών στην Ελλάδα. Στον Πίνακα 5 του Παραρτήματος Β παρουσιάζονται όλοι οι δείκτες συνάφειας των ιδεολογικών μεταβλητών μεταξύ τους και με την πολιτική τοποθέτηση.

Πίνακας 9.3

Δείκτες Συνάφειας των Ιδεολογικών Μεταβλητών με τους Παράγοντες της Παγκοσμιοποίησης (N₂ = 231)

Ιδεολογικές μεταβλητές	Αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης		
	Διεθνισμός	Μετ/σμός	Παγκ/σμός
Ταύτιση με Έλληνες	.01	.33***	.35***
Αποδεκτό ποσοστό αλλοδαπών	.09	-.19**	-.35***
Αποδοχή υπηκοότητας για παιδιά μεταναστών	.12	-.01	-.21**
Εθνοτική αντίληψη κράτους	.01	.19**	.26***
Ισότητα μελών κράτους	.23**	.09	.03
Παροχές κράτους: ευθυδικία	-.14*	.16*	.23**
Παροχές κράτους: ισότητα	.09	.06	.01
Παροχές κράτους: ανάγκη	.13	-.08	.05
Ρόλος κράτους στον οικονομικό συντονισμό	.24***	.13*	.13*
Αναδιανεμητικός ρόλος κράτους	.28***	.22**	.12
Ρόλος κράτους στην εθνική ταυτότητα	-.19**	.15*	.20**
Αύξηση ή μείωση κράτους	.04	-.03	.06
Φυσικοποίηση κοινωνικών ανισοτήτων	-.13*	.24***	.32***
Πολιτισμός πηγή σύγκρουσης	.12	.33***	.40***
Οικονομική ανισότητα πηγή σύγκρουσης	.45***	.07	.07
Ιδεολογία της δίκαιης αγοράς	-.32***	.41***	.35***
Προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος	-.21**	.33***	.40***
Προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος	.51***	.03	-.08

* $p < .05$., ** $p < .01$., *** $p < .001$.

9.3.2 Η πρόβλεψη των αναπαραστάσεων της παγκοσμιοποίησης από τις ιδεολογικές μεταβλητές.

Για να ελέγξουμε την υπόθεσή μας ότι οι ιδεολογικές μεταβλητές θα προβλέπουν διαφορετικά τους παράγοντες της παγκοσμιοποίησης, πραγματοποιήθηκε μία σειρά ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης. Σε κάθε μία από τις αναλύσεις εξαρτημένη μεταβλητή ήταν ο ένας από τους παράγοντες της παγκοσμιοποίησης. Επειδή αναμέναμε ότι η μεταβλητή αντιληπτής οικονομικής απειλής και οι μεταβλητές ταυτότητας (πολιτική ταυτότητα, ταύτιση με τους Έλληνες) θα χάνουν την προβλεπτική τους ισχύ στους παράγοντες της παγκοσμιοποίησης όταν

προστεθούν στο μοντέλο οι ιδεολογικές μεταβλητές, οι ανεξάρτητες μεταβλητές εισήχθησαν ανά βήματα.

Στα μοντέλα παλινδρόμησης, στο αρχικό βήμα εισήχθη ως ανεξάρτητη μεταβλητή η αντιληπτή οικονομική απειλή (εκτός από το μοντέλο του Μετασχηματισμού, όπου δεν υπήρχε συνάφεια μεταξύ των δύο μεταβλητών). Στο επόμενο βήμα προστέθηκε η πολιτική τοποθέτηση. Στο επόμενο βήμα προστέθηκε η ταύτιση με το ελληνικό έθνος και οι στάσεις απέναντι στους μετανάστες (όπου οι μεταβλητές αυτές παρουσίαζαν συνάφεια με την εξαρτημένη μεταβλητή). Στο επόμενο βήμα προστέθηκαν οι ιδεολογικές μεταβλητές για το κράτος, και συγκεκριμένα αυτές που παρουσίασαν συνάφεια με την κάθε εξαρτημένη μεταβλητή. Στη συνέχεια προστέθηκαν οι ιδεολογίες για τη σύγχρονη κοινωνία (φυσικοποίηση ανισοτήτων, πολιτισμός σαν πηγή σύγκρουσης, οικονομία σαν πηγή σύγκρουσης, ιδεολογία της δίκαιης αγοράς). Στο τελευταίο βήμα προστέθηκαν οι μεταβλητές για την προάσπιση του δημόσιου ή του ιδιωτικού συμφέροντος.

Αναμένουμε ότι η αντιληπτή οικονομική απειλή θα προβλέπει στατιστικά σημαντικά τους παράγοντες της παγκοσμιοποίησης. Η προβλεπτική της ισχύς θα μειώνεται ή θα εξαφανίζεται όταν προστεθεί η πολιτική ταυτότητα ή/και η ταύτιση με το Ελληνικό έθνος. Επίσης αναμένουμε ότι η προβλεπτική ισχύς των προηγούμενων μεταβλητών θα μειώνεται ή θα εξαφανίζεται όταν προστεθούν στο μοντέλο οι ιδεολογικές μεταβλητές. Μεγαλύτερη προβλεπτική ισχύ στους παράγοντες της παγκοσμιοποίησης αναμένουμε ότι θα έχουν οι ιδεολογίες για τη σύγχρονη παγκόσμια πραγματικότητα, δηλαδή η ιδεολογία της δίκαιης αγοράς, ο πολιτισμός ή η οικονομία σαν πηγή σύγκρουσης, και οι ιδεολογικές μεταβλητές που αναφέρονται στην αποδοχή των κοινωνικών ανισοτήτων και στη διάσταση δημόσιου/ιδιωτικού (προάσπιση του δημόσιου ή ιδιωτικού συμφέροντος).

Πρόβλεψη του διεθνισμού από τις ιδεολογικές μεταβλητές.

Η ανάλυση με εξαρτημένη μεταβλητή τον παράγοντα Διεθνισμό παρουσιάζεται στον Πίνακα 9.4. Στα πρώτα δύο βήματα της ανάλυσης τόσο η αντιληπτή οικονομική απειλή ($\beta = .17, t = 2.43, p < .05$) όσο και η πολιτική ταυτότητα ($\beta = -.15, t = -2.20, p < .05$) προέβλεπαν στατιστικά σημαντικά τον διεθνισμό. Οι μεταβλητές αυτές έχασαν την προβλεπτική τους ισχύ όταν προστέθηκαν στο μοντέλο οι μεταβλητές για το ρόλο του κράτους, και συγκεκριμένα ο αναδιανεμητικός ρόλος του κράτους ($\beta = .19, t = 2.48, p < .05$) και ο ρόλος του κράτους στην εθνική

ταυτότητα ($\beta = -.16, t = -2.24, p < .05$). Όταν προστέθηκαν η ιδεολογία της δίκαιης αγοράς ($\beta = -.16, t = -2.29, p < .05$) και η οικονομική ανισότητα σαν πηγή σύγκρουσης ($\beta = .37, t = 5.55, p < .001$) η ισχύς της πρόβλεψης αυξήθηκε ακόμη περισσότερο (μεταβολή $R^2 = .13, p < .001$).

Στο τελικό μοντέλο (Βήμα 5 στον Πίνακα 9.4), όπου προστέθηκαν οι μεταβλητές για το ιδιωτικό και το δημόσιο συμφέρον, οι μεταβλητές που παρέμειναν να έχουν σημαντική προβλεπτική ισχύ στον παράγοντα Διεθνισμό ήταν η οικονομική ανισότητα σαν πηγή σύγκρουσης ($\beta = .27, t = 3.91, p < .001$), και η προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος ($\beta = .34, t = 4.78, p < .001$). Οριακά προβλέπουν το διεθνισμό και ο αναδιανεμητικός ρόλος του κράτους ($\beta = .12, t = 1.76, p < .10$) και η ιδεολογία της δίκαιης αγοράς ($\beta = -.13, t = 1.81, p < .10$). Το τελικό αυτό μοντέλο ($F(12, 198) = 10.22, p < .001$) προσέθετε στατιστικά σημαντικά στην προβλεπτική ισχύ του προηγούμενου μοντέλου (μεταβολή $R^2 = .07, p < .001$) ενώ εξηγούσε ικανοποιητικό ποσοστό της διακύμανσης ($AdjR^2 = .35$).

Πρόβλεψη του Μετασχηματισμού από τις ιδεολογικές μεταβλητές.

Στον Πίνακα 9.5 παρουσιάζεται η ιεραρχική ανάλυση παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τον παράγοντα Μετασχηματισμό. Ο παράγοντας αυτός δεν παρουσίασε συνάφεια με την αντιληπτή οικονομική απειλή, κι έτσι στο Βήμα 1 εισήχθη σαν ανεξάρτητη μεταβλητή η πολιτική τοποθέτηση ($\beta = .20, t = 2.87, p < .01$). Η προσθήκη της ταύτισης με το ελληνικό έθνος ($\beta = .33, t = 4.04, p < .001$) εξαφάνισε την επίδραση της πολιτικής τοποθέτησης, ενώ προσέθεσε στην προβλεπτική ισχύ του μοντέλου (μεταβολή $R^2 = .09, p < .001$). Η προσθήκη του αναδιανεμητικού ρόλου του κράτους, αν και στατιστικά σημαντική ($\beta = .19, t = 2.44, p < .05$) προσέθεσε οριακά μόνο στην προβλεπτική ισχύ του μοντέλου (μεταβολή $R^2 = .04, p < .10$).

Όταν προστέθηκαν οι μεταβλητές ιδεολογιών (Βήμα 4), η ιδεολογία της δίκαιης αγοράς βρέθηκε να εξηγεί επιπλέον στατιστικά σημαντικά τον μετασχηματισμό ($\beta = .33, t = 4.24, p < .001$) ενώ αυξήθηκε σημαντικά η ισχύς του μοντέλου (μεταβολή $R^2 = .09, p < .001$). Αντίθετα, η προσθήκη της προάσπισης του ιδιωτικού συμφέροντος στο Βήμα 5 δεν βελτίωσε σημαντικά το μοντέλο, ενώ η επίδρασή της δεν ήταν σημαντική.

Πίνακας 9.4

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη του Παράγοντα Διεθνισμού από τις Ιδεολογικές Μεταβλητές

Μεταβλητές πρόβλεψης	Βήμα 1		Βήμα 2		Βήμα 3		Βήμα 4		Βήμα 5	
	β	t	β	t	β	t	β	t	β	t
Αντιληπτή οικονομική απειλή	.19	2.87**	.17	2.43*	.13	1.96°	.10	1.58	.06	0.95
Πολιτική τοποθέτηση			-.15	-2.20*	-.09	-1.32	-.00	-0.03	-.01	-0.14
Ισότητα μελών κράτους					.12	1.69°	.05	0.70	.03	0.54
Παροχές κράτους: ευθυδικία					.00	-0.01	.01	0.11	.00	0.00
Ρόλος κράτους στον οικονομικό συντονισμό					.10	1.40	-.05	-0.69	-.10	-1.38
Αναδιαν/κός ρόλος κράτους					.19	2.48*	.16	2.21*	.12	1.76°
Ρόλος κράτους στην εθνική ταυτότητα					-.16	-2.24*	-.16	-2.38*	-.11	-1.63
Φυσικοποίηση κοινωνικών ανισοτήτων							-.00	-0.06	-.01	-0.21
Ιδεολογία της δίκαιης αγοράς							-.16	-2.29*	-.13	-1.81°
Οικονομική ανισότητα πηγή σύγκρουσης							.37	5.55***	.27	3.91***
Προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος									.34	4.78***
Προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος									.06	0.75
<i>F</i> μοντέλου	8.26**		6.62**		6.29***		9.03***		10.22***	
<i>df</i>	1, 209		2, 208		7, 203		10, 200		12, 198	
Adjusted <i>R</i> ²	.03		.05		.15		.28		.35	
Μεταβ. του <i>R</i> ²			.02*		.12***		.13***		.07***	

° *p* < .10, **p* < .05, ***p* < .01, ****p* < .001.

Έτσι, στο Βήμα 4, οι μεταβλητές που προβλέπουν στατιστικά σημαντικά το μετασχηματισμό είναι η ιδεολογία της δίκαιης αγοράς ($\beta = .33, t = 4.24, p < .001$) και ο αναδιανεμητικός ρόλος του κράτους ($\beta = .17, t = 2.24, p < .05$), ενώ τη μεταβλητή προβλέπει και η ταύτιση με τους Έλληνες ($\beta = .21, t = 2.28, p < .05$). Το μοντέλο του Βήματος 4 ($F(11, 183) = 6.09, p < .001$) εξηγούσε ικανοποιητικό ποσοστό της διακύμανσης ($AdjR^2 = .22$). Σημειώνουμε ότι στο τελικό μοντέλο (Βήμα 5) η διαφορά με το Βήμα 4 είναι ότι η ταύτιση με τους Έλληνες προβλέπει οριακά μόνο τον παράγοντα μετασχηματισμό ($\beta = .18, t = 1.83, p < .10$).

Πρόβλεψη του Παγκοσμιοκεντρισμού από τις ιδεολογικές μεταβλητές.

Η ιεραρχική ανάλυση παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τον Παγκοσμιοκεντρισμό παρουσιάζεται στον Πίνακα 9.6 (βλ. Σημείωση στον Πίνακα για το Βήμα 1 της ανάλυσης). Όπως αναμενόταν, ενώ στο πρώτο Βήμα η αντιληπτή οικονομική απειλή είχε στατιστικά σημαντική επίδραση στον παράγοντα ($\beta = -.15, t = -2.13, p < .05$), όταν προστέθηκε η πολιτική τοποθέτηση ($\beta = .30, t = 4.34, p < .001$) η επίδραση της προηγούμενης εξαφανίστηκε. Στο Βήμα 3, με την προσθήκη της ταύτισης με τους Έλληνες ($\beta = .18, t = 2.13, p < .05$) και του αποδεκτού ποσοστού αλλοδαπών ($\beta = -.19, t = -2.28, p < .05$), η επίδραση της πολιτικής τοποθέτησης μειώθηκε. Το Βήμα 4 δεν προσέθεσε στατιστικά σημαντικά στην ισχύ του μοντέλου. Στο Βήμα 5, όταν προστέθηκαν οι ιδεολογίες για τη σύγχρονη κοινωνία εξαφανίστηκαν οι επιδράσεις των ταυτοτικών μεταβλητών, ενώ αυξήθηκε σημαντικά η ισχύς του μοντέλου (μεταβολή $R^2 = .10, p < .001$). Η προσθήκη της προάσπισης του ιδιωτικού συμφέροντος δεν ήταν σημαντική.

Στο τελικό αυτό μοντέλο (Βήμα 6), οι μεταβλητές που προβλέπουν τον παράγοντα Παγκοσμιοκεντρισμό είναι ο πολιτισμός σαν πηγή σύγκρουσης ($\beta = .22, t = 2.85, p < .01$), η ιδεολογία της δίκαιης αγοράς ($\beta = .27, t = 3.47, p < .01$) και ο ρόλος του κράτους στον οικονομικό συντονισμό ($\beta = .17, t = 2.51, p < .05$). Το μοντέλο αυτό ($F(13, 180) = 6.42, p < .001$) εξηγεί ικανοποιητικό ποσοστό της διακύμανσης ($AdjR^2 = .27$).

Πίνακας 9.5

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη του Παράγοντα Μετασχηματισμού από τις Ιδεολογικές Μεταβλητές

Μεταβλητές πρόβλεψης	Βήμα 1		Βήμα 2		Βήμα 3		Βήμα 4		Βήμα 5	
	β	t	β	t	β	t	β	t	β	t
Πολιτική τοποθέτηση	.20	2.87**	.05	0.60	.09	1.21	.00	0.02	-.02	-0.24
Ταύτιση με Έλληνες			.33	4.04***	.31	3.30**	.21	2.28*	.18	1.83°
Αποδ. ποσ. αλλοδαπών			-.02	-0.28	-.05	-0.62	-.01	-0.09	.01	0.07
Εθνοτ. αντίλ. κράτους					-.12	-1.32	-.12	-1.43	-.11	-1.28
Παροχές κράτους: ευθυδικία					-.07	0.95	.01	0.07	-.01	-0.17
Ρόλος κράτους οικονομικός συντονισμός					.03	0.37	.09	1.22	.09	1.16
Αναδιαν/κός ρόλος κράτους					.19	2.44*	.17	2.24*	.17	2.23*
Ρόλος κράτους στην εθνική ταυτότητα					-.01	-0.16	-.04	-0.57	-.06	-0.81
Φυσικοποίηση κοινωνικών ανισοτήτων							-.01	-0.06	-.02	-0.21
Πολιτισμός πηγή σύγκρουσης							.12	1.59	.12	1.59
Ιδεολογία της δίκαιης αγοράς							.33	4.24***	.32	3.98***
Προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος									.10	1.02
<i>F</i> μοντέλου	8.26**		9.98***		5.09***		6.09***		5.67***	
<i>df</i>	1, 193		3,191		8, 186		11, 183		12, 182	
Adjusted <i>R</i> ²	.04		.12		.14		.22		.22	
Μεταβ. του <i>R</i> ²			.09***		.04°		.09***		.00	

° $p < .10$, * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Πίνακας 9.6

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη του Παράγοντα Παγκοσμιοκεντρισμού από τις Ιδεολογικές Μεταβλητές

Μεταβλητές πρόβλεψης	Βήμα 2		Βήμα 3		Βήμα 4		Βήμα 5		Βήμα 6	
	β	t	β	t	β	t	β	t	β	t
Αντίλ. οικον. απειλή	-.09	-1.35	-.11	-1.61	-.11	-1.53	-.09	-1.33	-.08	-1.23
Πολ. τοποθέτηση	.30	4.34***	.15	1.97*	.17	2.16*	.08	1.03	.06	0.82
Ταύτιση με Έλληνες			.18	2.13*	.11	1.16	-.03	-0.28	-.05	-0.51
Αποδ. ποσ. αλλοδαπών			-.19	-2.28*	-.17	-2.09*	-.11	-1.37	-.10	-1.27
Αποδ. υπηκ. για παιδιά μετ.			.02	0.24	-.00	-0.04	-.05	-0.68	-.04	-0.57
Εθνοτ. αντίλ. κράτους					-.04	-0.43	-.06	-0.67	-.04	-.52
Παρ. κράτους: ευθυδικία					.13	1.64	.04	0.57	.03	0.38
Ρόλος κράτους οικονομικός συντονισμός					.13	1.88°	.17	2.59*	.17	2.51*
Ρόλος κράτους στην εθνική ταυτότητα					.03	0.36	-.03	-0.39	-.04	-.56
Φυσικοποίηση κοινωνικών ανισοτήτων							.05	0.71	.04	.57
Πολιτισμός πηγή σύγκρ.							.22	2.88**	.22	2.85**
Ιδεολ. δίκαιης αγοράς							.28	3.64***	.27	3.47**
Προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος									.08	0.77
F μοντέλου	11.92***		8.52***		5.45***		6.93***		6.42***	
df	2, 191		5, 188		9, 184		12, 181		13, 180	
Adjusted R^2	.10		.16		.17		.27		.27	
Μεταβ. του R^2	.09***		.07**		.03		.10***		.00	

Σημείωση: Στο Βήμα 1 ο συντελεστής β της αντιληπτής οικονομικής απειλής ήταν $\beta = -.15$, $t (-2.13)$, $p < .05$, ενώ το μοντέλο είχε δείκτη $F(1, 192) = 4.55$, $p < .05$ και $\text{Adj}R^2 = .02$.

° $p < .10$, * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

9.4 Συζήτηση

Η υπόθεσή μας στην ενότητα αυτή ήταν ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης θα προβλέπεται διαφορετικά από ένα σύνολο πεποιθήσεων των υποκειμένων, οι οποίες αφορούν στις σχέσεις μεταξύ των ομάδων στα πλαίσια του κράτους και στην παγκόσμια πραγματικότητα. Επίσης υποθέσαμε ότι η πολιτική και εθνική ταυτότητα θα χάνουν την προβλεπτική τους ισχύ στην αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης όταν προστίθενται οι ιδεολογικές αυτές μεταβλητές ως προβλεπτικοί παράγοντες της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης. Επιπλέον, υποθέσαμε ότι οι ιδεολογίες για την παγκόσμια πραγματικότητα (ιδεολογία δίκαιης αγοράς, πολιτισμός ή οικονομία ως κεντρικές αιτίες διεκδικήσεων και συγκρούσεων) όπως και οι ιδεολογίες για τη δομή των κοινωνικών σχέσεων (αποδοχή ανισοτήτων, προάσπιση δημοσίου/ιδιωτικού) θα έχουν τη μεγαλύτερη προβλεπτική ισχύ στους παράγοντες της παγκοσμιοποίησης.

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης προβλέπονται πράγματι από διαφορετικές ιδεολογικές μεταβλητές, καθώς και ότι και στους τρεις άξονες της αναπαράστασης (παγκοσμιοκεντρισμός, μετασχηματισμός, διεθνισμός) η επίδραση της πολιτικής ή/και εθνικής ταυτότητας εξαφανίζεται όταν προστεθούν οι ιδεολογικές μεταβλητές. Όσον αφορά στις μεταβλητές επικέντρωσης, ο Διεθνισμός προβλέπεται από την οικονομική ανισότητα σαν πηγή σύγκρουσης και την προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος, δηλαδή όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες ασπάζονται τις απόψεις αυτές τόσο περισσότερο υιοθετούν τη διεθνιστική αναπαράσταση. Ο Μετασχηματισμός προβλέπεται από την ιδεολογία της δίκαιης αγοράς και τον αναδιανεμητικό ρόλο του κράτους. Έτσι, όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι το σύστημα της ελεύθερης αγοράς είναι δίκαιο, αλλά και ότι το κράτος οφείλει να λειτουργεί αναδιανεμητικά, τόσο περισσότερο ασπάζονται τη μετασχηματιστική άποψη. Ο Παγκοσμιοκεντρισμός προβλέπεται από τον πολιτισμό σαν πηγή σύγκρουσης, από την ιδεολογία της δίκαιης αγοράς και από το ρόλο του κράτους στον οικονομικό συντονισμό. Δηλαδή, όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες θεωρούν τον πολιτισμό κεντρική διεκδίκηση σήμερα, όσο περισσότερο θεωρούν το σύστημα της ελεύθερης αγοράς δίκαιο, και όσο περισσότερο πιστεύουν ότι το κράτος οφείλει να ρυθμίζει οικονομικά τις εργασιακές σχέσεις και τον εσωτερικό ανταγωνισμό, τόσο περισσότερο υιοθετούν την παγκοσμιοκεντρική αντίληψη για την παγκοσμιοποίηση. Τα αποτελέσματα αυτά είναι σε γενικές γραμμές

σε συμφωνία με τις υποθέσεις μας ως προς τις πεποιθήσεις που θα προβλέπουν τον κάθε παράγοντα της παγκοσμιοποίησης.

Η ιδεολογία της δίκαιης αγοράς σαν παράγοντας επικέντρωσης του μετασχηματισμού και του παγκοσμιοκεντρισμού αντανάκλα τα ευρήματα των Jost και συν. (2003) για τη σύνδεση της μεταβλητής αυτής με τον πολιτικό συντηρητισμό. Όπως αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 1, οι θεωρητικές απόψεις που είναι υπέρ της παγκοσμιοποίησης (πχ Friedman, 2001) αντιλαμβάνονται την απελευθέρωση και παγκόσμια ενοποίηση των αγορών σαν θετικό παράγοντα που εξυγιάνει τις εθνικές οικονομίες, αυξάνει την αποτελεσματικότητα των αγορών και πατάσσει την κρατική γραφειοκρατία. Η δική μας χρήση της ιδεολογίας της δίκαιης αγοράς δεν εστιάζει ωστόσο, σε αντίθεση με τους Jost και συν. (2003), στις ατομικές διαφορές που αυτή μπορεί να παρουσιάζει, αλλά στην ιδεολογική της χρησιμότητα ως παράγοντα που τοποθετεί τους συμμετέχοντες απέναντι στην ΚΑ της παγκοσμιοποίησης. Επιπλέον, η άλλη μεταβλητή που έχει αναλυθεί ως μεταβλητή προσωπικότητας από τους Pratto και συν. (1994), δηλαδή η προτίμηση της ανισότητας μεταξύ των κοινωνικών ομάδων (προσανατολισμός κοινωνικής κυριαρχίας) δεν βρέθηκε να προβλέπει κάποιον παράγοντα της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης σε κανένα από τα μοντέλα μας, παρά την ισχυρή συνάφειά της με τον παγκοσμιοκεντρισμό και τον μετασχηματισμό. Αυτό σημαίνει ότι οι υπόλοιπες ιδεολογικές πεποιθήσεις, δηλαδή η πίστη στη δίκαιη ελεύθερη αγορά, στον πολιτισμό σαν άξονα συγκρούσεων αλλά και στο ρυθμιστικό ρόλο του κράτους έχουν μεγαλύτερη προβλεπτική ισχύ για την ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, από την πεποίθηση ότι η ανισότητα μεταξύ ομάδων είναι αποδεκτή.

Επιπλέον, ο παράγοντας Διεθνισμός ήταν ο μόνος που συνδέθηκε με την ιδεολογική πεποίθηση του άξονα δημόσιου/ιδιωτικού. Η προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος δεν βρέθηκε να προβλέπει το μετασχηματισμό και τον παγκοσμιοκεντρισμό όπως αναμενόταν. Ενδεχομένως αυτό αντανάκλα το γεγονός ότι η διεθνιστική αναπαράσταση επικεντρώνεται σε μία πιο σαφή τοποθέτηση απέναντι στην πολιτική ιδεολογία (προάσπιση του δημοσίου) από τις άλλες δύο αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης. Ίσως επίσης αυτό οφείλεται στο ότι η προβλεπτική ισχύς της προάσπισης του ιδιωτικού συμφέροντος απορροφάται στην περίπτωση του παγκοσμιοκεντρισμού και του μετασχηματισμού από την ιδεολογία της δίκαιης αγοράς, που εκφράζει και αυτή ως ιδεολογική μεταβλητή την προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στις σχέσεις ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και επιθυμητού ρόλου του κράτους. Ο παράγοντας Μετασχηματισμός επικεντρώθηκε σε μία αναδιανεμητική αντίληψη του κράτους, χωρίς να υπάρχει όπως αναμενόταν σχέση του με τον ρόλο του κράτους στον οικονομικό συντονισμό. Ο παράγοντας Διεθνισμός συνδέθηκε οριακά με τον αναδιανεμητικό ρόλο του κράτους.

Ο παράγοντας Παγκοσμιοκεντρισμός συνδέθηκε με τον ρόλο του κράτους στον οικονομικό συντονισμό. Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι η μεταβλητή αυτή περιελάμβανε τον επιθυμητό ρόλο του κράτους στις εργασιακές σχέσεις, στη διαχείριση των πανεπιστημίων και στην κοινωνική πρόνοια (βλ. Ερευνητικά Εργαλεία), τομείς που παραδοσιακά θεωρούνται κομμάτι του κοινωνικού κράτους. Ωστόσο, οι τομείς αυτοί θα μπορούσαν να νοηθούν ως υποκείμενοι στη ρυθμιστική δραστηριότητα του κράτους προς όφελος της αγοράς (πχ αναδιάρθρωση και συρρίκνωση του δημόσιου πανεπιστημίου, παρέμβαση στα όρια του κατώτατου μισθού, εξασφάλιση 'ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος' ως έσχατο 'δίχτυ' κοινωνικής προστασίας) και ως τέτοιοι να συνδέονται με την παγκοσμιοκεντρική αναπαράσταση. Η ερμηνεία αυτή βρίσκεται σε συμφωνία με τις θεωρητικές απόψεις για το κράτος ως οικονομικό συντονιστή στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης (βλ. Hardt & Negri 2002· Petras & Veltmeyer, 2005). Έτσι, στο πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού, το κράτος δεν χάνει το συντονιστικό του ρόλο στους καίριους τομείς της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, όπως η διαχείριση των εργασιακών σχέσεων και των σημαντικών τομέων όπως η υγεία και η παιδεία, αλλά αντίθετα λειτουργεί συντονιστικά για την ιδιωτική πρωτοβουλία η οποία εισχωρεί όλο και περισσότερο στους τομείς αυτούς.

Οι ιδεολογικές μεταβλητές που μελετήθηκαν ως επικεντρώσεις της ΚΑ της αναπαράστασης δεν είναι φυσικά εξαντλητικές της μεγάλης σειράς ιδεολογιών που πιθανώς σχετίζονται με την παγκοσμιοποίηση. Επιλέξαμε όμως να μελετήσουμε τις συγκεκριμένες επικεντρώσεις επειδή θεωρούμε ότι αποτελούν κομβικές ιδεολογικές τοποθετήσεις που συνδέονται με διαφορετικές αντιλήψεις για την παγκοσμιοποίηση. Τα ευρήματά μας παρέχουν ένα ανάγλυφο 'σχεδιάγραμμα' των διαφορετικών ιδεολογιών που περιβάλλουν την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης. Η διεθνιστική αναπαράσταση τοποθετείται στο ιδεολογικό πλαίσιο που έχει σαν άξονες την υπεράσπιση του δημοσίου χώρου και τη διεκδίκηση της οικονομικής ισότητας. Η μετασχηματιστική αναπαράσταση τοποθετείται ιδεολογικά σε ένα πλαίσιο όπου επιζητείται η δικαιοσύνη στην παγκόσμια οικονομία και θεωρείται επιθυμητή η

ελεύθερη αγορά, με παράλληλη λειτουργία του κράτους ως φορέα αναδιανομής. Η παγκοσμιοκεντρική αναπαράσταση, τέλος, τοποθετείται σε ένα ιδεολογικό πλαίσιο όπου η παγκόσμια αγορά θεωρείται δίκαιη, το κράτος συντονίζει την οικονομία και η βασική πηγή συγκρούσεων είναι οι πολιτισμικές ταυτότητες και όχι η οικονομική ανισότητα.

Τα ευρήματα αυτά δείχνουν πώς μία νέα σχετικά έννοια, όπως η παγκοσμιοποίηση, διαφοροποιείται και 'ταξινομείται' ως προς τις οργανωτικές της αρχές ανάλογα με τις πεποιθήσεις των ανθρώπων για την οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ ομάδων, τόσο στα πλαίσια του κράτους όσο και παγκοσμίως. Στο βαθμό που οι πεποιθήσεις αυτές αντανακλούν γενικές αξίες και θεωρίες για τις κοινωνικές σχέσεις (όπως ο άξονας ιδιωτικού/δημοσίου, η πίστη στη δικαιοσύνη της ελεύθερης αγοράς), μπορούν να θεωρηθούν 'ψυχολογικοί' παράγοντες επικέντρωσης σύμφωνα με την ορολογία του Doise (1992). Στο βαθμό επίσης που αντανακλούν πεποιθήσεις για τις σχέσεις των ομάδων και τις ανισότητες μεταξύ τους (όπως η οικονομική ανισότητα ή οι πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των ομάδων, οι παροχές του κράτους στις διάφορες ομάδες) μπορούν να θεωρηθούν κοινωνιοψυχολογικές επικεντρώσεις.

10. Διαστάσεις της ταυτότητας, αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και δράση: προκαταρκτικές διερευνήσεις

10.1 Εισαγωγή

Στις προηγούμενες ενότητες διερευνήθηκε η κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης ως προς το περιεχόμενό της και τις διάφορες επικεντρώσεις της, και προέκυψαν τρεις διαστάσεις της αναπαράστασης που επικεντρώνονται σε διαφορετική αντίληψη του οικονομικού επιπέδου, σε διαφορετική πολιτική ταυτότητα και σε σύνολο διαφορετικών ιδεολογικών πεποιθήσεων για τη σύγχρονη κοινωνία. Στο εξής, στραφήκαμε στη διερεύνηση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης ως ιδεολογικού πλαισίου που συνδέεται με τις προσωπικές, διαπροσωπικές και συλλογικές όψεις της ταυτότητας και προσδίδει, ιδιαίτερα στις τελευταίες, προτάγματα για διαφορετικές διεκδικήσεις και μορφές δράσης.

Όπως συζητήθηκε στο Κεφάλαιο 3, η έννοια της ταυτότητας στην κοινωνική ψυχολογία μπορεί να νοηθεί και η ίδια ως μια μορφή κοινωνικής αναπαράστασης, καθώς αναφέρεται στην κοινωνική γνώση γύρω από τον εαυτό, ενώ μία από τις όψεις της ταυτότητας είναι αυτή των αιτημάτων που εγείρει το άτομο απέναντι στους άλλους (Chryssoschoou, 2003). Η κοινωνική αυτή γνώση για τον εαυτό συνδέεται με την αντικειμενική θέση του ατόμου στην κοινωνική ιεραρχία (Lorenzi-Cioldi & Chatard, 2006), ενώ μπορεί να χρησιμοποιηθεί στρατηγικά για την προώθηση των αιτημάτων μέσα από την κοινωνική επιρροή (Drury & Reicher, 2000). Έτσι, η έννοια της ταυτότητας, ιδιαίτερα στη συλλογική της διάσταση, είναι σημαντική για τη συμμετοχή σε συλλογική δράση, και όταν η πρώτη αναφέρεται στην ταύτιση με μια ακτιβιστική ομάδα στα πλαίσια μιας μειονεκτούσας ομάδας, τότε αναδύεται η ‘πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα’ (Simon & Klandermans, 2001).

Μια τέτοια αντίληψη της ταυτότητας συνδέει επομένως την ταυτότητα με το ευρύτερο ιδεολογικό και κοινωνικό πλαίσιο, και η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης μπορεί να νοηθεί σαν τέτοιο, κυρίαρχο, ιδεολογικό πλαίσιο στη σύγχρονη κοινωνία, το οποίο ενδέχεται να προσδίδει στην ταυτότητα διαφορετικά αιτήματα για δράση και αντίστοιχα για διαφορετικές μορφές δράσης. Στις δύο έρευνες που παρουσιάζονται αμέσως παρακάτω, στόχος ήταν η πιλοτική διερεύνηση των σχέσεων ταυτότητας, αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης και μορφών και αιτημάτων δράσης στη σύγχρονη κοινωνία.

10.1.1 Η ταυτότητα, οι μορφές και τα αιτήματα της δράσης.

Όπως συζητήθηκε στο Κεφάλαιο 3, η έννοια της ταυτότητας μπορεί να προσλάβει διάφορες μορφές βάσει των συστημάτων δοξασιών που ασπάζεται το άτομο και του πολιτισμικού του πλαισίου, και στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής ψυχολογίας αναπτύχθηκε η έννοια των ‘κατασκευών του εαυτού’ (Markus & Kitayama, 1991) που διακρίνει την ανεξάρτητη από την αλληλεξαρτώμενη κατασκευή του εαυτού στις ατομικιστικές και στις κολεκτιβιστικές κοινωνίες. Κατόπιν, η αλληλεξαρτώμενη κατασκευή του εαυτού διακρίθηκε σε διαπροσωπική και συλλογική (Brewer & Gardner, 1996), ενώ νεώτερες έρευνες έδειξαν ότι στο δυτικό, φιλελεύθερο πλαίσιο η προσωπική/ανεξάρτητη κατασκευή του εαυτού έχει προβάδισμα έναντι της διαπροσωπικής και κυρίως έναντι της συλλογικής (Gaertner, Sedikides, Vevea, & Iuzzini, 2002).

Για την εξέταση των σχέσεων της ταυτότητας και της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης ως προς τη δράση στη σύγχρονη κοινωνία, πρέπει επομένως να εξεταστεί αρχικά πώς συνδέονται οι διαφορετικές αυτές διαστάσεις της ταυτότητας με τις διάφορες μορφές και τα αιτήματα της δράσης. Εφ’ όσον διαπιστωθεί ότι διαφορετικές διαστάσεις της ταυτότητας συνδέονται με διαφορετικές μορφές και αιτήματα για δράση, μπορεί κατόπιν να εξεταστεί ο ρόλος της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης ως ιδεολογικού πλαισίου που σε συνδυασμό με την ταυτότητα επιδρά στην πρόθεση για υιοθέτηση δράσης.

Η σχέση των τριών διαστάσεων ταυτότητας (προσωπική/ανεξάρτητη, διαπροσωπική, συλλογική) με τις μορφές και τα αιτήματα δράσης που είναι πρόθυμο να υιοθετήσει το άτομο, δεν έχει μελετηθεί απ’ όσο γνωρίζουμε στη βιβλιογραφία της συλλογικής δράσης στα πλαίσια της κοινωνικής ψυχολογίας. Η κοινωνική ταυτότητα έχει μελετηθεί ως παράγων που συνδέεται με τη συλλογική δράση στο βαθμό που αφορά την ταύτιση με μία μειονεκτούσα ομάδα και αντίστοιχα με την ομάδα των ακτιβιστών εντός της (Simon & Klandermans, 2001· van Zomeren, Postmes & Spears, 2008). Στην παρούσα έρευνα όμως μας ενδιαφέρει η γενικότερη διάσταση της ανεξάρτητης, διαπροσωπικής και συλλογικής όψης της ταυτότητας όχι σε διαπολιτισμικό, αλλά σε ενδοπολιτισμικό πλαίσιο, και πώς η κάθε όψη συνδέεται με διαφορετικά αιτήματα και μορφές δράσης. Θεωρούμε επομένως ότι κάθε μορφή ταυτότητας, και όχι μόνο η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα, φέρει εντός της

προτάγματα για δράση (Chryssoschoou, 2003) και είναι σημαντικό αυτά να προσδιοριστούν ώστε να δούμε στη συνέχεια πώς διαφοροποιούνται ανάλογα με το ιδεολογικό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης.

Όπως επομένως συζητήθηκε στα Κεφάλαια 4 και 5, αναμένουμε ότι οι διάφορες μορφές και αιτήματα για δράση στη σύγχρονη κοινωνία θα συνδέονται με διαφορετικές διαστάσεις της ταυτότητας. Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης ο ρόλος της ‘παραδοσιακής’ πολιτικής δράσης φαίνεται να φθίνει, και οι διεκδικήσεις που προηγουμένως απευθύνονταν στο κράτος και στόχευαν κυρίως στην αναδιανομή φαίνεται να αντικαθίστανται από αιτήματα που συνδέουν το άτομο με την παγκόσμια κοινότητα, όπως τα παγκόσμια και τα ταυτοτικά αιτήματα (Giddens, 1991). Έτσι, σε ένα ατομικιστικό, φιλελεύθερο πλαίσιο στο οποίο ο ρόλος του κράτους υποχωρεί, αναμένουμε ότι η ανεξάρτητη/προσωπική διάσταση της ταυτότητας θα συνδέεται με περισσότερο ατομικές μορφές δράσης καθώς και με υιοθέτηση περισσότερο παγκόσμιων αιτημάτων (όπως αιτήματα για παγκόσμια δικαιοσύνη, τα ανθρώπινα δικαιώματα) ή και αιτημάτων ταυτότητας (δηλαδή αυτοδιάθεσης του ατόμου με βάση το σεξουαλικό του προσανατολισμό, την πολιτισμική του ταυτότητα κλπ· Sampson, 1993). Τις ίδιες υποθέσεις μπορούμε ενδεχομένως να κάνουμε και για τη διαπροσωπική ταυτότητα, εφ’ όσον αυτή αναφέρεται σε διαπροσωπικές σχέσεις και όχι σε προτάγματα για συλλογική δράση. Όσον αφορά τη συλλογική διάσταση της ταυτότητας, αναμένουμε ότι αυτή θα συνδέεται με περισσότερο συλλογικές μορφές δράσης και με υιοθέτηση περισσότερο κοινωνικών αιτημάτων (δηλαδή αιτημάτων με χαρακτήρα κοινωνικής αναδιανομής).

10.1.2 Το πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, οι ταυτότητες και η δράση: προκαταρκτικές υποθέσεις

Καθώς η ιδεολογική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης αποτελεί το κυρίαρχο πλαίσιο κατανόησης των σχέσεων στη σύγχρονη κοινωνία, έπεται ότι η αναπαράσταση αυτή θα προσδίδει διαφορετικά προτάγματα στις ταυτότητες για δράση. Ο ρόλος της ιδεολογίας και των συλλογικών πεποιθήσεων στην ανάληψη συλλογικής δράσης έχει τονιστεί από ερευνητές της δράσης στην κοινωνική ψυχολογία (Klandermans, 2004· Thomas & McGarty, 2009· van Zomeren, Postmes, Spears & Bettache, 2011). Για να ελεγχθεί η υπόθεση αυτή, διερευνήσαμε

προκαταρκτικά τις σχέσεις ταυτοτήτων, αναπαραστάσεων της παγκοσμιοποίησης και μορφών και αιτημάτων δράσης.

Όπως αναλύθηκε στο Κεφάλαιο 4, ο μετασηματισμός της σύγχρονης κοινωνίας σε ‘παγκόσμια οικονομία’ κατά τις τελευταίες δεκαετίες, και η συνακόλουθη αντίληψη της σύγχρονης κοινωνίας ως ‘μετα-νεωτερικής’, συνδέεται με την ανάδειξη νέων μορφών αιτημάτων και διεκδικήσεων. Η μεταπολεμική και ψυχροπολεμική περίοδος συνδέθηκε στις δυτικές καπιταλιστικές κοινωνίες με ένα παράδειγμα ‘κοινωνικό’ (Touraine, 2005) στο πλαίσιο του οποίου κεντρική διεκδίκηση ήταν η αναδιανομή και η επίτευξη μεγαλύτερων παροχών από το κράτος πρόνοιας. Σε αυτό το πλαίσιο, κεντρική έννοια είναι αυτή της ‘ασφάλειας’ και του κοινωνικού κράτους (Offe, 1985). Αντίθετα, μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και τη μετάβαση στο νεοφιλελεύθερο οικονομικό σύστημα, έχουν αναδυθεί στις δυτικές, προηγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες νέες μορφές διεκδικήσεων που συχνά αναφέρονται με τον όρο ‘νέα κοινωνικά κινήματα’ (Johnston, Larana & Gusfield, 1994). Οι νέες αυτές μορφές συλλογικής δράσης αναφέρονται σε σύνολο διεκδικήσεων που δεν αφορούν πλέον σε αιτήματα αναδιανομής λόγω της υποτιμημένης κοινωνικής/ταξικής θέσης της ενδοομάδας, αλλά σε αιτήματα κυρίως πολιτισμικά και συμβολικά, τα οποία δεν μπορούν απαραίτητα να κατηγοριοποιηθούν ως προς την πολιτική τους κατεύθυνση (Johnston, Larana & Gusfield, 1994).

Τέτοια κινήματα είναι αυτά που εγείρουν διεκδικήσεις ταυτότητας (όπως δικαιώματα σεξουαλικής ταυτότητας και αυτοδιάθεσης), αυτά που αναφέρονται σε ζητήματα εθνικής ταυτότητας και δικαιωμάτων των εθνικών μειονοτήτων, καθώς και αυτά που αναφέρονται σε παγκόσμια προβλήματα όπως το περιβάλλον, η οικολογία, τα δικαιώματα των ζώων. Τα νέα αυτά κινήματα συχνά συνδέονται με πιο ατομικές μορφές δράσης, αφού συχνά αφορούν την ταυτότητα και την αυτοδιάθεση του ατόμου και αγγίζουν προσωπικά ζητήματα, ενώ συχνά επίσης υιοθετούν μη βίαιες και συγκρουσιακές μορφές διαμαρτυρίας (ό.π.· βλ. Κεφάλαιο 4). Έτσι, στα πλαίσια των νέων αυτών μορφών συλλογικής δράσης τα όρια του ‘προσωπικού’ και του ‘πολιτικού’ φαίνεται να καθίστανται θολά αλλάζοντας την έννοια της παραδοσιακής πολιτικής και μετατοπίζοντάς την προς την ‘κοινωνία των πολιτών’. Οι διεκδικήσεις αυτές δεν αφορούν τη σύγκρουση μεταξύ κοινωνικών κατηγοριών για ζητήματα αναδιανομής, αλλά ζητήματα είτε ατομικής αυτοδιάθεσης είτε οικουμενικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αναφέρονται δηλαδή σε ‘μετα-υλικές’ αξίες (Inglehart, 1990· Melucci, 1985· Offe, 1985· Polletta & Jasper, 2001). Βασικές αξίες των

κινημάτων αυτών είναι η αυτονομία και η ταυτότητα, οι διεκδικήσεις τους είναι ‘βιοπολιτικές’ καθώς αφορούν το σώμα, τη σεξουαλικότητα, τις υλικές συνθήκες της ζωής και της ανθρωπότητας, ενώ οι μορφές οργάνωσής τους είναι αποσπασματικές, συχνά εξατομικευμένες και χωρίς απαραίτητα σαφή ιεραρχία. Αν και χωρίς ταξικό πρόσημο, οι διεκδικήσεις των ‘νέων κοινωνικών κινημάτων’ μπορούν να προσδιοριστούν ως ένα βαθμό ταξικά ως διεκδικήσεις της μεσοαστικής τάξης των καπιταλιστικών κοινωνικών, και ως ένα βαθμό της ‘Νέας Αριστεράς’, οι οποίες δεν αντίκεινται στο καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα (Cohen, 1985· Offe, 1985).

Μπορούμε συνεπώς να υποθέσουμε ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης (υπερ- ή αντι-παγκοσμιοποιητική) που υιοθετεί το άτομο θα προβλέπει και διαφορές ως προς τα αιτήματα και μορφές δράσης που είναι πρόθυμο να υιοθετήσει. Εφ’ όσον, επομένως, αποδειχθεί ότι οι τρεις διαστάσεις της ταυτότητας συνδέονται με διαφορετικά είδη δράσης, μπορούμε στη συνέχεια να διερευνήσουμε το ρόλο της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης ως προς τη σχέση των ταυτοτήτων με τα αιτήματα και τις μορφές της δράσης. Στις προκαταρκτικές όμως αυτές έρευνες υποθέσαμε αρχικά ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης θα προβλέπει και αυτή διαφορετικά αιτήματα και μορφές δράσης. Σύμφωνα με όσα επισημάνθηκαν παραπάνω, η παγκοσμιο-ποιητική λογική αναμένουμε ότι θα συνδέεται με περισσότερο ατομικές μορφές δράσης, ή συλλογικές που όμως δεν έχουν χαρακτήρα διεκδικήσεων από το κράτος, και με αιτήματα δράσης που αφορούν στην παγκόσμια κοινότητα ή στην πολιτισμική αυτοδιάθεση του ατόμου. Αντίθετα, η αντι-παγκοσμιοποιητική λογική αναμένουμε ότι θα συνδέεται με περισσότερο συλλογικές μορφές δράσης που έχουν χαρακτήρα διεκδικήσεων από το κράτος, καθώς και με αιτήματα δράσης που αφορούν στην αναδιανομή και την κοινωνική δικαιοσύνη.

Στόχος επομένως των δύο αυτών προκαταρκτικών ερευνών για την ταυτότητα, την παγκοσμιοποίηση και τη δράση στη σύγχρονη κοινωνία ήταν να διερευνηθούν οι σχέσεις των μεταβλητών αυτών σε δείγματα φοιτητών, και παράλληλα να προσδιοριστούν τα κατάλληλα ερευνητικά εργαλεία για τη μέτρηση των προσωπικών, διαπροσωπικών και συλλογικών όψεων της ταυτότητας.

Στην Έρευνα 3 διερευνήθηκαν πιλοτικά οι σχέσεις ταυτοτήτων και μορφών δράσης, και στην Έρευνα 4 διερευνήθηκαν οι σχέσεις ταυτοτήτων και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης με τις μορφές και τα αιτήματα της δράσης.

10.2 Έρευνα 3

Στην Έρευνα 3 διερευνήθηκε πιλοτικά η σχέση των τριών διαστάσεων της ταυτότητας με τις μορφές δράσης που μπορούν να υιοθετηθούν για την ικανοποίηση διάφορων διεκδικήσεων στη σύγχρονη κοινωνία. Η έννοια των μορφών συλλογικής δράσης είναι ιδιαίτερα ευρεία, και στα πλαίσια της κοινωνικής ψυχολογίας έχουν γίνει διάφορες διακρίσεις και κατηγοριοποιήσεις της συλλογικής δράσης, όπως σε κανονιστική και μη κανονιστική (Wright και συν., 1990), σε δράση που τιμωρείται ή μη (Reicher, Spears, & Postmes, 1995) και σε δράση που έχει περισσότερο χαρακτήρα πειθούς ή διεκδίκησης (Postmes & Brunsting, 2002). Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και της επικράτησης του διαδικτύου σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, οι μορφές δράσης που αναφέρονται στο διαδικτυακό ακτιβισμό (πχ συλλογή υπογραφών στο διαδίκτυο, στήσιμο ιστοσελίδας) είναι όλο και συχνότερο φαινόμενο (Postmes & Brunsting, 2002). Τόσο οι νέες αυτές μορφές δράσης όσο και οι πιο παραδοσιακές, όπως ο συνδικαλισμός και η κομματική συμμετοχή, μπορεί να έχουν ατομική μορφή αλλά συλλογικό χαρακτήρα, εφ' όσον αναφέρονται στις διεκδικήσεις μιας συλλογικότητας (ό.π.).

Η δική μας εστίαση δεν είναι επομένως τόσο στον καθαρά ατομικό ή συλλογικό χαρακτήρα των μορφών δράσης, όσο στο είδος των συλλογικών αιτημάτων με τα οποία αυτές συνήθως συνδέονται. Θεωρούμε ότι μορφές δράσης που αναφέρονται στην οργανωμένη, συνδικαλιστική συμμετοχή συνεπάγονται συνήθως αιτήματα αναδιανομής και έχουν συνήθως πιο συγκρουσιακό χαρακτήρα, ενώ ο ακτιβισμός μέσω διαδικτύου, ή η συμμετοχή σε μη κυβερνητικές οργανώσεις μπορεί να έχει τόσο χαρακτήρα αιτημάτων αναδιανομής όσο και χαρακτήρα παγκόσμιων αιτημάτων και διεκδικήσεων που δεν έχουν απαραίτητα αναδιανεμητικό χαρακτήρα. Η μορφή αυτή δράσης μπορεί να έχει περισσότερο χαρακτήρα 'πειθούς' και λιγότερο συγκρουσιακό, σύμφωνα με τη διάκριση των Postmes & Brunsting (2002).

Αναμένουμε επομένως ότι οι παραδοσιακές μορφές οργανωμένης και συνδικαλιστικής δράσης θα συνδέονται με τη συλλογική όψη της ταυτότητας. Οι μορφές αυτές, εφ' όσον συνδέονται πιο άμεσα με αιτήματα κοινωνικής αναδιανομής, αναμένουμε ότι θα συνδέονται και με χαμηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο. Αντίθετα, οι εναλλακτικές μορφές δράσης (όπως η συμμετοχή σε μη κυβερνητικές οργανώσεις και ο διαδικτυακός ακτιβισμός) αναμένουμε ότι θα συνδέονται ενδεχομένως με τη συλλογική όψη της ταυτότητας, αλλά και με την

ανεξάρτητη/προσωπική και ενδεχομένως τη διαπροσωπική όψη της ταυτότητας. Επίσης, εφ' όσον οι μορφές αυτές δράσης, ιδιαίτερα οι διαδικτυακές, αναφέρονται σε αιτήματα που δεν συνδέονται με την αναδιανομή, ενώ ενδεχομένως απαιτούν και υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης, αναμένουμε ότι θα συνδέονται με υψηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο. Αναμένουμε τέλος ότι η μεγαλύτερη πρόθεση για υιοθέτηση μορφών δράσης εν γένει θα συνδέεται με περισσότερο συλλογική ταυτότητα και με χαμηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο.

Στόχος της πιλοτικής αυτής διερεύνησης ήταν επιπλέον η επιλογή των κατάλληλων εργαλείων μέτρησης για την προσωπική, τη διαπροσωπική και τη συλλογική όψη της ταυτότητας. Στόχος ήταν να προσδιοριστεί κατά πόσο οι σημαντικότερες ταυτότητες που εκφράζουν οι συμμετέχοντες για τον εαυτό τους έχουν προσωπικό, διαπροσωπικό ή συλλογικό χαρακτήρα. Επιλέξαμε μία μεικτή μέτρηση των διαστάσεων αυτών, που να μετρά τις όψεις της ταυτότητας με βάση τόσο την κατηγοριοποίηση των ερευνητών (με το Τεστ των Είκοσι Δηλώσεων, βλ. Μέθοδος) όσο και αυτή των ίδιων των συμμετεχόντων (με τις υπόλοιπες μετρήσεις προσωπικής, διαπροσωπικής, συλλογικής όψης των ταυτοτήτων από τους συμμετέχοντες, βλ. Μέθοδος).

10.2.1 Μέθοδος.

10.2.1.1 Συμμετέχοντες.

Η προκαταρκτική διερεύνηση της σχέσης ταυτοτήτων και πολιτικής συμμετοχής έγινε στο Δείγμα 3 ($N_3 = 111$) (βλ. Κεφάλαιο 6 για την αναλυτική περιγραφή του δείγματος).

10.2.1.2 Ερευνητικά Εργαλεία.

Αντιληπτό οικονομικό επίπεδο. Στο Δείγμα 3 μετρήθηκε το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο της οικογένειας των συμμετεχόντων με τον ίδιο τρόπο όπως και στα υπόλοιπα Δείγματα (επταβάθμια κλίμακα, $1 =$ πολύ φτωχότερη, $7 =$ πολύ πλουσιότερη).

Ταυτότητες και οι προσωπικές, διαπροσωπικές και συλλογικές διαστάσεις τους.

Για τη μέτρηση των ατομικών και κοινωνικών ταυτοτήτων των συμμετεχόντων χρησιμοποιήσαμε ερευνητικά εργαλεία που προέρχονται από τους ερευνητικούς τομείς της κοινωνικής ταυτότητας, καθώς και των κατασκευών του εαυτού (Markus & Kitayama, 1991· Cross, Hardin, & Gercek-Swing, 2011). Αυτά στόχευαν στο να εκφράσουν οι συμμετέχοντες διάφορες ταυτότητές τους, και στο να αποδώσουν στις ταυτότητες αυτές προσωπική, διαπροσωπική ή συλλογική σημασία.

Τεστ των Είκοσι Δηλώσεων (TEΔ). Το TEΔ (Twenty Statements Test· Kuhn & McPartland, 1954) αποτυπώνει την περιγραφή των ίδιων των συμμετεχόντων για τις ταυτότητές τους, δηλαδή επιτρέπει την μη κατευθυνόμενη έκφραση ταυτοτήτων εκ μέρους τους. Οι συμμετέχοντες καλούνταν να δώσουν 20 απαντήσεις στην ερώτηση ‘Ποιος είμαι;’. Η οδηγία που δόθηκε ήταν η εξής: ‘*Αμέσως παρακάτω υπάρχουν 20 αριθμημένα κενά. Παρακαλούμε να γράψετε 20 απαντήσεις στην απλή ερώτηση ‘Ποιος είμαι;’. Δώστε 20 διαφορετικές απαντήσεις για αυτή την ερώτηση. Απαντήστε σαν να δίνετε τις απαντήσεις στον εαυτό σας, όχι σε κάποιον άλλο. Γράψτε τις απαντήσεις με τη σειρά που σας έρχονται στο μυαλό’.*

Μέθοδος κατηγοριοποίησης του TEΔ. Έχουν προταθεί διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις για τις απαντήσεις στο TEΔ (Kuhn & McPartland, 1954· McPartland, Cumming & Garreston, 1961). Ο τελικός στόχος μας κατά την κατηγοριοποίηση των απαντήσεων των συμμετεχόντων στο TEΔ ήταν να τις ταξινομήσουμε σε προσωπικές, διαπροσωπικές και συλλογικές ταυτότητες. Καθώς όμως η απευθείας ταξινόμηση στις κατηγορίες αυτές είναι δυσχερής (πχ, η ταυτότητα ‘γυναίκα’ ενέχει τόσο την προσωπική, όσο και την κοινωνική διάσταση) επιλέξαμε να κατηγοριοποιήσουμε τις απαντήσεις αρχικά με ένα λεπτομερέστερο σύστημα και στη συνέχεια να αναταξινομήσουμε τις πρώτες κατηγορίες στις τρεις προηγούμενες ευρύτερες κατηγορίες, για λόγους νοηματικής αποσαφήνισης.

Χρησιμοποιήσαμε το σύστημα κατηγοριοποίησης των Kanawaga, Cross & Marcus (2001) με ορισμένες τροποποιήσεις. Το σύστημα αυτό είναι αρκετά ευρύ και ταυτόχρονα λεπτομερές. Η τροποποίηση της δικής μας κωδικοποίησης ήταν η παράλειψη των κατηγοριών ‘πρόσφατες δραστηριότητες’ και ‘περιουσιακά στοιχεία’, οι οποίες εξάλλου δεν παρουσίασαν καμία απάντηση στο δείγμα μας. Επιπλέον την

κατηγορία των Kanawaga και συν. (2001) ‘κοινωνικές υπαγωγές και ρόλοι’ την διακρίναμε σε δύο κατηγορίες, ‘υπαγωγή σε μικρές ομάδες’ και ‘κοινωνικές υπαγωγές’, επειδή μας ενδιέφερε να διαχωρίσουμε τις υπαγωγές σε άλλες ομάδες (πχ αθλητικό σύλλογο) από τις υπαγωγές σε ευρύτερες κοινωνικές κατηγορίες (πχ φοιτητής, πολίτης). Στον Πίνακα 10.1 παρουσιάζονται οι αρχικές αυτές κατηγορίες ταξινόμησης των απαντήσεων, όπως και τα ποσοστά απαντήσεων της κάθε κατηγορίας επί του συνόλου των απαντήσεων, στο Δείγμα 3.

Για να εξασφαλιστεί η αξιοπιστία της κατηγοριοποίησης, η κωδικοποίηση έγινε ανεξάρτητα από δύο διαφορετικά άτομα (εκ των οποίων το ένα η ερευνήτρια). Η συμφωνία μεταξύ των δύο κωδικοποιητών υπολογίστηκε με τον δείκτη Kappa (Landis, & Koch, 1977). Η αξιοπιστία μεταξύ κωδικοποιητών ήταν ικανοποιητική, $Kappa = 0.72$ ($p < .001$), και έτσι χρησιμοποιήθηκε η μία από τις δύο κωδικοποιήσεις ως είχε με μικρές τροποποιήσεις μετά από σύσκεψη των δύο κωδικοποιητών. Μετά την αρχική αυτή κατηγοριοποίηση των απαντήσεων των συμμετεχόντων, οι απαντήσεις κάθε κατηγορίας εισήχθησαν στο SPSS σαν λόγος επί του συνόλου των απαντήσεων για τον κάθε συμμετέχοντα (Kanawaga και συν., 2001). Ο λόγος χρησιμοποιήθηκε για λόγους συγκρισιμότητας του ποσοστού κάθε κατηγορίας μεταξύ των συμμετεχόντων, εφ’ όσον ορισμένοι είχαν δώσει σύνολο απαντήσεων μικρότερο του 20.

Για την ταξινόμηση σε προσωπικές, διαπροσωπικές και συλλογικές ταυτότητες οι κατηγορίες του Πίνακα 10.1 συμπτύχθηκαν ως εξής: στην κατηγορία ‘προσωπικές ταυτότητες’ περιελήφθησαν τα φυσικά χαρακτηριστικά, οι προτιμήσεις και ενδιαφέροντα, οι στόχοι και φιλοδοξίες, τα ατομικά χαρακτηριστικά με επεξήγηση, τα αμιγώς ψυχολογικά χαρακτηριστικά, οι ικανότητες, οι αυτο-αναφορές σαν άτομο, και οι κρίσεις των άλλων για το άτομο. Στην κατηγορία ‘διαπροσωπικές ταυτότητες’ συμπεριελήφθησαν οι διαπροσωπικές σχέσεις και η υπαγωγή σε μικρές ομάδες. Στην κατηγορία ‘συλλογικές ταυτότητες’ περιελήφθησαν οι κοινωνικές υπαγωγές και ρόλοι, καθώς και οι στάσεις⁴. Οι τρεις αυτές μεταβλητές υπολογίστηκαν αθροίζοντας τα ποσοστά των απαντήσεων στις υπο-κατηγορίες. Οι κατηγορίες ‘δραστηριότητες’, ‘κατάσταση εκείνη την ώρα’, και ‘διάφορα’, δεν εντάχθηκαν στην παραπάνω κωδικοποίηση, μιας και δεν αφορούσαν συγκεκριμένα κάποια από τις τρεις διαστάσεις της ταυτότητας, και επιπλέον στο σύνολό τους αποτελούσαν πολύ μικρό ποσοστό των απαντήσεων (3.09%).

⁴ Οι στάσεις συμπεριελήφθησαν στις συλλογικές ταυτότητες γιατί στο σύνολό τους σχεδόν είχαν άμεση κοινωνική αναφορά (πχ είμαι ιδεολόγος, είμαι ανθρωπιστής, είμαι συντηρητικός)

Πίνακας 10.1

Οι Κατηγορίες που Χρησιμοποιήθηκαν στην Κωδικοποίηση του ΤΕΔ, οι Τρεις Ευρύτερες Κατηγορίες και τα Ποσοστά της Κάθε Κατηγορίας (Δείγμα 3)

Κατηγορίες	Παράδειγμα	Ποσοστό κατηγορίας
1. Φυσικά χαρακτηριστικά	Είμαι ξανθιά	4.12%
2. Διαπροσωπικές σχέσεις	Μεγαλύτερη αδελφή δύο παιδιών	6.44%
3. Υπαγωγή σε μικρές ομάδες	Είμαι μέλος αθλητικού συλλόγου	1.29%
4. Κοινωνικές υπαγωγές και ρόλοι	Είμαι φοιτητής	6.44%
5. Προτιμήσεις και ενδιαφέροντα	Είμαι βιβλιόφιλη	5.25%
6. Στόχοι και φιλοδοξίες	Θέλω να ταξιδέψω	0.72%
7. Δραστηριότητες	Είμαι αθλητικός	0.36%
8. Ατομικά χαρακτηριστικά με επεξήγηση	Μερικές φορές αρκετά αργός	2.57%
9. Αμιγώς ψυχολογικά χαρακτηριστικά	Είμαι ευαίσθητη	47.53%
10. Στάσεις	Είμαι συντηρητικός	7.21%
11. Ικανότητες	Είμαι καλή στη μαγειρική	2.73%
12. Αυτο-αναφορές σαν άτομο	Είμαι ο εαυτός μου	4.02%
13. Κατάσταση εκείνη την ώρα	Είμαι νευριασμένος	0.36%
14. Κρίσεις άλλων για το άτομο	Είμαι αξιόπιστος	7.98%
15. Διάφορα	X είναι το παρατσούκλι μου	2.37%
Προσωπικές ταυτότητες		74.92%
Διαπροσωπικές ταυτότητες		7.73%
Συλλογικές ταυτότητες		13.65%

Σημείωση. Κατηγορίες από τους Kanawaga, Cross & Marcus (2001), προσαρμοσμένες. Τα παραδείγματα από το Δείγμα 3.

Προσωπική, διαπροσωπική και συλλογική διάσταση των ταυτοτήτων. Το ΤΕΔ επιτρέπει στους συμμετέχοντες να εκφράσουν οι ίδιοι ταυτότητες, η κωδικοποίηση όμως των ταυτοτήτων ανάλογα με την προσωπική, διαπροσωπική και συλλογική τους διάσταση έγινε από τους ερευνητές. Προκειμένου να μελετηθεί πώς αποδίδουν τις διαστάσεις αυτές οι ίδιοι οι συμμετέχοντες στις ταυτότητές τους, χορηγήθηκε πιλοτικά μία επιπλέον κλίμακα, που επαναλαμβάνονταν πέντε φορές. Ο συμμετέχων καλούνταν να επιλέξει τις πέντε πιο σημαντικές από τις ταυτότητες που

είχε δηλώσει στο ΤΕΔ και να απαντήσει για κάθε μία από αυτές σε έξι δηλώσεις που διερευνούσαν την προσωπική, διαπροσωπική ή συλλογική σημασία της ταυτότητας για τον ίδιο. Η οδηγία ήταν *‘Η απάντηση που έγραψα σε σχέση με το ποιος είμαι εμπλέκεται και επηρεάζει...’*. Παραδείγματα δηλώσεων: *‘Τις διαπροσωπικές μου σχέσεις με τους ανθρώπους που είναι σημαντικοί για μένα’* (διαπροσωπική σημασία), *‘Τις προσωπικές μου αξίες και στόχους’* (προσωπική σημασία), *‘Την αφοσίωσή μου σε κάποιον κοινωνικό ή πολιτικό στόχο’* (συλλογική σημασία) (*1=Διαφωνώ απόλυτα, 7=Συμφωνώ απόλυτα*).

Το σύνολο επομένως των δηλώσεων που εκφράζουν την προσωπική σημασία δείχνει το βαθμό στον οποίο είναι σημαντική η προσωπική διάσταση των πέντε ταυτοτήτων του για τον ίδιο τον συμμετέχοντα (κ.ο.κ. για την διαπροσωπική και τη συλλογική διάσταση). Οι δηλώσεις της προσωπικής διάστασης βρέθηκαν να έχουν ικανοποιητική αξιοπιστία ($\alpha = .80$), όπως και αυτές της διαπροσωπικής ($\alpha = .77$), και της συλλογικής ($\alpha = .78$) και έτσι οι δηλώσεις της κάθε διάστασης υπολογίστηκαν σε νέα μεταβλητή που αντιπροσώπευε το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις.

Μορφές Δράσης.

Κλίμακα είδους πολιτικού ακτιβισμού. Στην κλίμακα αυτή (Χρυσόχου, αδημοσίευτες έρευνες) ο συμμετέχων καλούνταν να δηλώσει πόσο διατεθειμένος θα ήταν να αναλάβει μια σειρά από δραστηριότητες προκειμένου να διεκδικήσει τα δικαιώματά του ή να πετύχει κάποιον στόχο (*1=καθόλου, 7=πολύ*). Στο Δείγμα 3 η κλίμακα αποτελούνταν από 12 δηλώσεις που περιελάμβαναν ατομικούς και συλλογικούς, ‘παραδοσιακούς’ και πιο νέους τρόπους δράσης (παραδείγματα: *απεργία, συλλογή υπογραφών, στήσιμο ιστοσελίδας, δράση μέσω εργατικών σωματείων*). Οι δηλώσεις της κλίμακας υποβλήθηκαν σε παραγοντική ανάλυση κυρίων συνιστωσών με πλάγια περιστροφή (oblimin), η οποία έδωσε τρεις παράγοντες (66.07% της διακύμανσης). Οι ιδιοτιμές, το ποσοστό διακύμανσης των παραγόντων και οι φορτίσεις των δηλώσεων στον κάθε παράγοντα παρουσιάζονται στον Πίνακα 1 του Παραρτήματος Γ. Ο πρώτος παράγοντας, που ονομάστηκε ‘παραδοσιακός ακτιβισμός’, περιελάμβανε πέντε δηλώσεις (απεργία, διαδήλωση, ακτιβισμός [πχ κλείσιμο δρόμων], στάση εργασίας, παράσταση διαμαρτυρίας) και είχε καλή αξιοπιστία ($\alpha = .89$). Ο δεύτερος παράγοντας που ονομάστηκε ‘συμμετοχή

μέσω δημοσίευσης' περιελάμβανε πέντε δηλώσεις (συλλογή υπογραφών, ψήφισμα συλλόγου, καταγγελία με δημοσίευση, δράση μέσω μη κυβερνητικών οργανώσεων, στήσιμο ιστοσελίδας ή blog) και είχε καλή αξιοπιστία ($\alpha = .79$). Ο τρίτος παράγοντας περιελάμβανε δύο δηλώσεις και ονομάστηκε 'οργανωμένη συμμετοχή' (δράση μέσω κομμάτων, δράση μέσω εργατικών σωματείων) ($r = .40, p < .001$). Υπολογίστηκαν μεταβλητές που αντιπροσώπευαν το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις. Επιπλέον, καθώς οι δηλώσεις του συνόλου της κλίμακας παρουσίασαν καλή αξιοπιστία ($\alpha = .83$) υπολογίστηκε και δείκτης συνολικής πολιτικής συμμετοχής, που αντιπροσώπευε το μέσο όρο των απαντήσεων σε όλες τις δηλώσεις της κλίμακας.

10.2.2 Αποτελέσματα.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 10.2, οι συμμετέχοντες τοποθετούνται κατά μέσο όρο σε μεσαίο οικονομικό επίπεδο σε σχέση με τις άλλες ελληνικές οικογένειες, και εκφράζουν σε συντριπτικό ποσοστό προσωπικές ταυτότητες εις βάρος των διαπροσωπικών και συλλογικών. Οι συμμετέχοντες δηλώνουν συλλογική σημασία για τις ταυτότητές τους σημαντικά λιγότερο απ' ότι προσωπική σημασία ($t(110) = -11.89, p < .001$) και διαπροσωπική σημασία ($t(110) = -10.39, p < .001$), ενώ δεν υπήρξε σημαντική διαφορά μεταξύ της προσωπικής και της διαπροσωπικής σημασίας ($t(110) = -1.48, p > .10$). Όσον αφορά στους τρόπους συμμετοχής, η συμμετοχή με δημοσίευση είναι προτιμητέα κατά μέσο όρο, και ακολουθούν ο παραδοσιακός ακτιβισμός και η οργανωμένη συμμετοχή.

Όσον αφορά στις σχέσεις των μορφών δράσης με το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο (Πίνακας 10.3), τέτοια σχέση βρέθηκε μόνο στην περίπτωση της συμμετοχής με δημοσίευση ($r(107) = .30, p < .01$). Αυτό συμβαδίζει με τις υποθέσεις μας αφού αναμέναμε ότι μία εναλλακτική μορφή δράσης που δεν συνδέεται απαραίτητα με αιτήματα αναδιανομής, θα σχετίζεται με υψηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο. Όσον αφορά στις ταυτότητες, ο παραδοσιακός ακτιβισμός σχετίστηκε θετικά με τη συλλογική διάσταση των ταυτοτήτων ($r(109) = .24, p = .01$), η συμμετοχή με δημοσίευση σχετίστηκε θετικά τόσο με την προσωπική ($r(109) = .24, p = .01$), όσο και με τη συλλογική ($r(109) = .36, p < .001$) διάσταση των ταυτοτήτων, ενώ η συνολική συμμετοχή σχετίστηκε θετικά με τη συλλογική διάσταση των ταυτοτήτων ($r(109) = .36, p < .001$). Τα ευρήματα αυτά είναι στην αναμενόμενη κατεύθυνση βάσει

των υποθέσεων μας, καθώς αναμέναμε ότι η παραδοσιακή συλλογική συμμετοχή θα συνδέεται με τη συλλογική ταυτότητα, και η εναλλακτική (εδώ συμμετοχή με δημοσίευση) θα συνδέεται τόσο με τη συλλογική όσο και με την προσωπική όψη της ταυτότητας⁵.

Πίνακας 10.2

Δείκτες Κεντρικής Τάσης των Μεταβλητών Ταυτότητας, Μορφών Δράσης και Αντιληπτού Οικονομικού Επιπέδου (Δείγμα 3)

	<i>M</i>	<i>SD</i>
Αντιληπτό οικονομικό επίπεδο	4.01	0.96
Λόγος προσωπικών ταυτοτήτων	.74	0.18
Λόγος συλλογικών ταυτοτήτων	.12	0.83
Λόγος διαπροσωπικών ταυτοτήτων	.17	0.13
Προσωπική διάσταση ταυτοτήτων	5.43	1.02
Διαπροσωπική διάσταση ταυτοτήτων	5.28	1.02
Συλλογική διάσταση ταυτοτήτων	4.16	1.13
Παραδοσιακός ακτιβισμός	4.74	0.96
Οργανωμένη συμμετοχή	3.49	1.61
Συμμετοχή με δημοσίευση	4.89	1.40
Συνολική συμμετοχή	4.59	1.12

Σημείωση. Οι μέσοι όροι των μεταβλητών 2, 3 και 4 αφορούν όχι στο σύνολο του δείγματος, αλλά μόνο στους συμμετέχοντες που δήλωσαν έστω μία προσωπική ($N = 111$), διαπροσωπική ($N = 75$) ή συλλογική ($N = 90$) ταυτότητα.

⁵ Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι οι κατηγορίες των προσωπικών, διαπροσωπικών και συλλογικών ταυτοτήτων (από το ΤΕΔ) δεν παρουσίασαν σημαντική συνάφεια με τις αντίστοιχες μεταβλητές προσωπικής, διαπροσωπικής και συλλογικής διάστασης των ταυτοτήτων (από τις αξιολογήσεις των ίδιων των συμμετεχόντων) (βλ. Πίνακα 10.3).

Πίνακας 10.3

Δείκτες συνάφειας μεταξύ των Ταυτοτήτων, Μορφών Δράσης και Αντιληπτού Οικονομικού Επίπεδου (Δείγμα 3)

	1. ΑΟΕ	2. ΛΠΤ	3. ΛΣΤ	4. ΛΔΤ	5. ΠΔΤ	6. ΔΔΤ	7. ΣΔΤ	8. ΠΑ	9. ΟΣ	10. ΣΔ
1. Αντιληπτό οικονομικό επίπεδο	-									
2. Λόγος προσωπικών ταυτοτήτων	.10	-								
3. Λόγος συλλογικών ταυτοτήτων	.04	-.79***	-							
4. Λόγος διαπροσωπικών ταυτοτήτων	-.16	-.51**	.17	-						
5. Προσωπική διάσταση ταυτοτήτων	.28**	.03	.20*	.02	-					
6. Διαπροσωπική διάσταση ταυτοτήτων	.02	.09	.03	.21	.56***	-				
7. Συλλογική διάσταση ταυτοτήτων	.20*	.03	.14	-.22*	.46***	.35***	-			
8. Παραδοσιακός ακτιβισμός	-.02	-.07	.01	-.10	.13	-.12	.24*	-		
9. Οργανωμένη συμμετοχή	.12	-.01	-.07	-.12	-.14	-.02	.10	.10	-	
10. Συμμετοχή με δημοσίευση	.30**	.16	-.14	-.16	.24*	.18	.36***	.35***	.37***	-
11. Συνολική συμμετοχή	.17	.04	-.08	-.18	.17	.02	.36***	.79***	.49***	.81***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Όσον αφορά τη συμμετοχή με δημοσίευση, εφ' όσον αυτή συνδέθηκε τόσο με το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, όσο και με την προσωπική και συλλογική όψη της ταυτότητας, πραγματοποιήθηκε ανάλυση γραμμικής παλινδρόμησης (μέθοδος enter) για να διαπιστωθεί η προβλεπτική ισχύς των τελευταίων στη μορφή αυτή δράσης. Εξαρτημένη μεταβλητή ήταν η συμμετοχή με δημοσίευση και ανεξάρτητες μεταβλητές το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο και οι δύο διαστάσεις της ταυτότητας (προσωπική και συλλογική διάσταση της ταυτότητας). Στο μοντέλο αυτό ($F(3, 103) = 8.19, p < .001, AdjR^2 = .17$), τη συμμετοχή με δημοσίευση προέβλεπαν σημαντικά η συλλογική διάσταση της ταυτότητας ($\beta = .31, t = 3.09, p < .01$) καθώς και το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο ($\beta = .22, t = 2.40, p < .05$) ενώ η προσωπική διάσταση

της ταυτότητας δεν προέβλεπε σημαντικά το είδος αυτό της συμμετοχής ($\beta = .05$, $t = .47$, $p > .10$).

10.2.3 Συζήτηση.

Στην έρευνα αυτή διερευνήσαμε πιλοτικά τη σχέση των ταυτοτήτων με τις μορφές δράσης. Οι υποθέσεις μας ήταν ότι η πρόθεση για υιοθέτηση μορφών δράσης θα συνδέεται στο σύνολό της με μία περισσότερο συλλογικά εστιασμένη ταυτότητα. Υποθέσαμε επιπλέον ότι το είδος της δράσης θα διαφοροποιείται ανάλογα με τη διάσταση της ταυτότητας, δηλαδή ότι οι πιο παραδοσιακές μορφές πολιτικής συμμετοχής θα συνδέονται με πιο συλλογικές ταυτότητες, ενώ οι νεότερες και πιο 'εναλλακτικές' θα συνδέονται και με πιο προσωπικά εστιασμένες ταυτότητες.

Τα προκαταρκτικά αυτά αποτελέσματα επιβεβαιώνουν την υπόθεσή μας ότι η πρόθεση για δράση στο σύνολό της συνδέεται με περισσότερο συλλογικά εστιασμένη ταυτότητα. Τόσο ο παραδοσιακός ακτιβισμός, όσο και η συμμετοχή με δημοσίευση και η συνολική πολιτική συμμετοχή συνδέθηκαν με τη συλλογική διάσταση της ταυτότητας. Όσον αφορά στη διαφοροποίηση των ειδών συμμετοχής, οι υποθέσεις μας δεν επιβεβαιώνονται από τα προκαταρκτικά αυτά ευρήματα, αφού φαίνεται ότι η 'εναλλακτικότερη' μορφή συμμετοχής μέσω δημοσίευσης, διαδικτύου και μη κυβερνητικών οργανώσεων, αν και παρουσιάζει συνάφεια με την προσωπική διάσταση της ταυτότητας, προβλέπεται τελικά από τη συλλογική διάσταση της ταυτότητας και το αυξημένο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο.

Τα ευρήματα επιβεβαιώνουν κατ' αρχήν την ύπαρξη σχέσης ανάμεσα στο είδος της ταυτότητας και τη γενική πρόθεση για υιοθέτηση δράσης, δείχνοντας ότι τα είδη της ταυτότητας λειτουργούν σαν προτάγματα για υιοθέτηση διαφορετικών μορφών δράσης (βλ. εισαγωγή). Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται τις ταυτότητές τους ως συλλογικά προσανατολισμένες, τόσο περισσότερο εκδηλώνουν πρόθεση να προβούν σε διεκδικήσεις μέσω συλλογικής συμμετοχής. Στην προκαταρκτική αυτή διερεύνηση δεν συμπεριλάβαμε μετρήσεις των συγκεκριμένων αιτημάτων τα οποία προτίθενται να διεκδικήσουν οι συμμετέχοντες. Είναι πιθανό ότι η διάσταση της ταυτότητας θα διαφοροποιεί περισσότερο τα αιτήματα των διεκδικήσεων απ' ό,τι τις μορφές της δράσης. Φαίνεται ακόμη ότι οι τρόποι συμμετοχής που περιλαμβάνουν δημοσίευση και συμμετοχή μέσω νέων τεχνολογιών συνδέονται με αυξημένο οικονομικό επίπεδο,

κάτι που πιθανώς δηλώνει την παρέμβαση κάποιας άλλης μεταβλητής (πχ μεγαλύτερη πρόσβαση ή γνώση τέτοιων τρόπων συμμετοχής σε άτομα αυξημένου οικονομικού επιπέδου).

Συνεπώς, στόχοι μας στην επόμενη έρευνα ήταν να συμπεριλάβουμε μετρήσεις για τα αιτήματα των διεκδικήσεων που έχουν σημασία στη σημερινή κοινωνία, αλλά και για το συνολικό ενδιαφέρον και την παρακολούθηση της πολιτικής, μία μεταβλητή που επίσης δεν συμπεριλάβαμε στην προκαταρκτική αυτή έρευνα.

Όσον αφορά στη μέτρηση των ταυτοτήτων, φάνηκε ότι το ΤΕΔ και η συγκεκριμένη κωδικοποίηση που εφαρμόσαμε δεν έδωσαν μεταβλητές με προβλεπτική ισχύ στα είδη της συμμετοχής. Αντίθετα, οι κλίμακες της προσωπικής, διαπροσωπικής και συλλογικής διάστασης βρέθηκαν να συνδέονται με τους τρόπους συμμετοχής. Παρ' ότι οι συμμετέχοντες εξέφρασαν σε συντριπτικά μεγάλο ποσοστό προσωπικές ταυτότητες, και ιδίως αμιγώς ψυχολογικά χαρακτηριστικά (βλ. Πίνακα 10.1), υπήρξε συλλογική διάσταση στην αξιολόγηση των ταυτοτήτων τους από τους ίδιους. Η έκφραση αμιγώς ψυχολογικών χαρακτηριστικών ενδεχομένως να σχετίζεται και με το δείγμα των συμμετεχόντων (φοιτητές ψυχολογίας), αν και η προτεραιότητα της έκφρασης ψυχολογικών χαρακτηριστικών έχει αποδειχθεί και σε άλλα πληθυσμιακά πλαίσια (βλ. Kanagawa και συν., 2001).

Η διαφορά αυτή δείχνει ενδεχομένως ότι η διάσταση (προσωπική, διαπροσωπική ή συλλογική) που αποδίδουν οι ίδιοι οι συμμετέχοντες στις ταυτότητές τους έχει μεγαλύτερη σημασία για το είδος της συμμετοχής απ' ότι η κωδικοποίηση των ταυτοτήτων από τους ερευνητές. Ενδεχομένως να πρόκειται και για αδυναμία του συγκεκριμένου συστήματος κατηγοριοποίησης να διαφοροποιήσει τις ταυτότητες ως προς την προσωπική, διαπροσωπική ή συλλογική τους διάσταση. Σε κάθε περίπτωση, στην επόμενη έρευνα τροποποιήσαμε τις μετρήσεις για την ταυτότητα (βλ. παρακάτω, Ερευνητικά Εργαλεία) και χρησιμοποιήσαμε το ΤΕΔ περισσότερο σαν εργαλείο για να εκφράσουν οι συμμετέχοντες ταυτότητες που στη συνέχεια θα τις αξιολογήσουν οι ίδιοι, παρά σαν εργαλείο πρόβλεψης καθ' εαυτό.

10.3 Έρευνα 4

Στην πρώτη αυτή διερεύνηση βρέθηκαν επομένως ενδείξεις για τη σχέση των προσωπικών και συλλογικών όψεων της ταυτότητας με διαφορετικές μορφές δράσης. Στόχος στην επόμενη προκαταρκτική διερεύνηση ήταν να μελετηθούν οι σχέσεις των προσωπικών, διαπροσωπικών και συλλογικών όψεων της ταυτότητας όχι μόνο με τις διαφορετικές μορφές αλλά και με τα διαφορετικά αιτήματα για δράση στη σύγχρονη κοινωνία, ενώ εισήχθησαν διερευνητικά, ως μεταβλητές πρόβλεψης για τις μορφές και τα αιτήματα δράσης, και αυτές της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης.

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω (βλ. Εισαγωγή, στο παρόν), τα αιτήματα για δράση στη σύγχρονη κοινωνία τα οποία μελετήσαμε αναφέρονται τόσο σε παραδοσιακές διεκδικήσεις αναδιανομής (κοινωνική πρόνοια, δημόσια υγεία, δημόσια παιδεία και άλλες διεκδικήσεις αναδιανομής από το κράτος), όσο και σε μη παραδοσιακές διεκδικήσεις που δεν αναφέρονται στην αναδιανομή, αλλά στον πολιτισμικό αυτοπροσδιορισμό ή σε ζητήματα παγκόσμιας ευημερίας και δικαιοσύνης (όπως η παγκόσμια ειρήνη, τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα δικαιώματα των ζώων, τα πολιτισμικά και ταυτοτικά αιτήματα της σεξουαλικής ταυτότητας και του φύλου).

Ως προς την υιοθέτηση των αιτημάτων αυτών για δράση, αναμένουμε, σύμφωνα με τη θεωρητική προβληματική που αναλύθηκε παραπάνω καθώς και στο Κεφάλαιο 4, ότι τα παγκόσμια και τα ταυτοτικά αιτήματα δράσης θα συνδέονται με τη μετασχηματιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης (εφ' όσον αυτή είναι μία παγκοσμιο-ποιητική λογική). Αναμένουμε επίσης ότι τα αιτήματα αυτά θα συνδέονται με τις συλλογικές όψεις της ταυτότητας, αλλά και με τις προσωπικές και πιθανώς τις διαπροσωπικές, εφ' όσον πρόκειται για αιτήματα που θέτουν το άτομο ενώπιον μιας παγκόσμιας ενδοομάδας και δεν αναφέρονται απαραίτητα σε συλλογικές/διομαδικές διεκδικήσεις. Ως προς τις σχέσεις των αιτημάτων αυτών με το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο των συμμετεχόντων, αναμένουμε, σύμφωνα με τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω (βλ. Εισαγωγή, στο παρόν), ότι τα παγκόσμια και ταυτοτικά αιτήματα θα συνδέονται με αυξημένο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, καθώς αναφέρονται σε διεκδικήσεις εκτός της οικονομικής αναδιανομής και πιθανώς αφορούν τη μεσοαστική τάξη.

Αντίθετα, ως προς τα κοινωνικά αιτήματα δράσης, αναμένουμε ότι αυτά θα συνδέονται με τη διεθνιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης (εφ' όσον

πρόκειται για αντι-παγκοσμιοποιητική λογική), καθώς και με τις συλλογικές όψεις της ταυτότητας. Αναμένουμε επίσης ότι τα κοινωνικά αιτήματα θα συνδέονται με μειωμένο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, καθώς αναφέρονται σε διεκδικήσεις οικονομικής αναδιανομής και πιθανώς αφορούν τη μικροαστική και εργατική τάξη.

Ως προς την πρόθεση για υιοθέτηση διαφορετικών μορφών δράσης, αναμένουμε ότι οι ‘εναλλακτικές’ και πιο ατομικές μορφές δράσης (όπως η συμμετοχή με δημοσίευση), θα συνδέονται με τη μετασχηματιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, καθώς και με τη συλλογική, αλλά και την ανεξάρτητη και τη διαπροσωπική όψη της ταυτότητας. Οι συλλογικές μορφές δράσης και ιδιαίτερα η οργανωμένη συμμετοχή αναμένουμε ότι θα συνδέονται με τη διεθνιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης καθώς και με τη συλλογική όψη της ταυτότητας.

Στις εξαρτημένες μας μεταβλητές εντάξαμε και αυτήν της ‘πολιτικής ενημέρωσης’, για να εξεταστεί διερευνητικά κατά πόσο το ενδιαφέρον για την πολιτική και τη δημόσια σφαίρα γενικότερα, και όχι μόνο η υιοθέτηση συγκεκριμένων μορφών και αιτημάτων δράσης, συνδέεται με τις όψεις της ταυτότητας και με το ιδεολογικό πλαίσιο της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης.

Στόχος της διερεύνησης αυτής ήταν επιπλέον να μετρηθούν πιο αποτελεσματικά οι προσωπικές, διαπροσωπικές και συλλογικές διαστάσεις της ταυτότητας μέσα από κατάλληλα ερευνητικά εργαλεία. Καθώς στην προηγούμενη διερεύνηση το ΤΕΔ δεν είχε προβλεπτικό ρόλο στις μορφές της δράσης, εστίασαμε στην επόμενη αυτή έρευνα στην αξιολόγηση των όψεων της ταυτότητας από τους ίδιους τους συμμετέχοντες, ζητώντας τους να εκφράσουν λιγότερες ταυτότητες και στη συνέχεια να τις αξιολογήσουν περισσότερο λεπτομερειακά ως προς την ανεξάρτητη/προσωπική, τη διαπροσωπική και τη συλλογική τους σημασία για τους ίδιους (βλ. Μέθοδος).

10.3.1 Μέθοδος.**10.3.1.1 Συμμετέχοντες.**

Η προκαταρκτική διερεύνηση της σχέσης ταυτοτήτων, ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και μορφών και αιτημάτων δράσης έγινε στο Δείγμα 4 ($N_4 = 137$) (βλ. Κεφάλαιο 6 για την αναλυτική περιγραφή του δείγματος).

10.3.1.2 Ερευνητικά Εργαλεία.

Οι κλίμακες που χρησιμοποιήθηκαν στο Δείγμα 4 παρουσιάζονται στο Παράρτημα Ε (βλ. παρακάτω για τις συγκεκριμένες παραπομοπές). Οι δείκτες κεντρικής τάσης και ο δείκτης α του Cronbach παρουσιάζονται για τις κλίμακες που περιγράφονται παρακάτω, στον Πίνακα 10.4.

Αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, αντιληπτή οικονομική απειλή, πολιτική τοποθέτηση.

Οι κλίμακες αυτές που χορηγήθηκαν και στο Δείγμα 4, όπως και οι δείκτες κεντρικής τάσης τους, έχουν περιγραφεί σε προηγούμενη ενότητα (βλ. Κεφάλαιο 8). Στην επταβάθμια κλίμακα αντιληπτού οικονομικού επιπέδου της οικογένειάς τους ($I = \text{πολύ φτωχότερη}, 7 = \text{πολύ πλουσιότερη}$), οι συμμετέχοντες του Δείγματος 4 τοποθετούν την οικογένειά τους περίπου στο επίπεδο των περισσότερων οικογενειών ($M = 4.27, SD = 0.89$), ενώ ως προς την πιθανότητα οικονομικών δυσκολιών στο μέλλον ($I = \text{καθόλου πιθανό}, 7 = \text{πολύ πιθανό}$) τοποθετούνται και πάλι περίπου στο μέσο της κλίμακας ($M = 4.45, SD = 1.36$). Όσον αφορά την πολιτική τοποθέτηση ($I = \text{Αριστερά}, 10 = \text{Δεξιά}$), οι συμμετέχοντες του Δείγματος 4 τοποθετούνταν κοντά στο πολιτικό κέντρο ($M = 4.68, SD = 1.73$).

Προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος ή του δημόσιου χάρου.

Χρησιμοποιήθηκε, όπως και στο Δείγμα 2, η Κλίμακα Πρωτοτυπικών απόψεων της Αριστεράς και της Δεξιάς (Παπαστάμου και Προδρομίτης, 2003), προκειμένου να διερευνηθεί η προτίμηση των συμμετεχόντων για την προάσπιση του

δημοσίου ή του ιδιωτικού. Η κλίμακα αυτή έχει περιγραφεί αναλυτικά στο Κεφάλαιο 9.

Όπως και στο Δείγμα 2 (βλ. Κεφάλαιο 8), έτσι και στο Δείγμα 4 για την κλίμακα αυτή δεν υπολογίστηκαν μεταβλητές με βάση την παραγοντική δομή που παρουσιάζεται στο Παπαστάμου και Προσδομίτης (2003), εφ' όσον οι συγκεκριμένοι παράγοντες δεν παρουσιάζουν στο σύνολό τους ικανοποιητική αξιοπιστία (ό.π.). Η κλίμακα υποβλήθηκε σε παραγοντική ανάλυση κυρίων συνιστωσών με περιστροφή oblimin και προέκυψαν δύο παράγοντες (45.46% της διακύμανσης). Οι ιδιοτιμές, το ποσοστό διακύμανσης του κάθε παράγοντα και οι φορτίσεις των δηλώσεων στους παράγοντες παρουσιάζονται στον Πίνακα 2 του Παραρτήματος Γ. Ο πρώτος παράγοντας περιελάμβανε πέντε δηλώσεις (ιδιωτικοποίηση παιδείας, οικονομική ανισότητα οφείλεται στις ατομικές ικανότητες, φορολογική διευκόλυνση ιδιωτικών επιχειρήσεων χρειάζεται για την οικονομική ανάπτυξη, αναγκαίες οι δαπάνες για εθνική άμυνα, αύξηση αστυνόμευσης για προστασία πολιτών) και ονομάστηκε 'προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος'. Ο δεύτερος παράγοντας περιελάμβανε τέσσερεις δηλώσεις (δαπάνες για εθνική άμυνα υπηρετούν μεγάλα ιδιωτικά συμφέροντα, η αστυνόμευση περιορίζει τις ατομικές ελευθερίες, φορολόγηση μισθωτών και φοροδιαφυγή οδηγεί σε οικονομικό μαρασμό, προστασία δημόσιας δωρεάν παιδείας) και ονομάστηκε 'προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος'. Για τον κάθε έναν από τους παράγοντες δημιουργήθηκε μία νέα μεταβλητή που αντιπροσώπευε το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις.

Ταυτότητες και οι προσωπικές, διαπροσωπικές και συλλογικές διαστάσεις τους.

Στο Δείγμα 4 χορηγήθηκαν εργαλεία για τη μέτρηση των προσωπικών, διαπροσωπικών και συλλογικών ταυτοτήτων διαφοροποιημένα σε σχέση με την προηγούμενη πιλοτική μελέτη. Οι τροποποιήσεις παρουσιάζονται παρακάτω.

Τεστ των Είκοσι Δηλώσεων (TEΔ). Στο Δείγμα 4 το TEΔ χορηγήθηκε τροποποιημένο κατά τους εξής τρόπους: Πρώτον, ζητούνταν από τους συμμετέχοντες 15 και όχι 20 απαντήσεις, και δεύτερον μεταβλήθηκε η οδηγία χορήγησης που τώρα έλεγε το εξής: 'Απαντήστε σαν να δίνετε τις απαντήσεις σε κάποιον ξένο, στον οποίο συστήνεστε για πρώτη φορά και παρουσιάζετε τον εαυτό σας.' Η αλλαγή αυτή έγινε

επειδή υποθέσαμε ότι η προηγούμενη οδηγία χορήγησης ενδεχομένως εστίαζε τον συμμετέχοντα απευθείας στα εσωτερικά του χαρακτηριστικά (*‘απαντήστε σαν να δίνετε τις απαντήσεις στον εαυτό σας’*).

Η κωδικοποίηση της συντομευμένης αυτής εκδοχής του ΤΕΔ έγινε κατά τον ίδιο τρόπο όπως στην προηγούμενη πιλοτική έρευνα (βλ. Πίνακα 10.1 για τις κατηγορίες), εκτός από την κατηγορία *‘ατομικά χαρακτηριστικά με επεξήγηση’*, που συγχωνεύθηκε με την κατηγορία *‘αμιγώς ψυχολογικά χαρακτηριστικά’*, και την κατηγορία *‘κατάσταση εκείνη την ώρα’*, στην οποία δεν βρέθηκαν απαντήσεις. Και εδώ οι απαντήσεις κάθε κατηγορίας εισήχθησαν στο SPSS σαν λόγος επί του συνόλου των απαντήσεων για τον κάθε συμμετέχοντα.

Τα ποσοστά των απαντήσεων κάθε κατηγορίας επί του συνόλου των απαντήσεων ήταν: Φυσικά χαρακτηριστικά 3.08%, Διαπροσωπικές σχέσεις 7.41%, Υπαγωγή σε μικρές ομάδες 3.19%, Κοινωνικές υπαγωγές και ρόλοι 6.82%, Προτιμήσεις και ενδιαφέροντα 4.54%, Στόχοι και φιλοδοξίες 0.27%, Δραστηριότητες 0.22%, Αμιγώς ψυχολογικά χαρακτηριστικά 41.40%, Στάσεις 6.85 %, Ικανότητες 1.24%, Αυτο-αναφορές σαν άτομο 3.57%, Κρίσεις άλλων για το άτομο 19.15%, και Διάφορα 0.81%. Τα ποσοστά των απαντήσεων στις τρεις ευρύτερες κατηγορίες (βλ. προηγούμενη ενότητα για την ταξινόμηση των υπο-κατηγοριών) ήταν: Προσωπικές ταυτότητες 73.25%, Διαπροσωπικές ταυτότητες 10.6%, και Συλλογικές ταυτότητες 13.67%. Οι τρεις τελευταίες μεταβλητές (που υπολογίστηκαν αθροίζοντας τις απαντήσεις-λόγους των αντίστοιχων κατηγοριών) χρησιμοποιήθηκαν για τις περαιτέρω αναλύσεις.

Αξιολόγηση των ταυτοτήτων από τους συμμετέχοντες.

Μετά το ΤΕΔ, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να επιλέξουν τις τρεις ταυτότητες που ήταν σημαντικότερες για τους ίδιους, απ’ αυτές που είχαν εκφράσει, και να τις αξιολογήσουν ως προς την προσωπική, διαπροσωπική και συλλογική τους διάσταση, και ως προς την διάσταση της διακριτότητας. Οι κλίμακες αυτής της ενότητας που περιγράφονται αμέσως παρακάτω επαναλαμβάνονταν τρεις φορές, μία για κάθε ταυτότητα.

Προσωπική, διαπροσωπική και συλλογική διάσταση των ταυτοτήτων. Στην κλίμακα αυτή, όπως και στην προηγούμενη έρευνα, ζητούνταν από τους

συμμετέχοντες να αξιολογήσουν την προσωπική, διαπροσωπική και συλλογική διάσταση της κάθε μίας από τις επιλεγμένες ταυτότητες που εξέφρασαν. Η κλίμακα ήταν όμως τώρα διαχωρισμένη σε δύο μέρη και τροποποιημένη κατά τον εξής τρόπο:

1. Μας ενδιέφερε οι συμμετέχοντες να αξιολογήσουν την εκάστοτε ταυτότητα ως περισσότερο προσωπική ή συλλογική, προσωπική ή διαπροσωπική, διαπροσωπική ή συλλογική, δηλαδή να επιλέξουν αν η ταυτότητα έχει περισσότερο τη μία ή την άλλη διάσταση. Έτσι, διαμορφώσαμε το πρώτο μέρος της κλίμακας ώστε να περιλαμβάνει έξι διπολικές, εξαβάθμιες δηλώσεις (βλ. Παράρτημα E (10A)). Η οδηγία ήταν η εξής: *‘Αν συμφωνείτε με την πρόταση στα αριστερά της κλίμακας, κυκλώστε το 1. Αν συμφωνείτε με την πρόταση στα δεξιά, κυκλώστε το 6. Κυκλώστε τα υπόλοιπα νούμερα αν τείνετε περισσότερο προς τη δεξιά ή την αριστερή πρόταση.’* Οι πόλοι της κάθε δήλωσης αντιπαρέθεταν την προσωπική με τη διαπροσωπική, την προσωπική με τη συλλογική, και την διαπροσωπική με τη συλλογική διάσταση αξιολόγησης. Παράδειγμα δήλωσης: *‘Η πρώτη απάντηση που έγραψα, σε σχέση με το ποιος είμαι, εμπλέκεται και επηρεάζει: Τις προσωπικές μου αξίες και στόχους (1), Τις διαπροσωπικές μου σχέσεις με τους ανθρώπους που είναι σημαντικοί για μένα (6)’* [προσωπική-διαπροσωπική διάσταση]. Οι δηλώσεις του διπόλου προσωπική-διαπροσωπική διάσταση για το σύνολο των τριών ταυτοτήτων βρέθηκαν να έχουν αποδεκτή αξιοπιστία ($\alpha = .60$), το ίδιο και αυτές του διπόλου προσωπική-συλλογική διάσταση ($\alpha = .62$) και του διπόλου διαπροσωπική – συλλογική ($\alpha = .70$). Έτσι υπολογίστηκαν τρεις νέες μεταβλητές που αντιπροσώπευαν το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις και για τις τρεις ταυτότητες. Υψηλότερη βαθμολογία στην μεταβλητή προσωπική – συλλογική διάσταση σημαίνει ότι για τον συμμετέχοντα οι τρεις σημαντικότερες ταυτότητές του έχουν κατά μέσο όρο περισσότερο συλλογική παρά προσωπική σημασία για τον ίδιο. Υψηλότερη βαθμολογία στη μεταβλητή προσωπική-διαπροσωπική διάσταση σημαίνει ότι έχουν περισσότερο διαπροσωπική παρά προσωπική σημασία, και υψηλότερη βαθμολογία στη μεταβλητή διαπροσωπική-συλλογική διάσταση σημαίνει ότι έχουν περισσότερο συλλογική παρά διαπροσωπική σημασία.

2. Στο δεύτερο μέρος της κλίμακας παρατίθεντο οι ίδιες 12 προτάσεις που χρησιμοποιήθηκαν στις έξι προηγούμενες διπολικές δηλώσεις, αυτή τη φορά όμως παρουσιάζονταν με τη μορφή λίστας (βλ. Παράρτημα E (10B)). Ο συμμετέχων καλούνταν να επιλέξει, από τις 12 αυτές προτάσεις, τρεις που αντιπροσώπευαν περισσότερο την αντίστοιχη ταυτότητα, σημειώνοντάς τες. Υπήρχαν τέσσερις

προσωπικές, τέσσερις διαπροσωπικές και τέσσερις συλλογικές προτάσεις (οι ίδιες με αυτές των διπολικών δηλώσεων). Η οδηγία ήταν η εξής: *‘βάλτε ένα X δίπλα στις 3 συνθήκες που νομίζετε ότι αφορούν περισσότερο αυτό το κομμάτι του εαυτού σας’*. (παράδειγμα πρότασης: *‘την αυτογνωσία μου και τη βελτίωση του εαυτού μου’* [προσωπική διάσταση]). Για κάθε μία από τις ταυτότητες, υπολογίστηκαν τα ποσοστά των προσωπικών, διαπροσωπικών και συλλογικών απαντήσεων. Στη συνέχεια υπολογίστηκαν τρία συνολικά ποσοστά από το μέσο όρο των ποσοστών για κάθε ταυτότητα. Υψηλό συνολικό προσωπικό ποσοστό σημαίνει ότι για τον συμμετέχοντα οι τρεις σημαντικότερες ταυτότητές του έχουν σε μεγάλο βαθμό προσωπική σημασία, κατά μέσο όρο. Υψηλό συνολικό διαπροσωπικό ποσοστό σημαίνει ότι έχουν σε μεγάλο βαθμό διαπροσωπική σημασία, και υψηλό συλλογικό ότι έχουν σε μεγάλο βαθμό συλλογική σημασία.

Αξιολόγηση των ταυτοτήτων ως προς τη διάσταση της διακριτότητας. Η τελευταία κλίμακα της ομάδας αυτής αξιολογούσε την ταυτότητα που εξέφρασε ο συμμετέχων ως προς τις τρεις διαστάσεις της διακριτότητας (Vignoles, Chryssochoou & Breakwell, 2000, 2002), δηλαδή τη θέση ως προς τους άλλους, τη διαφορά απ’ τους άλλους και το διαχωρισμό απ’ τους άλλους. Η έννοια της διακριτότητας αναφέρεται στο κίνητρο της διαφοροποίησης από τους άλλους ανθρώπους και θεωρείται ένα από τα κεντρικά χαρακτηριστικά της ταυτότητας στη θεωρία διαδικασίας της ταυτότητας (Breakwell, 1993). Η αρχή της διακριτότητας μπορεί να έχει τις εξής πηγές: τη διαφορά από τους άλλους (difference), δηλαδή τις ξεχωριστές ιδιότητες του ατόμου (ικανότητες, χαρακτηριστικά κλπ): το διαχωρισμό από τους άλλους (separateness), δηλαδή την αίσθηση ανεξαρτησίας ή απόστασης από τους άλλους, την αίσθηση δηλαδή των ορίων του εαυτού: και τη θέση (position), που ορίζει ρητά τη θέση του ατόμου εντός των κοινωνικών σχέσεων, δηλαδή το τοποθετεί εντός σχέσεων με άλλους (πχ οικογενειακές). Οι τρεις αυτές πηγές διακριτότητας θεωρούνται ανεξάρτητες αρχές ως προς την αντίληψη της ατομικής ταυτότητας (Vignoles και συν., 2000). Η κλίμακα που χορηγήθηκε για την αξιολόγηση των ταυτοτήτων ως προς τη διάσταση της διακριτότητας (Vignoles και συν., 2002) αναφέρεται στις τρεις αυτές πηγές της διακριτότητας, τη θέση, τη διαφορά και το διαχωρισμό (βλ. Παράρτημα Ε (11)). Η κλίμακα ήταν εξαβάθμια και διπολική, είχε την εξής οδηγία: *‘η απάντηση που έγραψα με κάνει να νιώθω...’* και περιλάμβανε τρεις δηλώσεις: *‘Μοναδικός/ή και ξεχωριστός/ή από τους άλλους ανθρώπους’ (1),*

Κοντινός/ή με τους άλλους ανθρώπους' (6) [θέση ως προς τους άλλους ανθρώπους], *'Διαφορετικός/ή από τους άλλους ανθρώπους*' (1)...*Όμοιος/α με τους άλλους ανθρώπους*' (6) [διαφορά από τους άλλους ανθρώπους]), *'Ανεξάρτητος/η από τους άλλους ανθρώπους* (1), *Σε αλληλεξάρτηση με τους άλλους ανθρώπους*' (6) [διαχωρισμός από τους άλλους ανθρώπους].

Το σύνολο των δηλώσεων αυτών και για τις τρεις ταυτότητες υποβλήθηκε σε παραγοντική ανάλυση, η οποία έδωσε τρεις παράγοντες που αντιστοιχούσαν στις τρεις δηλώσεις της κάθε ταυτότητας, και όχι παράγοντες που διέκριναν τις τρεις διαστάσεις μεταξύ τους. Επιπλέον, το σύνολο των δηλώσεων για κάθε διάσταση ξεχωριστά δεν είχε καλή εσωτερική συνοχή για καμία από τις διαστάσεις. Έτσι, δεν διαχωρίσαμε τις τρεις διαστάσεις της διακριτότητας για τις περαιτέρω αναλύσεις. Αντίθετα, το σύνολο των δηλώσεων για κάθε μία από τις ταυτότητες είχε καλή εσωτερική συνοχή ($\alpha = .65$ για την πρώτη ταυτότητα, $\alpha = .71$ για τη δεύτερη ταυτότητα, $\alpha = .70$ για την τρίτη ταυτότητα), το ίδιο το σύνολο των δηλώσεων και για τις τρεις ταυτότητες ($\alpha = .73$). Συνεπώς, υπολογίσαμε μία συνολική μεταβλητή που εξέφραζε γενικά τη διάσταση ανεξαρτησίας/αλληλεξάρτησης, υπολογίζοντας το μέσο όρο των απαντήσεων σε όλες τις δηλώσεις της ενότητας αυτής. Υψηλή βαθμολογία σε αυτή την μεταβλητή σημαίνει ότι ο συμμετέχων αντιλαμβάνεται ότι οι ταυτότητές του κατά μέσο όρο τον κάνουν να νιώθει κοντινός, όμοιος και σε αλληλεξάρτηση με τους άλλους ανθρώπους, και χαμηλή βαθμολογία ότι τον κάνουν να νιώθει μοναδικός, διαφορετικός και ανεξάρτητος.

Αιτήματα και Μορφές της Δράσης και Ενημέρωση.

Τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν στο Δείγμα 4 μετρούσαν τις μορφές της δράσης καθώς και τα αιτήματα για τα οποία είναι διατεθειμένοι να αναλάβουν δράση οι συμμετέχοντες. Επιπλέον μετρήθηκε και το ενδιαφέρον για την πολιτική ενημέρωση.

Κλίμακα είδους πολιτικού ακτιβισμού. Χορηγήθηκε η ίδια κλίμακα 12 δηλώσεων όπως και στην προηγούμενη προκαταρκτική διερεύνηση. Οι δηλώσεις της κλίμακας υποβλήθηκαν σε παραγοντική ανάλυση κυρίων συνιστωσών με πλάγια περιστροφή oblimin η οποία έδωσε τρεις παράγοντες (60.08% της διακύμανσης) σχεδόν πανομοιότυπους με αυτούς της προηγούμενης έρευνας. Οι φορτίσεις των δηλώσεων, οι ιδιοτιμές και το ποσοστό διακύμανσης του κάθε παράγοντα

παρουσιάζονται στον Πίνακα 3 του Παραρτήματος Γ. Ο πρώτος παράγοντας, που ονομάστηκε ‘συμμετοχή μέσω δημοσίευσης’, περιελάμβανε πέντε δηλώσεις (συλλογή υπογραφών, ψήφισμα συλλόγου, καταγγελία με δημοσίευση, δράση μέσω μη κυβερνητικών οργανώσεων, στήσιμο ιστοσελίδας ή blog) ($\alpha = .73$). Ο δεύτερος παράγοντας, που ονομάστηκε ‘παραδοσιακός ακτιβισμός’, περιελάμβανε τέσσερις δηλώσεις (απεργία, διαδήλωση, στάση εργασίας, παράσταση διαμαρτυρίας) ($\alpha = .83$). Ο τρίτος παράγοντας, που ονομάστηκε ‘οργανωμένη συμμετοχή’, περιελάμβανε τρεις δηλώσεις (δράση μέσω κομμάτων, ακτιβισμός, δράση μέσω εργατικών σωματείων) και είχε καλή αξιοπιστία ($\alpha = .60$). Οι παράγοντες υπολογίστηκαν σε νέες μεταβλητές που αντιπροσώπευαν το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις. Επιπλέον, καθώς οι δηλώσεις του συνόλου της κλίμακας παρουσίασαν καλή αξιοπιστία ($\alpha = .80$) υπολογίστηκε και συνολικός δείκτης που αντιπροσώπευε το μέσο όρο των απαντήσεων σε όλες τις δηλώσεις της κλίμακας.

Κλίμακα συλλογικών αιτημάτων για δράση. Η κλίμακα αυτή, που αποτελούνταν στο Δείγμα 4 από 13 δηλώσεις, κατασκευάστηκε στα πλαίσια της παρούσας έρευνας για να μετρήσει πόσο διατεθειμένοι είναι οι συμμετέχοντες να προβούν σε διεκδικήσεις για μια σειρά ζητημάτων. Τα ζητήματα που περιελήφθησαν στην κλίμακα αναφέρονταν τόσο σε αμιγώς κοινωνικές διεκδικήσεις (όπως δημόσια υγεία και ασφάλιση) όσο και σε ζητήματα ταυτότητας (όπως δικαιώματα των ομοφυλόφιλων) και ζητήματα που αφορούν στην παγκόσμια σφαίρα (όπως περιβαλλοντικά). Η οδηγία ήταν: *‘Ακολουθεί μία λίστα με διάφορους τομείς διεκδίκησης που συχνά προβάλλονται στην κοινωνία. Δηλώστε πόσο διατεθειμένος/η θα ήσασταν να δραστηριοποιηθείτε σε διεκδικήσεις για το κάθε ζήτημα’*. Παράδειγμα δήλωσης *‘δικαιώματα των γυναικών’* (1 = Καθόλου, 7 = Πολύ).

Η κλίμακα υποβλήθηκε σε παραγοντική ανάλυση κυρίων συνιστωσών με πλάγια περιστροφή oblimin η οποία έδωσε τρεις παράγοντες (62.06% της διακύμανσης). Οι ιδιοτιμές, το ποσοστό διακύμανσης και οι φορτίσεις των δηλώσεων του κάθε παράγοντα παρουσιάζονται στον Πίνακα 4 του Παραρτήματος Γ. Ο πρώτος παράγοντας περιελάμβανε τέσσερις δηλώσεις (ενίσχυση χωρών του Τρίτου Κόσμου, ανθρώπινα δικαιώματα, δικαιώματα των ζώων, περιβαλλοντικά ζητήματα) ($\alpha = .79$) και ονομάστηκε ‘παγκόσμια αιτήματα’. Ο δεύτερος παράγοντας περιελάμβανε πέντε δηλώσεις (ασφαλιστικό ζήτημα, δημόσιες συγκοινωνίες, εργασιακές συνθήκες, δημόσια υγεία και περίθαλψη, δημόσια εκπαίδευση) ($\alpha = .81$) και ονομάστηκε

‘κοινωνικά αιτήματα’. Ο τρίτος παράγοντας περιελάμβανε τέσσερις δηλώσεις (δικαιώματα σεξουαλικής ταυτότητας, εθνικά θέματα [αρνητική φόρτιση], δικαιώματα των μεταναστών, δικαιώματα των γυναικών) και δεν είχε ικανοποιητική αξιοπιστία ($\alpha = .54$). Καθώς η δήλωση ‘εθνικά θέματα’ μείωνε το δείκτη εσωτερικής συνοχής και είχε πολλαπλές φορτίσεις, αφαιρέθηκε. Ο παράγοντας με τις υπόλοιπες τρεις δηλώσεις είχε καλή αξιοπιστία ($\alpha = .71$) και ονομάστηκε ‘αιτήματα ταυτότητας’.

Κλίμακα πολιτικής ενημέρωσης. Για τη μέτρηση της πολιτικής ενημέρωσης, χορηγήθηκε η υπο-κλίμακα πολιτικής ενημέρωσης της κλίμακας ‘πολιτική συμμετοχή και ενδιαφέρον’ (Γκουμάτση, 2013) που σε δείγμα Ελλήνων φοιτητών έχει βρεθεί να έχει καλή αξιοπιστία ($\alpha = .81$). Η υποκλίμακα περιλαμβάνει πέντε δηλώσεις που μετρούν κατά πόσο ο συμμετέχων ενημερώνεται για την πολιτική επικαιρότητα. Παράδειγμα δήλωσης: ‘Παρακολουθείτε την πολιτική επικαιρότητα από τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας;’ (1=καθόλου, 7=πολύ συχνά). Η κλίμακα είχε καλή αξιοπιστία στο Δείγμα 4 ($\alpha = .69$) και υπολογίστηκε σε νέα μεταβλητή που αντιπροσώπευε το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις.

Αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης.

Χρησιμοποιήθηκαν οι δύο μεταβλητές της παγκοσμιοποίησης (Διεθνισμός, Μετασχηματισμός) όπως περιγράφηκαν στο Κεφάλαιο 7. Υπενθυμίζεται ότι στο Δείγμα 4 η μεταβλητή του Παγκοσμιοκεντρισμού δεν υπολογίστηκε λόγω χαμηλού δείκτη α των αντίστοιχων δηλώσεων. Η διεθνιστική άποψη για την παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στη διάσταση της εξουσίας που ασκούν τα ισχυρά κράτη, εταιρείες και διεθνείς θεσμοί εις βάρος των υπόλοιπων κρατών και των πολιτικών αναδιανομής, ενώ η μετασχηματιστική άποψη αναφέρεται στην παγκόσμια συνεργασία μεταξύ κρατών, θεσμών και πολιτών για έλεγχο της οικονομικής παγκοσμιοποίησης και επίλυση των παγκόσμιων προβλημάτων (βλ. Σχήμα 7.1 για τις δηλώσεις του κάθε παράγοντα της παγκοσμιοποίησης).

Πίνακας 10.4

Δείκτες Κεντρικής Τάσης και Εσωτερικής Συνοχής για τις Μεταβλητές στο Δείγμα 4 (N₄ = 137)

Μεταβλητές	Δείκτες κεντρικής τάσης		
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>α</i>
Προάσπιση ιδιωτικού συμφέροντος	3.56	1.17	.67
Προάσπιση δημοσίου συμφέροντος	5.26	1.09	.57
Προσωπικές ταυτότητες (ΤΕΔ)	.73	0.18	-
Διαπροσωπικές ταυτότητες (ΤΕΔ)	.15	0.11	-
Συλλογικές ταυτότητες (ΤΕΔ)	.17	0.11	-
Προσωπική-Διαπροσωπική διάσταση	3.47	1.18	.60
Διαπροσωπική-Συλλογική διάσταση	3.31	1.13	.70
Προσωπική-Συλλογική διάσταση	2.67	1.05	.62
Ποσοστό προσωπικών ταυτοτήτων	.50	0.21	-
Ποσοστό Διαπροσωπικών ταυτοτήτων	.34	0.20	-
Ποσοστό συλλογικών ταυτοτήτων	.15	0.17	-
Αλληλεξάρτηση	3.39	1.05	.73
Συμμετοχή μέσω δημοσίευσης	4.58	1.32	.73
Παραδοσιακός Ακτιβισμός	4.27	1.45	.83
Οργανωμένη Συμμετοχή	3.10	1.45	.60
Συνολικός Δείκτης Συμμετοχής	4.11	1.04	.80
Παγκόσμια Αιτήματα	5.12	1.22	.79
Κοινωνικά Αιτήματα	5.11	1.28	.81
Αιτήματα Ταυτότητας	4.48	1.57	.71
Πολιτική Ενημέρωση	3.17	1.15	.69

Σημείωση. Οι μέσοι όροι των μεταβλητών 'προσωπικές, διαπροσωπικές και συλλογικές ταυτότητες (ΤΕΔ)' αφορούν όχι στο σύνολο του δείγματος, αλλά μόνο στους συμμετέχοντες που δήλωσαν έστω μία προσωπική ($N = 136$), διαπροσωπική ($N = 98$) ή συλλογική ($N = 107$) ταυτότητα.

10.3.2 Αποτελέσματα.

Για να διαπιστωθούν οι σχέσεις των μορφών και αιτημάτων δράσης με τις όψεις της ταυτότητας και την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, υπολογίστηκαν οι δείκτες συνάφειας μεταξύ των μεταβλητών.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 10.5, όσον αφορά τις μορφές δράσης, αυτές σε γενικές γραμμές δεν παρουσίασαν συνάφεια με τις μεταβλητές της ταυτότητας. Μόνον η 'οργανωμένη συμμετοχή' παρουσίασε αρνητική συνάφεια με το ποσοστό των προσωπικών ταυτοτήτων ($r(135) = -.18, p < .05$) οριακή θετική συνάφεια με το ποσοστό των συλλογικών ταυτοτήτων ($r(135) = .15, p < .10$), και οριακή θετική συνάφεια με τη διάσταση προσωπικής-συλλογικής όψης των ταυτοτήτων ($r(135) = .16, p < .10$). Ως προς την ίδια μορφή δράσης, συνδέθηκε με μεγαλύτερη αποδοχή της μετασχηματιστικής αναπαράστασης ($r(136) = .17, p < .05$), και με αριστερότερη πολιτική ταυτότητα ($r(126) = -.20, p < .05$) και υψηλότερη προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος ($r(136) = .19, p < .05$). Η 'συμμετοχή μέσω δημοσίευσης' από όλες τις υπόλοιπες μεταβλητές παρουσίασε θετική συνάφεια μόνο με τον μετασχηματισμό ($r(136) = .20, p < .05$). Ο 'παραδοσιακός ακτιβισμός' συνδέθηκε με αριστερότερη πολιτική τοποθέτηση ($r(126) = -.45, p < .001$), με μειωμένη αποδοχή της προάσπισης του ιδιωτικού συμφέροντος ($r(136) = -.26, p < .01$) και με αυξημένη αποδοχή της προάσπισης του δημοσίου συμφέροντος ($r(136) = .21, p < .05$).

Όσον αφορά τη μεταβλητή της πολιτικής ενημέρωσης, αυτή παρουσίασε αρνητική συνάφεια με το ποσοστό προσωπικών ταυτοτήτων (ΤΕΔ) ($r(136) = -.22, p < .05$), θετική συνάφεια με τη διαπροσωπική-συλλογική διάσταση ($r(134) = .27, p < .01$) και με την προσωπική-συλλογική διάσταση ($r(136) = .21, p < .05$), και επίσης σχετίστηκε θετικά με το ποσοστό συλλογικών ταυτοτήτων ($r(136) = .17, p < .05$) και αρνητικά με το ποσοστό διαπροσωπικών ταυτοτήτων ($r(136) = -.20, p < .05$). Αρνητικά συνδέθηκε επίσης με την αντιληπτή οικονομική απειλή ($r(136) = -.23, p < .01$). Επομένως, όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες ενδιαφέρονται για την πολιτική ενημέρωση, τόσο λιγότερες προσωπικές ταυτότητες εκφράζουν, τόσο περισσότερο προσδίδουν στις ταυτότητές τους συλλογική και όχι διαπροσωπική διάσταση καθώς και συλλογική και όχι προσωπική, τόσο περισσότερο αντιλαμβάνονται τις ταυτότητές τους ως συλλογικές, λιγότερο ως διαπροσωπικές και τόσο περισσότερο ανησυχούν για την οικονομική τους κατάσταση στο μέλλον (βλ. Πίνακα 10.5).

Όσον αφορά τα αιτήματα της δράσης, τα παγκόσμια αιτήματα από τις μεταβλητές ταυτότητας παρουσίασαν θετική συνάφεια με την αλληλεξάρτηση ($r(134) = .25, p < .01$), από τις μεταβλητές της παγκοσμιοποίησης θετική συνάφεια με την μετασχηματιστική αναπαράσταση ($r(134) = .27, p < .01$), και επίσης σχετίστηκαν θετικά με την προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος ($r(134) = .17, p < .05$). Τα

κοινωνικά αιτήματα, από τις μεταβλητές ταυτότητας, παρουσίασαν θετική συνάφεια με την αλληλεξάρτηση ($r(134) = .19, p < .05$) και από τις μεταβλητές της παγκοσμιοποίησης με το διεθνισμό ($r(134) = .18, p < .05$). Επίσης συνδέθηκαν με αριστερότερη πολιτική ταυτότητα ($r(124) = -.26, p < .01$), χαμηλότερη αποδοχή της προώσπισης του ιδιωτικού συμφέροντος ($r(134) = -.20, p < .05$) και υψηλότερη αποδοχή της προώσπισης του δημοσίου συμφέροντος ($r(134) = .19, p < .05$). Τέλος, τα αιτήματα ταυτότητας, από τις μεταβλητές ταυτότητας συνδέθηκαν οριακά θετικά με την αλληλεξάρτηση ($r(134) = .16, p < .10$) και από αυτές της παγκοσμιοποίησης με το μετασχηματισμό ($r(134) = .21, p < .05$). Επίσης συνδέθηκαν με αριστερότερη πολιτική τοποθέτηση ($r(124) = -.28, p < .01$), μεγαλύτερη αίσθηση οικονομικής απειλής για το μέλλον ($r(134) = .29, p < .01$) και μεγαλύτερη αποδοχή της προώσπισης του δημοσίου συμφέροντος ($r(134) = .23, p < .01$).

Φαίνεται επομένως ότι από τις μετρήσεις της ταυτότητας, αυτή που παρουσίασε τις περισσότερες συνάφειες με τα αιτήματα της δράσης ήταν η αλληλεξάρτηση. Επίσης φαίνεται ότι τα αιτήματα για δράση διαφοροποιούνται ως προς τις συνάφειές τους με τις αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης, καθώς τα κοινωνικά αιτήματα είναι τα μόνα που συνδέονται με το διεθνισμό, ενώ τα παγκόσμια και ταυτοτικά συνδέονται με το μετασχηματισμό (βλ. Πίνακα 10.5).

Πίνακας 10.5

Δείκτες συνάφειας των Μορφών και Αιτημάτων Δράσης με τις Μεταβλητές Ταυτότητας, ΚΑ της Παγκοσμιοποίησης, Αντιληπτού Οικονομικού Επιπέδου και Πολιτικής Τοποθέτησης

	Συμμετοχή μέσω δημοσίευσης	Παραδ. Ακτιβισμός	Οργαν. Συμμετοχή	Συνολικός Δείκτης Δράσης	Παγκόσμια Αιτήματα	Κοινωνικά Αιτήματα	Αιτήματα Ταυτότητας	Πολιτική Ενημέρωση
Προσωπικές Ταυτότητες	.08	-.12	-.04	-.03	-.05	-.16°	-.05	-.22*
Διαπροσωπ. Ταυτότητες	-.01	.00	-.02	-.01	.09	.12	-.10	.10
Συλλογικές Ταυτότητες	.06	.13	.14	.14	.00	.15	.14	.16°
Προσωπική-Διαπροσωπ. διάσταση	.06	.06	.09	.09	.03	.05	.07	-.05
Διαπροσωπ.-Συλλογική διάσταση	-.00	.12	.05	.07	-.00	.02	-.01	.27**
Προσωπική-Συλλογική διάσταση	.01	-.08	.16°	.02	.05	-.07	.01	.21*
Ποσοστό προσωπικών	-.14	.01	-.18*	-.13	.03	.00	-.13	.05
Ποσοστό Διαπροσωπ.	.05	-.10	.06	.00	-.04	-.05	.06	-.20*
Ποσοστό συλλογικών	.11	.11	.15°	.16°	.03	.08	.10	.17*
Αλληλεξ/ση	.03	.02	.05	.04	.25**	.19*	.16°	-.04
Διεθνισμός	.10	.16°	.04	.14	.10	.18*	.04	-.01
Μετασχηματισμός	.20*	.01	.17*	.16°	.27**	.09	.21*	-.02
Αντιληπτό οικον. επίπεδο	.05	-.16°	-.11	-.09	.03	-.10	-.12	-.02
Αντιληπτή οικον. απειλή	.04	.05	.15°	.10	.11	.08	.29**	-.23**
Πολιτική τοποθέτηση	-.07	-.45***	-.20*	-.31***	-.03	-.26**	-.28**	-.13
Πρόσπιση ιδιωτικού συμφέροντος	.01	-.26**	-.03	-.13	.04	-.20*	-.16°	.12
Πρόσπιση δημόσιου συμφέροντος	.12	.21*	.19*	.23**	.17*	.19*	.23**	-.06

° $p < .10$, * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

10.3.2.1 Η πρόβλεψη των μορφών και αιτημάτων της δράσης από τις μεταβλητές ταυτότητας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης

Πραγματοποιήθηκε σειρά αναλύσεων γραμμικής παλινδρόμησης (μέθοδος enter) για να εντοπιστούν οι κύριες επιδράσεις των μεταβλητών ταυτότητας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης στις μορφές και τα αιτήματα της δράσης. Ως εξαρτημένες μεταβλητές σε κάθε μοντέλο γραμμικής παλινδρόμησης εξετάστηκαν οι μορφές της δράσης (εκτός της συμμετοχής μέσω δημοσίευσης, που παρουσίασε συνάφεια μόνο με το μετασχηματισμό), τα αιτήματα της δράσης καθώς και το ενδιαφέρον για πολιτική ενημέρωση.

Μεταβλητές πρόβλεψης σε κάθε μοντέλο ήταν όσες από τις μεταβλητές του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και πολιτικής τοποθέτησης, της προάσπισης δημοσίου και ιδιωτικού συμφέροντος, των ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και της ταυτότητας παρουσίασαν συνάφεια με την αντίστοιχη εξαρτημένη μεταβλητή (βλ. Πίνακα 10.5). Δεν ελέγχθηκε το ίδιο μοντέλο μεταβλητών πρόβλεψης για όλες τις εξαρτημένες μεταβλητές, επειδή στόχος ήταν, από τις μεταβλητές που παρουσίασαν συνάφεια με κάθε μεταβλητή μορφών ή αιτημάτων δράσης, να βρεθεί ποιες ασκούν τελικά επίδραση στη συγκεκριμένη εξαρτημένη μεταβλητή.

Για όλες τις μεταβλητές υπολογίστηκαν οι τυποποιημένες τιμές προτού πραγματοποιηθούν οι αναλύσεις.

Μοντέλα πρόβλεψης για τις Μορφές της Δράσης και την Πολιτική Ενημέρωση

Όσον αφορά την υιοθέτηση των μορφών δράσης, στο μοντέλο παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τον 'παραδοσιακό ακτιβισμό', ($F(5, 120) = 7.04, p < .001, \text{Adj. } R^2 = .19$), μεταβλητές πρόβλεψης ήταν αυτές του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου, της πολιτικής τοποθέτησης, της προάσπισης του ιδιωτικού και του δημοσίου συμφέροντος, και της διεθνιστικής ΚΑ. Στο μοντέλο αυτό, προβλεπτική ισχύ (αρνητική) στη συγκεκριμένη μορφή δράσης φάνηκε να έχει μόνο η πολιτική τοποθέτηση ($\beta = -.36, t = -3.68, p < .001$). Επομένως όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες εκφράζουν αριστερή πολιτική ταυτότητα τόσο περισσότερο είναι διατεθειμένοι να συμμετάσχουν στις δράσεις της μορφής αυτής ακτιβισμού.

Στο μοντέλο παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή την 'οργανωμένη συμμετοχή' ($F(7, 116) = 3.19, p < .01, \text{Adj. } R^2 = .11$), από τις μεταβλητές πρόβλεψης

(αντιληπτή οικονομική απειλή, πολιτική τοποθέτηση, προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος, μετασχηματισμός, προσωπική-συλλογική διάσταση, ποσοστό προσωπικών και ποσοστό συλλογικών ταυτοτήτων) προβλεπτική ισχύ στη συγκεκριμένη μορφή δράσης φάνηκε να έχει μόνο η αντιληπτή οικονομική απειλή ($\beta = .20, t = 2.24, p < .05$), ενώ οριακά προέβλεπε τη συγκεκριμένη μορφή δράσης και η προσωπική-συλλογική διάσταση των ταυτοτήτων ($\beta = .16, t = 1.70, p < .10$). Επομένως, όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες νιώθουν ανησυχία ως προς τη μελλοντική οικονομική τους κατάσταση, και οριακά όσο περισσότερο αντιλαμβάνονται τις σημαντικότερες ταυτότητές τους ως συλλογικές και όχι προσωπικές, τόσο περισσότερο είναι διατεθειμένοι να συμμετάσχουν σε κόμματα, σωματεία και ακτιβιστικές δράσεις.

Όσον αφορά τη συνολική τάση για υιοθέτηση διάφορων μορφών δράσης, στο μοντέλο παλινδρόμησης με αυτή την εξαρτημένη μεταβλητή ($F(4, 120) = 5.39, p < .01, \text{Adj. } R^2 = .12$), από τις μεταβλητές πρόβλεψης (πολιτική τοποθέτηση, προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος, ποσοστό συλλογικών ταυτοτήτων, και μετασχηματισμός), προβλεπτική ισχύ (αρνητική) είχε η πολιτική τοποθέτηση ($\beta = -.26, t = -2.88, p < .01$) και οριακά ο μετασχηματισμός ($\beta = .15, t = 1.76, p < .10$). Επομένως η συνολική προθυμία για υιοθέτηση διάφορων μορφών δράσης συνδέεται με αριστερότερη πολιτική ταυτότητα και μεγαλύτερη αποδοχή του μετασχηματισμού.

Στο μοντέλο παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή την πολιτική ενημέρωση ($F(7, 92) = 2.62, p < .05, \text{Adj. } R^2 = .10$), από τις μεταβλητές πρόβλεψης (προσωπικές και συλλογικές ταυτότητες ΤΕΔ, διαπροσωπική/συλλογική διάσταση, προσωπική/συλλογική διάσταση, ποσοστό διαπροσωπικών και συλλογικών ταυτοτήτων, αντιληπτή οικονομική απειλή), η πολιτική ενημέρωση προβλεπόταν από την προσωπική/συλλογική διάσταση ($\beta = .28, t = 2.34, p < .05$), αρνητικά από το ποσοστό διαπροσωπικών ταυτοτήτων ($\beta = -.24, t = -2.05, p < .05$) και οριακά αρνητικά από την αντιληπτή οικονομική απειλή ($\beta = -.17, t = -1.71, p < .10$). Επομένως, οι συμμετέχοντες ενημερώνονται περισσότερο για την πολιτική όσο περισσότερο αποδίδουν στις σημαντικές ταυτότητές τους συλλογική και όχι προσωπική διάσταση, όσο λιγότερο τους αποδίδουν διαπροσωπική σημασία, και οριακά όσο λιγότερο νιώθουν ανησυχία για την οικονομική τους κατάσταση στο μέλλον.

Μοντέλα Πρόβλεψης για τα Αιτήματα της Δράσης

Όσον αφορά τα αιτήματα της δράσης, στο μοντέλο παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τα παγκόσμια αιτήματα ($F(3, 130) = 8.08, p < .001, \text{Adj. } R^2 = .14$), οι τρεις μεταβλητές πρόβλεψης προέβλεπαν σημαντικά το συγκεκριμένο σύνολο αιτημάτων. Αυτές ήταν η προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος ($\beta = .19, t = 2.41, p < .05$), ο μετασχηματισμός ($\beta = .24, t = 2.94, p < .01$) και η αλληλεξάρτηση ($\beta = .23, t = 2.87, p < .01$). Επομένως, οι συμμετέχοντες υιοθετούν περισσότερο τα παγκόσμια αιτήματα όσο περισσότερο υπερασπίζονται το δημόσιο συμφέρον, όσο περισσότερο αποδέχονται τη μετασχηματιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και όσο περισσότερο θεωρούν ότι οι σημαντικότερες ταυτότητές τους τους κάνουν να νιώθουν αλληλεξαρτημένοι με τους άλλους.

Στο μοντέλο παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τα κοινωνικά αιτήματα ($F(6, 116) = 3.74, p < .01, \text{Adj. } R^2 = .12$), από τις μεταβλητές πρόβλεψης (πολιτική τοποθέτηση, προάσπιση του δημοσίου και του ιδιωτικού συμφέροντος, διεθνισμός, προσωπικές ταυτότητες ΤΕΔ και αλληλεξάρτηση), αυτές που βρέθηκαν να προβλέπουν σημαντικά τα κοινωνικά αιτήματα ήταν ο διεθνισμός ($\beta = .17, t = 1.91, p = .05$) και η αλληλεξάρτηση ($\beta = .19, t = 2.27, p < .05$). Επομένως η μεγαλύτερη υιοθέτηση των κοινωνικών αιτημάτων προβλέπεται από μεγαλύτερη αποδοχή του διεθνισμού και περισσότερη αντίληψη αλληλεξάρτησης στις σημαντικές ταυτότητες των συμμετεχόντων.

Όσον αφορά τα αιτήματα ταυτότητας, στο αντίστοιχο μοντέλο γραμμικής παλινδρόμησης ($F(6, 117) = 5.50, p < .001, \text{Adj. } R^2 = .18$) μεταβλητές πρόβλεψης ήταν η αντιληπτή οικονομική απειλή, η πολιτική τοποθέτηση, η προάσπιση του ιδιωτικού και δημοσίου συμφέροντος, ο μετασχηματισμός και η αλληλεξάρτηση. Βρέθηκαν να προβλέπουν την αποδοχή των συγκεκριμένων αιτημάτων η αντιληπτή οικονομική απειλή ($\beta = .24, t = 2.87, p < .01$), η πολιτική τοποθέτηση αρνητικά ($\beta = -.21, t = -2.10, p < .05$), ο μετασχηματισμός ($\beta = .17, t = 1.99, p < .05$), και οριακά η αλληλεξάρτηση ($\beta = .14, t = 1.74, p < .10$) και η προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος ($\beta = .16, t = 1.80, p < .10$). Επομένως, όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες ανησυχούν για την οικονομική τους κατάσταση στο μέλλον, όσο αριστερότερη ταυτότητα εκφράζουν, όσο περισσότερο αποδέχονται το μετασχηματισμό, και οριακά όσο αντιλαμβάνονται τις σημαντικές τους ταυτότητες ως αλληλεξαρτώμενες και προασπίζονται το δημόσιο συμφέρον, τόσο περισσότερο είναι πρόθυμοι να προβούν σε διεκδικήσεις για τα αιτήματα ταυτότητας.

10.4 Συζήτηση

Στην προκαταρκτική αυτή διερεύνηση των σχέσεων αιτημάτων και μορφών της δράσης με τις διαστάσεις της ταυτότητας και την ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, υποθέσαμε ότι οι μορφές και τα αιτήματα της δράσης που είναι πρόθυμοι να αναλάβουν οι συμμετέχοντες θα διαφέρουν βάσει των όψεων των ταυτοτήτων τους και της αναπαράστασης που ασπάζονται για την παγκοσμιοποίηση.

Ως προς τις σχέσεις αιτημάτων της δράσης και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, φαίνεται ότι σε μεγάλο βαθμό οι υποθέσεις μας επιβεβαιώνονται στο προκαταρκτικό αυτό επίπεδο, εφ' όσον τα παγκόσμια αιτήματα και τα ταυτοτικά βρέθηκαν να συνδέονται με τη μετασηματιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης ενώ τα κοινωνικά με τη διεθνιστική. Αυτό δείχνει ότι σύμφωνα με τα όσα αναμέναμε, φαίνεται ότι τα κοινωνικά αιτήματα διαφοροποιούνται από τα παγκόσμια και τα ταυτοτικά ως προς τις ιδεολογικές τους συνάψεις με την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι στο Δείγμα 4 η κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης παρουσίασε ιδιαιτερότητες ως προς τα υπόλοιπα δείγματα, εφ' όσον οι δηλώσεις του παγκοσμιοκεντρισμού δεν παρουσίασαν καλή εσωτερική συνοχή κι έτσι δεν χρησιμοποιήθηκαν στις περαιτέρω αναλύσεις, ενώ καμία από τις αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης δεν συνδέθηκε με την πολιτική ταυτότητα και το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, σε αντίθεση με όλα τα υπόλοιπα δείγματα (βλ. αποτελέσματα στα Κεφάλαια 7 και 8). Τα προκαταρκτικά αυτά ευρήματα ως προς τις σχέσεις αιτημάτων της δράσης και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης πρέπει επομένως να εκληφθούν με επιφύλαξη και γι' αυτό επανελέγχθηκαν στο Δείγμα 5 (βλ. επόμενη ενότητα).

Όσον αφορά τη σχέση των αιτημάτων της δράσης με τις όψεις της ταυτότητας, η υπόθεσή μας ήταν ότι τα παγκόσμια και ταυτοτικά αιτήματα θα συνδέονται με τις συλλογικές, αλλά και τις προσωπικές και ενδεχομένως διαπροσωπικές όψεις της ταυτότητας, ενώ τα κοινωνικά αιτήματα θα συνδέονται με τις συλλογικές όψεις της ταυτότητας. Τα ευρήματα επιβεβαιώνουν εν μέρει την υπόθεση αυτή, αφού βρέθηκε ότι και οι τρεις μεταβλητές των αιτημάτων (εκ των οποίων τα αιτήματα ταυτότητας οριακά) συνδέθηκαν με την όψη της αλληλεξάρτησης, η οποία δηλώνει μία αντίληψη του εαυτού είτε διαπροσωπική είτε συλλογική, εφ' όσον αναφέρεται στο κατά πόσο ο συμμετέχων αισθάνεται κοντινός, όμοιος και σε αλληλεξάρτηση με τους άλλους. Τα παγκόσμια και τα ταυτοτικά

αιτήματα δράσης δεν βρέθηκαν όμως να συνδέονται με τις προσωπικές όψεις της ταυτότητας.

Το εύρημα πάντως ότι τα παγκόσμια και τα κοινωνικά αιτήματα (και οριακά τα ταυτοτικά) συνδέονται με την αλληλεξάρτηση, δηλαδή με την απόδοση διαπροσωπικών ή συλλογικών όψεων στις σημαντικότερες ταυτότητες των συμμετεχόντων, υποδεικνύει ότι το πλαίσιο της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης μπορεί να λειτουργεί διαφοροποιητικά στην έννοια αυτή της αλληλεξάρτησης της ταυτότητας, προσδίδοντάς της διαφορετικά προτάγματα για υιοθέτηση αιτημάτων για δράση. Δηλαδή, ενδέχεται η αίσθηση της αλληλεξάρτησης από τους άλλους ανθρώπους να προβλέπει την υιοθέτηση των παγκόσμιων, ταυτοτικών ή κοινωνικών αιτημάτων για διεκδικήσεις, στο βαθμό που συνδέεται με διαφορετικές αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης και άρα διαφορετικές εννοιολογήσεις της συλλογικότητας στη σύγχρονη κοινωνία. Αυτή ήταν και η βασική μας υπόθεση για το ιδεολογικό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και τις σχέσεις της με την ταυτότητα και τη δράση, την οποία ελέγξαμε στην επόμενη έρευνα (βλ. επόμενη ενότητα).

Οι μετρήσεις που χρησιμοποιήσαμε για την ταυτότητα που ήταν, όπως και στην προηγούμενη πιλοτική έρευνα, διερευνητικές, φάνηκε ότι στο σύνολό τους, εκτός από αυτή της αλληλεξάρτησης, δεν παρουσίασαν συνάφειες με τις μεταβλητές των μορφών και αιτημάτων της δράσης (εκτός από την περίπτωση της οργανωμένης συμμετοχής). Η μεταβλητή της αλληλεξάρτησης παρουσίασε επίσης συνάφειες μόνο με τα αιτήματα και όχι με τις μορφές της δράσης, ενώ στην προηγούμενη έρευνα φάνηκε ότι οι μορφές δράσης συνδέονται παρά ταύτα με τη συλλογική διάσταση της ταυτότητας. Επιπλέον, η μεταβλητή της αλληλεξάρτησης, που βασίζεται στην έννοια της διακριτότητας (Vignoles, Chryssochoou & Breakwell, 2002), μπορεί να δημιουργήσει σύγχυση όπως προαναφέρθηκε ως προς το αν η αλληλεξάρτηση αναφέρεται στις διαπροσωπικές σχέσεις ή σε κάποια ευρύτερη συλλογικότητα. Από τις υπόλοιπες μετρήσεις της ταυτότητας που χρησιμοποιήσαμε, αυτές είχαν προβλεπτική ισχύ μόνο όσον αφορά τη μεταβλητή της γενικής πολιτικής ενημέρωσης και ενδιαφέροντος, η οποία συνδέθηκε με τη συλλογική και όχι προσωπική διάσταση των ταυτοτήτων.

Όσον αφορά, επομένως, τις μετρήσεις της ταυτότητας, δεδομένου ότι στις δύο προκαταρκτικές αυτές έρευνες χρησιμοποιήθηκαν μεικτές μέθοδοι για τη μέτρηση των προσωπικών, διαπροσωπικών και συλλογικών όψεων της ταυτότητας, φάνηκε

συνολικά από τα ευρήματα ότι ενδεχομένως οι μετρήσεις αυτές δεν είναι οι καταλληλότερες για τη μέτρηση των όψεων αυτών της ταυτότητας. Ήταν απαραίτητη επομένως η χρήση μετρήσεων για την ταυτότητα που από τη μία να διακρίνουν καλύτερα μεταξύ των διαπροσωπικών και συλλογικών όψεων της ταυτότητας απ' ότι η έννοια της αλληλεξάρτησης, και από την άλλη να αναφέρονται ενδεχομένως σε ταυτίσεις με συγκεκριμένες συλλογικότητες, όπως τα άτομα της ίδιας κοινωνικής τάξης, τα άτομα της εθνικής ομάδας αλλά και η ανθρωπότητα στο σύνολό της. Στις προκαταρκτικές αυτές διερευνήσεις οι διάκριση μεταξύ προσωπικών, διαπροσωπικών και συλλογικών όψεων είτε έγινε από την ερευνήτρια είτε ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να εκφράσουν τις όψεις αυτές για τις σημαντικότερες ταυτότητές τους. Οι μέθοδοι αυτές μέτρησης πιθανώς δεν αποτυπώνουν επαρκώς το κατά πόσο ο συμμετέχων αντιλαμβάνεται γενικότερα τον εαυτό του ως άτομο, ως μέλος διαπροσωπικών σχέσεων ή ως μέλος ευρύτερων συλλογικοτήτων.

Όσον αφορά τις σχέσεις των μορφών της δράσης με τις όψεις της ταυτότητας και τις αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης, η 'συμμετοχή μέσω δημοσίευσης' συνδέθηκε όπως αναμέναμε με τη μετασχηματιστική αναπαράσταση, οι πιο συλλογικές όμως μορφές δράσης του παραδοσιακού ακτιβισμού και της οργανωμένης συμμετοχής δεν συνδέθηκαν με τη διεθνιστική αναπαράσταση. Επιπλέον, σχέσεις των μορφών δράσης με τις όψεις της ταυτότητας βρέθηκαν οριακά μόνο στην περίπτωση της οργανωμένης συμμετοχής, που συνδέθηκε με περισσότερο συλλογική παρά προσωπική αντίληψη των σημαντικών ταυτοτήτων. Η απουσία περαιτέρω σχέσεων μεταξύ ταυτοτήτων και μορφών της δράσης μπορεί ενδεχομένως να αποδοθεί στην ακαταλληλότητα των συγκεκριμένων μετρήσεων της ταυτότητας.

Συνολικά, πρέπει πάντως να τονιστεί ότι στα μοντέλα γραμμικής παλινδρόμησης, οι μορφές δράσης βρέθηκαν να προβλέπονται από την πολιτική τοποθέτηση ή/και την αντιληπτή οικονομική απειλή (εξαίρεση η συμμετοχή μέσω δημοσίευσης, που παρουσίασε συνάφεια μόνο με το μετασχηματισμό), ενώ τα αιτήματα της δράσης βρέθηκαν να προβλέπονται από τις αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης και μία διάσταση ταυτότητας (την αλληλεξάρτηση). Φαίνεται δηλαδή ότι η υιοθέτηση συλλογικής δράσης προβλέπεται από διαφορετικές μεταβλητές απ' ότι η υιοθέτηση αιτημάτων για δράση. Συγκεκριμένα, η οργανωμένη συμμετοχή προβλέφθηκε από την προσωπική αίσθηση απειλής απέναντι στις οικονομικές δυσκολίες, ενώ ο ακτιβισμός συνδέθηκε με αριστερότερη πολιτική τοποθέτηση. Παρ' ότι και οι δύο αποτελούν συλλογικές μορφές δράσης, η συμμετοχή

μέσω πολιτικών κομμάτων φαίνεται επομένως ότι συνδέεται με την προσωπική κοινωνικοοικονομική θέση και δυσκολίες των συμμετεχόντων, ενώ η ακτιβιστική δράση προβλέπεται περισσότερο από την πολιτική τους ταυτότητα.

Αντίθετα, τα αιτήματα για δράση φαίνεται ότι προβλέπονται από την αίσθηση αλληλεξάρτησης με τους άλλους ανθρώπους και από την ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης. Τα κοινωνικά αιτήματα προβλέπονταν από το διεθνισμό, δηλαδή όσο περισσότερο τάσσεται κανείς κατά της παγκοσμιοποίησης θεωρώντας την ως άσκηση εξουσίας από τους ισχυρούς του κόσμου, τόσο περισσότερο είναι διατεθειμένος να αγωνιστεί για αιτήματα κοινωνικής αναδιανομής. Τα παγκόσμια και τα ταυτοτικά αιτήματα προβλέπονταν από το μετασχηματισμό, δηλαδή όσο περισσότερο βλέπει κανείς θετικά την παγκοσμιοποίηση ως δυνατότητα παγκόσμιας συνεργασίας, τόσο περισσότερο είναι διατεθειμένος να αγωνιστεί για θέματα που αφορούν όλη την υφήλιο όπως περιβάλλον, ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά και για δικαιώματα ταυτότητας κοινωνικά μειονεκτούντων ομάδων (γυναίκες, ομοφυλόφιλοι, μετανάστες). Τα ευρήματα αυτά είναι σε γενικές γραμμές στην κατεύθυνση των υποθέσεών μας βάσει της προβληματικής που συζητήθηκε στο Κεφάλαιο 4, όπου υποστηρίχθηκε ότι οι διαφορετικές ιδεολογίες της παγκοσμιοποίησης συνδέονται με διαφορετικά 'παραδείγματα' αντίληψης του κόσμου (κοινωνικό, πολιτισμικό· Touraine, 2005) και άρα με διαφορετικά αιτήματα. Εδώ φάνηκε ότι η διεθνιστική ιδεολογία συνδέεται με αιτήματα κοινωνικής αναδιανομής, και η παγκοσμιοποιητική/μετασχηματιστική με αιτήματα παγκόσμια και ταυτοτικά.

Συνολικά, στις δύο αυτές προκαταρκτικές έρευνες διερευνήθηκαν οι σχέσεις των μορφών και αιτημάτων δράσης στη σύγχρονη κοινωνία με τις όψεις της ταυτότητας και την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης. Όπως προαναφέρθηκε, η γενικότερη θεωρητική μας υπόθεση ήταν ότι το ιδεολογικό πλαίσιο της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης είναι αυτό που ορίζει το τι σημαίνει συλλογικότητα στη σύγχρονη κοινωνία, κι έτσι βρίσκεται στη βάση της συλλογικής ταυτότητας (βλ. Κεφάλαιο 4). Όπως φάνηκε στην Έρευνα 4, όλα τα διαφορετικά αιτήματα για δράση συνδέθηκαν με την όψη της αλληλεξάρτησης, με την αντίληψη δηλαδή των συμμετεχόντων ότι δεν είναι ανεξάρτητα άτομα αλλά κοντινά και αλληλεξαρτώμενα από τους άλλους. Θεωρώντας ότι η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης ορίζει το 'ποιοι' είναι αυτοί οι άλλοι, διερευνήσαμε στην επόμενη έρευνα το κατά πόσο η τελευταία αλληλεπιδρά με τη συλλογική ταυτότητα ως προς την υιοθέτηση αιτημάτων για δράση.

Όπως προέκυψε από τις προκαταρκτικές διερευνήσεις, ήταν απαραίτητο να χρησιμοποιηθούν καταλληλότερες μετρήσεις για τις προσωπικές, διαπροσωπικές και συλλογικές όψεις της ταυτότητας. Επιπλέον, έπρεπε να χρησιμοποιηθεί ευρύτερο δείγμα το οποίο να προέρχεται όχι από το φοιτητικό αλλά το γενικό πληθυσμό και στο οποίο να επιβεβαιώνεται η δομή της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης όπως αυτή παρουσιάστηκε στο Κεφάλαιο 7. Στην καταληκτική επομένως έρευνα της παρούσας εργασίας ελέγχθηκε, βάσει των προκαταρκτικών αυτών διερευνήσεων, η ευρύτερη θεωρητική μας υπόθεση ότι η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης αποτελεί το ιδεολογικό πλαίσιο που αλληλεπιδρά με τις συλλογικές ταυτότητες, προβλέποντας την αποδοχή διαφορετικών μορφών και διαφορετικών αιτημάτων δράσης. Η υπόθεση αυτή ελέγχθηκε στο Δείγμα 5 και παρουσιάζεται στην επόμενη ενότητα.

11. Η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης ως πλαίσιο που προσδίδει στην ταυτότητα προτάγματα για δράση

11.1 Εισαγωγή

Όπως συζητήθηκε στην Εισαγωγή (βλ. κεφάλαιο 4), και σύμφωνα με τα προκαταρκτικά ευρήματα που παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα, στόχος της τελευταίας έρευνας της παρούσας εργασίας ήταν να διερευνηθεί η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης σαν ιδεολογικό πλαίσιο, το οποίο συνδέει τη συλλογική ταυτότητα στη σύγχρονη κοινωνία με αποδοχή διαφορετικών αιτημάτων και μορφών δράσης.

Στην προηγούμενη ενότητα και με βάση τις προκαταρκτικές διερευνήσεις παρουσιάστηκαν οι πρώτες ενδείξεις ότι τα διάφορα αιτήματα δράσης που προβάλλουν στη σημερινή κοινωνία καθώς και η προθυμία υιοθέτησης διαφορετικών μορφών δράσης συνδέονται με διαφορετικές διαστάσεις της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης. Επίσης βρέθηκε ότι τόσο τα παγκόσμια αιτήματα όσο και τα αιτήματα κοινωνικής αναδιανομής συνδέονται με την όψη της αλληλεξάρτησης, δηλαδή την αντίληψη ότι οι σημαντικές ταυτότητες των συμμετεχόντων τους κάνουν να νιώθουν περισσότερο κοντινοί και αλληλεξαρτώμενοι παρά διαφορετικοί και ανεξάρτητοι από τους άλλους. Σχετικά με τις μορφές δράσης προέκυψε μία πιο μεικτή εικόνα ως προς τις υποθέσεις μας, φάνηκε πάντως στην πρώτη προκαταρκτική διερεύνηση, όπως αναμενόταν, ότι η συνολική πρόθεση για δράση συνδέεται με τις συλλογικές όψεις της ταυτότητας.

Στην τελευταία επομένως έρευνα στόχος ήταν να ελέγξουμε τη θεωρητική μας υπόθεση ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης συνδέει τη συλλογική ταυτότητα με τα κοινωνικά και τα παγκόσμια αιτήματα επειδή ορίζει το πλαίσιο της συλλογικότητας με την οποία ταυτίζεται το άτομο (βλ. κεφάλαιο 4). Αναμένουμε ότι η διεθνιστική αναπαράσταση θα προσδίδει στη συλλογική ταυτότητα πρόταγμα για διεκδικήσεις κυρίως κοινωνικές, εφ' όσον η αναπαράσταση αυτή τονίζει την έννοια της διομαδικής ανισότητας σε παγκόσμιο επίπεδο και τις σχέσεις κυριαρχίας μεταξύ πλούσιων και φτωχών κρατών. Αντίθετα, αναμένουμε ότι η παγκοσμιοκεντρική και πιθανώς μετασηματιστική αναπαράσταση θα προσδίδει στη συλλογική ταυτότητα πρόταγμα για διεκδικήσεις παγκόσμιες και ταυτοτικές, εφ' όσον οι αναπαραστάσεις αυτές τονίζουν την έννοια είτε της συνεργασίας μεταξύ κρατών και πολιτών σε

παγκόσμιο επίπεδο, είτε την έννοια της ατομικής επιλογής στα πλαίσια μιας παγκόσμιας ενδοομάδας (βλ. κεφάλαιο 4 για τη θεωρητική ανάλυση των υποθέσεων αυτών). Αναμένουμε ακόμη ότι τα κοινωνικά αιτήματα θα συνδέονται κυρίως με τις συλλογικές όψεις της ταυτότητας, ενώ τα παγκόσμια και ταυτοτικά θα συνδέονται και με τις προσωπικές (βλ. κεφάλαιο 4 και προηγούμενη ενότητα, Εισαγωγή).

11.1.1 Διαστάσεις της συλλογικής ταυτότητας, ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και αιτήματα για δράση.

Σύμφωνα με τα όσα συζητήθηκαν στην προηγούμενη ενότητα (βλ. Συζήτηση), στην τελευταία αυτή έρευνα συμπεριλάβαμε διαφορετικές μετρήσεις για τις προσωπικές, διαπροσωπικές και συλλογικές όψεις της ταυτότητας. Όπως συζητήθηκε στο κεφάλαιο 3, στα πλαίσια της διαπολιτισμικής ψυχολογίας η έννοια της ταυτότητας έχει διακριθεί όσον αφορά την ανεξάρτητη/προσωπική, αλληλεξαρτώμενη/διαπροσωπική και αλληλεξαρτώμενη/συλλογική της όψη (Brewer & Gartner, 1996· Markus & Kitayama, 1991), ενώ φαίνεται βάσει ερευνών ότι στη δυτική, φιλελεύθερη κοινωνία, προτεραιότητα έχει η ανεξάρτητη κατασκευή του εαυτού, με τη διαπροσωπική και τη συλλογική να ακολουθούν (Gaertner και συν., 2002). Στόχος μας ήταν η ακριβέστερη μέτρηση των τριών αυτών διαστάσεων της ταυτότητας προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσο οι συμμετέχοντες αισθάνονται γενικά περισσότερο ανεξάρτητοι, ή αλληλεξαρτώμενοι από τους άλλους σε διαπροσωπικό ή συλλογικό επίπεδο. Όπως προαναφέρθηκε, αναμένουμε ότι η συλλογική ταυτότητα θα συνδέεται με όλα τα αιτήματα και τις μορφές της δράσης, ενώ η ανεξάρτητη και πιθανώς η διαπροσωπική ταυτότητα θα συνδέεται κυρίως με τα παγκόσμια και ταυτοτικά αιτήματα, καθώς και με τις μορφές δράσης που είτε είναι ατομικές είτε είναι συλλογικές αλλά δεν έχουν χαρακτήρα διεκδικήσεων από το κράτος (βλ. κεφάλαιο 4).

Επιπλέον, στην έρευνα αυτή συμπεριλάβαμε μετρήσεις και για συγκεκριμένες συλλογικές ταυτίσεις οι οποίες είναι δυνητικά σημαντικές στη σύγχρονη κοινωνία και στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Αυτές είναι η ταύτιση με την ανθρωπότητα (πανανθρώπινη ταυτότητα), η ταύτιση με άλλα άτομα της ίδιας κοινωνικής θέσης (ταξική ταύτιση) και η εθνική ταύτιση. Αναμένουμε ότι οι συγκεκριμένες αυτές συλλογικές ταυτίσεις θα συνδέονται, όπως και η γενικότερη συλλογική διάσταση της

ταυτότητας, με διαφορετικά αιτήματα και μορφές δράσης καθώς και με διαφορετικές αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης.

Όσον αφορά την ταύτιση με την ανθρωπότητα, η έννοια της ‘παγκόσμιας ταυτότητας’, δηλαδή της ταύτισης του ατόμου με το σύνολο της παγκόσμιας ενδοομάδας, έχει μελετηθεί τα τελευταία χρόνια σε κοινωνιοψυχολογικές έρευνες (Turken & Rudmin, 2013· Buchan, Brewer, Grimalda και συν., 2011), ενώ η συζήτηση για το κατά πόσο είναι δυνατή μία παγκόσμια, ή κοσμοπολιτική ταυτότητα είναι ανοιχτή στη φιλοσοφική και κοινωνιολογική βιβλιογραφία (Skrbis, Kendall & Woodward, 2004· Turner, 2002). Η έννοια αυτή έχει επικριθεί σε θεωρητικό επίπεδο ως πάσχουσα από ακαθοριστία, αδυναμία εντοπισμού των ιδιοτήτων της πανανθρώπινης ταύτισης και αδυναμία ταύτισης με μια συλλογικότητα που δεν υπάρχει σε θεσμικό επίπεδο (Skrbis και συν., 2004).

Σε συμφωνία με τις απόψεις του Bauman (1998b, 2000) για τις ‘παγκόσμιες ελίτ’, η έννοια της παγκόσμιας ταυτότητας έχει αποδοθεί στις επιχειρηματικές ελίτ που κατέχουν το πολιτισμικό και οικονομικό κεφάλαιο που απαιτεί η παγκόσμια οικονομία (Kanter, 1995), συνδέοντας έτσι την ‘παγκόσμια ταυτότητα’ με υψηλή κοινωνική θέση και πολιτισμικό κεφάλαιο (Arrow & Sundberg, 2004· Weenink, 2008). Άλλοι αποδίδουν στην ‘παγκόσμια ταυτότητα’ όχι τόσο την έννοια της φυσικής κινητικότητας, αλλά τη δυνατότητα αντίληψης κοινής μοίρας με όλους τους ανθρώπους και αποδοχής της διαφορετικότητας (Skrbis και συν., 2004). Στο πλαίσιο πάντως της κοινωνικής ψυχολογίας, οι Buchan, Brewer και συν. (2011) βρήκαν σε πειραματική μελέτη ότι η ταύτιση με την παγκόσμια ενδοομάδα, η ‘παγκόσμια’ δηλαδή ‘ταυτότητα’, προέβλεπε την απόδοση προσωπικών οικονομικών πόρων για στόχους που θα ωφελούσαν την ανθρωπότητα στο σύνολό της, πέραν της απόδοσης που προέβλεπαν οι προσδοκίες του συμμετέχοντα για τη συνεισφορά άλλων ανθρώπων. Επίσης η ταύτιση με την ανθρωπότητα διακρίθηκε εννοιολογικά από τις γενικές στάσεις σχετικά με παγκόσμια ζητήματα. Οι Turken & Rudmin (2013) ανέπτυξαν την έννοια της παγκόσμιας ταυτότητας ως ταύτισης με την παγκόσμια κοινότητα, το ενδιαφέρον για άλλους πολιτισμούς και την απουσία εθνικισμού.

Στη δική μας διερεύνηση, θεωρούμε ότι η ταύτιση με την ανθρωπότητα μπορεί να έχει διαφορετική σημασία βάσει του ιδεολογικού πλαισίου της παγκοσμιοποίησης. Για τη διεθνιστική αναπαράσταση, η ταύτιση με την ανθρωπότητα ενδέχεται να συνδέεται με την ταύτιση με τις κυριαρχούμενες και μειονεκτούσες ομάδες διεθνώς, για την παγκοσμιοκεντρική ενδέχεται να σημαίνει την

ταύτιση με μία ‘παγκόσμια’, ανώτερη ταξικά ελίτ ενώ για τη μετασχηματιστική την ταύτιση με το σύνολο των πολιτών στον κόσμο για την αντιμετώπιση παγκόσμιων προβλημάτων. Έτσι, αναμένουμε ότι η πανανθρώπινη ταυτότητα, όταν συνδέεται με τη διεθνιστική αναπαράσταση, θα προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων για δράση, ενώ όταν συνδέεται με την παγκοσμιοκεντρική και τη μετασχηματιστική θα προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή των παγκόσμιων και ταυτοτικών αιτημάτων.

Όσον αφορά την ταύτιση με άλλα άτομα της ίδιας κοινωνικής θέσης, αντίστοιχα αναμένουμε ότι το ιδεολογικό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης θα ορίζει το ποια είναι η συλλογικότητα αυτή και οι σχέσεις της με άλλες ομάδες, και έτσι θα συνδέει την ταύτιση αυτή με διαφορετικά αιτήματα. Για τη διεθνιστική αναπαράσταση, η ταύτιση με άτομα της ίδιας κοινωνικής θέσης σημαίνει την παγκόσμια κυριάρχηση και άσκηση εξουσίας από τις άρχουσες τάξεις, κι έτσι η ταύτιση αυτή θα συνδέεται με διεκδικήσεις αναδιανομής. Αντίθετα, για την παγκοσμιοποιητική λογική, η ταύτιση με άτομα της ίδιας κοινωνικής θέσης μπορεί να αναφέρεται στην παγκόσμια συνεργασία κι έτσι να προβλέπει υιοθέτηση παγκόσμιων ή ταυτοτικών αιτημάτων.

Όσον αφορά την εθνική ταύτιση, αναμένουμε, εφ’ όσον ο παγκοσμιοκεντρισμός και ο μετασχηματισμός έχουν συνδεθεί σε προηγούμενες έρευνες (βλ. κεφάλαιο 8) με την δεξιά πολιτική ταυτότητα, ότι θα προσδίδουν στην εθνική ταύτιση πρόταγμα για απόρριψη των κοινωνικών αιτημάτων και ενδεχομένως για αποδοχή των παγκόσμιων. Όταν η εθνική ταύτιση συνδέεται με τη διεθνιστική αναπαράσταση, θα μπορούσε ενδεχομένως να προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων. Ωστόσο, δεν αναμένουμε κάτι τέτοιο, εφ’ όσον η εθνική ταύτιση έχει και αυτή συνδεθεί με τη δεξιά πολιτική τοποθέτηση σε προηγούμενη έρευνα (βλ. Παράρτημα Β, Πίνακα 5).

Συνεπώς, ως προς τη σχέση των συγκεκριμένων αυτών συλλογικών ταυτίσεων (πανανθρώπινη, ταξική) με το πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και τα αιτήματα και τις μορφές της δράσης, διατυπώσαμε υποθέσεις παρόμοιες με αυτές που διατυπώσαμε για τη συλλογική όψη της ταυτότητας γενικά (βλ. παρακάτω, 11.1.3). Οι συγκεκριμένες αυτές συλλογικές ταυτίσεις δεν ταυτίζονται ασφαλώς εννοιολογικά με τη συλλογική όψη της ταυτότητας, εφ’ όσον αναφέρονται σε συγκεκριμένες συλλογικότητες. Θεωρούμε όμως ότι και στις συγκεκριμένες αυτές ταυτίσεις, όπως αναλύθηκε πιο πάνω, το ιδεολογικό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης θα προσδίδει

περιεχόμενο ως προς τη συλλογικότητα στην οποία αναφέρονται και έτσι θα διαφοροποιεί τα αιτήματα και μορφές δράσης με τα οποία συνδέονται με τον ίδιο τρόπο που θα διαφοροποιεί τα αντίστοιχα με τα οποία συνδέεται η γενικότερη συλλογική όψη της ταυτότητας.

11.1.2 Οι σχέσεις μεταξύ αιτημάτων και μορφών της δράσης.

Ένα σημαντικό σημείο που πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά την πρόβλεψη των μορφών και των αιτημάτων της δράσης είναι ότι αναμένουμε πως οι διαφορετικές μορφές δράσης θα συνδέονται και με διαφορετικά αιτήματα. Οι οργανωμένες μορφές δράσης της κομματικής συμμετοχής και του συνδικαλισμού είναι συνδεδεμένες παραδοσιακά με τις κοινωνικές διεκδικήσεις και τα αιτήματα αναδιανομής, ενώ οι πιο ‘εναλλακτικές’ και ατομικές μορφές δράσης, όπως η συμμετοχή μέσω διαδικτύου ή μέσω μη κυβερνητικών οργανώσεων συνδέονται ενδεχομένως με αιτήματα περισσότερο παγκόσμιου ή πολιτισμικού/ταυτοτικού χαρακτήρα, τα οποία δεν απευθύνονται απαραίτητα στο κράτος (βλ. κεφάλαιο 1).

Αναμένουμε συνεπώς ότι εφ’ όσον ορισμένα αιτήματα θα παρουσιάζουν συνάφεια με ορισμένες μορφές δράσης, είναι πιθανό το ένα σύνολο μεταβλητών να λειτουργεί ως μεταβλητή πρόβλεψης για το άλλο, πρόσθετα στις μεταβλητές της ταυτότητας και αυτές της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης. Τίθεται επομένως το θεωρητικό ερώτημα κατά πόσο η αποδοχή συγκεκριμένων αιτημάτων για δράση προβλέπει και την υιοθέτηση των αντίστοιχων μορφών δράσης, ή το αντίστροφο.

Στη βιβλιογραφία της συλλογικής δράσης η θεωρητική βάση που χρησιμοποιείται κατά κανόνα ως προς το ζήτημα αυτό είναι ότι η υιοθέτηση ορισμένων αιτημάτων για δράση (βάσει παραγόντων όπως η αντιληπτή αδικία, η σχετική αποστέρηση κλπ) οδηγεί στη συνέχεια στην υιοθέτηση κάποιας μορφής δράσης, όπως η πολιτική συμμετοχή, για τη διεκδίκηση των αιτημάτων αυτών. Αυτό εκλαμβάνει ως δεδομένο η θεωρητική προσέγγιση της ‘πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας’ (Simon & Klandermans, 2001), στην οποία η επίγνωση των κοινών αιτημάτων/δεινών είναι μία από τις προϋποθέσεις ανάδυσης της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας και άρα εν συνεχεία της πολιτικής συμμετοχής. Αν και η συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση δεν ασχολείται με συγκεκριμένες μορφές δράσης αλλά με την υιοθέτηση μορφών διαμαρτυρίας γενικά, μπορούμε να υποθέσουμε ότι στα πλαίσιά της η πρόβλεψη των μορφών δράσης θα

γίνεται από τα αιτήματα (van Stekelenburg & Klandermans, 2013· Klandermans, van der Toorn & van Stekelenburg, 2008).

Θα μπορούσε όμως να υποστηρίξει κανείς ότι η σχέση αυτή μπορεί δυνητικά να είναι και αντίστροφη, δηλαδή η υιοθέτηση ορισμένης μορφής δράσης να προβλέπει την υιοθέτηση συγκεκριμένων αιτημάτων. Στην περίπτωση αυτή είναι η ίδια η συμμετοχή που θα μπορούσε να ορίζει τα αιτήματα της δράσης, όπως μέσα από τη συμμετοχή σε οργανωμένες συλλογικότητες (σωματεία, κόμματα, σύλλογοι κλπ). Τότε, το άτομο εντάσσεται σε μία συλλογικότητα και κατόπιν υιοθετεί τα αιτήματα της συλλογικότητας αυτής, δεσμευόμενο έτσι στην αρχική του πράξη που είναι η ένταξη στη συλλογικότητα (βλ. Beauvois & Joule, 1996). Στα πλαίσια της βιβλιογραφίας της συλλογικής δράσης, η παρελθοντική συμμετοχή έχει βρεθεί να είναι προβλεπτικός παράγων για μετέπειτα συμμετοχή σε πολιτική δράση παράλληλα με άλλους παράγοντες, όπως η ταυτότητα, η σχετική αποστέρηση κλπ (βλ. πχ. Brunsting & Postmes, 2002· Simon και συν., 1998), μπορούμε επομένως να υποθέσουμε ότι η ίδια η (προηγούμενη) δράση μπορεί να ορίσει ως ένα βαθμό και τα αιτήματα της μελλοντικής δράσης. Στην παρούσα έρευνα μετρήσαμε όχι την προηγούμενη δράση, αλλά την πρόθεση για υιοθέτηση τόσο μορφών όσο και αιτημάτων δράσης, και θεωρήσαμε ότι δυνητικά τα αιτήματα μπορούν να προβλέπουν τη μορφή δράσης ή και το αντίστροφο. Γι' αυτό στα πλαίσια των αναλύσεών μας ελέγχθηκε η επίδραση των μορφών δράσης στα αιτήματα, καθώς και το αντίστροφο.

11.1.3 Υποθέσεις.

Με βάση επομένως την παραπάνω προβληματική, η γενικότερη υπόθεση της τελευταίας διερεύνησης αυτής της εργασίας ήταν ότι μία κοινωνική αναπαράσταση, αυτή της παγκοσμιοποίησης, θα αλληλεπιδρά με όψεις της ταυτότητας, λειτουργώντας ως ιδεολογικό πλαίσιο που συνδέει την ταυτότητα με τη συλλογική δράση. Η προβληματική αυτή που αναφέρεται στις σχέσεις κοινωνικών αναπαραστάσεων και ταυτότητας (Deschamps & Moliner, 2012· Moloney & Walker, 2007, βλ. κεφάλαιο 4) υποθέτει ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης αλληλεπιδρά με τη μεταβλητή της συλλογικής ταυτότητας, συνδέοντας την τελευταία με αποδοχή διαφορετικών μορφών και αιτημάτων δράσης. Παρακάτω

παρουσιάζονται οι συγκεκριμένες υποθέσεις ως προς τις σχέσεις μεταξύ ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, ταυτότητας και δράσης.

Υποθέσεις για τις σχέσεις συνάφειας μεταξύ μορφών και αιτημάτων της δράσης, ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και ταυτότητας

Ως προς την υιοθέτηση των διάφορων αιτημάτων για δράση, αναμένουμε ότι τα παγκόσμια και τα ταυτοτικά αιτήματα δράσης θα παρουσιάζουν συνάφεια με την παγκοσμιοκεντρική και τη μετασχηματιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, καθώς και με την ανεξάρτητη, τη διαπροσωπική και τη συλλογική κατασκευή του εαυτού, και με την ταύτιση με την ανθρωπότητα. Τα κοινωνικά αιτήματα δράσης θα συνδέονται με τη διεθνιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, καθώς και με τη συλλογική κατασκευή του εαυτού, την ταύτιση με άτομα της ίδιας κοινωνικής θέσης και με την ταύτιση με την ανθρωπότητα.

Ως προς την πρόθεση για υιοθέτηση διαφορετικών μορφών δράσης, αναμένουμε ότι οι ατομικές μορφές δράσης, καθώς και οι συλλογικές που δεν απευθύνονται στο κράτος, θα παρουσιάζουν συνάφεια με την παγκοσμιοκεντρική και τη μετασχηματιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, καθώς και με την ανεξάρτητη, τη διαπροσωπική, τη συλλογική κατασκευή του εαυτού, και την ταύτιση με την ανθρωπότητα. Οι μορφές συλλογικής δράσης που απευθύνονται στο κράτος θα συνδέονται με τη διεθνιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, καθώς και με τη συλλογική κατασκευή του εαυτού και την ταύτιση με άτομα της ίδιας κοινωνικής θέσης.

Αναμένουμε επίσης ότι τα αιτήματα της δράσης θα παρουσιάζουν συνάφεια με τις μορφές δράσης, και συγκεκριμένα αναμένουμε ότι τα παγκόσμια και ταυτοτικά αιτήματα θα συνδέονται με περισσότερο ατομικές μορφές δράσης και με τις συλλογικές που δεν απευθύνονται στο κράτος, ενώ τα κοινωνικά αιτήματα θα συνδέονται με τις μορφές συλλογικής δράσης που απευθύνονται στο κράτος.

Υποθέσεις για την ΚΑ της παγκοσμιοποίησης ως πλαίσιο που διαφοροποιεί τη σχέση συλλογικής ταυτότητας και δράσης

Ως προς τη σχέση συλλογικής ταυτότητας, αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης και δράσης, αναμένουμε τα εξής. Η υψηλή συλλογική κατασκευή

του εαυτού, όταν συνδέεται με μεγαλύτερη αποδοχή της διεθνιστικής αναπαράστασης, θα προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων, καθώς και μεγαλύτερη αποδοχή των συλλογικών μορφών δράσης που απευθύνονται στο κράτος. Τις ίδιες υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε για την ταξική ταύτιση και την πανανθρώπινη ταύτιση.

Αντίθετα, αναμένουμε ότι η υψηλή συλλογική κατασκευή του εαυτού, όταν συνδέεται με μεγαλύτερη αποδοχή της παγκοσμιοκεντρικής αναπαράστασης, θα προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή των παγκόσμιων και ταυτοτικών αιτημάτων. Επίσης θα προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή μορφών δράσης που είναι ατομικές ή συλλογικές αλλά δεν απευθύνονται στο κράτος. Τις ίδιες υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε για την ταξική ταύτιση και την πανανθρώπινη ταύτιση.

Όταν η υψηλή συλλογική ταυτότητα συνδέεται με μεγαλύτερη αποδοχή της μετασχηματιστικής αναπαράστασης, αναμένουμε ότι θα προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή των παγκόσμιων και ταυτοτικών, αλλά ενδεχομένως και κοινωνικών αιτημάτων, καθώς και μεγαλύτερη αποδοχή των ατομικών μορφών δράσης ή/και συλλογικών μορφών που δεν απευθύνονται στο κράτος. Τις ίδιες υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε για την ταξική και την πανανθρώπινη ταύτιση.

Πίνακας 11.1

Υποθέσεις για τα Αναμενόμενα Αιτήματα και Μορφές Δράσης με τα οποία η κάθε ΚΑ της Παγκοσμιοποίησης θα συνδέει τη Συλλογική Ταυτότητα και τις Συλλογικές Ταυτίσεις

Αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης			
	Παγκοσμιοκεντρισμός	Διεθνισμός	Μετασχηματισμός
<i>Αιτήματα για δράση</i>	Παγκόσμια Ταυτοτικά	Κοινωνικά	Παγκόσμια Ταυτοτικά Κοινωνικά
<i>Μορφές της δράσης</i>	Ατομικές Συλλογικές που δεν απευθύνονται στο κράτος	Συλλογικές που δεν απευθύνονται στο κράτος	Ατομικές Συλλογικές που δεν απευθύνονται στο κράτος

11.2 Μέθοδος

11.2.1 Συμμετέχοντες.

Η διερεύνηση της σχέσης προσωπικής, διαπροσωπικής, συλλογικής όψης των ταυτοτήτων, ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και συλλογικής συμμετοχής έγινε στο Δείγμα 5 ($N_5 = 275$) (βλ. κεφάλαιο 6 για την αναλυτική περιγραφή του δείγματος).

11.2.3 Ερευνητικά εργαλεία.

Οι κλίμακες που χρησιμοποιήθηκαν στο Δείγμα 5 παρουσιάζονται στο Παράρτημα Ε (βλ. παρακάτω για τις συγκεκριμένες παραπομπές). Οι δείκτες κεντρικής τάσης και ο δείκτης α του Cronbach παρουσιάζονται για τις κλίμακες που περιγράφονται παρακάτω, στον Πίνακα 11.2.

Ταυτότητες και οι προσωπικές, διαπροσωπικές και συλλογικές διαστάσεις τους.

Στο δείγμα 5 χορηγήθηκε μία σειρά κλιμάκων που έχουν χρησιμοποιηθεί στην κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία για τη μέτρηση της προσωπικής, διαπροσωπικής και συλλογικής κατασκευής του εαυτού (για την έννοια της κατασκευής του εαυτού βλ. παραπάνω, Εισαγωγή και Κεφάλαιο 3). Σε αντίθεση με την διερεύνηση των προσωπικών, διαπροσωπικών και συλλογικών όψεων των συγκεκριμένων ταυτοτήτων, όπως αυτές διερευνήθηκαν στα προηγούμενα δείγματα (βλ. προηγούμενη ενότητα), οι παρακάτω κλίμακες μετρούν συνολικά και χωρίς αναφορά σε συγκεκριμένες ταυτότητες τη διάσταση ανεξαρτησίας ή αλληλεξάρτησης της κατασκευής του εαυτού.

Ανεξάρτητη κατασκευή του εαυτού. Χορηγήθηκε η υπο-κλίμακα Ανεξάρτητης Κατασκευής του εαυτού, από την Κλίμακα Κατασκευής του Εαυτού (Self-Construal Scale: Singelis, 1994), όπως αυτή χρησιμοποιήθηκε στα Ελληνικά από τους Nezelek, Kafetsios & Smith (2008). Η υπο-κλίμακα αυτή, που έχει χρησιμοποιηθεί εκτεταμένα στη διαπολιτισμική έρευνα, περιλαμβάνει 12 δηλώσεις ($I=$ Διαφωνώ απόλυτα, $7=$ Συμφωνώ απόλυτα), που μετρούν κατά πόσο ο συμμετέχων

βλέπει τον εαυτό του σαν ανεξάρτητο από τους άλλους, δηλαδή αναφέρεται στις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις πράξεις που θεωρούνται τμήμα της ‘ανεξάρτητης κατασκευής του εαυτού’ (Singelis, 1994). Παραδείγματα δηλώσεων: ‘Μου αρέσει να ξεχωρίζω και να είμαι διαφορετικός από τους άλλους’, ‘Δεν δυσκολεύομαι να παίρνω το λόγο σε μία επαγγελματική συνάντηση ή συνεδρίαση’. (βλ. Παράρτημα Ε (12)).

Στο δείγμα 5, η κλίμακα βρέθηκε να έχει ικανοποιητική αξιοπιστία ($\alpha = .67$) και υπολογίστηκε σε νέα μεταβλητή που εκφράζει το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις (στο εξής: ανεξάρτητη κατασκευή του εαυτού (ΚΕ)).

Διαπροσωπική – Αλληλεξαρτώμενη κατασκευή του εαυτού. Η κλίμακα Διαπροσωπικής (σχεσιακής)-Αλληλεξαρτώμενης Κατασκευής του Εαυτού (Relational-Interdependent Self-Construal Scale· Cross, Bacon & Moris, 2000) μετρά κατά πόσο ο συμμετέχων βλέπει τον εαυτό του σαν αλληλεξαρτημένο από τα άτομα με τα οποία έχει στενή διαπροσωπική σχέση. Εκφράζει δηλαδή το κατά πόσο ο συμμετέχων συμπεριλαμβάνει τις διαπροσωπικές του σχέσεις στην αντίληψη του εαυτού του (Cross, Bacon & Moris, 2000). Η κλίμακα, που περιλαμβάνει 11 δηλώσεις ($1=$ Διαφωνώ απόλυτα, $7=$ Συμφωνώ απόλυτα), μεταφράστηκε για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας και ελέγχθηκε από δύο διορθωτές. Παράδειγμα δήλωσης: ‘Οι στενές μου σχέσεις είναι σημαντικές για την αίσθηση του εαυτού μου’. (βλ. Παράρτημα Ε (13)).

Στο Δείγμα 5, η κλίμακα αυτή βρέθηκε να έχει καλή αξιοπιστία ($\alpha = .80$) και υπολογίστηκε νέα μεταβλητή με το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις (στο εξής: διαπροσωπική κατασκευή του εαυτού (ΚΕ)).

Συλλογική – Αλληλεξαρτώμενη Κατασκευή του Εαυτού. Η κλίμακα αυτή (Collective-Interdependent Self-Construal Scale· Gabriel & Gardner, 1999) περιλαμβάνει 10 δηλώσεις και αποτελεί προσαρμογή της προηγούμενης. Μετρά κατά πόσο ο συμμετέχων βλέπει τον εαυτό του σαν αλληλεξαρτημένο από τις ομάδες στις οποίες ανήκει, δηλαδή κατά πόσο η αντίληψη του εαυτού του συνδέεται με τη συμμετοχή σε κοινωνικές ομάδες. Η κλίμακα μεταφράστηκε για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας και ελέγχθηκε από δύο διορθωτές. Παράδειγμα δήλωσης: ‘Οι ομάδες όπου ανήκω είναι σημαντικές για την αίσθηση του εαυτού μου.’ (βλ. Παράρτημα Ε (14)).

Στο Δείγμα 5, η κλίμακα είχε καλή αξιοπιστία ($\alpha = .90$) και υπολογίστηκε νέα μεταβλητή με το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις (στο εξής: συλλογική κατασκευή του εαυτού (ΚΕ)).

Κλίμακα των Έξι Κατασκευών του Εαυτού. Η κλίμακα αυτή (Sixfold Self-Constual Scale: Harb & Smith, 2008) χορηγήθηκε προσαρμοσμένη για τους στόχους της παρούσας έρευνας. Η κλίμακα στην αρχική της μορφή μετρά έξι όψεις της κατασκευής του εαυτού (προσωπική, διαπροσωπική- οριζόντια, διαπροσωπική-κάθετη, συλλογική-οριζόντια, συλλογική-κάθετη, πανανθρώπινη), και συνδέει έτσι τη θεωρία κατασκευής του εαυτού με τα επίπεδα κατηγοριοποίησης του εαυτού κατά τη θεωρία αυτοκατηγοριοποίησης (ατομικό, συλλογικό, ανθρώπινο) (Turner και συν., 1987). Αποτελείται από πέντε δηλώσεις που εκφράζουν κατά πόσο συμπεριλαμβάνεται στην κατασκευή του εαυτού ο ίδιος ο εαυτός (ανεξάρτητη κατασκευή), οι διαπροσωπικές ομάδες χωρίς ιεραρχία (πχ φίλοι), οι διαπροσωπικές ομάδες με ιεραρχία (πχ οικογένεια), οι συλλογικότητες χωρίς ιεραρχία (πχ συμφοιτητές), οι συλλογικότητες με ιεραρχία (κοινωνικές ομάδες), και η ανθρωπότητα στο σύνολό της.

Στην παρούσα έρευνα παραλείψαμε τις διαπροσωπικές όψεις, οι οποίες μετρήθηκαν με την προηγούμενη κλίμακα, και προσαρμόσαμε την κλίμακα ώστε να μετρά τις εξής όψεις της κατασκευής του εαυτού: την προσωπική (*τον εαυτό μου*), τη συλλογική-κοινωνική (ταξική ταύτιση) (*τους ανθρώπους με παρόμοια κοινωνική θέση με εμένα*), τη συλλογική –εθνική (εθνική ταύτιση) (*τους Έλληνες*), και την πανανθρώπινη (*την ανθρωπότητα στο σύνολό της*). Ο συμμετέχων καλείται να δηλώσει τη συμφωνία ή τη διαφωνία του ($1 = \text{πάρα πολύ λίγο}$, $7 = \text{πάρα πολύ}$) σε 16 δηλώσεις, τέσσερεις για κάθε μία από τις παραπάνω κατασκευές. Παραδείγματα δηλώσεων: *‘Σκέφτομαι τις ανάγκες, τις επιθυμίες και τους στόχους... των ανθρώπων με παρόμοια κοινωνική θέση με εμένα’*, *‘Νιώθω ότι έχω ισχυρή σχέση με... τους Έλληνες’*. (βλ. Παράρτημα Ε (15)).

Οι δηλώσεις της προσωπικής κατασκευής του εαυτού είχαν ικανοποιητική αξιοπιστία ($\alpha = .72$), το ίδιο και αυτές της ταξικής ($\alpha = .88$), της εθνικής ($\alpha = .87$) και της πανανθρώπινης ($\alpha = .85$). Έτσι υπολογίστηκαν νέες μεταβλητές που εκφράζουν το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις (οι οποίες αναφέρονται στο εξής ως: προσωπική κατασκευή του εαυτού (ΚΕ), ταξική ταύτιση, εθνική ταύτιση, πανανθρώπινη ταύτιση).

Κλίμακα δηλώσεων για τον εαυτό. Στο δείγμα 5 χορηγήθηκε και μία κλίμακα δηλώσεων για τον εαυτό, η οποία διαφοροποιείται από το ΤΕΔ που χορηγήθηκε στα προηγούμενα δείγματα. Καθώς οι συμμετέχοντες των δύο προηγούμενων δειγμάτων δήλωσαν στη συντριπτική τους πλειοψηφία προσωπικές ταυτότητες στο ΤΕΔ, στο Δείγμα 5 δόθηκε διαφορετική οδηγία προκειμένου να φέρουν οι συμμετέχοντες στο μυαλό τις ομάδες όπου συμμετέχουν, και να δηλώσουν τόσο προσωπικές, όσο διαπροσωπικές και συλλογικές ταυτότητες. Η οδηγία ήταν: *‘Οι άνθρωποι περιγράφουν τον εαυτό τους με διάφορους τρόπους, ανάλογα με τις ομάδες όπου συμμετέχουν, τα προσωπικά τους χαρακτηριστικά, τις σχέσεις τους... Παρακαλείστε να γράψετε 5 τέτοιες περιγραφές για τον εαυτό σας στα κενά παρακάτω. Γράψτε απλώς τις πέντε πρώτες απαντήσεις που σας έρχονται στο μυαλό’.*

Η κωδικοποίηση των δηλώσεων έγινε με βάση τις κατηγορίες ‘Προσωπικές ταυτότητες’, ‘Διαπροσωπικές ταυτότητες’ και ‘Συλλογικές ταυτότητες’, όπως και στα προηγούμενα δείγματα, χωρίς πρότερο διαχωρισμό στις κατηγορίες των Kanawaga, Cross & Marcus (2001). Τα ποσοστά των απαντήσεων κάθε κατηγορίας επί του συνόλου των απαντήσεων ήταν: Προσωπικές ταυτότητες (84.59%), Διαπροσωπικές ταυτότητες (7.61%) και Συλλογικές ταυτότητες (8.94%), δείχνοντας ότι παρά την οδηγία και τη χρήση της κλίμακας στο τέλος της ενότητας κλιμάκων ταυτότητας, οι συμμετέχοντες εξέφρασαν και πάλι σε συντριπτικό βαθμό προσωπικές ταυτότητες. Στο εξής για λόγους σαφήνειας οι μεταβλητές αυτές αναφέρονται ως: Δηλώσεις Προσωπικών Ταυτοτήτων, Δηλώσεις Διαπροσωπικών Ταυτοτήτων, Δηλώσεις Συλλογικών Ταυτοτήτων.

Αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης.

Χρησιμοποιήθηκαν και εδώ οι τρεις μεταβλητές της παγκοσμιοποίησης (Διεθνισμός, Μετασχηματισμός, Παγκοσμιοκεντρισμός) όπως περιγράφηκαν στο Κεφάλαιο 7.

Συλλογική συμμετοχή/δράση.

Κλίμακα είδους πολιτικού ακτιβισμού. Χρησιμοποιήθηκε η ίδια κλίμακα πολιτικού ακτιβισμού που χορηγήθηκε και στα Δείγματα 3 και 4, η οποία στο Δείγμα 5 περιελάμβανε πέντε επιπλέον δηλώσεις (σύνολο 17 δηλώσεις). Αυτές αναφέρονταν

σε τρόπους δράσης που αναδείχθηκαν στο μεταξύ στην ελληνική κοινωνία (συγκέντρωση σε πλατείες, λαϊκή συνέλευση), σε αντι-συστημικούς τρόπους δράσης (χρήση βίας κατά της αστυνομίας, καταστροφή περιουσίας) και στη δωρεά χρημάτων σε οργανώσεις.

Οι δηλώσεις της κλίμακας υποβλήθηκαν σε παραγοντική ανάλυση κυρίων συνιστωσών με περιστροφή oblimin, η οποία έδωσε πέντε παράγοντες. Από αυτούς, με εξέταση του scree plot διατηρήθηκαν οι τρεις, και η ανάλυση επαναλήφθηκε ζητώντας τρεις παράγοντες ($KMO = .86$). Αυτοί εξηγούσαν το 59.26% της διακύμανσης. Ο πρώτος παράγοντας ονομάστηκε 'Δράση μέσω συλλόγων, συνελεύσεων και δημοσίευσης' (38.34% της διακύμανσης) και περιλάμβανε οκτώ δηλώσεις (σύλλογοι γειτονιάς, συλλογή υπογραφών, λαϊκή συνέλευση/συνέλευση γειτονιάς, στήσιμο ιστοσελίδας, συγκέντρωση σε πλατείες όπως Σύνταγμα, καταγγελία με δημοσίευση, ψήφισμα συλλόγου, παράσταση διαμαρτυρίας). Ο δεύτερος παράγοντας (13.04% της διακύμανσης) ονομάστηκε 'Δράση μέσω ΜΚΟ και αντίθεση στη βίαιη δράση' και περιλάμβανε πέντε δηλώσεις (χρήση βίας κατά της αστυνομίας [αρνητικά], πρόκληση υλικών καταστροφών [αρνητικά], δράση μέσω μη κυβερνητικών οργανώσεων, ακτιβισμός [αρνητικά], δωρεά χρημάτων σε πολιτική οργάνωση ή ΜΚΟ). Ο τρίτος παράγοντας (7.88% της διακύμανσης) ονομάστηκε 'Οργανωμένη συμμετοχή' και περιλάμβανε τέσσερις δηλώσεις (δράση μέσω πολιτικών κομμάτων, εργατικών σωματείων, απεργία/στάση εργασίας και διαδήλωση). Αφού η αξιοπιστία των παραγόντων βρέθηκε ικανοποιητική (βλ. Πίνακα 11.2), υπολογίστηκαν σε νέες μεταβλητές που εκπροσωπούν το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις του κάθε παράγοντα. Στον Πίνακα 1 του Παραρτήματος Δ παρουσιάζονται οι φορτίσεις των δηλώσεων, οι ιδιοτιμές και το ποσοστό διακύμανσης του κάθε παράγοντα.

Κλίμακα συλλογικών αιτημάτων. Στο Δείγμα 5 χορηγήθηκε η ίδια κλίμακα συλλογικών αιτημάτων με το Δείγμα 4 (βλ. προηγούμενη ενότητα για την περιγραφή της) με την προσθήκη μίας δήλωσης ('παγκόσμια ειρήνη'). Η κλίμακα υποβλήθηκε σε παραγοντική ανάλυση κυρίων συνιστωσών με περιστροφή oblimin ($KMO = .86$) και προέκυψαν τρεις παράγοντες (61.36% της διακύμανσης). Ο πρώτος παράγοντας που ονομάστηκε 'κοινωνικά αιτήματα' περιελάμβανε πέντε δηλώσεις (δημόσια υγεία και περίθαλψη, εργασιακές συνθήκες, δημόσια εκπαίδευση, δημόσιες συγκοινωνίες, ασφαλιστικό ζήτημα). Ο δεύτερος παράγοντας που ονομάστηκε 'παγκόσμια

αιτήματα' περιλάμβανε έξι δηλώσεις (εθνικά θέματα, δικαιώματα των ζώων, παγκόσμια ειρήνη, περιβαλλοντικά ζητήματα, ενίσχυση των χωρών του Τρίτου Κόσμου, ανθρώπινα δικαιώματα). Ο τρίτος παράγοντας που ονομάστηκε 'αιτήματα ταυτότητας' περιλάμβανε τρεις δηλώσεις (δικαιώματα σχετικά με τη σεξουαλική ταυτότητα, δικαιώματα των μεταναστών, δικαιώματα των γυναικών). Αφού η αξιοπιστία κάθε παράγοντα βρέθηκε ικανοποιητική (βλ. Πίνακα 11.2), οι παράγοντες υπολογίστηκαν σε μεταβλητές που εκπροσωπούν το μέσο όρο των απαντήσεων στις αντίστοιχες δηλώσεις. Στον Πίνακα 2 του Παραρτήματος Δ παρουσιάζονται οι φορτίσεις των δηλώσεων, οι ιδιοτιμές και το ποσοστό διακύμανσης του κάθε παράγοντα.

Αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, αντιληπτή οικονομική απειλή, πολιτική τοποθέτηση.

Οι κλίμακες αυτές που χορηγήθηκαν και στο Δείγμα 5, όπως και οι δείκτες κεντρικής τάσης τους, έχουν περιγραφεί σε προηγούμενη ενότητα (βλ. Κεφάλαιο 8). Υπενθυμίζεται πως στο Δείγμα 5 οι δείκτες κεντρικής τάσης ήταν: αντιληπτό οικονομικό επίπεδο (επταβάθμια) $M = 3.75$, $SD = 0.94$, αντιληπτή οικονομική απειλή (επταβάθμια) $M = 4.37$, $SD = 1.53$, πολιτική τοποθέτηση (δεκαβάθμια) $M = 3.39$, $SD = 1.97$. Όπως φαίνεται από το μέσο όρο της πολιτικής τοποθέτησης ($1 = \text{Αριστερά}$, $10 = \text{Δεξιά}$), στο δείγμα αυτό οι συμμετέχοντες έχουν κατά μέσο όρο αριστερή πολιτική ταυτότητα, ενώ όπως φαίνεται από το μέσο όρο του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου ($1 = \text{πολύ φτωχότερη}$, $7 = \text{πολύ πλουσιότερη}$), θεωρούν την οικογένειά τους κατά μέσο κάπως φτωχότερη από τις περισσότερες οικογένειες στην Ελλάδα.

Δημογραφικά στοιχεία.

Στο Δείγμα 5 χορηγήθηκαν αναλυτικές ερωτήσεις για τα δημογραφικά στοιχεία του Δείγματος, που παρουσιάστηκαν αναλυτικά στο Κεφάλαιο 6. Ως δείκτες της κοινωνικοοικονομικής θέσης των συμμετεχόντων χρησιμοποιήθηκαν εδώ οι μεταβλητές του οικογενειακού εισοδήματος ('*Πού θα τοποθετούσατε το σημερινό ετήσιο οικογενειακό σας εισόδημα;* $1 = \text{κάτω από } 10.000 \text{ ευρώ}$, $6 = \text{πάνω από } 50.001 \text{ ευρώ}$) και του μορφωτικού επιπέδου ('*Ποιο είναι το μορφωτικό σας επίπεδο;*' $1 = \text{πρωτοβάθμια εκπαίδευση}$, $5 = \text{ανώτατη εκπαίδευση}$).

Πίνακας 11.2

Δείκτες Κεντρικής Τάσης και Εσωτερικής Συνοχής για τις Μεταβλητές στο Δείγμα 5 (N = 275)

Μεταβλητές	Δείκτες κεντρικής τάσης		
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>α</i>
Ανεξάρτητη Κατασκευή του Εαυτού (ΚΕ)	4.86	0.68	.67
Διαπροσωπική ΚΕ	5.13	0.77	.80
Συλλογική ΚΕ	4.76	0.98	.90
Προσωπική ΚΕ (κλίμακα Harb & Smith)	5.50	1.02	.72
Ταξική Ταύτιση (H & S)	4.57	1.26	.88
Εθνική Ταύτιση (H & S)	4.41	1.39	.87
Πανανθρώπινη Ταύτιση (H & S)	5.01	1.17	.85
Δηλώσεις Προσωπικών Ταυτοτήτων	.84	.25	-
Δηλώσεις Διαπροσωπικών Ταυτοτήτων	.07	.14	-
Δηλώσεις Συλλογικών Ταυτοτήτων	.09	.19	-
Σύλλογοι, συνελεύσεις, δημοσίευση	5.01	1.25	.87
ΜΚΟ, αντίθεση στη βίαιη δράση	4.50	1.18	.61
Οργανωμένη συμμετοχή	4.26	1.52	.78
Κοινωνικά αιτήματα	5.68	0.99	.81
Παγκόσμια αιτήματα	5.07	1.14	.79
Αιτήματα ταυτότητας	4.96	1.41	.78

Σημείωση. Οι μέσοι όροι των μεταβλητών Δηλώσεις Προσωπικών, Διαπροσωπικών και Συλλογικών Ταυτοτήτων αφορούν όχι στο σύνολο του δείγματος, αλλά μόνο στους συμμετέχοντες που δήλωσαν έστω μία προσωπική ($N = 238$), διαπροσωπική ($N = 73$) ή συλλογική ($N = 62$) ταυτότητα.

11.3 Αποτελέσματα**11.3.1 Οι σχέσεις των αιτημάτων και μορφών της δράσης με τις ταυτότητες και την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης.**

Για να εξεταστούν οι σχέσεις των αιτημάτων και μορφών της δράσης με τις ταυτότητες και τις αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης, υπολογίστηκαν οι δείκτες συνάφειας μεταξύ των αντίστοιχων μεταβλητών (βλ. Πίνακα 11.3).

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 11.3, τα **κοινωνικά αιτήματα** δράσης παρουσίασαν θετική συνάφεια με τη συλλογική κατασκευή του εαυτού, με την ταξική

ταύτιση, με την πανανθρώπινη ταύτιση, και οριακή συνάφεια με την ανεξάρτητη κατασκευή του εαυτού και με τις δηλώσεις συλλογικών ταυτοτήτων. Όσον αφορά την κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, τα κοινωνικά αιτήματα παρουσίασαν θετική συνάφεια με το διεθνισμό και αρνητική με τον παγκοσμιοκεντρισμό. Οι παραπάνω συνάφειες ήταν επομένως στην αναμενόμενη κατεύθυνση με βάση τις υποθέσεις μας. Δηλαδή όσο περισσότερο υιοθετεί κανείς κοινωνικά αιτήματα δράσης, τόσο περισσότερο νιώθει ότι εξαρτάται από τις ομάδες όπου ανήκει, και τόσο περισσότερο ταυτίζεται με άτομα της ίδιας κοινωνικής θέσης, καθώς και με όλη την ανθρωπότητα. Επίσης όσο περισσότερο υιοθετεί αυτά τα αιτήματα, τόσο περισσότερο αποδέχεται το διεθνισμό και τόσο λιγότερο τον παγκοσμιοκεντρισμό.

Τα **παγκόσμια αιτήματα** για δράση παρουσίασαν θετική συνάφεια με την ανεξάρτητη, τη διαπροσωπική και τη συλλογική κατασκευή του εαυτού, με την ταξική ταύτιση και με την πανανθρώπινη. Επίσης παρουσίασαν θετική συνάφεια με το μετασχηματισμό αλλά και με το διεθνισμό. Άρα, όσο περισσότερο υιοθετεί κανείς τα αιτήματα αυτά, τόσο περισσότερο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως άτομο ξεχωριστό από τους άλλους, αλλά και αλληλεξαρτώμενο από τους κοντινούς του ανθρώπους και από τις ομάδες όπου ανήκει. Επίσης όσο περισσότερο δέχεται τα παγκόσμια αιτήματα, τόσο περισσότερο ταυτίζεται με άλλα άτομα ίδιας κοινωνικής θέσης και με όλη την ανθρωπότητα, και τόσο περισσότερο αποδέχεται τη μετασχηματιστική και διεθνιστική άποψη για την παγκοσμιοποίηση.

Ως προς τα **αιτήματα ταυτότητας**, αυτά συνδέθηκαν θετικά με τη συλλογική κατασκευή του εαυτού και την πανανθρώπινη ταύτιση, αρνητικά με την εθνική ταύτιση και οριακά θετικά με τη διαπροσωπική. Ως προς την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, παρουσίασαν αρνητική συνάφεια με τον παγκοσμιοκεντρισμό. Έτσι, όσο περισσότερο υιοθετεί κανείς ταυτοτικά αιτήματα, τόσο θεωρεί εαυτόν εξαρτημένο από τις ομάδες όπου ανήκει, τόσο περισσότερο ταυτίζεται με την ανθρωπότητα, τόσο λιγότερο ταυτίζεται με την εθνική ομάδα, και τόσο λιγότερο αποδέχεται την παγκοσμιοκεντρική άποψη.

Ως προς τις μορφές της δράσης, η **‘δράση μέσω συλλόγων, συνελεύσεων, δημοσίευσης [ΣΣΔ]’** παρουσίασε θετική συνάφεια με τη συλλογική, την ταξική, και την πανανθρώπινη κατασκευή του εαυτού. Επίσης συνδέθηκε θετικά με τη διεθνιστική και αρνητικά με την παγκοσμιοκεντρική αναπαράσταση της

παγκοσμιοποίησης. Επομένως, όσο περισσότερο προτίθεται κανείς να δράσει μέσω συλλόγων, συνελεύσεων και δημοσίευσης, τόσο περισσότερο θεωρεί ότι εξαρτάται από τις ομάδες όπου ανήκει, ταυτίζεται με άτομα της ίδιας κοινωνικής θέσης αλλά και με όλη την ανθρωπότητα, ενώ τόσο περισσότερο αποδέχεται την διεθνιστική, και τόσο λιγότερο την παγκοσμιοκεντρική άποψη.

Η **‘δράση μέσω ΜΚΟ και αντίθεση στη βία’** συνδέθηκε θετικά με την ανεξάρτητη κατασκευή του εαυτού, την προσωπική καθώς και την εθνική ταύτιση. Συνδέθηκε επίσης τόσο με την παγκοσμιοκεντρική όσο και με τη μετασχηματιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης. Έτσι, όσο περισσότερο προτίθεται κανείς να δράσει ατομικά μέσω μη κυβερνητικών οργανώσεων αντιτιθέμενος στη βίαιη δράση, τόσο περισσότερο θεωρεί εαυτόν ανεξάρτητο άτομο και τόσο περισσότερο ταυτίζεται με το έθνος. Επίσης τόσο περισσότερο αποδέχεται την παγκοσμιοκεντρική και μετασχηματιστική άποψη.

Τέλος, η **‘οργανωμένη συμμετοχή’** συνδέθηκε θετικά με τη συλλογική κατασκευή του εαυτού και την ταξική ταύτιση, και αρνητικά με την προσωπική και την εθνική ταύτιση. Επίσης παρουσίασε αρνητική συνάφεια τόσο με το μετασχηματισμό όσο και με τον παγκοσμιοκεντρισμό (βλ. Πίνακα 11.3). Δηλαδή όσο περισσότερο προτίθεται κανείς να δράσει οργανωμένα, τόσο περισσότερο θεωρεί ότι εξαρτάται από τις ομάδες όπου ανήκει και ταυτίζεται με άτομα της ίδιας κοινωνικής θέσης, και τόσο λιγότερο θεωρεί εαυτόν ανεξάρτητο και ταυτίζεται με το έθνος. Επίσης όσο περισσότερο προτίθεται να δράσει οργανωμένα τόσο λιγότερο ασπάζεται το μετασχηματισμό και παγκοσμιοκεντρισμό.

Ως προς τις **σχέσεις μεταξύ αιτημάτων και μορφών της δράσης**, τα κοινωνικά αιτήματα συνδέθηκαν θετικά με την οργανωμένη συμμετοχή ($r = .46, p < .001$) και τη συμμετοχή μέσω ΣΣΔ ($r = .46, p < .001$), τα παγκόσμια παρουσίασαν θετική συνάφεια με τη συμμετοχή μέσω ΣΣΔ ($r = .22, p < .001$), και τα ταυτοτικά συνδέθηκαν θετικά με την οργανωμένη συμμετοχή ($r = .48, p < .001$) και με τη συμμετοχή μέσω ΣΣΔ ($r = .40, p < .001$) και αρνητικά με τη δράση μέσω ΜΚΟ ($r = -.20, p < .01$).

Ως προς τα ταυτοτικά αιτήματα, η υπόθεσή μας ήταν ότι αυτά θα ομοιάζουν με τα παγκόσμια αιτήματα ως προς τις συνάφειές τους με την ταυτότητα και την παγκοσμιοποίηση (βλ. 11.1.3.1). Αναμέναμε δηλαδή ότι τα ταυτοτικά αιτήματα θα

συνδέονταν με την παγκοσμιοκεντρική και τη μετασχηματιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, καθώς και με την ανεξάρτητη, τη διαπροσωπική και τη συλλογική κατασκευή του εαυτού, και με την ταύτιση με την ανθρωπότητα. Αντίθετα, αυτά βρέθηκαν να συνδέονται αρνητικά με τον παγκοσμιοκεντρισμό, ενώ από τις όψεις της ταυτότητας συνδέθηκαν θετικά μόνο με συλλογικές (συλλογική κατασκευή του εαυτού, πανανθρώπινη ταύτιση). Έτσι, φαίνεται ότι τα ταυτοτικά αιτήματα δεν μοιάζουν με τα παγκόσμια ως προς τις συνάφειές τους με την παγκοσμιοποίηση και την ταυτότητα, ενώ όπως φαίνεται στον Πίνακα 11.3 συνδέθηκαν αρνητικά με την πολιτική ταυτότητα όπως και τα κοινωνικά αιτήματα. Δηλαδή όσο περισσότερο αποδέχεται κανείς τα ταυτοτικά αιτήματα, τόσο πιο αριστερή πολιτική ταυτότητα εκφράζει. Αυτό βρίσκεται σε ασυμφωνία με τις υποθέσεις μας, αφού από τις συνάφειές τους με την ταυτότητα, την παγκοσμιοποίηση, τις μορφές δράσης και την πολιτική τοποθέτηση, φαίνεται ότι τα ταυτοτικά αιτήματα έχουν περισσότερο κοινωνικό και όχι πολιτισμικό/εξατομικευμένο χαρακτήρα. Ο κοινωνικός χαρακτήρας των ταυτοτικών αιτημάτων πιθανώς συνδέεται με την κατά μέσο όρο αριστερή πολιτική τοποθέτηση του Δείγματος 5. Η συνέχεια των ευρημάτων πρέπει επομένως να ερμηνευθεί με βάση αυτή την παρατήρηση. Τα ταυτοτικά αιτήματα παρουσίασαν πάντως θετική συνάφεια τόσο με τα κοινωνικά ($r = .54, p < .001$) όσο και με τα παγκόσμια ($r = .42, p < .001$).

Πίνακας 11.3

Δείκτες συνάφειας των αιτημάτων και των μορφών δράσης με τις μεταβλητές της ταυτότητας, της παγκοσμιοποίησης, του οικονομικού επιπέδου και πολιτικής ιδεολογίας

	Σύλλογοι, Συνελεύσεις, δημοσίευση	ΜΚΟ/ Όχι βίαιη δράση	Οργανωμένη Συμμετοχή	Κοινωνικά Αιτήματα	Παγκόσμια Αιτήματα	Αιτήματα Ταυτότητας
Ανεξάρτητη ΚΕ		.12*		.10°	.19**	
Διαπροσωπική ΚΕ					.12*	.11°
Συλλογική ΚΕ	.21**		.28***	.23***	.12*	.25***
Προσωπική ΚΕ		.24***	-.13*			
Ταξική Ταύτιση	.15*		.23***	.24***		
Εθνική Ταύτιση		.26***	-.22***		.26***	-.19**
Πανανθρώπινη Ταύτιση	.13*			.16**	.35***	.16**
Δηλ. προσωπικών ταυτοτήτων	-.18**	.18**	-.28***		.15*	
Δηλ. διαπροσωπικών ταυτοτήτων			.13*		-.18**	
Δηλ. συλλογικών ταυτοτήτων	.22***	-.20**	.30***	.12°		
Διεθνισμός	.20**	-.10°	.11°	.19**	.12*	
Μετασχηματισμός		.44***	-.20**		.21***	
Παγκοσμιοκεντρισμός	-.26***	.40***	-.42***	-.24***		-.24***
Αντιληπτό οικον. επίπεδο	-.11°	.23***	-.18**	-.14*		-.12*
Αντιληπτή οικον. απειλή	.21**	-.19**	.27***	.13*	.16**	.23***
Πολιτική τοποθέτηση	-.37***	.40***	-.60***	-.26***		-.40***
Εισόδημα		.20**	-.25*			-.15*
Μορφωτικό επίπεδο			-.12*		-.15*	-.15*

° $p < .10$, * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

11.3.2 Η πρόβλεψη των μορφών δράσης από την αλληλεπίδραση ταυτότητας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης.

Όπως αναφέρθηκε στην ενότητα 11.3.2, η γενική μας υπόθεση ήταν ότι η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης θα αλληλεπιδρά με τις συλλογικές μορφές της ταυτότητας, προσδίδοντάς τους πρόταγμα για διαφορετικά αιτήματα και μορφές δράσης. Οι

αρχικές μας υποθέσεις, έτσι, ως προς τη σχέση συλλογικής ταυτότητας, ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και δράσης ήταν οι εξής:

Οι συλλογικές μορφές της ταυτότητας, όταν συνδέονται με την παγκοσμιοκεντρική και τη μετασχηματιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, θα προβλέπουν την υιοθέτηση ατομικών μορφών δράσης ή/και συλλογικών που δεν απευθύνονται στο κράτος, καθώς και την υιοθέτηση παγκόσμιων και ταυτοτικών αιτημάτων για δράση.

Αντίθετα, όταν οι συλλογικές ταυτότητες συνδέονται με τη διεθνιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, αναμέναμε ότι θα προβλέπουν την υιοθέτηση συλλογικών μορφών δράσης που απευθύνονται στο κράτος, καθώς και την υιοθέτηση κοινωνικών αιτημάτων.

Συγκεκριμενοποιώντας τις υποθέσεις αυτές στις μεταβλητές μας, σχετικά με τις ανεξάρτητες μεταβλητές, ως *συλλογικές μορφές της ταυτότητας* θεωρήσαμε τη συλλογική κατασκευή του εαυτού, την ταξική ταύτιση, και την πανανθρώπινη ταύτιση. Αντίθετα δεν διατυπώσαμε αντίστοιχη υπόθεση για την εθνική ταύτιση, εφ' όσον δεν αναμέναμε ότι η ταύτιση αυτή θα προέβλεπε την υιοθέτηση κοινωνικών αιτημάτων όταν συνδυαστεί με τη διεθνιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης. Επίσης δεν λάβαμε υπόψη τις δηλώσεις συλλογικών ταυτοτήτων καθώς δεν παρουσίασαν συνάφειες με τα αιτήματα δράσης (παρά οριακά με τα κοινωνικά αιτήματα, βλ. Πίνακα 11.3).

Σχετικά με τις εξαρτημένες μας μεταβλητές, ως προς τις *μορφές της δράσης*, οι παράγοντες που προέκυψαν (βλ. ενότητα 'Μέθοδος') ήταν η 'Δράση μέσω ΜΚΟ', που μπορεί να θεωρηθεί ατομική μορφή δράσης, η 'Οργανωμένη Συμμετοχή', που μπορεί να θεωρηθεί συλλογική μορφή δράσης που απευθύνεται στο κράτος και η 'Δράση μέσω Συλλόγων, Συνελεύσεων, Δημοσίευσης', η οποία μπορεί να είναι τόσο ατομική όσο και συλλογική και να συνδέεται ή όχι με αιτήματα προς το κράτος. Η μορφή αυτή δράσης παρουσίασε πάντως θετική συνάφεια με τη διεθνιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης.

Επομένως, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι συλλογικές μορφές της ταυτότητας, όταν συνδέονται με την παγκοσμιοκεντρική και τη μετασχηματιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, θα προβλέπουν μεγαλύτερη αποδοχή της 'Δράσης μέσω ΜΚΟ', ενώ όταν συνδέονται με τη διεθνιστική αναπαράσταση, θα προβλέπουν μεγαλύτερη αποδοχή της

‘Οργανωμένης Συμμετοχής’ και της ‘Συμμετοχής μέσω Συλλόγων, Συνελεύσεων, Δημοσίευσης’.

Ως προς τα αιτήματα της δράσης, όπως επισημάνθηκε στην προηγούμενη ενότητα, τα ταυτοτικά αιτήματα βρέθηκαν να παρουσιάζουν αρνητική συνάφεια με τον παγκοσμιοκεντρισμό. Επομένως, σε αναδιατύπωση των αρχικών μας υποθέσεων για τα ταυτοτικά αιτήματα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η μεγαλύτερη αποδοχή τους θα προβλέπεται από υψηλά επίπεδα συλλογικής ταυτότητας όταν η αποδοχή του παγκοσμιοκεντρισμού είναι χαμηλή (και ενδεχομένως όταν είναι υψηλή η αποδοχή του διεθνισμού).

Για να ελεγχθούν οι παραπάνω υποθέσεις, πραγματοποιήθηκε σειρά ιεραρχικών αναλύσεων γραμμικής παλινδρόμησης. Στις αναλύσεις αυτές συμπεριλήφθηκαν οι όροι της αλληλεπίδρασης των μεταβλητών ταυτότητας και παγκοσμιοποίησης, σύμφωνα με τις διαδικασίες που προτείνουν οι Aiken και West (1991) και Cohen, Cohen, West και Aiken (2003), προκειμένου να διαπιστωθεί, με τη συνεξέταση των μοντέλων παλινδρόμησης, η αλληλεπίδραση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης με τις συλλογικές μορφές της ταυτότητας για την πρόβλεψη των μορφών/αιτημάτων δράσης. Για τις αναλύσεις αυτές, υπολογίστηκαν για όλες τις μεταβλητές, τόσο τις ανεξάρτητες όσο και τις εξαρτημένες, οι τυποποιημένες τιμές.

Τα μοντέλα γραμμικής παλινδρόμησης που ελέγχθηκαν είχαν ως εξής. **Εξαρτημένη μεταβλητή** ήταν σε κάθε ανάλυση η μία από τις έξι μεταβλητές των μορφών και των αιτημάτων δράσης. Για κάθε μία από αυτές τις εξαρτημένες μεταβλητές ελέγχθηκαν εννέα μοντέλα γραμμικής παλινδρόμησης.

Σε κάθε ένα από αυτά τα μοντέλα, μεταβλητές **πρόβλεψης** ήταν οι εξής: η μία από τις τρεις μεταβλητές συλλογικών μορφών ταυτότητας (συλλογική κατασκευή του εαυτού ή ταξική ταύτιση ή πανανθρώπινη ταύτιση) και η μία από τις τρεις μεταβλητές της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης (παγκοσμιοκεντρισμός ή διεθνισμός ή μετασχηματισμός). Ως μεταβλητή πρόβλεψης εισήχθη επίσης στο κάθε ένα από τα μοντέλα ο όρος της αλληλεπίδρασης (product term) μεταξύ της αντίστοιχης μεταβλητής ταυτότητας με την αντίστοιχη μεταβλητή της παγκοσμιοποίησης. Ο όρος αυτός προκύπτει από τον πολλαπλασιασμό των δύο μεταβλητών.

Επίσης το κάθε μοντέλο περιείχε μεταβλητές **ελέγχου**. Κοινές μεταβλητές ελέγχου σε όλα τα μοντέλα ήταν οι δημογραφικές μεταβλητές (εισόδημα, μορφωτικό επίπεδο) και αυτές του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και της πολιτικής

τοποθέτησης. Επιπλέον, με βάση την προβληματική της σύνδεσης μορφών και αιτημάτων δράσης που περιγράφηκε στην Εισαγωγή, προστέθηκαν ως μεταβλητές ελέγχου οι μορφές της δράσης όταν ήταν εξαρτημένες τα αιτήματα, και τα αιτήματα της δράσης όταν ήταν εξαρτημένες οι μορφές.

Στα μοντέλα παλινδρόμησης αυτά, η σειρά εισαγωγής των μεταβλητών ήταν η εξής: στο Βήμα 1 μεταβλητές πρόβλεψης ήταν το εισόδημα, το μορφωτικό επίπεδο, το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, η αντιληπτή οικονομική απειλή και η πολιτική τοποθέτηση. Στο Βήμα 2 προστέθηκαν οι τρεις μεταβλητές των αιτημάτων δράσης (κοινωνικά, παγκόσμια, ταυτότητας) όταν η εξαρτημένη μεταβλητή ήταν μία μορφή δράσης, και οι τρεις μεταβλητές των μορφών δράσης (σύλλογοι/συνελεύσεις/δημοσίευση, δράση μέσω ΜΚΟ, οργανωμένη συμμετοχή) όταν εξαρτημένη μεταβλητή ήταν ένα αίτημα δράσης. Στο Βήμα 3 προστέθηκαν η μεταβλητή της ταυτότητας και αυτή της παγκοσμιοποίησης, και στο Βήμα 4 προστέθηκε ο όρος της αλληλεπίδρασης των δύο παραπάνω μεταβλητών.

Συνεπώς, ένα παράδειγμα μοντέλου με εξαρτημένη μεταβλητή πχ τα 'κοινωνικά αιτήματα', είναι αυτό με μεταβλητές ελέγχου τις δημογραφικές μεταβλητές, αυτές του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και πολιτικής τοποθέτησης, τις τρεις μεταβλητές μορφών δράσης, και με μεταβλητές πρόβλεψης τη συλλογική κατασκευή του εαυτού, την παγκοσμιοκεντρική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, και τον όρο αλληλεπίδρασης μεταξύ των δύο.

Πρέπει να σημειωθεί ότι, παρ' ότι οι υποθέσεις μας αφορούσαν τις αλληλεπιδράσεις ΚΑ της παγκοσμιοποίησης με τις συλλογικές μορφές ταυτότητας, ελέγχθηκαν για όλες τις εξαρτημένες μεταβλητές και μοντέλα παλινδρόμησης αντίστοιχα με αυτά που περιγράφηκαν πιο πάνω, όπου όμως μεταβλητές πρόβλεψης ήταν αντί για τις συλλογικές μορφές ταυτότητας οι προσωπικές και διαπροσωπικές (ανεξάρτητη κατασκευή του εαυτού ή προσωπική κατασκευή του εαυτού ή διαπροσωπική κατασκευή του εαυτού). Τα μοντέλα αυτά ελέγχθηκαν για να συνεξεταστούν τα πιθανά ευρήματά τους με αυτά των υπόλοιπων μοντέλων. Τα αντίστοιχα ευρήματα από τα μοντέλα αυτά αναφέρονται περιληπτικά παρακάτω, ενώ οι σχετικοί πίνακες και σχήματα παρουσιάζονται στο Παράρτημα Δ.

Από τα εννέα μοντέλα παλινδρόμησης που περιγράφηκαν πιο πάνω, τα οποία ελέγχθηκαν για κάθε εξαρτημένη μεταβλητή μορφής και αιτήματος δράσης, παρακάτω παρουσιάζονται για κάθε εξαρτημένη τα μοντέλα αυτά στα οποία

διαπιστώθηκε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της αντίστοιχης συλλογικής ταυτότητας με την αντίστοιχη ΚΑ της παγκοσμιοποίησης.

Η πρόβλεψη της ‘Δράσης μέσω ΜΚΟ-αντίθεσης στη βίαιη δράση’ από την αλληλεπίδραση ταυτότητας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης.

Όσον αφορά τις αναλύσεις ιεραρχικής παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τη μορφή δράσης ‘Δράση μέσω ΜΚΟ και αντίθεση στη βίαιη δράση’, από τα εννέα μοντέλα παλινδρόμησης που ελέγχθηκαν, σε τρία βρέθηκε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ της ταυτότητας και της παγκοσμιοποίησης για τη συγκεκριμένη μορφή δράσης. Αυτά τα μοντέλα, που παρουσιάζονται στον Πίνακα 11.4 (στον Πίνακα παρουσιάζεται το Βήμα 4 της ανάλυσης), ήταν τα εξής: (1) μοντέλο με μεταβλητές πρόβλεψης την ταξική ταύτιση και τον μετασχηματισμό, (2) μοντέλο με μεταβλητές πρόβλεψης την ταξική ταύτιση και τον παγκοσμιοκεντρισμό, και (3) μοντέλο με μεταβλητές πρόβλεψης την πανανθρώπινη ταύτιση και το μετασχηματισμό (βλ. Πίνακα 11.4).

Σχετικά με τις κύριες επιδράσεις των μεταβλητών πρόβλεψης στη ‘Δράση μέσω ΜΚΟ’ στα τρία αυτά μοντέλα, κύρια επίδραση είχε η μεταβλητή της παγκοσμιοποίησης. Συγκεκριμένα, στο μοντέλο (1), ο μετασχηματισμός συνδέθηκε θετικά ($\beta = .33, p < .001$) με τη ‘Δράση μέσω ΜΚΟ’, όπως και από τις μεταβλητές ελέγχου η πολιτική τοποθέτηση ($\beta = .24, p < .001$). Επομένως, όσο πιο δεξιός είναι κανείς και όσο πιο πολύ ασπάζεται το μετασχηματισμό, τόσο αποδέχεται τη ‘Δράση μέσω ΜΚΟ’. Η ταξική ταύτιση δεν παρουσίασε κύρια επίδραση στη ‘Δράση μέσω ΜΚΟ’. Υπήρξε επίσης αλληλεπίδραση μεταξύ μετασχηματισμού και ταξικής ταύτισης ($\beta = .12, p < .05$), η οποία παρουσιάζεται παρακάτω (βλ. Σχήμα 11.1).

Στο μοντέλο (2), η πολιτική τοποθέτηση συνδέθηκε επίσης θετικά με τη ‘Δράση μέσω ΜΚΟ’ ($\beta = .23, p < .01$), και υπήρξε κύρια επίδραση του παγκοσμιοκεντρισμού ($\beta = .22, p < .01$). Επίσης υπήρξε αλληλεπίδραση μεταξύ παγκοσμιοκεντρισμού και ταξικής ταύτισης ($\beta = .17, p < .01$). Η αλληλεπίδραση παρουσιάζεται παρακάτω (βλ. Σχήμα 11.2). Και εδώ δεν υπήρξε κύρια επίδραση της ταυτότητας (ταξικής ταύτισης).

Τέλος, στο μοντέλο (3), η πολιτική τοποθέτηση προέβλεπε θετικά την ‘δράση μέσω ΜΚΟ’ ($\beta = .24, p < .001$), και βρέθηκε κύρια επίδραση του μετασχηματισμού ($\beta = .33, p < .001$). Βρέθηκε αλληλεπίδραση του μετασχηματισμού με την

B. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

πανανθρώπινη ταύτιση ($\beta = -.16, p < .01$). Αυτή παρουσιάζεται στο Σχήμα 11.3. Και στα τρία μοντέλα δεν βρέθηκε κύρια επίδραση της αντίστοιχης μορφής ταυτότητας, ούτε επιδράσεις των υπόλοιπων μεταβλητών πρόβλεψης (βλ. Πίνακα 11.4).

Πίνακας 11.4

Η Πρόβλεψη της 'Δράσης μέσω ΜΚΟ και Αντίθεσης στη Βία' από την Αλληλεπίδραση Ταυτότητας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης (Δείγμα 5)

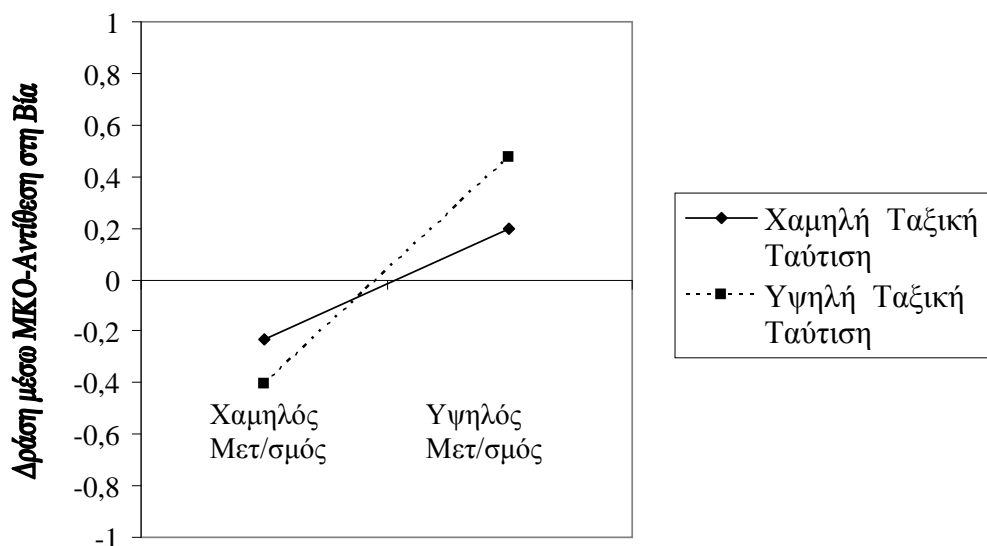
Μοντέλα Πρόβλεψης (Ταυτότητα/κατασκευή του εαυτού, παράγοντας παγκοσμιοποίησης)			
Βήμα 4	1. Ταξική Ταύτιση, Μετασχηματισμός	2. Ταξική Ταύτιση, Παγκ/σμός	3. Πανανθρώπινη Ταύτιση, Μετασχηματισμός
Μεταβλητές πρόβλεψης	β (t)	β (t)	β (t)
Εισόδημα	.09 (1.38)	.07 (1.10)	.08 (1.32)
Μορφωτικό επίπεδο	-.04 (-0.78)	-.00 (-0.07)	-.04 (-0.73)
Αντιληπτό οικον. επίπεδο	.04 (0.61)	.05 (0.71)	.05 (0.73)
Αντιληπτή οικον. απειλή	-.04 (-0.57)	-.02 (-0.33)	-.05 (-0.75)
Πολιτική τοποθέτηση	.24 (3.75***)	.23 (3.20**)	.24 (3.68***)
Κοινωνικά αιτήματα	-.09 (-1.36)	-.08 (-1.18)	-.08 (-1.23)
Παγκόσμια αιτήματα	.04 (0.56)	.12 (1.82 °)	.02 (0.31)
Αιτήματα ταυτότητας	-.03 (-0.44)	-.04 (-0.58)	-.03 (-0.47)
Ταυτότητα	.03 (0.46)	.03 (0.45)	.03 (0.53)
Παγκοσμιοποίηση	.33 (5.67***)	.22 (3.30**)	.33 (5.77***)
Ταυτότητα x Παγκοσμιοποίηση	.12 (2.16*)	.17 (2.80**)	-.16 (-2.90**)
<i>F</i> μοντέλου	10.43***	8.23***	11.01***
<i>df</i>	11, 237	11, 237	11, 237
Adjusted R^2	.29	.24	.31
Μεταβολή του R^2 από Βήμα 3	.01*	.02**	.02**

Σημείωση: Οι μεταβλητές Ταυτότητα και Παγκοσμιοποίηση, Ταυτότητα x Παγκοσμιοποίηση αναφέρονται στις αντίστοιχες μεταβλητές ταυτότητας και παγκοσμιοποίησης του κάθε μοντέλου, όπως αναγράφεται στην αντίστοιχη στήλη. Στον Πίνακα παρουσιάζεται το Βήμα 4 των αναλύσεων ιεραρχικής παλινδρόμησης, καθώς από τα Βήματα 1, 2 και 3 δεν υπήρξαν αλλαγές ως προς τις στατιστικά σημαντικές επιδράσεις των μεταβλητών πρόβλεψης.

° $p < .10$, * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

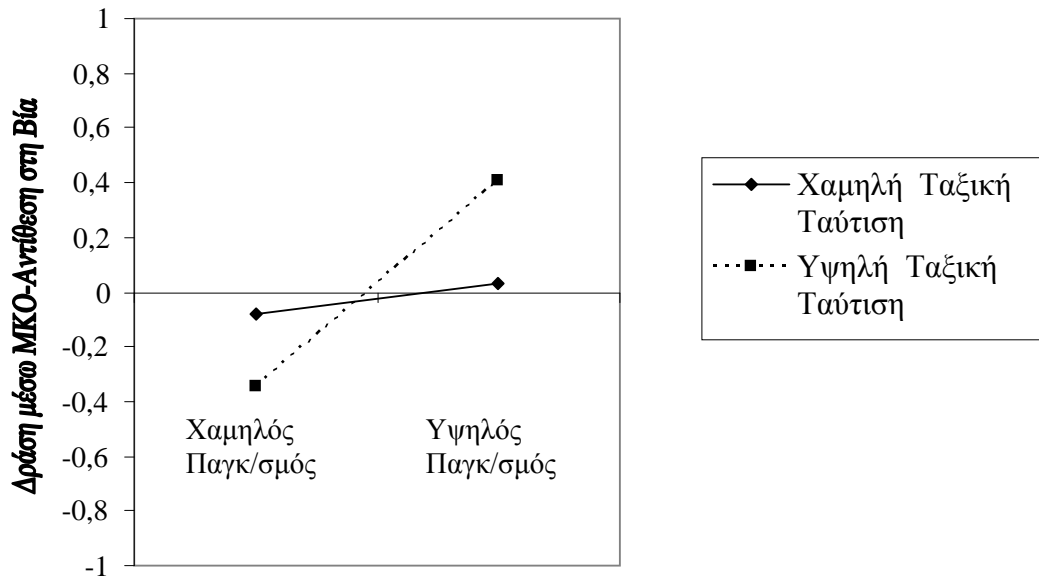
Η αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταβλητών της ταυτότητας και αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης για τη 'Δράση μέσω ΜΚΟ και αντίθεση στη βία' στα τρία αυτά μοντέλα παρουσιάζεται στα Σχήματα 11.1, 11.2 και 11.3.

Στο Σχήμα 11.1 παρουσιάζεται η προβλεψη της 'Δράσης μέσω ΜΚΟ και αντίθεσης στη Βία' από τα χαμηλά και υψηλά επίπεδα αποδοχής του μετασχηματισμού, για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα ταξικής ταύτισης. Οι προβλεπόμενες τιμές υπολογίστηκαν με τις τιμές που βρίσκονται μία τυπική απόκλιση κάτω και μία τυπική απόκλιση πάνω από τη μέση τιμή της αποδοχής του μετασχηματισμού, για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα ταξικής ταύτισης. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 11.1, η αποδοχή της 'Δράσης μέσω ΜΚΟ-αντίθεσης στη βία' αυξανόταν σημαντικά όσο αυξανόταν η αποδοχή της 'Μετασχηματιστικής' αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης, τόσο για τα χαμηλά όσο και για τα υψηλά επίπεδα της έκφρασης ταξικής ταύτισης. Η σχέση όμως αυτή ήταν ισχυρότερη για τα υψηλά επίπεδα της έκφρασης ταξικής ταύτισης (simple slope $B = .44, p < .001$) απ' ότι για τα χαμηλά επίπεδα της έκφρασης ταξικής ταύτισης (simple slope $B = .22, p < .01$). Όπως φαίνεται από την ανάλυση αυτή και σύμφωνα με τις υποθέσεις μας, για τους συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα ταύτισης με άλλα άτομα της ίδιας κοινωνικής θέσης, η υιοθέτηση της ατομικής μορφής δράσης, 'Δράσης μέσω ΜΚΟ-αντίθεσης στη βία' αυξανόταν όσο αυξάνονταν τα επίπεδα αποδοχής της Μετασχηματιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης. Παρ' ότι και για τα χαμηλά και για τα υψηλά επίπεδα ταξικής ταύτισης η μεγαλύτερη υιοθέτηση του μετασχηματισμού προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή της 'Δράσης μέσω ΜΚΟ', η σχέση αυτή είναι πιο ισχυρή για τα επίπεδα υψηλής ταξικής ταύτισης.

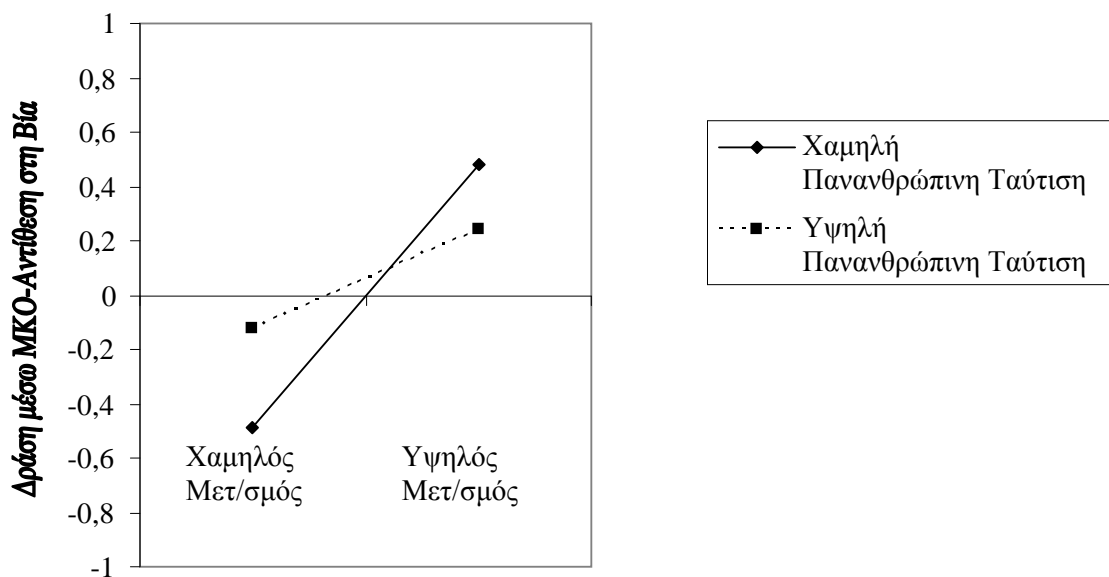
Σχήμα 11.1. Η επίδραση της μετασχηματιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης στην αποδοχή της 'Δράσης μέσω MKO-Αντίθεσης στη Βία' για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα Ταξικής Ταύτισης

Στο Σχήμα 11.2 παρουσιάζεται η πρόβλεψη της 'Δράσης μέσω MKO' από τα χαμηλά και υψηλά επίπεδα αποδοχής του Παγκοσμιοκεντρισμού, για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα ταξικής ταύτισης. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 11.2, για τα υψηλά επίπεδα ταξικής ταύτισης, η αποδοχή της 'Δράσης μέσω MKO' αυξανόταν καθώς αυξανόταν η αποδοχή της 'Παγκοσμιοκεντρικής' αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης (simple slope $B = .38, p < .001$), ενώ όταν τα επίπεδα ταξικής ταύτισης ήταν χαμηλά, η παγκοσμιοκεντρική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης δεν προέβλεπε την αποδοχή της 'Δράσης μέσω MKO' (simple slope $B = .05, ns$). Επομένως, και σύμφωνα με την υπόθεσή μας, στην περίπτωση της υψηλής ταύτισης με άλλα άτομα παρόμοιας κοινωνικής θέσης, η αποδοχή της παγκοσμιοκεντρικής αναπαράστασης προβλέπει την υιοθέτηση της Δράσης μέσω MKO, και συγκεκριμένα η υψηλότερη αποδοχή του παγκοσμιοκεντρισμού προβλέπει μεγαλύτερη υιοθέτηση της συγκεκριμένης μορφής δράσης, ενώ όταν είναι χαμηλή η ταξική ταύτιση δεν συμβαίνει το ίδιο.

Σχήμα 11.2. Η επίδραση της παγκοσμιοκεντρικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης στην αποδοχή της 'Δράσης μέσω ΜΚΟ-Αντίθεση στη Βία' για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα Ταξικής Ταύτισης

Στο Σχήμα 11.3 παρουσιάζεται η πρόβλεψη της 'Δράσης μέσω ΜΚΟ' από τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα αποδοχής του Μετασχηματισμού, για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα πανανθρώπινης ταύτισης. Όπως φαίνεται στο Σχήμα, τόσο στα υψηλά, όσο και στα χαμηλά επίπεδα πανανθρώπινης ταύτισης, η αποδοχή της 'Δράσης μέσω ΜΚΟ' αυξανόταν όταν αυξανόταν η αποδοχή της 'Μετασχηματιστικής' αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης. Στην περίπτωση της χαμηλής πανανθρώπινης ταύτισης, η θετική σχέση μεταξύ υιοθέτησης 'Δράσης μέσω ΜΚΟ' και μετασχηματισμού ήταν ισχυρότερη (simple slope $B = .49, p < .001$) απ' ό τι στην περίπτωση της υψηλής πανανθρώπινης ταύτισης (simple slope $B = .18, p < .05$). Επομένως, όταν οι συμμετέχοντες ταυτίζονται πολύ με την ανθρωπότητα στο σύνολό της, η μεγαλύτερη αποδοχή της μετασχηματιστικής αναπαράστασης προβλέπει υψηλότερη υιοθέτηση της Δράσης μέσω ΜΚΟ. Το ίδιο όμως συμβαίνει, και μάλιστα πιο ισχυρά, όταν ταυτίζονται λιγότερο με την ανθρωπότητα στο σύνολό της. Επομένως, τόσο όταν οι συμμετέχοντες εκφράζουν χαμηλή όσο και όταν εκφράζουν υψηλή συλλογική ταύτιση με την πανανθρώπινη ταυτότητα, αποδέχονται περισσότερο τη δράση μέσω ΜΚΟ όσο περισσότερο ασπάζονται τις μετασχηματιστικές πεποιθήσεις για την παγκοσμιοποίηση.

Σχήμα 11.3. Η επίδραση της μετασχηματιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης στην αποδοχή της 'Δράσης μέσω ΜΚΟ-Αντίθεση στη Βία' για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα Πανανθρώπινης Ταύτισης

Άρα, από τις αλληλεπιδράσεις αυτές που προβλέπουν την αποδοχή της 'Δράσης μέσω ΜΚΟ' βλέπουμε ότι για την υιοθέτηση αυτής της μορφής δράσης φαίνεται ότι χρειάζεται α) υψηλή ταξική ταύτιση και υψηλή αποδοχή του μετασχηματισμού, β) υψηλή (ή χαμηλή) ταξική ταύτιση και υψηλή αποδοχή του παγκοσμιοκεντρισμού και γ) υψηλή (ή χαμηλή) πανανθρώπινη ταύτιση και υψηλή αποδοχή του μετασχηματισμού. Αυτό συμβαδίζει με τις υποθέσεις μας, βάσει των οποίων η παγκοσμιοκεντρική και μετασχηματιστική ΚΑ της παγκοσμιοποίησης δίνουν περιεχόμενο στις συλλογικές ταυτίσεις (εδώ στην ταξική και την πανανθρώπινη) συνδέοντάς τες έτσι με ατομικές μορφές δράσης (εδώ με τη δράση μέσω ΜΚΟ). Και στις τρεις αυτές περιπτώσεις, η υψηλή ταύτιση με μία συλλογικότητα (άτομα της ίδιας κοινωνικής θέσης ή ολόκληρη η ανθρωπότητα), όταν συνδυάζεται με υψηλή αποδοχή του παγκοσμιοκεντρισμού ή του μετασχηματισμού, προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή της δράσης μέσω μη κυβερνητικών οργανώσεων και της αντίθεσης στη βία δράση.

Η πρόβλεψη της ‘Οργανωμένης Συμμετοχής’ από την αλληλεπίδραση ταυτότητας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης.

Τα μοντέλα πρόβλεψης όπου διαπιστώθηκε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ της μεταβλητής της συλλογικής μορφής ταυτότητας και αυτής της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης κατά την πρόβλεψη της προτίμησης για την ‘Οργανωμένη Συμμετοχή’, ήταν τα εξής: (1) μοντέλο με μεταβλητές πρόβλεψης τη συλλογική κατασκευή του εαυτού και το διεθνισμό, (2) μοντέλο με μεταβλητές πρόβλεψης τη συλλογική κατασκευή του εαυτού και το μετασχηματισμό, και (3) μοντέλο με μεταβλητές πρόβλεψης τη συλλογική κατασκευή του εαυτού και τον παγκοσμιοκεντρισμό (βλ. Πίνακα 11.5). Στον Πίνακα 11.5 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα του τελικού βήματος των τριών αυτών μοντέλων.

Στα τρία αυτά μοντέλα, στο Βήμα 4, από τις μεταβλητές ελέγχου προέβλεπαν σημαντικά την οργανωμένη συμμετοχή η αντιληπτή οικονομική απειλή, η πολιτική τοποθέτηση και τα τρία είδη αιτημάτων. Η υψηλότερη αποδοχή της οργανωμένης συμμετοχής συνδεόταν με υψηλότερη αίσθηση οικονομικής απειλής, αριστερότερη πολιτική ταυτότητα, μικρότερη αποδοχή των παγκόσμιων αιτημάτων, και υψηλότερη αποδοχή των κοινωνικών και ταυτοτικών αιτημάτων. Στον Πίνακα 11.5 παρουσιάζονται οι αντίστοιχοι συντελεστές β των μεταβλητών ελέγχου.

Ως προς τις μεταβλητές ταυτότητας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, στο μοντέλο (1) παρατηρήθηκε κύρια επίδραση της συλλογικής κατασκευής του εαυτού, καθώς η υψηλότερη συλλογική κατασκευή του εαυτού συνδέθηκε με υψηλότερη αποδοχή της οργανωμένης συμμετοχής ($\beta = .13, p < .01$), ενώ ο διεθνισμός δεν είχε σημαντική κύρια επίδραση στην οργανωμένη συμμετοχή. Παρατηρήθηκε αλληλεπίδραση μεταξύ συλλογικής ταυτότητας και διεθνισμού ($\beta = -.10, p < .05$), η οποία παρουσιάζεται παρακάτω (Σχήμα 11.4).

Στο μοντέλο (2) βρέθηκε κύρια επίδραση της συλλογικής κατασκευής του εαυτού ($\beta = .14, p < .01$), και η υψηλότερη συλλογική κατασκευή του εαυτού συνδέθηκε με υψηλότερη αποδοχή της οργανωμένης συμμετοχής. Ο μετασχηματισμός δεν είχε σημαντική κύρια επίδραση στην οργανωμένη συμμετοχή, βρέθηκε όμως αλληλεπίδραση μεταξύ συλλογικής κατασκευής του αυτού και μετασχηματισμού στην πρόβλεψη της οργανωμένης συμμετοχής ($\beta = -.12, p < .01$), η οποία παρουσιάζεται παρακάτω (βλ. Σχήμα 11.5).

Στο μοντέλο (3) βρέθηκε κύρια επίδραση τόσο της συλλογικής ταυτότητας όσο και του παγκοσμιοκεντρισμού. Η υψηλή συλλογική ταυτότητα συνδέθηκε με μεγαλύτερη υιοθέτηση της οργανωμένης συμμετοχής ($\beta = .15, p < .01$), ενώ η μεγαλύτερη αποδοχή του παγκοσμιοκεντρισμού συνδέθηκε με χαμηλότερη υιοθέτηση της οργανωμένης συμμετοχής ($\beta = -.11, p < .05$). Οι κύριες αυτές επιδράσεις χαρακτηρίστηκαν από αλληλεπίδραση μεταξύ της συλλογικής ταυτότητας και του παγκοσμιοκεντρισμού ($\beta = -.12, p < .01$), η οποία παρουσιάζεται παρακάτω (βλ. Σχήμα 11.6).

Πρέπει να σημειωθεί ότι εκτός από τα παραπάνω μοντέλα, στο συμπληρωματικό έλεγχο μοντέλων με μεταβλητές πρόβλεψης και τις λοιπές μεταβλητές ταυτότητας ο οποίος αναφέρθηκε πιο πάνω, στο μοντέλο με μεταβλητές πρόβλεψης το διεθνισμό και την προσωπική κατασκευή του εαυτού βρέθηκε σημαντική αλληλεπίδραση των δύο αυτών μεταβλητών στην αποδοχή της οργανωμένης συμμετοχής. Το μοντέλο αυτό και το αντίστοιχο σχήμα της αλληλεπίδρασης παρουσιάζονται στο Παράρτημα Δ (Πίνακας 3, Σχήμα 1), καθώς το εύρημα αυτό δεν σχετιζόταν με τις υποθέσεις μας. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 1 του Παραρτήματος Δ, όταν εκφράζεται υψηλή προσωπική κατασκευή του εαυτού, τότε η μεγαλύτερη αποδοχή του Διεθνισμού προβλέπει σημαντικά μικρότερη υιοθέτηση της Οργανωμένης Συμμετοχής (simple slope $B = -.15, p < .05$), ενώ όταν οι συμμετέχοντες εκφράζουν χαμηλή Προσωπική κατασκευή του εαυτού, το επίπεδο αποδοχής του Διεθνισμού δεν συνδέεται με την υιοθέτηση της Οργανωμένης Συμμετοχής (simple slope $B = .05, ns$).

Πίνακας 11.5

Η Πρόβλεψη της 'Οργανωμένης Συμμετοχής' από την Αλληλεπίδραση Ταυτότητας και ΚΑ της Παγκοσμιοποίησης (Δείγμα 5).

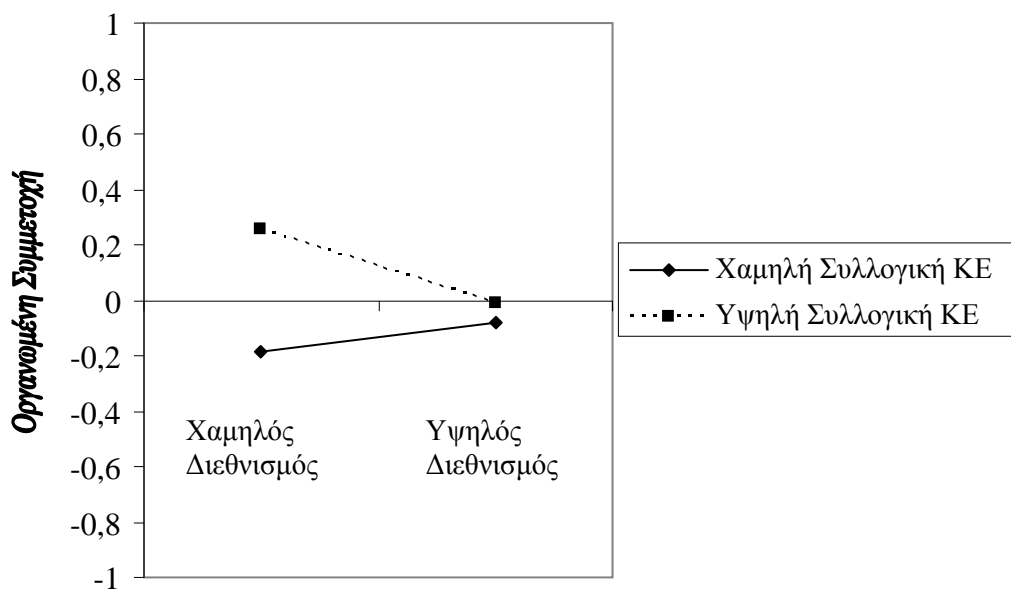
Βήμα 4	Μοντέλα Πρόβλεψης (Ταυτότητα/κατασκευή του εαυτού, παράγοντας παγκοσμιοποίησης)		
	1. Συλλογική κατασκευή εαυτού, Διεθνισμός	2. Συλλογική κατασκευή εαυτού, Μετασχηματισμός	3. Συλλογική κατασκευή εαυτού, Παγκ/σμός
Μεταβλητές πρόβλεψης	β (<i>t</i>)	β (<i>t</i>)	β (<i>t</i>)
Εισόδημα	.02 (0.34)	.03 (0.63)	.02 (0.44)
Μορφωτικό επίπεδο	-.01 (-0.15)	.01 (0.28)	.01 (0.19)
Αντιληπτό οικον. επίπεδο	.04 (0.73)	.04 (0.80)	.05 (0.89)
Αντιληπτή οικον. απειλή	.13 (2.45*)	.14 (2.55*)	.13 (2.42*)
Πολιτική τοποθέτηση	-.38 (-6.96***)	-.37 (-6.69***)	-.32 (-5.52***)
Κοινωνικά αιτήματα	.31 (5.28***)	.27 (4.73***)	.27 (4.72***)
Παγκόσμια αιτήματα	-.16 (-2.82**)	-.14 (-2.41*)	-.15 (-2.79**)
Αιτήματα ταυτότητας	.17 (2.73**)	.18 (2.98**)	.19 (3.20**)
Ταυτότητα	.13 (2.68**)	.14 (2.92**)	.15 (3.06**)
Παγκοσμιοποίηση	-.04 (-0.84)	-.05 (-0.98)	-.11 (-2.12*)
Ταυτότητα x Παγκοσμιοποίηση	-.10 (-2.08*)	-.12 (-2.68**)	-.12 (-2.68**)
<i>F</i> μοντέλου	22.09***	22.66***	23.50***
<i>df</i>	11, 237	11, 237	11, 237
Adjusted <i>R</i> ²	.48	.49	.50
Μεταβολή του <i>R</i> ² από Βήμα 3	.01*	.02**	.01**

Σημείωση: Οι μεταβλητές Ταυτότητα και Παγκοσμιοποίηση, Ταυτότητα x Παγκοσμιοποίηση αναφέρονται στις αντίστοιχες μεταβλητές ταυτότητας και παγκοσμιοποίησης του κάθε μοντέλου, όπως αναγράφεται στην αντίστοιχη στήλη. Στον Πίνακα παρουσιάζεται το Βήμα 4 των αναλύσεων ιεραρχικής παλινδρόμησης, καθώς από τα Βήματα 1, 2 και 3 δεν υπήρξαν αλλαγές ως προς τις στατιστικά σημαντικές επιδράσεις των μεταβλητών πρόβλεψης.

*°p < .10, *p < .05, **p < .01, ***p < .001.*

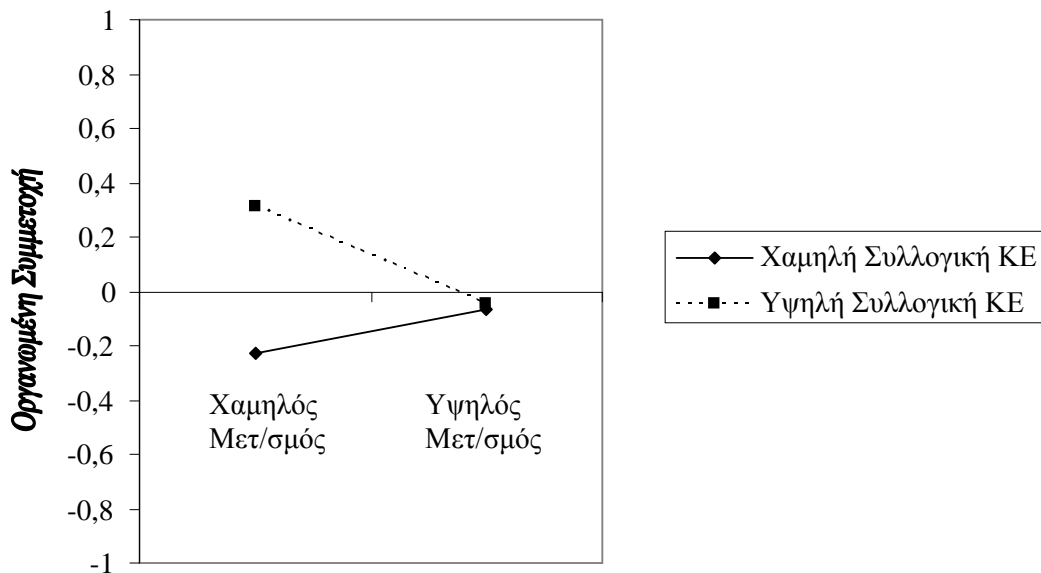
Η αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταβλητών της ταυτότητας και αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης για την ‘Οργανωμένη συμμετοχή’, στα τρία αυτά μοντέλα παρουσιάζεται στα Σχήματα 11.4, 11.5 και 11.6.

Στο Σχήμα 11.4 παρουσιάζεται η πρόβλεψη της ‘Οργανωμένης Συμμετοχής’ από τα χαμηλά και υψηλά επίπεδα αποδοχής του Διεθνισμού, για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα συλλογικής κατασκευής του εαυτού. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 11.4, όταν εκφράζεται υψηλή συλλογική κατασκευή του εαυτού, τότε η μεγαλύτερη αποδοχή της διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης προβλέπει μικρότερη υιοθέτηση της ‘οργανωμένης συμμετοχής’ (simple slope $B = -.13, p < .05$), ενώ όταν εκφράζεται χαμηλή συλλογική κατασκευή του εαυτού η υιοθέτηση της οργανωμένης συμμετοχής είναι χαμηλή ανεξαρτήτως του επιπέδου της αποδοχής του διεθνισμού (simple slope $B = .05, ns$). Φαίνεται επομένως ότι στην περίπτωση της υψηλής συλλογικής κατασκευής του εαυτού, η αποδοχή της διεθνιστικής αναπαράστασης προβλέπει την απόρριψη της οργανωμένης συμμετοχής. Το εύρημα αυτό, που δεν συμβαδίζει με τις ερευνητικές μας υποθέσεις, μπορεί να συνεξεταστεί και με την αλληλεπίδραση προσωπικής κατασκευής του εαυτού και διεθνισμού στην ίδια μορφή δράσης (βλ. Σχήμα 1 του Παραρτήματος Δ).

Σχήμα 11.4. Η επίδραση της διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης στην αποδοχή της ‘Οργανωμένης Συμμετοχής’ για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα Συλλογικής Κατασκευής του εαυτού

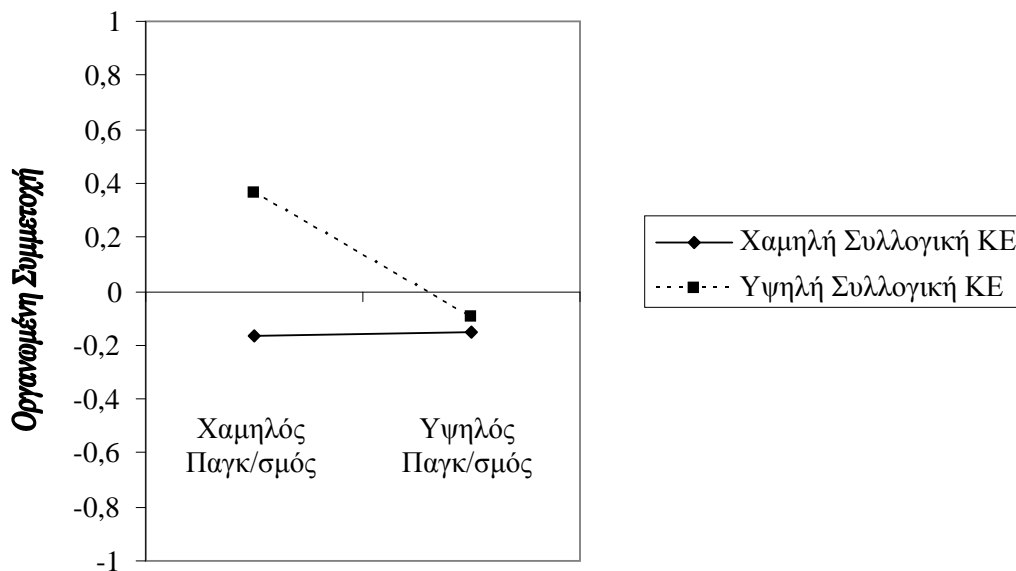
Η ίδιας πάντως κατεύθυνσης αλληλεπίδραση βρέθηκε ως προς την Οργανωμένη Συμμετοχή μεταξύ και των υπόλοιπων δύο αναπαραστάσεων της παγκοσμιοποίησης με τη συλλογική κατασκευή του εαυτού. Στο Σχήμα 11.5 παρουσιάζεται η αλληλεπίδραση Μετασχηματισμού και συλλογικής κατασκευής του εαυτού στην πρόβλεψη της οργανωμένης συμμετοχής. Φαίνεται κι εδώ ότι όταν εκφράζεται υψηλή συλλογική κατασκευή του εαυτού, τότε η μεγαλύτερη αποδοχή της ‘μετασχηματιστικής’ αναπαραστάσεως της παγκοσμιοποίησης προβλέπει μικρότερη υιοθέτηση της ‘οργανωμένης συμμετοχής’ (simple slope $B = -.18, p < .01$), ενώ όταν εκφράζεται χαμηλή συλλογική κατασκευή του εαυτού η υιοθέτηση της οργανωμένης συμμετοχής είναι χαμηλή ανεξαρτήτως του επιπέδου αποδοχής του μετασχηματισμού (simple slope $B = .08, ns$).

Σχήμα 11.5. Η επίδραση της μετασχηματιστικής αναπαραστάσεως της παγκοσμιοποίησης στην αποδοχή της ‘Οργανωμένης Συμμετοχής’ για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα Συλλογικής Κατασκευής του εαυτού

Αντίστοιχα, όπως φαίνεται στο Σχήμα 11.6, όταν εκφράζεται υψηλή συλλογική κατασκευή του εαυτού, η μεγαλύτερη αποδοχή της ‘παγκοσμιοκεντρικής’ αναπαραστάσεως της παγκοσμιοποίησης προβλέπει μικρότερη υιοθέτηση της ‘οργανωμένης συμμετοχής’ (simple slope $B = -.23, p < .01$), ενώ όταν εκφράζεται χαμηλή συλλογική κατασκευή του εαυτού η υιοθέτηση της οργανωμένης συμμετοχής είναι χαμηλή ανεξαρτήτως της αποδοχής του παγκοσμιοκεντρισμού (simple slope $B = .01, ns$). Επομένως, όταν οι συμμετέχοντες εκφράζουν υψηλά επίπεδα αντίληψης του

εαυτού με συλλογικούς όρους, τότε όσο περισσότερο ασπάζονται τον παγκοσμιοκεντρισμό τόσο λιγότερο προτιμούν την οργανωμένη συμμετοχή ως μορφή δράσης.

Σχήμα 11.6. Η επίδραση της παγκοσμιοκεντρικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης στην αποδοχή της ‘Οργανωμένης Συμμετοχής’ για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα Συλλογικής Κατασκευής του εαυτού

Όσον αφορά επομένως την αποδοχή της οργανωμένης συμμετοχής, φαίνεται ότι η υψηλή συλλογική κατασκευή του εαυτού προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή της μορφής αυτής δράσης όταν συνδέεται με χαμηλότερη αποδοχή και των τριών διαστάσεων της παγκοσμιοποίησης. Δηλαδή φαίνεται πως, ως προς την αποδοχή της οργανωμένης συμμετοχής, η υψηλή συλλογική ταύτιση υπονομεύει το ρόλο της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης, σε όλες τις εκφάνσεις της τελευταίας, αφού σε συνθήκες υψηλής συλλογικής ταύτισης η χαμηλή υιοθέτηση όλων των αναπαραστάσεων προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή της οργανωμένης συμμετοχής.

Ενώ το εύρημα αυτό δεν αντικρούει τις υποθέσεις μας ως προς την παγκοσμιοκεντρική και μετασχηματιστική ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, εφ’ όσον υποθέσαμε ότι ο συνδυασμός τους με συλλογικές μορφές ταυτότητας δεν θα προβλέπει την αποδοχή οργανωμένων και συλλογικών μορφών δράσης, ως προς τη διεθνιστική αναπαράσταση η υπόθεσή μας ήταν ότι, όταν η αποδοχή της συνδυάζεται με υψηλή συλλογική ταύτιση, θα προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή της οργανωμένης συμμετοχής, κάτι που δεν επιβεβαιώθηκε από τα ευρήματα. Φαίνεται δηλαδή εδώ ότι

η διεθνιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης δεν προσδίδει πρόταγμα στη συλλογική ταυτότητα για αποδοχή μιας οργανωμένης μορφής δράσης⁶.

Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ της αποδοχής του διεθνισμού και της υψηλής συλλογικής ταύτισης θα προέβλεπε την οργανωμένη συμμετοχή για ορισμένα είδη αιτημάτων (πχ για τα κοινωνικά αιτήματα), ή ανάλογα με ορισμένης κατεύθυνσης πολιτική τοποθέτηση (πχ αριστερότερη πολιτική τοποθέτηση). Έτσι, ελέγχθηκαν και τριπλές αλληλεπιδράσεις της συλλογικής κατασκευής του εαυτού, του διεθνισμού και των τριών ειδών αιτημάτων/της πολιτικής τοποθέτησης για την πρόβλεψη της Οργανωμένης Συμμετοχής. Σε καμία από τις περιπτώσεις δεν βρέθηκε σημαντική αλληλεπίδραση.

Η πρόβλεψη της Δράσης μέσω Συλλόγων, Συνελεύσεων και Δημοσίευσης (ΣΣΔ) από την αλληλεπίδραση ταυτότητας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης.

Για την πρόβλεψη της συγκεκριμένης μορφής δράσης, τα εννέα μοντέλα παλινδρόμησης που ελέγχθηκαν με μεταβλητές πρόβλεψης τις συλλογικές μορφές ταυτότητας, τις αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης, και τους όρους αλληλεπίδρασης μεταξύ ταυτότητας και παγκοσμιοποίησης, δεν έδειξαν καμία σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ της συλλογικής ταυτότητας και της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης ως προς αυτή τη μορφή δράσης.

Στο πλαίσιο όμως του πρόσθετου ελέγχου για αλληλεπιδράσεις μεταξύ προσωπικών/διαπροσωπικών μορφών ταυτότητας και αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης ως προς τη συγκεκριμένη μορφή δράσης, βρέθηκαν δύο μοντέλα με τέτοιες αλληλεπιδράσεις που προέβλεπαν σημαντικά τη 'δράση μέσω συλλόγων, συνελεύσεων και δημοσίευσης'. Αυτά ήταν τα μοντέλα με μεταβλητές πρόβλεψης (1) την ανεξάρτητη κατασκευή του εαυτού και το διεθνισμό, και (2) τη διαπροσωπική κατασκευή του εαυτού και το μετασχηματισμό. Τα μοντέλα αυτά παρουσιάζονται στον Πίνακα 4 του Παραρτήματος Δ, και τα αντίστοιχα γραφήματα των αλληλεπιδράσεων παρουσιάζονται στα Σχήματα 2 και 3 του Παραρτήματος Δ. Και στα δύο αυτά μοντέλα, από τις μεταβλητές ελέγχου προέβλεπαν σημαντικά την αποδοχή της Δράσης μέσω ΣΣΔ η αριστερότερη πολιτική τοποθέτηση και η

⁶ Και, ενώ θα ανέμενε κανείς αντίστοιχα ότι η χαμηλή έκφραση προσωπικής ταυτότητας σε συνδυασμό με υψηλή αποδοχή του διεθνισμού θα προέβλεπε μεγαλύτερη αποδοχή της οργανωμένης συμμετοχής, φαίνεται πως ούτε αυτό συμβαίνει (όπως φαίνεται στο Σχήμα 1 του Παραρτήματος Δ). Πάντως η προσωπική και η συλλογική κατασκευή του εαυτού δεν παρουσίασαν συνάφεια μεταξύ τους ($r = -.06, ns$).

μεγαλύτερη αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων, καθώς και η μεγαλύτερη αποδοχή των ταυτοτικών αιτημάτων (οριακά στο μοντέλο 2) (για τους συντελεστές β των μεταβλητών βλ. Πίνακα 4 του Παραρτήματος Δ). Επομένως, όσο περισσότερο προτιμά κανείς τη δράση μέσω ΣΣΔ, τόσο πιο αριστερός είναι, και τόσο περισσότερο ασπάζεται τα κοινωνικά και ταυτοτικά αιτήματα. Και στα δύο μοντέλα δεν βρέθηκαν κύριες επιδράσεις της αντίστοιχης μορφής ταυτότητας και της αντίστοιχης αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης, βρέθηκαν όμως σημαντικές αλληλεπιδράσεις.

Ως προς την αλληλεπίδραση διεθνισμού και ανεξάρτητης κατασκευής του εαυτού, όπως φαίνεται στο Σχήμα 2 του Παραρτήματος Δ, για τα υψηλά επίπεδα ανεξάρτητης κατασκευής του εαυτού, η μεγαλύτερη αποδοχή της διεθνιστικής αναπαράστασης προβλέπει μεγαλύτερη υιοθέτηση της συγκεκριμένης μορφής δράσης (simple slope $B = .20, p < .05$), ενώ όταν η έκφραση ανεξάρτητης κατασκευής του εαυτού είναι χαμηλή η μορφή αυτή δράσης δεν προβλέπεται σημαντικά από τα επίπεδα αποδοχής του διεθνισμού (simple slope $B = - .05, ns$). Όσον αφορά την αλληλεπίδραση διαπροσωπικής κατασκευής του εαυτού και μετασχηματισμού, όπως φαίνεται στο Σχήμα 3 του Παραρτήματος Δ, για τα χαμηλά επίπεδα διαπροσωπικής κατασκευής του εαυτού, η υψηλή αποδοχή του μετασχηματισμού προβλέπει μεγαλύτερη υιοθέτηση της δράσης μέσω ΣΣΔ (simple slope $B = .17, p < .05$), ενώ για τα υψηλά επίπεδα διαπροσωπικής κατασκευής του εαυτού η υιοθέτηση της δράσης αυτής δεν προβλέπεται από την αποδοχή της μετασχηματιστικής αναπαράστασης (simple slope $B = - .04, ns$).

11.3.3 Η πρόβλεψη των αιτημάτων της δράσης από την αλληλεπίδραση ταυτότητας, ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και μορφών της δράσης.

Εκτός από τις παραπάνω αναλύσεις με εξαρτημένη μεταβλητή τις μορφές της δράσης, πραγματοποιήθηκαν όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα και αντίστοιχες αναλύσεις με εξαρτημένες μεταβλητές τα αιτήματα της δράσης. Για κάθε μεταβλητή αιτημάτων (κοινωνικά, παγκόσμια, ταυτοτικά αιτήματα), ελέγχθηκαν, όπως περιγράφηκε πιο πάνω (βλ. 11.3.2), εννέα μοντέλα γραμμικής παλινδρόμησης, όπου μεταβλητές πρόβλεψης ήταν οι μεταβλητές των συλλογικών μορφών ταυτότητας, αυτές της παγκοσμιοποίησης και ο όρος αλληλεπίδρασής τους, ενώ μεταβλητές ελέγχου ήταν οι δημογραφικές μεταβλητές, αυτές του αντιληπτού

οικονομικού επιπέδου και πολιτικής τοποθέτησης και αυτές των μορφών δράσης. Οι αναλύσεις αυτές δεν έδειξαν καμία αλληλεπίδραση μεταξύ συλλογικών μορφών της ταυτότητας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης όσον αφορά τα τρία είδη αιτημάτων για δράση.

Καθώς όμως τα αιτήματα για δράση συνδέθηκαν με τις μορφές δράσης (βλ. δείκτες συνάφειας, ενότητα 11.3.1), και σύμφωνα με την προβληματική για τη σχέση μορφών-αιτημάτων δράσης που αναλύθηκε στην Εισαγωγή, κάναμε την περαιτέρω υπόθεση ότι ορισμένες μορφές δράσης ενδέχεται να έχουν διαφοροποιητικό ρόλο στη σχέση ταυτότητας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης με τα αιτήματα της δράσης. Ενδέχεται δηλαδή η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης να προσδίδει πρόταγμα για ορισμένα αιτήματα στη συλλογική ταυτότητα, όταν οι συμμετέχοντες προτιμούν μία από τις τρεις μορφές δράσης. Με βάση τη θεωρία της δέσμευσης και της συμμετοχής (βλ. Beauvois & Joule, 1996), η υπόθεση αυτή δίνει θεωρητική 'προτεραιότητα' στην υιοθέτηση μορφών δράσεων, θεωρώντας ότι κάποιες από αυτές μπορεί να επιδρούν στην υιοθέτηση αιτημάτων. Για παράδειγμα, η κομματική συμμετοχή μπορεί να συνεπάγεται την αποδοχή των θέσεων του κόμματος και άρα την υιοθέτηση των συγκεκριμένων αιτημάτων. Έτσι, η ίδια η υιοθέτηση κάποιας μορφής δράσης μπορεί να παρεμβαίνει στη σχέση ταυτότητας και ιδεολογικών πεποιθήσεων όσον αφορά την αποδοχή κάποιων αιτημάτων.

Για να ελεγχθεί η υπόθεση ότι η αλληλεπίδραση ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και συλλογικής ταυτότητας προβλέπει την αποδοχή των αιτημάτων όταν προτιμώνται ορισμένες και όχι άλλες μορφές δράσεων, πραγματοποιήθηκε διερευνητική σειρά αναλύσεων γραμμικής παλινδρόμησης.

Στις αναλύσεις αυτές εξαρτημένες μεταβλητές ήταν οι τρεις μεταβλητές αιτημάτων δράσης (κοινωνικά, ταυτοτικά, παγκόσμια). Για κάθε μία από τις μεταβλητές αιτημάτων, ελέγχθηκαν είκοσι επτά μοντέλα γραμμικής παλινδρόμησης.

Μεταβλητές πρόβλεψης σε κάθε μοντέλο ήταν μία από τις μεταβλητές συλλογικής ταυτότητας (συλλογική κατασκευή του εαυτού ή ταξική ταύτιση ή πανανθρώπινη ταύτιση), και μία από τις μεταβλητές της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης (διεθνισμός ή παγκοσμιοκεντρισμός ή μετασχηματισμός), και μία από τις μεταβλητές των μορφών δράσης (δράση μέσω ΜΚΟ ή οργανωμένη συμμετοχή ή δράση μέσω ΣΣΔ), καθώς και ο όρος της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις τρεις αντίστοιχες μεταβλητές. Μεταβλητές ελέγχου σε όλες τις αναλύσεις ήταν οι δημογραφικές

(εισόδημα, μορφωτικό επίπεδο) και αυτές του αντιληπτού οικονομικού επιπέδου, της αντιληπτής οικονομικής απειλής και της πολιτικής τοποθέτησης.

Έτσι, για παράδειγμα, ένα μοντέλο με εξαρτημένη μεταβλητή τα 'παγκόσμια αιτήματα' θα ήταν αυτό με μεταβλητές πρόβλεψης την ταξική ταύτιση, το διεθνισμό, την οργανωμένη συμμετοχή και τον όρο αλληλεπίδρασης μεταξύ των τριών αυτών μεταβλητών.

Μοντέλα με στατιστικά σημαντικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ συλλογικής ταυτότητας, ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και μορφών δράσης βρέθηκαν στην περίπτωση των κοινωνικών αιτημάτων, και παρουσιάζονται στην αμέσως επόμενη ενότητα.

Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι συμπληρωματικά στις παραπάνω αναλύσεις, ελέγχθηκαν διερευνητικά και μοντέλα παλινδρόμησης για τα είδη αιτημάτων, όπου στις μεταβλητές πρόβλεψης αντί για τις συλλογικές μορφές ταυτότητας ελέγχθηκαν οι υπόλοιπες ταυτότητες (ανεξάρτητη ή προσωπική ή διαπροσωπική). Τα αποτελέσματα των αναλύσεων αυτών παρουσιάζονται σύντομα παρακάτω και οι αντίστοιχοι πίνακες και γραφήματα παρουσιάζονται στο Παράρτημα Δ.

Η πρόβλεψη της αποδοχής των κοινωνικών αιτημάτων από την αλληλεπίδραση ταυτότητας, ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και μορφών της δράσης.

Τα μοντέλα πρόβλεψης για τα κοινωνικά αιτήματα, στα οποία βρέθηκε σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ συλλογικής ταυτότητας, ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και μορφής δράσης, ήταν τρία και παρουσιάζονται στον Πίνακα 11.6 (στον Πίνακα παρουσιάζεται το Βήμα 4 των αναλύσεων). Και στα τρία μοντέλα, μεταβλητές πρόβλεψης ως προς την ταυτότητα και την παγκοσμιοποίηση ήταν αντίστοιχα η συλλογική κατασκευή του εαυτού και ο διεθνισμός. Ως προς την μεταβλητή πρόβλεψης της μορφής δράσης, στο μοντέλο (1) μορφή δράσης ήταν η Δράση μέσω ΜΚΟ, στο μοντέλο (2) η οργανωμένη συμμετοχή και στο μοντέλο (3) η Δράση μέσω ΣΣΔ.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 11.6, στο μοντέλο (1), από τις μεταβλητές ελέγχου η μεγαλύτερη αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων συνδέθηκε με αριστερότερη πολιτική τοποθέτηση ($\beta = -.16, p < .05$), και οριακά με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο ($\beta = .12, p < .10$). Από τις μεταβλητές πρόβλεψης, στο μοντέλο

αυτό ο διεθνισμός συνδέθηκε σημαντικά με την αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων ($\beta = .15, p < .05$), και άρα μεγαλύτερη αποδοχή των αιτημάτων αυτών συνδέθηκε με μεγαλύτερη αποδοχή της συγκεκριμένης άποψης για την παγκοσμιοποίηση. Επίσης βρέθηκε κύρια επίδραση της συλλογικής κατασκευής του εαυτού ($\beta = .23, p < .001$), δεν βρέθηκε όμως κύρια επίδραση της δράσης μέσω ΜΚΟ. Οι κύριες επιδράσεις χαρακτηρίστηκαν από αλληλεπίδραση μεταξύ του διεθνισμού, της συλλογικής κατασκευής του εαυτού και της δράσης μέσω ΜΚΟ ($\beta = .13, p < .05$), που παρουσιάζεται παρακάτω (Σχήμα 11.7).

Στα μοντέλα 2 και 3 οι μεταβλητές ελέγχου δεν προέβλεπαν σημαντικά την αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων, ενώ και στα δύο μοντέλα βρέθηκαν κύριες επιδράσεις της συλλογικής κατασκευής του εαυτού, του διεθνισμού και της οργανωμένης συμμετοχής και δράσης μέσω ΣΣΔ, αντίστοιχα (βλ. Πίνακα 11.6 για τους αντίστοιχους συντελεστές). Επομένως, όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες εκφράζουν ταύτιση με τις ομάδες όπου ανήκουν, όσο περισσότερο αποδέχονται το διεθνισμό, και όσο περισσότερο αποδέχονται, αντίστοιχα, την οργανωμένη συμμετοχή και τη δράση μέσω ΣΣΔ, τόσο περισσότερο αποδέχονται και τα κοινωνικά αιτήματα. Και στα δύο μοντέλα βρέθηκαν αλληλεπιδράσεις μεταξύ των τριών μεταβλητών (βλ. Πίνακα 11.6 για τους αντίστοιχους συντελεστές), οι οποίες παρουσιάζονται παρακάτω, στα Σχήματα 11.8 και 11.9.

Πίνακας 11.6

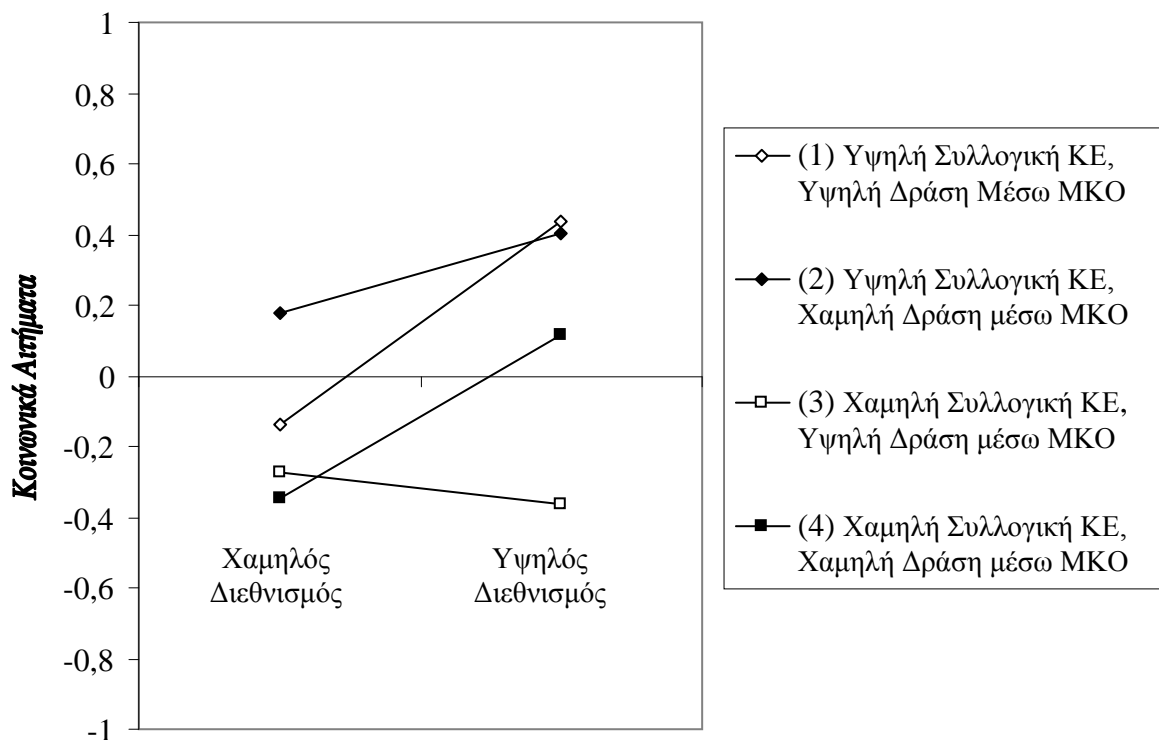
Η Πρόβλεψη της αποδοχής των 'Κοινωνικών Αιτημάτων' από την Αλληλεπίδραση Συλλογικής Κατασκευής του Εαυτού, Διεθνισμού και μορφών της δράσης (Δείγμα 5)

Μοντέλα Πρόβλεψης (Μορφή Δράσης)			
Βήμα 4	1. Δράση μέσω ΜΚΟ/αντίθεση στη βία	2. Οργανωμένη Συμμετοχή	3. Δράση μέσω ΣΣΔ
Μεταβλητές πρόβλεψης	$\beta (t)$	$\beta (t)$	$\beta (t)$
Εισόδημα	.07 (1.03)	.05 (0.79)	.03 (0.48)
Μορφωτικό επίπεδο	.12 (1.95°)	.09 (1.63)	.06 (1.10)
Αντιληπτό οικον. επίπεδο	-.04 (-0.64)	-.07 (-1.14)	-.04 (-0.68)
Αντιληπτή οικον. απειλή	.10 (1.42)	.03 (0.40)	.04 (0.61)
Πολιτική τοποθέτηση	-.16 (-2.33*)	.03 (0.39)	-.10 (-1.55)
Συλλογική κατασκευή του εαυτού	.23 (3.74***)	.15 (2.60*)	.18 (3.12**)
Διεθνισμός	.15 (2.50*)	.21 (3.50**)	.12 (2.17*)
Μορφή Δράσης	-.09 (-1.32)	.43 (6.11***)	.36 (5.87***)
Συλλογική ΚΕ x Διεθνισμός	.06 (0.94)	.05 (0.80)	.02 (0.31)
Συλλογική ΚΕ x Μορφή Δράσης	.01 (0.23)	.02 (0.36)	.04 (0.73)
Διεθνισμός x Μορφή Δράσης	-.03 (-0.44)	.04 (0.69)	.01 (0.19)
Συλλογική ΚΕ x Διεθνισμός x Μορφή Δράσης	.13 (2.10*)	-.16 (-2.83**)	-.16 (-2.67**)
<i>F</i> μοντέλου	4.50***	8.45***	8.22***
<i>df</i>	12, 236	12, 236	12, 236
Adjusted <i>R</i> ²	.14	.26	.26
Μεταβολή του <i>R</i> ² από Βήμα 3	.01*	.02**	.02**

Σημείωση: Η μεταβλητή **Μορφή Δράσης** αναφέρεται στην αντίστοιχη μεταβλητή Μορφής Δράσης του κάθε μοντέλου, όπως αναγράφεται στην αντίστοιχη στήλη. Στον Πίνακα παρουσιάζεται το **Βήμα 4** των αναλύσεων ιεραρχικής παλινδρόμησης, καθώς από τα Βήματα 1, 2 και 3 δεν υπήρξαν αλλαγές ως προς τις στατιστικά σημαντικές επιδράσεις των μεταβλητών πρόβλεψης.

° $p < .10$, * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

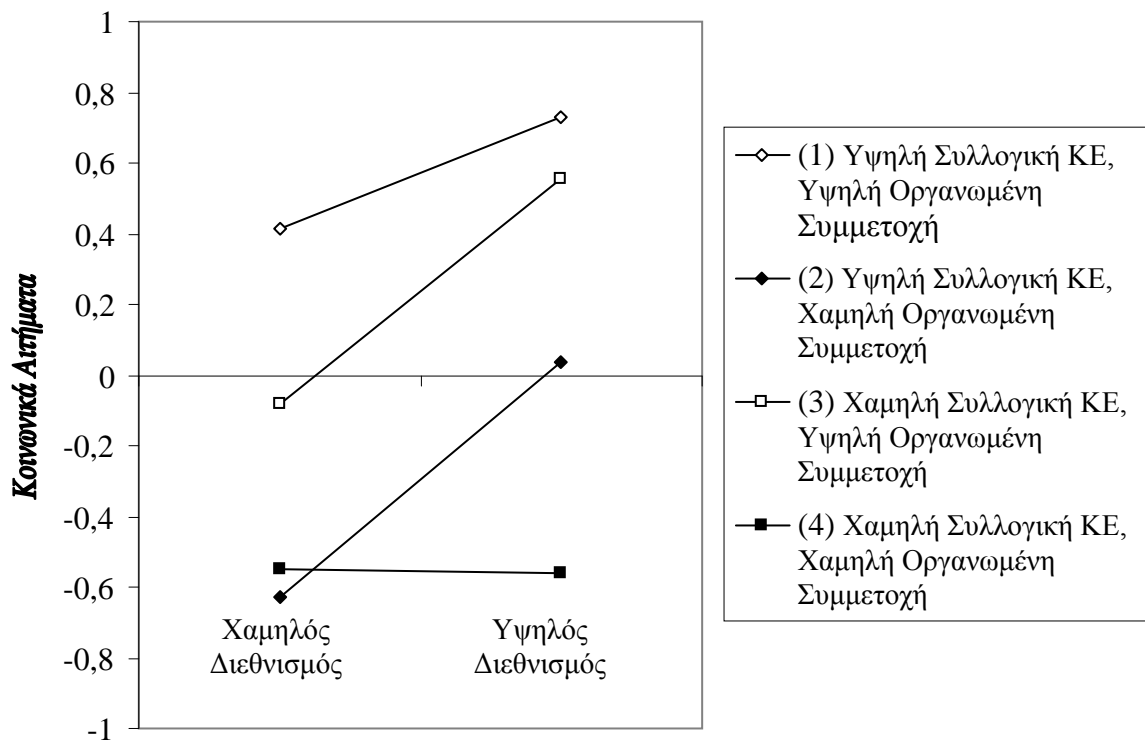
Στο Σχήμα 11.7 παρουσιάζεται η αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων ως συνάρτηση της τριπλής αλληλεπίδρασης μεταξύ Συλλογικής κατασκευής του εαυτού, Διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης και αποδοχής της Δράσης μέσω ΜΚΟ. Όπως φαίνεται στο Σχήμα, η θετική συσχέτιση του διεθνισμού με τα κοινωνικά αιτήματα αναδεικνύεται όταν υπάρχει υψηλή υιοθέτηση της συλλογικής ταυτότητας και υψηλή αποδοχή της δράσης μέσω ΜΚΟ, καθώς και όταν υπάρχει χαμηλή υιοθέτηση της συλλογικής ταυτότητας και χαμηλή αποδοχή της δράσης μέσω ΜΚΟ. Επομένως, όταν οι συμμετέχοντες εκφράζουν υψηλή συλλογική ταυτότητα και αποδέχονται τη δράση μέσω ΜΚΟ, τότε όσο αυξάνεται η αποδοχή του Διεθνισμού τόσο αυξάνεται και η αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων (simple slope $B = .29, p < .05$). Το ίδιο συμβαίνει όταν εκφράζουν χαμηλό βαθμό συλλογικής ταυτότητας και χαμηλή αποδοχή της δράσης μέσω ΜΚΟ (simple slope $B = .23, p < .05$). Αντίθετα, όταν η υψηλή συλλογική κατασκευή του εαυτού συνδέεται με απόρριψη της δράσης μέσω ΜΚΟ, τότε η αποδοχή του διεθνισμού δεν προβλέπει την αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων (simple slope $B = .11, ns$), και το ίδιο συμβαίνει όταν η χαμηλή έκφραση συλλογικής ταυτότητας συνδέεται με υψηλή αποδοχή της δράσης μέσω ΜΚΟ (simple slope $B = -.04, ns$). Συνεπώς, στα υψηλά επίπεδα συλλογικής ταυτότητας, και όταν γίνεται αποδεκτή η δράση μέσω ΜΚΟ, τότε φαίνεται πως χρειάζεται αποδοχή της διεθνιστικής αναπαράστασης προκειμένου να γίνουν αποδεκτά τα κοινωνικά αιτήματα (βλ. Σχήμα 11.7), ενώ στα υψηλά επίπεδα συλλογικής ταυτότητας, όταν δεν γίνεται αποδεκτή η δράση μέσω ΜΚΟ, τότε η διεθνιστική αναπαράσταση δεν συνδέεται με την αποδοχή ή μη των κοινωνικών αιτημάτων. Έτσι, φαίνεται πως ο διεθνισμός προσδίδει πρόταγμα στη συλλογική ταυτότητα για αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων στο βαθμό που προτιμάται η δράση μέσω ΜΚΟ.

Σχήμα 11.7. Η επίδραση της διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης στην αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα συλλογικής κατασκευής του εαυτού, όταν προτιμάται ή όχι η Δράση μέσω ΜΚΟ

Η αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων ως συνάρτηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ συλλογικής ταυτότητας, διεθνισμού και αποδοχής της Οργανωμένης Συμμετοχής παρουσιάζεται στο Σχήμα 11.8. Όπως φαίνεται στο Σχήμα, θετική σχέση του διεθνισμού με τα κοινωνικά αιτήματα παρουσιάζεται όταν υπάρχει υψηλή συλλογική ταυτότητα αλλά χαμηλή οργανωμένη συμμετοχή, και όταν εκφράζεται χαμηλή συλλογική ταυτότητα αλλά υιοθετείται η οργανωμένη συμμετοχή. Έτσι, όταν οι συμμετέχοντες εκφράζουν υψηλή συλλογική ταυτότητα και απορρίπτουν την οργανωμένη συμμετοχή, τότε η μεγαλύτερη αποδοχή του Διεθνισμού προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων (simple slope $B = .33, p < .01$), και το ίδιο συμβαίνει όταν εκφράζουν χαμηλή συλλογική ταυτότητα και αποδέχονται την οργανωμένη συμμετοχή (simple slope $B = .31, p < .01$). Δηλαδή, όταν μία από τις δύο παραμέτρους (συλλογική ταυτότητα ή αποδοχή της οργανωμένης συμμετοχής) είναι χαμηλή, τότε η υιοθέτηση του διεθνισμού οδηγεί σε αύξηση της αποδοχής των κοινωνικών αιτημάτων. Αντίθετα, στην περίπτωση υψηλής συλλογικής ταυτότητας και υψηλής αποδοχής της οργανωμένης συμμετοχής υπάρχει η μεγαλύτερη αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων ανεξαρτήτως της αποδοχής του διεθνισμού (simple slope

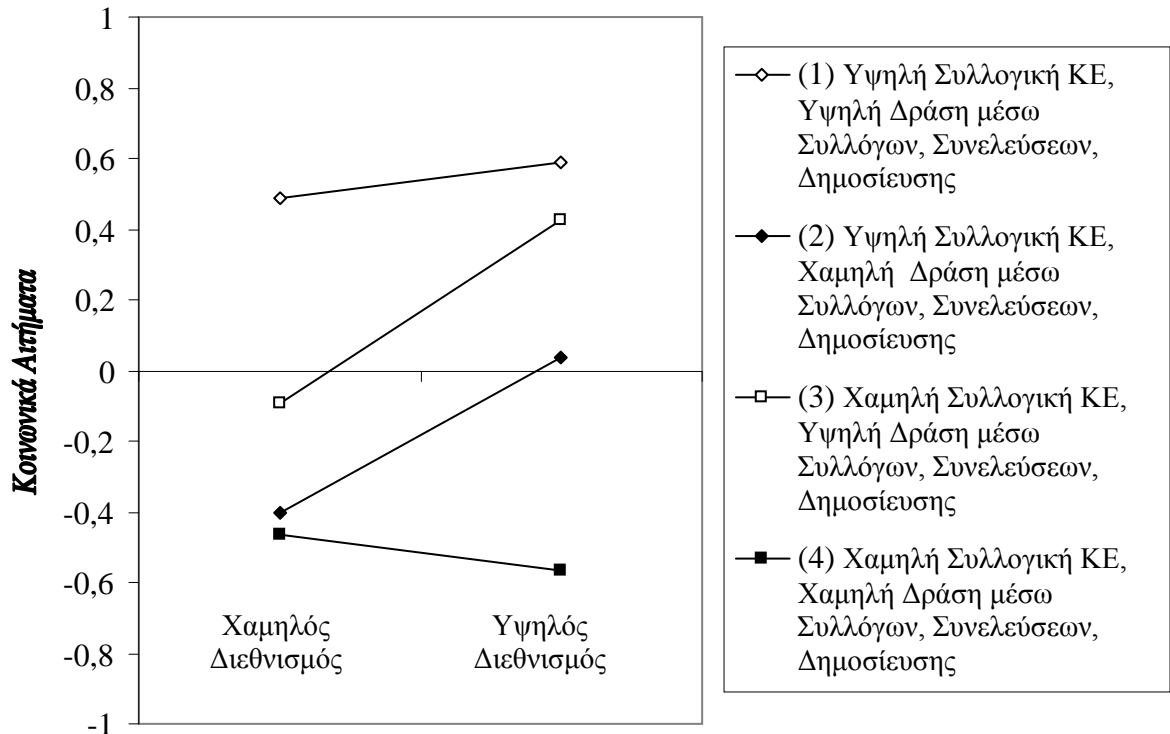
$B = .16, ns$) και στην περίπτωση χαμηλής συλλογικής ταυτότητας και χαμηλής υιοθέτησης της οργανωμένης συμμετοχής υπάρχει η μικρότερη αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων ανεξαρτήτως της αποδοχής του διεθνισμού (simple slope $B = -.01, ns$). Άρα, όταν οι συμμετέχοντες εκφράζουν υψηλή συλλογική ταυτότητα, φαίνεται ότι η υιοθέτηση του διεθνισμού συνδέεται με την αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων στο βαθμό που απορρίπτεται η οργανωμένη συμμετοχή. Επίσης, όταν εκφράζουν χαμηλή συλλογική ταυτότητα και υιοθετούν την οργανωμένη συμμετοχή, τότε επίσης η υιοθέτηση του διεθνισμού συνδέεται με την αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων. Όταν εκφράζεται υψηλή συλλογική ταυτότητα και γίνεται δεκτή η οργανωμένη συμμετοχή, τα κοινωνικά αιτήματα γίνονται δεκτά ανεξάρτητα από την υιοθέτηση ή μη του διεθνισμού.

Σχήμα 11.8. Η επίδραση της διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης στην αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα συλλογικής κατασκευής του εαυτού, όταν προτιμάται ή όχι η Οργανωμένη Συμμετοχή

Η αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων ως συνάρτηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ της συλλογικής κατασκευής του εαυτού, του διεθνισμού και της αποδοχής της δράσης μέσω Συλλόγων, Συνελεύσεων και Δημοσίευσης (ΣΣΔ) παρουσιάζεται στο Σχήμα 11.9. Όπως και με την οργανωμένη συμμετοχή, έτσι και σε αυτή την περίπτωση θετική σχέση του διεθνισμού με τα κοινωνικά αιτήματα παρουσιάζεται

όταν υπάρχει υψηλή συλλογική ταυτότητα αλλά χαμηλή υιοθέτηση της δράσης μέσω ΣΣΔ (simple slope $B = .22, p < .05$), καθώς και όταν εκφράζεται χαμηλή συλλογική ταυτότητα αλλά προτιμάται η Δράση μέσω ΣΣΔ (simple slope $B = .26, p < .05$). Αντίθετα, όταν εκφράζεται υψηλή συλλογική ταυτότητα και υψηλή αποδοχή της δράσης μέσω ΣΣΔ, τότε γίνονται περισσότερο αποδεκτά τα κοινωνικά αιτήματα ανεξαρτήτως της αποδοχής του διεθνισμού (simple slope $B = .05, ns$) και όταν εκφράζεται χαμηλή συλλογική ταυτότητα και χαμηλή αποδοχή της δράσης μέσω ΣΣΔ τότε γίνονται λιγότερο αποδεκτά τα ίδια αιτήματα, ανεξαρτήτως της αποδοχής του διεθνισμού (simple slope $B = - .05, ns$). Άρα, όταν οι συμμετέχοντες εκφράζουν υψηλή συλλογική ταυτότητα, φαίνεται ότι η υιοθέτηση του διεθνισμού συνδέεται με την αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων στο βαθμό που απορρίπτεται η δράση μέσω ΣΣΔ. Όταν εκφράζουν χαμηλή συλλογική ταυτότητα και αποδέχονται τη δράση μέσω ΣΣΔ, τότε επίσης η υιοθέτηση του διεθνισμού συνδέεται με την αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων. Όταν εκφράζουν υψηλή συλλογική ταυτότητα και στο βαθμό που γίνεται δεκτή η δράση μέσω ΣΣΔ, τα κοινωνικά αιτήματα γίνονται δεκτά ανεξάρτητα από την υιοθέτηση ή μη του διεθνισμού.

Σχήμα 11.9. Η επίδραση της διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης στην αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα συλλογικής κατασκευής του εαυτού, όταν προτιμάται ή όχι η Δράση μέσω Συλλόγων, Συνελεύσεων και Δημοσίευσης

Οι αλληλεπιδράσεις αυτές της συλλογικής ταυτότητας με τη διεθνιστική αναπαράσταση ως προς τις μορφές δράσης δείχνουν στο σύνολό τους ότι για τα υψηλά επίπεδα συλλογικής ταυτότητας, η αποδοχή του διεθνισμού προβλέπει αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων, αυτό όμως συμβαίνει όταν γίνεται αποδεκτή μια πιο ατομική μορφή δράσης, η δράση μέσω ΜΚΟ, και όχι όταν υιοθετούνται η οργανωμένη συμμετοχή ή η δράση μέσω συλλόγων, συνελεύσεων και δημοσίευσης. Όταν εμπλέκονται η οργανωμένη συμμετοχή ή η δράση μέσω ΣΣΔ, τότε φαίνεται ότι η αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων συνδέεται με αποδοχή της διεθνιστικής ιδεολογίας, όταν η συλλογική ταυτότητα είναι χαμηλή (και η αποδοχή των δράσεων αυτών υψηλή) ή όταν η αποδοχή των δράσεων είναι χαμηλή (και η συλλογική ταυτότητα υψηλή).

Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι στο πλαίσιο των ελέγχων συμπληρωματικών μοντέλων για τα κοινωνικά αιτήματα, με τις μεταβλητές προσωπικής και διαπροσωπικής ταυτότητας ως μεταβλητές πρόβλεψης, στο μοντέλο με μεταβλητές πρόβλεψης την διαπροσωπική κατασκευή του εαυτού, την παγκοσμιοκεντρική αναπαράσταση και τη δράση μέσω ΣΣΔ βρέθηκε σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ των τριών αυτών μεταβλητών ως προς την αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων, που παρουσιάζεται στον Πίνακα 5 και στο Σχήμα 4 του Παραρτήματος Δ. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 4 του Παραρτήματος Δ, αρνητική σχέση του παγκοσμιοκεντρισμού με τα κοινωνικά αιτήματα παρουσιάζεται όταν εκφράζεται υψηλή διαπροσωπική ΚΕ αλλά χαμηλή υιοθέτηση της δράσης μέσω ΣΣΔ (simple slope $B = -.27, p < .05$), καθώς και όταν εκφράζεται χαμηλή διαπροσωπική ΚΕ αλλά υψηλή υιοθέτηση της δράσης μέσω ΣΣΔ (simple slope $B = -.44, p < .001$). Στην περίπτωση υψηλής έκφρασης διαπροσωπικής ΚΕ και υψηλής αποδοχής της δράσης μέσω ΣΣΔ, η αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων είναι η υψηλότερη ανεξαρτήτως αποδοχής του παγκοσμιοκεντρισμού (simple slope $B = .01, ns$), ενώ στην περίπτωση χαμηλής έκφρασης διαπροσωπικής ΚΕ και χαμηλής αποδοχής της δράσης μέσω ΣΣΔ η αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων είναι η χαμηλότερη, ανεξαρτήτως αποδοχής του παγκοσμιοκεντρισμού (simple slope $B = .17, ns$).

Η πρόβλεψη της αποδοχής των ταυτοτικών αιτημάτων από την αλληλεπίδραση ταυτότητας, ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και μορφών της δράσης.

Στην περίπτωση της αποδοχής των αιτημάτων ταυτότητας, πραγματοποιήθηκαν όπως σημειώθηκε πιο πάνω έλεγχοι παλινδρόμησης με τον ίδιο τρόπο που έγινε και για τα κοινωνικά αιτήματα. Δεν βρέθηκε κανένα μοντέλο όπου να παρατηρείται στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της συλλογικής ταυτότητας, της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και των μορφών δράσης για την αποδοχή των ταυτοτικών αιτημάτων.

Στα πλαίσια των συμπληρωματικών ελέγχων μοντέλων, όπου εισήχθη ως μεταβλητή πρόβλεψης ταυτότητας η προσωπική, ανεξάρτητη ή διαπροσωπική ταυτότητα, βρέθηκε σε ένα μοντέλο αλληλεπίδραση μεταξύ των τριών αυτών μεταβλητών στην πρόβλεψη της αποδοχής των ταυτοτικών αιτημάτων. Στο μοντέλο αυτό μεταβλητές πρόβλεψης ήταν η ανεξάρτητη κατασκευή του εαυτού, ο διεθνισμός και η Δράση μέσω ΜΚΟ. Το μοντέλο αυτό παρουσιάζεται στον Πίνακα 6 του Παραρτήματος και η αλληλεπίδραση των τριών μεταβλητών παρουσιάζεται στο Σχήμα 5 του Παραρτήματος Δ. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 5 του Παραρτήματος Δ, η αποδοχή του Διεθνισμού προβλέπει την αποδοχή των αιτημάτων ταυτότητας, όταν εκφράζεται χαμηλή ανεξάρτητη κατασκευή του εαυτού και υψηλή αποδοχή της δράσης μέσω ΜΚΟ (simple slope $B = .26, p < .05$). Η αποδοχή των αιτημάτων ταυτότητας είναι ανεξάρτητη από την αποδοχή του διεθνισμού όταν η υψηλή ανεξάρτητη ΚΕ συνδέεται με υψηλή υιοθέτηση της δράσης μέσω ΜΚΟ (simple slope $B = - .18, ns$), όταν η υψηλή ανεξάρτητη ΚΕ συνδέεται με χαμηλή υιοθέτηση δράσης μέσω ΜΚΟ (simple slope $B = - .02, ns$), καθώς και όταν η χαμηλή ανεξάρτητη ΚΕ συνδέεται με χαμηλή υιοθέτηση της δράσης μέσω ΜΚΟ (simple slope $B = - .12, ns$).

11.4 Συζήτηση

Ως προς τις σχέσεις ταυτότητας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης με τα αιτήματα και μορφές δράσης στη σύγχρονη κοινωνία, υποθέσαμε ότι οι ατομικές μορφές δράσης και οι συλλογικές που όμως δεν έχουν διακύβευμα διεκδικήσεων από το κράτος, όπως και τα παγκόσμια και τα ταυτοτικά αιτήματα, θα συνδέονται περισσότερο με την παγκοσμιοκεντρική και τη μετασχηματιστική αναπαράσταση,

καθώς και με τις ατομικές/διαπροσωπικές διαστάσεις της ταυτότητας. Αντίθετα, υποθέσαμε ότι οι συλλογικές μορφές δράσης με χαρακτήρα κοινωνικών διεκδικήσεων, όπως και τα κοινωνικά αιτήματα, θα συνδέονται με τη διεθνιστική αναπαράσταση και με τις συλλογικές διαστάσεις της ταυτότητας. Επίσης, υποθέσαμε ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης θα αλληλεπιδρά με τις συλλογικές ταυτότητες προβλέποντας την αποδοχή των αιτημάτων και των μορφών της δράσης, με τη διεθνιστική ΚΑ να προσδίδει πρόταγμα στη συλλογική ταυτότητα για κοινωνικά αιτήματα και για συλλογικές μορφές δράσης, και την παγκοσμιοκεντρική και ενδεχομένως τη μετασχηματιστική να της προσδίδουν πρόταγμα για παγκόσμια και ταυτοτικά αιτήματα, και για ατομικές μορφές δράσης ή συλλογικές χωρίς χαρακτήρα κοινωνικών διεκδικήσεων.

Τα ευρήματα δίνουν μία σύνθετη εικόνα ως προς τις υποθέσεις αυτές που εν μέρει επιβεβαιώνει και εν μέρει απορρίπτει ή/και εξειδικεύει τις υποθέσεις μας. Ως προς τις συνάφειες των αιτημάτων και των μορφών δράσης με τις διαστάσεις της ταυτότητας και της παγκοσμιοποίησης, τα ευρήματα επιβεβαίωσαν σε γενικές γραμμές τις υποθέσεις μας, δείχνοντας ότι τα αιτήματα κοινωνικής αναδιανομής και πρόνοιας διαφοροποιούνται πράγματι από τα αιτήματα παγκόσμιου χαρακτήρα ως προς τις σχέσεις τους με την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης και με τις διαστάσεις της ταυτότητας. Τα κοινωνικά αιτήματα συνδέονται με τη διεθνιστική αναπαράσταση και με τις συλλογικές διαστάσεις της ταυτότητας, ενώ τα παγκόσμια συνδέονται με τη μετασχηματιστική (και με τη διεθνιστική, όμως) και, ενώ επίσης συνδέονται με τις συλλογικές διαστάσεις της ταυτότητας παρουσιάζουν συνάφεια και με τις ανεξάρτητες και διαπροσωπικές όψεις της ταυτότητας. Φαίνεται επομένως ότι υπάρχει ιδεολογική διαφοροποίηση των προταγμάτων αυτών για δράση.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στα ταυτοτικά αιτήματα, που αντίθετα με τις υποθέσεις μας, όπως σχολιάστηκε και στα αποτελέσματα, φαίνεται ότι παρουσιάζουν μεγαλύτερη ομοιότητα ως προς τις ιδεολογικές τους συνάφειες με τα κοινωνικά, και όχι με τα παγκόσμια αιτήματα. Αυτό φάνηκε τόσο από τις συνάφειές τους με τις συλλογικές όψεις της ταυτότητας όσο και με την αρνητική τους σχέση με τον παγκοσμιοκεντρισμό. Φαίνεται έτσι ότι τα ταυτοτικά αιτήματα δεν συνδέονται με μία παγκοσμιο-ποιητική λογική που να τα συνδέει με την έννοια της αυτοπραγμάτωσης του ατόμου στα πλαίσια μιας παγκόσμιας κοινότητας, όπως συζητήθηκε στην Εισαγωγή (βλ. Κεφάλαιο 4). Αντίθετα, τα ευρήματα δείχνουν ότι όπως και τα κοινωνικά αιτήματα, η υιοθέτηση αιτημάτων ταυτότητας (δηλαδή δικαιωμάτων των

γυναικών, των ομοφυλοφίλων και των μεταναστών) έχει περισσότερο χαρακτήρα προάσπισης κοινωνικών δικαιωμάτων και ενδεχομένως συνδέεται με ζητήματα αναδιανομής προς τις ομάδες αυτές, και λιγότερο χαρακτήρα προάσπισης των δικαιωμάτων πολιτισμικής ετερότητας.

Η τάση αυτή μπορεί ενδεχομένως να αποδοθεί στην ιδιαιτερότητα του δείγματος στο οποίο διενεργήθηκε η έρευνα αυτή, το οποίο ήταν κατά μέσο όρο αριστερής πολιτικής τοποθέτησης και επομένως στο πλαίσιο του η προάσπιση των δικαιωμάτων ταυτότητας αποκτά ταξικό και κοινωνικό χαρακτήρα. Δυνητικά η ίδια τάση μπορεί να συνδέεται με την ευρύτερη διαφορά της ελληνικής κοινωνίας από τις κοινωνίες του προηγμένου καπιταλισμού, στις οποίες αναφέρονται οι θεωρητικές απόψεις της πολιτισμικής 'ετερότητας' (βλ. Κεφάλαιο 1), καθώς στην ελληνική κοινωνία τα δικαιώματα ταυτότητας συνεπάγονται και διεκδικήσεις αναδιανομής, αφού αφορούν σε κοινωνικές ομάδες μειονεκτούσες κοινωνικά και όχι μόνο πολιτισμικά, όπως ενδεχομένως συμβαίνει σε κράτη της Δυτικής Ευρώπης όπου ορισμένες κοινωνικές διεκδικήσεις των ομάδων αυτών έχουν ικανοποιηθεί (για την προβληματική αυτή, το κοινωνικό και το πολιτισμικό παράδειγμα ιδιαίτερα ως προς τους μετανάστες στην Ελλάδα, βλ. Χρυσόχοου, 2010).

Υποθέσαμε ακόμη ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης αλληλεπιδρά με τη συλλογική ταυτότητα ως προς την πρόβλεψη των αιτημάτων και μορφών της δράσης στη σημερινή κοινωνία. Ως προς τις μορφές δράσης, τα ευρήματά μας έδειξαν τα εξής. Όσον αφορά τη δράση μέσω ΜΚΟ και την αντίθεση στη βίαιη δράση, η οποία αποτελεί μία ατομική μορφή δράσης με πιθανώς παγκοσμιο-ποιοτικό προσανατολισμό (εφ' όσον μπορεί να αφορά σε στήριξη ΜΚΟ για τον Τρίτο Κόσμο, τα ανθρώπινα δικαιώματα κλπ), η αποδοχή της δράσης αυτή φάνηκε να συνδέεται με την ταξική ταύτιση καθώς και με την πανανθρώπινη ταυτότητα όταν υιοθετείται η αναπαράσταση του μετασχηματισμού και του παγκοσμιοκεντρισμού. Αυτό επιβεβαιώνει την υπόθεσή μας ότι η συλλογική ταυτότητα, στην προκειμένη περίπτωση η ταύτιση με άλλα άτομα της ίδιας κοινωνικής θέσης, και η ταύτιση με την ανθρωπότητα στο σύνολό της, όταν συνδέεται με μία θετική προς την παγκοσμιοποίηση λογική προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή ατομικών μορφών δράσης ή μορφών δράσης χωρίς κρατικό διακύβευμα.

Η εικόνα είναι περισσότερο σύνθετη όσον αφορά τη συλλογική μορφή δράσης με χαρακτήρα διεκδικήσεων από το κράτος, που είναι η οργανωμένη και συνδικαλιστική συμμετοχή. Στην περίπτωση αυτή, βρέθηκε ότι η υψηλή συλλογική

ταυτότητα, όταν συνδέεται με υψηλή αποδοχή του παγκοσμιοκεντρισμού, του μετασχηματισμού και του διεθνισμού, προβλέπει μειωμένη υιοθέτηση της δράσης αυτής. Στις συνθήκες χαμηλής συλλογικής ταυτότητας, η αποδοχή της οργανωμένης δράσης ήταν χαμηλή, ανεξαρτήτως της αποδοχής ή μη απόψεων για την παγκοσμιοποίηση. Επομένως φαίνεται ότι η υιοθέτηση μιας ιδεολογικής άποψης για την παγκοσμιοποίηση υπονομεύει τη θετική σχέση μεταξύ συλλογικής ταυτότητας και αποδοχής της οργανωμένης δράσης. Αυτό συμβαίνει σε όλες τις διαστάσεις της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, ενώ για το διεθνισμό αναμέναμε ότι η αποδοχή του, όταν συνδέεται με υψηλή συλλογική ταυτότητα, θα προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή της οργανωμένης δράσης.

Συνεπώς, ως προς την πρόβλεψη της προτίμησης για οργανωμένους τρόπους δράσης (δηλαδή μέσω κομμάτων, σωματείων, και με συνδικαλιστικές δράσεις όπως η απεργία και η διαδήλωση), η συλλογική ταυτότητα φαίνεται να έρχεται τρόπον τινά σε σύγκρουση με την υιοθέτηση μιας οποιοσδήποτε ιδεολογικής πεποίθησης για την παγκοσμιοποίηση⁷. Αντίθετα, ως προς την προτίμηση για ατομικούς τρόπους δράσης (Δράση μέσω ΜΚΟ), η συλλογική ταυτότητα, όταν συνδυάζεται με την αποδοχή παγκοσμιοποιητικών λογικών, προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή των τρόπων αυτών δράσης.

Ως προς τη δράση μέσω συλλόγων, συνελεύσεων και δημοσίευσης, η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης δεν βρέθηκε να προσδίδει πρόταγμα στη συλλογική ταυτότητα για αποδοχή των συγκεκριμένων τρόπων δράσης. Αντίθετα, για τη συγκεκριμένη μορφή δράσης βρέθηκε ότι η διεθνιστική αναπαράσταση προσδίδει πρόταγμα στην ανεξάρτητη κατασκευή του εαυτού για αποδοχή της συγκεκριμένης μορφής δράσης, αφού όταν εκφράζεται υψηλή ανεξάρτητη ταυτότητα, τότε η αποδοχή του διεθνισμού προβλέπει μεγαλύτερη υιοθέτηση της δράσης μέσω συλλόγων, συνελεύσεων και δημοσίευσης.

Φαίνεται λοιπόν ότι σχετικά με τις τρεις μορφές δράσης που εξετάστηκαν ως εξαρτημένες μεταβλητές, η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, και συγκεκριμένα η υπερ-παγκοσμιοποιητική αναπαράσταση, προσδίδει πρόταγμα στη συλλογική ταυτότητα για αποδοχή της Δράσης μέσω ΜΚΟ (ενός ατομικού τρόπου δράσης στη σύγχρονη κοινωνία). Αντίθετα, η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης δεν προσδίδει πρόταγμα στη συλλογική ταυτότητα για αποδοχή της οργανωμένης συμμετοχής (συλλογικού τρόπου δράσης με αποδέκτη συνήθως το κράτος) ή για

⁷ Αλλά και η υψηλή προσωπική ταυτότητα, όταν συνδέεται με αποδοχή του Διεθνισμού, προβλέπει μειωμένη αποδοχή της οργανωμένης συμμετοχής (βλ. Σχήμα 1 του Παραρτήματος Δ).

αποδοχή της δράσης μέσω συλλόγων, συνελύσεων και δημοσίευσης (συλλογικού τρόπου δράσης με αποδέκτη ή μη το κράτος). Ως προς την τελευταία αυτή μορφή δράσης, είναι η ανεξάρτητη ταυτότητα, σε συνδυασμό με αποδοχή του διεθνισμού, που προβλέπει την αποδοχή της. Δηλαδή φαίνεται ότι ο διεθνισμός δίνει πρόταγμα στην ανεξάρτητη ταυτότητα για αποδοχή αυτών των, σχετικά νέων, μορφών δράσης.

Τα ευρήματα αυτά δείχνουν ότι οι τρεις μορφές δράσης διαφοροποιούνται πράγματι ως προς την αποδοχή τους με βάση την αλληλεπίδραση ταυτότητας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, αλλά με διαφορετικό εν μέρει τρόπο από αυτόν που αναμέναμε βάσει των υποθέσεών μας. Για την προτίμηση της οργανωμένης συμμετοχής, οι ιδεολογικές πεποιθήσεις για την παγκοσμιοποίηση φαίνεται ότι όχι μόνο δεν προσδίδουν πρόταγμα στη συλλογική ταυτότητα, αλλά αντίθετα υπονομεύουν τη σχέση της τελευταίας με την προτίμηση για οργανωμένη συμμετοχή. Για τη δράση μέσω ΣΣΔ, η διεθνιστική άποψη για την παγκοσμιοποίηση προβλέπει μεγαλύτερη προτίμηση της δράσης αυτής όταν εκφράζεται υψηλή ανεξάρτητη (και όχι συλλογική) ταυτότητα. Αντίθετα, για τη δράση μέσω ΜΚΟ, η θετική άποψη για την παγκοσμιοποίηση προσδίδει πράγματι πρόταγμα στη συλλογική ταυτότητα για αποδοχή της δράσης αυτής.

Φαίνεται δηλαδή ότι η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης προσδίδει πρόταγμα στη συλλογική ταυτότητα για ατομικούς τρόπους δράσης (δράση μέσω ΜΚΟ, δωρεά χρημάτων σε οργανώσεις), και πρόταγμα στην ανεξάρτητη ταυτότητα για συλλογικούς τρόπους δράσης που δεν απευθύνονται απαραίτητα στο κράτος (δράση μέσω συλλόγων, συνελύσεων, δημοσίευσης). Δεν προσδίδει πρόταγμα στη συλλογική ταυτότητα για συλλογικούς, οργανωμένους τρόπους δράσης, αλλά αντίθετα φαίνεται να υπονομεύει τη σχέση συλλογικής ταυτότητας με την προτίμηση των οργανωμένων μορφών δράσης.

Τα ευρήματα αυτά δείχνουν μία πολύπλοκη σχέση μεταξύ ανεξάρτητης/συλλογικής ταυτότητας και ιδεολογικών πεποιθήσεων για την παγκοσμιοποίηση, ως προς την αποδοχή διάφορων μορφών δράσης στη σύγχρονη κοινωνία. Οι αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης, με τα διαφορετικά τους περιεχόμενα, φαίνεται να 'γεφυρώνουν' τη συλλογική ταυτότητα με ατομικούς τρόπους δράσης, και την ατομική ταυτότητα με συλλογικούς τρόπους δράσης μη παραδοσιακούς και οργανωμένους. Αντίθετα σε όλες τους τις διαστάσεις φαίνεται να υπονομεύουν τη σχέση συλλογικής ταυτότητας και οργανωμένων τρόπων δράσης. Φυσικά οφείλουμε να σημειώσουμε ότι στην περίπτωση της Δράσης μέσω ΜΚΟ, η συλλογική

ταυτότητα αναφερόταν σε συγκεκριμένες ταυτόσεις (ταξική και πανανθρώπινη), ενώ στην περίπτωση της Οργανωμένης Συμμετοχής αναφερόταν γενικά στη συλλογική ταυτότητα (συλλογική κατασκευή του εαυτού). Δηλαδή, για τη δράση μέσω ΜΚΟ, η παγκοσμιοποιητική λογική φαίνεται ότι προσδίδει πρόταγμα στις συγκεκριμένες ταυτόσεις, με άτομα της ίδιας θέσης και με όλη την ανθρωπότητα, για αποδοχή αυτού του τρόπου δράσης.

Ως προς τα προτάγματα της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης στη συλλογική ταυτότητα για υιοθέτηση συγκεκριμένων αιτημάτων για δράση, και εδώ προέκυψε μία εικόνα συνθετότερη των αρχικών μας υποθέσεων που εντάσσει ως διαφοροποιητική μεταβλητή και τις μορφές δράσης. Ως προς την υιοθέτηση αιτημάτων κοινωνικής αναδιανομής, η υπόθεσή μας ήταν ότι αυτή θα συνδέεται με τη συλλογική ταυτότητα στο βαθμό που υιοθετείται η διεθνιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης. Το εύρημα αυτό φαίνεται να επιβεβαιώνεται υπό προϋποθέσεις, όταν εισαχθεί ως διαφοροποιητική μεταβλητή και η μορφή της δράσης που προτιμάται από τους συμμετέχοντες.

Συνεξετάζοντας επομένως τις σχέσεις των κοινωνικών αιτημάτων με τη συλλογική ταυτότητα και το διεθνισμό, όταν προτιμάται η κάθε μία από τις μορφές δράσης, προέκυψε το εξής συμπέρασμα: όταν οι συμμετέχοντες εκφράζουν υψηλή συλλογική ταυτότητα, τότε η διεθνιστική αναπαράσταση προβλέπει πράγματι τη μεγαλύτερη υιοθέτηση κοινωνικών αιτημάτων για δράση, αυτό όμως συμβαίνει στο βαθμό που προτιμούν τη δράση μέσω ΜΚΟ και όχι την οργανωμένη συμμετοχή ή τη δράση μέσω συλλόγων, συνελεύσεων και δημοσίευσης. Φαίνεται επομένως ότι η διεθνιστική αναπαράσταση προσδίδει στη συλλογική ταυτότητα πρόταγμα για διεκδικήσεις αναδιανομής, στο βαθμό όμως που δεν προτιμώνται οι συλλογικές (ή περισσότερο συλλογικές) μορφές δράσης αλλά αντίθετα προτιμώνται οι πιο ατομικές⁸.

Ως προς τα ευρήματα αυτά πρέπει φυσικά να ληφθεί υπόψη η φύση του δείγματος, εφ' όσον επρόκειτο για δείγμα με αριστερή πολιτική ταυτότητα, φαίνεται όμως ότι η υιοθέτηση μιας ιδεολογικής αναπαράστασης προσδίδει πρόταγμα στη συλλογική ταυτότητα για ορισμένα αιτήματα διεκδικήσεων στο βαθμό που δεν

⁸ Στην ίδια κατεύθυνση βρίσκεται ενδεχομένως και το εύρημα ως προς την υιοθέτηση των ταυτοτικών αιτημάτων (που όπως συζητήθηκε πιο πάνω φαίνεται ότι έχουν περισσότερο χαρακτήρα αναδιανομής και λιγότερο πολιτισμικό): η διεθνιστική αναπαράσταση προβλέπει την υιοθέτηση των αιτημάτων αυτών όταν εκφράζεται χαμηλή ανεξάρτητη ταυτότητα (δεν γνωρίζουμε φυσικά αν αυτό σημαίνει υψηλή συλλογική), στην περίπτωση όμως που προτιμάται η ατομική μορφή δράσης μέσω ΜΚΟ.

προτιμάται μια μορφή δράσης με συλλογικό και οργανωμένο χαρακτήρα. Είναι πιθανό ότι όταν υιοθετούνται τέτοιες μορφές δράσης, τότε τα αιτήματα των κοινωνικών διεκδικήσεων ορίζονται ως ένα βαθμό από την ίδια τη συλλογική συμμετοχή και το χαρακτήρα της, με βάση την προβληματική της δέσμευσης που συζητήθηκε πιο πάνω (βλ. Εισαγωγή), ενώ όταν προτιμώνται ατομικές μορφές δράσης τότε η ατομική ιδεολογική αναπαράσταση βαρύνει περισσότερο στην έννοια της συλλογικής διάστασης της ταυτότητας και σε αυτή την περίπτωση η πρώτη προσδίδει στη δεύτερη πρόταγμα για συλλογικές διεκδικήσεις. Όταν δηλαδή υιοθετείται μια συλλογική και οργανωμένη μορφή δράσης ενδέχεται η ίδια η συλλογικότητα, και όχι η υιοθέτηση μιας ιδεολογικής αναπαράστασης, να ορίζει τα αιτήματα της συλλογικής ταυτότητας.

Ως προς το σκέλος των υποθέσεών μας για την παγκοσμιοκεντρική και μετασχηματιστική αναπαράσταση, που αναμέναμε ότι θα προσδίδουν στη συλλογική ταυτότητα προτάγματα για παγκόσμια και ταυτοτικά αιτήματα, στο συγκεκριμένο δείγμα δεν βρέθηκαν τέτοιες συνδέσεις. Η έλλειψη αυτή σύνδεσης μεταξύ ταυτότητας και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης για τα παγκόσμια αιτήματα μπορεί επίσης να αποδοθεί δυνητικά στον κατά μέσο όρο αριστερό πολιτικό προσανατολισμό του δείγματος, εφ' όσον για το συγκεκριμένο δείγμα η συλλογική ταυτότητα μπορεί να έχει συνολικά περισσότερο κοινωνικό και ταξικό χαρακτήρα, ανεξαρτήτως των συνδέσεών της με την παγκοσμιοκεντρική και μετασχηματιστική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, και επομένως να μη προβλέπει υιοθέτηση αιτημάτων που δεν έχουν χαρακτήρα αναδιανομής από το κράτος.

Συνολικά, τα ευρήματα της έρευνας αυτής αποτελούν ενδείξεις για τις σύνθετες σχέσεις της ταυτότητας και των ιδεολογικών πεποιθήσεων για την παγκοσμιοποίηση ως προς την προτίμηση για ορισμένα αιτήματα και μορφές δράσης στη σύγχρονη κοινωνία. Αυτές θα σχολιαστούν περαιτέρω στη Γενική Συζήτηση.

12. Γενική Συζήτηση – Συμπεράσματα

Ο στόχος της παρούσας εργασίας ήταν να μελετήσει την κοινωνική αναπαράσταση (ΚΑ) της παγκοσμιοποίησης ως προς δύο βασικές διαστάσεις. Η πρώτη, που βασίζεται στη θεωρητική προσέγγιση των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Moscovici, 1961/76), αντιλήφθηκε τις πεποιθήσεις για την παγκοσμιοποίηση ως αντικείμενο της κοινωνικής σκέψης, το οποίο διαμορφώνεται με βάση τον επιστημονικό λόγο για το φαινόμενο και επικεντρώνεται σε πρότερες πεποιθήσεις των ανθρώπων σύμφωνα με τις κοινωνικές τους υπαγωγές και τις ιδεολογικές τους αξίες. Η δεύτερη διάσταση, που βασίζεται σε νεότερες προσπάθειες σύνθεσης των θεωριών των κοινωνικών αναπαραστάσεων και της κοινωνικής ταυτότητας (Deschamps & Moliner, 2012· Duveen, 2001), αντιλήφθηκε τις πεποιθήσεις για την παγκοσμιοποίηση ως ιδεολογικό υπόβαθρο, που πλαισιώνει τις κοινωνιοψυχολογικές αντιλήψεις για τις σημαντικές συλλογικότητες στη σύγχρονη κοινωνία και τις σχέσεις μεταξύ τους, κι έτσι συνδέει τις συλλογικές ταυτότητες των ανθρώπων με την πρόθεση να υιοθετήσουν διάφορα αιτήματα και μορφές δράσης.

Στο παρόν κεφάλαιο εκτίθενται τα γενικά συμπεράσματα της παρούσας εργασίας, με βάση τα συμπεράσματα από τις επιμέρους ενότητες του ερευνητικού μέρους. Επιχειρείται σύνθεσή τους ώστε να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στο θεωρητικό μέρος. Με βάση τους άξονες της εργασίας αυτής, τα συμπεράσματα αφορούν την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης τόσο ως κοινωνική αναπαράσταση, όσο και ως ιδεολογικό πλαίσιο που ορίζει τα προτάγματα της ταυτότητας. Συζητούνται οι περιορισμοί της παρούσας έρευνας και οι μελλοντικές ερευνητικές προοπτικές.

12.1 Η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης ως κοινωνική αναπαράσταση

Η ΚΑ της παγκοσμιοποίησης σε σχέση με τον επιστημονικό λόγο. Το πρώτο ερευνητικό μας ερώτημα ήταν κατά πόσο ο επιστημονικός λόγος για την παγκοσμιοποίηση έχει διαδοθεί στον κοινό νο, ώστε να μεταβληθεί σε αντικείμενο της κοινωνικής σκέψης. Επίσης στόχος μας ήταν η δημιουργία μιας σύντομης και εύληπτης κλίμακας με την οποία να μπορούν να μετρηθούν οι απόψεις για την παγκοσμιοποίηση στον ελληνικό πληθυσμό.

Για το λόγο αυτό πραγματοποιήθηκε ευρεία και εξαντλητική βιβλιογραφική ανασκόπηση, που να καλύπτει όσο το δυνατόν όλες τις σημαντικές όψεις του υπό μελέτη φαινομένου, και έτσι προέκυψε ένα αρχικό σύνολο δηλώσεων για την παγκοσμιοποίηση, το οποίο χορηγήθηκε σε πέντε δείγματα ελληνικού πληθυσμού, τόσο φοιτητών όσο και εργαζομένων. Μεθοδολογικά, η προσέγγιση αυτή προτιμήθηκε καθώς επιτρέπει την απευθείας σύγκριση της δομής των απόψεων του κοινού νου με τη δομή των θεωρητικών επιχειρημάτων για την παγκοσμιοποίηση. Απ' όσο γνωρίζουμε, καμία πρότερη εμπειρική έρευνα σχετικά με τις πεποιθήσεις για την παγκοσμιοποίηση δεν έχει αναφερθεί στη σχέση των πεποιθήσεων αυτών με τις επιστημονικές απόψεις για το φαινόμενο.

Η μεθοδολογία της μελέτης των κοινωνικών αναπαραστάσεων χαρακτηρίζεται αναγκαστικά από πλουραλισμό, καθώς η ίδια η φύση της κοινωνικής σκέψης απαγορεύει τη μονοδιάστατη ή αποκλειστική χρήση κάποιας μεθόδου για τη μελέτη της, και συνεπώς η βιβλιογραφία των κοινωνικών αναπαραστάσεων βρίθει μεθοδολογικών προσεγγίσεων, τόσο ποσοτικών όσο και ποιοτικών (Bauer & Gaskell, 1999· Doise και συν., 1992· Farr, 1993· Wagner και συν., 1999). Συχνότατα χρησιμοποιούνται στη μελέτη των αναπαραστάσεων η ανάλυση περιεχομένου, τα έργα ελεύθερων συνειρμών, και οι ημι-κατευθυνόμενες συνεντεύξεις, εφ' όσον η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων αναφέρεται κατά μείζονα λόγο στην επικοινωνία, και ιδιαίτερα στη μαζική (Μαντόγλου, 1995). Στη μελέτη των απόψεων για την παγκοσμιοποίηση, έχουν χρησιμοποιηθεί τόσο έργα ελεύθερων συνειρμών και μετέπειτα λεξιλογική κωδικοποίηση (Viaud, 2007), όσο και η ανάλυση κειμένων (Fiss & Hirsch, 2005). Η δική μας προσέγγιση, αυτή της κατασκευής κλειστού ερωτηματολογίου μετά από εξαντλητική βιβλιογραφική ανασκόπηση, επιτρέπει τον καθορισμό της δομής της ΚΑ της αναπαραστάσης, καθώς και την παράλληλη αποτύπωση της δομής, της πληροφορίας και της στάσης απέναντι στο φαινόμενο (Moscovici, 1961/76). Επιπλέον, επιτρέπει τη μετέπειτα χρήση της παραγοντικής αυτής δομής ως συνόλου ανεξάρτητων μεταβλητών σε μοντέλα πρόβλεψης με βάση τον δεύτερο θεωρητικό άξονα της εργασίας, σύμφωνα με τον οποίο οι απόψεις για την παγκοσμιοποίηση λειτουργούν προβλεπτικά για την υιοθέτηση διάφορων μορφών και αιτημάτων δράσης. Συνολικά, η προσέγγιση της χρήσης δομημένης κλίμακας για τη μελέτη της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης κρίθηκε η καταλληλότερη για τους στόχους της παρούσας έρευνας, και ο κίνδυνος παράβλεψης ορισμένων όψεων του

φαινομένου ελαχιστοποιήθηκε μέσω της κατά το δυνατόν εξαντλητικής ανασκόπησης της σχετικής επιστημονικής βιβλιογραφίας.

Τα ευρήματα ως προς τη διάρθρωση των απόψεων για την παγκοσμιοποίηση βρίσκονται σε γενικές γραμμές σε συμφωνία με τις υποθέσεις μας, βάσει των οποίων αναμενόταν η ΚΑ να δομείται γύρω από δύο τουλάχιστον οργανωτικές αρχές, μία με αξιολογικά θετικό και μία με αρνητικό πρόσημο. Βρέθηκε ότι οι απόψεις για την παγκοσμιοποίηση στα δείγματα του ελληνικού πληθυσμού που μελετήσαμε παρουσιάζουν αρκετές συνάψεις με τον επιστημονικό λόγο για την παγκοσμιοποίηση, αλλά και ορισμένες διαφορές, που αντανακλούν τις ιδεολογικές διαμάχες γύρω από το φαινόμενο. Σε προηγούμενες έρευνες για την παγκοσμιοποίηση (Fiss & Hirsch, 2005· Viaud, 2007 για το διαπολιτισμικό ερευνητικό πρόγραμμα· Ricard και συν., 2012), οι απόψεις για την παγκοσμιοποίηση δομήθηκαν σχετικά ομοιόμορφα γύρω από τις θεματικές της επικοινωνίας και της πληροφορίας, της παγκόσμιας ενότητας, του παγκόσμιου εμπορίου, οι οποίες συνδέθηκαν με θετική ή ουδέτερη στάση απέναντι στο φαινόμενο, καθώς και τις θεματικές της παγκόσμιας κυριαρχίας, της αγοράς εργασίας, του καπιταλισμού, των ανισοτήτων που συνδέθηκαν σε γενικές γραμμές με αρνητική στάση απέναντι στο φαινόμενο.

Τα δικά μας ευρήματα έδειξαν ότι οι απόψεις για την παγκοσμιοποίηση αντικειμενοποιούνται σε τρία ευρεία θέματα, τα οποία αντιστοιχούν σε γενικές γραμμές με τις ευρείες κατηγορίες των επιστημονικών επιχειρημάτων για την παγκοσμιοποίηση, και γι' αυτό ονομάστηκαν 'παγκοσμιοκεντρισμός', 'διεθνισμός' και 'μετασχηματισμός'. Η πρώτη οργανωτική αρχή δίνει έμφαση στον αναπόφευκτο χαρακτήρα της οικονομικής παγκοσμιοποίησης και στις θετικές συνέπειές της για την αγορά και την εργασία. Η δεύτερη δίνει έμφαση στις αρνητικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης για την αυτονομία του κράτους και την αναδιανομή, ενώ η τρίτη τονίζει τις θετικές δυνατότητες παγκόσμιας συνεργασίας σε επίπεδο κρατών και πολιτών για τον έλεγχο των παγκόσμιων προβλημάτων. Έτσι, ο πρώτος, παγκοσμιοποιητικός άξονας αντανακλά τις αρχές της νεοφιλελεύθερης οικονομικής σκέψης (Friedman, 2001), ο δεύτερος, αντι-παγκοσμιοποιητικός, συμφωνεί με μία αριστερή ή σοσιαλδημοκρατική πολιτική θεώρηση (Petras & Veltmeyer, 2005) ενώ ο τρίτος, ενδιάμεσος παράγοντας προκρίνει ένα συμβιβασμό μεταξύ οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων (Held & McGrew, 2000).

Τα ευρήματα αυτά δείχνουν επομένως ότι όπως στον επιστημονικό λόγο, έτσι και στην κοινωνική σκέψη το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης δεν αναπαρίσταται με ενιαίο και κοινά αποδεκτά τρόπο, αλλά οργανώνεται σε τρεις βασικές αρχές, οι δύο εκ των οποίων περικλείουν θετική ή μάλλον θετική στάση απέναντι στο φαινόμενο και η τρίτη αρνητική. Χρησιμοποιώντας τη διάκριση του Moscovici (1988) σε ηγεμονικές, χειραφετημένες και πολεμικές αναπαραστάσεις, μπορούμε επομένως να υποστηρίξουμε ότι, τουλάχιστον σε επίπεδο εκπεφρασμένων απόψεων των συμμετεχόντων, η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης ενέχει μία πολεμική διάσταση, εφ' όσον πρόκειται για σύνολο απόψεων που δεν τις μοιράζεται το σύνολο της κοινωνίας και εκφράζουν ιδεολογική και κοινωνική διαμάχη (Ben-Asher, 2003· Vala και συν., 1998). Φαίνεται δηλαδή ότι ο λόγος περί παγκοσμιοποίησης, που αναδύθηκε στην οικονομική θεωρία και συνακόλουθα διαδόθηκε μέσω της μαζικής επικοινωνίας στις δυτικές κοινωνίες (βλ. κεφάλαιο 1), οδήγησε στην Ελλάδα στη δημιουργία ενός κοινωνικού αντικειμένου σκέψης το οποίο συμπυκνώνει σε γενικές γραμμές την πολεμική για την παγκοσμιοποίηση που υφίσταται και στην κοινωνική και οικονομική θεωρία. Αν και ο ηγεμονικός λόγος περί παγκοσμιοποίησης είναι ο 'παγκοσμιοκεντρικός' που διαδίδεται μέσω των κυρίαρχων μέσων ενημέρωσης (Halimi, 2004), φαίνεται ότι τόσο στον επιστημονικό λόγο όσο και στον κοινό νου υφίστανται πολεμικά στοιχεία που δεν δέχονται άκριτα την παγκοσμιοποίηση ως εκσυγχρονισμό αλλά αναγνωρίζουν τις όψεις της κυριαρχίας και παγκόσμιας εξουσίας που αυτή συνεπάγεται.

Ωστόσο, όπως δείχνουν τα ευρήματα, είναι χαρακτηριστικό ότι δεν φαίνεται καμία από τις οργανωτικές αρχές της αναπαράστασης να απορρίπτει την ύπαρξη του φαινομένου, όπως συμβαίνει σε τμήμα της κοινωνικής θεωρίας (Hirst & Thompson, 1996). Αντίθετα, και οι τρεις οργανωτικές αρχές (παγκοσμιοκεντρισμός, διεθνισμός και μετασχηματισμός) φαίνεται ότι αποδέχονται την ύπαρξη της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, η οποία αποτελεί επομένως ένα κοινό 'σημείο αναφοράς', αντιλαμβάνονται όμως διαφορετικά τις συνέπειές της για τους πολίτες, τα εθνικά κράτη και την παγκόσμια κοινότητα. Επιπλέον, όπως τονίστηκε στην ενότητα 7.4, τα παρόντα ευρήματα, όπως και τα περισσότερα ευρήματα των προηγούμενων ερευνών για τις πεποιθήσεις γύρω από την παγκοσμιοποίηση, δεν δείχνουν μία ξεκάθαρη οργάνωση των απόψεων γύρω από τις πολιτισμικές μεταβολές στη σύγχρονη κοινωνία. Το γεγονός αυτό ενδεχομένως οφείλεται στη μεγαλύτερη ρευστότητα και ακαθοριστία των πολιτισμικών και ιδεολογικών αλλαγών στη σύγχρονη κοινωνία,

που είναι δυσκολότερο να αντικειμενοποιηθούν και να ταξινομηθούν ιδεολογικά. Η απουσία αποκρυσταλλωμένων απόψεων για τις πολιτισμικές αλλαγές μπορεί όμως να οφείλεται αντίθετα στον ηγεμονικό χαρακτήρα των αλλαγών αυτών, όπως η διάδοση του διαδικτύου και η ιδεολογική και πολιτισμική υπεροχή των αγγλοσαξονικών πολιτισμικών προϊόντων. Επίσης, καθώς ούτε στην επιστημονική βιβλιογραφία υπάρχει σαφής τυπολογία των απόψεων για την πολιτισμική παγκοσμιοποίηση (βλ. κεφάλαιο 1), πιθανώς οι δηλώσεις που κατασκευάστηκαν στην αντίστοιχη θεματική να μην διαφοροποιούν κατάλληλα τους συμμετέχοντες ως προς τις απόψεις τους για το θέμα αυτό.

Επομένως, φαίνεται ότι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης στον ελληνικό πληθυσμό το χρονικό διάστημα πραγματοποίησης της έρευνας παρουσιάζει συνάψεις με τον επιστημονικό λόγο για το φαινόμενο, και αντικειμενοποιείται στις θεματικές της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, της αλλαγής στο ρόλο του κράτους και της παγκόσμιας συνεργασίας για σημαντικά προβλήματα. Η κλίμακα των απόψεων για την παγκοσμιοποίηση εξετάστηκε ως προς τη δομή της σε τέσσερα διαφορετικά δείγματα ελληνικού πληθυσμού και βρέθηκε να προσαρμόζεται στα δεδομένα και των τεσσάρων δειγμάτων, κάτι που έδωσε στη συνέχεια τη δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί για τη μελέτη των σχέσεων της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης με διάφορες άλλες μεταβλητές.

Η επικέντρωση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης. Το επόμενο ερευνητικό μας ερώτημα, που αφορούσε τη σχέση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης με το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο και την πολιτική ταυτότητα των συμμετεχόντων, ορίζει και την πρώτη προσπάθεια μελέτης των σχέσεων αναπαράστασης και (πολιτικής) ταυτότητας.

Για την έννοια της επικέντρωσης, βασιστήκαμε στην κοινωνιο-δυναμική προσέγγιση των αναπαραστάσεων (Doise, 1992), που θεωρεί ότι η νέα γνώση ταξινομείται και νοηματοδοτείται με βάση τις κοινωνικές υπαγωγές των ανθρώπων (κοινωνιολογική επικέντρωση), τις γενικές τους αξίες (ψυχολογική επικέντρωση) και τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τις σχέσεις μεταξύ των κοινωνικών ομάδων (κοινωνιοψυχολογική επικέντρωση). Η τελευταία αυτή μορφή επικέντρωσης περιέχει την κοινωνική ταυτότητα, αφού ταξινομεί τη νέα γνώση με βάση την κοινωνική ομάδα όπου εντάσσεται το άτομο αλλά και με βάση το πώς αντιλαμβάνεται τις σχέσεις της ομάδας του με τις άλλες ομάδες που αφορά η αναπαράσταση. Εξάλλου, όπως έδειξαν οι Staerklé και συν. (2007), οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αναφέρονται

πάντα σε κοινωνικές κατηγορίες και άρα στην αντίληψη των κατηγοριών αυτών και των σχέσεων μεταξύ τους. Πρόκειται επομένως για μια διομαδική προσέγγιση των κοινωνικών αναπαραστάσεων, που συνδέει το αντικείμενο της αναπαράστασης με τις διομαδικές σχέσεις και άρα με την κοινωνική ταυτότητα.

Έτσι, όσον αφορά την κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, βρήκαμε ότι αυτή επικεντρώνεται στο αντιληπτό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των συμμετεχόντων, στην πολιτική τους ταυτότητα, και σε ένα σύνολο ιδεολογικών πεποιθήσεων για τη σύγχρονη κοινωνία και τις παγκόσμιες κοινωνικές σχέσεις.

Συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα από τα δείγματα των ερευνών μας (βλ. Κεφάλαιο 8) έδειξαν ότι η αποδοχή της παγκοσμιοκεντρικής και της μετασχηματιστικής αναπαράστασης συνδέονται με υψηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, και η σχέση αυτή διαμεσολαβείται από μία δεξιότερη πολιτική ταυτότητα, ενώ η διεθνιστική αναπαράσταση συνδέεται με χαμηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, και η σχέση αυτή διαμεσολαβείται από μία αριστερότερη πολιτική ταυτότητα. Φαίνεται επομένως ότι οι συμμετέχοντες που θεωρούν την οικονομική τους θέση χαμηλότερη από αυτή των περισσότερων ελληνικών οικογενειών αντιλαμβάνονται περισσότερο την παγκοσμιοποίηση σαν άσκηση παγκόσμιας εξουσίας από τα ισχυρά κράτη, θεσμούς και την αγορά, αυτό όμως συμβαίνει επειδή έχουν αριστερότερη πολιτική ιδεολογία. Αντίθετα, οι συμμετέχοντες που θεωρούν την οικογένειά τους πλουσιότερη από τις περισσότερες ελληνικές οικογένειες, αντιλαμβάνονται περισσότερο την παγκοσμιοποίηση ως αναπόφευκτη διεργασία που έχει θετικές δυνατότητες εκσυγχρονισμού και συνεργασίας, και αυτό συμβαίνει επειδή η πολιτική τους ιδεολογία είναι δεξιότερη. Τα ευρήματα αυτά δείχνουν επομένως ότι η ταξινόμηση της νέας κοινωνικής γνώσης γίνεται βάσει της αντιληπτής κοινωνικής θέσης των υποκειμένων (κατά πόσο δηλαδή τοποθετούν τους εαυτούς τους στους ευνοημένους ή μειονεκτούντες της παγκόσμιας ιεραρχίας), διαμεσολαβείται όμως από μία κοινωνιοψυχολογική αντίληψη των παγκόσμιων σχέσεων, όπως αυτή εκφράζεται στην πολιτική ταυτότητα.

Στη συνέχεια, εξετάσαμε πώς η πολιτική αυτή τοποθέτηση μπορεί να αναλυθεί, τρόπον τινά, σε πιο συγκεκριμένες ιδεολογικές πεποιθήσεις για τις κοινωνικές σχέσεις στη σύγχρονη εποχή, θεωρώντας ότι οι πεποιθήσεις αυτές εξειδικεύουν το ιδεολογικό πλαίσιο της πολιτικής ταυτότητας προβλέποντας πέρα και πάνω από την τελευταία την κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης. Οι ιδεολογικές πεποιθήσεις που εξετάστηκαν ως παράγοντες επικέντρωσης αφορούσαν

τις πεποιθήσεις της διανεμητικής δικαιοσύνης ως προς τις παροχές του κράτους, τον ρόλο του κράτους στη σύγχρονη κοινωνία, την οικονομία ή τον πολιτισμό ως κεντρικό διακύβευμα, την αποδοχή της δικαιοσύνης του συστήματος ελεύθερης αγοράς, την αποδοχή της κοινωνικής ανισότητας, και τη γενικότερη πίστη στην προάσπιση του ιδιωτικού ή δημόσιου συμφέροντος.

Τα ευρήματα ως προς το σημείο αυτό (βλ. Κεφάλαιο 9) έδειξαν ότι οι αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης προβλέπονται πράγματι από διαφορετικές ιδεολογικές μεταβλητές, οι οποίες προβλέπουν τις πρώτες πέραν και πάνω της πολιτικής ταυτότητας. Ο Διεθνισμός, ως αναμενόμενος, προβλέφθηκε από την οικονομική ανισότητα σαν πηγή σύγκρουσης και από την προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος. Πιο ενδιαφέρουσες ήταν οι διαφορές που παρατηρήθηκαν μεταξύ των παραγόντων που προβλέπουν τον Παγκοσμιοκεντρισμό και τον Μετασχηματισμό, αναπαραστάσεις που αμφότερες διάκεινται θετικά ως προς τις δυνατότητες της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Ο Παγκοσμιοκεντρισμός προβλέφθηκε από την αντίληψη του πολιτισμού ως πηγής σύγκρουσης, από την ιδεολογία της δίκαιης αγοράς και από το ρόλο του κράτους στον οικονομικό συντονισμό. Ο Μετασχηματισμός προβλέφθηκε από την ιδεολογία της δίκαιης αγοράς και από την αντίληψη του αναδιανεμητικού ρόλου του κράτους.

Φαίνεται δηλαδή ότι και οι δύο αυτές απόψεις για την παγκοσμιοποίηση επικεντρώνονται στην πεποίθηση ότι το σύστημα της ελεύθερης αγοράς είναι δίκαιο, επικεντρώνονται όμως διαφορετικά στην πεποίθηση σχετικά με το ποιος πρέπει να είναι ο ρόλος του εθνικού κράτους μέσα στο σύστημα αυτό της ελεύθερης αγοράς. Όσοι βλέπουν την παγκοσμιοποίηση σαν δυνατότητα παγκόσμιας συνεργασίας (μετασχηματισμός) θεωρούν ρητά ότι το κράτος πρέπει να επιδιώκει την αναδιανομή και να διαχειρίζεται το ίδιο τον εθνικό πλούτο και τα μέσα συγκοινωνίας, καθώς και να εμπλέκεται στη διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε παγκόσμια κλίμακα. Αντίθετα, όσοι βλέπουν την παγκοσμιοποίηση σαν φορέα δυνατοτήτων εκσυγχρονισμού και παραγωγικότητας (παγκοσμιοκεντρισμός, που συνάδει με τη νεοφιλελεύθερη οικονομική θεώρηση) θεωρούν ότι το κράτος πρέπει επίσης να λειτουργεί ρυθμιστικά, όχι όμως στην αναδιανομή αλλά στη ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, του ανταγωνισμού, των πανεπιστημίων, και στην εξασφάλιση ελάχιστου εισοδήματος για τους κοινωνικά ευάλωτους. Πρόκειται δηλαδή για δύο διαφορετικές όψεις της φιλελεύθερης ιδεολογίας, καθώς η πρώτη αντιλαμβάνεται το κράτος ως φορέα αναδιανομής στα πλαίσια μιας εύρυθμης, παγκόσμιας αγοράς, ενώ η δεύτερη,

πιο κοντά στο νεοφιλελευθερισμό, αντιλαμβάνεται το κράτος ως οικονομικό συντονιστή και φορέα κοινωνικής πρόνοιας, η οποία όμως συνίσταται σε 'δίχτυ ασφαλείας' για τους αδύναμους (πχ άνεργους) και όχι σε επιδίωξη της αναδιανομής του πλούτου (Friedman, 2001).

Επιπλέον, ο παγκοσμιοκεντρισμός επικεντρώθηκε και στην αντίληψη του πολιτισμού ως βασικής πηγής σύγκρουσης στη σύγχρονη κοινωνία, κάτι που τον συνδέει με συντηρητικές πολιτικές θεωρήσεις της επανόδου των πολιτισμικών διαφορών και του 'πολέμου των πολιτισμών' (Huntington, 2000). Συνολικά, φαίνεται ότι οι δύο 'παγκοσμιο-ποιητικές' αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης, ενώ συνδέονται αμφοτέρως με υψηλότερο αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, δεξιότερη πολιτική ταυτότητα, και μεγαλύτερη πίστη στη δικαιοσύνη της ελεύθερης αγοράς, διαφοροποιούνται ως προς τον επιθυμητό ρόλο του κράτους στα πλαίσια της παγκόσμιας κοινωνίας. Η μετασηματιστική άποψη, πιο κοντά στη σοσιαλδημοκρατική ιδεολογία (βλ. Held & McGrew, 2001, 2002) επικεντρώνεται στην πεποίθηση για ένα κράτος αναδιανομής, ενώ η παγκοσμιοκεντρική, πιο κοντά στη νεοφιλελεύθερη, στην πεποίθηση ότι το κράτος πρέπει να επεμβαίνει ρυθμιστικά στην αγορά αλλά όχι να αναδιανέμει τον πλούτο. Πρόκειται για ένα κράτος 'υποτελές' στην αγορά, που ελέγχει τη λειτουργία της αλλά δεν επιχειρεί να υποσκελίσει τη λειτουργία της (Bauman, 2004a· Falk, 1999). Οι επικεντρώσεις αυτές βρίσκονται σε γενικές γραμμές σε συμφωνία με τη θεωρητική ανάλυση για το κράτος στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης όπως παρουσιάστηκε στο Κεφάλαιο 1, δείχνοντας ότι η παγκοσμιο-ποιητική αντίληψη, στο βαθμό που πρόσκειται στη νεοφιλελεύθερη θεωρία, πρεσβεύει την υποχώρηση του πολιτικού ρόλου του κράτους, το οποίο λειτουργεί υποστηρίζοντας και ρυθμίζοντας την αγορά (Hardt & Negri, 2002).

Στο σύνολό τους, οι επικεντρώσεις της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης που μελετήθηκαν δείχνουν ότι ένα αντικείμενο που αποτελεί διακύβευμα στη σημερινή κοινωνία, όπως η παγκοσμιοποίηση, γίνεται διαφορετικά αντιληπτό ανάλογα με τις πρότερες κοινωνικές υπαγωγές και ιδεολογικές πεποιθήσεις των ανθρώπων. Σε μια διομαδική αντίληψη των αναπαραστάσεων, η πολιτική ταυτότητα ορίζει τις σχέσεις μεταξύ των κοινωνικών ομάδων σε παγκόσμιο επίπεδο (κατά πόσο δηλαδή αυτές χαρακτηρίζονται από συνεργασία ή από σύγκρουση μεταξύ ισχυρών και ανίσχυρων) και γι' αυτό τοποθετεί τα άτομα απέναντι στην αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης. Η ίδια όμως η πολιτική ταυτότητα εξειδικεύεται σε ιδεολογικές αντιλήψεις για το ρόλο του κράτους, την ιδεολογία της

δίκαιης αγοράς, τον πολιτισμό ή την οικονομία ως πηγή σύγκρουσης, και την πίστη στο δημόσιο συμφέρον, ιδεολογικές αντιλήψεις που προβλέπουν την αποδοχή απόψεων υπέρ ή κατά της παγκοσμιοποίησης.

Όσον αφορά τη διάκριση σε κοινωνιολογικές, κοινωνιοψυχολογικές και ψυχολογικές επικεντρώσεις, ο Doise (1992) θεωρεί τις αξίες και τις ιδεολογικές πεποιθήσεις του ατόμου ως ψυχολογικές επικεντρώσεις, ενώ οι Spini και Doise (1998) αντιλαμβάνονται την πολιτική τοποθέτηση ως κοινωνιολογική επικέντρωση. Αν και οι διακρίσεις αυτές έχουν ενδεχομένως περισσότερο χειριστική αξία, στην παρούσα διερεύνηση θεωρήσαμε πως τόσο η πολιτική ταυτότητα, όσο και οι ιδεολογικές πεποιθήσεις για τις παγκόσμιες σχέσεις, αποτελούν κοινωνιοψυχολογικούς παράγοντες επικέντρωσης, εφ' όσον αναφέρονται στην αντίληψη των εθνικών και παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων και ενέχουν ταυτίσεις με συλλογικότητες. Η πολιτική ταυτότητα ορίζει το υποκείμενο ως υπαγόμενο στους ισχυρούς ή μειονεκτούντες της κοινωνίας, ενώ οι πεποιθήσεις για το ρόλο του κράτους προυποθέτουν επίσης μία συλλογική ταύτιση (με τις κοινωνικές ομάδες που επιδιώκουν την αναδιανομή πόρων από το κράτος, ή την αποτροπή της). Έτσι, οι παράγοντες αυτοί ενέχουν στοιχεία συλλογικής ταυτότητας και αντίληψης των διομαδικών σχέσεων, και γι' αυτό θα μπορούσαν να θεωρηθούν κοινωνιοψυχολογικοί.

12.2 Η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης ως ιδεολογικό πλαίσιο για τη συλλογική ταυτότητα

Ανακεφαλαίωση του θεωρητικού πλαισίου. Ο δεύτερος θεωρητικός άξονας της παρούσας εργασίας αντιλήφθηκε την αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης όχι απλώς ως ένα σημαντικό αντικείμενο της κοινωνικής σκέψης, αλλά ως ένα ευρύτερο ιδεολογικό πλαίσιο που μπορεί να παρεμβαίνει στη σχέση μεταξύ των ταυτοτήτων που εκφράζουν οι άνθρωποι και των αιτημάτων και μορφών δράσης που είναι διατεθειμένοι να υιοθετήσουν.

Η προθυμία και κινητοποίηση για συμμετοχή σε συλλογική δράση έχει αναλυθεί στην κοινωνική ψυχολογία βάσει διάφορων προσεγγίσεων. Σύμφωνα με τους van Stekelenburg και Klandermans (2009), οι σύγχρονες προσεγγίσεις της συλλογικής δράσης στην κοινωνική θεωρία μπορούν να διακριθούν σε αυτές της 'κινητοποίησης πόρων' (resource mobilization), της 'πολιτικής διαδικασίας' (political

process approach' και σε αυτές του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού. Προσπαθώντας να ερμηνεύσουν τη συλλογική δράση στη σύγχρονη κοινωνία, οι πρώτες δύο προσεγγίσεις αντιμετωπίζουν τη συμμετοχή σε συλλογική δράση ως μια ορθολογική, σχεδιασμένη, θεσμική δραστηριότητα που σχετίζεται με ομάδες συμφερόντων που συνδέονται με το κράτος, και χαρακτηρίζεται από ιεραρχική και επαγγελματοποιημένη δομή. Το προφίλ αυτό της συλλογικής δράσης ταιριάζει με τις παραδοσιακές μορφές οργανωμένης συμμετοχής και ακτιβισμού όπως αναλύθηκε και χρησιμοποιήθηκε στα πλαίσια της παρούσας εργασίας (Κεφάλαια 10 και 11). Ιδιαίτερα η θεωρία της 'κινητοποίησης πόρων' δίνει κυρίως έμφαση στα εργαλειακά (instrumental) κίνητρα για συλλογική συμμετοχή, που συνδέονται με την απόκτηση εξουσίας, επιρροής και την κινητοποίηση ανθρώπινων, οικονομικών και άλλων πόρων για την επίτευξη αυτών των ορθολογικών στόχων. Η προσέγγιση αυτή συνδέεται με την έννοια της αποτελεσματικότητας (efficacy) της συλλογικής δράσης ως θεμελιώδες κίνητρο για την ανάληψη τέτοιας δράσης (van Zomeren και συν., 2008).

Οι κονστρουκτιβιστικές προσεγγίσεις για τη συλλογική δράση, από την άλλη, αναδύθηκαν στην κοινωνική θεωρία κατά τη 'μετα-βιομηχανική' περίοδο του καπιταλισμού, που συνδέθηκε με την ανάδυση των 'νέων κοινωνικών κινήματων'. Τα νέα αυτά κοινωνικά κινήματα, στις προηγμένες δυτικές κοινωνίες, έθεσαν αιτήματα πολιτισμικού και ταυτοτικού χαρακτήρα που συνδέονται με 'μετα-υλικές' αξίες και διεκδικήσεις αναγνώρισης, συνδέονται επομένως με την ανάδυση του 'πολιτισμικού παραδείγματος' οργάνωσης της κοινωνίας (για την προβληματική αυτή βλ. Κεφάλαια 4 και 10· Touraine, 2005· Inglehart, 1977· Melucci, 1996). Πρόκειται για αιτήματα οικουμενικού και πολιτισμικού χαρακτήρα, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, το περιβάλλον, η αυτοδιάθεση των πολιτισμικών μειονοτήτων, τα οποία συνδέονται με εναλλακτικές μορφές συμμετοχής (όπως συμμετοχή σε μη κυβερνητικές οργανώσεις), και σαν τέτοια αναλύθηκαν στα πλαίσια της παρούσας εργασίας (Κεφάλαια 10 και 11).

Σύμφωνα με την κονστρουκτιβιστική θεώρηση, η συλλογική δράση βρίσκεται τα κίνητρά της στον τρόπο που οι άνθρωποι αναπαριστούν τον κόσμο και του αποδίδουν νόημα (ιδεολογία, κοινωνικές αναπαραστάσεις, κατασκευή των κοινωνικών κατηγοριών και των σχέσεων μεταξύ τους)· στα συναισθήματα (όπως θυμός και αγανάκτηση) που προκύπτουν από την κατασκευή των κοινωνικών κατηγοριών και την αντίληψη των ασύμμετρων σχέσεων μεταξύ τους· και στην

ταύτιση με τις καταπιεσμένες κοινωνικές κατηγορίες και την πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα (van Stekelenburg & Klandermans, 2009· van Zomeren και συν., 2008). Στην προσέγγιση αυτή η ταυτότητα αποκτά μάλιστα κεντρικό ρόλο, καθώς το γνωστικό και συναισθηματικό της περιεχόμενο γίνεται αντικείμενο πολιτικής και στρατηγικής διαχείρισης από τους ηγέτες και τους ακτιβιστές, προκειμένου να κινητοποιήσουν τους ανθρώπους για δράση που να εξυπηρετεί τα συμφέροντα των πρώτων (Reicher, 2004)· αναδύεται έτσι η ‘πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα’ (Simon & Klandermans, 2001· Simon και συν., 1998) (βλ. Κεφάλαιο 3).

Συνοπτικά, η (κινητοποίηση για) συλλογική δράση στη σύγχρονη κοινωνία έχει αναλυθεί ως προς τρεις ευρείς παράγοντες, με βάση τις παραπάνω προσεγγίσεις, τους οποίους ο Klandermans (2004) συνοψίζει ως ‘εργαλειακότητα’ (instrumentality), ‘ιδεολογία’ (ideology) και ‘ταυτότητα’ (identity). Ενταγμένη σε ένα κονστρουκτιβιστικό θεωρητικό πλαίσιο, η παρούσα εργασία επιχείρησε στο δεύτερο θεωρητικό της άξονα να διερευνήσει τις σχέσεις ταυτότητας και ιδεολογικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης ως προς την προθυμία για υιοθέτηση διάφορων μορφών και αιτημάτων συλλογικής δράσης. Η διερεύνηση αυτή είχε προκαταρκτικό χαρακτήρα, καθώς η προσπάθεια σύνδεσης ιδεολογίας και ταυτότητας στη μελέτη της συλλογικής δράσης είναι μία νέα τάση στη βιβλιογραφία της συλλογικής δράσης και επομένως οι σχέσεις ιδεολογικών αναπαραστάσεων και ταυτοτήτων ως παραγόντων πρόβλεψης της τελευταίας δεν έχουν ακόμη θεμελιωθεί επαρκώς εμπειρικά. Πάντως, στα πρόσφατα μοντέλα της κοινωνιοψυχολογικής βιβλιογραφίας για τους παράγοντες που προβλέπουν τη συλλογική δράση, (Klandermans, 2004· van Stekelenburg & Klandermans, 2013), η ταυτότητα και η ιδεολογία αποτελούν διακριτούς παράγοντες πρόβλεψης, αν και δεν είναι απόλυτα σαφές το τι εννοείται με τον όρο ‘ιδεολογία’ (τα αιτήματα, οι ηθικές στάσεις ή/και τα συναισθήματα που συνδέονται με τα παραπάνω· van Stekelenburg & Klandermans, 2013).

Στη δική μας διερεύνηση, και προκειμένου να εξετάσουμε τις σχέσεις ιδεολογικής αναπαράστασης και ταυτότητας ως προς τη συλλογική δράση, διακρίναμε μεταξύ αιτημάτων και μορφών της δράσης. Διακρίναμε τα αιτήματα της δράσης σε κοινωνικά (αιτήματα αναδιανομής από το κράτος), σε παγκόσμια (αιτήματα για παγκόσμια προβλήματα, πληθυσμιακά και περιβαλλοντικά) και σε αιτήματα ταυτότητας (διεκδικήσεις ισότητας ως προς τον πολιτισμό, το φύλο, το

σεξουαλικό προσανατολισμό). Επίσης διακρίναμε τις μορφές δράσης σε παραδοσιακές (συλλογική, οργανωμένη, ακτιβιστική δράση με αποδέκτη το κράτος) και σε 'εναλλακτικές' (ατομική ή συλλογική, οργανωμένη ή μη δράση, με αποδέκτη ή όχι το κράτος).

Αιτήματα/μορφές της δράσης και ταυτότητες. Ως προς τη σχέση αιτημάτων/μορφών της δράσης και διαστάσεων της ταυτότητας, οι υποθέσεις μας ήταν οι εξής. Με βάση τη διάκριση σε ανεξάρτητη, διαπροσωπική και συλλογική κατασκευή του εαυτού (Markus & Kitayama, 1991· βλ. Κεφάλαιο 3), αναμέναμε ότι τα κοινωνικά αιτήματα αναδιανομής, καθώς και οι παραδοσιακές συλλογικές μορφές δράσης με αποδέκτη το κράτος, θα συνδέονται με τη συλλογική όψη της ταυτότητας. Τα παγκόσμια και ταυτοτικά αιτήματα, καθώς και οι 'εναλλακτικές' μορφές δράσης, αναμέναμε ότι θα συνδέονται με τη συλλογική όψη, αλλά και με την ανεξάρτητη και διαπροσωπική όψη της ταυτότητας, κι αυτό γιατί στα πλαίσια της 'μεταβιομηχανικής' κοινωνίας το άτομο αναπαρίσταται κυρίως ως μεμονωμένος δράστης απέναντι σε μια παγκόσμια κοινότητα (βλ. Κεφάλαιο 4).

Σε επίπεδο συναφειών μεταξύ μορφών δράσης και ταυτοτήτων, τα αποτελέσματα από τις αντίστοιχες έρευνες (Κεφάλαια 10 και 11) έδειξαν ότι η οργανωμένη συμμετοχή συνδέθηκε με τη συλλογική ταυτότητα (συλλογική κατασκευή του εαυτού, συλλογική διάσταση της ταυτότητας, ταξική ταύτιση). Η 'δράση μέσω συλλόγων, συνελεύσεων και δημοσίευσης', που είναι μια μικτή μορφή δράσης που μπορεί να έχει τόσο συλλογικά, οργανωμένα όσο και ατομικά και εναλλακτικά στοιχεία, συνδέθηκε με τη συλλογική ταυτότητα, την ταξική και πανανθρώπινη ταύτιση. Η μορφή ατομικής δράσης μέσω μη κυβερνητικών οργανώσεων και δωρεάς χρημάτων (σε συνδυασμό με την απόρριψη της βίαιης δράσης) συνδέθηκε με την εθνική ταύτιση, και ως αναμενόταν, συνδέθηκε επίσης με την ανεξάρτητη κατασκευή του εαυτού. Φάνηκε δηλαδή ότι η μορφή της συλλογικής δράσης που προτίθεται κανείς να υιοθετήσει για τη διεκδίκηση διάφορων αιτημάτων δεν είναι ανεξάρτητη από τον τρόπο που αντιλαμβάνεται τον εαυτό του, αλλά ότι αντίθετα οι τρεις διαστάσεις της ταυτότητας παρουσιάζουν συνάφεια με διαφορετικούς τρόπους δράσης στη σύγχρονη κοινωνία.

Επιπλέον, ως προς τα αιτήματα της δράσης που είναι διατεθειμένος να ασπαστεί κανείς, στην έρευνα 4 φάνηκε ότι όλα τα είδη αιτημάτων συνδέθηκαν με την αίσθηση της αλληλεξάρτησης από τους άλλους, ενώ στην έρευνα 5

επιβεβαιώθηκε η υπόθεσή μας για τα παγκόσμια αιτήματα, εφ' όσον αυτά παρουσίασαν συνάφεια όχι μόνο με τη συλλογική κατασκευή του εαυτού (και την ταξική και πανανθρώπινη ταύτιση) αλλά και με την ανεξάρτητη και διαπροσωπική ταυτότητα. Αντίθετα, στην έρευνα 5 τα κοινωνικά αιτήματα παρουσίασαν ως αναμενόμενι θετική συνάφεια με τη συλλογική κατασκευή του εαυτού, την ταξική και πανανθρώπινη ταύτιση. Τα αιτήματα ταυτότητας συνδέθηκαν θετικά με τη συλλογική κατασκευή του εαυτού και την πανανθρώπινη ταύτιση, αλλά όχι με την ανεξάρτητη κατασκευή του εαυτού. Αυτό μας έκανε να αναθεωρήσουμε τις περαιτέρω υποθέσεις μας για τα αιτήματα αυτά (βλ. Κεφάλαιο 11) καθώς τουλάχιστον στο συγκεκριμένο δείγμα της έρευνας 5 φαίνεται ότι τα αιτήματα ταυτότητας είχαν κοινωνικό και όχι πολιτισμικό χαρακτήρα/χαρακτήρα αυτοδιάθεσης.

Από τα παραπάνω φαίνεται επομένως ότι τα διάφορα αιτήματα και οι μορφές της δράσης που είναι πρόθυμοι κανείς να υιοθετήσει συνδέονται πράγματι με διαφορετικές διαστάσεις της ταυτότητας. Αυτό προκαταρκτικά επιβεβαιώνει τις απόψεις που θεωρούν την ταυτότητα ως φορέα προταγμάτων (Chryssochoou, 2003· Reicher, 2004), δείχνοντας ότι η ανεξάρτητη ή συλλογική φύση της ταυτότητας δεν είναι ουδέτερη, αλλά συνδέεται και με διαφορετικά ζητήματα για τα οποία είναι κανείς πρόθυμος να παλέψει στη σύγχρονη κοινωνία, και με διαφορετικούς τρόπους για να κινηθεί προς αυτή την κατεύθυνση. Στη συνέχεια υποθέσαμε ότι τα προτάγματα αυτά, στη συλλογική ταυτότητα, τα παρέχει η ιδεολογική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης.

Η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης προσδίδει στη συλλογική ταυτότητα πρόταγμα για υιοθέτηση διαφορετικών αιτημάτων και μορφών δράσης; Η τελευταία και κεντρική υπόθεση της διερεύνησης αυτής ήταν ότι η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης θα συνδέει τη συλλογική διάσταση της ταυτότητας με πρόθεση για υιοθέτηση διαφορετικών αιτημάτων και μορφών δράσης. Η παγκοσμιοποιητική ιδεολογία υποθέσαμε ότι θα προσδίδει στη συλλογική ταυτότητα πρόταγμα για υιοθέτηση παγκόσμιων αιτημάτων και εναλλακτικών τρόπων δράσης, ενώ η αντιπαγκοσμιοποιητική ιδεολογία υποθέσαμε ότι θα προσδίδει στη συλλογική ταυτότητα πρόταγμα για υιοθέτηση κοινωνικών αιτημάτων (αλλά και ταυτοτικών, με βάση τα προκαταρκτικά ευρήματα στην έρευνα 5) και συλλογικών, οργανωμένων τρόπων δράσης με αποδέκτη το κράτος.

Τα αποτελέσματα της έρευνας 5 (Κεφάλαιο 11) έδωσαν μια πιο σύνθετη εικόνα, δείχνοντας ότι η σχέση ταυτότητας και ιδεολογικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης προβλέπει πράγματι την υιοθέτηση ορισμένων αιτημάτων και μορφών δράσης, όχι όμως όλων και όχι χωρίς να συνυπολογιστεί η σχέση μεταξύ των ίδιων των αιτημάτων και των μορφών της δράσης.

Μορφές της δράσης. Ως προς τους τρόπους δράσης που είναι κανείς διατεθειμένος να υιοθετήσει, βρέθηκε ότι η ατομική, ‘εναλλακτική’ μορφή της δράσης μέσω ΜΚΟ (και αντίθεσης στη βίαιη δράση) προβλέπεται πράγματι από το συνδυασμό συλλογικής ταυτότητας και παγκοσμιοποιητικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης. Σε αυτή την περίπτωση, βρέθηκε ότι όσο περισσότερο ταυτίζεται κανείς με άτομα της ίδιας κοινωνικής θέσης, καθώς και με όλη την ανθρωπότητα, προτίθεται να δράσει μέσω μη κυβερνητικών οργανώσεων (και αντιτίθεται στη βία), όσο περισσότερο υιοθετεί τις παγκοσμιο-ποιητικές απόψεις. Η δράση μέσω ΜΚΟ προβλέφθηκε όμως και από το συνδυασμό χαμηλής ταξικής ταύτισης και υιοθέτησης του μετασχηματισμού, και χαμηλής πανανθρώπινης ταύτισης και υψηλού μετασχηματισμού. Έτσι, φαίνεται ότι όταν η ταυτότητα συνδέεται με απόψεις υπέρ της παγκοσμιοποίησης, προβλέπει την υιοθέτηση μιας ατομικής μορφής δράσης.

Αντίθετα, η συλλογική, παραδοσιακή οργανωμένη συμμετοχή δεν βρέθηκε να αντλεί τα κίνητρά της από το συνδυασμό συλλογικής ταυτότητας και αντι-παγκοσμιοποιητικής αναπαράστασης. Φάνηκε μάλιστα ότι η συλλογική ταυτότητα και η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης υπονομεύουν η μία την άλλη ως προς την πρόβλεψη της συγκεκριμένης μορφής δράσης. Στα υψηλά επίπεδα συλλογικής ταυτότητας, η υιοθέτηση της οργανωμένης συμμετοχής προβλέπεται από χαμηλή συμφωνία με την ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης. Όταν υιοθετείται η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης, τότε τα επίπεδα συλλογικής ταυτότητας δεν προβλέπουν την υιοθέτηση της οργανωμένης συμμετοχής.

Όσον αφορά την ‘εναλλακτική’, ατομική ή συλλογική, μορφή της δράσης μέσω συλλόγων, συνελεύσεων και δημοσίευσης, αυτή προβλεπόταν από συνδυασμό της αντι-παγκοσμιοποιητικής ιδεολογίας και των υψηλών επιπέδων ανεξάρτητης (και όχι συλλογικής) ταυτότητας.

Έτσι, στην περίπτωση της δράσης μέσω ΜΚΟ και της δράσης μέσω συλλόγων, συνελεύσεων και διαδικτύου, η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης φαίνεται πράγματι ότι δίνει περιεχόμενο στην ταυτότητα, χαρακτηρίζοντας τις παγκόσμιες κοινωνικές σχέσεις, και έτσι ο συνδυασμός ταυτότητας και ιδεολογίας της

παγκοσμιοποίησης προβλέπει την υιοθέτηση αυτών των μορφών δράσεων. Για την υιοθέτηση της οργανωμένης, συλλογικής συμμετοχής δεν βρέθηκε τέτοια σχέση ταυτότητας και ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης, καθώς φαίνεται ότι η υψηλή συλλογική ταυτότητα προβλέπει αυτή τη μορφή συμμετοχής όταν υπάρχει χαμηλή συμφωνία με την ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης.

Αν θεωρήσουμε, με βάση τις προσεγγίσεις για τη συλλογική δράση που αναλύθηκαν πιο πάνω (βλ. *‘Ανακεφαλαίωση του θεωρητικού πλαισίου’*), ότι η συλλογική, οργανωμένη δράση με βάση τη λειτουργία και τη δομή της μπορεί να εντάσσεται σε μία πιο παραδοσιακή, ‘εργαλειακή’ προσέγγιση, ενώ οι ‘εναλλακτικές’ μορφές δράσης (όπως μη κυβερνητικές οργανώσεις, συνελεύσεις γειτονιάς/Συντάγματος, ακτιβισμός μέσω διαδικτύου) εντάσσονται σε μια περισσότερο ‘κονστρουκτιβιστική’ προσέγγιση της συλλογικής δράσης και αναδύθηκαν με την έλευση των νέων κοινωνικών κινημάτων (και πιο πρόσφατα στην ελληνική κοινωνία), θα μπορούσε να γίνει μία απόπειρα προκαταρκτικού σχολιασμού των ευρημάτων αυτών.

Στη μετα-βιομηχανική συνθήκη, όπου το άτομο βρίσκεται αντιμέτωπο με μία παγκόσμια κοινότητα, και όπου ο ρόλος του κράτους ως αποδέκτη των διεκδικήσεων φθίνει, αναδύθηκαν και εναλλακτικές μορφές ατομικής ή συλλογικής δράσης (βλ. Κεφάλαια 1 και 4). Για την αποδοχή τέτοιων μορφών δράσης, όπου εντάσσεται και η δράση μέσω ΜΚΟ και ενδεχομένως η συμμετοχή μέσω διαδικτύου, δεν απαιτείται κανείς να εκφράζει απαραίτητα υψηλή συλλογική ταυτότητα, μπορεί κανείς να εκφράζει και υψηλή ανεξάρτητη ταυτότητα ή χαμηλή συλλογική (αφού οι κυρίαρχες κατηγορίες στη σημερινή κοινωνία είναι με βάση αυτή την αντίληψη το άτομο και η παγκόσμια κοινότητα). Είτε λοιπόν εκφράζει κανείς υψηλή συλλογική ταυτότητα είτε υψηλή ανεξάρτητη, η ιδεολογία που υιοθετεί, εδώ αυτή της παγκοσμιοποίησης, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται τη σύγχρονη κοινωνία, συνδέει την ταυτότητα αυτή με την υιοθέτηση των ‘εναλλακτικών’ μορφών δράσης.

Αντίθετα, στην περίπτωση της οργανωμένης συμμετοχής, η οποία προέρχεται από ένα διαφορετικό παράδειγμα κοινωνικής οργάνωσης και δράσης, φαίνεται ότι η ιδεολογία που υιοθετείται δεν συνδέει την συλλογική ταυτότητα με πρόθεση για υιοθέτηση αυτής της συμμετοχής. Για τη συγκεκριμένη μορφή δράσης, οι σχέσεις συλλογικής ταυτότητας και ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης φαίνεται πως είναι διαφορετικές. Είναι στην περίπτωση της απόρριψης της ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης που χρειάζεται έκφραση υψηλής συλλογικής ταυτότητας για να

υιοθετήσει κανείς αυτή τη μορφή δράσης. Φαίνεται δηλαδή ότι για την υιοθέτηση της οργανωμένης συμμετοχής, η συλλογική ταυτότητα δεν αντλεί το πρόταγμα της από τον ασπασμό μιας ιδεολογικής πεποίθησης για την παγκοσμιοποίηση.

Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι τα κίνητρα που συνδέονται με τη συλλογική ταυτότητα σε αυτή την περίπτωση είναι περισσότερο 'εργαλειικά', δηλαδή συνδέονται με την αποτελεσματικότητα αυτής της μορφής δράσης για την επίτευξη απτών στόχων βελτίωσης της θέσης του ατόμου (Klandermans, 2004). Στις έρευνες 4 και 5 βρέθηκε ομοιόμορφα ότι η οργανωμένη συμμετοχή είναι η μόνη από τις μορφές δράσης που προβλέπεται από την αντιληπτή οικονομική απειλή, δηλαδή από την πεποίθηση του ατόμου ότι θα δυσκολευτεί να ανταπεξέλθει οικονομικά στο μέλλον (βλ. ενότητες 10.3.2.1 και 11.3.2). Έτσι, ενδεχομένως όταν δεν υιοθετείται η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης, η συλλογική ταυτότητα συνδέεται με κίνητρα αποτελεσματικότητας της οργανωμένης συμμετοχής για βελτίωση της οικονομικής θέσης (βλ. και σχολιασμό παρακάτω, 'Αιτήματα της δράσης'). Αυτό είναι ένα ερώτημα που δεν μελετήθηκε στα πλαίσια της παρούσας εργασίας. Φαίνεται πάντως ότι ο παράγοντας (ή οι παράγοντες) που συνδέουν εδώ τη συλλογική ταυτότητα με την οργανωμένη δράση δεν είναι η ατομική υιοθέτηση κάποιας ιδεολογίας σχετικά με την παγκοσμιοποίηση.

Αιτήματα της δράσης. Ως προς τα αιτήματα για δράση (παγκόσμια, ταυτοτικά ή κοινωνικά) που είναι διατεθειμένος κανείς να διεκδικήσει, τα αποτελέσματά μας έδειξαν ότι η αποδοχή της αναπαράστασης του διεθνισμού, που αντιλαμβάνεται την παγκοσμιοποίηση σαν ανισότητα μεταξύ πλούσιων και φτωχών κρατών και πληθυσμών, συνδέει την έκφραση της συλλογικής ταυτότητας με την πρόθεση για διεκδίκηση αιτημάτων αναδιανομής. Αυτό όμως βρέθηκε να συμβαίνει στο βαθμό που οι συμμετέχοντες υιοθετούν τη δράση μέσω ΜΚΟ, και στο βαθμό που απορρίπτουν την οργανωμένη συμμετοχή και τη δράση μέσω συλλόγων, συνελεύσεων και δημοσίευσης. Φάνηκε δηλαδή ότι η αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων αυξάνεται καθώς αυξάνεται η αποδοχή του διεθνισμού, όταν οι συμμετέχοντες εκφράζουν υψηλή συλλογική ταυτότητα και αποδέχονται τη δράση μέσω ΜΚΟ, και όταν εκφράζουν υψηλή συλλογική ταυτότητα και απορρίπτουν την οργανωμένη συμμετοχή και τη δράση μέσω συλλόγων, συνελεύσεων και δημοσίευσης.

Φαίνεται δηλαδή ότι για την αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων αναδιανομής, η υιοθέτηση της ιδεολογικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης τρόπον τινά ‘αντικαθιστά’ το ρόλο της οργάνωσης σε συλλογικότητες, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο όταν προτιμάται ένας ατομικός, εναλλακτικός τρόπος δράσης (δράση μέσω ΜΚΟ και δωρεά χρημάτων). Σε αυτή την περίπτωση η προτίμηση για τον ατομικό τρόπο δράσης, σε συνδυασμό με την αποδοχή της διεθνιστικής ιδεολογίας, προβλέπει μεγαλύτερη αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων όταν εκφράζεται υψηλή συλλογική ταυτότητα. Συνολικά τα ευρήματα αυτά δείχνουν μια ποιοτική διαφοροποίηση των σχέσεων ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης και ταυτότητας, όσον αφορά την πρόβλεψη της υιοθέτησης διαφορετικών μορφών δράσης και όσον αφορά το ρόλο των μορφών αυτών δράσης στην αποδοχή των αιτημάτων αναδιανομής.

Βάσει των προσεγγίσεων για τη συλλογική δράση που παρουσιάστηκαν πιο πάνω, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι οι διαφορετικές μορφές δράσης που εξετάστηκαν στα πλαίσια της παρούσας εργασίας αποδίδονται ενδεχομένως σε διαφορετικούς παράγοντες κινητοποίησης, δυναμικές κινητοποίησης ή προσανατολισμούς δράσης (κατά την ορολογία των Klandermans (1993) και van Stekelenburg, Klandermans και van Dijk (2009)), σε συνάρτηση πάντα με τη συλλογική ταυτότητα. Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης προσδίδει πρόταγμα στη συλλογική ταυτότητα για υιοθέτηση μιας ατομικής μορφής δράσης, της δράσης μέσω ΜΚΟ, και στην ανεξάρτητη ταυτότητα προσδίδει πρόταγμα για υιοθέτηση μιας συλλογικής αλλά ‘εναλλακτικής’ μορφής δράσης, αυτής μέσω συλλόγων, συνελεύσεων και διαδικτύου. Επίσης η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης προσδίδει πρόταγμα στη συλλογική ταυτότητα για υιοθέτηση των κοινωνικών αιτημάτων, όταν όμως προτιμάται η ατομική μορφή της δράσης μέσω ΜΚΟ. Συνολικά, φαίνεται ότι η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης συνδέει θετικά την ταυτότητα με τη δράση, όταν πρόκειται για ατομικούς ή ‘εναλλακτικούς’ τρόπους δράσης.

Ο Klandermans (1993) έδειξε ότι οι παράγοντες που επηρεάζουν τη συμμετοχή σε διαφορετικά κοινωνικά κινήματα και μορφές δράσης διαφέρουν μεταξύ τους, και διέκρινε τρεις διαφορετικούς ‘προσανατολισμούς δράσης’: τον προσανατολισμό στις αξίες (value-oriented protest), τον προσανατολισμό στην εξουσία (power-oriented protest), και τον προσανατολισμό στη συμμετοχή (participation-oriented protest). Στην πρώτη περίπτωση, η συλλογική συμμετοχή σε

κάποιο κίνημα επικαλείται περισσότερο τα ιδεολογικά κίνητρα της συμμετοχής, και δίνει έμφαση στους ιδεολογικούς στόχους της συμμετοχής. Στη δεύτερη περίπτωση, η έμφαση είναι στην αποτελεσματικότητα της δράσης μέσω του κινήματος, και στη δυνατότητά του να ασκεί επιρροή και να επιτυγχάνει τους επιθυμητούς κοινωνικοπολιτικούς στόχους. Στην τρίτη περίπτωση, η συλλογική συμμετοχή αναφέρεται στις ίδιες τις δραστηριότητες και στην ικανοποίηση που μπορεί να αντληθεί από αυτές. Ο Klandermans (1993) έδειξε ότι διαφορετικά είδη κινήματων συνδέονται με διαφορετικά κίνητρα συμμετοχής, και συγκεκριμένα ότι η καμπάνια ενός εργατικού σωματείου για απεργία συνδέθηκε με το κίνητρο της επιρροής και της αποτελεσματικότητας, ενώ η καμπάνια του κινήματος για την ειρήνη επικαλούνταν περισσότερο το ιδεολογικό περιεχόμενο των συλλογικών κινήτρων. Παρόμοια, οι van Stekelenburg, Klandermans και van Dijk (2009) έδειξαν ότι τα κίνητρα για την ίδια συλλογική διαμαρτυρία απέναντι σε περικοπές που επέβαλε η ολλανδική κυβέρνηση ήταν διαφορετικά στα μέλη δύο διαφορετικών κινήματων που συμμετείχαν στη διαμαρτυρία, δηλαδή του εργατικού κινήματος και του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης. Στους συμμετέχοντες του εργατικού κινήματος, τα κίνητρα ήταν ‘εργαλειακά’ και σχετίζονταν με την αποτελεσματικότητα της συλλογικής διαμαρτυρίας για την επίτευξη των αιτημάτων (προσανατολισμός στην εξουσία). Επίσης ήταν υψηλά και τα αξιακά-ιδεολογικά κίνητρα. Αντίθετα, στους συμμετέχοντες της συμμαχίας κατά της παγκοσμιοποίησης, τα κίνητρα ήταν κυρίως αξιακά-ιδεολογικά, δηλαδή βασίζονταν στους ιδεολογικούς στόχους του κινήματος (προσανατολισμός στις αξίες).

Τα παραπάνω ευρήματα δίνουν ενδείξεις για την ποιοτική διαφοροποίηση των παραγόντων που συνδέονται με τη συμμετοχή σε διαφορετικά κινήματα δράσης στη σύγχρονη κοινωνία. Αν υποθέσουμε με βάση τα ευρήματα των van Stekelenburg και συν. (2009), Klandermans (1993) ότι στα ‘νέα κοινωνικά κινήματα’ (κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης, κίνημα υπέρ της ειρήνης) τα κίνητρα για συμμετοχή συνδέονται περισσότερο με ιδεολογικούς παράγοντες και όχι με ‘εργαλειακούς’, μπορούμε να συνδέσουμε τα ευρήματα αυτά με τα αποτελέσματα της παρούσας εργασίας. Έτσι, η προτίμηση για συμμετοχή με ατομικούς ή ‘εναλλακτικούς’ τρόπους δράσης, που συνδέονται με τη συνθήκη της μετα-βιομηχανικής κοινωνίας, βρέθηκε στην παρούσα έρευνα να προβλέπεται από τη συλλογική ταυτότητα όταν αυτή συνδέεται με την ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης. Αντίθετα, δεν βρέθηκε να συμβαίνει το ίδιο όσον αφορά την παραδοσιακή, οργανωμένη δράση. Ίσως αυτό υποδεικνύει ότι για την

παραδοσιακή οργανωμένη συμμετοχή (συμμετοχή μέσω κομμάτων και σωματείων), όπως στις έρευνες των παραπάνω ερευνητών, να προεξάρχουν οι εκτιμήσεις αποτελεσματικότητας της δράσης. Σε αυτή την περίπτωση, όταν δεν υιοθετείται η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης, ενδεχομένως η προτίμηση για συμμετοχή σε κόμματα και σωματεία αποκτά 'προσανατολισμό στην εξουσία' (Klandermans, 1993) οπότε το άτομο ταυτίζεται με μια συλλογικότητα για να επιτύχει από κοινού την επίτευξη των στόχων αναδιανομής. Εξάλλου, όπως προαναφέρθηκε, η οργανωμένη συμμετοχή προβλέφθηκε από την αντιληπτή οικονομική απειλή, κάτι που δεν συνέβη για τις υπόλοιπες μορφές δράσης.

Σε κάθε περίπτωση, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, κατ' αντιστοιχία με τα ευρήματα των ερευνητών που επιχείρησαν συγκριτική ανάλυση των παραγόντων συμμετοχής σε διαφορετικά κοινωνικά κινήματα, δείχνουν ότι κατά τη μελέτη της συλλογικής δράσης είναι σημαντικό να διακρίνονται μεταξύ τους οι συγκεκριμένοι τρόποι και τα συγκεκριμένα αιτήματα της δράσης. Όπως έδειξαν τα δικά μας ευρήματα, υπάρχει ποιοτική διαφορά μεταξύ των διάφορων τρόπων δράσης, όσον αφορά στην πρόβλεψή τους από τη συλλογική ταυτότητα και την ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης, ενώ φαίνεται ότι και τα ίδια αιτήματα για δράση (τα αιτήματα αναδιανομής) νοηματοδοτούνται διαφορετικά ανάλογα με το αν οι συμμετέχοντες προτιμούν διαφορετικούς τρόπους δράσης. Οι μηχανισμοί ιδεολογίας και ταυτότητας που προβλέπουν τη δράση είναι διαφορετικοί για την παραδοσιακή, οργανωμένη συμμετοχή και διαφορετικοί για τους νεότερους και πιο εναλλακτικούς τρόπους δράσης.

Τα παρόντα ευρήματα εντάσσονται επομένως στο ρεύμα εκείνο της βιβλιογραφίας της συλλογικής δράσης που διερευνά το ρόλο της ιδεολογίας και της ταυτότητας στη συλλογική δράση, και ιδίως σε μορφές συλλογικής δράσης που αφορούν τα 'νέα κοινωνικά κινήματα' με αιτήματα παγκόσμιου, περιβαλλοντικού ή / και πολιτισμικού χαρακτήρα. Ο ρόλος της ιδεολογίας και των ηθικών αξιών στη συμμετοχή σε τέτοια κινήματα, όταν πρόκειται για μη μειονεκτούσες κοινωνικές ομάδες, είναι ένας χώρος που κερδίζει έδαφος στη βιβλιογραφία της συλλογικής δράσης στην κοινωνική ψυχολογία (McGarty και συν., 2009· Subasic, Reynolds & Turner, 2008· Thomas & McGarty, 2009· van Zomeren & Iyer, 2009· van Zomeren, Postmes, Spears & Bettache, 2011). Οι van Zomeren και συν. (2011) υποστηρίζουν ότι για τα μέλη των προνομιούχων ομάδων, οι ηθικές αξίες υπέρ της ισότητας αυξάνουν την ταύτισή τους με τις μη προνομιούχες ομάδες κι έτσι προβλέπουν τάσεις

συλλογικής δράσης για τα μέλη των προνομιούχων ομάδων. Η διάκριση μεταξύ μειονεκτούντων και προνομιούχων είναι ίσως εδώ σημαντική, εφ' όσον τα 'νέα κοινωνικά κινήματα' συνδέθηκαν με τη μετα-βιομηχανική δημοκρατία και με τις διεκδικήσεις της μεσαίας ή ανώτερης τάξης των δυτικών βιομηχανικών κοινωνιών (βλ. Κεφάλαιο 10, ενότητα 10.1.2). Ενδεχομένως οι 'εργαλειακές' διεκδικήσεις που συνδέονται περισσότερο με την παραδοσιακή, οργανωμένη συμμετοχή κατά τους van Stekelenburg & Klandermans (2009) να αφορούν περισσότερο στις μη προνομιούχες ομάδες, ενώ οι 'αξιακού προσανατολισμού' διεκδικήσεις που συνδέονται με την ατομική ή 'εναλλακτική' δράση να αφορούν περισσότερο τις προνομιούχες ομάδες. Ενδείξεις για κάτι τέτοιο προσφέρει το εύρημα της πρόβλεψης της προτίμησης για οργανωμένη συμμετοχή από την αίσθηση οικονομικής αδυναμίας. Φαίνεται δηλαδή ότι οι διαφορετικοί παράγοντες κινητοποίησης για ανάληψη διαφορετικών μορφών δράσης συνδέονται και με διαφορετική αίσθηση της κοινωνικοοικονομικής θέσης του ατόμου.

Έτσι, τα ευρήματά μας δείχνουν ότι πράγματι η αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης λειτουργεί σαν ιδεολογικό πλαίσιο που προσδίδει πρόταγμα στη συλλογική ταυτότητα για υιοθέτηση ατομικών ή/και εναλλακτικών μορφών δράσης, οι σχέσεις όμως ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης και ταυτότητας όσον αφορά τη συλλογική, οργανωμένη δράση είναι ενδεχομένως ποιοτικά διαφορετικές. Η συγκριτική εξέταση των διαφορετικών μορφών δράσης, στο ρεύμα των ερευνών που αναφέρεται στη σύγκριση των παλαιών και νέων κοινωνικών κινήματων, προσφέρει πεδίο για περαιτέρω έρευνα στην κοινωνική ψυχολογία. Φαίνεται ότι πράγματι η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης 'τροφοδοτεί' τη συλλογική ταυτότητα με περιεχόμενο σχετικά με τις παγκόσμιες σχέσεις (Reicher, 2004· Staerklé και συν., 2007), οδηγώντας την σε αποδοχή ορισμένων αιτημάτων και μορφών δράσης, στο βαθμό όμως που αυτοί αναφέρονται στα 'νέα κοινωνικά κινήματα' και τα αιτήματά τους. Στο βαθμό που αναφέρονται στην προτίμηση για συμμετοχή σε οργανωμένες συλλογικότητες όπως κόμματα και εργατικά σωματεία, η συλλογική ταυτότητα συνδέεται ενδεχομένως με πεποιθήσεις αποτελεσματικότητας, κάτι που αποτελεί αντικείμενο περαιτέρω έρευνας (βλ. van Stekelenburg & Klandermans, 2013· van Zomeren και συν., 2011).

12.3 Θεωρητικοί και μεθοδολογικοί προβληματισμοί

Η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, ιδιαίτερα ως προς τις έννοιες της 'αντικειμενοποίησης' και της 'επικέντρωσης' έχει συχνά δεχτεί κριτικές για την 'ασάφεια' των εννοιών που χρησιμοποιεί (Jahoda, 1988· Potter & Litton, 1985). Οι ερευνητές ωστόσο που ακολουθούν το θεωρητικό αυτό πλαίσιο θεωρούν το μεθοδολογικό πλουραλισμό της θεωρίας πλεονέκτημα (Wagner και συν., 1999), καθώς επιτρέπει την ανάλυση πολλών και διαφορετικών κοινωνικών φαινομένων. Οι Doise και συν. (1992) ανέπτυξαν λεπτομερές μεθοδολογικό πλαίσιο για την ποσοτική της μελέτη, το οποίο εστιάζει σε μεθόδους όπως η ανάλυση παραγόντων και η παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών για την ανάλυση της δομής και της επικέντρωσης των αναπαραστάσεων, δείχνοντας έτσι ότι ο θεωρητικός πλουραλισμός δεν αποκλείει τη μεθοδολογική στιβαρότητα της προσέγγισης.

Η δική μας διερεύνηση σχετικά με την κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, είχε πολλαπλές στοχεύσεις, καθώς αποσκοπούσε από τη μία στη μελέτη της δομής της αναπαράστασης και της επικέντρωσής της, και από την άλλη στην ανάδειξη μετρήσιμων διαστάσεων που να μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε κατασκευή μετέπειτα στατιστικών μοντέλων για τη σχέση αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης, ταυτότητας και συλλογικής δράσης. Έτσι προβήκαμε σε μεθοδολογικές επιλογές για την εγχειρηματοποίηση των εννοιών της αντικειμενοποίησης και της επικέντρωσης, που ασφαλώς δεν είναι εξαντλητικές για τη μελέτη του φαινομένου.

Ως προς τη δομή της αναπαράστασης, προτιμήθηκε μία ποσοτική μεθοδολογία κατασκευής κλειστού ερωτηματολογίου, που προέκυψε από εξαντλητική ανάλυση της βιβλιογραφίας και μείωσης των δηλώσεων σε παράγοντες. Η συγκεκριμένη επιλογή, που προτιμήθηκε για τους στόχους της παρούσας εργασίας, δεν αποκλείει ασφαλώς την ανάγκη μελέτης της αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης και με άλλες μεθόδους, ποσοτικές ή ποιοτικές, που θα μπορούσαν να αναδείξουν και νέα στοιχεία της αναπαράστασης που ενδεχομένως έχουν αναδυθεί στις συνθήκες της οικονομικής κρίσης.

Ως προς την επικέντρωση της αναπαράστασης, η μεθοδολογική και στατιστική σημασία που αυτή αποκτά μπορεί να ποικίλλει ανάλογα με τους στόχους της εκάστοτε έρευνας (βλ. Doise, 1992· Spini & Doise, 1998). Στην παρούσα εργασία, εξετάσαμε την επικέντρωση της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης μέσω

στατιστικών μοντέλων διαμεσολάβησης (κεφάλαιο 8, ενότητα 8.3.2) και γραμμικής παλινδρόμησης (κεφάλαιο 9, ενότητα 9.3.2), θεωρώντας ότι οι παράγοντες επικέντρωσης μπορεί να είναι οι παράγοντες πρόβλεψης μιας διάστασης της αναπαράστασης (εδώ το αντιληπτό οικονομικό επίπεδο, οι ιδεολογικές πεποιθήσεις για τη σύγχρονη κοινωνία), ενώ η επικέντρωση μπορεί να μελετηθεί και με σχέσεις διαμεσολάβησης (διαμεσολάβηση της σχέσης αντιληπτού οικονομικού επιπέδου και ΚΑ της παγκοσμιοποίησης από την πολιτική ταυτότητα). Η μεθοδολογική αυτή επιλογή για το τι σημαίνει επικέντρωση της αναπαράστασης δεν αποκλείει φυσικά άλλες επιλογές, καθώς εξάλλου θεωρητικά η έννοια της επικέντρωσης αναφέρεται γενικά στην ταξινόμηση της νέας γνώσης με βάση οικεία συστήματα κατηγοριών (Doise, 1992· Moscovici, 1984), και ο ορισμός αυτός δίνει επίσης λαβή για μεθοδολογικό πλουραλισμό.

Στη συνέχεια, οι απόψεις για την παγκοσμιοποίηση χρησιμοποιήθηκαν ως παράγοντας που μπορεί να αλληλεπιδρά με την ταυτότητα, προβλέποντας την αποδοχή διάφορων αιτημάτων και μορφών δράσης. Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε εδώ προέκυψε από την ανάγκη συνεξέτασης των συνθηκών υψηλής έκφρασης (ανεξάρτητης ή συλλογικής) ταυτότητας και υψηλής αποδοχής της εκάστοτε άποψης για την παγκοσμιοποίηση, κατά την πρόβλεψη των μορφών και αιτημάτων δράσης. Εξετάστηκαν δηλαδή οι όροι της αλληλεπίδρασης μεταξύ των μεταβλητών της ταυτότητας και αυτών της παγκοσμιοποίησης, και στη συνέχεια συνεξετάστηκαν οι συνθήκες που μας ενδιέφεραν από κάθε ανάλυση αλληλεπίδρασης (υψηλή έκφραση ταυτότητας, υψηλή αποδοχή παγκοσμιοποίησης). Η μεθοδολογία αυτή επιτρέπει την προκαταρκτική διερεύνηση των σχέσεων ταυτότητας και ιδεολογίας ως προς την πρόβλεψη αιτημάτων και μορφών δράσης, σύμφωνα με τις γενικές θεωρητικές μας υποθέσεις.

Ως προς τη μελέτη των όψεων της ταυτότητας, οι αντίστοιχες μεθοδολογικές δυσκολίες που παρουσιάστηκαν αναλύθηκαν στα οικεία κεφάλαια (10 και 11). Εν τέλει χρησιμοποιήθηκαν (βλ. κεφάλαιο 11) τόσο κλίμακες που μετρούν γενικά την ανεξάρτητη, διαπροσωπική και συλλογική αντίληψη του εαυτού εκ μέρους των συμμετεχόντων, όσο και την ταύτιση με συλλογικότητες όπως το έθνος, η κοινωνική τάξη και η ανθρωπότητα. Είναι όμως γεγονός ότι η γενική συλλογική κατασκευή του εαυτού δεν είναι εννοιολογικά ταυτόσημη με την ταύτιση με συγκεκριμένες συλλογικότητες, όσο ευρείες και αν είναι αυτές, ενώ στην παρούσα εργασία η συλλογική κατασκευή του εαυτού και οι συλλογικές ταυτίσεις χρησιμοποιήθηκαν, ως

μετρήσεις, με τον ίδιο τρόπο. Χρειάζεται καλύτερη μεθοδολογική αποσαφήνιση του βέλτιστου τρόπου για τη μελέτη της συλλογικής ταυτότητας, καθώς και εξειδίκευση των υποθέσεων ως προς τον προβλεπτικό ρόλο της συλλογικής κατασκευής του εαυτού γενικά, και των συγκεκριμένων συλλογικών ταυτίσεων, στην υιοθέτηση διάφορων μορφών δράσης. Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήσαμε και τη συλλογική κατασκευή του εαυτού και τις συλλογικές ταυτίσεις, καθώς μας ενδιέφερε η προκαταρκτική δόμηση και διερεύνηση ενός γενικότερου πλαισίου για τις σχέσεις συλλογικής ταυτότητας και ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης ως προς τη συλλογική δράση, το οποίο μπορεί να εξειδικευτεί σε μετέπειτα έρευνες.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι η τελική έρευνα για τις σχέσεις ταυτότητας, ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης και προτίμησης για διαφορετικά αιτήματα και μορφές δράσης πραγματοποιήθηκε σε ένα δείγμα συμμετεχόντων που ήταν κατά μέσο όρο αριστερής πολιτικής τοποθέτησης. Αυτό έχει ενδεχομένως σημασία ως προς τους παράγοντες πρόβλεψης των μορφών και αιτημάτων δράσης, παρ' ότι η πολιτική τοποθέτηση εισήχθη ως μεταβλητή ελέγχου στα μοντέλα πρόβλεψης. Η αριστερή πολιτική ταυτότητα ενδέχεται να παρεμβαίνει και με άλλους τρόπους στην πρόβλεψη της δράσης, για παράδειγμα μέσω της πραγματικής οργάνωσης σε κάποια συλλογικότητα. Είναι επομένως σημαντικό να μελετηθούν οι αντίστοιχοι παράγοντες πρόβλεψης της τάσης για συλλογική δράση σε δείγμα περισσότερο αντιπροσωπευτικό ως προς τον πολιτικό του προσανατολισμό.

12.4 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Όπως έχει προαναφερθεί, η παρούσα εργασία επιχείρησε να διατυπώσει και να μελετήσει εμπειρικά σε προκαταρκτικό επίπεδο ένα θεωρητικό πλαίσιο για τις σχέσεις ταυτότητας, ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης και προτίμησης για μορφές και αιτήματα συλλογικής δράσης. Η γενικότερη θεωρητική στόχευση της εργασίας αποτελεί τόσο δύναμη όσο και αδυναμία των εμπειρικών αυτών διερευνήσεων, καθώς έδωσε τη δυνατότητα για διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων που δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς στη βιβλιογραφία, από την άλλη όμως απουσιάζουν σε μεγάλο βαθμό οι πρότερες μεθοδολογικές κατευθύνσεις για την εξειδικευμένη εμπειρική τους εξέταση. Με τις παρούσες διερευνήσεις επιχειρήσαμε έτσι να εξετάσουμε προκαταρκτικά ορισμένες θεωρητικές υποθέσεις για τη σχέση ταυτοτήτων, ΚΑ της παγκοσμιοποίησης και προτίμησης για μορφές και αιτήματα δράσης, και τα ευρήματα

των ερευνών δίνουν πληθώρα αφορμών για μετέπειτα εμπειρικές διερευνήσεις, με πιο εξειδικευμένες υποθέσεις για τις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών, χρήση περαιτέρω μεθοδολογικών εργαλείων και εξέταση επιπλέον μεταβλητών.

Ως προς την κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης, η κλίμακα που κατασκευάστηκε αντανakλά τις απόψεις της ελληνικής κοινωνίας κατά το διάστημα αμέσως πριν και στα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης. Καθώς από τότε οι κοινωνικές συνθήκες μεταβάλλονται ραγδαία, είναι σημαντικό να μελετηθεί η δομή της αναπαράστασης στη σημερινή περίοδο της κρίσης. Θα μπορούσε κανείς να αναμένει ότι θα παρουσιαστούν διαφορές ως προς τις ηγεμονικές και τις πολεμικές διαστάσεις της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης, ενώ μπορεί ακόμη οι παράγοντες που ενέχουν θετική στάση απέναντι στο φαινόμενο να παρουσιάσουν σήμερα διαφορές ως προς το περιεχόμενό τους. Μία τέτοια διερεύνηση είναι όχι μόνο ιδιαίτερα επίκαιρη αλλά και πολύ σημαντική, καθώς εν μέσω κρίσης το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης γίνεται όλο και περισσότερο αντικείμενο χειρισμού στη μαζική επικοινωνία και τον πολιτικό λόγο στην Ελλάδα (πχ Featherstone, 2010).

Ιδιαίτερα ανοιχτό όμως πεδίο για περαιτέρω έρευνα προσφέρεται ως προς τις σχέσεις ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης, ταυτότητας και δράσης, καθώς όπως προαναφέρθηκε η παρούσα εργασία προσφέρει ένα προκαταρκτικό πλαίσιο για τη διερεύνηση αυτή. Πρώτον, απαιτείται περαιτέρω έρευνα για διασαφήνιση των σχέσεων ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης και ταυτότητας ως προς την αποδοχή των διαφορετικών αιτημάτων και μορφών δράσης.

Τα ευρήματα έδειξαν ότι οι νεότερες και εναλλακτικές μορφές δράσης προβλέπονται από το συνδυασμό συλλογικής ή/και ατομικής ταυτότητας και αποδοχής της ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης. Περαιτέρω έρευνα θα μπορούσε να διακρίνει γιατί σε ορισμένες μορφές δράσης εμπλέκεται η ανεξάρτητη ταυτότητα και σε άλλες η συλλογική. Αυτό προϋποθέτει ασφαλώς και πιο σαφή μέτρηση των συλλογικών ταυτίσεων.

Ως προς την οργανωμένη, συλλογική συμμετοχή σε κόμματα και σωματεία, τα ευρήματα έδειξαν διαφορετική σχέση μεταξύ της συλλογικής ταυτότητας και της ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης. Εδώ πρέπει να μελετηθεί κατά πόσο η συλλογική ταυτότητα συνδέεται με την αντίληψη υπαγωγής σε μειονεκτούσες ομάδες και με πεποιθήσεις αποτελεσματικότητας-εργαλειακότητας της υιοθέτησης οργανωμένης συμμετοχής για βελτίωση της κοινωνικής θέσης του ατόμου. Επίσης, η σχέση συλλογικής ταυτότητας και ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης πρέπει να

διασαφηνιστεί περισσότερο, με τη μέτρηση και άλλων ταυτίσεων, όπως η ταύτιση με την οργανωμένη συλλογικότητα και η ταύτιση με τη μειονεκτούσα ομάδα.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι φυσικά και η μελέτη της πραγματικής συμμετοχής σε οργανώσεις και δράσεις. Στην παρούσα εργασία μετρήσαμε την πρόθεση για υιοθέτηση δράσεων και αιτημάτων, και όχι την πραγματική συμμετοχή, καθώς κάτι τέτοιο ενέχει πρακτικές δυσκολίες και ενδεχομένως απαιτεί άλλη μεθοδολογία (όπως ποιοτική). Για τη διευκρίνιση των παραπάνω ερωτημάτων, θα ήταν όμως ιδιαίτερα βοηθητική η μελέτη των μεταβλητών της ταυτότητας, της ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης και της αντιληπτής αποτελεσματικότητας της δράσης σε μέλη κομματικών ή σωματειακών οργανώσεων, για μια εις βάθος κατανόηση των σχέσεων αυτών ως προς την επιλογή τους να συμμετάσχουν στις αντίστοιχες οργανώσεις. Η μελέτη των ίδιων μεταβλητών θα μπορούσε να γίνει σε συμμετέχοντες μη κυβερνητικών οργανώσεων ή άλλων ‘εναλλακτικών’ συλλογικοτήτων (όπως συνελεύσεων γειτονιάς) προκειμένου να αναλυθούν συγκριτικά οι σχέσεις ταυτότητας και ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης, ως προς αυτές των μελών των κομμάτων/σωματείων (κατά τη μεθοδολογία των van Stekelenburg και συν., 2009). Θα μπορούσε έτσι να φανεί καλύτερα σε ποιες περιπτώσεις η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης προσφέρει περιεχόμενο στη συλλογική ταυτότητα και σε ποιες όχι.

Τέλος, σε μετέπειτα στάδια των διερευνήσεων αυτών μπορεί να γίνει πειραματική μελέτη των επιδράσεων της ΚΑ της παγκοσμιοποίησης στην προτίμηση για υιοθέτηση διαφορετικών μορφών και αιτημάτων δράσης, σε συμμετέχοντες με υψηλά ή χαμηλά επίπεδα συλλογικής ή/και ανεξάρτητης ταυτότητας. Κάτι τέτοιο θα συνέβαλλε στην επίρρωση των συμπερασμάτων σχετικά με το ρόλο της ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης στη σχέση ταυτότητας και προτίμησης για διαφορετικά αιτήματα και μορφές δράσης.

12.5 Προεκτάσεις και καταληκτικές παρατηρήσεις

Συμπερασματικά, η συμβολή της παρούσας διερεύνησης έγκειται στη μελέτη ενός φαινομένου που αποκτά όλο και περισσότερη κοινωνική σημασία στην ελληνική κοινωνία, δηλαδή της παγκοσμιοποίησης, καθώς και στη διατύπωση υποθέσεων σχετικά με τη σχέση ταυτότητας και ιδεολογικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης ως προς τη δράση στη σημερινή κοινωνία.

Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι οι συμμετέχοντες τοποθετούν τις απόψεις τους για την παγκοσμιοποίηση σε ένα σύστημα πρότερων πολιτικών πεποιθήσεων για τη σύγχρονη κοινωνία και τη θέση τους σε αυτή. Ο λόγος της παγκοσμιοποίησης δεν γίνεται έτσι ομοιόμορφα αποδεκτός, αλλά εντάσσεται στη συγκρουσιακή αντίληψη των διομαδικών σχέσεων. Η παρούσα εργασία ανέδειξε τις διαφορετικές διαστάσεις της αναπαράστασης του φαινομένου, κάτι που δεν είχε γίνει προηγουμένως στην ελληνική βιβλιογραφία.

Στον κεντρικό πυρήνα της εργασίας αυτής, υποστηρίξαμε ότι κατά την ανάλυση της ατομικής και συλλογικής δράσης σήμερα, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη τόσο η ταυτότητα που εκφράζουν οι άνθρωποι όσο και το ιδεολογικό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης εντός του οποίου τοποθετείται αυτή. Έτσι, οι μορφές δράσης που διατίθεται κανείς να αναλάβει, και τα αιτήματα για τα οποία είναι διατεθειμένος να αγωνιστεί, δεν είναι ανεξάρτητα από τις ταυτότητες που εκφράζει και από την ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης που ασπάζεται.

Δείξαμε ότι μία θετική προς την ‘αφήγηση’ της παγκοσμιοποίησης ιδεολογία συνδέει τη συλλογική ταυτότητα με ατομικούς τρόπους δράσης, ενώ μία αντιπαγκοσμιοποιητική ιδεολογία συνδέει την ανεξάρτητη ταυτότητα με εναλλακτικούς, συλλογικούς τρόπους δράσης. Επομένως, για να κατανοήσουμε τη δράση που διατίθενται να αναλάβουν οι άνθρωποι στη σημερινή κοινωνία, οφείλουμε να λαμβάνουμε υπόψη τα συγκεκριμένα της περιεχόμενα και τη σύνδεσή τους με τις ιδεολογικές και ταυτοτικές παραμέτρους. Η ‘αφήγηση’ της παγκοσμιοποίησης αναφέρεται σε μία παγκόσμια αγορά και κοινότητα: όταν κανείς διάκειται θετικά προς αυτήν, βλέποντας θετικά τις δυνατότητες του παγκόσμιου οικονομικού ανταγωνισμού ή/και συνεργασίας, τότε η συλλογική του ταυτότητα ωθεί σε ατομικούς τρόπους δράσης, και στην αντίθεση σε βίαιες και κινηματικές μορφές δράσης. Όταν κανείς διάκειται αρνητικά, βλέποντας τις παγκόσμιες ανισότητες που αυτή επιφέρει, τότε η ταυτότητά του προσανατολίζεται σε τρόπους δράσης συλλογικούς, που όμως δεν απευθύνονται απαραίτητα στο κράτος και δεν έχουν απαραίτητα το χαρακτήρα οργανωμένης ή κομματικής συμμετοχής.

Ως προς τις σχέσεις ταυτότητας και ιδεολογικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης, η μελέτη τους είναι σημαντική τόσο σε θεωρητικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Σε θεωρητικό, επειδή η προσπάθεια αυτή εντάσσεται στη γενικότερη κατεύθυνση της γεφύρωσης των θεωρητικών παραδόσεων της ταυτότητας και των κοινωνικών αναπαραστάσεων, δύο παραδόσεων που μέχρι πρόσφατα

αναπτύσσονταν ανεξάρτητα στην κοινωνική ψυχολογία. Φαίνεται όμως ότι είναι δυνατή η θεωρητική και μεθοδολογική τους γεφύρωση, εντός μιας διομαδικής προσέγγισης για τις αναπαραστάσεις και τις ταυτότητες (Elcheroth, Doise & Reicher, 2011· Staerklé, Clémence, & Spini, 2011). Στην κατεύθυνση αυτή κινήθηκε και η παρούσα εργασία, αντιμετωπίζοντας την ΚΑ της παγκοσμιοποίησης ως ιδεολογικό πλαίσιο που δίνει περιεχόμενο στην ταυτότητα, καθώς αναφέρεται στη θέση του ατόμου εντός των παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων και στο χαρακτήρα των σχέσεων αυτών.

Σε κοινωνικό επίπεδο, η κατεύθυνση αυτή έρευνας είναι ιδιαίτερα σημαντική γιατί τονίζει ότι οι ταυτότητές μας δεν είναι πολιτικά ουδέτερες, αλλά έχουν ιδεολογικό περιεχόμενο και άρα μας ωθούν στην τάση για υιοθέτηση συλλογικής δράσης (Chryssochou, 2003· Gillespie, Howarth & Cornish, 2012· Reicher, 2004). Όπως έδειξαν τα ευρήματα αυτής της έρευνας, οι πολιτικοί ηγέτες ή ακτιβιστές που επιθυμούν να ωθήσουν τους ανθρώπους σε δράση μέσω μη κυβερνητικών οργανώσεων, συνελεύσεων, διαδικτύου ή σε άλλους εναλλακτικούς τρόπους δράσης, πρέπει να τους εμφυσήσουν μία αντίστοιχη ιδεολογία υπέρ ή κατά της παγκοσμιοποίησης, την οποία και πρέπει να συνδέσουν με τις συλλογικές τους υπαγωγές.

Αυτή η διομαδική και ιδεολογική αντίληψη της ταυτότητας είναι αυτή που επιχειρήσαμε να τονίσουμε στα πλαίσια της παρούσας εργασίας. Θελήσαμε να υποστηρίξουμε ότι η ταυτότητα των ανθρώπων, τόσο η συλλογική όσο και η ανεξάρτητη (που προεξάρχει στη σημερινή κοινωνία), έχει ιδεολογικές προεκτάσεις γιατί ωθεί τους ανθρώπους να επιλέγουν ή να απορρίπτουν τρόπους και περιεχόμενα συλλογικής δράσης. Έτσι, η ταύτιση με μια κοινωνική κατηγορία συνδέεται με τις ιδεολογικές πεποιθήσεις για τις σχέσεις της κατηγορίας αυτής με άλλες στη σύγχρονη κοινωνία και ωθεί σε μορφές συλλογικής δράσης. Ειδικά στις σημερινές συνθήκες, είναι όλο και πιο σημαντικό να τονίζεται στον επιστημονικό και πολιτικό λόγο η έννοια της ταυτότητας ως θέσης σε ένα πλέγμα συγκρουσιακών διομαδικών σχέσεων, προκειμένου να ωθούνται οι άνθρωποι σε δράση για ανατροπή των σχέσεων καταπίεσης, σε τοπικό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο.

Γ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξίου, Θ. (2003). Το εργασιακό ήθος του «Μεταφορντισμού». Σε: Ρ. Παναγιωτοπούλου, Σ. Κονιόρδος, Λ. Μαράτου-Αλιπράντη (επιμ.) *Παγκοσμιοποίηση και σύγχρονη κοινωνία*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Αλμπάνης, Ε.Β. (2003). *Παγκοσμιοποίηση*. Αθήνα: Libro.
- Αμίν, Σ. (1996). *Τάξη και έθνος στην ιστορία και η σύγχρονη κρίση*. Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος.
- Abric, J. C. (1987). *Coopération, compétition et représentations sociales*. Cousset : DelVal.
- Abric J.C. (1994). Les représentations sociales, aspects théoriques. In J.C. Abric (éd.), *Pratiques sociales et représentations* (pp. 11-36). Paris: Presses Universitaires de France.
- Aiken, L. S., & West, S. G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Appadurai, Ar. (2000). Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. In F.J. Lechner & J. Boli (Eds) (2000), *The Globalization Reader* (pp. 322-330). Oxford: Blackwell Publishing.
- Arrow, H. & Sundberg, N. (2004). International identity: Definitions, development, and some implications for global conflict and peace. In B. N. Setiadi, A. Supratiknya, W. J. Lonner, & Y. H. Poortinga (Eds.), *Ongoing themes in psychology and culture* (Online Ed.). Melbourne, FL: International Association for Cross-Cultural Psychology. Retrieved from <http://www.iaccp.org>
- Augoustinos, M. (1998). Social representations and ideology: towards the study of ideological representations. In Flick, U. (Ed.), *The psychology of the social* (pp. 156-169). Cambridge: University Press.
- Augoustinos, M. (2001). Social categorization: towards theoretical integration. In K. Deaux & G. Philogène, (Eds.), *Representations of the social: bridging theoretical traditions* (pp. 201 – 216). Oxford: Blackwell.
- Axelrod, L. J., & Newton, J. W. (1991). Preventing nuclear war: Beliefs and attitudes as predictors of disarmist and deterrentist behavior. *Journal of Applied Social Psychology, 21*, 29–40.
- Banting, K. & Kymlicka, W. (2003). Multiculturalism and Welfare. *Dissent*, Fall 2003.
- Bartelson, J. (2000). Three concepts of globalization. *International Sociology, 15*(2), 180-196.
- Bauer, M. W., & Gaskell, G. (1999). Towards a paradigm for research on social representations. *Journal for the theory of social behaviour, 29*(2), 163-186.
- Bauman, Z. (1998a). *Globalization: The Human Consequences*. New York: Columbia University Press.
- Bauman, Z. (1998b). On Glocalization: or Globalization for some, Localization for some Others. *Thesis Eleven, 54* (1), 37-49.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Z. (2001). Identity in the globalizing world. *Social Anthropology, 9* (2): 121–129.
- Bauman, Z. (2004a). *Παγκοσμιοποίηση: οι συνέπειες για τον άνθρωπο*. Αθήνα: Πολύτροπον.

- Bauman, Z. (2004b). *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi*. Cambridge: Polity Press.
- Beauvois, J.L. (2004). Quelques limites psychologiques du libéralisme et des démocraties libérales. In A. Dorna & P. Georget (Eds.) : *La démocratie peut-elle survivre au XXIe siècle ? Psychologie politique de la démocratie*. Paris : In Press.
- Beauvois, J.L. & Joule, R.V. (1996). A radical dissonance theory. London : Taylor & Francis.
- Beck, U. (1994). The reinvention of politics: towards a theory of reflexive modernization. In U.Beck, , A. Giddens, S. & Lash, (1994). *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U., Giddens, A. & Lash, S. (1994). *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Ben Alaya, D. (2010, July). Representations, knowledge transmission and social transformations. In *10th International Conference on Social Representations* (pp. 05-08).
- Ben Alaya, D., & Campos, P.H.F. (2007). La représentation sociale de la mondialisation : contenu, structure et organisation. *Bulletin de Psychologie*, 487, 35-47.
- Ben-Asher, S. (2003). Hegemonic, emancipated and polemic social representations: Parental dialogue regarding Israeli naval commandos training in polluted water. *Papers on Social Representations*, 12, 6-1.
- Bentler, P. M. (1990). Comparative fit indices in structural models. *Psychological Bulletin*, 107, 238–246.
- Bollen, K.A. (1989). *Structural Equations with Latent Variables*. New York: Wiley.
- Bourdieu, P. (1979). *La distinction: critique sociale du jugement*. Paris : Minuit.
- Breakwell, G.M. (1993). Social Representations and Social Identity. *Papers on Social Representations*, 2(3), 198-217.
- Breakwell, G.M. (2001). Social representational constraints upon identity processes. In Deaux, K. & Philogène, G. (Eds), *Representations of the social: Bridging theoretical traditions* (pp. 271-284). Malden: Blackwell Publishing.
- Breckenridge, J. N., & Moghaddam, F. M. (2012). Globalization and a conservative dilemma: Economic openness and retributive policies. *Journal of Social Issues*, 68(3), 559-570.
- Brewer, M. B., & Chen, Y. R. (2007). Where (who) are collectives in collectivism? Toward conceptual clarification of individualism and collectivism. *Psychological review*, 114 (1), 133.
- Brewer, M. B., & Gardner, W. (1996). Who is this “we”? Levels of collective identity and self representation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 83–93.
- Brunsting, S., & Postmes, T. (2002). Social movement participation in the digital age predicting offline and online collective action. *Small Group Research*, 33(5), 525-554.
- Buchan, N. R., Brewer, M. B., Grimalda, G., Wilson, R. K., Fatas, E., & Foddy, M. (2011). Global social identity and global cooperation. *Psychological Science*, 22(6), 821-828.
- Byrne, B.M. (2001). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Byrne, B.M. (2004). Testing for multigroup invariance using AMOS graphics: A road less traveled. *Structural Equation Modeling*, 11, 272–300.

- Γκουμάτση, Σ. (2013). *Όψεις συμβολικής νομιμοποίησης και απονομιμοποίησης του κοινωνικού συστήματος. Κανονιστικοί προσδιορισμοί και ενεργός ρόλος του πλαισίου*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Callinicos, A. (2001). *Against the third way: an anti-capitalist critique*. Cambridge: Polity.
- Callinicos, A., Rees, J., Harman, C. & Haynes, M. (1994). *Marxism and the New Imperialism*. London: Bookmarks.
- Castells, M. (1998). *End of millennium*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Cheung, G.W. & Rensvold, R.B. (2002). Evaluating Goodness-of-Fit Indexes for Testing Measurement Invariance. *Structural Equation Modeling*, 9 (2), 233-255
- Chicago Council on global affairs (2007). World Public Opinion. Retrieved from <http://www.worldpublicopinion.org/pipa/pdf/jun07/CCGA+ FullReport rpt.pdf>
- Chomsky, N. (1999). *Profit over people: neoliberalism and global order*. New York: Seven Stories Press.
- Chrysochoou, X. (2003). Studying identity in social psychology: Some thoughts on the definition of identity and its relation to action. *Journal of language and Politics*, 2(2), 225-241.
- Chrysochoou, X., & Volpato, C. (2004). Social influence and the power of minorities: an analysis of the Communist Manifesto. *Social Justice Research*, 17(4), 357-388.
- Clark, L.A. & Watson, D. (1995). Constructing validity: Basic issues in objective scale development. *Psychological Assessment*, 7(3), 309-319.
- Clémence, A. (2001). Social positioning and social representations. In Deaux, K. E., & Philogène, G. E. (Eds.). *Representations of the social: Bridging theoretical traditions* (pp. 83-95). Oxford: Blackwell.
- Cochrane, A. & Pain, K. (2004). A globalizing society? In Held (Ed.) *A globalizing world? Culture, economics, politics*. London: Routledge/The Open University.
- Cohen, J., Cohen, P., West, S.G. & Aiken, L.S. (2003). *Applied multiple regression/correlation analysis for the behavioral sciences*. NJ: Lawrence Erlbaum.
- Cohen, J.L. (1985). Strategy or identity: new theoretical paradigms and contemporary social movements. *Sociological Research*, 52, 663-716.
- Cohen-Scali, V., & Moliner, P. (2008). Représentations sociales et identité: des relations complexes et multiples. *L'orientation scolaire et professionnelle*, (37/4), 465-482.
- Cook, T. D., Crosby, F. J., & Hennigan, K. M. (1977). The construct validity of relative deprivation. In J. M. Suls & R. Miller (Eds.), *Social comparison processes: Theoretical and empirical perspectives* (pp. 307-333). New York: Wiley.
- Cross, S. E., Bacon, P. L., & Morris, M. L. (2000). The relational-interdependent self-construal and relationships. *Journal of personality and social psychology*, 78(4), 791.
- Cross, S. E., Hardin, E. E., & Gercek-Swing, B. (2011). The what, how, why, and where of self-construal. *Personality and Social Psychology Review*, 15 (2), 142-179.
- Διεθνές Γραφείο Εργασίας [Διεθνής Επιτροπή για την Κοινωνική Διάσταση της Παγκοσμιοποίησης] (2004). *Δίκαιη παγκοσμιοποίηση. Δημιουργώντας ευκαιρίες για όλους*. Αθήνα: Διόνκος.

- Deaux, K., Reid, A., Martin, D., & Bikmen, N. (2006). Ideologies of diversity and inequality: Predicting collective action in groups varying in ethnicity and immigrant status. *Political Psychology, 27*, 123–146.
- Deaux, K., Reid, A., Mizrahi, K., & Ethier, K. A. (1995). Parameters of social identity. *Journal of personality and social psychology, 68*(2), 280.
- Deaux, K & Wiley, S. (2007). Moving People and shifting representations: Marking immigrant identities. In Moloney, G & Walker, I (Eds.), *Social Representations and Identity. Content, Process and Power*. (pp. 9-30). New York : Palgrave Macmillan
- DeLong, J.B. (1999). *Globalization and Neoliberalism*,. Retrieved from http://econ161.berkeley.edu/Econ_Articles/Reviews/alexkafka.html
- Deschamps, J. C. (1982/2010). Social identity and relations of power between groups. In: Tajfel, H. (Ed.). *Social identity and intergroup relations* (Vol. 7) (pp. 85-98). Cambridge: Cambridge University Press.
- Deschamps, J. C., & Moliner, P. (2012). *L'identité en psychologie sociale: des processus identitaires aux représentations sociales*. Paris : Armand Colin.
- De Weerd, M., & Klandermans, B. (1999). Group identification and political protest: farmers' protest in the Netherlands. *European Journal of Social Psychology, 29*, 1073-1095.
- Deutsch, M. (1975). Equity, equality and need: What determines which value will be used as the basis of distributive justice? *Journal of Social Issues, 31*, 137 – 149.
- Deutsch, M. (1985). *Distributive Justice: A Social Psychological Perspective*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Deutsch, M. (2000). Justice and conflict. In M. Deutsch & P.t. Coleman (Eds.), *The Handbook of Conflict Resolution. Theory and Practice* (pp. 41-64). San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.
- Doise, W. (1973). Relations et représentations intergroupes. In S. Moscovici (Ed.) *Introduction à la psychologie sociale, 2*. Paris : Librairie Larousse.
- Doise, W. (1988). Individual and social identities in intergroup relations. *European Journal of Social Psychology, 18*(2), 99-111.
- Doise, W. (1992). L'ancrage dans les études sur les représentations sociales. *Bulletin de psychologie, 45*(405), 189-195.
- Doise, W. (1998). Social representations in personal identity. In: Worchel, S., Morales, J. F., Páez, D., & Deschamps, J. C. (Eds.). (1998). *Social identity: International perspectives*. (pp. 13-23). London: Sage.
- Doise, W., Clémence, A., & Lorenzi-Cioldi, F. (1992). *Représentations sociales et analyses de données*. Grenoble: Presses universitaires de Grenoble.
- Doise W., & Papastamou, S. (1987). Représentations sociales des causes de la délinquance : croyances générales et cas concrets. *Déviance et Société, 11*, 153-162.
- Drury, J., & Reicher, S. (2000). Collective action and psychological change: The emergence of new social identities. *British Journal of Social Psychology, 39*(4), 579-604.
- Durkheim, É. (1898). Représentations individuelles et représentations collectives. *Revue de Métaphysique et de Morale, 6*(3), 273-302.

- Duveen, G. (2001). Representations, identity, resistance. In K. Deaux & G. Philogène (Eds.) *Representations of the Social* (pp. 257-270). Oxford: Blackwell.
- Duveen, G., & De Rosa, A. (1992). Social representations and the genesis of social knowledge. *Ongoing Production on Social Representations*, 1(2-3), 94-108.
- Eagleton, T. (2003). *Οι ανταπάτες της μετανεωτερικότητας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Elcheroth, G., Doise, W., & Reicher, S. (2011). On the knowledge of politics and the politics of knowledge: How a social representations approach helps us rethink the subject of political psychology. *Political psychology*, 32(5), 729-758.
- Elejabarrieta, F. (1994). Social positioning: a way to link social identity and social representations: Symposium on social representations. *Social Science Information*, 33(2), 241-253.
- Elejabarrieta, F. (1996). Le concept de représentation sociale. In Deschamps, J.C.; J.-L. Beauvois, J.L.(Eds.). *La Psychologie Sociale, 2. Des attitudes aux attributions. Sur la construction de la réalité sociale*. (pp. 136-150).Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble,
- Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (2002). Self and Social Identity. *Annual review of psychology*, 53(1), 161-186.
- Environics International Ltd. (2002). The world Economic Forum Poll. Global Public Opinion on Globalization. Retrieved from http://www.globescan.com/news_archives/WEF_Poll_Brief.pdf
- Φωτόπουλος Τ (2002) *Παγκοσμιοποίηση, αριστερά και περιεκτική δημοκρατία*. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα
- Falk, R. (1999). *Predatory globalization: a critique*. Cambridge: Polity Press.
- Farr, R. (1993). Theory and method in the study of social representations. In G.M. Breakwell & D.V. Canter (Eds.), *Empirical approaches to social representations* (pp. 15-38). London: Clarendon Press.
- Featherstone, K. (2010, 31 Ιανουαρίου). Ελλάδα και Παγκοσμιοποίηση. *Η Καθημερινή*. Ανακτήθηκε από www.kathimerini.gr.
- Fiss, P. C., & Hirsch, P. M. (2005). The discourse of globalization: Framing and sensemaking of an emerging concept. *American Sociological Review*, 70(1), 29-52.
- Foster, M. D., Matheson, K., & Poole, M. (1994). Responding to sexual discrimination: The effects of societal versus self-blame. *Journal of Social Psychology*, 134, 743-754.
- Frank, A. G. (1969). *Latin America: underdevelopment or revolution: essays on the development of underdevelopment and the immediate enemy* (Vol. 165). New York: Monthly Review Press.
- Fraser, N. (1997). *Justice Interruptus: Critical Reflections on the 'Postsocialist' Condition*. London: Routledge.
- Friedman, T.L. (2001). *To Lexus και η ελιά*. Αθήνα : Ωκεανίδα.
- Gabriel, S., & Gardner, W. L. (1999). Are there "his" and "hers" types of interdependence? The implications of gender differences in collective versus relational interdependence for affect, behavior, and cognition. *Journal of personality and social psychology*, 77(3), 642.

- Gaertner, L., Sedikides, C., Luke, M., & Iuzzini, J. (2008). Hierarchy among selves: An implication for relations with persons versus groups. *Transcending self-interest: Psychological explorations of the quiet ego*, 127-135.
- Gaertner, L., Sedikides, C., Vevea, J. L., & Iuzzini, J. (2002). The "I," the "we," and the "when": a meta-analysis of motivational primacy in self-definition. *Journal of personality and social psychology*, 83(3), 574.
- Galbraith, JK (1999) *The Crisis of Globalization*. Retrieved from <http://www.igc.apc.org/dissent/current/summer99/galbraith.html>
- Gamson, W. A. (1975). *The strategy of social protest*. Homewood, IL: The Dorsey Press.
- Gervais, M. C., & Jovchelovitch, S. (1998). Health and identity: the case of the Chinese community in England. *Social science information*, 37(4), 709-729.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: self and identity in the late modern age*. Cambridge: Polity.
- Giddens, A. (1999). *Runaway world*. London: Profile Books.
- Gillespie, A., Howarth, C. S., & Cornish, F. (2012). Four problems for researchers using social categories. *Culture & Psychology*, 18(3), 391-402.
- Guillochon B (2007) *Παγκοσμιοποίηση. Ένας πλανήτης με αποκλίνοντα σχέδια*. Αθήνα: Κασταλία.
- Guimelli, C. (1990). Pratiques nouvelles et transformation sans rupture d'une représentation sociale : la représentation de la chasse et de la nature. In. J.L. Beauvois, R.V. Joule, J.M. Monteil (Eds). *Perspectives cognitives et conduites sociales 2. Représentations et processus socio-cognitifs* (pp. 117-138). Cousset: Delval.
- Guimelli, C., & Abric, J. C. (2007). La représentation sociale de la mondialisation: rôle de l'implication dans l'organisation des contenus représentationnels et des jugements évaluatifs. *Bulletin de psychologie*, (1), 49-58.
- Gurin, P. & Townsend, A. (1986). Properties of gender identity and their implications for gender consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 25, 139-148.
- Green, DM (2000) The end of identity? The implications of postmodernity for political Identification. *Nationalism and Ethnic Politics*, 6(3), 68 — 90.
- Hair, J.F., Anderson, R.E., Tatham, R.L. & Black, W.C. (1998). *Multivariate Data Analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Halimi, S. (2004). *Le Grand Bond en arrière. Comment l'ordre libéral s'est imposé au monde*. Paris : Fayard.
- Harb, C., & Smith, P. B. (2008). Self-Construals Across Cultures Beyond Independence—Interdependence. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(2), 178-197.
- Hardt, M. & Negri, A. (2002). *Αυτοκρατορία*. Αθήνα: Scripta.
- Held, D. (Ed.) (2004). *A globalizing world? Culture, economics, politics*. London, Routledge/The Open University.
- Held, D. & McGrew, A. (Eds) (2000). *The global transformations reader*. Cambridge: Polity.
- Held, D. & McGrew, A. (2001). Globalization. In Krieger, J., & Crahan, M. E. (Eds.). (2001). *The Oxford companion to politics of the world*. (pp. 324-327). NY: Oxford University Press.
- Held, D. & McGrew A. (2002). *Globalization/anti-globalization*. Cambridge: Polity.

- Held D, McGrew A, Goldblatt D & Perraton J (1999). *Global Transformations. Politics, Economics, and Culture*. Stanford: Stanford University Press.
- Herzlich, C. (1969). *Santé et maladie. Analyse d'une représentation sociale*. Paris : Mouton.
- Hirst, P. (1997). The global economy-myths and realities. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 409-425.
- Hirst, P. & Thompson, G.F. (1999). *Globalization in question: the international Economy and the possibilities of Governance*. Cambridge: Polity.
- Hofstede, G. (1983). National cultures revisited. *Behavior Science Research*, 18, 285-305.
- Holmbeck, G. N. (1997). Toward terminological, conceptual and statistical clarity in the study of mediators and moderators: Examples from the child-clinical and paediatric psychology literatures. *Journal of Clinical and Consulting Psychology*, 65, 599-610.
- Howarth, C. (2002). Identity in whose eyes? The role of representations in identity construction. *Journal for the theory of social behaviour*, 32(2), 145-162.
- Howarth, C. (2006). A social representation is not a quiet thing: Exploring the critical potential of social representations theory. *British journal of social psychology*, 45(1), 65-86.
- Hoyle, R.H. & Panter, A.T. (1995). Writing about Structural Equation Models. in Hoyle, R.H. (Ed.), *Structural Equation Modeling. Concepts, Issues and Applications*. Thousand Oaks, CA: Sage. (pp. 158-76).
- Hu, L.T. & Bentler, P.M. (1995). Evaluating Model Fit. in R.H. Hoyle, (Ed.), *Structural Equation Modeling. Concepts, Issues, and Applications*. Sage, Thousand Oaks, CA, pp. 76-99.
- Huntington, S.P. (2000) The Clash of Civilizations? In Lechner FJ & Boli J (Eds.) *The Globalization Reader* (pp. 27-33). Oxford: Blackwell Publishing.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press.
- Inglehart, R. (1990). Values, ideology, and cognitive mobilization in new social movements. In R.J. Dalton, M. Kuechler (Eds.), *Challenging the Political Order* (pp. 23-42). New York: Oxford Univ. Press
- Jacoby, R. (1994). The Myth of Multiculturalism. *New Left Review*, 1 (208), 121-126.
- Jahoda, G. (1988). Critical notes and reflections on "social representations". *European Journal of Social Psychology*, 18, 195-209.
- Jameson F. (1991). *Postmodernism: the cultural logic of late capitalism*. London: Verso.
- Jameson, F. & Miyoshi, M. (Eds) (1998). *The cultures of globalization*. Durham: Duke University Press.
- Jodelet, D. (1984). Représentation sociale: phénomènes, concept et théorie. In S. Moscovici (Ed.), *Psychologie sociale*, 2. Paris : Presses Universitaires de France.
- Jodelet, D. (1989a). Représentations sociales: un domaine en expansion. In D. Jodelet (Ed.), *Les Représentations sociales*. Paris : Presses Universitaires de France.
- Jodelet, D. (1989b). *Folies et représentations sociales*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Johnston, H., Larana, E., & Gusfield, J. R. (1994). Identities, grievances, and new social movements. *New social movements: From ideology to identity*, 3-35.

- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1–27.
- Jost JT, Blount S, Pfeffer J & Hunyady G (2003) Fair Market Ideology: Its Cognitive-Motivational Underpinnings. *Research in Organizational Behavior* 25, 53-91.
- Jovchelovitch, S. (1996). In defence of representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 26(2), 121-135.
- Κονδύλης, Π. (1997). Η παγκοσμιοποίηση ως ιδεολογική κατασκευή. *Το Βήμα*, 16.3.1997.
- Κοτζιάς, Ν. (1999). Προλεγόμενα: Θεωρίες για την παγκοσμιοποίηση και οι ασυμμετρίες της πραγματικότητας. Σε: Μπεκ, Ουλ. (1999) *Τι είναι παγκοσμιοποίηση; : λανθασμένες αντιλήψεις και απαντήσεις*. (σσ. 11-52). Αθήνα : Καστανιώτης.
- Kanagawa, C., Cross, S. E., & Markus, H. R. (2001). “Who am I?” The cultural psychology of the conceptual self. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(1), 90-103.
- Kanter, R.M. (1995). *World Class: Thriving Locally in the Global Economy*. New York: Simon and Schuster.
- Kelly B and Prokhovnik R (2004) Economic globalization? In Held (ed.) *A globalizing world? Culture, economics, politics*. London, Routledge/The Open University.
- Khelif, W. (2012). *Content and Attitude towards Globalization: Social Representations of Tunisian Public Accountants*. Available at <http://ssrn.com/abstract=2193337> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2193337>
- Klandermans, B. (1984). Mobilization and participation: Social psychological expansions of resource mobilization theory. *American Sociological Review*, 49, 583–600.
- Klandermans, B. (1986). Perceived costs and benefits of participation in union action. *Personnel Psychology*, 39, 379–397.
- Klandermans, B. (1992) The Social Construction of Protest and Multiorganizational Fields. In Morris A. & McClurg Mueller C. (Eds.) *Frontiers in Social Movement Theory* (pp. 77–103). New Haven, CT: Yale University Press.
- Klandermans, B. (1993). A theoretical framework for comparisons of social movement participation. *Sociological forum*, 8 (3), 383-402.
- Klandermans, B. (2002). How group identification helps to overcome the dilemma of collective action. *American Behavioral Scientist*, 45(5), 887-900.
- Klandermans, B. (2004). The demand and supply of participation: Social psychological correlates of participation in social movements. In D. A. Snow, S. A. Saule, & H. Kriesi (Eds.), *The Blackwell companion to social movements* (pp. 360–379). Oxford, England: Blackwell.
- Klandermans B, Van der Toorn J and Van Stekelenburg J (2008) Embeddedness and identity: How immigrants turn grievances action. *American Sociological Review*, 73, 992–1012.
- Klein, N. (2000). *No Logo*. New York: Picador.
- Klein, N. (2002). *Fences and windows: dispatches from the front lines of the globalization debate*. London: Flamingo (HarperCollings Publishers).
- Kuhn, M. H., & McPartland, T. (1954). An empirical investigation of self-attitudes. *American Sociological Review*, 19, 58-76.

- Kus, L., Liu, J., & Ward, C. (2013). Relative deprivation versus system justification: Polemical social representations and identity positioning in a post - Soviet society. *European Journal of Social Psychology*, 43(5), 423-437.
- Λας, Κρίστοφερ (2006). *Ο ελάχιστος εαυτός: Ψυχική επιβίωση σε καιρούς αναστάτωσης*. Θεσσαλονίκη: Νησίδες.
- Lamy, M. G., Liu, J. H., & Ward, C. (2011). "Integrating paradigms, methodological implications": Using history to embody Breakwell's (1993) theoretical links between Social Identity Theory and Social Representations Theory. *Papers on Social Representations*, 20, 15.1-15.23.
- Landis, J. R., Koch, G. G. (1977). The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics* 33:159-174.
- Larafa E, Johnston H, Gusfield JR, (Eds) (1994). *New Social Movements: From Ideology to Identity*. Philadelphia: Temple Univ. Press
- Lechner FJ & Boli J (Eds) (2000). *The Globalization Reader*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Licata, L. (2003). Representing the future of the European Union: Consequences on national and European identifications. *Papers on social representations*, 12(5), 1-22.
- Liu, J. H., & Hilton, D. J. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44(4), 537-556.
- Lloyd, B. & Duveen, G. (1990). A semiotic analysis of social representations of gender. In G. Duveen & B. Lloyd (Eds.) *Social representations and the development of knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lorenzi-Cioldi, F. (1988). *Individus Dominants, Groupes Dominés. Images Masculines et Feminines*. Grenoble : Presses Universitaires de Grenoble.
- Lorenzi-Cioldi, F., & Chatard, A. (2006). The cultural norm of individualism and group status: Implications for social comparisons. In S. Guimond (Ed.), *Social comparison and social psychology: Understanding cognition, intergroup relations, and culture* (pp. 264-282). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lorenzi - Cioldi, F., & Clémence, A. (2001). Group processes and the construction of social representations. In M. A. Hogg & R.S. Tindale (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Group processes* (pp. 311-333). Oxford: Blackwell.
- Lorenzi-Cioldi, F. & Dafflon, A.C. (1999). Rapports entre groupes et identité sociale. In J.-L. Beauvois, N. Dubois & W. Doise (Eds.), *La construction sociale de la personne*. Grenoble : Presses Universitaires de Grenoble.
- Lorenzi-Cioldi, F., & Doise, W. (1994). Identité sociale et identité personnelle. In R.Y. Bourhis & J. -P. Leyens (Eds.), *Stéréotypes, discrimination et relations intergroupes* (pp. 69-96). Liège : Mardaga.
- Μαντόγλου, Α. (1995). Εισαγωγή. Σε: Παπαστάμου Σ., Μαντόγλου Α. (επιμ.) *Κοινωνικές αναπαραστάσεις*. (σσ. 13-62). Αθήνα: Οδυσσέας.
- Μελάς, Κ. (2001). Παγκοσμιοποίηση: Νέος μύθος της εποχής μας. Στο: Πάκος, Θ. (επιμ.) *Κοινωνία των 2/3: διαστάσεις του σύγχρονου κοινωνικού προβλήματος: διεθνές συνέδριο*. Αθήνα : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Παντείου Πανεπιστημίου.

- Μηλιός, Φ. (1997) *Θεωρίες για τον παγκόσμιο καπιταλισμό : κριτική προσέγγιση*. Αθήνα : Κριτική.
- Μπεκ, Ουλ. (1999) *Τι είναι παγκοσμιοποίηση; : λανθασμένες αντιλήψεις και απαντήσεις*. Αθήνα : Καστανιώτης.
- Marková, I. (2007). Social identities and social representations: How are they related? In Moloney, G., & Walker, I. (Eds.). *Social representations and identity: content, process and power*. New York: Palgrave Macmillan.
- Markus, H., & Kitayama, S. (1991). Culture and self: Implications for cognition, emotion and motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253.
- McCarthy, J. D., & Zald, M. N. (1977). Resource mobilization and social movements: A partial theory. *American Journal of Sociology*, 82, 1212-1241.
- McGarty, C., Bliuc, A. M., Thomas, E. F., & Bongiorno, R. (2009). Collective Action as the Material Expression of Opinion - Based Group Membership. *Journal of Social Issues*, 65(4), 839-857.
- McGrew, A. (2004). Economic shift: from national government to global governance? In Held, D. (ed.) *A globalizing world? Culture, economics, politics*. London: Routledge/The Open University.
- McKay, H. (2004). The globalization of culture? In Held (ed.) *A globalizing world? Culture, economics, politics*. London: Routledge/The Open University.
- McLuhan, M. & Powers, P.R. (1989). *The Global Village: transformation in world, life and media* New York: Oxford University Press.
- McPartland, T. S., Cumming, J. H., & Garreston, W. (1961). Self-conception and ward behavior in two psychiatric hospitals. *Sociometry*, 21, 111-124.
- Melucci, A. (1985). The symbolic challenge of contemporary movements. *Sociological Research*, 52, 789-815.
- Melucci, A. (1996). *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. Cambridge. UK: Cambridge Univ. Press.
- Michael, B. (1999). Theorising the Politics of Globalisation: A Critique of Held et al.'s "Transformationalism". *Journal of Economic and Social Research*, 4(2), 3-17.
- Miguel, I., Pires Valentim, J., & Carugati, F. (2010). Parental ideas and their role in childrearing: the idea-behavior connection. *Italian Journal of Sociology of Education*, 1(3).
- Moloney, G. (2007). Social representations and the politically satirical cartoon: the construction and reproduction of the refugee and asylum-seeker identity. In Moloney, G & Walker, I (Eds.) *Social Representations and Identity. Content, Process and Power*. (pp. 61-84). New York : Palgrave Macmillan.
- Moloney, G & Walker, I (Eds.) (2007). *Social Representations and Identity. Content, Process and Power*. New York : Palgrave Macmillan.
- Moscovici, S. (1961/1976). *La psychanalyse, son image et son public: étude sur la représentation sociale de la psychanalyse*. Paris: Presses universitaires de France.
- Moscovici, S. (1972). Society and theory in social psychology. In J. Israel, & H. Tajfel, (Eds), *The context of social psychology: a critical assessment*. New York: Academic Press.

- Moscovici, S. (1982). The coming era of representations. In Codol, J.P. & Leyens, J.P. (Eds). *Cognitive analysis of social behavior* (pp. 115-150). The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
- Moscovici, S. (1984). Introduction: Le domaine de la psychologie sociale. In S. Moscovici (Ed.), *Psychologie sociale* (pp.5-22). Paris: Presses Universitaires de France.
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European journal of social psychology*, 18(3), 211-250.
- Moscovici, S. (1993). Introductory address. *Papers on social representations*, 2(3), 160-170.
- Mugny, G. & Carugati, F. (1985). *L'intelligence au Pluriel*. Cousset: Delval.
- Noar, S.M. (2003). The Role of Structural Equation Modeling in Scale Development. *Structural Equation Modeling*, 10 (4), 622-647.
- Nezlek, J. B., Kafetsios, K., & Smith, C. V. (2008). Emotions in Everyday Social Encounters Correspondence Between Culture and Self-Construal. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(4), 366-372.
- Offe C. (1985). New social movements: challenging the boundaries of institutional politics. *Sociological Research*, 52, 817-68.
- Orr, E. (2007). Identity Representations within Israeli Society: A Kaleidoscope of minority phenomena. In: Moloney, G & Walker, I (Eds.) *Social Representations and Identity. Content, Process and Power*. (pp. 43-60). New York : Palgrave Macmillan.
- Oyserman, D., & Lee, S. W. (2008). Does culture influence what and how we think? Effects of priming individualism and collectivism. *Psychological bulletin*, 134(2), 311.
- Oyserman, D., & Markus, H. R. (1998). Self as social representation. In Flick, U. (Ed.) *The psychology of the social* (pp. 107-125). Cambridge: University Press.
- Παπαδάτος – Αναγνωστόπουλος, Δ. (2009). Ιμπεριαλισμός, Παγκοσμιοποίηση και Εθνικό Κράτος: Όψεις της Σύγχρονης Άρθρωσης της Κυριαρχίας. *Θέσεις*, 106. Ανακτήθηκε από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1063&Itemid=29
- Παπαμιχαήλ, Γιάννης (2001). *Εξατομίκευση και παγκοσμιοποίηση: Η νέα συμβολική τάξη*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Παπαστάμου, Σ. (1995). Πρόλογος. Σε: Παπαστάμου Σ., Μαντόγλου Ά. (επιμ.) *Κοινωνικές αναπαραστάσεις*. (σ. 7-11). Αθήνα: Οδυσσέας.
- Παπαστάμου, Σ. (2001). Κοινωνική ψυχολογία και ιδεολογία. Σε: Παπαστάμου Σ. (επιμ.): *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία. Τόμος Α'* (σσ. 185-288). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παπαστάμου, Σ. & Προδρομίτης, Γ. (2003). *Τρομοκρατία και Εξουσία. Ο αντί-λογος της συνεκτικότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πολυχρονίου, Χ. (2002) *Λόγος περί παγκοσμιοποίησης και δημοκρατίας : συνεντεύξεις με σύγχρονους στοχαστές*. Αθήνα: Scripta.
- Panitch, L., & Gindin, S. (2009). Global capitalism and American empire. *Socialist Register*, 40(40).
- Petras, J. & Veltmeyer, H. (2005) *Η παγκοσμιοποίηση χωρίς μάσκα: Ο ιμπεριαλισμός στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: ΚΨΜ.

- Poeschl, G., Campos, P.H.F., & Ben Alaya, D. (2007). Appartenances nationales et prises de position sur la mondialisation. *Bulletin de Psychologie*, 487, 11-19.
- Polletta, F., & Jasper, J. M. (2001). Collective identity and social movements. *Annual review of Sociology*, 283-305.
- Postmes, T., & Brunsting, S. (2002). Collective action in the age of Internet: Mass communication and online mobilization. *Social Science Computer Review*, 20, 290-301.
- Potter, J., & Litton, I. (1985). Some problems underlying the theory of social representations. *British Journal of Social Psychology*, 24, 81-90.
- Pratto F, Sidanius J, Stallworth LM., & Malle BF. (1994) Social Dominance Orientation: A Personality Variable Predicting Social and Political Attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 4, 741-763.
- Preacher K.J., & Hayes, A.F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40 (3), 879-891.
- Ρήγος, Άλ. (2001). Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, ο κόσμος της εργασίας και το μύθευμα της κοινωνίας των 2/3. Στο: Πάκος, Θ. (επιμ.) *Κοινωνία των 2/3: διαστάσεις του σύγχρονου κοινωνικού προβλήματος: διεθνές συνέδριο*. Αθήνα : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Παντείου Πανεπιστημίου.
- Rancière, J. (1999). *Disagreement: Politics and philosophy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rancière, J. (2004). Introducing disagreement. *Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities*, 9(3), 3-9.
- Raudsepp, M. (2005). Why is it so difficult to understand the theory of social representations? *Culture and Psychology*, 11(4), 455-468.
- Reicher, S. (2004). The context of social identity: Domination, resistance, and change. *Political Psychology*, 25 (6), 921-943.
- Reicher, S., & Hopkins, N. (2001). Psychology and the end of history: A critique and a proposal for the psychology of social categorization. *Political Psychology*, 22, 383-407.
- Reicher, S. D., Spears, R., & Postmes, T. (1995). A social identity model of deindividuation phenomena. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European review of social psychology* (Vol. 6, pp. 161-198). Chichester, UK: Wiley.
- Rheingold, H. (1993). *The Virtual Community: Finding Connection in a Computerized World*. Boston: Addison-Wesley Longman Publishing.
- Ricard, A., Reynaud, E., Gopinath, C., & Ravilochanan, P. (2012). International Comparison of Global Perceptions. *International Business Research*, 5(7), 28 – 37.
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social theory and Global Culture*. London: Sage.
- Runciman, W. G. (1966). *Relative deprivation and social justice: A study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*. Berkeley: University of California Press.
- Σακελλαρόπουλος, Σ. (2004). *Ο μύθος της παγκοσμιοποίησης και η πραγματικότητα του ιμπεριαλισμού*. Αθήνα: Gutenberg.

- Σάσεν, Σ. (2003). *Χωρίς έλεγχο; Η εθνική κυριαρχία, η μετανάστευση και η ιδιότητα του πολίτη την εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Σωτήρης, Π. (2004). *Κομμουνισμός και φιλοσοφία: η θεωρητική περιπέτεια του Λουί Αλτουσέρ*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Sampson, E. E. (1993). Identity politics: Challenges to psychology's understanding. *American Psychologist*, 48(12), 1219.
- Scholte, J.A. (1997). The globalization of world politics. In Baylis, J. & Smith, S. (Eds) *The globalization of world politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Shrout, P. E., & Bolger, N. (2002). Mediation in experimental and nonexperimental studies: New procedures and recommendations. *Psychological Methods*, 7, 422-445.
- Simon, B. (2004). *Identity in modern society: a social psychological perspective*. Oxford: Blackwell.
- Simon, B., Loewy, M., Stürmer, S., Weber, U., Freytag, P., Habig, C., et al. (1998). Collective identification and social movement participation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 646–658.
- Simon, B., & Klandermans, B. (2001). Politicized collective identity: A social psychological analysis. *American Psychologist*, 56(4), 319.
- Simon, B., & Oakes, P. (2006). Beyond dependence: An identity approach to social power and domination. *Human Relations*, 59(1), 105-139.
- Sinclair J, Jacka E, & Cunningham S (1996) Peripheral vision. In Sinclair, J, Jacka E, and Cunningham S (Eds): *New Patterns in Global Television: Peripheral Vision*. Oxford: Oxford University Press.
- Singelis, T. M. (1994). The measurement of independent and interdependent self-construals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20(5), 580-591.
- Singelis, T. M., Bond, M. H., Sharkey, W. F., & Lai, C. S. Y. (1999). Unpackaging Culture's Influence on Self-Esteem and Embarrassability The Role of Self-Construals. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30(3), 315-341.
- Skrbis, Z., Kendall, G., & Woodward, I. (2004). Locating cosmopolitanism between humanist ideal and grounded social category. *Theory, Culture & Society*, 21(6), 115-136.
- Spini, D., & Doise, W. (1998). Organizing principles of involvement in human rights and their social anchoring in value priorities. *European Journal of Social Psychology*, 28(4), 603-622.
- Staerklé, C., Delay, C., Gianettoni, L. & Roux, P. (2007). *Qui a droit à quoi? Représentations et légitimation de l'ordre social*. Grenoble : Presses Universitaires de Grenoble.
- Staerklé, C., Clémence, A., & Spini, D. (2011). Social representations: A normative and dynamic intergroup approach. *Political Psychology*, 32(5), 759-768.
- Stürmer, S. & Simon, B. (2004). The role of collective identification in social movement participation: A panel study in the context of the German gay movement. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 263–277.
- Subasic, E., Reynolds, K. J., & Turner, J. C. (2008). The Political Solidarity Model of Social Change: Dynamics of self-categorization in intergroup power relations. *Personality and Social Psychology Review*, 12, 330–352.

- Τσουκαλάς, Κ. (2010). *Η επινόηση της ετερότητας. 'Ταυτότητες' και 'διαφορές' στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Tafani, E. & Bellon, S. (2001). Principe d'homologie structurale et dynamique représentationnelle. In P. Moliner (Ed.), *La dynamique des représentations sociales*. Grenoble : Presses Universitaires de Grenoble.
- Tajfel, H. E. (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. Academic Press.
- Tajfel H (1981) *Human groups and social categories: studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Taylor, C. (1997) *Πολυπολιτισμικότητα: εξετάζοντας της πολιτική της αναγνώρισης*. Αθήνα: Πόλις.
- Taylor, D. M., & McKirnan, D. J. (1984). Theoretical contributions: A five - stage model of intergroup relations. *British Journal of Social Psychology*, 23(4), 291-300.
- Taylor P.J. (1995) Beyond containers: internationality, interstateness, interterritoriality, *Progress in Human Geography* 19,1, 1-15.
- Therborn, G. (2003). Η παγκόσμια κοινωνική δυναμική και η παγκόσμια στροφή της κοινωνιολογίας. Σε Παναγιωτοπούλου Ρ, Κονιόρδος Σ, Μαράτου-Αλιπράντη Λ. (επιμ.) *Παγκοσμιοποίηση και σύγχρονη κοινωνία*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Thomas, E. F., & McGarty, C. A. (2009). The role of efficacy and moral outrage norms in creating the potential for international development activism through group - based interaction. *British Journal of Social Psychology*, 48(1), 115-134.
- Thompson, G. (2000) Economic Globalization? In Held, D. (Ed.) *A globalizing world? Culture, Economics, Politics (1st edn)*, London, Routledge/The Open university.
- Tomlinson, J. (2003). Globalization and Cultural Identity. In D. Held & A. McGrew (Eds.), *The Global Transformations Reader*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Touraine, A. (2005). *Un nouveau paradigme. Pour comprendre le monde aujourd'hui*. Paris: Fayard.
- Triandis, H. C. (1989). The self and social behavior in differing cultural contexts. *Psychological Review*, 96, 506-520.
- Türken, S., & Rudmin, F. W. (2013). On Psychological Effects of Globalization: Development of a Scale of Global Identity. *Psychology and Society*, 5 (2), 63 – 89.
- Turner, B.S. (2002). Cosmopolitan Virtue, Globalization and Patriotism. *Theory, Culture & Society*, 19(1), 45–64.
- Turner, J.C. (1999). Some current issues in research on social identity and self-categorization theories. In N Ellemers, R., Spears & B. Doosje (Eds.) *Social Identity. Context, commitment, content*. Oxford: Blackwell.
- Turner, J.C., Hogg, M.A., Oakes, P.J., Reicher, S. & Wetherell, M.S. (1987). *Rediscovering the social group: a self-categorization theory*. Oxford: Blackwell.

- Turner, J.C. & Reynolds, K.J. (2004). The Social Identity Perspective in intergroup relations: theories, themes and controversies. In Brewer, MB & Hewstone, M (Eds.) *Self and Social Identity* (pp. 259-277). Oxford: Blackwell.
- Vala, J., Garcia-Marques, L., Gouveia-Pereira, M., & Lopes, D. (1998). Validation of polemical social representations: introducing the intergroup differentiation of heterogeneity. *Social Science Information*, 37(3), 469-492.
- Van Stekelenburg, J. & Klandermans, B. (2009). Social movement theory: Past, present and prospect. In: Van Kessel I, Ellis S (eds) *Movers and Shakers: Social Movements in Africa* (pp. 17-44). Leiden: Brill.
- Van Stekelenburg, J. & Klandermans, B. (2013). The social psychology of protest. *Current Sociology*, 61(5-6), 886-905.
- Van Stekelenburg, J., Klandermans, B., & Van Dijk, W.W. (2009). Context matters: Explaining why and how mobilizing context influences motivational dynamics. *Journal of Social Issues* 65(4): 815-838.
- Van Zomeren, M., & Iyer, A. (2009). Introduction to the social and psychological dynamics of collective action. *Journal of Social Issues*, 65(4), 645-660.
- Van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2008). Toward an integrative social identity model of collective action: a quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological bulletin*, 134(4), 504-535.
- Van Zomeren, M., Postmes, T., Spears, R., & Bettache, K. (2011). Can moral convictions motivate the advantaged to challenge social inequality? Extending the social identity model of collective action. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14(5), 735-753.
- Van Zomeren, M., & Spears, R. (2009). Metaphors of protest: A classification of motivations for collective action. *Journal of Social Issues*, 65(4), 661-679.
- Viaud, J. (1999). Principes organisateurs et représentations sociales de l'économie : genèse et dynamique. *Revue internationale de psychologie sociale*, 12 (2), 79-105.
- Viaud, J. (2007). Les représentations sociales de la mondialisation, projet et originalités d'une recherche internationale. *Bulletin de Psychologie*, 487, 3-10.
- Viaud, J., Uribe Patiño F.J., & Acosta Ávila M.T. (2007). Représentations et lieux communs de la mondialisation. *Bulletin de Psychologie*, 487, 21-33.
- Vignoles, V. L., Chrysochoou, X., & Breakwell, G. M. (2000). The distinctiveness principle: Identity, meaning, and the bounds of cultural relativity. *Personality and Social Psychology Review*, 4(4), 337-354.
- Vignoles, V. L., Chrysochoou, X., & Breakwell, G. M. (2002). Sources of distinctiveness: position, difference and separateness in the identities of Anglican parish priests. *European Journal of Social Psychology*, 32(6), 761-780.
- Voelklein, C., & Howarth, C. (2005). A review of controversies about social representations theory: a British debate. *Culture & Psychology*, 11(4), 431-454.
- Wagner, W. (1996). Queries about social representations and construction. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 26, 95-210.
- Wagner, W., Duveen, G., Farr, R., Jovchelovitch, S., Lorenzi-Cioldi, F., Markova, I. & Rose, D. (1999). Theory and method of social representations. *Asian Journal of Social Psychology*, 2(1), 95-125.

- Wagner, W., Elejabarrieta, F., & Lahnsteiner, I. (1995). How the sperm dominates the ovum—Objectification by metaphor in the social representation of conception. *European Journal of Social Psychology*, 25(6), 671-688.
- Wallerstein, Im, (2000) The rise and future demise of the world capitalist system. In Lechner JL & Boli J (Eds.) *The Globalization Reader* (pp. 57-63). Oxford: Blackwell.
- Walzer, M. (1998) *Περί ανεκτικότητας: για τον εκπολιτισμό της διαφοράς*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Weenink, D. (2008). Cosmopolitanism as a form of capital parents preparing their children for a globalizing world. *Sociology*, 42(6), 1089-1106.
- Weltman, D. (2004). Political identity and the Third Way: Some social - psychological implications of the current anti - ideological turn. *British Journal of Social Psychology*, 43(1), 83-98.
- Wood, A.M., Linley, P.A., Maltby, J., Baliousis, M. & Joseph, S. (2008). The Authentic Personality: A Theoretical and Empirical Conceptualization and the Development of the Authenticity Scale. *Journal of Counseling Psychology*, 55 (3), 385–399.
- Worthington, R.L. & Whittaker, T.A. (2006). Scale development research: A content analysis and recommendations for best practices. *The Counseling Psychologist*, 34 (6), 806-838.
- Wright, S.C. (2001). Strategic Collective Action: Social Psychology and Social Change. in R. Brown & SL Gaertner (Eds.) *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intergroup Processes* (pp. 409-430). Oxford: Blackwell.
- Wright, S.C. (2009). The next generation of collective action research. *Journal of Social Issues*, 65(4), 859-879.
- Wright, SC, Taylor, DM, & Moghaddam, FM (1990). Responding to membership in a disadvantaged group: From acceptance to collective action. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 994–1003.
- Wuthnow, R. (1989). *Communities of Discourse: Ideology and Social Structure in the Reformation, the Enlightenment, and European Socialism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Χρυσοχόου, Ξ. (2005). *Η Πολυπολιτισμική Πραγματικότητα. Κοινωνιοψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής πολλαπλότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Χρυσοχόου, Ξ. (2010). Αναπαραστάσεις του Κοινωνικού και του Πολιτισμικού στις νοσηματοδοτήσεις της κοινής συνύπαρξης σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα. Μια κοινωνιο-ψυχολογική ανάλυση της αντίθεσης στη μετανάστευση σε ιδεολογικό επίπεδο. Σε Παπαστάμου, Σ., Προδρομίτης Γ. και Παυλόπουλος, Β. (Διευθ.). *Κοινωνική σκέψη, νόηση και συμπεριφορά: 30 Έλληνες Κοινωνικοί Ψυχολόγοι ανακρίνουν την επιστήμη τους*. Αθήνα: Πεδίο.
- Χρυσοχόου, Ξ. και Ιατρίδης, Γ. (Επιμ.) (2013). *Όψεις της ηγεμονίας στις φιλελεύθερες κοινωνίες. Κοινωνιοψυχολογικές προσεγγίσεις της κοινωνικής αναπαραγωγής και μεταβολής*. Αθήνα: Πεδίο.
- Zizek, S. (1997). Multiculturalism or the cultural logic of multinational capitalism. *New Left Review*, September 1997, 28-51.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

Πίνακες και Σχήματα – Κεφάλαιο 7

Πίνακας 1

Δείκτες ασυμμετρίας και κύρτωσης των δηλώσεων που αποκλείστηκαν από την Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση (Δείγμα 1, $N = 225$)

<i>Δείκτες συμμετρίας και κύρτωσης</i>		
<i>Αρ. δήλωσης</i>	z_s	z_k
2	-8.73	7.19
21	-8.21	6.51
35	-5.22	3.06
37	-4.87	2.20
42	-7.74	6.56

Σημείωση: $z_s = s/s_s$, $z_k = k/s_k$

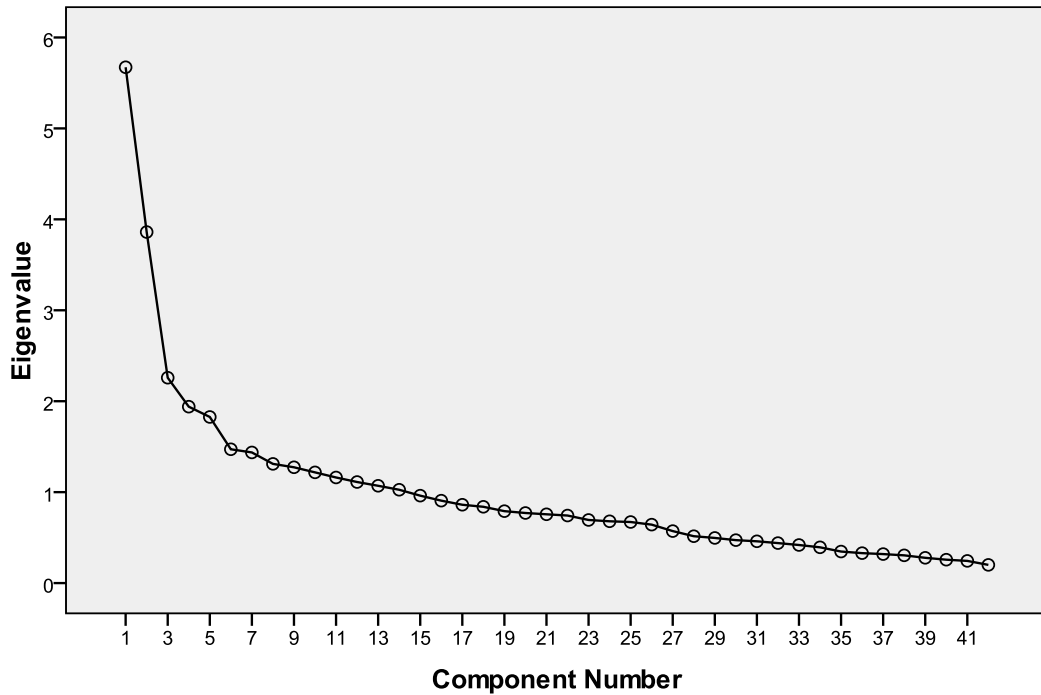
Πίνακας 2

Η προκαταρκτική Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση (ΔΠΑ) στο Δείγμα 1 (N = 225)

	Φορτίσεις των δηλώσεων στους παράγοντες					
	1	2	3	4	5	6
Ιδιοτιμή	5.67	3.86	2.26	1.94	1.83	1.47
% της διακύμανσης	13.51	9.19	5.38	4.62	4.35	3.50
38. Παραγωγικότητα-αποτελεσματικότητα αγορών	.73					
20. Π. οικονομίας αναπόφευκτη, δεν αντιστρέφεται	.61					
18. Π. κάνει εργασία ευέλικτη, αποτελεσματική	.57					
40. Νέες τεχνολογίες δεν αλλάζουν δομές εξουσίας	-.53		.27			
11. Π. των επικοινωνιών δημιουργεί δημόσια σφαίρα	.45					
17. Όχι πολυεθνικές αλλά εθνική έδρα σε ισχυρό κράτος		.63	.27			
5. Κοινωνία των πολιτών, ΜΚΟ εξυπηρετούν ισχυρούς		-.53				
7. Όχι π., βασικές δυνάμεις οι εθνικές			.72			
41. Π. είναι μύθος, τα ισχυρά κράτη κυριαρχούν			.72			
15. Π. όχι απόλυτη, περιοχές με κοινή δυναμική όπως ΕΕ		.31	.41			
33. Εθνικοί πολιτισμοί ενσωματώνουν, δεν απειλούνται				.89		
43. Εθνικές κουλτούρες δεν επηρεάζονται από π.				.75		
24. Π. της κουλτούρας απειλεί εθνικούς πολιτισμούς				-.74		
47. Πολιτισμική π. είναι θετική, ανταλλαγή στοιχείων				.49		.28
31. Εθνικό κράτος συντονιστικό, ανταγωνιστικό					.79	
26. Όποιος δεν έχει εξειδίκευση περιθωριοποιείται				-.30	.41	
45. Κράτος συντονίζει οικονομία και επιβάλλει την τάξη					.38	
19. Κοινωνική πολιτική εμποδίζεται από πιέσεις αγοράς						.69
28. Σημερινή παγκόσμια οικονομία ίδια με παρελθόν					.48	-.58
9. Σήμερα βασικές η πληροφορία και η επικοινωνία	.37	-.27				.39
34. Νέες οργανώσεις, κινήματα πολιτών επηρεάζουν αποφάσεις					.26	
39. Κράτη χάνουν εξουσία από πολυεθνικές, σχ. θεσμούς				-.25		
12. Π. βοηθάει συνεργασία για παγκόσμια προβλήματα	.30					
4. Π. μπορεί να ενθαρρύνει πολιτική συμμετοχή						-.31
23. Π. επωφελής αν εφαρμοστεί με ισορροπία, ισότητα	.28					
32. Πολιτική σε πολλά επίπεδα, τοπικά, παγκόσμια			-.32			.38
29. Π. αγορά αναγκάζει κράτη σε συνεργασία		.45				

Σημείωση. Παρουσιάζονται όλες οι φορτίσεις των δηλώσεων στους 6 πρώτους παράγοντες με τιμές >.25. Οι υπόλοιποι 8 παράγοντες που έδωσε η λύση της ανάλυσης δεν παρουσιάζονται για λόγους συντομίας, αφού αποκλείστηκαν από τα κριτήρια των ιδιοτιμών και του scree plot. Οι τιμές που παρουσιάζονται είναι από τη λύση μετά την περιστροφή oblimin. Οι δηλώσεις αναγράφονται συντομευμένες (π. σημαίνει παγκοσμιοποίηση).

Scree Plot

Σχήμα 1. Γραφική παράσταση ιδιοτιμών (Scree plot) της προκαταρκτικής ΔΠΑ (Δείγμα 1, $N = 225$)

Πίνακας 3

Οι τρεις Διερευνητικές Παραγοντικές Αναλύσεις για κάθε μία από τις υπο-κλίμακες (Δείγμα 1, $N = 225$)

	Παγκοσμιοκεντρισμός
Ιδιοτιμή	2.68
% της διακύμανσης	24.33
18. Π. κάνει εργασία ευέλικτη, αποτελεσματική	.74
38. Παραγωγικότητα-αποτελεσματικότητα αγορών	.62
8. Πολυεθνικές φέρνουν στον Τρίτο Κόσμο τεχνογνωσία, χρήματα, ανάπτυξη	.56
20. Π. οικονομίας αναπόφευκτη, δεν αντιστρέφεται	.54
46. Π. οικονομίας μειώνει κρατική διαφθορά, γραφειοκρατία	.53
9. Σήμερα βασικές η πληροφορία και η επικοινωνία	.52
47. Πολιτισμική π. είναι θετική, ανταλλαγή στοιχείων	.52
3. Με την π. Δημιουργούνται νέες κουλτούρες	.50

Πίνακας 3 (Συνέχεια)	Διεθνισμός	
	Ιδιοτιμή	3.58
	% της διακύμανσης	22.35
36. Δυνάμεις αγοράς έχουν μεγάλη, ανεξέλεγκτη εξουσία		.68
30. Διεθνείς θεσμοί ωφελούν ισχυρά κράτη, κυρίως Αμερική		.68
39. Κράτη χάνουν εξουσία από πολυεθνικές, σχ. θεσμούς		.58
14. Εξουσία ισχυρών κρατών ευνοεί παγκόσμια αστυνόμευση και βία		.54
19. Κοινωνική πολιτική εμποδίζεται από πιέσεις αγοράς		.54
26. Όποιος δεν έχει εξειδίκευση περιθωριοποιείται		.49
22. Ισχυρά κράτη ελέγχουν επικοινωνίες και επιβάλλουν δυτική κουλτούρα		.49
29. Π. αγορά αναγκάζει κράτη σε συνεργασία		.49
33. Εθνικοί πολιτισμοί ενσωματώνουν, δεν απειλούνται		-.49
5. Κοινωνία των πολιτών, ΜΚΟ εξυπηρετούν ισχυρούς		.41
43. Εθνικές κουλτούρες δεν επηρεάζονται από π.		-.41
10. Πολιτισμική π. οδηγεί σε συγκρούσεις μεταξύ πολιτισμών		.36
16. Αποψη για απώλεια εξουσιών κράτους οδηγεί σε μείωση κοινωνικών αγώνων		.35
41. Π. είναι μύθος, τα ισχυρά κράτη κυριαρχούν		.29
44. Π. εξαρτάται από πολιτικές επιλογές ισχυρών κρατών		.28
	Μετασχηματισμός	
	Ιδιοτιμή	3.28
	% της διακύμανσης	21.84
12. Π. βοηθάει συνεργασία για παγκόσμια προβλήματα		.71
15. Π. όχι απόλυτη, περιοχές με κοινή δυναμική όπως ΕΕ		.63
23. Π. επωφελής αν εφαρμοστεί με ισορροπία, ισότητα		.61
4. Π. μπορεί να ενθαρρύνει πολιτική συμμετοχή		.61
6. Παγκόσμια οικονομία μπορεί να ελεγχθεί με συνεργασία κρατών και θεσμών		.59
11. Π. των επικοινωνιών δημιουργεί δημόσια σφαίρα		.56
27. Παγκόσμια και τοπική συνεργασία για να στραφεί η π. προς όφελος των ανίσχυρων		.46
25. Θεσμοί μπορούν να συμβιβάσουν αγορές και κοινωνική πολιτική κρατών		.43
17. Όχι πολυεθνικές αλλά εθνική έδρα σε ισχυρό κράτος		.42
7. Όχι π., βασικές δυνάμεις οι εθνικές		.32
34. Νέες οργανώσεις, κινήματα πολιτών επηρεάζουν αποφάσεις		.31
31. Εθνικό κράτος συντονιστικό, ανταγωνιστικό		.26

Σημείωση: Παρουσιάζονται οι φορτίσεις των δηλώσεων με τιμή >.25. Οι δηλώσεις αναγράφονται συντομευμένες (π. σημαίνει παγκοσμιοποίηση).

Πίνακας 4

Η Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση με τις 24 δηλώσεις (Δείγμα 1, N = 225)

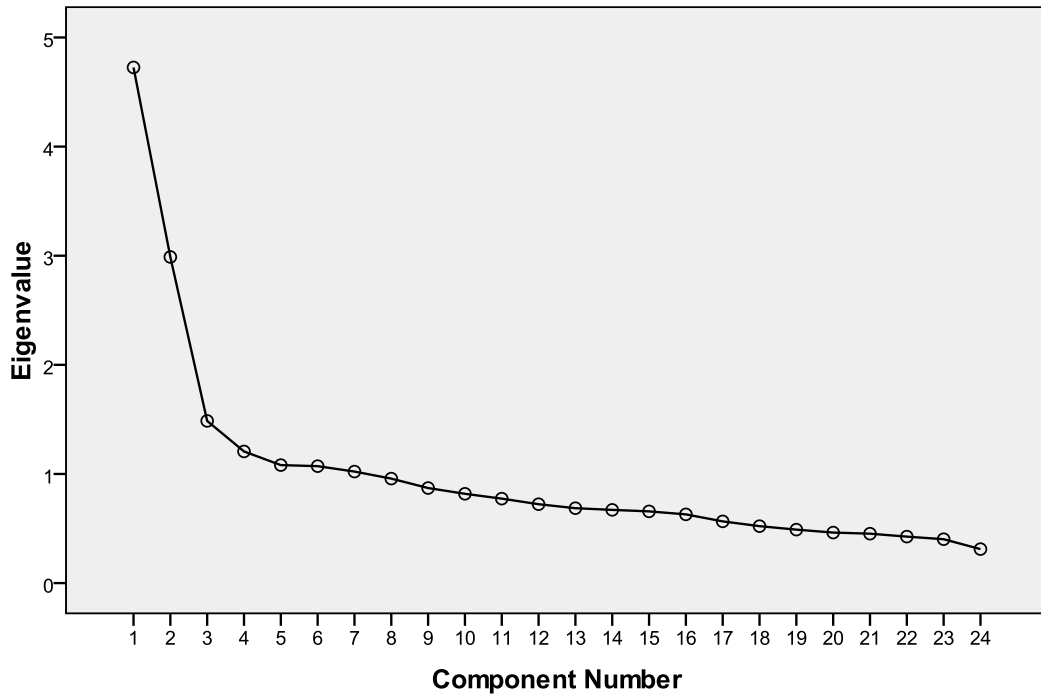
	<i>Φορτίσεις των δηλώσεων στους παράγοντες</i>						
	1	2	3	4	5	6	7
Ιδιοτιμή	4.72	2.99	1.49	1.21	1.08	1.07	1.02
% της διακύμανσης	19.69	12.45	6.19	5.03	4.50	4.46	4.26
38. Παραγωγικότητα-αποτελεσματικότητα αγορών	.78						
18. Π. κάνει εργασία εύελκτη, αποτελεσματική	.67						
20. Π. οικονομίας αναπόφευκτη, δεν αντιστρέφεται	.64						
9. Σήμερα βασικές η πληροφορία και η επικοινωνία	.48			.43	.25		
29. Π. αγορά αναγκάζει κράτη σε συνεργασία		.66					
46. Π. οικονομίας μειώνει κρατική διαφθορά, γραφειοκρατία		-.65					
14. Εξουσία ισχυρών κρατών ευνοεί παγκόσμια αστυνόμευση και βία		.57					
8. Πολυεθνικές φέρνουν στον Τρίτο Κόσμο τεχνογνωσία, χρήματα, ανάπτυξη		-.52			.40		-.37
36. Δυνάμεις αγοράς έχουν μεγάλη, ανεξέλεγκτη εξουσία		.44				.36	
22. Ισχυρά κράτη ελέγχουν επικοινωνίες και επιβάλλουν δυτική κουλτούρα		.40					-.32
33. Εθνικοί πολιτισμοί ενσωματώνουν, δεν απειλούνται			.82				
47. Πολιτισμική π. είναι θετική, ανταλλαγή στοιχείων			.75				
26. Όποιος δεν έχει εξειδίκευση περιθωριοποιείται			-.47			.39	
23. Π. επωφελής αν εφαρμοστεί με ισορροπία, ισότητα	.33		.37				
15. Π. όχι απόλυτη, περιοχές με κοινή δυναμική όπως ΕΕ				-.72			
6. Παγκόσμια οικονομία μπορεί να ελεγχθεί με συνεργασία κρατών και θεσμών					.80		

Πίνακας 4 (Συνέχεια)

	1	2	3	4	5	6	7
12. Π. βοηθάει συνεργασία για παγκόσμια προβλήματα	.26				.53		
3. Με την π. Δημιουργούνται νέες κουλτούρες					.46		
11. Π. των επικοινωνιών δημιουργεί δημόσια σφαίρα	.39				.43		
4. Π. μπορεί να ενθαρρύνει πολιτική συμμετοχή				-.39	.39	-.28	
19. Κοινωνική πολιτική εμποδίζεται από πιέσεις αγοράς						.80	
39. Κράτη χάνουν εξουσία από πολυεθνικές, σχ. θεσμούς					-.27	.68	
30. Διεθνείς θεσμοί ωφελούν ισχυρά κράτη, κυρίως Αμερική						.50	
27. Παγκόσμια και τοπική συνεργασία για να στραφεί η π. προς όφελος των ανίσχυρων					.28		.79

Σημείωση: Παρουσιάζονται οι φορτίσεις με τιμές >.25. Οι τιμές που παρουσιάζονται είναι από τη λύση μετά την περιστροφή oblimin. Οι δηλώσεις αναγράφονται συντομευμένες (π. σημαίνει παγκοσμιοποίηση).

Scree Plot

Σχήμα 2. Γραφική παράσταση ιδιοτιμών (Scree plot) της ΔΠΑ με τις 24 δηλώσεις (Δείγμα 1, $N = 225$)

Πίνακας 5

Δείκτες σύγκλισης από την αρχική Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση στα Δείγματα 2, 4 και 5

<i>Δείκτες σύγκλισης</i>						
<i>Μοντέλα</i>	χ^2	df	χ^2/df	CFI	TLI	RMSEA (90% CI)
Δείγμα 2 ($N = 231$)	115.32**	74	1.56	.91	.89	.05 (.03-.07)
Δείγμα 4 ($N = 137$)	98.6*	74	1.33	.92	.90	.05 (.02-.07)
Δείγμα 5 ($N = 275$)	172.76***	74	2.33	.88	.85	.07 (.06-.08)

Σημείωση: CFI = Comparative Fit Index, TLI = Tucker-Lewis Index, RMSEA = Root Mean Square Error of Approximation.

** $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.*

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

Πίνακες και Σχήματα – Κεφάλαιο 9

Πίνακας 1

Φορτίσεις των δηλώσεων στην παραγοντική ανάλυση για την κλίμακα 'Εθνοτική αντίληψη του κράτους', Δείγμα 2 ($N_2 = 231$)

Δήλωση	Φορτίσεις των δηλώσεων	
	1	2
Ιδιοτιμή	3.40	1.03
% της διακύμανσης	56.59	73.77
5. να έχουν τη ίδια ιστορία	.89	
4. να έχουν την ίδια κουλτούρα	.86	
1. να έχουν κοινή καταγωγή	.81	
2. να μιλούν την ίδια γλώσσα	.79	
3. να έχουν την ίδια θρησκεία	.76	
6. να έχουν τα ίδια δικαιώματα και κοινωνικά-οικονομικά οφέλη		.98

Σημείωση: Παρουσιάζονται οι φορτίσεις με τιμές $>.25$. Οι τιμές που παρουσιάζονται είναι από τη λύση μετά την περιστροφή *oblimin*.

Πίνακας 2

Φορτίσεις των δηλώσεων στην παραγοντική ανάλυση για την κλίμακα 'Κράτος και διανεμητική δικαιοσύνη', Δείγμα 2 ($N_2 = 231$)

Δήλωση	Φορτίσεις των δηλώσεων	
	1	2
Ιδιοτιμή	1.90	1.12
% της διακύμανσης	38.08	22.52
5. της μόρφωσης του καθενός	.83	
1. της προσφοράς του καθενός στην κοινωνία	.74	.48
3. της εθνικής-πολιτισμικής του καταγωγής	.69	
4. ίσες για όλους	-.41	.26
2. των αναγκών του καθενός		.91

Σημείωση: Παρουσιάζονται οι φορτίσεις με τιμές $>.25$. Οι τιμές που παρουσιάζονται είναι από τη λύση μετά την περιστροφή *oblimin*.

Πίνακας 3

Φορτίσεις των δηλώσεων στην παραγοντική ανάλυση για την κλίμακα 'Τομείς αρμοδιότητας του κράτους', Δείγμα 2 (N₂ = 231)

Δήλωση	Φορτίσεις των δηλώσεων		
	1	2	3
Ιδιοτιμή	3.69	2.18	1.19
% της διακύμανσης	30.74	18.14	9.90
11. στην αναδιανομή του εισοδήματος (βλ.φορολογία)	.77		
8. στην διαχείριση του εθνικού πλούτου (φυσικοί πόροι) και των μέσων συγκοινωνίας	.74		
12. στις υποθέσεις τρίτων χωρών για την διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων	.57		
7. στην κατανομή των δαπανών και την αναδιανομή εισοδήματος	.56		.26
6. στον καθορισμό επίσημου θρησκευματος		.86	
5. στα θρησκευτικά πιστεύω των πολιτών		.79	
9. στον καθορισμό επίσημης γλώσσας	.26	.65	
10. στην διαχείριση σχέσεων μεταξύ διαφορετικών ομάδων (π.χ. εθνικο- πολιτισμικών)	.52	.54	
2. στις εργασιακές σχέσεις			.84
1. στους όρους του ανταγωνισμού στα πλαίσια της εσωτερικής αγοράς			.80
4. στην διαχείριση των πανεπιστημίων			.69
3. στην κοινωνική πρόνοια (πχ επιδόματα ανεργίας)	.42		.48

Σημείωση: Παρουσιάζονται οι φορτίσεις με τιμές >.25. Οι τιμές που παρουσιάζονται είναι από τη λύση μετά την περιστροφή oblimin.

Πίνακας 4

Φορτίσεις των δηλώσεων στην παραγοντική ανάλυση για την κλίμακα 'Προώπιση του ιδιωτικού συμφέροντος ή του δημοσίου χώρου', Δείγμα 2 (N₂ = 231)

Δήλωση	Φορτίσεις των δηλώσεων	
	1	2
	Ιδιοτιμή	
	% της διακύμανσης	
2. Η ανάγκη προστασίας της προσωπικής ασφάλειας των πολιτών απαιτεί αύξηση της αστυνομικής παρουσίας στην καθημερινή ζωή.	.86	.26
7. Η αύξηση των δημόσιων δαπανών για την εθνική άμυνα είναι αναγκαία λόγω των εξωτερικών απειλών που αντιμετωπίζει η χώρα μας.	.79	
6. Η αύξηση της αστυνόμευσης στην καθημερινή ζωή των πολιτών ενέχει τον κίνδυνο περιορισμού των ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων.	-.68	
8. Η οικονομική ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα των διαφορών τους σε ό, τι αφορά τις ικανότητες και το ταλέντο τους.	.57	
9. Μόνο η ιδιωτικοποίηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι σε θέση να βγάλει την παιδεία της χώρας από το σημερινό αδιέξοδο.	.57	
5. Οι φορολογικές διευκολύνσεις υπέρ των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξή της.	.48	
3. Η φορολογική πολιτική που επιβαρύνει τους μισθωτούς και συνταξιούχους ενώ ενθαρρύνει και επιβραβεύει την φοροδιαφυγή οδηγεί τη χώρα σε οικονομικό μαρασμό.		.86
1. Καθήκον της ελληνικής πολιτείας είναι η αναβάθμιση της δημόσιας δωρεάν παιδείας και η θωράκισή της απέναντι σε ιδιωτικά συμφέροντα.		.82
4. Η διατήρηση των δαπανών για την εθνική άμυνα σε υψηλά επίπεδα υπηρετεί στην ουσία τα μεγάλα ιδιωτικά συμφέροντα.	-.32	.63

Σημείωση: Παρουσιάζονται οι φορτίσεις με τιμές >.25. Οι τιμές που παρουσιάζονται είναι από τη λύση μετά την περιστροφή oblimin.

Πίνακας 5

Δείκτες συνάφειας των ιδεολογικών μεταβλητών μεταξύ τους και με την πολιτική τοποθέτηση, Δείγμα 2 (N₂ = 231).

Μεταβλητή	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
1. Ταύτιση με Έλληνες	-	-.53***	-.45***	.55***	-.04	.41***	-.04	-.030	.11	.12	.42***	.08	.37***	.47***	.13*	.38***	.64**	-.10	.47***
2. Αποδεκτό ποσοστό αλλοδαπών		-	.49***	-.46***	.11	-.33***	.00	.14*	-.01	.03	-.31***	-.20**	-.37***	-.32***	.04	-.35***	-.51***	.14*	-.42***
3. Αποδοχή υπηκοότητας για παιδιά μεταναστών			-	-.39***	.18**	-.27***	.11	.19**	.20**	.12	-.31***	-.04	-.26***	-.17*	.20**	-.22**	-.44***	.22**	-.33***
4. Εθνοτική αντίληψη κράτους				-	-.01	.42***	-.05	.06	.04	.07	.41***	.02	.31***	.38***	.03	.31***	.42***	-.12	.43***
5. Ισότητα μελών κράτους					-	-.26***	.26***	.13*	.24***	.25***	-.15*	.07	-.15*	.04	.21**	-.20**	-.21**	.26***	-.14*
6. Παροχές κράτους: ευθυδικία						-	-.22**	-.06	-.09	-.08	.39***	-.01	.36***	.35***	-.01	.35***	.49***	-.18**	.19**
7. Παροχές κράτους: ισότητα							-	.17*	.18**	.19**	-.15*	.05	.03	.08	.09	-.04	-.14*	.13	-.18*
8. Παροχές κράτους: ανάγκη								-	.15*	.20**	.01	.02	-.06	-.02	.29***	-.19**	-.21**	.14*	-.16*
9. Ρόλος κράτους στον οικονομικό συντονισμό									-	.50***	-.01	.36***	-.04	.09	.40***	-.19**	.00	.36***	-.05
10. Αναδιανεμητικός ρόλος κράτους										-	.06	.25***	.00	.10	.34***	-.06	.02	.30***	-.07
11. Ρόλος κράτους στην εθνική ταυτότητα											-	.13	.33***	.36***	.04	.28***	.50***	-.25***	.26***

Πίνακας 5 (Συνέχεια)

Μεταβλητή	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	
12. Αύξηση ή μείωση κράτους												-	-0.00	-0.04	.16*	-.15*	.07	.11	-.07	
13. Φυσικοποίηση κοινωνικών ανισοτήτων													-	.47***	-.09	.36***	.47***	-.16*	.34***	
14. Πολιτισμός πηγή σύγκρουσης														-	.17*	.32***	.45***	.02	.32***	
15. Οικονομική ανισότητα πηγή σύγκρουσης															-	-.16*	-.04	.43***	-.11	
16. Ιδεολογία της δίκαιης αγοράς																-	.50***	-.31***	.42***	
17. Προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος																	-	-.34***	.53***	
18. Προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος																		-	-.22**	
19. Πολιτική τοποθέτηση																				-

* $p < .05$., ** $p < .01$., *** $p < .001$.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ

Πίνακες και Σχήματα – Κεφάλαιο 10

Πίνακας 1

Φορτίσεις των δηλώσεων στην παραγοντική ανάλυση για την κλίμακα 'Είδους Πολιτικού Ακτιβισμού', Δείγμα 3 ($N_3 = 111$)

Δήλωση	Φορτίσεις των δηλώσεων		
	1	2	3
Ιδιοτιμή	4.50	2.23	1.2
% της διακύμανσης	37.52	18.55	10.00
Απεργία	.91		
Διαδήλωση	.85		
Ακτιβισμός	.83		
Στάση εργασίας	.82		
Παράσταση διαμαρτυρίας	.76		
Συλλογή υπογραφών		.94	-.28
Ψήφισμα ενός συλλόγου		.86	
Καταγγελία με δημοσίευση		.63	
Δράση μέσω μη κυβερνητικών οργανώσεων		.63	
Στήσιμο ιστοσελίδας ή blog		.50	
Δράση μέσω κομμάτων			.89
Δράση μέσω εργατικών σωματείων			.67

Σημείωση: Παρουσιάζονται οι φορτίσεις με τιμές $>.25$. Οι τιμές που παρουσιάζονται είναι από τη λύση μετά την περιστροφή *oblimin*.

Πίνακας 2

Φορτίσεις των δηλώσεων στην παραγοντική ανάλυση για την κλίμακα 'Προώπιση του ιδιωτικού συμφέροντος ή του δημοσίου χώρου', Δείγμα 4 (N₄ = 137)

Δήλωση	Φορτίσεις των δηλώσεων	
	1	2
	Ιδιοτιμή	
	% της διακύμανσης	
9. Μόνο η ιδιωτικοποίηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι σε θέση να βγάλει την παιδεία της χώρας από το σημερινό αδιέξοδο.	.76	
8. Η οικονομική ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα των διαφορών τους σε ό, τι αφορά τις ικανότητες και το ταλέντο τους.	.71	
5. Οι φορολογικές διευκολύνσεις υπέρ των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξή της.	.65	
7. Η αύξηση των δημόσιων δαπανών για την εθνική άμυνα είναι αναγκαία λόγω των εξωτερικών απειλών που αντιμετωπίζει η χώρα μας.	.55	
2. Η ανάγκη προστασίας της προσωπικής ασφάλειας των πολιτών απαιτεί αύξηση της αστυνομικής παρουσίας στην καθημερινή ζωή.	.54	-.42
4. Η διατήρηση των δαπανών για την εθνική άμυνα σε υψηλά επίπεδα υπηρετεί στην ουσία τα μεγάλα ιδιωτικά συμφέροντα.		.81
6. Η αύξηση της αστυνόμευσης στην καθημερινή ζωή των πολιτών ενέχει τον κίνδυνο περιορισμού των ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων.		.66
3. Η φορολογική πολιτική που επιβαρύνει τους μισθωτούς και συνταξιούχους ενώ ενθαρρύνει και επιβραβεύει την φοροδιαφυγή οδηγεί τη χώρα σε οικονομικό μαρασμό.		.65
1. Καθήκον της ελληνικής πολιτείας είναι η αναβάθμιση της δημόσιας δωρεάν παιδείας και η θωράκισή της απέναντι σε ιδιωτικά συμφέροντα.		.46

Σημείωση: Παρουσιάζονται οι φορτίσεις με τιμές >.25. Οι τιμές που παρουσιάζονται είναι από τη λύση μετά την περιστροφή oblimin.

Πίνακας 3

Φορτίσεις των δηλώσεων στην παραγοντική ανάλυση για την κλίμακα 'Είδους Πολιτικού Ακτιβισμού', Δείγμα 4 (N₄ = 137)

Δήλωση	Φορτίσεις των δηλώσεων		
	1	2	3
Ιδιοτιμή	3.89	2.14	1.19
% της διακύμανσης	32.39	17.80	9.88
Συλλογή υπογραφών	.89		
Ψήφισμα ενός συλλόγου	.73		
Καταγγελία με δημοσίευση	.69		
Δράση μέσω μη κυβερνητικών οργανώσεων	.59		
Στήσιμο ιστοσελίδας ή blog	.45		.38
Απεργία		-.90	
Στάση εργασίας		-.89	
Διαδήλωση		-.80	
Παράσταση διαμαρτυρίας	.30	-.61	
Δράση μέσω κομμάτων			.86
Ακτιβισμός		-.27	.63
Δράση μέσω εργατικών σωματείων			.57

Σημείωση: Παρουσιάζονται οι φορτίσεις με τιμές >.25. Οι τιμές που παρουσιάζονται είναι από τη λύση μετά την περιστροφή oblimin.

Πίνακας 4

Φορτίσεις των δηλώσεων στην παραγοντική ανάλυση για την κλίμακα 'Συλλογικών Αιτημάτων', Δείγμα 4 ($N_4 = 137$)

Δήλωση	Φορτίσεις των δηλώσεων		
	1	2	3
Ιδιοτιμή	5.30	1.59	1.18
% της διακύμανσης	40.79	12.20	9.08
Ενίσχυση των χωρών του Τρίτου Κόσμου	.85		
Ανθρώπινα δικαιώματα	.82		
Δικαιώματα των ζώων	.72		
Περιβαλλοντικά ζητήματα	.70		
Ασφαλιστικό ζήτημα		.89	
Δημόσιες συγκοινωνίες		.83	
Εργασιακές συνθήκες		.70	
Δημόσια υγεία και περίθαλψη	.42	.50	
Δημόσια εκπαίδευση	.43	.46	
Δικαιώματα σχετικά με τη σεξουαλική ταυτότητα	.35		.67
Εθνικά θέματα	.51		-.67
Δικαιώματα των μεταναστών	.30	.33	.50
Δικαιώματα των γυναικών	.40		.46

Σημείωση: Παρουσιάζονται οι φορτίσεις με τιμές $>.25$. Οι τιμές που παρουσιάζονται είναι από τη λύση μετά την περιστροφή *oblimin*.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ

Πίνακες και Σχήματα – Κεφάλαιο 11

Πίνακας 1

Φορτίσεις των δηλώσεων στην παραγοντική ανάλυση για την κλίμακα 'Είδους Πολιτικού Ακτιβισμού', Δείγμα 5 (N₅ = 275)

Δήλωση	Φορτίσεις των δηλώσεων		
	1	2	3
Ιδιοτιμή	6.52	2.22	1.34
% της διακύμανσης	38.34	13.04	7.88
Δράση μέσω συλλόγων γειτονιάς	.79		
Συλλογή υπογραφών	.77		
Λαϊκή συνέλευση/συνέλευση γειτονιάς	.75		
Στήσιμο ιστοσελίδας/blog	.75		.46
Συγκέντρωση σε πλατείες όπως το Σύνταγμα	.62		
Καταγγελία με δημοσίευση	.61		
Ψήφισμα ενός συλλόγου	.60		-.40
Παράσταση διαμαρτυρίας	.51		-.44
Χρήση βίας κατά της αστυνομίας		-.77	
Πρόκληση υλικών καταστροφών		-.74	
Δράση μέσω μη κυβερνητικών οργανώσεων	.32	.53	
Ακτιβισμός (πχ κλείσιμο δρόμων, κατάληψη κτιρίων, παρεμπόδιση δημοσίων εκδηλώσεων)	.34	-.53	-.34
Δωρεά χρημάτων σε πολιτική οργάνωση ή ΜΚΟ]		.47	-.26
Δράση μέσω πολιτικών κομμάτων			-.82
Δράση μέσω εργατικών σωματείων			-.70
Απεργία/στάση εργασίας	.33	-.35	-.54
Διαδήλωση	.43	-.31	-.48

Σημείωση: Παρουσιάζονται οι φορτίσεις με τιμές >.25. Οι τιμές που παρουσιάζονται είναι από τη λύση μετά την περιστροφή oblimin.

Πίνακας 2

Φορτίσεις των δηλώσεων στην παραγοντική ανάλυση για την κλίμακα 'Συλλογικών Αιτημάτων', Δείγμα 5 ($N_5 = 275$)

Δήλωση	Φορτίσεις των δηλώσεων		
	1	2	3
Ιδιοτιμή	39.35	12.57	9.44
% της διακύμανσης	5.51	1.76	1.32
Δημόσια υγεία και περίθαλψη	.85		
Εργασιακές συνθήκες	.77		
Δημόσια εκπαίδευση	.72		
Δημόσιες συγκοινωνίες	.71		
Ασφαλιστικό ζήτημα	.69		
Εθνικά θέματα		.78	.36
Παγκόσμια ειρήνη		.73	
Δικαιώματα των ζώων		.70	
Ενίσχυση των χωρών του Τρίτου Κόσμου		.56	-.53
Περιβαλλοντικά ζητήματα	.25	.56	
Ανθρώπινα δικαιώματα		.52	-.39
Δικαιώματα σχετικά με τη σεξουαλική ταυτότητα			-.83
Δικαιώματα των μεταναστών			-.72
Δικαιώματα των γυναικών			-.66

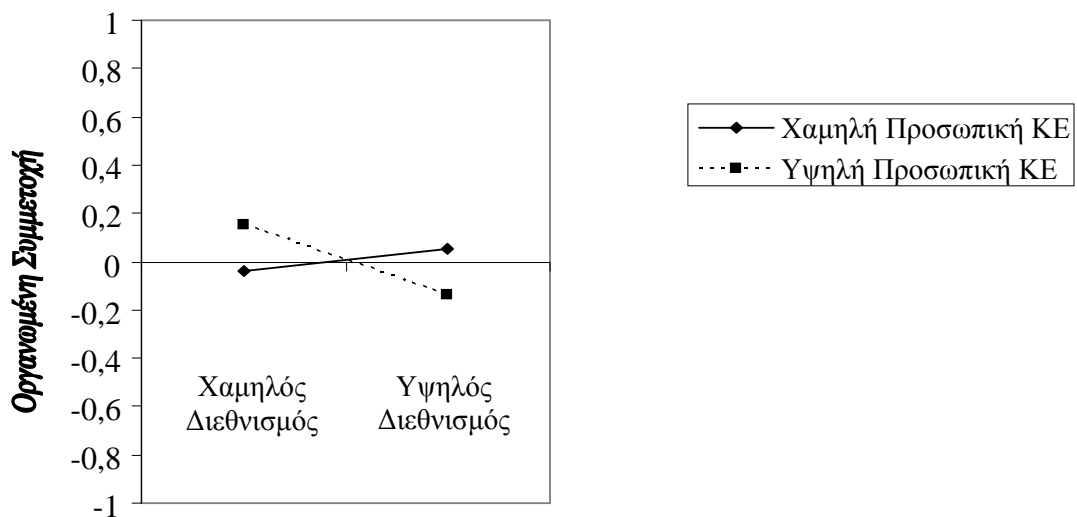
Σημείωση: Παρουσιάζονται οι φορτίσεις με τιμές $>.25$. Οι τιμές που παρουσιάζονται είναι από τη λύση μετά την περιστροφή oblimin.

Πίνακας 3

Η Πρόβλεψη της ‘Οργανωμένης Συμμετοχής’ από την Αλληλεπίδραση Προσωπικής Κατασκευής του Εαυτού και Διεθνισμού (Δείγμα 5)

Βήμα 4	
Μεταβλητές πρόβλεψης	β (t)
Εισόδημα	.03 (0.54)
Μορφωτικό επίπεδο	-.02 (-0.37)
Αντιληπτό οικον. επίπεδο	.03 (0.48)
Αντιληπτή οικον. απειλή	.12 (2.08*)
Πολιτική τοποθέτηση	-.40 (-7.00***)
Κοινωνικά αιτήματα	.32 (5.49***)
Παγκόσμια αιτήματα	-.15 (-2.74**)
Αιτήματα ταυτότητας	.20 (3.23**)
Προσωπική Κατασκευή του Εαυτού	.00 (-.01)
Διεθνισμός	-.05 (-1.02)
Προσωπική Κατασκευή του Εαυτού x Διεθνισμός	-.09 (-2.00*)
<hr/>	
F μοντέλου	20.75***
df	11, 237
Adjusted R ²	.47
Μεταβολή του R ² από Βήμα 3	.01*

* $p < .05$., ** $p < .01$., *** $p < .001$.

Σχήμα 1. Η επίδραση της διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης στην αποδοχή της ‘Οργανωμένης Συμμετοχής’ για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα Προσωπικής Κατασκευής του εαυτού

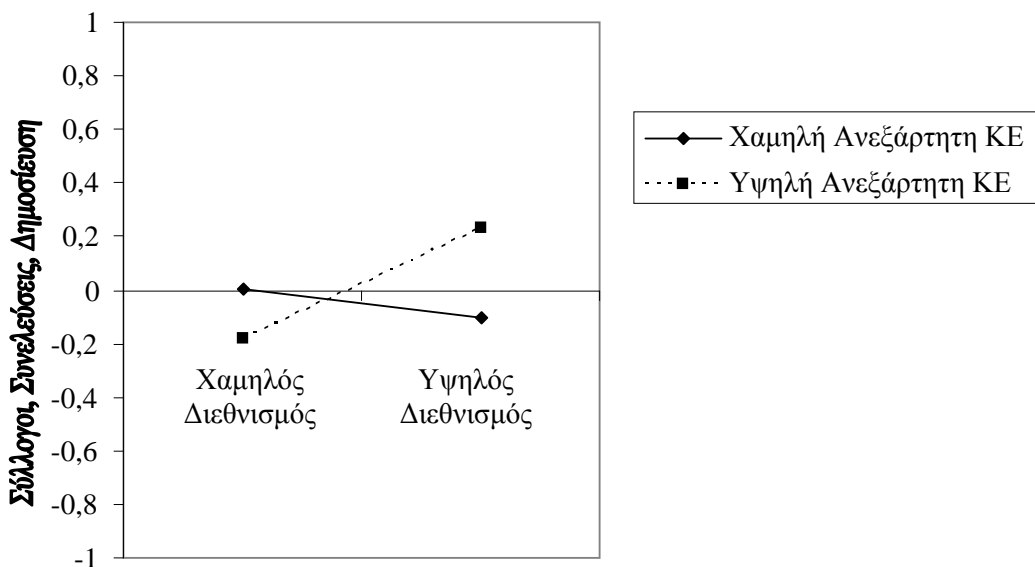
Πίνακας 4

Η Πρόβλεψη της 'Δράσης μέσω Συλλόγων, Συνελεύσεων, Δημοσίευσης' από την Αλληλεπίδραση Ταυτότητας και ΚΑ της Παγκοσμιοποίησης (Δείγμα 5)

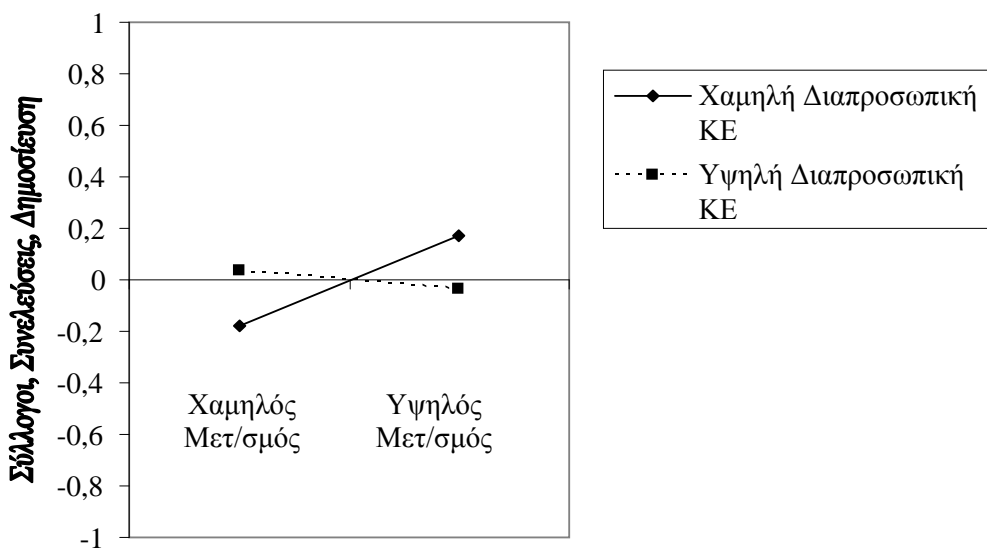
Βήμα 4	Μοντέλα Πρόβλεψης (Ταυτότητα/κατασκευή του εαυτού, παράγοντας παγκοσμιοποίησης)	
	1. Ανεξάρτητη ΚΕ, Διεθνισμός	2. Διαπροσωπική ΚΕ, Μετασχηματισμός
Μεταβλητές πρόβλεψης	β (<i>t</i>)	β (<i>t</i>)
Εισόδημα	.03 (0.41)	.05 (0.78)
Μορφωτικό επίπεδο	.09 (1.57)	.08 (1.37)
Αντιληπτό οικον. επίπεδο	.01 (0.24)	.02 (0.30)
Αντιληπτή οικον. απειλή	.08 (1.28)	.11 (1.74 °)
Πολιτική τοποθέτηση	-.22 (-3.40**)	-.27 (-4.12***)
Κοινωνικά αιτήματα	.29 (4.32***)	.31 (4.68***)
Παγκόσμια αιτήματα	.01 (0.09)	.01 (0.17)
Ταυτοτικά αιτήματα	.16 (2.26*)	.12 (1.68 °)
Ταυτότητα	.03 (0.64)	.00 (0.04)
Παγκοσμιοποίηση	.07 (1.34)	.07 (1.15)
Ταυτότητα x Παγκοσμιοποίηση	.12 (2.30*)	-.11 (-2.02*)
<i>F</i> μοντέλου	10.75***	10.245***
<i>df</i>	11, 237	11, 237
Adjusted <i>R</i> ²	.30	.29
Μεταβολή του <i>R</i> ² από Βήμα 3	.01*	.01*

Σημείωση: Οι μεταβλητές Ταυτότητα και Παγκοσμιοποίηση, Ταυτότητα x Παγκοσμιοποίηση αναφέρονται στις αντίστοιχες μεταβλητές ταυτότητας και παγκοσμιοποίησης του κάθε μοντέλου, όπως αναγράφεται στην αντίστοιχη στήλη. Στον Πίνακα παρουσιάζεται το Βήμα 4 των αναλύσεων, καθώς από τα Βήματα 1, 2 και 3 δεν υπήρξαν αλλαγές ως προς τις στατιστικά σημαντικές επιδράσεις των μεταβλητών πρόβλεψης.

° $p < .10$, * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Σχήμα 2. Η επίδραση της διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης στην αποδοχή της ‘Δράσης μέσω Συλλόγων, Συνελεύσεων, Δημοσίευσης’ για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα Ανεξάρτητης Κατασκευής του εαυτού

Σχήμα 3. Η επίδραση της μετασχηματιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης στην αποδοχή της ‘Δράσης μέσω Συλλόγων, Συνελεύσεων, Δημοσίευσης’ για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα Διαπροσωπικής Κατασκευής του εαυτού

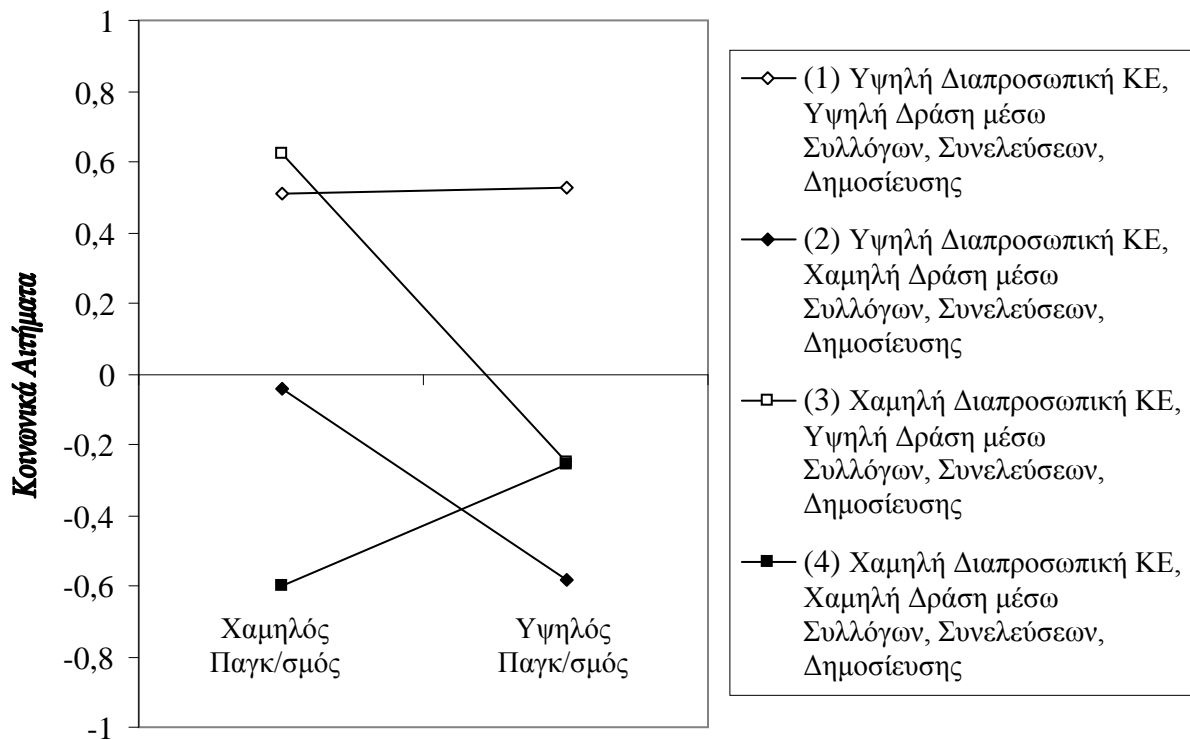
Πίνακας 5

Η Πρόβλεψη της αποδοχής των 'Κοινωνικών Αιτημάτων' από την Αλληλεπίδραση Διαπροσωπικής Κατασκευής του Εαυτού, Παγκοσμιοκεντρισμού και Δράσης μέσω Συλλόγων, Συνελεύσεων και Δημοσίευσης (Δείγμα 5)

Βήμα 4	
Μεταβλητές πρόβλεψης	β (<i>t</i>)
Εισόδημα	.06 (0.93)
Μορφωτικό επίπεδο	.04 (0.63)
Αντιληπτό οικον. επίπεδο	-.07 (-1.05)
Αντιληπτή οικον. απειλή	.06 (0.94)
Πολιτική τοποθέτηση	-.05 (-0.73)
Διαπροσωπική κατασκευή του εαυτού	.12 (1.99*)
Παγκοσμιοκεντρισμός	-.14 (-2.12*)
Δράση μέσω ΣΣΔ	.38 (6.21***)
Διαπροσωπική ΚΕ x Παγκοσμιοκεντρισμός	.00 (0.02)
Διαπροσωπική ΚΕ x Δράση μέσω ΣΣΔ	.05 (0.95)
Παγκ/σμός x Δράση μέσω ΣΣΔ	-.07 (-1.35)
Διαπροσωπική ΚΕ x Παγκ/σμός x Δράση μέσω ΣΣΔ	.21 (3.60***)
<i>F</i> μοντέλου	8.35***
<i>df</i>	12, 236
Adjusted <i>R</i> ²	.26
Μεταβολή του <i>R</i> ² από Βήμα 3	.04***

Σημείωση: Στον Πίνακα παρουσιάζεται το Βήμα 4 των αναλύσεων ιεραρχικής παλινδρόμησης, καθώς από τα Βήματα 1, 2 και 3 δεν υπήρξαν αλλαγές ως προς τις στατιστικά σημαντικές επιδράσεις των μεταβλητών πρόβλεψης.

p* < .05, *p* < .01, ****p* < .001.

Σχήμα 4. Η επίδραση της παγκοσμιοκεντρικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης στην αποδοχή των κοινωνικών αιτημάτων για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα διαπροσωπικής κατασκευής του εαυτού, όταν προτιμάται ή όχι η Δράση μέσω Συλλόγων, Συνελεύσεων και Δημοσίευσης

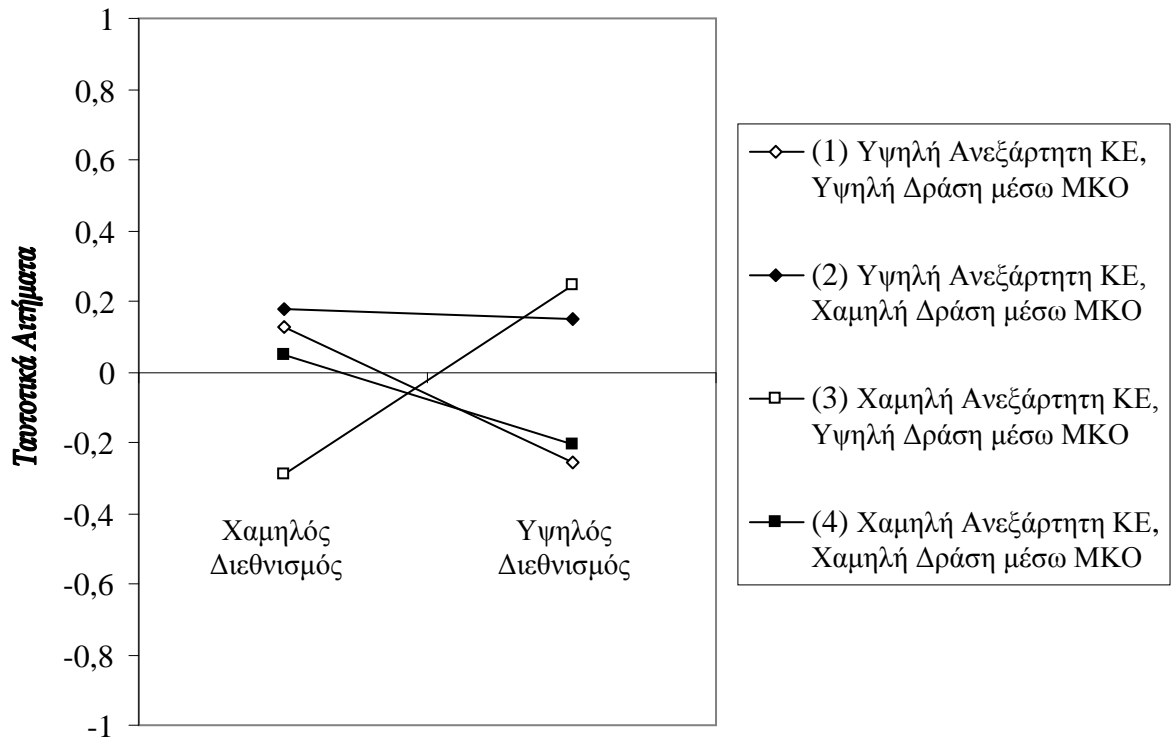
Πίνακας 6

Η Πρόβλεψη της αποδοχής των 'Ταυτοτικών Αιτημάτων' από την Αλληλεπίδραση Ανεξάρτητης Κατασκευής του Εαυτού, Διεθνισμού και Δράσης μέσω ΜΚΟ (Δείγμα 5)

Βήμα 4	
Μεταβλητές πρόβλεψης	β (t)
Εισόδημα	-.04 (-0.60)
Μορφωτικό επίπεδο	-.04 (-0.66)
Αντιληπτό οικον. επίπεδο	.08 (1.19)
Αντιληπτή οικον. απειλή	.15 (2.26*)
Πολιτική τοποθέτηση	-.37 (-5.51***)
Ανεξάρτητη κατασκευή του εαυτού	.05 (0.83)
Διεθνισμός	-.02 (-0.27)
Δράση μέσω ΜΚΟ	-.04 (-0.62)
Ανεξάρτητη ΚΕ x Διεθνισμός	-.08 (-1.43)
Ανεξάρτητη ΚΕ x Δράση μέσω ΜΚΟ	-.06 (-1.04)
Διεθνισμός x Δράση μέσω ΜΚΟ	.05 (0.87)
Ανεξάρτητη ΚΕ x Διεθνισμός x Δράση μέσω ΜΚΟ	-.13 (-2.11*)
<i>F</i> μοντέλου	5.72***
<i>df</i>	12, 236
Adjusted R^2	.19
Μεταβολή του R^2 από Βήμα 3	.01*

Σημείωση: Στον Πίνακα παρουσιάζεται το Βήμα 4 των αναλύσεων ιεραρχικής παλινδρόμησης, καθώς από τα Βήματα 1, 2 και 3 δεν υπήρξαν αλλαγές ως προς τις στατιστικά σημαντικές επιδράσεις των μεταβλητών πρόβλεψης.

** $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.*

Σχήμα 5. Η επίδραση της διεθνιστικής αναπαράστασης της παγκοσμιοποίησης στην αποδοχή των ταυτοτικών αιτημάτων για τα υψηλά και χαμηλά επίπεδα ανεξάρτητης κατασκευής του εαυτού, όταν προτιμάται ή όχι η Δράση μέσω ΜΚΟ/αντίθεση στη βία

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε

Μετρήσεις που χορηγήθηκαν στα Δείγματα 1, 2, 4 και 5

1. Το αρχικό σύνολο των δηλώσεων για την κοινωνική αναπαράσταση της παγκοσμιοποίησης (Δείγματα 1, 2, 4 και 5)

1. Σήμερα υπάρχει μία και μοναδική παγκόσμια οικονομία, που προκύπτει από την παγκόσμια απελευθέρωση των αγορών.
2. Οι σύγχρονες οικονομικές ανισότητες αναγκάζουν τους φτωχούς του κόσμου σε μετακίνηση στις πλούσιες περιοχές και σε περιθωριοποίησή τους.
3. Με την παγκοσμιοποίηση και την μετανάστευση δημιουργούνται νέες κουλτούρες καθώς οι υπάρχοντες πολιτισμοί αναμειγνύονται.
4. Με τις κατάλληλες πολιτικές, η παγκοσμιοποίηση μπορεί να δώσει φωνή στον κάθε πολίτη και να ενθαρρύνει την πολιτική του συμμετοχή.
5. Η κοινωνία των πολιτών και οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις εξυπηρετούν τα συμφέροντα των ισχυρών κρατών και επιχειρήσεων.
6. Η παγκόσμια οικονομία μπορεί να ελεγχθεί με την συνεργασία κρατών και διεθνών θεσμών.
7. Δεν υπάρχει παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, αφού βασικές οικονομικές δυνάμεις είναι ακόμη οι εθνικές.
8. Η επέκταση των πολυεθνικών εταιρειών στις χώρες του Τρίτου Κόσμου φέρνει στις χώρες αυτές τεχνολογία, χρήματα και δυνατότητες ανάπτυξης.
9. Στην σύγχρονη οικονομία, σε αντίθεση με το παρελθόν, η πληροφορία και η επικοινωνία έχουν τον κύριο ρόλο.
10. Η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση οδηγεί σε όλο και σοβαρότερες συγκρούσεις μεταξύ πολιτισμών.
11. Η παγκοσμιοποίηση των επικοινωνιών (π.χ. Ίντερνετ) δημιουργεί μία παγκόσμια δημόσια σφαίρα όπου οι πολίτες μπορούν να συζητούν ελεύθερα τα θέματα που τους απασχολούν.
12. Η παγκοσμιοποίηση μπορεί να βοηθήσει στην συνειδητοποίηση ότι παγκόσμια προβλήματα όπως τα περιβαλλοντικά, μπορούν να λυθούν με παγκόσμια συνεργασία.
13. Η παγκόσμια πολιτική σκηνή χαρακτηρίζεται από την διεθνή συνεργασία και την αλληλοεπικάλυψη εξουσιών.
14. Η εξουσία των ισχυρών κρατών ευνοεί την άσκηση παγκόσμιας αστυνόμευσης και βίας.
15. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας δεν είναι απόλυτη, γιατί υπάρχουν ξεχωριστές περιοχές με κοινή οικονομική δυναμική, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση.
16. Η άποψη ότι το κράτος χάνει τις εξουσίες του στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία, αποθαρρύνει τους κοινωνικούς αγώνες ενάντια στις ανισότητες της σύγχρονης οικονομίας.
17. Οι περισσότερες εταιρείες δεν είναι πολυεθνικές, αλλά έχουν ξεκάθαρη εθνική έδρα σε κάποιο από τα ισχυρά κράτη του κόσμου.
18. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας κάνει την εργασία όλο και πιο ευέλικτη, εξατομικευμένη και εξειδικευμένη, άρα και πιο αποτελεσματική.
19. Η κοινωνική πολιτική και η αναδιανομή των πόρων εμποδίζονται από τις πιέσεις της παγκόσμιας αγοράς στα κράτη.
20. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας είναι αναπόφευκτη και δεν μπορεί να αντιστραφεί.
21. Σήμερα η πληροφορία και η επικοινωνία είναι τα πιο βασικά εμπορεύματα.

22. Τα ισχυρά δυτικά κράτη που ελέγχουν τις τεχνολογίες επικοινωνίας επιβάλλουν την δυτική κουλτούρα σε όλο τον υπόλοιπο κόσμο.
23. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας μπορεί να είναι επωφελής για όλους αν εφαρμοστεί με ισορροπία και ισότητα.
24. Η παγκοσμιοποίηση της κουλτούρας απειλεί με παρακμή τους εθνικούς πολιτισμούς.
25. Οι νέοι διεθνείς και τοπικοί θεσμοί μπορούν να συμβιβάσουν τις οικονομικές πιέσεις με την κοινωνική πολιτική εκ μέρους του κράτους.
26. Στην σύγχρονη οικονομία, όποιος δεν έχει την κατάλληλη εξειδίκευση και δεν μπορεί να ακολουθήσει τις ανάγκες της αγοράς εργασίας, περιθωριοποιείται.
27. Η παγκόσμια και τοπική συνεργασία μπορεί να στρέψει την παγκοσμιοποίηση προς όφελος των πιο ανίσχυρων.
28. Η σημερινή παγκόσμια οικονομία δεν διαφέρει ριζικά από το παρελθόν.
29. Η εξουσία της παγκόσμιας αγοράς αναγκάζει τα κράτη σε πολιτικές συνεργασίας με τις δυνάμεις της.
30. Οι διεθνείς θεσμοί λειτουργούν προς όφελος των ισχυρών κρατών, και κυρίως των Ηνωμένων Πολιτειών.
31. Οι εθνικές οικονομίες παίζουν σήμερα σημαντικό ρόλο, αλλά ο ρόλος του κράτους μεταβάλλεται και γίνεται συντονιστικός και ανταγωνιστικός.
32. Η πολιτική εξουσία σήμερα κατανέμεται σε πολλά επίπεδα, όχι μόνο κρατικά, αλλά και τοπικά και παγκόσμια.
33. Ο κάθε πολιτισμός ενσωματώνει με το δικό του τρόπο τα εισαγόμενα πολιτισμικά στοιχεία, κι έτσι δεν απειλείται από αυτά.
34. Οι νέες οργανώσεις και κινήματα που επιτρέπουν την πολιτική συμμετοχή των πολιτών επηρεάζουν όλο και περισσότερο την λήψη αποφάσεων.
35. Οι σύγχρονες οικονομικές ανισότητες δημιουργούν νέες πολιτισμικές συγκρούσεις και φονταμενταλισμούς.
36. Οι δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς, όπως οι πολυεθνικές εταιρείες, και οι θεσμοί που τις στηρίζουν, έχουν μεγάλη και ανεξέλεγκτη εξουσία.
37. Η παγκόσμια εξουσία σήμερα οργανώνεται σε δίκτυα επιχειρήσεων, θεσμών και ανθρώπων και βασίζεται στις τεχνολογίες επικοινωνίας.
38. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας ενθαρρύνει την αύξηση της παραγωγικότητας, τον εκσυγχρονισμό και την αποτελεσματικότητα των αγορών.
39. Τα κράτη σήμερα έχουν χάσει σημαντικό μέρος της πολιτικής τους εξουσίας από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις και τους διεθνείς θεσμούς που τις στηρίζουν.
40. Οι νέες τεχνολογίες και επικοινωνίες δεν φέρνουν ουσιαστικές αλλαγές, γιατί εντάσσονται σε οικονομικές και κρατικές δομές εξουσίας που προϋπήρχαν.
41. Η παγκοσμιοποίηση είναι ένας μύθος, αφού τα ισχυρότερα εθνικά κράτη και τα οικονομικά τους συμφέροντα εξακολουθούν να κυριαρχούν στην παγκόσμια σκηνή.
42. Η εξουσία των εταιρειών και των ισχυρών κρατών αυξάνει τις ανισότητες και την οικονομική εξάρτηση των φτωχότερων χωρών.
43. Οι εθνικές κουλτούρες είναι αρκετά ισχυρές ώστε να μην επηρεάζονται ριζικά από την πολιτισμική παγκοσμιοποίηση.
44. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας δεν μπορεί να διαχωριστεί από τις πολιτικές επιλογές των ισχυρών κρατών.
45. Αυτό που κυρίως κάνει το κράτος στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία είναι να συντονίζει τις οικονομικές δραστηριότητες και να εξασφαλίζει την επιβολή της τάξης.
46. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας μειώνει την κρατική διαφθορά και γραφειοκρατία.
47. Η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση είναι θετική, αφού διευκολύνει την επαφή και την ανταλλαγή πολιτισμικών στοιχείων και γνώσεων.

2. Αντιληπτή Οικονομική Απειλή (Δείγματα 1, 2, 4 και 5)

Πόσο πιθανό θεωρείς...
Να βρεθείς άνεργος στο μέλλον
Να μένεις άφραγκος τις τελευταίες μέρες του μήνα
Να μην μπορείς να ανταποκριθείς στις ανάγκες της αγοράς εργασίας
Να μην μπορείς να πληρώσεις δάνεια και κάρτες
Να σε βοηθούν οικονομικά οι γονείς σου για αρκετό διάστημα μετά το τέλος των σπουδών σου

3. Ταύτιση με το ελληνικό έθνος (Δείγμα 2)

Όσον αφορά **στον εαυτό σας** πιστεύετε ότι....:

1. Μοιάζω πολύ με τους άλλους Έλληνες ως προς τον τρόπο σκέψης.
2. Συμφωνώ με τους άλλους Έλληνες για τις σημαντικές αξίες της ζωής.
3. Είμαι περήφανος που είμαι Έλληνας.
4. Νιώθω αλληλεγγύη με τους άλλους Έλληνες.
5. Εάν κάποιος έλεγε κάτι άσχημο για τους Έλληνες γενικά, θα ένιωθα σαν να είχε πει κάτι για μένα.
6. Γενικά χαίρομαι που είμαι Έλληνας.
7. Η θετική εικόνα που έχω για τον εαυτό μου έχει διαμορφωθεί αρκετά από την εθνική μου ιστορία.

4. Κράτος και διανεμητική δικαιοσύνη (Δείγμα 2)

Θεωρείτε ότι οι **κοινωνικές παροχές του κράτους** προς τους πολίτες πρέπει να είναι ανάλογες....

1. της προσφοράς του καθενός στην κοινωνία
2. των αναγκών του καθενός
3. της εθνικής-πολιτισμικής του καταγωγής
4. ίσες για όλους
5. της μόρφωσης του καθενός

5. Κλίμακα ‘Φυσικοποίησης των Κοινωνικών Ανισοτήτων’ (Δείγμα 2)

1. Οι διαφορές κοινωνικής θέσης αντανakλούν διαφορές στην φυσική τάξη πραγμάτων.
2. Θα είχαμε λιγότερα προβλήματα αν μερικές κοινωνικές ομάδες παρέμεναν στη θέση τους και δεν επιθυμούσαν να την αλλάξουν.
3. Οι διαφορές κοινωνικής θέσης μεταξύ ομάδων αντανakλούν διαφορές στα προσόντα των μελών τους.
4. Οι διαφορές κοινωνικής θέσης δεν αντανakλούν πραγματικές διαφορές μεταξύ των ομάδων.
5. Είναι φυσικό κάποιες ομάδες να μην μπορούν να προοδεύσουν σε μια κοινωνία.

6. Πολιτισμός πηγή σύγκρουσης (Δείγμα 2)

Αξιολογήστε κατά τον ίδιο τρόπο κατά πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω προτάσεις σε σχέση με τον **πολιτισμό**.

1. Οι μεγαλύτερες συγκρούσεις σήμερα είναι συγκρούσεις μεταξύ πολιτισμών.
2. Η μετανάστευση αυξάνει την συνείδηση των πολιτισμικών διαφορών και άρα την πιθανότητα σύγκρουσης.
3. Οι βασικές συγκρούσεις του μέλλοντος θα είναι ανάμεσα στη Δύση και τους υπόλοιπους πολιτισμούς.
4. Οι χώρες που συνεργάζονται οικονομικά είναι χώρες με κοινό πολιτισμό (π.χ. Ευρωπαϊκή Ένωση).
5. Οι διαφορετικές πεποιθήσεις των πολιτισμών (π.χ. για τους ρόλους των φύλων) σημαίνει ότι οι πολιτισμοί αυτοί είναι πιθανό να συγκρουστούν.
6. Η σύγκρουση μεταξύ Δύσης και Ισλάμ υπάρχει εδώ και αιώνες, και θα συνεχιστεί στο μέλλον.
7. Η Δύση επικαλείται τον κοινό πολιτισμό για να βρει υποστηρικτές ανά τον κόσμο.
8. Η πολιτισμική ταυτότητα ενός ανθρώπου είναι βαθιά ριζωμένη και δεν αλλάζει.
9. Οι πολιτισμικές διαφορές των ανθρώπων είναι πιο θεμελιώδεις από τις οικονομικές ή ιδεολογικές.
10. Οι μεγαλύτερες συγκρούσεις στο μέλλον θα είναι μεταξύ πολιτισμών.
11. Ο πολιτισμός καταγωγής του καθενός θα είναι όλο και πιο σημαντικός για την ταυτότητά του.

7. Οικονομική ανισότητα πηγή σύγκρουσης (Δείγμα 2)

Αξιολογήστε κατά τον ίδιο τρόπο κατά πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω προτάσεις σε σχέση με την **σημασία της οικονομίας**.

1. Οι μεγαλύτερες συγκρούσεις σήμερα είναι συγκρούσεις για οικονομικά συμφέροντα.
2. Τα διαφορετικά οικονομικά συμφέροντα και ανισότητες μεταξύ ανθρώπων σημαίνει ότι είναι πιθανό να συγκρουστούν.
3. Οι οικονομικές διαφορές των ανθρώπων είναι πιο θεμελιώδεις από τις πολιτισμικές ή ιδεολογικές.
4. Η Δύση επικαλείται τα κοινά οικονομικά συμφέροντα για να βρει υποστηρικτές ανά τον κόσμο.

5. Η σύγκρουση μεταξύ φτωχών και πλούσιων κρατών υπάρχει εδώ και αιώνες και θα συνεχιστεί στο μέλλον.
6. Οι βασικές συγκρούσεις του μέλλοντος θα είναι ανάμεσα σε φτωχές και πλούσιες περιοχές.
7. Οι χώρες που συνεργάζονται οικονομικά είναι χώρες με κοινά οικονομικά συμφέροντα.
8. Οι μεγαλύτερες συγκρούσεις στο μέλλον θα είναι για οικονομικά συμφέροντα.
9. Οι οικονομικές ανισότητες και τα διαφορετικά οικονομικά συμφέροντα αυξάνουν την πιθανότητα συγκρούσεων.

8. Ιδεολογία της Δίκαιης Αγοράς (Δείγμα 2)

Αξιολογήστε κατά τον ίδιο τρόπο κατά πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω προτάσεις σε σχέση με το **οικονομικό σύστημα**.

1. Η ελεύθερη αγορά είναι ένα δίκαιο σύστημα.
2. Οι κοινές ή «φυσιολογικές» επιχειρηματικές πρακτικές πρέπει να είναι δίκαιες, αλλιώς δεν θα επιβίωναν.
3. Σε πολλές αγορές, δεν υπάρχει κάποια αληθινά «δίκαιη» εμπορευματική τιμή.
4. Οι ηθικά υπεύθυνες επιχειρήσεις βγάζουν μικρότερα κέρδη από τις μη ηθικές.
5. Το πιο δίκαιο οικονομικό σύστημα είναι ένα σύστημα αγοράς όπου καθένας έχει το δικαίωμα να επιδιώκει ανεξάρτητα το οικονομικό του συμφέρον.
6. Το να δρα μια επιχείρηση σύμφωνα με τις δυνάμεις της αγοράς δεν είναι πάντα δίκαιο.
7. Η ελεύθερη αγορά είναι ένα αποτελεσματικό σύστημα.
8. Η ελεύθερη αγορά είναι ένα σύστημα άσχετο με την δικαιοσύνη.
9. Το να δρα μια επιχείρηση σύμφωνα με τις δυνάμεις της αγοράς είναι ηθικό.
10. Στα συστήματα ελεύθερης αγοράς, οι άνθρωποι συνήθως παίρνουν αυτά που τους αξίζουν.
11. Τα πιο δίκαια αποτελέσματα προκύπτουν από συναλλαγές όπου οι αγοραστές πληρώνουν την «δίκαιη» εμπορευματική τιμή.
12. Οι επικερδείς επιχειρήσεις συνήθως είναι πιο υπεύθυνες ηθικά από τις λιγότερο επικερδείς.
13. Το κρατικά προστατευόμενο εμπόριο είναι δίκαιο εμπόριο.
14. Οι οικονομικές αγορές δεν ανταμείβουν τους ανθρώπους δίκαια.
15. Δίκαιη τιμή συναλλαγής είναι η οποιαδήποτε τιμή στην οποία θα συμφωνήσουν να συναλλαχθούν ο αγοραστής και ο πωλητής.

9. Προάσπιση δημοσίου ή ιδιωτικού συμφέροντος (Δείγματα 2, 4)

ο Καθήκον της ελληνικής πολιτείας είναι η αναβάθμιση της δημόσιας δωρεάν παιδείας και η θωράκισή της απέναντι σε ιδιωτικά συμφέροντα.
ο Η ανάγκη προστασίας της προσωπικής ασφάλειας των πολιτών απαιτεί αύξηση της αστυνομικής παρουσίας στην καθημερινή ζωή.
ο Η φορολογική πολιτική που επιβαρύνει τους μισθωτούς και συνταξιούχους ενώ ενθαρρύνει και επιβραβεύει την φοροδιαφυγή οδηγεί τη χώρα σε οικονομικό μαρασμό.
ο Η διατήρηση των δαπανών για την εθνική άμυνα σε υψηλά επίπεδα υπηρετεί στην ουσία τα μεγάλα ιδιωτικά συμφέροντα.
ο Οι φορολογικές διευκολύνσεις υπέρ των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξή της.
ο Η αύξηση της αστυνόμευσης στην καθημερινή ζωή των πολιτών ενέχει τον κίνδυνο περιορισμού των ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων.
ο Η αύξηση των δημόσιων δαπανών για την εθνική άμυνα είναι αναγκαία λόγω των εξωτερικών απειλών που αντιμετωπίζει η χώρα μας.
ο Η οικονομική ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα των διαφορών τους σε ό, τι αφορά τις ικανότητες και το ταλέντο τους.
ο Μόνο η ιδιωτικοποίηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι σε θέση να βγάλει την παιδεία της χώρας από το σημερινό αδιέξοδο.

10. Προσωπική, διαπροσωπική και συλλογική διάσταση των ταυτοτήτων (Δείγμα 4)

A). Η πρώτη απάντηση που έγραψα, σε σχέση με το ποιος είμαι, εμπλέκεται και επηρεάζει:

Τις προσωπικές μου αξίες και στόχους	1	2	3	4	5	6	Τις διαπροσωπικές μου σχέσεις με τους ανθρώπους που είναι σημαντικοί για μένα
Την αφοσίωσή μου στους φίλους, την παρέα ή την οικογένειά μου	1	2	3	4	5	6	Τους στόχους της ευρύτερης ομάδας στην οποία ανήκω
Την προσωπική μου θέληση και επιλογές	1	2	3	4	5	6	Την αφοσίωσή μου σε κάποιον κοινωνικό ή πολιτικό στόχο
Τη σχέση μου με τον εαυτό μου	1	2	3	4	5	6	Τη σχέση με τους φίλους και την οικογένειά μου
Την αυτογνωσία μου και τη βελτίωση του εαυτού μου	1	2	3	4	5	6	Την αφοσίωσή μου στην κοινωνική ομάδα όπου ανήκω
Τη φροντίδα προς τους οικείους μου	1	2	3	4	5	6	Το ενδιαφέρον μου για συλλογικά ζητήματα

B). Η πρώτη αυτή απάντηση, σε σχέση με το ποιος είμαι, εμπλέκεται και επηρεάζει κυρίως τις εξής 3 συνθήκες: (βάλτε ένα X δίπλα στις 3 συνθήκες που νομίζετε ότι αφορούν περισσότερο αυτό το κομμάτι του εαυτού σας)

Τις προσωπικές μου αξίες και στόχους
Το ενδιαφέρον μου για συλλογικά ζητήματα
Την αφοσίωσή μου στην κοινωνική ομάδα όπου ανήκω
Τη φροντίδα προς τους οικείους μου
Την αυτογνωσία μου και τη βελτίωση του εαυτού μου
Τη σχέση με τους φίλους και την οικογένειά μου
Τη σχέση μου με τον εαυτό μου
Την αφοσίωσή μου σε κάποιον κοινωνικό ή πολιτικό στόχο
Την προσωπική μου θέληση και επιλογές
Τους στόχους της ευρύτερης ομάδας στην οποία ανήκω
Την αφοσίωσή μου στους φίλους, την παρέα ή την οικογένειά μου
Τις διαπροσωπικές μου σχέσεις με τους ανθρώπους που είναι σημαντικοί για μένα

11. Αξιολόγηση των ταυτοτήτων ως προς τη διάσταση της διακριτότητας (Δείγμα 4)

Επίσης, η πρώτη αυτή απάντηση που έγραψα με κάνει να νιώθω...

Μοναδικός/ή και ξεχωριστός/ή από τους άλλους ανθρώπους	1	2	3	4	5	6	Κοντινός/ή με τους άλλους ανθρώπους
Διαφορετικός/ή από τους άλλους ανθρώπους	1	2	3	4	5	6	Όμοιος/α με τους άλλους ανθρώπους
Ανεξάρτητος/η από τους άλλους ανθρώπους	1	2	3	4	5	6	Σε αλληλεξάρτηση με τους άλλους ανθρώπους

12. Ανεξάρτητη κατασκευή του εαυτού (Δείγμα 5)

1. Μου αρέσει να ξεχωρίζω και να είμαι διαφορετικός από τους άλλους.
2. Μπορώ να μιλήσω ανοιχτά με κάποιον που συναντώ για πρώτη φορά, ακόμη και αν αυτός/η είναι μεγαλύτερος/η σε ηλικία.
3. Προτιμώ να πω 'όχι' κατευθείαν (όταν δεν μου αρέσει κάτι), παρά μισόλογα και να μην με καταλάβουν.
4. Είναι σημαντικό για μένα να έχω ζωνρή φαντασία.
5. Όταν γνωρίζω για πρώτη φορά κάποιον άνθρωπο προτιμώ να είμαι ευθύς και ειλικρινής.
6. Νιώθω άνετα (όχι αμήχανα) όταν με επαινούν ή με επιβραβεύουν.
7. Δεν δυσκολεύομαι να παίρνω το λόγο σε μία επαγγελματική συνάντηση ή συνεδρίαση.
8. Συμπεριφέρομαι πάντα με τον ίδιο τρόπο, ανεξάρτητα με ποιόν είμαι μαζί.
9. Η υγεία μου είναι το σημαντικότερο πράγμα για μένα.
10. Το να είμαι ικανός να φροντίζω τον εαυτό μου είναι πρωταρχικής σημασίας για μένα.
11. Η ταυτότητά μου ως πρόσωπο, η ανεξαρτησία μου από τους άλλους, είναι πολύ σημαντικό πράγμα για μένα
12. Συμπεριφέρομαι με τον ίδιο τρόπο στο σπίτι και στον επαγγελματικό μου χώρο.

13. Διαπροσωπική-Αλληλεξαρτώμενη Κατασκευή του Εαυτού (Δείγμα 5)

1. Οι στενές μου σχέσεις είναι σημαντικές για την αίσθηση του εαυτού μου.
2. Συχνά, όταν νιώθω πολύ κοντά σε κάποιον, αισθάνομαι ότι αυτό το άτομο είναι σημαντικό κομμάτι του εαυτού μου.
3. Όταν κάποιο κοντινό μου πρόσωπο πετύχει κάτι σημαντικό, συνήθως νιώθω πολύ περήφανος/η.
4. Νομίζω ότι αν κανείς δει τους στενούς μου φίλους και καταλάβει ποιοι είναι, θα έχει αντιληφθεί ένα από τα σημαντικότερα κομμάτια του εαυτού μου.
5. Συχνά, όταν σκέφτομαι τον εαυτό μου, σκέφτομαι και τους στενούς μου φίλους ή την οικογένειά μου.
6. Αν κάποιος πληγώσει ένα κοντινό μου πρόσωπο, νιώθω ότι πλήγωσε κι εμένα.
7. Σε γενικές γραμμές, οι στενές μου σχέσεις είναι σημαντικό κομμάτι της αυτο-εικόνας μου.
8. Συνολικά, οι στενές μου σχέσεις ελάχιστα έχουν να κάνουν με το πώς νιώθω για τον εαυτό μου.
9. Οι στενές μου σχέσεις δεν είναι σημαντικές για την αίσθηση που έχω ως προς το τι άτομο είμαι.
10. Νιώθω περήφανος/η για τον εαυτό μου γιατί γνωρίζω τι άτομα είναι οι στενοί μου φίλοι.
11. Όταν δημιουργώ μια στενή σχέση με κάποιον, συνήθως αποκτώ και μια ισχυρή αίσθηση ταύτισης με αυτό το άτομο.

14. Συλλογική-Αλληλεξαρτώμενη Κατασκευή του Εαυτού (Δείγμα 5)

1. Οι ομάδες όπου ανήκω είναι σημαντικές για την αίσθηση του εαυτού μου.
2. Όταν ανήκω σε μια ομάδα, συχνά αισθάνομαι ότι αυτή η ομάδα είναι σημαντικό κομμάτι του εαυτού μου.
3. Όταν μια ομάδα όπου ανήκω πετύχει κάτι σημαντικό, συνήθως νιώθω πολύ περήφανος/η.
4. Νομίζω ότι αν κανείς δει τις ομάδες όπου ανήκω και καταλάβει τι είδους ομάδες είναι, θα έχει αντιληφθεί ένα από τα σημαντικότερα κομμάτια του εαυτού μου.
5. Συχνά, όταν σκέφτομαι τον εαυτό μου, σκέφτομαι και τις ομάδες όπου ανήκω.
6. Σε γενικές γραμμές, οι ομάδες όπου ανήκω είναι σημαντικό κομμάτι της αυτο-εικόνας μου.
7. Συνολικά, οι ομάδες όπου ανήκω δεν είναι σημαντικές για την αίσθηση που έχω ως προς το τι άτομο είμαι.
8. Αν κάποιος προσβάλει μια ομάδα όπου ανήκω, νιώθω ότι προσέβαλε κι εμένα.
9. Νιώθω περήφανος/η για τον εαυτό μου γιατί γνωρίζω ότι ανήκω σε ομάδες.
10. Όταν εντάσσομαι σε μια ομάδα, συνήθως αποκτώ και μια ισχυρή αίσθηση ταύτισης με αυτή την ομάδα.

15. Προσαρμογή της Κλίμακας των Έξι Κατασκευών του Εαυτού (Δείγμα 5)

Θεωρώ ότι συνδέομαι με...

	Πάρα πολύ λίγο							Πάρα πολύ	
1. τους ανθρώπους με παρόμοια κοινωνική θέση με εμένα	1	2	3	4	5	6	7		
2. τους Έλληνες	1	2	3	4	5	6	7		
3. την ανθρωπότητα στο σύνολό της	1	2	3	4	5	6	7		
4. τον εαυτό μου (είμαι μοναδικό άτομο, ξεχωριστό από τους άλλους)	1	2	3	4	5	6	7		

Επηρεάζομαι από τα γεγονότα που σχετίζονται με...

	Πάρα πολύ λίγο							Πάρα πολύ	
5. τους ανθρώπους με παρόμοια κοινωνική θέση με εμένα	1	2	3	4	5	6	7		
6. τους Έλληνες	1	2	3	4	5	6	7		
7. την ανθρωπότητα στο σύνολό της	1	2	3	4	5	6	7		
8. τον εαυτό μου	1	2	3	4	5	6	7		

Σκέφτομαι τις ανάγκες, τις επιθυμίες και τους στόχους...

*Πάρα
πολύ λίγο*

Πάρα πολύ

9. των ανθρώπων με παρόμοια κοινωνική θέση με εμένα	1	2	3	4	5	6	7
10. των Ελλήνων	1	2	3	4	5	6	7
11. της ανθρωπότητας στο σύνολό της	1	2	3	4	5	6	7
12. του εαυτού μου	1	2	3	4	5	6	7

Νιώθω ότι έχω ισχυρή σχέση με...

*Πάρα
πολύ λίγο*

Πάρα πολύ

13. τους ανθρώπους με παρόμοια κοινωνική θέση με εμένα	1	2	3	4	5	6	7
14. τους Έλληνες	1	2	3	4	5	6	7
15. την ανθρωπότητα στο σύνολό της	1	2	3	4	5	6	7
16. τον εαυτό μου (δρω σαν ανεξάρτητο άτομο)	1	2	3	4	5	6	7